

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe Kalav Köken

GIDA REJİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ: TÜRKİYE'DE
ALTERNATİF GIDA AĞLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı
Doktora Tezi

Antalya, 2022

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Ayşe Kalav Köken

GIDA REJİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE DEĞİŞİMİN DİNAMİKLERİ: TÜRKİYE’DE
ALTERNATİF GIDA AĞLARI ÜZERİNE BİR ÇALIŞMA

Danışman

Prof. Dr. Erol ESEN

Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Antalya, 2022

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Ayşe Kalav Köken'in bu çalışması, jürimiz tarafından Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Dr. Öğr. Üyesi Emin YİĞİT (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Erol ESEN (İmza)

Üye : Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK (İmza)

Üye : Doç. Dr. Meral TİMURTURKAN (İmza)

Üye : Doç. Dr. Ayşe Eren ÖZDEMİR (İmza)

Tez Başlığı: GIDA REJİMLERİNİN DÖNÜŞÜMÜ VE DEĞİŞİMİN
DİNAMİKLERİ: TÜRKİYE'DE ALTERNATİF GIDA AĞLARI ÜZERİNE BİR
ÇALIŞMA

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 28/ 06/ 2022

Mezuniyet Tarihi : 07 /07/ 2022

(İmza)
Prof. Dr. Ebru İÇİGEN
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Doktora Tezi olarak sunduğum “Gıda Rejimlerinin Dönüşümü ve Değişimin Dinamikleri: Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları Üzerine Bir Çalışma” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımdan yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Ayşe Kalav Köken

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Ayşe Kalav Köken
Öğrenci Numarası	20145219005
Enstitü Ana Bilim Dalı	Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi
Programı	Doktora
Programın Türü	( ) Tezli Yüksek Lisans (X) Doktora ( ) Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanın Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Erol ESEN
Tez Başlığı	Gıda Rejimlerinin Dönüşümü ve Değişimin Dinamikleri: Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları Üzerine Bir Çalışma
Turnitin Ödev Numarası	

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 304 sayfalık kısmına ilişkin olarak 04/07/2022 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları’nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç %3

alıntılar dahil %10’dur.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu’nun doğruluğunu onaylarım.

( ) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu’nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları’nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim. 05 /07 /2022

(imzası)

İÇİNDEKİLER

TABLolar LİSTESİ	iii
KISALTMALAR LİSTESİ	iv
ÖZET	v
SUMMARY	vi
ÖNSÖZ	vii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

GIDA REJİMLERİ: TANIMI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE GIDA REJİMLERİNE DAİR FARKLI YAKLAŞIMLAR

1.1. Birinci Gıda Rejimi: Yerleşimci-Sömürgeci Gıda Rejimi	12
1.2. İkinci Gıda Rejimi: Kalkınmacı-Modernleşmeci Gıda Rejimi	17
1.3. Üçüncü Gıda Rejimi: Küresel-Şirketleşmiş Gıda Rejimi	30

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL GIDA REJİMİ VE YENİ HAREKETLER: POTANSİYELLER, MÜDAHALELER VE SINIRLILIKLAR

2.1. Küresel Politikalar, Eylem Planları ve Stratejiler	46
2.2. Küresel Gıda Rejimine Karşı Hareketler ve Alternatif Gıda Ağları	70
2.2.1. Gıda Hakkından Gıda Egemenliğine Politikaların ve Eylemliliklerin Gücü: La Via Campesina	77
2.2.2. Küreselden Yerele: Alternatif Gıda Ağları ve Tarihsel Gelişim Süreci	83
2.2.3. Disiplinlerarası Bir Yaklaşım Temelinde Alternatif Gıda Ağlarının Potansiyellerinin ve Sınırlılıklarının İzini Sürmek	91
2.2.4. Radikal mi Reformist mi? Alternatif Gıda Ağlarının Alternatifiği Neoliberalizmin Neresine Düşer?	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE VERİLERİN ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Temel Sorunsalı ve Alt Sorunsalları	110
3.2. Araştırmanın Alanı: Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları	111
3.3. Saha Gözlemleri, Deneyimler ve Araştırmanın Örneklemi	127
3.4. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği	133

3.5. Araştırma Verilerinin Analizi	136
3.5.1. İlk Tohum Nasıl Atıldı? ‘Tanışıklık’, ‘Arayışlar’, ‘Karşılaşmalar ‘ve ‘Deneyimler’	137
3.5.2. Alternatifin İnşa Süreci: ‘Tespit’, ‘Onarım’ ve ‘Yeniden Tahayyül’	149
3.5.2.1. Gıdayı Yeniden Düşünmek: ‘İlişkisel Bağlam’	157
3.5.2.2. Türeticinin Olgusallığı: ‘Çiftçinin İşçileşmesi’, ‘Üretici Emeğinin Değersizleşmesi’, ‘Türetici Özne’	162
3.5.2.3. Alternatif Ekonomiler ve Pazarlar Yaratmak: ‘Şenlikli Piyasanın İmkânı’	175
3.5.3. Ağın Yapısı: ‘Çoklu Oluş’ ‘Etkileşimli Çeşitlilik’	186
3.5.4. Alternatif Gıda Ağlarının Yönetimi: ‘Yataylık’, ‘Kendi Kendine Örgütlenme’, ‘Katılımcılık’	200
3.5.5. İlişki Ağları: ‘Eklemlenmeler’ ve ‘Ortaklaşmalar’	211
3.5.6. Başka Bir Gıda Rejimi Mümkün mü? ‘Potansiyeller’ ‘Sınırlılıklar’	225
SONUÇ	240
KAYNAKÇA.....	250
EK 1- Örnek Görüşme Metni.....	276
ÖZGEÇMİŞ	291

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1.1 Birinci Gıda Rejimi (1870-1914) Özet.....	16
Tablo 1.2 İkinci Gıda Rejimi (1945-1973) Özet	28
Tablo 3.1 Katılımcıların profilleri	132

KISALTMALAR LİSTESİ

AB: Avrupa Birliği

BM: Birleşmiş Milletler

Bt: Bacillus thuringiensis

BÜKOOP: Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi

Çev: Çeviren

DB: Dünya Bankası

DBB: Doğal Bilinçli Beslenme Ağı

DGD: Doğrudan Gelir Desteği

Drl: Derleyen

DTÖ: Dünya Ticaret Örgütü

Ed: Editör

GATT: Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması

Hzl: Hazırlayan

IMF: International Monetary Fund (Uluslararası Para Fonu)

KGS: Katılımcı Güvence Sistemi

KOS: Katılımcı Onay Sistemi

SAKÜDA: Sakarya Küçük Üretici Dayanışma Ağı

TADYA: Tahtacıörencik Doğal Yaşam Yaşam Kolektifi

TDT: Topluluk Destekli Tarım

TRUP: Tarımda Reform Uygulama Projesi

ÖZET

İçinde bulunduğumuz neoliberal gıda rejimini; rasyonalitesi, kuralları, işleyişi, üretim ve tüketim modelleri bağlamında analiz eden bu çalışma, neoliberal gıda rejiminin hegemonik hale getirdiği düşünme ve ilişkilene biçimlerinin ötesindeki yaklaşımları, süreçleri ve deneyimleri *alternatif gıda ağları* bağlamında ortaya koymaktadır. Alternatif gıda ağlarının oluşum süreçlerini, işleyişini, potansiyellerini ve sınırlılıklarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada nitel araştırma yöntemi tercih edilmiştir. Araştırmanın örneklemini kapsamında gıda toplulukları/kooperatifleri/kolektifleri ve inisiyatifleriyle ilişkili 24 katılımcıyla derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Araştırma sonucunda, politik, toplumsal, kültürel ve ekolojik boyutlara sahip gıdanın *sadece gıda meselesi* anlamına gelmediği; aynı zamanda *katılımcılık, eşitlik ve dayanışma* değerlerinin yeniden üretilebildiği bir ilişkilene ve deneyim alanı olduğu ortaya çıkmıştır. Toplumsal ve ekolojik hareketlerle ilişkileneerek gelişen alternatif gıda ağları, bu süreçte ekolojik ve toplumsal değerler üretmiştir. Türetici özne, gönüllü emek, dayanışma ekonomileri, topluluk destekli tarım ve katılımcı güvence sistemi bu ağlar aracılığıyla ortaya çıkan veya farklı bağlamlarıyla yeniden düşünülen kavramlardır. Krizler ve belirsizlikler çağında alternatifler yaratmak amacıyla gelişen alternatif gıda ağlarının *dönüşümün eşikteki araçları* olmasının taşıdığı anlamları; potansiyelleri ve sınırlılıkları bağlamında tartışılmıştır. Şirketleşme, tekelleşme, köylünün işçileşmesi, tüketicinin sağlıklı, iyi ve adil gıdaya ulaşımının zorlaşması boyutlarıyla toplumsal riskleri, endişeleri ve eşitsizlikleri derinleştiren neoliberal gıda rejimine karşı alternatif gıda ağları, *pratiğe dayalı etik ve eleştirel bir duruş* olarak ele alınmıştır. Bu nedenle, alternatif gıda ağlarının ürettiği ekolojik ve toplumsal değerlerin ve ilkelerin mevcut gıda rejimine karşı alternatifler üretmekte önemli açılımlar sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gıda Rejimleri, Alternatif Gıda Ağları, Topluluk Destekli Tarım, Dayanışma Ekonomileri

SUMMARY

THE DYNAMICS OF FOOD REGIMES TRANSFORMATION: A STUDY ON ALTERNATIVE FOOD NETWORKS IN TURKEY

The aim of this study is to present perspectives, processes and experiences beyond hegemonic ways of thinking which neoliberal food regime unfolds- through analyzing neoliberal food regime in terms of its rationality, rules, production and consumption models. *Alternative food networks* are discussed within this framework. Qualitative research is used on purpose of revealing the processes, governance, potentials and restrictions of alternative food networks. In-depth interviews are conducted with 24 participants involved in food communities/cooperatives/collectives and initiatives as part of the research sample. As a result of the study, food is re-conceptualized as being *more than food* not only with its political, social, cultural and ecological connotations but also a relational space in which such social values as *participation, equality and solidarity* could be reproduced. Building on social and ecological movements, alternative food networks develop ecological and social values within this time period. The subject of prosumer, volunteer labor, solidarity economies, community supported agriculture and participatory guarantee systems are unveiled and recontemplated through building processes of alternative food networks. Emerging on purpose of creating alternatives in the age of crisis and uncertainty, alternative food networks and the meanings they have as regards to the *threshold* to another food regime are discussed within the context of restrictions and potentials. Alternative food networks are considered as an *ethical and critical standpoint based on practise* against neoliberal food regime which reinforces social risks, anxieties and inequalities with corporatization, monopoly, depeasantization and consumers' difficulties in achieving healthy, good and fair food. Social and ecological values these networks create are anticipated to have significant potentials to suggest alternatives against current food regime.

Key words: Food Regimes, Alternative Food Networks, Community Supportive Agriculture, Solidarity Economies

TEŞEKKÜR

Tezin oluşum sürecinin başından itibaren bana tanıdıkları özgürlük alanları için tez danışmanım Prof. Dr. Erol ESEN'e ve jüri üyeleri Dr. Öğr. Üyesi Kadriye OKUDAN DERNEK'e ve Doç. Dr. Ayşe Eren ÖZDEMİR'e; tez savunma jürisinde yer alan Doç. Dr. Meral TİMURTURKAN'a ve Dr. Öğr. Üyesi Emin YİĞİT'e eleştirileri ve katkıları için teşekkür ederim.

Varlıklarıyla ve bu süreçte bana verdikleri sonsuz destekle ve güvenle yanımda olduğunu bildiğim ve hissettiğim arkadaşlarım ve sevdiklerim iyi ki varlar! Sevgili hocam Doç. Dr. Elife KART, bu süreçteki yol gösterici tavrıyla hep yanımdaydı, ona çok şey borçluyum. İçinden çıkamadığım zamanlarda söyledikleri bir cümle ile endişelerimi yok edebilen arkadaşlarım Esra KAVASOĞLU'na ve Fatma Ada BAŞAR'a çok teşekkür ederim.

Bu süreçteki umutsuzluğumu ve yorgunluğumu bitmeyen bir sabırla ve anlayışla karşılayan ve kafamdaki türlü sorunları hep dinleyen hayat arkadaşım Yavuz Köken'e bana inandığı için çok teşekkür ederim. Müşterek hayallerimizle anlamını yeniden ürettiğimiz bu hikâyenin vazgeçilmez bir parçası olduğu için çok mutluyum. Hikayedeki gerçek kedi Sirke ise çabasızca sergilediği huzurlu halleriyle yoğun çalışma düzenimdeki en güzel molalarımın eşlik etti.

Ve bu çalışmayı mümkün kılan araştırmada yer alan tüm katılımcılara paylaştıkları her şey için müteşekkirim. İnanarak ve yapabildikleri kadarını yaparak umut tohumlarını atmaya devam eden katılımcıların bu çabalarının ve arayışlarının araştırmacı tarafında yer alabilmek benim için çok öğretici bir başlangıç adıymıydı.

GİRİŞ

768 milyon insanın açlıkla mücadele ettiğine, 155 milyon insanın gıda güvencesinden yoksun koşullarda yaşadığına ve 1 milyar insanın 2030 yılına kadar obezite sorunu ile karşı karşıya kalacağına ilişkin paylaşılan veriler (FAO/IFAD/UNICEF/WPF ve WHO, 2021; FSIN, 2020) gıda ve beslenme hakkında her yıl düzenli olarak yapılan raporlarda karşımıza çıkan istatistiki veriler olmanın ötesinde anlamlar taşır. Gıda hakkının çeşitli boyutlarda ihlal edildiğinin bir göstergesi olan bu veriler, her yıl küresel aktörler tarafından gelecek yıllarda azaltılacak hedefler arasında belirtilmesine rağmen gıda; *bireysel tercihler* veya *belli bölgelerle sınırlandırılmış sorun alanları* söylemlerinin sınırları içinde ele alınmaya devam eder. *Özel alana* hapsedilmiş, *teknik* ve değerlerden *nötr* bir biçimde tanımlanan gıda, esasında toplumsal eşitsizliklerin, yoksulluğun ve iklim krizinin yansımalarını somutlaştıran ve günümüzün üretim, tüketim ve dağıtım sistemlerinin krizlerini belirgin kılan bir iktidar aracı olmakla birlikte ekolojik, toplumsal, kültürel boyutlara sahip politik bir alandır. Bu bakış açısı, dünyanın siyasallığına dair eksik anlayışa dikkat çekerek siyaset biliminin marjinalize ettiği yaklaşımları ortaya çıkarmaya yönelik bir çağrıyla içinde barındırır. Araştırmanın başlangıcı bu nedenle gıdanın siyaset dışı olmadığı ve gıda temelinde oluşan toplumsallıkların siyasetin alanını genişletebilecek imkanlara sahip araştırma alanları olabileceği tartışmalarına dayanıyor. Tez önerisini verdiğim 2017 yılında, bu argümanlar, somut bir gerçekliğe dikkat çekmediği gerekçeleriyle epey zorlayıcı bulunsada geçen kısa süre içinde derinleşen ekonomik krizler, pandemi ve savaş; gıda ve gıdanın işaret ettiği alanların daha ivedilikle sorunsallaştırılmasının maddi koşullarını oluşturdu. Uzun tedarik zincirlerine bağlı, standart olma ve dayanıklılık nitelikleriyle belirginleşen finansallaşmış-şirketleşmiş neoliberal gıda rejimi ve rejimin istikrarlı ilişkileri ve kuralları; *krizler*, *riskler* ve *belirsizlikler* karşısında kırılan ve dayanıksız nitelikleriyle görünür oldu. Gıdanın temel bir insan hakkı ve sağlıklı beslenmenin toplumun tamamı için bir gereklilik olduğu gerçeği, pandeminin etkileriyle ve sonuçlarıyla küresel ölçekte belirginleşmiş oldu. Yoğun dışsal girdilere bağımlı kalmadan üretim yaptıkları için üretimlerini sürdürebilen küçük çiftçiler, savaş koşullarında dahi insanların gıda güvencesini sağlamaya devam edebildi (Foote, 2022). Krizlerle ve belirsizliklerle tanımlı çağımızda; kendi kendine yeterlilikle birlikte ekolojik üretimi ve tüketimi amaçlayan ve toplulukları, inisiyatifleri, kolektifleri, kooperatifleri ve girişimleri içine alan alternatif gıda ağları, böylece *anlamlı* ve *meşru* kabul edilmeye başlandı. Kısa dağıtım ağı, yerellik ve çok ürün ekimine dayalı ekolojik tarımsal üretim bağlamında meşruiyetini vurgulayan bu ağlar; dayanışmayı, katılımcılığı ve ekolojik paradigmayı öne çıkarmaktadır. Alternatif gıda ağlarının potansiyelleri

ve karşı karşıya kaldığı engeller bağlamında araştırmanın argümanları oluşturulurken, *gıda rejimleri* hem sorunların kaynağını hem de krizlerin ve belirsizliklerin oluşturduğu geçiş ve dönüşüm imkanlarını somutlaştırmaya dair kavramsal ve kuramsal bir zemin oluşturur. Gıda rejimleri kuramı, bir taraftan tarım-gıda sisteminin yıkımlarını ortaya koyarak sorun alanlarına işaret ederken, diğer taraftan bu yıkımların sebebi olan sistemin iyileştirilebileceğinin, düzeltilebileceğinin ya da değiştirilebileceğinin umudunu yeşerterek bunun nasıl mümkün olacağı hakkında yaklaşımlar ve yöntemler geliştirmeye kaynaklık eder.

Burke ve Shear (2014: 128), insanlığın günümüzde karşı karşıya olduğu iki problemin altını çizer. İlki toplumsal yerinden edilmeleri, eşitsizlikleri ve şiddeti artıran “ekonomik kriz” diğeri ise, insanların ve birçok canlının üzerinde yaşadığı ekosistemlerin ve doğal kaynakların yıkımına yol açan “ekolojik kriz”dir. Birbiriyle ilintili bu krizler, insanların gündelik yaşamlarını etkilerken ve bunun somut etkilerini özellikle üreticilerde görmek mümkünken, hükümetler ve şirketler tarımın ve gıdanın geleceğini üreticilerin ve tüketicilerin göz ardı edildiği bir bağlamda tartışmayı sürdürür. İklim krizinin etkilerini azaltma yönünde önemli bir engel olarak duran fosil yakıt kullanımı artarken krizin etkileri, toplumsal eşitsizlikleri derinleştirerek kendini göstermeye devam eder. Bunlara karşılık ekoloji hareketlerinin de içinde olduğu gıda adaleti, gıda demokrasisi, gıda yurttaşlığı kavramları bağlamında alternatifler oluşturmaya çabalayan gıda ağları; iklim değişikliğine, toplumsal krizlere ve belirsizliklere karşı yeni yöntemler ve yaklaşımlar önerir. Bu tez çalışması, neoliberal gıda rejiminde yaşanmakta olan süreci kuramsallaştırmayı, alternatif gıda ağlarına ilişkin mevcut literatür bağlamında bu kuramsal zemini geliştirmeyi ve Türkiye’deki alternatif gıda ağları çalışmalarının sürekliliğine katkı sağlamayı amaçlar.

Araştırmanın kuramsal ve kavramsal temellerini ortaya koymak amacıyla çalışmanın birinci bölümünde, gıda rejimleri literatürü tarihsel gelişimi bağlamında ele alınır. Politik ekoloji, politik ekonomi ve tarihsel analiz gibi çeşitli yaklaşımları içinde barındıran gıda rejimleri; coğrafi, tarihsel, politik ve ekolojik boyutları ile küresel tarım-gıda politikalarının zamansal ve mekânsal bağlamda tartışılmasını sağlayan sosyal bilimsel eleştirel bir bakma biçimidir. Harriet Friedmann’ın ve Philip McMichael’in 1989’da birlikte yazdıkları makalede ortaya koydukları kuram, tarım-gıda sistemi ve yeni kırsal sosyoloji alanlarının da katkılarıyla günümüzde halen çeşitli boyutlarıyla tartışılmaya devam ediyor. Araştırmacılar, kapitalizmin tarihini gıda temelinde oluşan kuralları, sermayenin yapısı, devlet sistemleri, toplumsal dönüşümün aktörleri, gerilimleri ve çelişkileri bağlamında üç gıda rejimi dönemselleştirmesi üzerinden analiz ederler ve 19. yüzyıldan günümüze değin tarihsel bir yaklaşımla sundukları üç gıda rejiminde sırasıyla sömürgecilik, kalkınmacılık ve neoliberalizm ideolojilerinin

belirleyiciliğinde uluslararası gıda ilişkilerinin tarihsel bağlamını ortaya koyarlar. Bu tarihsel bağlam, bir taraftan istikrarlı ilişkiler ağına işaret ederken diğer yandan gıda rejimlerine içkin krizleri ve gerilimleri, ortaya çıkış koşullarına ve gelecek tahayyüllerine dikkat çekerek analiz etmeye imkân tanır. Toplumsal hareketler, gıda rejimlerinin zımnî kurallarını açığa çıkararak gıda rejimlerinin başka rejimlere dönüşümünde veya geçişinde potansiyeller üretmesi ve değişimin aktörlerini kurması bağlamında anlatılmaya değer deneyimleri ve birikimleri oluşturur. Bu nedenle çalışmanın ikinci bölümünde, küresel gıda rejimine karşı ortaya çıkan/çıkmakta olan potansiyeller, stratejiler ve yeni toplumsallıklar ele alınmaktadır. Toplumsal hareketleri, inisiyatifleri ve ağları içine alan ve çeşitli eylemlilik alanlarına işaret eden bu toplumsallıkların analizinden önce, Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü öncülüğünde yapılan kongreler ve uluslararası politika belgeleri, gıda rejimlerinin açtığı tarihsel yaklaşımın izinde analiz edilmektedir. “Gıda hakkı”, “gıda güvencesi” ve “gıda egemenliği” çerçevesinde gelişen küresel politikalar, eylem planları, müdahaleler ve stratejiler; gıda hareketlerinin ve savunuculuk faaliyetlerinin uluslararası kurum ve kuruluşlarla ilişkilendirme biçimlerini görünür kılacak şekilde etkileşimsel bir yaklaşımla sunulmaktadır. Demokratik ve katılımcı ilkeler temelinde küresel bir gıda yönetiminin ulusal hükümetler tarafından oluşumunu destekleyen küresel stratejiler, toplumsal hareketlerin de içinde olduğu uluslararası kamusal alanlarda gıdanın metalaşmaktan çıkarılarak hak temelli bir yaklaşımla ele alınmasının söylemsel ve pratiğe dönük imkanlarını ortaya çıkarır. Ancak, uluslararası politika metinlerinin yerleşik güç ilişkilerinden bağımsız oluşmadığı göz önüne alındığında, her bir dönemde kalkınmacı ve neoliberal rasyonalitenin uzantılarını bu belgelerde de takip etmek mümkündür. İnsan haklarının bireysel temelde ele alınması, şirketlerin sorumluluktan muaf tutulması, devlete yönelik yaptırımların bağlayıcı olmaması ve üreticilerin ve tüketicilerin toplumsallıktan arındırılmış rasyonel ve ekonomik bireyler olarak kabul edilmesi, küresel eylem planlarına ve stratejilerine ilişkin sınırlılıkları oluşturur. Gıda rejimlerinin yıkımlarıyla mücadele eden üreticilerin özneliğini “kurban rolüne indirgeme”¹ (Landy’denakt.Claeys, 2015a: 83) riskini içeren, eşitlik yerine ekonomik özgürlüğü öne çıkaran ve toplumsal hareketlerin mobilize olma ihtimallerini sarsan bu düzenleyici politika metinlerinin yanı sıra yerelden ve tabandan gelişen karşı küreselleşme hareketleri bulunmaktadır. Karşı küreselleşme hareketleri, araştırmanın konusunu oluşturan alternatif gıda ağlarının ortaya çıkışının tarihsel başlangıç noktalarına işaret ettiği için pratikleri, itirazları ve muhalefet biçimleri temelinde tartışılmaktadır. Bu çalışmada, toplumsal hareketler literatürü bağlamında tartışılan karşı küreselleşme hareketlerinin, günümüzde alternatif gıda ağlarına dönüştüğü şeklinde belirlenimci bir yaklaşımın

---

¹ Reducing its subjects to victims

savunulmadığı özellikle belirtilmelidir. Çalışmada, karşı küreselleşme hareketleri içinde gıdanın alternatif coğrafyalarının gelişmesine ilişkin işaretlerin ve örneklerin bulunduğu tezi geliştirilmektedir. Bununla birlikte, alternatif gıda ağlarının toplumsal hareketler alanının bazı temel öncüllerini içinde taşıdığı düşüncesinden hareket edilmektedir. Her iki alanda da “ilişkilerin çoğunlukla enformel olması, toplumsal bir ağın var olması, güven ve dayanışma bağlarının varlığı” (Graziano ve Forno, 2012) alternatif gıda ağlarının oluşumunda karşı küreselleşme hareketlerinin düşünsel bir zemin olarak işaret edilmesini sağlamaktadır. Mobilizasyon ve protesto eylemleri ile tanımlanan toplumsal hareketlerin aksine alternatif gıda ağları, bu tarz eylemliliklerin doğrudan taşıyıcısı olmamakla birlikte bu ağların gıda hareketlerinin ortaya çıkmasında veya gelişmesinde pratikler sergileyebileceği ve buna ilişkin kuramsal tartışmaların temelini oluşturabileceği düşünülmektedir. Bu tartışmanın ilk uğrağı, “gıda egemenliği”ni ve “agroekoloji”yi toplumsallaştıran uluslararası çiftçi hareketi/örgütü La Via Campesina’dır. Gezegenin kaynaklarının %30’unu kullanarak küresel gıda üretiminin halen yüzde 70’ini sağlayan küçük üreticiler (ETC Group, 2017), neoliberal küreselleşmenin tahribatlarına ve iklim krizinin etkilerine karşı dirençli bir gıda sistemini yeniden inşa etmenin mücadele hattını oluşturmaktadır. Bir fikir, kavram, çerçeve, harekete geçirme taktiği, karşı anlatı, karşı hareket, siyasi proje-kampanya-süreç olarak gıda egemenliği ve agroekoloji kavramları (Desmerais, 2015) alternatif gıda ağlarının kurucu unsurlarına işaret eder.

Alternatif gıda ağları, endüstriyel tarımsal üretim modelinin reddi üzerinden gelişen politikalar ve pratikler hattına işaret etmekte ve mevcut rejimin dışındaki/karşısındaki alternatifleri içermektedir. Endüstriyelleşme, standartlaşma ve verimlilik kavramlarının ötesinde yerelliği, kültürel özgünlükleri, ekolojik çeşitliliği, güven ve dayanışma ilişkilerini yeniden üreten bu ağların “yalnızca gıdadan ibaret olmayan birliktelikler”e (Shome, 2015: 523) dönüşme potansiyelleri olduğu savunulmaktadır. Bu bölümün amacı, alternatif gıda ağlarının gıdanın ötesinde nelere işaret ettiğini, gıdanın alternatif coğrafyalarının nasıl oluştuğunu ve bu alandan yükselen potansiyellerini ve sınırlılıklarını *düşünümsel* bir perspektifle tartışmaktır. Bu ağların potansiyelleri bağlamında neye alternatif ve ne ölçüde alternatif oldukları, hegemonik üretim-tüketim modelleriyle nasıl bir ilişki kurguladıkları, küreselleşen endüstriyel tarımsal üretime karşı üretimin ve tüketimin yeniden organizasyonunu sağlayacak dönüm noktaları olup olmadığı temel tartışma konularıdır. Ağlar, içinde geliştikleri neoliberal küreselleşmenin rasyonalitesiyle ve kurallarıyla ilişkilennmeleri çerçevesinde değerlendirilmekte ancak bu; kapitalist düşünme biçimlerinin sınırlılığında değil, düşünümsellikle yeniden incelenmektedir. Alternatif gıda ağları, ne ana akım ekonomi tarafından içerimlenmeye teşne ya da mecbur; ne

de prefiguratif ² ve değişimin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Alternatif gıda ağları, tarımsal üretimi ve gıdayı toplumsal, çevresel ve kültürel bağlamına yerleştirerek ve üretim ve tüketim alanları arasında doğrudan ilişkiler kurarak, piyasa ekonomisine gömülü bir toplumsallıktan toplumsala gömülü bir ekonomiye geçiş tahayyülünü canlandırmaktadır. Ağların doğrudan kendisi değil ancak pratik ettiği değerlerin, kavramların ve ilkelerin oluşum süreçleri, katılımcı ve demokratik bir gıda yönetimi anlayışı geliştirilmesinde toplumsal alanlara yayılacak umut tohumlarını içinde barındırmaktadır. Bununla birlikte gıda temelinde oluşan toplumsallıklar, iktidar ilişkilerden veya neoliberal mekanizmaları yeniden üretme risklerinden azade değildir. Bunun için alternatiflik ve yerellik kavramları, yerellik tuzağına düşmeden *düşünümsel yerellik* yaklaşımıyla ve *gıda adaleti* kavramı aracılığıyla sınırlılıkları ve zorlukları bağlamında analiz edilmektedir.

Araştırmanın ilk iki bölümündeki kuramsal ve kavramsal temellerden hareketle üçüncü bölümde, Türkiye’de ortaya çıkan/çıkmakta olan alternatif gıda ağları alan araştırmasına dayalı çalışmanın verilerine yer verilmektedir. Bu çalışmanın örnekleme, alternatif gıda ağı içindeki çeşitli örgütlenme modellerine sahip topluluklardan oluşmaktadır. Örneklemede, Türkiye’nin 9 farklı kentinden (Ankara, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Antalya, Muğla, Adana, Sakarya ve Kocaeli) seçilmiş 5 *gıda kooperatifi*, 2 *kooperatif girişimi*, 1 *çevre kooperatifi*, 6 *gıda topluluğu*, 3 *ağı*, 1 *kolektif* ve 1 *dernek* olmak üzere toplam 19 inisiyatif yer almaktadır. Alternatif gıda ağlarının, çeşitli aktörler ve kurumlar temelinde kurduğu ilişkilenmeler ve eklemlenmeler aracılığıyla çoğalacağı düşüncesinden hareketle, bu ağların gelişiminde önemli bir rolü olduğu düşünülen yerel yönetimleri de örnekleme dahil etmek amacıyla, *Çanakkale Belediyesi*’nden ve *Bursa Nilüfer Belediyesi*’nden yetkililerle görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Örnekleme kapsamında, bu ağların oluşum süreçlerinden itibaren ağlarda yer alan gönüllülere/üyelere ulaşılarak toplamda 24 katılımcıyla görüşme yapılmıştır. Alternatif gıda ağlarının ilişkilenme biçimlerinin ve oluşum süreçlerinin çeşitliliğini ve farklılığını yansıtmak için amaçlı bir örnekleme oluşturulmuştur. İş yeri ve semt temelli örgütlenme modelleri; topluluk destekli tarım, gıda dağıtımı veya sebze kutusu gibi alternatif gıda dağıtım kanalları; kooperatif, kolektif, ağı, girişim olarak çeşitli örgütlenme biçimleri; örgütlenilen yerin sosyo-ekonomik statüsü; ağı başlatanlar (üretici veya türetici) temelinde alternatif gıda ağlarının birbirinden farklılaşan nitelikleri göz önüne alınarak örnekleme belirlenmiştir. Ağı başlatan üreticilerin veya

² Gelecekte planlanması düşünülen bir modelin ön uygulaması olarak tanımlanabilecek prefigurasyon kavramı ile tarım-gıda sistemine dair arzu edilen gelecek tasavvurunun şimdiki zamandaki uygulamaları tartışılmaktadır. Kesin ve belirgin bir politika inşa etmeksizin bir olasılık ve dönüşüm mekânı olarak alternatif gıda ağları, bu nedenle hareketlerin hareketi (alternatives to alternatives) olarak nitelendirilmektedir (Andree vd., 2019).

türeticilerin özellikle ağın oluşum sürecine tanıklık etmiş ve bu süreci deneyimlemiş olması, katılımcılara ulaşırken belirleyici olmuştur.

Alternatif gıda ağlarının ortaya çıkış dinamiklerine ve süreçlerine dikkat çeken bu çalışmada, bu süreçlerin toplumsal, politik ve ekolojik bağlamları sorgulanmaktadır. Gıda temelinde yeni sosyal örgütlenmeleri içeren bu ağlar, gönüllülerin getirdiği deneyimlerle genişlemektedir. Bu deneyimleri üreten karşılaşmalar bağlamında, konunun çok boyutlu ve çok aktörlü niteliği kavranmaya çalışılmaktadır. Küresel gıda rejiminin üretici, tüketici ve gezegen üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı bir tepki veya alternatif bir arayış olarak gelişen gıda ağlarının ekolojik düşünce ve toplumsal hareketlerle olan bağlantıları kurulmaktadır. Yeni bir toplumsal paradigma yaratım sürecinde kurulan öznellikleri vurgulamak amacıyla türetici özneye dikkat çekilmektedir. Türetici özne; üreticiyle ve gıda ile kurduğu ilişkilene biçimleri ve kır-kent ortaklığındaki rolleri bağlamında ele alınmaktadır. Neoliberal-finsallaşmış gıda rejiminin yeniden ürettiği tüketici kavramının ötesinde türetici olmanın getirdiği etkiler ve potansiyeller tartışılmaktadır. Mevcut gıda rejiminin yıkıcı etkileri karşısında alternatif gıda ağlarının üretim, tüketim ve dağıtım bağlamındaki yaratıcı potansiyelleri incelenmektedir. Bu potansiyellere işaret eden modellerin ve iş birliklerinin neler olduğu ve bunların krizler karşısındaki direnci sorgulanmaktadır. Bu modellerin ve alternatif tahayyüllerin gerçekleştirilme pratikleri incelenerek bu pratiklerin ne türden eklemlemelerle ve ortaklaşmalarla sürdürüldüğü anlatılmaktadır. Yönetim yapısı ve işleyişi bağlamında alternatif gıda ağlarının gıda demokrasisini ve gıda yurttaşlığını geliştirmekteki katkıları tartışılmaktadır. *Yerel, adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir* bir gıda rejimine geçişte yönlendirici olabilecek değerler ve ilkeler, bu ağların yaratıcı potansiyelleri bağlamında somutluk kazanmaktadır. Ağlar, bu geçişin/dönüşümün *eşikteki araçları* olarak sorunsallaştırılmaktadır.

Araştırmanın örneklemini oluşturan gıda toplulukları, kooperatifleri, kooperatif girişimleri, kolektifler ve ağlar, bu inisiyatifler içindeki gönüllülerin/üyelerin anlatıları temelinde incelenmektedir. Araştırma süreci boyunca katılımcılarla gerçekleştirilen görüşmelerde alanın parçalı, dinamik ve aynı zamanda umut vadeden nitelikleri ve yaratıcı potansiyellerine dikkat çekilmektedir. Bu araştırmanın keşifsel bir niteliğe sahip olması; araştırmanın sorularını, kuramlarını ve açıklamalarını yeniden şekillendirilmeye müsait ortamlar yaratmıştır. Özellikle bir toplumsal gerçekliği ve olguyu üreten ve onun temelini oluşturan ilişkisellikleri açığa çıkararak ağların süreçlere içkin niteliği öne çıkarılmaktadır. Süreçlerin izini takip ederken, yapının ve eylemselliğin belli sonuçları ürettiği, sınırlandırdığı ve etkilediği düşüncesinden hareketle alternatif gıda ağları; varlığı, mevcut oluşum süreçleri ve ortaklıkları, nedensellikleri ve ilişkisellikleri bağlamında ele alınmaktadır. Sınırlı bir

genellemeye ulaşılmakla birlikte olgunun ilifkiselliği temelinde olası cözümmler önerilmeye calışılmıştır. Alana dair yeni yaklaşımlar sunarak gelecek calışmaları etkileme potansiyeline sahip keşifsel nitelik taşıyan araştırmalar, sosyal bilimler araştırmalarında önemli bir gerekliliği yerine getirir (Babbie, 2010: 93; Özuğurlu, 2013: 51). Alternatif gıda ağlarının hem akademik hem de toplumsal alanlardaki karşılıklarının yeni oluşmaya başladığı ve alanın cök yönlü ilifkiselliği göz önüne alındığında, bu sınırlılığı aşmaya dönük farklı metodolojilerle yapılacak calışmalar önemli olacaktır.

Nitel yöntem ayrıca araştırmacı ile araştırılan arasındaki ilifkinin statik ve hiyerarşik konumlanışına da meydan okuyarak bu ilifkinin yeni iletişim ve bilişim teknolojilerinin dolayımıyla da *etkileşimsellik* ve *karşılıklık* üzerinden yeniden tanımlanmasına katkı sağlamaktadır. Alan araştırması kapsamında görüşme yapılan katılımcıların, özellikle bu alanda calışma yapmanın önemine vurgu yaparak araştırmacının eylemini önemsediklerini ve bu calışmanın nihai sonuçlarının paylaşılmasının alanın gelişimine katkı sunacağını belirtmeleri, alanla ilgili kişisel deneyimlere ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Katılımcıların çoğunluğunun belirttiği gibi, araştırmacının katılımcılarla benzer düşünce süreçlerinden geçtiğinin hissedilmesi ve bunun dillendirilmesi calışmanın araştırmacı açısından anlamlılığını yeniden üretmiştir.

Bu karşılaşmalar ve deneyimler, calışmanın anlamlılığını ve araştırmacının konumsallığını yeniden üreten bir araştırma sürecinin varlığını göstermektedir. Bu bağlamda, araştırmanın esas katkısı; gönüllülerinin yıllar içinde topluluk ilifkileri yoluyla geliştirdiği “sosyal mekanizmaları” (K11) ve bu mekanizmaların potansiyellerini açığa cıkarmaya yöneliktir. Buradan hareketle güven, dayanışma, doğayla uyumlu üretim, üretici-türetici ortaklığı gibi değerlerle nitelendirilen alternatif gıda ağlarının oluşturduğu toplumsal paradigmayı yaygınlaştırmak ve alanın görünürlüğüne katkı sağlamak amaçlanmaktadır. Alternatif gıda ağlarının düşünsel temelleri bağlamında, krizlere içkin gıda rejimini krizlere dirençli hale getirmek amacıyla sunduğu değerleri ve ilkeleri tartışmaya açmak ise, calışmanın diğer bir katkısı olarak düşünülmektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

GIDA REJİMLERİ: TANIMI, TARİHSEL GELİŞİMİ VE GIDA REJİMLERİNE DAİR FARKLI YAKLAŞIMLAR

Gıda rejimleri kuramı, gıda çalışmalarının bir akademik disiplin olarak gelişmeye başladığı döneme paralel olarak ortaya çıkmıştır. Her iki araştırma alanının ortaya çıkmasının ve gelişmesinin tarihsel temelleri bu nedenle benzeşmektedir. 1973-74 dünya gıda krizinin etkisiyle ortaya çıkan gıda kıtlığı, gıda fiyatlarında yaşanan dengesizlik, gıda ihracatlarının güvenilir olmadığına dair şüpheler, yoksulluk ve yetersiz beslenme (Hopkins ve Puchala, 1978: 581) gibi küresel sorunları miras alan 1980’ler, gıdanın küreselleşmesini ve metalaşmasını hızlandıran ve meşrulaştıran bir dizi politikayı uygulamaya koyarak bu sorunların daha da derinleşmesine yol açmıştır. Gıda rejimleri kavramı, tarımsal gıda ekonomilerinin ve tarım politikalarının değişen yapısını anlayabilmek için tarihsel bir bakış açısı sunmaktadır. Tarımsal üretimde ve ticarete uluslararası kuralların çok taraflı ticaret sisteminin içine dahil edildiği bir dönemde gıda rejimi tartışmalarının yapılmaya başlanması, tarım ve gıda alanındaki yeni düzenlemelerin anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Pritchard, 2009).

Gıdanın sermaye birikim stratejilerinden ve kapitalizmin gelişim sürecinden bağımsız analiz edilemeyeceğini vurgulayan gıda rejimleri kavramı, ulusal düzenlemelerin azaldığı ve küreselleşmenin yükselişe geçtiği tarihsel koşullar içinde yazılmıştır. Kapitalizmin jeopolitik tarihi bağlamında ulusal tarımın yükselişi ve düşüşü; Immanuel Wallerstein’in Dünya sistemleri (1974) ve Michel Aglietta’nın sermaye birikiminin düzenlemesi (1979) teorilerinden yola çıkarak anlatılmaktadır (McMichael, 2013).

Dünya sistem teorisi, 1970’li yılların başında Andre Gunter Frank ve Immanuel Wallerstein tarafından kapitalizmin makro düzeyde tarihsel bir çözümlemesini yapmak üzere geliştirilmiştir. Bu yaklaşıma göre, tüm ülkeleri kapsayan bir “Dünya sistemi” ya da “Kapitalist Dünya Ekonomisi” olarak adlandırılabilir, karşılıklı ekonomik bağımlılıklar üzerine kurulu küresel bir sistem vardır. Ülkeler; ekonomik, kültürel ve ideolojik dolaylılarıyla merkez, yarı çevre ve çevre olarak adlandırılmaktadır. Wallerstein’in 16.yüzyıl Avrupası’ndan başlattığı dünya kapitalist sisteminin temel özelliği, sistemi harekete geçiren güç olarak sermayedar sınıfını belirtmek ve sermayenin kesintisiz birikimini vurgulamaktır. Bu yaklaşıma göre dünya ekonomisinin temel belirleyicisi, sermayenin dolaşımı ve artı değere kapitalistin el koymasındır. Dünya kapitalist sisteminin diğer özelliği ise tüm dünyaya yayılmış ekonomik bir coğrafyaya ve ülkeler arasındaki hiyerarşiye dayanmasıdır. Ülkelerin ekonomi politikaları dünya ölçeğindeki iş bölümüne göre belirlenmekte ve benzer şekilde politik yapıları da hiyerarşik bir

dünya sistemi içindeki jeopolitik konumlarına göre şekillenmektedir (Sallan Gül, 2006: 181-182). Gıda rejimlerinin kavramsal gelişiminde önemli bir etkisi olan diğer kuram ise, ilk çalışması 1976 yılında yayınlanmış Paris kökenli siyasal iktisadi kuram olarak tanımlanan Düzenleme kuramıdır. Düzenleme Kuramı, ana akım iktisat kuramını evrimsel, kurumsal ve sosyolojik doğrultuda yeniden kurgulamayı amaçlamakta ve yapısal Marksizme getirdiği eleştiriler temelinde ekonomik ve ekonomi-dışı uğrakları bütünleştirme yoluna gitmeyi önermekte; diğer bir ifadeyle Marksizmin iktisadi indirgemeciliğinin üstesinden gelmek amacıyla sermaye birikiminin “toplumsala gömülü” (socially embedded) olan ve “toplumsal olarak düzenlenen” (socially regularized) doğasını vurgulamaktadır (Jessop, 2005: 189-228). Düzenleme kuramı, ‘birikim rejimi’; birikim rejimini uluslararası iş bölümüyle ilişkilendiren ‘büyüme tarzı’; belirli birikim rejimleri ile büyüme tarzlarının yeniden üretimini kolaylaştıran ulusal, uluslararası, kurumsal ve ideolojik bir çerçeveye göndermede bulunan ‘düzenleme tarzı’ kavramları ile sadece üretimin değil, tüketimin de örgütleniş biçimini analiz etmektedir. Kapitalizmin tarihindeki iki ardışık düzenleme tarzı olan Fordizm ve Post-Fordizmin ayırt edici özellikleri bu kavramsal araçlar setiyle görünür olmaktadır (Marshall, 1999: 170, 171). Harriet Friedmann ve Philip McMichael’in bu iki meta anlatıyla temellendirdiği gıda rejimleri kuramsallaştırması, ilk kez, 1989’da “Agriculture and the State System The Rise and Decline of National Agricultures 1870 to the Present” adlı makalelerinde ortaya konulmuştur. Araştırmacılar, küresel gıda sistemini üç ayrı gıda rejimi içinde incelemeyi mümkün kılan “hegemonik dönüşümleri ve uğrakları” (*moments of hegemony, hegemonic cycles*) dünya-sistem teorisinden yararlanarak kurgulamış; düzenleme kuramının “istikrarlı ilişkiler seti” (*stable set of relations*) kavramını gıdanın uluslararası iş bölümünü açıklamak için temel almışlardır (McMichael, 2009: 143). Böylelikle 1870’ten günümüze değin gıdanın uluslararası ilişkilere eklemlenme biçimleri ve süreçleri ile dünya gıda ekonomisini analiz etmişlerdir (Friedmann, 1993: 30). Kapitalist dünya ekonomisinin gelişim sürecinde tarım ve gıdanın stratejik rolü ile bunun ulus devlete yansımalarını konu alan gıda rejimi literatürünün ilk çalışması (1989), küresel ölçekte gıda üzerinden bir hegemonya mücadelesi yürütüldüğünün altını çizmektedir. Üç farklı gıda rejiminin ortaya çıkışında hem ülkelerin değişen hegemonik konumları hem de sermaye birikim rejimlerinin geçirdiği dönüşümler etkili olmaktadır. Bu dönemselleştirme ve etkileri birinci, ikinci ve üçüncü gıda rejimi olarak ayrıntılı biçimde açıklanmaktadır.

Küresel gıda sistemini tarihselleştirmek için bir araç ve bakış açısı olarak kullanılan gıda rejimi; krizleri, dönüşümleri ve geçişleri bünyesinde barındıran her dönemdeki tarihsel çelişkileri kavramsallaştırmakta, küresel politik iktisatta gıdanın temel rolünün altını çizmekte

ve tarımsal modernleşmeye dair çizgisel temsilleri sorunsallaştırmaktadır. Gıda rejimleri yaklaşımı bu nedenle, tüm zamanlar ve mekanlar boyunca sermaye birikiminde tarım ve gıdanın rolünü anlamak üzere yapısal bir yaklaşım geliştirmektedir. Bir taraftan dünya ekonomisinde gıdanın dolaşım örüntüleri ortaya çıkarılmakta; diğer taraftan da jeosiyasetin tarım ve gıda boyutu vurgulanmaktadır (McMichael, 2009: 139). Dünya sistemi teorisinden hareketle ülkelerin belirli konumlanışları olduğu düşüncesini benimseyen gıda rejimleri kavramı, gıda politikaları bağlamında uluslararası bir iş bölümünün kurgulandığını ve uygulandığını ileri sürerek kavramın coğrafi boyutuna dair analizlerde bulunmaktadır. Kavram, “coğrafi” olmasının yanı sıra, gıda rejimlerinin birbirini izleyen dönemlerin belirgin özelliklerini şekillendiren dönüm noktalarını belirtmesi bağlamında “tarihsel” ve dünyayı güçlü Kuzey ve bağımlı Güney olarak tarımsal gıda bloklarına ayıran farklı iktidar ilişkilerine dayandırması bağlamında da “politik” boyutlara sahiptir (Pechlaner, 2012: 33). Gıda rejimleri, gıda düzenlerinin yıkılmasında ve yeni gıda düzenlerinin ortaya çıkmasında ekolojik sorunların varlığına dikkat çektiği için aynı zamanda ekolojik bir görme biçimidir. Çevre tarihçileri, Alfred W. Crosby (1986) ve William Cronon’un (1991) çevre tarihine dair belirttikleri dönüm noktaları, gıda rejimlerinin dönemselleştirilmesinde referans alınmıştır. Magnan (2012: 461-462) tarihselliğe ve metodolojik bütünlüğe sahip bir kuram olarak belirttiği gıda rejimlerinin yerel ve küresel değişim süreçlerini birbiriyle ilişkili olarak karşılaştırmalı biçimde analiz ettiğini vurgulamaktadır. Gıda rejimleri, bu niteliklerinden dolayı politik iktisat, politik ekoloji ve tarihsel analiz gibi çeşitli yaklaşımları içinde barındıran çok yönlü kavramsal bir araçtır.

Tarım ve gıda, gıda rejimleri literatüründe küresel çapta güç ve mülkiyet ilişkilerine dair açıklamalar sunmakta önemli bir kavramsal başlangıç noktası ve ilişki ağı olarak tahayyül edilmektedir. Uluslararası ilişkilere eklemleme biçimleriyle gıda, farklı gıda rejimlerinin ortaya çıkmasını kolaylaştırmaktadır. Birbirinden farklı bu tarihsel dönemlerin her birinde üretimden tüketimine dek gıda ile ilişkilenen her birey, bu rejimin kurallarının normalleşmesinde ve yeniden üretilmesinde rol oynadığı gibi içinde bulunduğu rejimin krize girmesinde ve bu rejimi takip eden yeni bir rejimin ortaya çıkmasında da belirleyici olabilmektedir. Çünkü bu dönemselleştirmeler; yapıcı unsurların doğalmış gibi işleyen verili unsurlar olmadığını, toplumsal aktörler arasındaki çatışmalı ilişkiler ve krizlerle birlikte başka bir rejime geçişin potansiyellerine sahip olduğunu vurgulamaktadır (McMichael, 2009: 139). Bu, iktidar ilişkilerinin belli tarihsel dönemler boyunca süren istikrarlı yapısının sorgulanmasını beraberinde getirerek geçici çıkar ve ilişki ağlarına dikkat çekmekte; ayrıca gıda rejimleri tarihselleştirmesinde birinci gıda rejiminde Büyük Britanya’nın, ikinci gıda rejiminde Amerika Birleşik Devletleri’nin ve üçüncü gıda rejiminde çok uluslu şirketlerin başat bir

konumda nasıl yer alabildiğinin nedenlerini açıklamaktadır. Gıda rejimlerinin her bir dönemi ayrı ayrı devamlılığı, tarihselliği ve istikrarlılığı imlese de güçlü kurumlar ve toplumsal hareketler arasındaki rekabet ve mücadelelerin sonucunda yeni gıda rejimlerinin ortaya çıkma potansiyelinin gıda rejimleri kuramına içkin olduğu ifade edilmektedir. Toplumsal aktörler arasındaki mücadele ve rekabet sonucunda yeni kurallarla ve pratiklerle bir uzlaşma zemini kurgulayıp yeni bir gıda rejimine girme potansiyelini sürekli vurgulaması bağlamında (Friedmann, 2005b: 230-234) gıda rejimleri literatürünün hem kurucu hem de yıkıcı bir niteliğinin olduğu görülmektedir. Kapitalizmin tarihini gıda üzerinden okuma denemesi olan gıda rejimleri yaklaşımı, böylelikle hem küresel istikrarı vurgulamakta hem de küresel dönüşümleri ve farklılaşmaları nedenleriyle, ilişkileriyle ve süreçleriyle birlikte analiz etmektedir.

Friedmann ve McMichael'in kurgulayıp geliştirdiği gıda rejimleri kavramı, kırsal sosyoloji ve gıdanın politik ekonomisini çalışan araştırmacıların eleştirileriyle gelişmektedir. Gıda rejimleri yaklaşımı, "gıdanın tarihine dair geliştirilen düz çizgisel ve belirleyici yaklaşımları" geçersiz kılacak şekilde gıdanın geleceğine dair farklı alternatiflerin oluşabileceğini vurgulayarak geçişkenliklere ve dönüşümlere meşruiyet kazandıran bir görme biçimi" (Campbell, 2009: 309), "sermayenin toplumsal yeniden üretiminin küresel ölçekte bir taşıyıcısı" ve "sermayenin politik tarihine bir bakma biçimi" (McMichael, 2005: 293), "gıda sistemlerini tarihsel olarak kurulmuş üretimin, ticaretin ve tüketimin jeopolitik kapitalist ilişkilerine gömülü düzenleme ve birikim biçimleri olarak inceleyen niteliksel sosyal bilimsel bir bakma biçimi" (Foley ve Mather, 2017: 1) olarak tanımlanmaktadır. Pritchard (2009), gıda rejiminin, iktisadi determinizme başvurmada uluslararası tarımsal gıda sistemine dair bütüncül bir yaklaşım sunabilecek potansiyeli barındırmasından dolayı önemli olduğunu belirterek bu yaklaşımla tarım ve gıda sistemindeki aktörlerin karşılaştığı sorunların veya mücadele alanlarının küresel siyasi dönemeçlere yerleştirilerek dünya kapitalizm tarihinin tarihsel bağlamında yorumlandığını ve bütün bu işlevleri nedeniyle de piyasa ilişkilerinde siyasetin yerinin olmadığını savunan iktisadın birçok alanındaki yerleşik ortodoks yaklaşımların tamamen karşısında yer aldığını vurgulamaktadır. Ortodoks iktisadi aşmayı amaçlayan gıda rejimleri, aynı zamanda ulus devleti temel alan üretim tarzı kuramı ve köylü hane üretimini çözümleme birimi olarak alan köylülük ekonomisi temelli Chayanovcu yaklaşımının içine düştüğü çıkmazları da aşabilme potansiyeline sahiptir (Aydın, 2018: 119-120). Büke (2020) gıda rejiminin tarımsal gıda sistemleri ile kapitalist dünya ekonomisi arasındaki ilişkiyi anlamak için bir araç olması ve tarımsal gıda sisteminin kapitalizmin tarihi boyunca aldığı çeşitli biçimleri kapitalizmin kendine içkin krizleri ile ilişkili olarak anlayabilmemizi sağlayan

bir çerçeve sunması bağlamında iki önemli sonucu olduğunu belirtmektedir. Buttel (2001: 173) ise analitik, senteze dayalı ve incelikli bir yaklaşım olarak nitelendirdiği gıda rejimlerinin tarım sosyolojisi alanındaki geleneksel kuramsal yaklaşımları aşmakta 1980'lerden itibaren bir dönüşümü başlattığını vurgulamaktadır. Friedmann ve McMichael'in ortaya attıkları gıda rejimleri yaklaşımı, şüphesiz bu tarihsel dönemecin en önemli aktörlerinden biridir.

Gıda ve tarımla ilgili sorunların anlaşılması için "tarım meselesi" etrafında yoğunlaşan dar kapsamlı literatürü aşmayı hedefleyen gıda rejimleri yaklaşımı diğer taraftan da sahip olduğu makro yönelimle yaptığı meta analizler neticesinde yerel ve bölgesel farklılıkları göz ardı ettiği düşünülerek fazla mekanik bulunmaktadır (Pritchard, 2009: 221). Pritchard'ın eleştirisini destekleyecek biçimde diğer bir eleştiri, gıda rejimlerinin merkez ülkelerin egemenliğinde, çevre ve yarı çevre ülkelerin tarım ve gıda politikalarını anlama girişiminin "merkez odaklı" niteliğine yönelik yapılmaktadır. Örneğin ikinci gıda rejiminde Üçüncü Dünya ülkelerinin ithalat bağımlılığının ABD yardımlarıyla ortaya çıktığının düşünülmesi, dışsal unsurların karşısında içsel dinamiklerin göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Bunun yerine, uluslararası politika ve düzenlemelerin yanı sıra hükümetlerin uyguladığı politikaların da analize dahil edilerek üçüncü dünya ülkelerinin homojen görünümünün altında bölgesel farklılıklarının da olduğu ortaya çıkarılmalıdır (Yenal ve Yenal, 1993: 109-112). Gıda rejimlerinin merkez odaklı niteliğinin yanı sıra, Tilzey (2018: 114), gıda rejimleri yaklaşımında, sermayenin monolitik bir kurguyla ele alındığını ve bunun sonucunda, ulus devletlerin ve ulusal ekonomilerin yok sayıldığını ifade etmektedir. Sermayenin ulus devletlerin gücünü aşan bir konumda olmadığını aksine ulus devletlerin inşasında sınıf çelişkileriyle temsil edildiğini vurgulayan Tilzey'e göre bu durum, ulus devletlerin, çelişki ve çatışmalarla kurgulanan toplumsal ve ilişkisel yönlerinden yalıtılmış bir şekilde kavranmasına yol açmıştır.

Gıda rejimleri kuramı ortaya atıldığı tarihten itibaren halen günümüzde farklı bağlamlardaki tartışmalarla güncelliğini korumaya devam etmektedir. Bu gezegende nasıl bir hayat sürdürülmüze ve birlikte nasıl yaşadığımıza dair sorduğu sorularla meselenin *etik* boyutuna ışık tutan gıda rejimleri kuramı (McMichael, 2009: 164) üzerinde tartışılmaya devam edecek potansiyeli sürekli taşıyacağı benzetilmektedir.

1.1. Birinci Gıda Rejimi: Yerleşimci-Sömürgeci Gıda Rejimi

Gıda rejimleri literatüründe birinci gıda rejimi Harriet Friedmann ve Philip McMichael'in belirttiği üzere 1870 yılında başlamış ve 1914 yılına kadar devam etmiştir. Gıda rejimleri alanında çalışan Henry Bernstein ve Mark Tilzey'in bu dönemselleştirmeye yönelik

yaptığı eleştiriler de dikkate alınarak, dönemin ortaya çıkışının tarihsel koşulları, karakteristik özellikleri ve çöküşü analiz edilmektedir.

Birinci gıda rejimi, “sömürgeci proje”nin (McMichael, 2004) etkilerini gösterdiği bir dönem olması nedeniyle “yerleşimci-sömürgeci gıda rejimi” olarak adlandırılmaktadır. Tilzey (2018: 113) ise bu tarihselleştirmeye karşı çıkarak birinci gıda rejiminin 1840-1870 yılları arasında gerçekleştiğini, Friedmann ve McMichael’ın birinci gıda rejimi olarak belirttiği dönemin aslında ikinci ya da “emperyal” gıda rejimi olarak adlandırılması gerektiğini iddia etmekte ve bu karşı çıkışını Aglietta’nın düzenleme kuramıyla temellendirmektedir. Tilzey’e göre, Aglietta’nın “sermaye birikim rejimleri”ne (*regime of accumulation*) atıfta bulunarak kurgulanan bu dönemselleştirme, “düzenleme tarzı”ndan (*mode of regulation*) bahsetmeyerek aslında 1840 yılında başlamış olan kapitalist gıda düzenini göz ardı etmektedir. McMichael ise (2009), 1929 Büyük Buhranı da dahil ederek 1870-1930 yılları arasındaki dönemi birinci gıda rejimi olarak belirtmektedir. Ancak bu çalışmada Friedmann’ın tarihsel kurgusu dikkate alınmaktadır. Friedmann (2009: 335) 1914-1947 arasındaki dönemi; kuralları ve meşruiyeti tesis edilemeyen “deneysel ve kaotik” bir dönem olarak belirterek 1870-1914 arasındaki dönemi “yerleşimci-sömürgeci birinci gıda rejimi” olarak ortaya koymaktadır.

Gıda rejimleri kuramı, kapitalist tarımın dünya ekonomisine çıktığı ilk dönemi, kolonyal iş bölümünün yapılarının ve kurallarının belirleyici olduğu bir dönem olarak analiz etmektedir. Her ne kadar gıdaya dair bu iş bölümü, Avrupalı kolonyal güçler ile onların kolonileri arasındaki tropik ürünlerin ihracatı üzerinden 19.yüzyıldan önce yapıyor olsa da 19.yüzyılla birlikte kolonyal güçlerin doğrudan yönetiminde olmayan yerleşimci devletlerin kurduğu yerleşimci kolonilerle bu iş bölümünün yapısı genişlemiştir. Şeker, kahve, çay, kakao ve tütün gibi tropikal ürünlerin üretiminde uzmanlaşan ve doğrudan kolonyal güçler tarafından yönetilen bu kolonilerin aksine yerleşimci koloniler, emperyal güçlerle rekabet ilişkisi temelinde tarımsal üretimlerini gerçekleştirmektedir (Friedmann ve McMichael, 1989: 148). Bu ayrım literatürde “sömürge kolonileri” (*colonies of rule ya da colonies of exploitation*) ve “yerleşimci koloniler” (*colonies of settlement*) olarak belirtilmektedir. İlkinde sömürgeci güçler, mevcut kültürleri yeni eşitsizlikler yaratacak biçimde yeniden düzenlerken, yerleşimci sömürgelerde yerli insanların yerinden yurdundan edilmesiyle başlayan farklı bir düzenleme göze çarpmaktadır.

Tropik gıdaların sömürge kolonileri tarafından yetiştirilip Avrupa’ya gönderilmesi temeline dayanan bu “gıda halkası”na/çevrimine (food circuits) ek olarak yerleşimci kolonilerce yürütülen “gıda halkaları” bu dönemin belirleyicisi olmuştur. Gıda halkaları ile belli ürünlerin belli bölgelerde yoğunlaşmasına neden olan üretim yerleri oluşmuştur. Yerleşimci

sömürgeler kurmak amacıyla, 1820 yılından başlayarak ekonomik yetersizlikler ya da politik baskılarla Avrupa'dan ABD, Avustralya, Kanada, Arjantin, Uruguay ve Yeni Zelanda'ya göç eden 50 milyonun üzerinde “Neo-Avrupalı” (Crosby, 1986) bahsedilen bu geniş coğrafyada, Avrupa'daki ve dünyanın geri kalan kısmındaki geçimlik üretimi marjinalize edecek biçimde aile çiftliklerini kurarak mono-kültürel endüstriyel tarımı başlatmıştır (Friedmann, 2005a: 124-128). Avrupa'ya buğday ve hayvan ihracatı yapmak üzere büyük ölçekli tarım alanları açılan bu düzlüklerin en ünlüsü William Cronon (1991)'un “Doğanın Metropolis” olarak tanımladığı, Chicago'nun da içinde yer aldığı, Amerika'nın orta batısındaki geniş düzlüklerdir. David Harvey (2003: 119), endüstriyel kapitalizme geçişin ilk belirtilerinin yaşandığı bu dönemi, sermaye ihracının özellikle işgücü ihracıyla birleştiğinde nasıl derin etkiler bırakabildiğinin tezahürü olarak yorumlamaktadır. Bu dönemde, Avrupa'daki sermaye ve işgücü fazlaları sermaye birikimini sağlamak üzere yeni bir mekâna taşınmış ve bu yeni mekânlar, İngiltere'den gelen mallara talep yaratan yeni ve dinamik merkezlere dönüşmüştür. Ayrıca, çok sayıda Britanyalı insanın yoksullukla, işsizlikle ve politik baskılarla baş etme stratejisi olarak başvurduğu kitlesel göçler, Büyük Britanya'nın bu toplumsal sorunların yansımalarından daha az etkilenmesini sağlamıştır.

1870 yılıyla başlayan gıdanın uluslararası ilişkilere dahil edilmesinin öncesinde şeker, Brezilya ve Karayip köle plantasyonlarından Avrupa'ya suyuyla taşınmaktaydı. Ancak dönemin önemli yatırımlarından biri olan demiryolu taşımacılığı (Friedmann ve McMichael, 1989: 102) ile şeker, kakao, kahve gibi tropikal ürünlerin yanı sıra fiyatları uluslararası piyasalar tarafından belirlenen temel gıda ürünlerinden biri olan tahıllar, dünyanın bir ucundan başka bir ucuna taşınır hale gelmiştir (Bernstein, 2014: 86). Sömürgeciliğin derinleştiği bu dönemde aynı zamanda Kanada, Amerika ve Yeni Zelanda'da kurulan yerleşimci kolonilerin başlattığı ulus devletleşme süreçleri yaşanmaktadır. Birinci gıda rejiminin kuralları, bu süreçlerin politik, toplumsal, ekolojik ve ekonomik yansımaları bağlamında oluşmuştur.

19.yüzyılın sonlarına doğru yerleşimci devletler ve Avrupalı uluslar arasındaki uluslararası ticaret aracılığıyla tarım ve endüstri arasında yeni ilişki formları doğmuştur. Bu ilişki formlarından ilki, yerleşimci kolonilerce yetiştirilen ürünlerin üretim biçimi ve niteliği ekseninde oluşmuştur. Avrupa'da çok daha maliyetli biçimde üretilen ürünler, yerleşimci kolonilerde uzmanlaşmış meta üretimiyle ucuzlatılmış ve böylelikle Britanya ucuz yiyecek ithalatıyla, ücretleri ve dolayısıyla işgücü maliyetini düşürmüştür. Bu durum uluslararası iş bölümüne yeni bir özellik kazandırmıştır. Tarım ve endüstri arasındaki yeni ilişkiye dair ikinci özellik ise tarımın değişen niteliği ile ilgilidir. Bu dönemde biyolojik girdilerden uzaklaşıp kimyasal girdilerin artması ve karışık tarım yerine tek ürün ekimine dayalı monokültür tarımın

yaygınlaşmasıyla (Friedmann ve McMichael, 1989: 101-102) tarımdaki uzmanlaşma dönemi başat bir konuma gelmiştir. Belli ürünlerde uzmanlaşma, yetiştirilen ürün ile yenilen ürünün birbirinden ayrılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Uzmanlaşma ile gelen bu durum, ilk kez 19.yüzyılda plantasyonlarda üretilen şekerin Avrupa'ya gitmesi ve karşılığında plantasyon sahipleri için lüks eşyalar ile köleler için yiyecek ihraç edilmesiyle başlamıştır. Örneğin Britanya'nın sömürgesi olan Afrika ülkesi Gana, Orta Amerika'ya özgü bir ürün olan kakaoda uzmanlaşmak durumunda kalmıştır. İspanyol sömürge liderleri Asya bitkilerini Orta Amerika ve Meksika'ya; şekeri ise Küba'ya getirmiş, Avrupalı tüccarlar Etiyopya'ya özgü olan kahveyi Latin Amerika'ya ulaştırmış; Avrupalı yerleşimciler de Kanada'ya yabancı olan buğdayı bölgeye yerleştirmişlerdir. Bu örnekler yerleşimci ülkelerin özellikle hangi ürünlerde uzmanlaşmak durumunda kaldıklarını ve tek bir ürüne dayalı monokültür tarımın tarihsel seyrini ortaya koymaktadır (Friedmann, 1999: 39). Wallerstein'in (1974: 91) “zorunlu ihracat ürününe (endüstriyel ürün) dayalı emek sistemi” (*coerced cash crop system*) olarak adlandırdığı bu model, geçimlik üretim için yapılan tarımın karşısı olarak inşa edilmiştir. Tarımsal ürünler, bu sistemle birlikte böylece dünya piyasalarına eklemlenmiştir. Bu durum, belli bir coğrafyaya özgü olduğu düşünülen ve “geleneksel” olarak nitelendirilen tarımsal ürünlerin, esasında politik ve ekonomik sebeplerle ihracat ürünü olarak yetiştirilmeye başlandığını göstermektedir. Birinci gıda rejiminin temel gıda ürünü olarak işaret edilen buğday, bunun en belirgin örneğidir. Şu anda buğdayın yetiştiği “geleneksel” topraklar olarak kabul edilen ABD, Kanada, Arjantin, Brezilya, Avustralya ve Yeni Zelanda'da buğday, kapitalist aile çiftliklerinde diğer bir ifadeyle sanayi plantasyonlarında Büyük Britanya'ya ve Avrupa'nın diğer ülkelerine ihraç edilmek üzere yetiştirilmeye başlanmıştır. Sömürgeci plantasyonlardan “örgütlülük, üretim biçimleri, sahiplik yapıları, finans sermayesi, gemi taşımacılığı ve imalat sanayisiyle yakın ilişkileri” bakımından farklılaşan “sanayi plantasyonları” (Bernstein, 2014: 87- 88) yeni tarımsal alanlarda, devasa tropik ormanların ve o ormanlarda yaşayan insanların yerinden edilmesiyle inşa edilmiş; buralarda çalışan Neo-Avrupalılar da aile emeğine dayalı çiftlikleri oluşturarak yeni bir sınıfsal yapının temelini oluşturmuştur (Friedmann, 2005b: 238). Bu sınıfsal yapı, Avrupa'daki işçi sınıfıyla birlikte birinci gıda rejimi içindeki toplumsal güçlerden biri (Bernstein, 2016: 617) olarak işaret edilmiştir.

Yerleşimci-sömürgeci gıda rejiminde tahıl ve et ihracatçısı ülkeler ile bu ürünleri ucuza ithal eden ülkeler arasında gıdanın ilk uluslararası ticareti yukarıda açıklanan özellikleriyle 1914 yılına kadar devam etmiştir. Bernstein'in (2016: 617) bu dönemi altı başlık üzerinden özetlediği şeması şu şekildedir:

Tablo 1.1 Birinci Gıda Rejimi (1870-1914) Özet

Uluslararası devlet sistemi	Devlet sisteminin kurgusu: - Britanya ve Avrupa - Yerleşimci devletler - Sömürgecilğin doruk noktası (Asya ve Afrika)
Sermayenin egemen yapısı	Britanya'ya özgü bir sermaye yapısı (diğer Avrupalı sanayi sermayesi de buna dahildir.) Londra temelli ve dolayısıyla Britanya'ya özgü finans kapitalin hegemonyasındaki uluslararası ticarete altın standardı
Ticaretin/emeğin uluslararası farklılaşması	Dünya piyasalarında Britanya hegemonyası: - Yerleşimci devletler: Avrupa'ya tahıl ihracatı - Avrupa tahıl üretimi krizi - Sömürgelerde yetiştirilen tropik ürünlerin Avrupa'ya ve başka yerlere ihracatı
Kurallar/meşruiyet	Britanya'nın başlattığı ve kabul ettirdiği "serbest ticaret retoriği"
Toplumsal güçler	Avrupalı işçi sınıfı ve yerleşimci devletlerdeki aile çiftlikleri
Teknik ve çevresel değişiklikler	Yerleşimci devletlerinin tarım yaptığı alanların yayılması, toprağın aşınması ve işlenmiş toprak alanın genişlemesi
Gerilimler/çelişkiler	-

Gıda rejimlerine içkin olan gerilimler ve çelişkiler, bir sonraki gıda rejimine geçişin kaynağıdır. Bernstein (2016: 617); Friedmann ve McMichael'in gıda rejimleri kurgusuna dayanarak oluşturduğu bu tabloda, birinci gıda rejimi içindeki gerilimlerin gıda rejimi kuramcıları tarafından yeterince analiz edilmediğini belirtmektedir. Friedmann'ın (2000: 493) bu dönemin sona ermesine dair üzerinde en fazla durduğu konu, 1930 yılında Amerika'da kuraklıkla beraber yaşanan Toz Çukuru Kuraklığının (*Dust Bowl*) toprağın verimli yüzeyinin aşınmasına (*soil mining*) sebep olmasıdır. İstikrarlı ilişkilere ve kurallara dayalı olarak devam eden gıda rejimleri, bu ekolojik krizle birlikte Birinci Dünya Savaşı'nın ardından artan işsizlikle ve ekonomik bunalımla sarsılmıştır. Avrupalı devletler arasındaki çatışmalarla altın standardının sona ermesi ile rejimin krizi belirginleşmiştir (McMichael, 2013: 31- 32). Bütün bu nedenlerle birlikte, Britanya'nın başlatmış olduğu ve yine Britanya'nın hegemonyasını sarsan serbest ticaret politikaları, birinci gıda rejiminin sona ermesini sağlamıştır. Yerleşimci kolonilerden gelen ucuz tahıl ithalatına karşı çiftçiler ve toprak sahipleriyle birlikte topraklarını

ticari amaçlarla kiralayanları da koruyan Tahıl Yasaları'nın (Corn Laws) 1846 yılında kaldırılmasıyla, Britanyalı çiftçiler serbest ticaret karşısında korumasız bırakılmış ve tahıl üretimi ciddi baskılarla karşı karşıya kalmıştır (Bernstein, 2014: 89). Yerleşimci sömürgeci gıda rejiminin temel özelliklerinden olan serbest ticaret politikalarıyla yayılmacı tarım uygulamalarının sorgulanmaya başlaması, Avrupa'da ve ABD'de korumacı tarım politikalarının uygulanması için meşru bir zemin yaratmıştır. Böylece çevresel gerilimlerle ve ekonomi politikalarındaki çelişkilerle belirginleşen birinci gıda rejiminin krizlerine karşı korumacı tarım politikalarının benimsendiği ikinci gıda rejimi ortaya çıkmıştır. Yerleşimci sömürgeci gıda rejimi dönemindeki “yaygın” (ekstensif) sermaye birikimine karşı “yoğun” (intensif) sermaye birikimiyle kurgulanan ikinci gıda rejimi, bir sonraki başlıkta, ortaya çıkış koşulları bağlamında tartışılmaktadır.

1.2. İkinci Gıda Rejimi: Kalkınmacı-Modernleşmeci Gıda Rejimi

Gıdaya dair kolonyal iş bölümünün kuralları ve yapıları, 1929 Büyük Buhranı ile meşruiyetini yitirmiş ve 1945'ten itibaren geçerli olan gıda ve tarıma dair uluslararası düzen, dönüşen aktörlerle birlikte yeniden şekillenmiştir. Britanya'nın hegemonik rolü, “yerleşimci-sömürgeci” dönemde yerleşimci koloniler şeklinde organize olan ve sonrasında ulus devletleşen Amerika Birleşik Devletleri'ne geçmiş, dönemin önemli aktörlerden biri olan Avrupa ise İkinci Dünya Savaşı sonrasında ağır toplumsal ve ekonomik koşullarla karşı karşıya kalmıştır. Yerleşimci kolonilerin ulus devletleşme süreçlerinden geçtiği bu dönemde, sömürgecilik başat ideoloji ve pratik olmaktan çıkmış; sömürge-sonrası ve milliyetçilik akımlarıyla birlikte dünya, “kalkınmacılık” ve “modernizm” ideolojileri temelinde “Birinci, İkinci ve Üçüncü Dünya Ülkeleri” ya da “gelişmiş ve az gelişmiş ülkeler” şeklinde tanımlanan yeni aktörlerin oluşumuna sahne olmuştur. Yeni kurallar ve kurumlarla dönüşen dünya kapitalizm tarihi üzerinden ikinci gıda sistemi dönemselleştirmesinin yapıldığı bu bölümde, öncelikle kalkınmacılık ideolojisinin³ dönemin hegemonik kavramı olmasının nedenleri açıklanmaya çalışılmıştır. Kalkınmacılığın ayırt edici özellikleri betimlenirken, düz-tarihsel bir yaklaşımdan ziyade, kalkınmacılığın birinci gıda rejimindeki sömürgecilik ideolojisi ile devamlılık gösteren boyutları ve üçüncü gıda rejimini tanımlayan neoliberalizme geçişi kolaylaştıran kuralları bağlamında tartışılmasına olanak tanıyan bir yaklaşım benimsenmiştir.

³ Kalkınmacılık ideolojisi bağlamında yapılan eleştiri ve analizlerin tamamı, kalkınma literatürü içindeki *Modernleşme Okuluna* yöneliktir. İkinci Dünya Savaşı'ndan 1960'lara kadar ABD ve Batı Avrupa kökenli olarak gelişen bu okul, kalkınmaya ve gelişmeye gelişmiş ülkeler açısından yaklaşarak ideal bir kalkınma modeli oluşturmakta ve az gelişmiş ülkelerin de bu modeli uygulaması gerektiğini savunmaktadır (Erbaş, 2018). Bu bölümde, gelişme/kalkınma literatürü içinde 1960'lardan itibaren özellikle Latin Amerika kökenli “başka bir kalkınma” anlayışıyla ortaya çıkmış literatür ve 1980'lerden sonra dolaşıma sokulan “sürdürülebilir kalkınma” literatürü dışarıda tutulmuştur.

Bu yaklaşım, geleneksel yaklaşımların aksine, kalkınmacılığı “ulusal planlama, ülkelerin izlemesi gereken programlar bütünü ve nihai hedef” (Shiva, 2015) söyleminden farklı bir noktada tartışmaktadır. Kalkınma ideolojisine dair geliştirilen bu eleştirel yaklaşımın özünde, ekofeminist Vandana Shiva’nın (2015) “dişil ilkenin ölümü” ifadesi ve bunun nedeni olarak belirttiği “bozuk kalkınma” anlatısı bulunmaktadır.

Philip McMichael (2004: 13), ikinci gıda rejiminin belirleyici ideolojisi olan kalkınmacılığı, birinci gıda rejiminin sömürgecilik ideolojisi ile bağlantılı ele almakta ve bunu “kalkınmacılık projesi” (the development project) olarak adlandırmaktadır. Bu iki ideolojinin sürekliliği, uluslararası ilişkilerin sömürgeci niteliği bağlamında anlamlandırılmaktadır. Bu iş bölümüyle yaratılan eşitsizlikler, ana akım literatürde belirtildiği gibi “ardışık ve birbiri ardına gelen bir çizgi”de (*sequential- catch up*) değil; “karşılıklı bağımlılık” (*interdependent-relational*) ilişkisi içinde anlaşılmalıdır. Eşitsiz uluslararası ilişkiler üzerine inşa edilen kalkınmacılık, bu nedenle indirgemeci bir yaklaşımla kurgulanan ulusal kalkınma söyleminden çok daha fazlasını ifade etmektedir. Ülkelerin gelişmişlik düzeylerini bir dizi ekonomik nicel verilerle⁴ kalkınmacılık ideolojisi bağlamında irdeleyen neo-klasik iktisat ve hâkim kalkınmacılık ideolojisi, uluslararası iş bölümünü ülkeler arasındaki sömürü, bağımlılık ve hakimiyet ilişkilerini göz ardı etmek suretiyle, kalkınma projesinin gerekli bir sonucu olarak kabul etmektedir. “Ülkeler arasındaki eşitsiz ilişkinin bir eşitler ilişkisi ve bu ilişkide yardım alan ve yardım veren ilişkisi biçiminde olduğu temel varsayımından hareket eden” bu paradigmaya göre (Erbaş, 2018: 11-12), az gelişmiş ülkelerin kalkınma/gelişme sorunu içsel dinamiklerinden yani geleneksel toplum yapılarından kaynaklanmaktadır. Batı merkezli bu yaklaşımda, ülkelerin kendilerine özgü koşulları ve dinamikleri, kalkınma projesinin engelleyicileri olarak işaret edilirken dışsal dinamikler kolaylaştırıcı rolüyle öne çıkmaktadır (McMichael, 2004). Bu nedenle ‘dışsal müdahaleler’ meşru ve gerekli görülerek projenin normal bir süreci olarak yansıtılmakta; bağımlılık ve sömürü ilişkisine dayalı uluslararası iş bölümü yardımlaşma söylemiyle ayrıştırılmaktadır. Bu söylem, gıdanın uluslararası iş bölümüne dâhil ediliş yöntem ve pratiklerinde somutlaşmaktadır. *Gıda yardımları*, bu söylemin ortaya çıkardığı ayırt edici pratiklerden biridir. İkinci gıda rejiminin anlaşılması için önemli bir

---

⁴ Milli gelir, kişi başı gayri safi milli hasıla, ithalat ihracat oranları bu ekonomik göstereenlerin en önemlileri olarak sıralanmaktadır. Ancak bu durum, yüksek kitlesel tüketimi temel alan kalkınmacı paradigmanın insan ilişkilerinin tümünü ölçülebilir ve vergilendirilebilir ilişkilere dönüştürmesiyle yani paradigmanın ekonomizmi ile ilgili sorunlarının göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Çünkü bu yaklaşımla, kendi yiyeceklerini üreten insanlar, ücretsiz ev içi emek ve topluluk hizmetleri gibi yeniden üretime ilişkin süreçler bu paradigmanın dışında tutulmakta ve toplumsal zenginliğini yitirme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır (McMichael, 2004: 29).

başlangıç noktası olan gıda yardımları, bu pratik dâhilinde oluşturulan kurallar ve meşruiyet biçimleri ile dönemin belirleyici kurallarına işaret etmektedir.

Uluslararası iş bölümü ya da emeğin uluslararası farklılaşmasının hem bir nedeni hem de sonucu olarak tartışılan gıda yardımları, uluslararası devletler sistemini yeniden üreten özelliklere sahiptir. Dünya sistem teorisindeki devletler arasındaki hiyerarşilere referansla tanımlanan uluslararası devlet sistemi (Bernstein, 2016: 623) ikinci gıda rejiminin meşruiyetini oluşturan temellerden biridir. Avrupa ve Sovyetler Birliği ile bu dönemin sürdürülmesinde etkin güç olarak işaret edilen Amerika Birleşik Devletleri, gıda yardımlarını dünya gıda ekonomisini şekillendirecek bir girişim olarak başlatmıştır. Gıda yardımlarına neden olan gelişme ise ABD’de biriken üretim fazlalığıdır. Dönemin hegemonik gücü olarak ABD, bu üretim fazlası tahılları ülkeden çıkarmak amacıyla gıda yardımlarını başlatmıştır. Bu durum öncelikli olarak ekonomik yük bağlamında ele alınsa da gıda yardımları, esasında ABD’nin uluslararası ilişkiler politikasındaki stratejik bir aracıdır. İttifaklar kurma noktasında etkili olan gıda yardımları, bir taraftan Polonya ve Yugoslavya gibi ülkelerin Sovyetler Birliği ile olan ilişkilerini sarsmanın diğer taraftan da savaş sonrası ekonomisi yıpranan Avrupa’yı ekonomik olarak yeniden canlı tutabilmenin bir aracı olmuştur. Özellikle yoksul ülkelerde Amerikan tahılı için pazar yaratma politikaları ve dünyadaki siyasi ve askeri meseleleri çözmeye “misyonları” iç içe geçmiş durumdadır. Gıda yardımları aracılığıyla dünyanın birçok ülkesine gönderilen Amerikan tahıllarının bu sebeplerden ötürü ABD’nin hegemonyasını yayma araçlarından biri haline gelerek kapitalist tarım pratiklerinin görünürlüğünü ve etkinliğini artırmakta işlevsel olduğu düşünülmektedir (Friedmann, 1982: 251; Friedmann ve McMichael, 1989: 104).

Gıda yardımlarının hem alıcı ülkeler hem de gönderici konumundaki ABD açısından ortaya çıkan politik, sosyolojik, ekonomik ve kültürel sonuçlarını belirtmeden önce bu pratiğin esas nedeni olan üretim fazlasını, ortaya çıkış koşulları bağlamında tartışmak önemlidir. Bu koşulları tartışmak, temelde “üretim fazlası dönem” (*the surplus regime*) olarak tanımlanan ikinci gıda rejiminin aynı zamanda neden “ABD merkezli yoğun gıda düzeni” (*US centered intensive food regime*) veya “ticari-endüstriyel gıda düzeni”, “merkantilist-endüstriyel” gıda düzeni (*the mercantile-industrial food regime*) (Bernstein, 2016: 620) olarak adlandırıldığını açıklamaktadır.

Serbest ticaret retoriğinin bir kenara bırakıldığı 1929 Büyük Buhran sonrası dönemde, ABD başkanı Roosevelt savaş sonrası gıda düzeninin yapısal zeminini oluşturan Yeni Düzen (New Deal) programını başlatmıştır. Destek ve koruma programlarıyla geliştirilen yeni düzen paradigması ile ticaret, gıda yardımları söylemi aracılığıyla politik amaçlarla düzenlenmiş veya sınırlandırılmıştır (Bernstein, 2014: 90-91; Pritchard, 2009: 222). Ekonomik Buhranın ve Toz

Çanağı Fırtınası olarak adlandırılan çevre felaketinin toplumsal, ekolojik ve ekonomik sonuçlarıyla mücadele etmek için ABD’de başlatılan Yeni Düzen programı, piyasaların istikrarsızlığına ve oynaklığına karşı aile çiftliklerini desteklemeyi ve korumayı amaçlamaktadır. ABD’nin tarımda başlattığı devlet korumacılığı dönemi, özellikle II. Dünya savaşı sonrası küresel bir sorun olarak beliren kıtlığa karşı gıda güvencesini sağlamak üzere dünyada ulusalcı ve kalkınmacı tarım politikalarının uygulanması için zemin yaratmıştır (Pritchard, 2009: 222; Keyder ve Yenal, 2018: 35). Başlıca amacı tarımsal üretimin artmasını teşvik etmek olan bu destek programlarının arasında, “asgari fiyat” ya da “taban fiyat uygulaması” ve “devlet alımını garanti etmek” yer almaktadır (Friedmann, 1993: 30; Bernstein, 2014: 90-91; Keyder ve Yenal, 2018: 36). Uluslararası ticarete ve finansal anlaşmalarda doların kullanıldığı bu dönemde ABD, vergilerin azaltılması konusundaki uluslararası anlaşmalara tarımın dahil edilmemesinde ısrarcı davranmasıyla ve Amerikan çiftçilerine uyguladığı ihracat sübvansiyonları ile “dünyanın ekmek sepeti” (*bread basket*) konumuna gelmiştir. İthalat kısıtlamalarının da uygulandığı bu dönemde, Amerikan çiftçileri böylelikle dünyanın geri kalanından daha yüksek ücretlerle ürünlerini satabilmiştir (Friedmann, 1999: 41). Birinci gıda düzeninde Britanya’nın liberal uluslararası ticaretle uyumlu “fark ödemeleri” politikasının aksine ABD’nin hegemonik konumu aracılığıyla bu dönemde, şeffaf olmayan ve uluslararası anlaşmaları tahrif eden “çiftlik destekleme programı” uygulanmıştır. Üretim fazlalıklarının olmadığı ve tüketici fiyatlarının etkilenmediği birinci gıda rejimiyle karşılaştırıldığında, bu dönemde üretime ve tüketime ilişkin kurallar ve dengeler yeniden düzenlenmiştir. Çiftlik gelirlerini doğrudan sübvansiyon etmek yerine tarımsal fiyatlar yükseltilmiş, kongrenin belirlediği hedef fiyatlara ulaşmak amacıyla devlet kurumlarının piyasadaki buğdayların tamamını satın almasıyla düşüşe geçen bir fiyat eğilimi görülmüştür. Birleşik Devletlerin diğer ülkelerdeki ulusal tarımsal destek programlarından farklı olarak, kendi kendine varlığını devam ettirebilmesine yol açan bu politikaların temelinde, Yeni Düzen programının önemli işbirlikçilerinden biri olan ve çiftçilik lobisiyle birlikte hareket eden tarımsal gıda şirketleri bulunmaktadır. Tarımsal gıda şirketleri, uluslararası gıda transferlerinin yoğun olduğu ikinci gıda rejiminin kuralları bağlamında bir “yetişkinlik dönemi” geçirmiştir (Friedmann, 1982: 259; Friedmann, 2005b: 241-242). Yoğun ulusal düzenlemelere karşın tarımsal gıda şirketlerinin küresel bir aktör olma adımları attığı bu dönemde hem merkantilist hem de endüstriyel politikaların bir arada izlenebildiği bir ticaret modeli ortaya çıkmıştır (Friedmann, 1993: 36). İhracatlar üzerinde olumlu bir ithalat dengesi kurmayı amaçlayan merkantilist politikalar, ülkede biriken üretim fazlalıklarının, “imtiyazlı satış formları” aracılığıyla gıda yardımları söyleminin arkasına gizlenerek çıkarılmasını sağlamıştır (Friedmann, 2015a: 118).

Görünüşte aile çiftliklerini korumaya yardımcı olmak üzere kurulan devlet kurumları, bu süreçte büyük tarım işletmelerinin aile çiftliklerinin yerini almasının⁵ yasal düzeneklerini oluşturmuştur (Harvey, 2003: 146; Ridgeway, 2006: 133). Bu süreçte, tarımsal üretimde hükümetin destek politikalarını daha iyi uygulayabileceği düşünüldüğünden küçük işletmeler yerine merkezi kontrolleri güçlü, büyük işletmelerle ittifaklar kurulmuştur. Bu, devlet ve sermaye ilişkilerini güçlendiren bir dönemin meşrulaşmasına yol açmıştır (Ochoa, 2012: 59). Tarımsal gıda şirketlerinin güçlenmesine neden olan diğer önemli etken ise tarımsal üretim yapma biçimindeki paradigmanın değişmesidir. Uluslararası kurumsallaşma da bu bağlamda, paradigmanın dönüşümünü meşrulaştırıcı bir roledir. Ulusal kalkınmacı söylemi destekleyen kurumsallaşmalarla şirketlerin çıkarları korunmaya devam etmiştir. Birinci gıda rejiminden farklı ama aynı zamanda sömürgeci iş bölümünü de devam ettirecek biçimde uygulanan uluslararası iş bölümü ve devlet sistemleri, “diplomatik yollar ve uluslararası anlaşmalar, kuruluşlar ve borçlandırmalar yoluyla yeni-yarı sömürgeleştirme” yöntemini yeniden üreten bir yönetimin aracı haline gelmiştir. Eşitsiz ve bağımlılık ilişkisine dayalı bir ‘tek dünya’ imgesinin (McMichael, 2004: 74) kurulduğu bu döneme Bretton Woods kuruluşları eşlik etmiştir. Bretton Woods Sistemi’nde, 1929 krizinin ortaya çıkardıklarından hareketle, finansal piyasalar ulusal hükümetlerin hizmetine olacak şekilde denetim altına alınmış, dolar altına sabitlenerek uluslararası rezerv para birimi olarak kabul edilmiş ve bu sistemi korumak ve düzenlemek için Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) kurulmuştur (Bağımsız Sosyal Bilimciler, 2008: 32). Son olarak 1947’de çok taraflı ticaret anlaşmalarını yapmakla ve uygulamakla görevli küresel bir ticaret örgütü olarak Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) oluşturulmuştur (Steger, 2006: 62). Bu aktörler, ulusal maliyeyi dengede tutarken uluslararası ticareti canlandırma, Üçüncü Dünya Ülkelerinin Birinci Dünya ülkelerinden ithal ettiği altyapı teknolojilerine destek sağlayarak ulusal ekonomilerinin gelişimini garanti altına alma ve Üçüncü Dünya ülkelerinin ihracat hacmini artırarak Birinci Dünya ülkelerinden endüstriyel teknoloji ve gıda ürünleri almasını sağlayacak döviz kazanması amacına uygun hareket etmiştir (McMichael, 2004: 43). Tarımsal üretimde paradigmanın değişimini destekleyen uluslararası yapı bu şekilde kurumsallaşmıştır. Modernist ve kalkınmacı ideolojinin açtığı yol kurumsallaşmayla desteklenmiş ve sonrasında gerçekleşecek teknolojik ve kültürel değişimlere zemin hazırlamıştır.

Gıda yardımlarının görünür kıldığı ve küresel bir standart olarak tanımladığı bu gelişmelerin ilki, tarımsal üretimde teknolojik bir değişimi küresel ölçekte yaygınlaştıran Yeşil

⁵ Bu dramatik dönüşümün en güçlü edebi temsillerinden biri 1939 yılında *The Grapes of Wrath* ismiyle yayınlanan John Steinbeck’in *Gazap Üzümleri* kitabıdır. Kitap, 1940 yılında aynı isimle filme uyarlanmıştır.

Devrim aracılığıyla başlamıştır. Geleneksel tarımdan modern tarıma geçişin söylemsel ve teknolojik meşruiyetine hizmet eden Yeşil Devrim, 1940 yılında Meksika’da Rockefeller Vakfı tarafından desteklenen ve 1960’ta Filipinler’de Ford Vakfı adıyla başlayan, temelde bitki ıslah teknolojileri ile ilgili bir program ve projeler bütünüdür (McMichael, 2004: 63). Amacı yüksek verimli tohum çeşitlerinin üretilmesi ve bu tohumların küresel tarım piyasasında yaygınlaşması için politikalar üretilmesini sağlamaktır. Yeşil devrim projesiyle piyasaya sunulan bu “mucize tohumlar”, Vandana Shiva’nın (2015: 194) ifadesiyle “genetik açıdan şaşırtıcı derecede tek biçimli ve şaşırtıcı derecede kırılabilir”dir. Bu durum, tohumlardan yüksek verim alınabilmesi için pestisit (böcek öldürücü) ve herbisit (ot öldürücü) gibi sentetik kimyasal kullanımına dayalı ve yoğun sulama ve gübreleme gerektiren bir üretim biçimini zorunlu kılmaktadır (McMichael, 2004: 63; Shiva, 2015: 163). Geleneksel üretimde bir kalorilik ürün üretmek için harcanan yarım kaloriye karşın endüstriyel modelde on kalorilik bir enerji harcaması gerçekleşmektedir (Başkaya, 2016: 76). Yeşil gübre, ot, kompost ve organik maddeler gibi yenilebilir girdilerin yerini herbisit, pestisit ve sentetik gübre gibi yenilenemez girdiler almaktadır. Shiva’nın (2015: 191) ifadesiyle Yeşil Devrim projesi, “kendi kendini yenileyen, geri dönüşümlü bir gıda sistemini; melez tohum ve kimyasalların girdi olarak, gıda mamullerininse çıktı olarak yer aldığı bir üretim bandına” dönüştüren ve bunu hegemonik hale getirmeyi amaçlayan “eril zihniyet”in bir ürünüdür. Tarım, ormancılık ve hayvancılık arasındaki asli bağları devam ettirmeyi kendine ilke edinerek yeşil devrimin dayattığı tek ürün ekimine dayalı monokültür tarım yerine, ekolojik uyumu ve genetik çeşitliği yüksek tohumlarla karma ekim yöntemini, uygarlığın gelişimi süresince deneyimleyen ve uygulayan kadınlar, endüstriyel tarım paradigmasıyla ilkel ve geri kalmış bilgilerin taşıyıcısı olarak ikincilleştirilmiştir. Biyoçeşitliliği gözetken kadim bilgiler unutturularak modern tarımın gereği olarak uzmanlaşmaya gidilmiş; uzmanlaşmayla birlikte ölçeğin büyümesi ve üreticilerin mekanik, kimyasal ve biyoteknolojik girdiler kullanma zorunluluğu sermaye yoğunluğuna neden olmuştur (McMichael, 2004: 63,64). Üretim yapmak için hep daha fazla toprağa ihtiyaç duyulan birinci gıda rejiminin aksine bu dönemde üretimi artırmaya yönelik hibrit tohumların, tarımsal teknolojilerin ve kitlesel üretim sistemlerinin kullanılması desteklenmiştir (Pritchard, 2009: 223). Yeşil Devrim’de somutluk kazanan “araçsal rasyonalite⁶”, “hedefe ulaşmak için en iyi yollar”la ilgilendiğinden ve “verili amaçlara göre araçları koordine ettiğinden”, “tek boyutlu mega proje”nin kapsamı dışında kalan aktörleri çarkın dışında bırakarak cezalandırmıştır (Shiva, 2015 ve Shiva, 2016). Varsayılan amaçlara ulaşmak için, içinden geçmek durumunda olduğumuz “tüneller”de geçirilen dönüşümler de bu nedenle gerekli görülerek meşrulaştırılmıştır. Bu tünellerin önemli durağı olan

---

⁶ Bkz. Bağcı, H. E. (2006).

tarımsal mekanizasyonla birlikte gelen endüstriyelleşme, yoğun sermaye birikiminin ve işgününün yeniden üretimini mümkün kılmıştır (Aglietta'danakt.Argın, 1992; McMichael, 2009: 144). Düzenleme okuluna göre kapitalizmin iki aşaması olan yaygın ve yoğun sermaye birikimi, birinci ve ikinci gıda rejimlerine işaret eder. İlkinde yeni alanlara yayılma ve rekabetçi düzenlemeler hakimken ikincisinde var olan alanlardaki faaliyetler yeniden düzenlenerek tekelci düzenleme hâkim kılınmaya çalışılmaktadır. Bu dönemde ABD'nin farklı para kurallarına ek olarak, devletlerarası ilişkiler ve tarımda endüstriyel üretim yoğunlaşmış ve gıda sisteminin lojistik ve üretime dair boyutları karmaşık ve bütünleşik hale getirilmiştir. Bununla birlikte tüketim ilişkileri de bir norm olarak sermaye birikim düzeninin içine yerleşmiştir. Tüketim ilişkilerinin sermaye birikiminin önemli bir parçası haline geldiği ikinci gıda düzeninde, işlenmiş dayanıklı gıda piyasasının yükselişe geçmesiyle Fordist tüketim modelinin temelleri atılmıştır (McMichael, 2009: 144). Bunun sonucunda, “dayanıklı gıda kompleksi” (the durable food complex), “çiftlik hayvanları kompleksi” (the livestock complex) ve “tahıl kompleksinin” (the wheat complex) önemli belirleyiciler olduğu savaş sonrası gıda düzeninin sürdürülmesi için kitlesel üretim ve tüketim modelleri harekete geçirilmiştir (Friedmann, 1993: 30). Marshall Planıyla başlayıp Barış için Gıda- 480 no'lu Kamu Yasası (Food for Peace- PL 480) programlarıyla devam eden gıda yardımları, dönemin üretim ve tüketim biçimini yaygınlaştırmada rol oynamıştır. Buğday ve hayvan yemi olarak kullanılan tahıllar üzerinden gıda yardımı alan ülkelerin küresel piyasayla bütünleşmesi ve bu ülkelerin endüstriyel tarım modelini izlemeleri sağlanmıştır. Geleneksel üretimden farklı olarak böcek ve ot öldürücü gibi sentetik kimyasallar, makinalar, tohum, gübre ve hayvanlar için yem kullanımını gerektiren bu sistemle ABD'nin yeşil devrim teknolojisi, tarım-gıda şirketlerinin de artan etkisiyle hem kitlesel ölçekte uygulanmaya başlamış hem de küresel meşruiyetini sağlamıştır (McMichael, 2009: 145-146; McMichael, 2004: 56; Friedman, 2015: 122). Friedmann'ın (1993: 29) ifadesiyle “kopyalama ve bütünleştirme gerginliği” (tension between replication and integration) hatında kurulan bu düzende, Avrupa ülkeleri ABD'nin tarım modelini kopyalama yöntemine gitmiş ve sonucunda tahıl kompleksinin etkisiyle hayvancılık sektörü endüstriyelleşmiştir. Geleneksel üretimde tarımın ve hayvancılığın sürdürülebilir biçimde birlikte kullanılmasının yerini yoğun kimyasal girdiler ve makineler almıştır. ABD'nin ucuz tahıl politikaları ile hayvan yemini dışarıdan satın almaya başlayan Avrupa ülkeleri, modern diyetin önemli unsuru olan sığır etinin yaygınlaşmasında başat rol oynamıştır. İthal hayvan yemi ticaretini serbestleştiren Ortak Tarım Politikası'yla birlikte Avrupa ülkelerine benzer şekilde Japonya da ABD'den gelen hayvan yemine bağımlı bir hayvancılık politikası izlemiştir. ABD'nin Ortak Tarım Politikası kapsamında, mısır ve soya türevi hayvan yemlerinin ithalat

vergilerinden muafiyetini talep etmesinin sonucunda, Continental ve Cargill gibi tahıl şirketleri aracılığıyla AB ülkelerine hayvan yemi ihracatı yapılabilmektedir. Bu durum, ABD'nin geniş tarım arazilerinin insanların yiyecek maddesi olan tahıllar yerine hayvan yemi ihraç etmek üzere mısır ve soya ekimine tahsis etmesiyle ilgilidir (Friedmann, 2005a: 130; McMichael, 2004: 61).

Ulusal tarım politikalarının söylemsel düzeyde desteklendiği ancak küresel ve bütünleşik tarım ve gıda politikalarının inşa edildiği bu dönemin etkisinde, kentli tüketicinin de beslenme alışkanlıkları değişmiştir. Tarımın modernleşmesi gibi beslenmenin de modernleştiği dönemde, hayvansal protein tüketmek Amerikan beslenme alışkanlığı olarak tanımlanmış ve bu durum, özellikle kentli tüketiciler tarafından benimsenmiştir (McMichael, 2004: 60- 61). Kentli orta sınıfın daha çok et tüketmesini sağlayan işlenmiş gıda tercihleri, bu dönemde izlenen “tahıl, çiftlik hayvanları ve dayanıklı gıda kompleksi” bağlamındaki uygulamaların bir sonucudur. Küresel tarım ve gıda politikaları, bireylerin yeme-içme örüntülerini değiştirmenin ötesinde coğrafyalara özgü yerel mutfakların özgünlüğünü yitirerek tektip, endüstriyel dünya mutfaklığı imgesini üretmiştir. Bu durum özellikle 1950li yıllardan itibaren gıda yardımlarının temel alıcıları olan üçüncü dünya ülkelerinin değişen tahıl tüketiminde belirgindir. Yağmur suyuyla yetişen tahıllar, mısır, darı ve süpürge darısı gibi geleneksel tahıllar, gölevez, yer elması, manyok ve patates gibi nişasta ve potasyum yönünden zengin geleneksel kök bitkileri, ucuz tahıl ve işlenmiş gıdalar karşısında ikincilleşmiştir (McMichael, 2004: 58). Bu radikal dönüşüm, aynı zamanda proleterleşmenin yoğunlaşmasına ilişkin önemli veriler sunar. Çiftçilerin ve kırsal üreticilerin küresel gıda zincirleriyle bütünleşmiş gıda piyasalarına bağımlılığını doğuran bu politikalar, McMichael'in (2004: 66) ifadesiyle “kenti önceleyen, ayrıcalıklı konuma yerleştiren” “kalkınma projesinin kırsal önyargıları”ndan hareket eder. Kırsal nüfusun ve geleneksel üretim biçimlerinin çağdışı ve verimsiz olduğu önyargısına yaslanan bu yaklaşımda, gıda tedariki dahil olmak üzere sağlıktan istihdam politikalarına değin birçok alanda kentli nüfusun çıkarları gözetilir. Kentsel nüfusa ucuz gıda tedarikini sağlamak amacıyla geliştirilen karmaşık yapı temelinde kent nüfusu, tüketim kültürüne yönlendirilirken üretici kırsal nüfus ise yoksulluğa sürüklenir. Dünya üzerinde köylülüğün yok oluş sürecini hızlandırarak proleterleşmeyi doğuran bu politik bağlam, kırdaki eşitsizliklerin artmasını teşvik eder. “En iyi olandan başlamayı ilke edinmiş yeşil devrim projesinde, en bereketli bölgelerin en zengin çiftçileri” seçilerek (Shiva, 2015: 186) endüstriyel tarım yöntemlerini uygulamaya gücü yetmeyen geçimlik üretim yapan köylüler ve çiftçiler marjinalize olur. Endüstriyel tarımın içerdği üreticiler ise, “dayanıklı tüketim malı”na (durable consumer goods) dönüşecek gıdaların hammaddelerini tedarik eden işçilere dönüşür (Friedmann, 1995: 22).

Dayanıklı gıda endüstrisi, gıda işleme ve üretim teknolojilerinin gelişmesine ek olarak özellikle süpermarketler gibi perakende satış ağlarının artması ve ulusal tarım-gıda sermayelerinin uluslararası devlere dönüşmesiyle birlikte güçlü bir sektör haline gelmiştir. İkinci Dünya Savaşı öncesinde meyve konserveleri gibi endüstriyel gıdalar, bu kompleks yapının ilk örneklerindendir. Ancak sonrasında dönemin koşullarının bu süreçte hizmet etmesiyle birlikte paketlenmiş ve dondurulmuş gıdaların çeşitliliğinde ve yoğunluğunda artış yaşanmaya başlamıştır. İşlenmiş, dayanıklı ve kitlesel üretim ve tüketime dayanan bu kompleks yapı, dönemin ucuz gıda politikalarının temelini oluşturmaktadır. Soya, mısır ve buğday gibi uluslararası ticareti yapılan gıda ürünleri, önce endüstriyel üretimin hammaddesi olmuş sonrasında endüstriyel-biyokimyasal yöntemlerle başka ürünlere dönüştürülmüştür (Magnan, 2012: 471).

Üretim koşullarından, tedarik ve dağıtım ağlarına ve hatta tüketim ilişkilerine kadar endüstriyel tarımı farklı veçheleriyle somutlaştıran dayanıklı gıda, bu bağlamda “siyasallaşmış bir ürün”e dönüşmektedir. Çünkü gıdanın üretim koşullarının belirlenmesi aynı zamanda gıdanın kontrolü ve toplumsal süreçler üzerinde de etki edecek mekanizmaları üretmektedir (Ruivenkamp, 2013: 4). Tarımsal bir üründen gıda malzemesine/ürününe dönüşümün yaşandığı bu süreci daha iyi analiz etmek için “kendine mal etme” / “uyarlama” (appropriationism) ve “ikame etme” (substitutionism) olarak ifade edilen iki temel kavramdan bahsetmek gerekir. Uyarlama ya da kendine mal etme yöntemi ile, sanayi öncesi kırsal üretim süreçleri, sermaye birikiminin yeni bir aracı olarak kurgulanacak şekilde yeniden yapılandırılır. Bunun için geleneksel üretim yöntemlerinin konumunu ve geçerliğini sarsan endüstriyel, mekanik ve biyoteknolojik üretim süreçleri yaratılır (Goodman vd., 1987: 8). Sınırlı tarım arazilerine karşın iş gücünün fazla olduğu Britanya’da, geleneksel koşullarda üretilen hayvan yeminin ve gübrenin yerini, ithal yağlı tohum küspesi ve gübrelik dışkılar alır; böcek ve ot öldürücüler başat unsurlar olarak üretim alanındaki yerini alır. Tarım arazilerinin sınırsız olduğu ABD’de ise traktörlere dayalı bir mekanikleşme, kendine mal etme yöntemi olarak karşımıza çıkar (Goodman vd., 1987: 28). Mekanikleşmenin yanı sıra, üretim sürecini kısaltmak için hayvanlara büyüme hormonu verilmesi ya da çiftçilerin her yıl ayırdıkları tohumluklar yerine tohum almaları da bu yönteme verilecek diğer örneklerdir (Carolan, 2012: 42). Uyarlamayla, tarladaki üretimi etkileyecek alanlarda sermaye birikimi amaçlanırken ikamecilik ile tarladan çıkan nihai ürün ile tüketim arasındaki sürece müdahale edilir (Goodman vd, 1987: 60). Konserve ve dondurma gibi gıda saklama teknolojilerinin gelişmesi, mekanizasyonun sonucu olarak tarladan çıkan ilk ürüne değer ekleme (örn; buğdayın öğütülerek un haline getirilmesi) amacıyla yapılan uygulamalar, ikame etme yöntemlerinin akla ilk gelen örnekleridir (Goodman

vd, 1987: 69). Mısırın, mısır şurubuna dönüştürülerek tarladan çıkan şeker kamışını ikame edecek bir tatlandırıcı olarak kullanılması; pamuğun yerini sentetik ipliklerin alması; fıstık, palm ve hindistancevizi gibi tropik yağların soya yağı ve margarinin ortaya çıkmasıyla ikincil hale gelmesi savaş sonrası gıda rejiminin beraberinde getirdiği önemli değişikliklerdir (Friedmann, 1992: 375).

İkame etmenin önemli bir sermaye birikim aracına dönüşmesiyle tarımsal üretimin ekonomik önemi en aza indirgenmiş ve dolayısıyla çiftçilerin gücü sarsılmıştır (Pechlaner, 2010: 249). Tarımsal ürünler endüstriyel gıda üretimi için bir hammaddeye, çiftçiler de bu hammaddenin üreticileri konumuna indirgenmiştir. Gıda teknolojisindeki ve bilimindeki ilerlemelerle, gıda endüstrisinin bu hammaddelere dahi ihtiyaç duymadığı bir dönemin ilk nüveleri de ikinci gıda rejiminde başlamış, bu özellik, biyoteknolojinin de gelişmesiyle, üçüncü gıda rejiminde yoğunlaşmıştır. Gıda ekseninde oluşturulan bu zihinsel şemada, insanların yediği ve içtiği şeyler “karbonhidrat, yağ, protein gibi bazı temel besin çeşitlerinin, birbiriyle ikame edilebilir bir dizi tarımsal üründen elde edilen amino asit ve vitaminler gibi ek besinler ile lezzet verici ve renklendiriciler gibi katkı maddelerinin bir toplamı olarak” (Ruivenkamp, 2013: 52) tanımlanmaya başlamıştır. Dayanıklı gıda endüstrisinin ihtiyaçları bu bağlamda belirleyici olmuştur. Üçüncü dünya ülkelerinin ihraç ettiği yağlar yerine soya yağı ya da margarinlerle gıda maddesinin içine konması gereken yağ ihtiyacı, daha az maliyetle ve hatta bazen çiftçilerden “bağımsız” olarak karşılanabilir olmuştur. Benzer bir süreci, şekerin ikamesinde de görmek mümkündür. Tropik bir ürün olan şeker kamışı, yüksek fruktozlu mısır şurubu ve aspartam karşısında ikincil hale gelmiştir. Savaş sonrası gıda düzeninin ortaya çıkardığı bu tarihsel bağlamda, bir tarafta ihracat gelirleri elinden alınan üçüncü dünya ülkelerinin çiftçileri yer alırken (Friedmann, 2005b: 246) diğer tarafta dayanıklı gıda kompleksine maruz kalan tüketiciler yaratılmıştır. Uluslararası gıda düzeni, başlangıcından itibaren üretici ve tüketici arasındaki mesafeleri artırmak üzerine kurulmuş olmakla birlikte, işlenmiş ve kitleselleşmiş gıda endüstrisini yaygınlaştıran ikinci gıda rejiminde, bu mesafe derinleşmiştir. Keskin sınırlarla ayrışan üretici ve tüketici kimlikleri bu dönemde yeniden belirlenmiş; üreticiler ve tüketiciler arasındaki ilişkiler ve etkileşim halindeki mekanlar radikal bir değişikliğe uğramıştır. İlişki ağlarının görece direkt niteliği bu dönemde; paketlenme, saklama, işleme, dağıtım ve taşıma işlevleriyle tanımlanan gıda tedarik zincirinin uzamasıyla sarsılmış ve git gide daha dolaylı bir hale bürünmüştür. Gıdanın hammaddesi ile tüketim aşamasına geldiği hali arasındaki mekânsal mesafenin artması (Friedmann ve McMichael, 1989: 111-114), gıdanın metalaşma sürecini hızlandırmıştır. Endüstriyel tarımın ikame etme ve uyarlama yöntemleriyle standardize hale gelen “gıda malzemelerinin” süpermarketlerde

tüketicilere sunulduğu bu dönemi yansıtan en çarpıcı örnek Andy Warhol'un 1962 tarihli, *Campbell'in Çorba Konserveleri* isimli modern sanat eseridir (Pritchard, 2009: 223). Warhol'un otuz iki adet çorba konservesini bir arada yansıttığı bu eser, ikinci gıda rejiminin kışkırttığı Fordist tüketim modelinin önemli bir temsilcisidir. Dayanıklı gıda kompleksi gibi hayvancılık sektörü de benzer şekilde bir standartlaşmayı kitlelerin tüketimine sunmuştur. Bu dönemde yeniden kurgulanan uluslararası iş bölümü gereği, Latin Amerika ülkelerinde ABD'nin besi teknolojileriyle yetiştirilen hayvanlar (çoğunlukla sığırlar), Avrupa'dan satın alınan antibiyotikler ve ABD'nin ihraç ettiği tahıllarla Batı standartlarında paketlenmiş etlere dönüştürülmüştür (Fine vd., 1996: 127-128).

Gıda, “kitlesele, dayanıklı ve standart” nitelikleriyle yeniden tanımlanarak Fordist üretim ve tüketim modellerine içerilmiştir. Fordizmin ürettiği “küresel araba” kavramı gibi (the world car) hayvancılık sektörü de “küresel dana imgesini” (the world steer) ortaya çıkarmıştır (Sanderson, 1986: 124). Dönemin tarihsel koşulları, bu imgeyi olumlu anlamlar içerecek şekilde sürekli yeniden üretir. Bu çalışmada eleştirel bir bilme biçimi olarak referans alınan gıda rejimleri yaklaşımı bağlamında bakıldığında, bütün bu gelişmelerin politik, sosyolojik, ekolojik, ekonomik yansımalarına ek olarak kamu sağlığı ve kültürel boyutlarda yıkıcı etkilerinin olabileceğini vurgulamak gerekir. Zira rejimin ve bu rejim temelinde kurgulanan “ucuz gıda politikaları”nın 1970’lerden itibaren içine girdiği krizi anlayabilmek için bu sonuçları tartışmak son derece önemlidir. Bu durum, fiyat ve piyasa eksenli hâkim iktisat paradigmasının içinden tartışılan “verimlilik”, “maliyet” ve “satın alınabilirlik” kavramlarının “yeterlilik”, “refah” ve “güvenlik” kavramları bağlamında yeniden tartışılmasını gerektirir (Carolan, 2011). Tarımsal döngüleri ve ekolojik dengeyi yok etme pahasına geliştirilen verimlilik anlayışı, daha az araziyle daha fazla ürün alınacağı ve bu yolla dünyadaki açlığın önüne geçileceği “mit”ini sürekli üretse de çiftliklerin toplam verimliliği göz önüne alındığında bu verimlilik kavrayışı sürdürülebilir değildir. Bitkileri küçültürerek, yani ayrıştırarak, bitkinin büyümesini sap kısmından tanelerine kaydırarak daha fazla tane üreten Yeşil Devrim teknolojisi, yüksek verim söylemini toprağın ve çiftlik hayvanlarının daha az organik maddeyle beslenmesi “pahasına” kurgular (Shiva, 2015). Endüstriyel tarım, toprağın besleyici niteliklerinin azalmasına neden olduğu gibi su ve diğer enerji kaynaklarında da azalmaya, temiz içme suyunda ve havanın niteliğinde kötüleşmeye neden olur (Carolan, 2012: 104- 105). Bu sonuçlarıyla değerlendirildiğinde endüstriyel tarım ve onunla ilişkili ucuz gıda politikaları, çevresel adaletsizliğe yol açan uygulamaları ortaya çıkarır. Çevresel adaletin tesisini zorlaştıran ve ekolojik borcu her geçen gün artıran bu tarihsel koşullar, ucuz gıda politikalarının göz ardı edilen maliyelerinin bir sonucudur. Yoğun dışsal girdiye ve doğal kaynakların aşırı

kullanılmasına bağımlı bir şekilde gerçekleşen kısmi verimlilik; çiftliklerin toplam verimi, biyoçeşitlilik, iklim krizi, geçimlik tarım bağlamında düşünüldüğünde birçok eşitsizliğin ve adaletsizliğin kaynağı olarak görünür kılınmaktadır (Shiva, 2016: 21; Ridgeway, 2006: 132; Carolan, 2012: 154- 155). Zira enerji verimliliği yaklaşımı temelinde geleneksel ve endüstriyel tarım kıyaslaması yapıldığında ilkinin enerji verimliliğinin ikincisine göre daha yüksek olduğu görülmektedir (Berkas ve Kışlalıoğlu, 1993: 96-98). Ekonominin ve toplumsal yapının tümüyle çözülmesine neden olan “ucuz gıda üretimi” (Roberts, 2008: 133) bu nedenle, yalnızca ucuz gıdanın üretilmesinden ibaret değildir. Küresel ölçekte emek maliyetini azaltarak yeni birikim rejimleri kurgulamak da buna dahildir (McMichael, 2008: 213). Ekolojik yıkımın yanında kırdaki toplumsal dokunun tahribatı, ucuz gıda politikalarının ardındaki saklı maliyettir. Kırsal üreticiler arasında eşitsizliğin artması, kırsal yoksulluğun derinleşmesi ve bunların doğrudan sonucu olarak kırsal nüfusun kente ucuz iş gücü olarak transferi (Carolan, 2012: 104; Roberts, 2008: 131; McMichael, 2004: 59) ve kentte Davis’in (2006) ifadesiyle bir “gecekondu gezegeni”nin oluşması, bu politikaların uzun erimli yansımalarıdır. Tarımsal üretimin doğal döngülere olan bağımlılığını azaltarak hatta ortadan kaldırarak tarımsal üretimin ve gıda üretiminin rasyonalize edilmesi, ekoloji ve toplumsal yapıyla birlikte düşünüldüğünde bir parçalanma ve dağılma süreci yaratmaktadır. Modernleşmeci ve kalkınmacı bir paradigma temelinde ortaya çıkan ikinci gıda rejimini “uluslararası devlet sistemi”, “sermayenin egemen yapısı”, “ticaretin ve emeğin uluslararası farklılaşması”, “kurallar/meşruiyet”, “toplumsal güçler”, “teknik ve çevresel değişiklikler”, “gerilimler/çelişkiler” ve “alternatifler” bağlamında özetleyen Bernstein’in (2016: 623) aşağıdaki şemasında görmek mümkündür:

Tablo 1.2 İkinci Gıda Rejimi (1945-1973) Özet

Uluslararası devlet sistemi	Asya ve Afrika’daki dekolonizasyonla birlikte ulus-devletleşme süreçlerinin tamamlanması (Soğuk Savaş, ABD ve Sovyet Blokları)
Sermayenin egemen yapısı	Tarım endüstrisi sermayesinin güçlenmesi ve uluslararasılaşması
Ticaretin/emeğin uluslararası farklılaşması	Dünya kapitalizminde ABD hegemonyası: ABD Gıda Ekonomisinde - Et/soya/mısır kompleksi - Dayanıklı gıda üretimi (durable food) Güney’den kaynak tedariki Avrupa Birliği’nde; İhracat sübvansiyonları ve fiyat desteklerini kapsayan tarımın ulusal düzenlemesine dayalı ABD modelinin kopyalanması. Güneyde;

	“Ulusal kalkınma”ya yardımcı olan Amerikan gıda yardımları: Üçüncü Dünya ülkelerinde gıda ithalatına bağımlılık, Şekerin ve bitkisel yağın ikame edilmesiyle birlikte ihracat pazarlarının kaybı Taze meyve-sebze veya çiçek gibi geleneksel olmayan ürünlerin ihracatı
Kurallar/meşruiyet	Tarımın ulusal düzenlemesine dayalı merkantilist model, Özellikle ABD destekli gıda yardımlarıyla Güneyde “ulusal kalkınma”
Toplumsal güçler	Çevre hareketleri ve toplumsal hareketlerin ortaya çıkışı (bkz. Üçüncü gıda rejimi)
Teknik ve çevresel değişiklikler	Kuzeyde tarımın endüstriyellemesine ilişkin yeni dönem: Mekanikleşme ve kimyasallaşma dolayısıyla toprağın yoğun işlenmesi ve çevresel etkilerin artması (bkz. Üçüncü gıda rejimi) Yeşil Devrim
Gerilimler/çelişkiler	Kopyalama/bütünleştirme
Alternatifler	Gıdanın üretiminin ve tüketiminin yerelleştirilmesi Demokratik gıda politikası

İkinci gıda rejimi, bahsedilen bu boyutlar göz ardı edilerek yaklaşık 40 yıl boyunca devam etmesine rağmen sürdürülebilir bir gıda rejimi inşa etmekten oldukça uzaktadır. Rejimin krizi, inşa ettiği ucuz gıda politikalarının iflasıyla paraleldir. Bu sona erme, ucuz gıda politikalarının temeli olan gıda yardımlarının esasında bir damping politikası olduğunun açığa çıkmasıyla 1970’li yıllarda görünür olmaya başlamıştır. “Adlandırma” (naming) ve “çerçeveselendirme”nin (framing) bir rejimi belirgin ve meşru kılmanın en önemli yöntemlerinden biri olduğunu belirten Friedmann’a (1993) göre, “gıda yardımları” perdesine gizlenmiş damping nihayet açığa çıkmıştır. Güçlü aktörler arasındaki rekabetin bir rejimin meşruiyetini yitirmesine yol açabileceği iddiasından hareketle, ABD ve Avrupa Birliği arasındaki üretim fazlalıklarının kitlesel gönderimi hususunda ortaya çıkan rekabet; hem gıda rejiminin krizine neden olmuş hem de üzerinde rekabet edilen bir konuda üretilen “yardım” söyleminin geçerliliği sorgulanmaya başlamıştır. Gıda yardımlarının esasında, iç pazardaki tahıl fiyatlarının altında olacak biçimde yapılan kitlesel tahıl gönderimleri (Friedmann, 2005b: 234-235) olduğu gerçeğinin ve bunun sonuçlarının küresel ölçekte görülmeye başlamasıyla rejimin krizi belirginleşmiştir. AB Ortak Tarım Politikasının yardımıyla Avrupa Birliği ülkelerinin de ABD gibi tahıl ihracatına katılmasının yanı sıra Soğuk Savaş döneminde ticaret

yapmayan iki ülke olan ABD ve Sovyetler Birliği'nin 1972-74 yılları arasında yaptığı büyük tahıl anlaşması, uluslararası ticaret dengelerini sarsan diğer önemli olaydır. Sovyetler Birliği'nin, dünya buğday arzının dörtte üçüne tekabül eden 30 milyon metrik ton buğdayı, ABD'den almasının sonucunda (Friedmann,1993: 39) piyasadaki tahıl stokları erimiş ve küresel gıda krizi başlamıştır (McMichael, 2014: 59). Ancak yirmi altı güne yetecek acil gıda rezervinin kaldığı ve küresel ölçekte hasadın azaldığı bu tarihsel koşullarda yaklaşık yirmi ülkede kıtlık baş göstermiştir. Tahıl fiyatları üç katına çıkmış, ucuz tahıl ithalatına dayalı hayvancılık kompleksinin çözülmesiyle süt ve et ürünlerinin fiyatları artmıştır. Gıda krizinin şiddeti, 1973 petrol kriziyle derinleşmiş; fosil yakıt temelli endüstriyel tarım, krizler karşısında yetersiz kalmıştır. Gübre, herbisit ve pestisit fiyatları ile sulama maliyetlerinin artması (Roberts, 2008: 111), küresel gıda politikaları karşısında halihazırda güçsüz olan üreticilerin durumlarını daha kırılgan hale getirmiştir. Üreticileri güçsüzleşen üçüncü dünya ülkeleri, bu durumla baş etme yöntemi olarak borçlanmaya gitmişlerdir. Batının kolay borç vermesini mümkün hale getiren şey de petrol ihracatında bulunan ve kendi ülkelerinde yatırım yapacak çok fazla alan olmayan ülkelerin kazançlarını özel bankalara yatırmasıdır. Özel bankalar da özellikle Üçüncü Dünya ülkelerine ve sosyalist ülkelere borçlanmaları için baskı yapmıştır. Ödünç para alan ülkelerin yönetici elitleri ise ithalata bağımlı ekonomilerin yol açtığı problemlerle başa çıkmaktan borç para yardımıyla bir süreliğine kaçınmışlardır. 1982'de Meksika'nın borçlarını geri ödeyememesiyle borç krizi resmi olarak başlamıştır (Friedmann, 1999: 45).

Birbiriyle ilişkili olan krizlerin birbirini beslediği ikinci gıda rejiminde, sermayenin egemen yapısının dönüşüme uğramasıyla üçüncü gıda rejimine geçişin emareleri de belirmeye başlamıştır. Üçüncü gıda rejimi, kendine özgü kuralları ve programı olan bir rejim yapısından ziyade, ikinci gıda rejiminden çıkış ve yeni bir döneme geçiş evresi bağlamında tartışılmaktadır. Bu geçişin ve dönüşümün hangi hatta yaşandığı ve bu geçiş eşiğinin dinamikleri, üçüncü gıda rejimi başlığında ele alınmaktadır.

1.3. Üçüncü Gıda Rejimi: Küresel-Şirketleşmiş Gıda Rejimi

Tarım politikalarına dair ulusal düzenlemeler ve ulusal kalkınma planları ile karakterize edilen ikinci gıda rejimi; borç krizi ve gıda fiyatlarının artmasıyla birlikte meşruiyetini kaybetmiş ve krizlerle karşı karşıya kalmıştır. 1970'li yıllardan itibaren başlayan krizleri ve bu krizlerin ardından ortaya çıkan ya da belirmeye başlayan üçüncü gıda rejimini anlayabilmek için dönemin hâkim paradigması küreselleşmeyi ve ona eşlik eden neoliberalizmi tartışmak gerekir. İkinci gıda rejiminin krizinde önemli bir payı olan OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü-Organization of Petroleum Exporting Countries) petrol ambargosu "neoliberalizme

giden yolda itiş gücü” (Harvey, 2015: 34) sağladığı ve üçüncü gıda rejiminin en ayırt edici özellikleri neoliberal politikalarda belirginleştiği (McMichael, 2005: 273) için dönemin paradigması neoliberalizmi ortaya çıkış koşulları ve belirleyicileri ile analiz etmek önemlidir.

Kalkınmacılığın temel belirleyicisi olan ulusal ekonomik büyüme, 1970’li yıllarda yerini dünya piyasalarına katılmaya bırakmıştır. Kalkınmacılığın yeni yüzüne işaret eden bu durum, borç krizine bir çözüm niteliğinde sunulan küreselleşme kavramının da dayanağı olmuştur (McMichael, 2004: 116-117). Uluslararası ticarete ilişkin kuralların yeniden düzenlenerek uluslararası ticarete korumacı politikaların yerini ulus üstü düzenlemelerin almaya başladığı 1970’li yıllarda, küreselleşme süreci resmen başlamıştır (Koray, 2011: 34). 1970’li yıllar kalkınmacılığın çözülmeye başladığı bir geçiş dönemine, küresel sermayenin yeniden yapılanmasının yeni biçimlerini tasvir eden tarihsel bir dönemece işaret eder. Bu değişikliklerin ilki, devletlerin ulusal egemenliğine bir müdahale olarak nitelendirilen finansal kuralsızlaştırmadır. Finansal kuralsızlaştırma, ulusal sınırların sınır aşırı sermaye akışlarına maruz kalmasıyla yaşanan makro iktisadi politikalardaki istikrarsız duruma işaret eder. Ticaretin uluslararasılaşmasına yol açan finansal serbestleşmenin gerçekleşmesi için faiz oranları serbest bırakılır, kredi denetimleri kaldırılır ve devletin mülkiyetindeki bankalar ve finans kuruluşları özelleştirilir. İktisadi yaşamın büyük ölçüde finansallaştırıldığı dönemde “ulusötesi tarım-gıda şirketlerinin üretim, satın alma, satış stratejileri ve teknolojileri değişmiş; bilgi teknolojilerine bağlı olarak iktisadi faaliyetlerin organizasyonunda ve kitlesel iletişimde yeni olasılıklar” (BSB, 2008: 34) ortaya çıkmıştır. İkinci değişiklik özel bankaların üçüncü dünya ülkelerine verdiği krediler bağlamında yaşanmıştır. Borçlandırma yöntemiyle ülkelerin krizden kurtulmasını öneren bu yaklaşım, ülkelerin krizden çıkmasını sağlamadığı gibi kalkınmacı dönemde kazanılan birçok kazanımın da “tasarruf tedbirleri” altında kaybedilmesine neden olmuştur. İthal-ikameci reformların yerini alan Washington Mutabakatı ya da diğer adıyla IMF reformları yoluyla kalkınma projesinin sonu ilan edilmiş ve bu ülkelerin sermaye ve mal piyasaları dışa açılmış ve kamu işletmeleri satılmıştır. Üçüncü olarak, daha fazla mal ve tarımsal ürün, ulusötesi şirketlerin önderliğinde yerel pazarlardan ziyade dünya ölçeğine sunulmuştur. Son olarak, “kalkınmacı proje”nin başarısız olduğu yoksulluğu azaltma hedefi 1980’lerde yerini “kalkınma için küresel piyasayla daha fazla bütünleşme”ye bırakmıştır (McMichael, 2004; Bernstein, 2014; Steger, 2006: 67- 68).

Küreselleşmenin “piyasalarla bütünleşme” vaadini nasıl ve hangi araçlarla gerçekleştirdiğini ve bunun ne gibi sonuçlara yol açtığını tartışmaya geçmeden önce, bu vaadin eşit dağılımlı ya da homojen bir yapıda olmadığını aksine yeni bir merkez-çevre katmanlaşması ürettiğini vurgulamak gerekir (Koray, 2011: 39). “Karşılaştırmalı üstünlükler” kavramını

merkezine alan bu vaatle, kalkınmacı dönemin “kopyalama taktiği”nden farklı olarak uzmanlaşma süreci gerekli hale getirilmiştir. Her ülkenin küresel piyasalarda kendine özel niş bir alanda konumlanması, özellikle borç krizindeki ülkelerin yoğun ihracat politikalarına yönlendirilmesi bu yaklaşımın bir ürünüdür (McMichael, 2004: 164-165). Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması (GATT) gibi Bretton Woods kuruluşları paradigmatik bir değişimle neoliberal pratiklerin aracılığı haline gelmiş ve bu kuruluşlara Dünya Ticaret Örgütü ve onunla ilişkili yeni düzenlemeler eklenmiştir (Harvey, 2007: 32). 1985 yılında GATT’ın yerini alan Dünya Ticaret Örgütü, uluslararası ticaretin serbestleşmesini ve üyelerinin ticaret anlaşmalarına ve serbest ticaret ilkelerine bağlılığını kontrol etmek amacıyla kurulmuştur (Carolan, 2012: 24). 1986 ile 1994 yılları arasında fikri mülkiyet haklarına, yatırım özgürlüğüne ve serbest ticarete ilişkin bir dizi yeni kuralın belirlenmesi için yapılan *Uruguay Görüşmeleri* (Uruguay Rounds), DTÖ’nün ortaya çıkış çerçevesini oluşturmuştur. Görüşmeler, kalkınmacı dönemde inşa edilen tarım politikalarının serbest piyasa anlayışıyla yeniden ele alınması konusunda yoğunlaşmıştır. Bunun sonucunda Tarım Anlaşması (The Agreement on Agriculture), Ticaretle İlgili Yatırım Önlemleri Anlaşması (Trade Related Investment Measures), Ticaretle İlgili Fikri Mülkiyet Hakları (Trade-Related Intellectual Property Rights) ve Hizmet Ticareti Genel Anlaşması (General Agreement on Trade in Services) DTÖ’yü güçlendiren temel protokoller olarak ortaya çıkmıştır (McMichael, 2004: 168-174). DTÖ’nün kurulmasıyla beraber, kurallar ulus üstü düzeyde belirlenmeye başlamıştır (Koray, 2011: 36). Bu durum, doların hacmini ve dolaşımını sınırlandıran altına bağlı olduğu sistemden bir kopuşu beraberinde getirmiştir. Sistemsel kopuşun ardından sermayenin finansal veya sınai alanlarda uluslararasılaşmasının ve diğer piyasalara ulaşmasının önünü açacak yöntemleri ortaya çıkarmayı amaçlayan Dolar-Wall Street Rejimine geçilmiştir. Bu rejim 1982 borç krizinden sonra “Washington Mutabakatı”, Asya krizinden sonra 1999 Köln zirvesinde tasarlanan “Yeni Uluslararası Finansal Mimari” ve onun üzerinde oluşan Bretton Woods II olarak da adlandırılacak aşamalardan geçerek sermayenin yeniden yapılandırılmasına işaret eden bir dizi değişikliğe neden olmuştur (BSB, 2008: 33). Bu değişiklikler; “emek piyasalarındaki esneklik”, “finansal faaliyetleri düzenleyen önlemlerin sınırlandırılıp monetarizmin benimsenmesi” ve kamuya ait sektörlerin özelleştirilmesi” bağlamında neoliberalizmin üç temel sacayağında (Harvey, 2015: 95) gerçekleşmiştir. Bu değişiklikler, ticaretin ve finansmanın uluslararasılaşmasına; IMF, DB ve DTÖ gibi uluslararası ekonomik kuruluşların yanı sıra ulus-ötesi şirketlerin gücünün artmasına neden olmuştur (Steger, 2006: 66). Yoğunlaşmaya ve tekelleşmeye yol açan temel yöntem, bu dönemde şirket birleşmeleri biçiminde gerçekleşmiştir. Şirketlerin tarım, gıda ve onunla ilişkili alanlardaki

kontrolünün ne kadar çarpıcı boyutlara ulaşabildiğinin önemli göstergeleri ise gıda stoklarında ve ulusal tahıl rezervlerinde belirginleşmiştir. Stokların yüzde 60'ına sahip şirketlerden üç tanesinin küresel tahıl ve pirinç ticaretinin yüzde 80'ini kontrol ettiği ve mısır ihracatının yüzde 70'ini üç ülkenin karşıladığı (McMichael, 2009: 287) bu dönemde, gıda güvenliğinin teminatı olan ulusal tahıl rezervleri, şirketlere satılmak üzere bir metaya dönüşmüştür. Gıdanın finansallaşmasına neden olan bu süreçte, borçlu ülkelerin kredi ödemelerini yapması için hükümetlerden tahıl rezervlerini küresel şirketlere satması talep edilmiştir. Ulusal gıda rezervlerinin bu şekilde özelleştirilmesi, rezervlerin çiftçileri ve tüketicileri koruma amacı taşıyan yapısını dönüşüme uğratmıştır (La Via Campesina, 2008). Dünyanın en büyük 100 ekonomisinden 51'inin şirketler olduğu bu dönem, bu nedenle “şirketsel küreselleşme” veya “yukarıdan aşağıya küreselleşme” olarak tanımlanmaktadır (Steger, 2006: 67- 68).

Şirketlerin artan gücüne ve sermayenin değişen yapısına bağlı olarak tanımlanan neoliberal küreselleşme, finans kapital ve finansallaşma kavramlarıyla tanımlanır. Ücret artışlarının durgun olduğu, borcun ve finansal kuralsızlaşmanın yükselişe geçtiği bir bağlamda kavramsallaştırılan finansallaştırma (Isakson, 2013: 3), sermaye akışının gerileyen bir hegemonyadan rakiplerine doğru olduğu ve üretim faaliyetlerinin yerini finansal kanalların aldığı bir süreç, hegemonyanın son aşamasının bir özelliğidir (Arrighi'denak. Friedmann, 2009: 339; Harvey, 2010; McMichael, 2005: 294). Finansallaşmayla birlikte sermayenin akışkanlığı ve hareket kabiliyeti artarak emek ve devlet dahil siyasi ve toplumsal ilişkiler üzerindeki disiplini yoğunlaşmıştır (Bedirhanoğlu, 2019: 374). “Söylemsel bir oluşum” olarak neoliberalizm (Foucault'danakt.Gilbert, 2012: 241), bireylerin dünyayı yorumlama, yaşama ve anlama şekline sirayet ederken finansallaşmanın da etkisiyle birçok alanda “yaratıcı bir yıkım”ı beraberinde getirmiştir. “İş bölümleri, sosyal ilişkiler, refah hizmetleri, teknoloji, yaşam biçimleri, düşünce şekilleri, üreme etkinlikleri, toprağa bağlılıklar ve en derin alışkanlıklar” neoliberalizme içerilmiştir (Harvey, 2015: 11).

Kalkıncı paradigmadan neoliberal paradigmaya dönüşümün yaşandığı bu tarihsel bağlamda gıda rejimleri de neoliberalizme içerilmiş; kuralları ve özellikleri ikinci gıda rejiminden farklı üçüncü bir gıda rejiminin varlığı etrafında tartışılmaya başlanmıştır. İkinci gıda rejiminde yetişkinlik dönemini tamamlayan tarımsal gıda şirketlerinin devletlere baskı kuracak konuma gelmeleri, kalkıncı politikalara yönelik itirazların görünür olmaya başlaması, tarım ve gıda politikalarının DTÖ merkezinde çok taraflı ticaret sistemine dahil edilmesiyle gıdanın küresel yönetiminin kurumsallaşması gibi gelişmeler, Keynesyen birikim rejiminin arz kaynaklı krizine (yetersiz birikim krizi) bir çözüm olarak sunulan neoliberal ideolojiyle birlikte düşünülmelidir (Tilzey, 2018: 200). Verimlilik esasına dayalı “üretimci

paradigma” (productivist regime) çerçevesinde şekillenen ikinci gıda rejiminin istikrarlı ilişkiler ağı, kuralları ve meşruiyeti, tarımsal gıda ürünlerinin aşırı üretimi ve buna bağlı olarak fiyatların baskılanması sonucunda sarsılmıştır. Üretimin devlet destekli sübvansiyonlarla devam etmesinin sonucunda oluşan üretim fazlalıklarının nereye aktarılacağı sorusunun yanıtı Küresel Güney’de aranmıştır. Dönemin üretken karakteri politik olduğu kadar ekolojik sonuçlara da yol açmıştır. Biyoçeşitliliğin kaybı, suyun ve toprağın kirlenmesi gibi çevresel maliyetleri artıran ikinci gıda rejiminin ardından ekolojiye duyarlı üretime yönelik talepler ve bu talepler doğrultusunda “yeşil” ve “çevreci” piyasalar oluşmaya başlamıştır (Tilzey, 2018: 184).

Kuralları ve yapıları önceki gıda rejiminden belirli noktalarda kopuşlar içeren bu dönemin kendine özgü bir gıda rejimi ortaya çıkarıp çıkarmadığı noktası ise, halen tartışılmaktadır (Friedmann, 2005b: 246). Gıda rejimi literatüründe bunun bir geçiş dönemi olduğu konusunda bir uzlaşma görünmekle birlikte (Carolan, 2012: 57) küresel tarımsal gıda üretiminin “esneklik”, “uzmanlaşma” ve “savruk” üretim komplekslerine dayanması (Le Heron, 1993); şirketlerin politikaları belirleme ve yönlendirme gücüyle etkili olması (McMichael, 2009) ve finansal kurumlar gibi davranabilmesi (Burch ve Lawrence, 2009) bağlamında “şirketleşmiş” veya “finansallaşmış” üçüncü gıda rejiminin ortaya çıktığını iddia eden çalışmalar da bulunmaktadır. Gıda rejimleri kuramına dair mevcut bu ikili durum, bir taraftan kuramın geçerliliğine dair eleştirilere yol açmakta diğer taraftan ise kuramın çizgisel olmayan kavramsal çerçevesinin aynı anda farklı gelecek tahayyüllerini mümkün kıldığını ortaya koymaktadır (Carolan, 2012: 58). Bu çalışmada dönemi adlandırmak ve sonuçları ortaya koymaktan çok bu dönem üzerine yapılan tartışmaların ufuk açıcı olduğu önermesi (Friedmann, 2009: 335) temelinde bir yaklaşım benimsenmiştir. Bunun için öncelikle üçüncü gıda rejiminin şirketleşme veya finansallaşma bağlamında ortaya çıktığını belirten çalışmalar temel savlarıyla ele alındıktan sonra üçüncü gıda rejiminin *akışkan* ve *geçişken* karakterini vurgulayan bir noktadan geçiş dönemi tartışması yapılmıştır.

Kuralları belirginleşmiş istikrarlı ilişkiler ağı ve bir hegemonik yapı ortaya koyması bağlamında bu dönemi üçüncü gıda rejimi olarak adlandırma sorununa, McMichael (2009: 285) diğer gıda rejimleri teorisyenlerine göre daha az şüpheyile yaklaşır. Önceki gıda rejimlerinde imparatorluk veya devlet merkezli örgütlenen küresel gıda ekonomisi, 1980’den sonra neoliberal küreselleşmeyle dönüşüme uğrar. Bu durum, önceki dönemlerin tarihsel birikiminin de etkisiyle kuralları kendine özgü üçüncü gıda rejiminin ortaya çıkış koşullarını belirginleştirir (McMichael, 2008). McMichael’ın (2005: 291) dünya çiftçilerinin mülksüzleşmesi, gıda tedarik zincirlerinin yeniden düzenlenmesi ve tarım-gıda ilişkilerinin merkezileşmesi

bağlamında tanımladığı “şirketleşmiş gıda rejimi”nde, sermayenin meta ilişkileri derinleşmiştir. İşgücüne ve tüketicilere ucuz gıda temin etmeyi amaçlayan önceki gıda rejimlerinden farklı olarak bu dönemde, tarımsal gıda şirketlerinin toprağa, doğaya, emeğe ve sermayeye erişimindeki engellerin tasfiye edilmesi amaçlanmıştır (McMichael, 2009: 285). Mülksüzleştirme yoluyla birikim yöntemlerini kullanarak ilerleyen şirketsel gıda rejimi, tarımsal üretim yapan çiftçilerin ve köylülerin, sermaye-devlet iş birliklerinin yeni sermaye birikimi alanlarından biri olarak işaret edilmesi için uygun koşulları sağlamaktadır. “Damping”, “süpermarket devrimi” ve “toprakların tarımsal ihracat için kullanılması”; köylülerin mülksüzleşmesine ve emeğin geçicileşmesine (casualization of labor) yol açan süreçlerdir (Bernstein, 2015: 14). Bütün bu süreçlerin temelini oluşturan şirketsel gıda rejimi, paranın devalüasyonu, azalan tarım destekleri ve piyasaların şirketleşmesinin bir sonucu olarak maliyet fiyatlarından kopuk bir dünya gıda fiyatlandırması yapar. ABD’deki market satışlarının %42’sinin beş şirketin hakimiyetinde gerçekleşmesi gibi sonuçları doğuran bu süreçler, (Albritton, 2016: 184) uluslararası ticaret ilişkilerini belirleyen DTÖ’den ve onunla ilişkili anlaşmalardan bağımsız değildir (McMichael, 2005: 266-267). Kuzey’in hegemonik rolünün belirgin olduğu IMF, DTÖ ve DB gibi uluslararası finans ve kalkınma kuruluşlarının yanı sıra tarımsal gıda tekelleri (Cargill, Monsanto, ADM, Tyson, Carrefour, Tesco, Wal-Mart); G8’in tarım politikaları (Amerika Tarım Anlaşması-US Farm Bill, AB Ortak Tarım Politikası) ve hayırsever sermaye bu sürecin diğer önemli aktörleridir (Holt Giménez ve Shattuck, 2011: 119). Küresel Kuzey’de “kutu sistemi” ile tarımsal üretim artarak devam ederken borçlu Güney ülkelerinde IMF’nin yapısal uyum reformları sonucunda devlet yatırımları ve özellikle küçük çiftçilere verilen dolaylı ya da doğrudan sübvansiyonlar azalmakta; ithal ikamesine dayalı politikaların sonu anlamına gelen ihracata dayalı üretim modeline geçilmektedir. Gıdanın üretimi, tüketimi ve bölüşümü hususunda yapılan bu düzenlemelerle üçüncü dünya ülkelerindeki çiftçiler, geleneksel ve doğrudan tüketilen ürünler yerine uluslararası tarım girişimlerinin (agro-business), sanayinin ve süpermarketlerin talep ettiği alternatif ürünlere yönelmektedir (BSB, 2015: 91; Bernstein, 2014; McMichael, 2005: 279-280). Muz, kahve, şeker gibi ticaret hadleri gerileyen geleneksel ürünlere karşı biyoyakıt ve hayvan yemi olarak kullanılan soya, taze meyve sebze, çiçek, egzotik gıda ve deniz ürünleri (örn;karides gibi) ihracata dayalı üretim modelinin temel ürünlerine örnektir (Bernstein, 2014: 108; Friedmann ve McNair, 2008: 412). Küresel sermaye birikiminin bu yeni mekanlarıyla Kuzey-Güney eşitsizliği derinleşmekte ve ulus devlet sınırları içinde halkın temel gıda ihtiyaçlarını karşılamak bağlamında ulusal yeterliğini işaret eden gıda güvenliği kavrayışından şirketlerin öncelikleri temelinde ihracata dayalı üretimi talep eden gıda güvenliği anlayışına geçilmektedir. Tarımsal

üretimdeki yeterliklerin sarsılması ve üreticilerin işçileşmesi pahasına gerçekleşen meyve-sebze ihracatının sonunda Küresel Güney, Kuzeyden ucuza ithal ettiği tahıllarla beslenmek durumunda kalmaktadır. Kuzey'in aşırı tükettiği, Güney'in ise yetersiz beslendiği bu uluslararası iş bölümünde; gıda güvenliği, ulusal bir hedef olmaktan çıkarılmakta ve şirketlerin hegemonyasında küresel değer zincirinin bir aracına dönüştürülmektedir (Friedmann 2005a; McMichael, 2009: 288).

Gıda güvenliğinin şirketlerin politikaları ekseninde tanımlanır hale gelmesindeki diğer önemli etken, küresel gıda sistemindeki yatay ve dikey bütünleşmedir. Tohum, kimyasal gübre, ot ve böcek öldürücüler gibi tarımsal girdilerden dağıtımda tekelleşmiş süpermarketlere kadar gıda sisteminin birçok noktasında yaşanan bu yoğunlaşma ile şirketlerin denetleme ve politikaları yönlendirme gücü artmaktadır. Şirket birleşmeleri, bu yoğunlaşmanın esas nedenini oluşturmaktadır. ABD perakende gıda sektöründe 1982 ve 1988 arasında 387 şirket birleşmesi gerçekleşirken Avrupa'da 1989 ve 1991 arasında 450 şirket birleşmesi olmuştur. Bu birleşmelerin bir etkisi olarak, ABD'de gıda fiyatları %6 ile %10 arasında artmıştır (Koray, 2011: 51). Şirketlerin piyasadaki tekelci konumunun güçlenmesinin bir yansıması olarak muz ticaretinin %80'i üç şirkette; buğday, mısır ve pirinç ticaretinin yüzde 60-90'ı beş şirkette; kakao ticaretinin yüzde 83'ü üç şirkette ve çay ticaretinin yüzde 85'i üç şirkette bulunmaktadır (Albritton, 2016: 279). Bu ürünlerle birlikte, sermayenin derinleşen etkisini tohumculuk alanında da görmek mümkündür. Küresel tohum ticaretinin %56'sının dört büyük şirketin kontrolünde olduğu tohumculuk endüstrisindeki tekelleşmenin ilk sırasında Monsanto yer almaktadır. ABD'de ekilen genetiği değiştirilmiş mısır tohumlarının yüzde 85'ine, soya tohumlarının ise yüzde 92'sine sahip olan şirket; soyada %91, mısırdaki %97, pamukta %64 ve kanolada %59'luk küresel bir paya sahiptir (Pechlaner, 2010: 252; Carolan, 2012: 45). Bu boyuttaki bir yoğunlaşma ve merkezileşme ile bir taraftan endüstriyel tarım modelinin devamlılığı sağlanırken diğer taraftan çiftçilerin gelirleri azaltılmakta ve neyi nasıl ve kimin için üretecekleri konusundaki iradeleri tahrip edilerek şirketlere bağımlı kılınmaktadır (IPES FOOD, 2017: 5). Tarımsal gıda sektörü, tarımsal üretimle sınırlı kalmayacak şekilde organize ettiği bu yapıda hizmetler, kimya, endüstri ve biyoteknoloji gibi alanlarla iş birlikleri geliştirerek egemenliğini güçlendirmektedir (Friedmann, 1993: 29; McMichael, 2009: 286).

İkinci gıda rejiminden farklı olarak biyoteknoloji sektörüyle kurulan stratejik ortaklık, *Yeşil Devrimden Gen Devrimine* paradigmatik bir dönüşümün yaşanmasına neden olmuştur. Gen Devrimi ya da Üçüncü Yeşil Devrim olarak adlandırılan bu sürecin ortaya çıkmasına neden olan biyoteknoloji, BM Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Cartagena Biyogüvenlik Protokolü'nde

(2003)⁷, “canlıların, canlı sistemlerin ve biyolojik süreçlerin bilim ve mühendislik teknikleri uygulanarak mal ve hizmet üretmek amacıyla kullanılması” şeklinde tanımlanmaktadır. Tohumlarla birlikte enzimlere ve mikrobiyolojik işlemlere belli genetik bilgilerin yüklenmesiyle tarımsal ürünler, “gıda malzemeleri”ne dönüşmüştür (Ruivenkamp, 2013: 14). Tarımsal ürünlerin genetik modifikasyonunda sıkça kullanılan özelliklerden olan herbisit toleransı (glikofosat/Roundup Ready) ile bitkiler yabancı otları öldüren kimyasallara yani herbisitlere karşı dayanıklı hale getirilirken, böcek direnci ile bitkilerin hücrelerine *Bacillus thuringiensis* yüklenerek bitkilerin böcek öldürücü “*Bacillus thuringiensis*” a karşı dayanıklı olması sağlanır (Pechlaner, 2010: 250). Ancak böceklerin zaman içinde Bt’ye ve otların glikofosata dirençli hale gelmesiyle süper otlar ve böcekler sorunu ortaya çıkar. Böylece, daha az kimyasal gerektirdiği iddia edilen biyoteknolojik gelişmelerin sermayenin kontrolünde sentetik kimyasal kullanımını arttırdığı görülür (Holt-Gimenéz, 2020).

Doğanın moleküler düzeyde dahi kontrol edildiği hatta “teşebbüsleştiği” (nature enterprised up) ve neoliberalleştiği (McMichael, 2013: 130) bu türden pratiklerle, kapitalizm kendini yeniden üretir. Tohum, su, hava gibi doğal değerler, üzerinden kar elde edilecek bir yatırım alanı olarak kabul edildiğinde “biyo-sermaye” / “canlı sermaye” ye dönüşür (Rajan, 2012). Canlılığa dair biyolojik bilgi, biyoteknolojik müdahalelerle artı değer yaratmada araçsallaştırılır. Doğa, tasarlanabilir ve piyasaya sürülebilir özellikleriyle tanımlanarak markalara (Kara, 2016: 244) ve sistematik bir şekilde bilgisel sermayeye dönüşür. Heller (2002: 109) biyoteknoloji olgusunu “esneklik”, “organiklik” ve “yeniden birleşim” kavramları temelinde yeni bir bilgisel üretim tarzı olarak belirtmektedir. Heller, biyoteknoloji uygulamalarıyla, sosyal hayatın yeniden üretim boyutunun seri üretilen bilgisel ürüne indirgeniğini ve bütün bunların kapitalizmin organik evresinde gerçekleştiğini belirtmektedir. Bugün gerçekten kapitalizm, günlük yaşamın tüm sembolik anlamlarıyla birlikte kültürel olarak yeniden üretime ve türlerin biyolojik olarak yeniden üretimini de içeren sosyal hayatın niteliksel boyutları olan “yaşam, kültür ve hayalgücü”nün organik alanına girmektedir. Monsanto’nun başkanı Hendrick Verfaillie’nin şirket tarafından patenti alınmayan her biyolojik türü “güneş ışığını çalan” zararlı bir bitkiye benzetmesi (Shiva, 2016: 115) kapitalizmin bu organik safhasını somutlaştıran çarpıcı bir örnektir. Yaptığı işi “Gıda, Sağlık ve Umut işi” olarak nitelendiren şirketin bu tutumu (Rajan, 2012: 83), biyoteknolojinin “pozitif” değerlerle yüklü bir formda sunulmasına örnektir. Halbuki, tarımsal ürünlere işlenen bilimsel bilgi nötr olmadığı gibi teknolojinin tarafsız olduğu da bir mitten ibarettir. Tohumun genetikleriyle oynama, yeni yaratılan tohumları “zararlılar”dan korumak için yapılan değişiklikler ve tohumların tuzlu suda

⁷ <http://www.tbdbm.gov.tr/Dosyalar/cartagena.pdf> (erişim tarihi: 30.05.2022).

dahi yetişmelerini sağlayacak yenilikler, insan nüfusunun arttığı ve kaynakların azaldığı söylemiyle desteklenmekte ve biyoteknolojik pratiklerin açlık sorununa bir çözüm olacağı iddia edilmektedir (Vergradt, 2015: 25). Biyoteknoloji, daha az sentetik kimyasal gerektireceği ve buradan hareketle iklim değişikliğinin etkileriyle mücadele edeceği, açlığı ve yoksulluğu ortadan kaldıracığı bağlamında meşrulaştırılrsa da aksi yöndeki küresel gelişmelere neden olmaktadır. Hindistan’da BT pamuk ekimiyle birlikte daha da borçlanan ve borçlarını ödeyemeyen 250000 köylünün intiharı, biyoteknoloji eksenli tarım-gıda politikalarının üreticiler üzerindeki etkilerini göstermektedir (Shiva, 2019: 21). Açlık, yoksulluk ve iklim krizi gibi çok boyutlu sorunların biyoteknolojik gelişmelerle çözüleceği iddiası, tarımdaki genetik müdahalelerin normalleştirilmesine katkı sağlayarak (Andree, 2002: 168) her sorunun teknolojik bir çözümü olduğuna inanan neoliberalizmin “teknoloji fetişizmi”ni (Harvey, 2015: 76-77) yeniden üretmektedir.

Bütün bu pratiklerin gerçekleşmesi ve biyoteknoloji temelinde küresel ölçekte güçlü söylemlerin üretilmesi ve sonrasında bu söylemlerin meşruiyet kazanması için yasal düzenleyici yapılar ile piyasa ilişkilerinin düzenlenmesi gerekir. DTÖ’nün bir anlaşması olan TRIPs-Fikri Mülkiyet Haklarının Ticaretle İlgili Yönleri Hakkında Sözleşme (Trade Related Aspects of Intellectual Property Rights) ile biyoteknoloji, gıdanın küresel yönetiminin bir parçası haline gelmiştir (Rajan, 2012: 18). 1986-1994 arasında gerçekleşen Uruguay Görüşmelerinin sonucunda ortaya çıkan TRIPs, 12 Amerikan şirketinin yanı sıra 1 Japon şirketi ve 1 Avrupa şirketiyle tanımlı bir koalisyonndan oluşur; Avrupa ve Amerikan patent haklarının bileşimine dayanır ve DTÖ tarafından denetlenir. Bilgisayar yazılımı, biyoteknolojik ürünler ve süreçler gibi teknolojik gelişmelerden gelen kazançları güvenceye alarak her bireyin girişim yapmasını desteklemesi ve ulusal sınırların ötesinde fikri mülkiyet haklarını koruması gerekçeleriyle savunulan bu anlaşma; diğer taraftan biyoçeşitliğin ve genetik bilginin tüm insanlık için küresel bir müşterek olarak kalmasını talep eden yaklaşımlar tarafından eleştirilmektedir (McMichael, 2004: 180; Çoban, 2004: 247; Özkaya, 2015: 99-100). TRIPs anlaşmasıyla, yerelde yüzyıllardır kullanılan genetik bir materyal, şirketler tarafından patenti alınarak üzerinde denetimin sağlandığı bir metaya dönüşebilir. Çünkü doğal süreçlerin patentlenmesi ile patent sahiplerine ürünler üzerinde herhangi bir değişim yapabilmeleri için hak verilmekte ve böylelikle gıda üretiminin demokratik bir biçimde denetlenmesinin de önü tıkanmaktadır (Ruivenkamp, 2013: 57). Bu durum şirketlerin yerel halkın kadim bilgisine fikri mülkiyet hakları temelinde el koymasına, Vandana Shiva’nın (2019) ifadesiyle “biyokorsanlığa” yol açmaktadır. Biyoçeşitliğin yüzde 90’ını barındıran Küresel Güney ile patentlerin yüzde 97’sine sahip Küresel Kuzey (McMichael, 2004: 181) arasındaki eşişsiz güç

ilişkilerini somutlaştıran bu DTÖ anlaşması, yoksul ülkeler üzerinde bir baskı ve iktidar aracına dönüşebilmektedir. Hindistan’da geleneksel bir tedavi yöntemi olarak kullanılan neem ağacının patentlenmesi süreci, bunun çarpıcı bir örneğini oluşturur (Shiva, 2019). Bununla birlikte, oluşturulan fikri mülkiyet rejimi, hükümetleri ve şirketleri tüzel bir kişi olarak ayrıcalıklı ve herhangi bir sorumluluktan bağımsız konumlandırmakta; toplulukların ve çiftçilerin yerel bilgisini önemsizleştirerek onları güçsüzleştirmektedir (McMichael, 2004: 182; Pechlaner, 2010: 254).

Tarımdaki biyoteknolojik geçiş ile sermaye ve tarım ilişkisi farklı boyutlar kazanarak mülkiyet ilişkileri bağlamında yeni birikim modelleri oluşmaktadır. İkinci gıda rejiminde sıkça kullanılan ikame etme ve uyarlama yöntemleri, bu dönemde bitkilere yeni özellikler eklenmesini sağlayan biyoteknolojik gelişmelerle çeşitlik kazanmaktadır. İkame etme ve uyarlamanın yanı sıra Pechlaner’in (2010: 245-254) “zorla el koyma” (expropriationism) olarak ifade ettiği yeni bir sermaye birikimi oluşmaktadır. Bu birikimi sağlamaya yönelik mülkiyet temelli yasal bir zemin oluşmaktadır. Tohum saklamaya yönelik kısıtlamalar, sözleşmeli üretim, tohum patentleri, patent ihlal davaları, bu tarz bir birikimin yasal çerçevedeki yansımalarıdır. Bu el koymanın en önemli ve çarpıcı örneği olan tohum patentleri ile çiftçilerin üretim gücünü ve iradesini sınırlandıran bir yasal zemin oluşmaktadır. Biyoteknolojinin mülkiyet ilişkilerini derinleştiren bir yasal mekanizmaya cevaz vermesi, güç ve denetimin değişen yapıları aracılığıyla sermaye birikimini mümkün kılmaktadır. Tarımsal araştırma ve geliştirmelerin kapsamının daraltılarak şirketlere bağımlı ilerlediği bu süreçte, bilginin kamusal niteliği aşınarak özelleştirilmektedir (IPES FOOD, 2017: 5; McMichael, 2005: 281). Tarım ve gıda bilgilerinin şirketlerce mülk edinilmesinin sonucunda, tarımın kendi doğal ortamından ayrıldığını; tarım temelli gıda üretiminin yerini endüstriyel, sentetik temelli bir üretime bıraktığını ve tarımsal ürünlerin kendi yapısal besin değerlerinden ayrıldığını belirten Ruivenkap (2013: 15- 16), bütün bu dinamiklerin sonucunda uluslararası gıda üretim zinciri içinde gıdanın “siyasallaşmış ürünlere” dönüştüğünü ve “yaşam süreçlerinin patentlenebilir” hale geldiğini vurgular. Holt Giménez’in (2020: 242) “genom mülkiyeti” olarak tanımladığı bu süreçte, biyolojik veya genetik materyal; bir bireyin, kuruluşun ya da şirketin patentli ürünü haline gelir. Bu durum, sermayenin etkisini derinleştirmesine ve merkezileştirmesine yol açar.

Şirketlerin gıda üzerindeki rekabetini ve kontrol gücünü artıran diğer bir etken finans kapitalin artan rolü ve finansallaşma ile ilişkilidir. Bu dönemde, sermaye birikimi tarımsal üretimle sınırlı kalmayarak şirket birleşmeleri, satın almalar, spekülasyonlar gibi finansal işlemler aracılığıyla gerçekleşmektedir (McMichael, 2013: 161). Tarımsal malların vadeli

ticareti olarak da tanımlanabilecek finansallaşma (Bernstein, 2014) üçüncü gıda rejiminin temel belirleyicisidir.

Tarım ve gıda politikaları, finans kapitalin etkisiyle üçüncü gıda rejiminin sermaye birikim rejimine paralel biçimde dönüşmektedir. Burch ve Lawrence'ın (2009: 267-277) ifadesiyle “finansallaşmış gıda rejimi” (financialized food regime); tarımsal-gıda şirketlerinin finansal kurumlar gibi davranmaya başladığı ve finans kurumlarının da tarımsal gıda sistemi üzerindeki varlıklarını giderek artırdığı bir döneme işaret etmektedir. Finans kapitalin tarım-gıda sistemindeki yoğun etkisi olarak tanımlanan finansallaşma, serbest yatırım fonları ve özel sermaye fonları aracılığıyla kar elde etmek için yeni fırsatlar yaratmakla birlikte gıda imalatçılarının, uluslararası hammadde ticareti yapanların ve süpermarketlerin de bundan yararlanabileceği bir ortam hazırlamaktadır. Finansallaşmış gıda rejiminin avantajlarından en çok yararlanan grup, asıl amacı ürün tedarik etmek olan süpermarketlerdir. Tüketim ürünleri ve petrol gibi alanlarda da perakende satış yapmaya başlayan süpermarketler, aynı zamanda banka ve sigorta şirketleri kurmakta ve hissedarlarının çıkarlarını uzun vadede muhafaza etmek için kredi sağlamaktadır (Burch ve Lawrence, 2009: 277). Süpermarketler, iktidarlarını sağlamlaştıran ve kazançlarını artıran bu finansal eylemlere kaynak sağlaması için dağıtımçılara, gıda imalatçılarına ve çalışanlarına baskı yapabilmektedir (Isakson, 2013: 26).

Tarımda finansallaşma genel anlamda sermaye birikiminde, finansal alanın yeniden üretim sürecine daha fazla ağırlık vermesi şeklinde gerçekleşmektedir. Mazot, gübre, tohum gibi tarımsal girdilerin fiyatlarının dünya emtia piyasalarında belirlendiği bu süreçte, şirketlerin üreticiler üzerindeki egemenliği yoğunlaşmakta ve üreticiler, banka kredileri aracılığıyla üretimlerini sürdürmeye çalışmaktadır (Güler ve Değirmenci, 2020: 1422). Daha detaylıca bakıldığında finansal sektörlerin tarımsal gıda yatırımlarını farklı yöntemlerle de belirlediği görülmektedir (Burch ve Lawrence, 2009: 271-272). İlki, yatırım ve emekli aylığı fonlarının tarıma elverişli araziler için kullanılmasıdır. Değişim değeri kullanım değerinden daha fazla artan tarım arazileri, işlenmektense alınıp satılarak üzerinden daha fazla para kazanılan finansal bir varlığa dönüşmektedir (Holt-Giménez, 2020:101). Bunların dışında tarımsal girdi ve lojistik sektörlerine yatırım yapmak için fonlar kurulmakta; dev küresel gıda şirketlerinin hisselerinin bir kısmının satın alınmasıyla tarımsal üretime doğrudan yatırım yapılmakta; tedarik zincirlerinin birçok noktası⁸ finansallaşmaktadır. Son yıllarda tarımsal-gıda sektörüne yapılan yatırımların büyük çoğunluğu biyoyakıt üretimine ayrılmaktadır. Örneğin, 2007’de ABD, mısır üretiminin %30’unu; Brezilya, şeker kamışı üretimini %50’sini ve AB ülkeleri de ürettiği ve

⁸Lisanslı depoculuk sistemi (LP) bağlamında finansallaşmanın tarım-gıda sistemine yansımaları inceleyen çalışma için bkz. Güler, B. ve Değirmenci, S. (2020).

ihraç ettiği bitkisel yağların büyük bir kısmını biyoyakıt üretimine ayırmıştır (Ghosh, 2010: 73). Dünyanın en güçlü enerji şirketi Vitol, tarım mallarına yönelik portföy yatırımlarını artırmış ve kısaca ABCD olarak bilinen tahıl ticareti yapan dört büyük şirketin (Archer Daniels Midland (ADM), Bunge, Cargill and Louis Dreyfus) üzerinde etkin bir kontrol sağlamıştır (Wise, 2013). Tahıl, enerji ve biyoteknoloji sektörleri arasındaki stratejik ortaklığın bir yansımasına işaret eden biyoyakıt pazarlarındaki hızlı büyüme, sermaye ve güç yoğunlaşmasına neden olarak hem tarım-gıda sistemlerini, hem de kırsal ekonomileri dönüştürecek etkiler yaratmaktadır. Finansallaşmanın etkin bir sermaye birikim aracı haline gelmesiyle birçok yatırımcının petrol, birincil meta ve arazi gibi değeri düşmeyecek yatırımlar olarak gördüğü daha istikrarlı yatırım fırsatlarına yönelmesi (Holt-Giménez, 2020), küresel gıda arzı, gıda ve arazi fiyatları üzerinde olumsuz sonuçlara yol açmaktadır. Küresel piyasalardaki spekülasyon aktivite ve bir sonucu olarak gıda fiyatlarında yaşanan ani düşüş ve yükselişler, savunmasız grupların gıdaya erişimini zorlaştırarak ülkelerin gıda güvenliğini sarsmaktadır (Bernstein, 2014; Ghosh, 2010: 72). Bunun içindir ki; BM Gıda Hakkı Özel Raportörü Jean Ziegler, gıda mahsullerinin tarımsal yakıt (biyoyakıt/etanol) dönüştürülmesini “insanlığa karşı bir suç” olarak nitelendirmektedir (Albritton, 2016: 229).

Büyük şirketlerin spekülasyon hareketleri ve tarım-gıda sistemi üzerinde kurdukları kontrolün en önemli sonucu dünya gıda fiyatlarının kurgusal olduğu gerçeğini ortaya çıkarmasıdır (Clapp ve Isakson, 2021). Bununla birlikte; finans ve gıda tedariki arasındaki sınır muğlaklaşmakta ve süpermarketlerin tarım-gıda sistemi içindeki etkinliği ve yoğunluğu artmaktadır. Süpermarketleşen gıda rejiminde gıda işçilerinin pozisyonlarının güvencesizliği ve iş yükü artmakta ve ücretlerinin baskılanmasıyla tarım-gıda sistemi içindeki sömürleri derinleşmektedir. Üretim yaptıkları araziler üzerinde yoğun rekabetle karşı karşıya kalan ve tarımsal piyasalardaki istikrarsızlık karşısında geçim kaynakları belirsizleşen küçük üreticiler ise finansallaşmanın ağır etkilerine karşı savunmasız hale gelmektedir (Isakson, 2013).

Biyoteknolojik gelişmeler ve finansallaşmanın etkisiyle şirketleşmiş üçüncü gıda rejimi, ana akım pratiklerin etkisinde, bir taraftan “büyüme” “yararlılık” ve “gelişme” temelinde sürdürülmeye çalışılmakta diğer taraftan rejimin yarattığı yıkımlar ve içine girdiği krizler farklı boyutlarıyla görünürlüğünü artırmaktadır. Üçüncü gıda rejiminin toplumsal risk, belirsizlik ve tehlike içeren boyutlarının, alternatif politikalar ve eylemler aracılığıyla ortaya çıkarılmasının sonucunda gıda rejimlerinin mevcut temellerinin ve istikrarlı ilişkiler ağının aşınması olasılığı ortaya çıkmıştır. Harriet Friedmann’ın “şirketsel-çevresel gıda rejimi” (corporate-environmental food regime) tanımlamasından da anlaşılacağı üzere bu dönemdeki toplumsal hareketler, içinde bulunduğumuz gıda rejiminin nereye evrileceği konusunda ipuçları

sunabilir; imkân ve fırsatlar yaratabilir. Üçüncü gıda rejimini daha iyi analiz edebilmek için, gıda rejimleri teorisinin istikrarlı ilişkiler setinden farklı olarak “geçiş ve dönüşüm”ü imleyen yeniden yapılanma süreci işlevsel bir çıkış noktasıdır. Bu dönem, süpermarketlerin idaresinde yeniden yapılanmalar, uluslararası çevre ve gıda politikaları ile tanımlanmakta; toplumsal ve ekolojik gerginlikler göz önüne alındığında istikrarlı bir ilişkiler seti ortaya koymaktan uzakta daha ziyade geçişlerle belirginleşmektedir. Tüketici odaklı gıda politikaları, gıda standartları ve güçlü süpermarketler bu dönemin en önemli özellikleridir. Tüketicilerin sağlıklı gıda talepleri hem toplumsal hareketlerde hem de şirketlerin doğal ve organik ürünler piyasası oluşturmada azımsanmayacak bir etki yaratmaktadır. Tarımsal gıda şirketleri, bu doğrultuda konvansiyonel tarım ve gıda ürünleriyle birlikte, tüketicilerin sağlıklı ve organik gıda taleplerine yönelik bir piyasa oluşturmaktadır (Magnan, 2012). Adil ticaret, tüketici sağlığı, hayvan refahı aktivistleri ve çevre hareketlerinin taleplerinden bazıları seçici bir yaklaşımla piyasa düzenine uyarlanmaktadır (Friedmann, 2005b: 229). Bu piyasalar, yeşil kapitalizm pratiklerinin popüler mecraları olarak meşrulaştırılmaktadır. Yeşil kapitalizmin oksimoron bir ifade tarzı olduğunu belirterek ve Daniel Tanuro’nun (2011: 152) “Yeşil kapitalizm imkansızdır.” şiarını tekrar ederek, kapitalist gıda düzeninin toplumsal ve ekonomik bu değişkenleri kendiliğinden dikkate almadığını da vurgulamak gerekir. Bu noktada üzerinde durulması gereken üçüncü gıda rejiminde ortaya çıkan hak temelli toplumsal hareketler ve bu hareketlerin ve eylemlerin niteliğidir. Devletler, güçlü şirketler ve toplumsal hareketler arasındaki eşitsiz ilişkilerin sonucunda üçüncü gıda rejiminde yaşanan krizler, üçüncü gıda rejimini konsolide olmaktan ve istikrarlı ilişkiler seti ortaya koymaktan uzaklaştırmaktadır. Kriz ve istikrar döngüsünden birinin öne çıkmasıyla bir rejimin kurallarının belirginleştiğini ifade eden Friedmann (2005b: 230), bu dönemin sürdürülebilir ilişki ağları ortaya çıkarma olasılığı bağlamında üçüncü gıda rejimini tartışmaktadır. Küresel gıda rejimleri ilişkisinin dışında “yerel, bölgesel, toplulukçu ve ekolojiyle ilişkili gıda ağlarının” bu amaç için önemli potansiyeller taşıdığını belirtmektedir. Slow Food, La Via Campesina ve Genetiği Değiştirilmiş Organizmalara karşı oluşan tüketici hareketleri, topluluk destekli tarım gibi toplumsal hareketler, şirketleşmiş gıda rejimi ya da diğer bir ifadeyle gıdanın üretim aşamalarının takip edilemediği, yerel ve otantik bilginin kaybedilerek kırsal nüfusun mülksüzleşme yoluyla yersiz yurtsuzlaştırıldığı dönem olarak tanımlanan “yeri yurdu belli olmayan gıda rejimi”nde (Food From Nowhere) çatlaklar oluşturmaktadır. Bu çatlaklardan sızan potansiyellerin sonucunda, toplumsal hareketler, sistemin rıza inşasına ve istikrar talebine karşı direniş hatları oluşturabilir ve gıda rejimlerinin uzaklık ve dayanıklılık bağlamında görünmez kıldığı iktidar ağları böylelikle açığa çıkarılabilir. Toplumsal hareketlerin yanı sıra teknolojik iyimserlikte genel bir

azalma, enformasyon teknolojilerinin ve medyanın etkisi, risk politikaları, çevresel sorunlar ve gıda korkusu bağlamında gelişen dinamikler, Michael Pollan gibi yazarların ve Rick Stein ve Hugh Fearley-Whittingstall gibi ünlü şeflerin yemek yemenin politikasını popüler hale getirmesi, tüketici tercihlerinin tedarik zincirleri üzerindeki etkisini artıran süpermarketler ve ucuz kalorili gıdalar ve fast food bağlamında Batı dünyasında tartışılan beslenme krizi (Campbell, 2009: 312-313) “Yeri yurdu belli olmayan gıda rejimi”nin karşısında “yeri yurdu belli olan gıda rejimi”nin (Food From Somewhere) ortaya çıkmasını mümkün kılmaktadır. Gıda tedarik ağı içinde gıdanın izlenebilirliğini ve denetimini içeren şirketlerin kontrolündeki üçüncü taraf sertifikasyonlarla tüketicilerin gıda güvenliğine dair kaygıları yönetilebilir hale gelmektedir (Campbell, 2009). Üçüncü gıda rejiminin içinde toplumsal hareketler ve tüketici egemenliği bağlamında aynı anda farklı taleplere yönelik ortaya çıkan bu ikilik, organik/sağlıklı beslenen tüketiciler ile sentetik kimyasala dayalı endüstriyel tarım ürünleriyle beslenen tüketiciler ayrımını yeniden üretmektedir (McMichael, 2009: 1555). Halihazırda bir tarafta açlığı diğer tarafta ise obeziteyi üreten küresel gıda düzeninin yarattığı eşitsizlikler (Albritton, 2016), bu kez endüstriyel tarım ve organik tarım ikiliği ile farklı bir boyutta yeniden üretilmiştir. Birbirine karşıt ama aynı gıda düzeni içinde üretilen bu ikiliğe dair merak uyandırıcı unsur, bu ikiliğin sonucunda, üreticiler ve tüketiciler arasındaki metabolik ve epistemik yarılmaya karşı çözümler üretebilecek yeni bir gıda rejiminin ortaya çıkış koşullarının oluşup oluşmayacağı hakkındadır.

İKİNCİ BÖLÜM

KÜRESEL GIDA REJİMİ VE YENİ HAREKETLER: POTANSİYELLER, MÜDAHALELER VE SINIRLILIKLAR

Küresel gıda sisteminin adaletsizlikleri ve eşitsizlikleri üreten etkilerini ekonomik, ekolojik ve toplumsal boyutlarda vurgulayan gıda rejimleri kuramı, küresel hatta oluşan imkanları, stratejileri ve yeni hareketleri analiz etmekte önemli bir tarihsel bağlam ortaya koymaktadır. Bu tarihsel bağlam, bir taraftan istikrarlı ilişkiler ağını işaret ederken diğer taraftan da gıda rejimlerine içkin krizleri ve gerilimleri barındırmaktadır. Bu nedenle, bu krizler ve gerilimler dahilinde mevcut sistemden farklı bir sisteme ya da mevcut sistem içinde farklı bir yöne doğru geçişi mümkün kılan eylemlilikleri ele almak önemlidir.

Friedmann (2005b) devletler, güçlü tarımsal şirketler ve toplumsal hareketler olarak belirttiği aktörlerin arasındaki krizlerin sonucunda, gıda rejimlerinin istikrarlı ilişkiler ağının sarsılacağını belirtir. Bu nedenle toplumsal hareketler, eşitsizliklerle ve yıkımlarla tanımlanan mevcut gıda rejiminin dışında alternatif bir gıda rejiminin ortaya çıkması için bir potansiyel taşımaktadır.

Bir rejimin istikrarlı olarak devam etmesini sağlayan örtük kurallar, gıda rejimlerinin “çerçeveselendirme” (framing) kavramı aracılığıyla belirlendiğinde, rejime içkin olan krizler yavaş yavaş derinleşmeye başlamaktadır. Gıda rejimlerinin zımni kurallarını açığa çıkaran toplumsal hareketler, gıda rejimlerine içkin sorunları isimlendirerek küresel gıda sistemine karşı geliştirilecek stratejilerin politik hattını çizmektedir. Birinci gıda rejiminde işçilerin, ikinci gıda rejiminde çiftçilerin kolektif taleplerinin etkisinde ortaya çıkan her yeni rejim bu öznelere tahayyül ettiklerinden farklı sonuçlar ortaya çıkarmış olmasına rağmen (Friedmann, 2005b: 236) toplumsal hareketler, hem mevcut rejimlerin krizlerini işaret etmesi hem de başka bir rejime geçişin imkanını sürekli taşıması bağlamında tartışılmaya değerdir. Friedmann’ın (2005b: 229) “şirketsel-çevresel gıda rejimi” olarak tanımladığı geçiş dönemi; adil ticaret, tüketici sağlığı ve hayvan refahı aktivistleri tarafından örgütlenen çevre hareketlerinin talepleri doğrultusunda yapılanmakla birlikte sermayenin birikimi için yeni alanlar tasarlamaktadır. Toplumsal hareketlerin gıda rejimlerinin analitik etki alanını genişlettiği önermesine katılan McMichael ise (2009: 147- 148), Küresel Güney’in La Via Campesina gibi ulus aşırı çiftçi örgütlenmesini ve Slow Food, Adil Ticaret gibi oluşumları gıda rejiminin çatlaklarından sızan hareketler olarak işaret etmektedir. 2020 yılının ocak ayında Çin’den başlayarak dünyaya yayılan Covid-19 pandemisi, gıda rejimine içkin krizlerin küresel ölçekte tartışılmasına neden olmuştur. Uzun tedarik zincirine dayalı tarım-gıda sistemi, kırılganlığı ve sürdürülebilirliği

bağlamında sorgulanmaya başlamıştır. Gezegenin uzak noktalarından gelen gıdaların halihazırda yarattığı ancak kapitalist paradigmadaki dışsallaştırılan toplumsal ve ekolojik maliyetleri böylece tartışılabilir hale gelmektedir. İlk iki gıda rejiminin sürdürülebilir olmadığını açıklamakta kullanılan “mesafe” ve “dayanıklılık” kavramları, bu dönemde alternatif üretim ve tüketim ilişkilerini inşa etmek için yeniden tartışılmaya başlamaktadır. Gıda rejimine içkin risklerin bir gıda krizi yaratması olasılığına karşın kısa tedarik ağına sahip yerel ve ekolojik modellerin varlığı çözümler ve potansiyeller alanı olarak ortadadır. Bu noktada hem tüketicilerin talepleri ve ilişkilennmeleri hem de küçük üreticilerin sergiledikleri dayanışma pratiklerinin arttığı gözlemlenmektedir. Çin’de topluluk destekli tarımın öncülerinden biri olan Urgenci eş başkanı Shi-Yan, Covid-19 salgını sürecinde topluluk destekli tarıma olan taleplerin %300 arttığını ve üreticilerin, bu talepleri karşılama noktasında zorlandığını belirtmektedir (URGENCEI, 2020). Salgınla gelişen bu toplumsal farkındalığın devam edip etmeyeceği, alternatif gıda inisiyatiflerinin hak temelli ve gıda egemenliği çerçevesinde oluşturduğu küçük ölçekli ekolojik tarım paradigmasının endüstriyel tarım karşısında yaratacağı potansiyellerini artırıp artırmayacağı soruları halen tartışılmaktadır. Friedmann, McNair (2008: 428) ve McMichael (2005: 286); çevre hareketi ya da gıda egemenliği bağlamında küresel gıda rejimine karşı verilen direnişlerin, şirketsel gıda rejiminin gidişatını etkileyeceği konusunda hemfikirdir. Nihayetinde, küresel gıda sisteminin dayanıklılığını azaltmaya yönelik geliştirilen her girişim, gıda hakkını tesis etmekte ve gıda rejiminin eşitsizlikleri ile yıkımlarını ortadan kaldırmakta yeni imkanlar yarattığı ölçüde değerlidir. Bu eylemlilikler, metalaştırılmış bir üretim ve tüketim sistemi içindeki gıda politikalarının tamamlanmadığını aksine bu bağlamdaki çatışma ve direnişlerle sürekli ve yeniden üretildiğini vurgulamaktadır (Andree vd., 2014: 46).

Gıdayı ve tarım sistemini odağına alarak gıda demokrasisini, gıda hakkını ve gıda yurttaşlığını geliştirmeye yönelik pratikler olarak alternatif gıda ağları, çalışmanın ikinci bölümünün temel tartışma alanını oluşturmaktadır. Toplumsal hareketleri ve inisiyatifleri de içine alarak zengin bir eylemlilik alanına işaret eden bu ağları analiz etme noktasında uluslararası politika belgeleri ve eylem planları tarihsel bir uğrak olarak düşünülmektedir. Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü (United Nations Food and Agriculture Organization) öncülüğünde yapılan kongreler, anlaşmalar, sözleşmeler ve kurumsallaşmalar esas alınarak gıda hakkı ve adaleti bağlamında oluşturulan uluslararası stratejiler öncelikli olarak aktarılmaktadır.

2.1. Küresel Politikalar, Eylem Planları ve Stratejiler

Birleşmiş Milletler nezdinde yapılan gıda politikalarına dair düzenleyici talepler, birtakım uluslararası sözleşmelerin, anlaşmaların ve eylemliliklerin sergilenmesine neden olmaktadır. “Gıda hakkı” (right to food), “gıda güvenliği” (food safety), “gıda güvencesi” (food security) ve “gıda egemenliği” (food sovereignty) kavramlarının uluslararası alanda BM aracılığıyla küresel ölçekte ifade edilmesi; bir taraftan hükümetlerin kamu politikalarını etkileme gücünü taşımakta diğer taraftan ise endüstriyel tarım-gıda sisteminin düzeltilmesi, iyileştirilmesi ve hatta yerine yeni bir sistemin getirilmesi için taleplerde bulunan gıda hakkı temelli savunuculuk hareketlerine dayanak sağlayabilmektedir. Ulusal politikaları dönüştürmede ve yerel hareketlerin etki alanını güçlendirmede, uluslararası politika belgelerinin etkisini göz ardı etmek mümkün olmayacağı için, tabandan uluslararası alana ya da uluslararası alandan yerele doğru gelişen gıda politikaları etkileşimsel bir ilişkiyle tartışılmaktadır. Bu bölümde, küresel politikalar, eylem planları ve stratejileri, gıda hareketlerinin ve savunuculuk faaliyetlerinin uluslararası kuruluşlarla ilişkilene biçimlerini görünür kılacak şekilde ortaya konulmaktadır.

Gıdanın küresel yönetiminde çok taraflı bir yaklaşımı temsil eden Birleşmiş Milletler’in gıda politikaları alanındaki niyetleri, politika yapım süreçleri ve işleyişi; ortaya çıktığı tarihsel bağlam ile alakalıdır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan ve neoliberal politikaların hâkim olduğu 1980’li yıllara dek devam eden ikinci gıda rejimi ve aktörleri; sermaye yapısı, kuralları ve çelişkileri göz önüne alındığında, kalkınmacılık ideolojisi bağlamında, hükümetler arası kuruluşların ortaya çıkmasının koşullarını hazırlamıştır. 1980’den günümüze dek devam eden ve serbest piyasayı, özelleştirmeyi ve ekonomik küreselleşmeyi odağına gelen neoliberal ideolojiden hareket eden üçüncü gıda rejimi içinde, bu aktörler değişen tarihsel bağlama uyumlu bir şekilde varlıklarını devam ettirmektedir. Finansal kurumların ve çok uluslu şirketlerin BM kurumları karşısında etkilerini arttırdığı bu dönemde, BM kurumları da buna paralel olarak ekonomik alanlardan uzaklaşarak barış, insan hakları gibi “yumuşak politikalara” çekilmek durumunda kalmıştır (McKeon, 2015b: 19). Bu kurumların tarihsel gelişimi, birbirinden keskin sınırlarla ayrılmayan ancak birbirini tamamlayan ve besleyen ideolojiler olarak işleyen kalkınmacılık ve neoliberalizm ideolojileri bağlamında tartışılmaktadır. Gıda tedariki, bu ideolojiler arasındaki ortaklığı sağlayan önemli bir konudur. Kalkınmacılık döneminde gıda yardımları aracılığıyla gıda tedarikini sağlamak amaçlanırken, neoliberal gıda rejiminde çiftçilerin teknolojik yardımlar aracılığıyla küresel piyasalara eklemlenmesi ve kırsal yoksulların girişimci üreticilere dönüşmesi temelinde, gıda üretiminin artması ve dolayısıyla gıda tedarikinde yaşanan sorunların ortadan kaldırılması hedeflenmektedir. Bu politika

değişikliğinin bir sonucu olarak, neoliberal gıda yönetiminin önemli bir unsuru olan açlık; küresel hedefler ve stratejiler temelinde bir veri olarak ele alınmaktadır.

Ülkeler arasındaki güç ilişkilerini göz ardı eden kalkınmacılık yaklaşımı, çevre ve yarı çevre ülkelerin ekonomik gelişmelerine destek olmak amacıyla yardımlaşma söylemini harekete geçirmekte ve gıda; eşitsiz uluslararası iş bölümüne gıda yardımları biçiminde dahil edilmektedir. Amerika Birleşik Devletleri'nin Sovyetler Birliği ile yaptığı büyük tahıl anlaşmasının sonrasında, dış politika aracı olarak kullandığı gıda yardımları azaldığında Birleşmiş Milletler gibi çok taraflı kurumların gıda yardımı programlarının etkinliği artmıştır (Friedmann, 2005b: 248). ABD'nin hegemonyasında gelişen ikinci gıda rejiminde modernleşmeci kalkınmacı tarım paradigmasının ilkelerinden hareketle tarımsal üretimini artıran birinci dünya ülkeleri, üretim fazlalıklarını gıda yardımları aracılığıyla çevre-yarı çevre ülkelere göndermiştir. Gıda yardımlarının alıcısı konumundaki bu ülkeler ise, modern tarım yöntemlerini kullanacak teknolojik araçlardan yoksun görüldüğü için kırsal alandaki teknolojik altyapılarını güçlendirmeleri için kalkınma ideolojisine eklenmek durumunda kalmıştır. Politika yapıcılar gıda yardımlarını, gıda yardımlarının alıcısı ülkelerin gıda güvencesi sorunlarının uzun erimli etkilerini azaltmak için, kalkınma odaklı projelerde yararlanabilecekleri bir araç olarak kavramsallaştırmakta (Hopkins, 1992: 225) ve ikinci gıda rejiminin meşru bir söylemi olarak yeniden üretmektedir. Bu noktada, hem gıda yardımlarını planlamaktan ve ulaştırmaktan hem de kırsal kalkınma programlarını geliştirmekten sorumlu BM organları önemli küresel araçlar ve mekanizmalar sunmaktadır. BM bünyesinde kurulan Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (International Fund for Agricultural Deveopment-IFAD), Dünya Gıda Programı (World Food Programme), Gıda ve Tarım Örgütü (Food and Agriculture Organization-FAO) ve BM Kalkınma Programı (UN Development Programme-UNDP) bu politikaların etkin uygulayıcılarıdır. 1961 yılında BM Genel Kurulu ve FAO iş birliğiyle kurulan Dünya Gıda Programı, Amerikan hükümetinin gıda yardımları adıyla yürüttüğü politik damping politikalarına da bir yanıt niteliği taşımaktadır. 1980'li yıllara kadar FAO tarafından kontrol edilen ve karmaşık bir yapıya sahip Dünya Gıda Programı, Ekonomik Kalkınma ve İş Birliği Örgütü tarafından FAO'dan bağımsızlaştırılmaya çalışılmış ve DGP; BM'nin bağımsız bir kurumu olarak yeniden düzenlenmiştir. 1980'li yıllarda yıllık 3 milyar dolar maliyetle resmi kalkınma yardımlarının %10'undan fazlasını işaret eden gıda yardımları günümüzde halen DGP'nin başat aktörlüğünde devam etmektedir (Hopkins, 1992: 227).

Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu gibi Bretton Woods kuruluşlarının küresel istikrarı sağlama amaçlarına uyumlu bir biçimde, BM aktörleri ve araçları kırsal yoksulluğu azaltmak yoluyla açlık ve yetersiz beslenmenin ortadan kalkacağını ve bu yolla gıda

güvencesinin sağlanacağına inanmaktadır. BM'nin küresel gıda güvencesine ulaşma gayesi, Bretton Woods kuruluşlarının ekonomik istikrar hedefini destekleyici bir söylemsel güce sahiptir. Gıda güvencesini gerçekleştirmenin yolu kırsal yoksulların ekonomik ve teknolojik araçlar desteği ile küresel ekonomi piyasalarıyla bütünleşmelerinden geçmektedir. FAO'nun ilk genel müdürü Sir John Boyd Orr, “dünyanın yoksullarının doyurulmasıyla” daha güvenli bir dünya olacağını, 1. ve 2. Dünya Savaşları gibi yıkımların tekrar yaşanmayacağını ve küresel ekonomi canlandığında herkesin yaşam kalitesinin yükseleceğini belirtmektedir (Schanbacher, 2010: 2). FAO kurulduğunda kurumun genel başkanlığını yapan ve kendisi de bir çiftçi ve beslenme uzmanı olan Sir John Boyd-Orr, kısa süreliğine de olsa gıda hakkı ve gıda üretimi konularında, çiftçilerin sorunları temelinde politikaların yapılmasını talep etmiştir. Dünya Gıda Kurulu (World Food Board), böylesi bir talebin sonucu olarak ortaya çıkmış ancak Britanya'nın ve ABD'nin itirazları neticesinde kabul edilmemiştir. Dünya gıda fiyatlarını dengelemesi; gıda güvencesine ilişkin hedeflerin, tarımsal kalkınma fonlarından sorumlu organizasyonlarla ve uluslararası ticari politikalarla iş birliği halinde gerçekleştirmesi amacıyla önerilen Dünya Gıda Kurulu, FAO bünyesinde gerçekleştirilememiş ve FAO'nun günümüzdeki işlevi, teknik olarak destekleyici bir role indirgenmiştir (MCKeon, 2015b: 13-14). Uluslararası etkiye sahip politika kurumlarının teknik ve destekleyici bir sorumlulukla sınırlandırılmasının sonucunda, kırsal yoksulların sorunları, “küresel ekonomik istikrar” söyleminin sınırları içinde tartışılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma, tarımsal reform ve tarımsal nüfusun katılımı arasındaki ilişkileri vurgulayan bu yaklaşıma göre büyüme, rekabet ve kazanç; güçlü bir küresel ekonomi için temel değerler olarak işaret edilmektedir (Schanbacher, 2010: xii- xiii). BM kuruluşları, serbest piyasa mekanizmaları aracılığıyla işleyen politikaların küresel yoksulların lehine işlemeyen yanlarını işaret etmesine; gıdanın eşitlikçi ve adil bir dağıtımını hedeflemesine ve küresel yoksulların küresel ekonomik ağlarla bütünleşmesi noktasında karşılaşacağı ticari krizlere karşı sosyal güvenlik ağlarının artırılması çağrısında bulunmasına rağmen yine de dönemin hâkim ideolojisi çerçevesinde bir ekonomik gelişmeyi benimsemektedir (Schanbacher, 2010: 29- 30). Üreticilerin küresel piyasalarda rekabet edebilir duruma gelmesinin koşullarını sağlamaya çalışan FAO'ya benzer şekilde çalışan bir diğer BM kuruluşu olan Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu (IFAD), mikrokredi gibi araçlarla kırsal yoksulları tarımsal gelişmeler ve finansal okuryazarlık konusunda bilgilendirmeyi amaçlamaktadır. Bu uygulamalar, Dünya Bankası gibi uluslararası finans kuruluşlarının tepeden inmeçi yaklaşımlarından farklı olarak uygulanmakla birlikte yine de verimlilik, rekabet, kar odaklı gelişme gibi neoliberal ekonomik modelin kavramlarına yaslanmaktadır. Sorunun öznelileriyle birlikte çalışmaktan ziyade idareci bir rolü olan Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu, üreticilerin daha geniş ekonomik ağlara

dahil olması için çalışmaktadır. Doğal kaynakların bir sermaye aracı olarak görüldüğü bu kalkınmacı yaklaşımda, tarımsal üretimin artırılmasının ve küçük üreticilerin küresel piyasalarla bütünleştirmesinin sonucunda gıda güvencesinin sağlanacağına inanılmaktadır (Schacher, 2010: 7- 9).

Nihayetinde, gıda güvencesini sağlamak endüstriyel gelişmenin bir parçası olarak araçsallaştırılmakta (Schanbacher, 2010: 50) ve DTÖ ve DB'nin yaklaşımlarına benzer biçimde üreticilerin ve tüketicilerin yalnızca ekonomik varlıklar olarak değerlendirilmesine neden olmaktadır. Bu durum, kalkınma ideolojisinin hangi saiklerle ve ne şekilde sürdürüldüğünün göz ardı edilmesine yol açmaktadır. Rekabet odaklı küreselleşmenin kaçınılmaz ve aynı zamanda yararlı olduğu gibi tartışılmaz bir varsayımı benimseyen bu kurumlara göre, uluslararası piyasalara girmek küçük çiftçilerin lehine bir durumdur (McKeon, 2015a: 50). Ancak bu hedefin sermayenin çiftçinin emeğine el koyma biçiminde yani sözleşmeli çiftçilik şartları dahilinde gerçekleşeceği düşünüldüğünde, kırsal yoksulların küresel ekonomi ile bütünleşme arzusu taşıyıp taşımadığı; kendi yerel toplulukları için gıda üretiminden vazgeçmeyi isteyip istemediği; AB ve ABD'deki büyük şirketler gibi kazanç elde edip etmedikleri (Schanbacher, 2010: 101) gibi başlıklar halen bu kurumlar bağlamında açıklıkla tartışılmayı beklemektedir. Tarihsel bir birikim ve deneyim sürecinin ürünü olan kadim bilgiler, modern tarım paradigmasının karşısında "ilkel" olarak nitelendirildiğinde, üretimin temel aktörleri olan küçük çiftçiler özneliğini yitirme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır. BM'nin benimsediği kalkınmacılık paradigmasının marjinalleştirmeye neden olan etkileri göz önüne alındığında, bu çok taraflı aktörlerin özellikle FAO'nun küresel gıda düzeni içindeki konumlanışı halen normatif düzeyde kalmaktadır.

FAO'nun yanı sıra, BM Gıda ve Tarım Örgütü Dünya Gıda Güvencesi Komitesi (The FAO Committe on World Food Security), BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi (The United Nations Committee on Economic, Social and Cultural Rights) ve BM Gıda Hakkı Özel Raportörlüğü (UN Special Rapporteur on the Right to Food) bu ilişki ağı içindeki önemli küresel aktörlerdir. Bu temel aktörlerce oluşturulan politika belgelerinin ve eylem planlarının amaçları ve etkileri tarihsel bir izlek bağlamında aktarılmaktadır.

Uluslararası gıda politikalarının tarihsel sürecindeki ilk uğrağını, 1948 Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nin⁹ 25. Maddesi'nde belirtilen gıda hakkı kavramı oluşturmaktadır. Gıda hakkının insan haklarının diğer boyutlarıyla ilişkili yapılan tanımı şöyledir:

⁹ 10 Aralık 1948 günü BM genel oturumunda kabul edilen İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Türkiye'de 27 Mayıs 1949 yılında Bakanlar kurulu kararıyla resmî gazetede yayımlanmıştır. Bkz. <https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/7217.pdf> (erişim tarihi: 24.05.2022).

Her şahsın gerek kendisi gerekse ailesi için yiyecek, giyim, mesken, tıbbi bakım, gerekli sosyal hizmetler dahil olmak üzere; sağlığını ve refahını temin edecek uygun bir hayat seviyesine ve işsizlik, hastalık, sakatlık, dulluk, ihtiyarlık veya geçim imkanlarından iradesi dışında mahrum bırakacak diğer hallerde güvenliğe hakkı vardır.

Gıda hakkı, böylece uluslararası bağlamda tüm ülkeler tarafından tanınmış (CETIM, 2005: 10) ve insan hakları hukukunun gelişiminde önemli bir boyut olarak işaret edilmiştir. Bu hakkın tanınmasının ardından 1966 yılında kabul edilen ve 1976'da yürürlüğe giren Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi¹⁰ ile gıda hakkı, yasal korumaya kavuşmuş ve kapsamlı olarak ele alınmıştır. Sözleşmenin 11.maddesi, yeterli beslenme hakkının taraf devletler tarafından tanınmasını ve bu hakkın sağlanmasına yönelik gerekli tedbirlerin alınmasını yasal güvence altına almıştır. Bu sözleşmeyle taraf devletler, herkesin “açlıktan kurtulma hakkı” (*freedom from hunger*) olduğunu kabul ederek bu hakkın etkin bir şekilde gerçekleştirilmesi için aşağıdaki maddelere uymayı taahhüt etmiştir:

- a) teknik ve bilimsel bilgilerden tam olarak yararlanmak suretiyle, beslenme ilkeleri konusundaki bilgileri yayarak ve doğal kaynakların en etkin bir şekilde geliştirilmesini ve kullanılmasını sağlayacak şekilde tarımsal sistemleri düzelterek ya da geliştirerek, besinlerin üretilmesi, korunması ve dağıtılması yöntemlerini iyileştirmek ve
- b) gerek gıda maddeleri ihraç eden gerek gıda maddeleri ithal eden ülkelerin sorunlarını dikkate alarak, dünyadaki besin maddelerinin ihtiyaca göre adil bir şekilde dağıtımını sağlamak

Sözleşmenin kabul edildiği yıl ilk kez düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi ve bu zirvenin bir sonucu olan Dünya Gıda Güvencesi ve Dünya Gıda Zirvesi Eylem Planı Beyannamesi, gıdanın gıda hakkı temelindeki yönetimine dair küresel ölçekte verilen taahhütlere yenilerini eklemiştir. 186 katılımcı ülkeyle 1996 yılında Roma'da toplanan Dünya Gıda Zirvesi'nde kabul edilen beyannamede, herkesin güvenli ve besleyici gıdaya ulaşmasının bir hak olduğu tekrar edilmiştir. Açlığın sonlandırılması ve yetersiz beslenen insan sayısının en geç 2015 yılına kadar yarıya indirilmesi doğrultusunda zirvede ortaya konan siyasal irade, bu amaçları gerçekleştirmeye yönelik taahhütlerde bulunmuştur. Bu taahhütlerde, toplumsal cinsiyet eşitliği temelinde yurttaşların tamamının sürdürülebilir gıda güvencesine ekonomik ve fiziksel olarak erişebilmesi için gerekli ekonomik, politik ve toplumsal ortamın sağlanacağı; bu koşulların gerçekleştirilmesinde yoksulluğun ve eşitsizliğin ortadan kaldırılmasına yönelik politikalar uygulanacağı; adil ve pazar odaklı dünya ticaret sisteminin herkes için katılımcı ve sürdürülebilir politikalar üretmesinin koşullarının yaratılacağı vurgulanmaktadır. Zirve eylem planında, katılımcı ülkelerin uluslararası toplumla iş birliği içinde bu politikaların her düzeyde

¹⁰ 170 ülkenin taraf olduğu bu sözleşmeyi Türkiye 15 Ağustos 2000 tarihinde imzalamış, 2003 yılında ise onaylamıştır. Bkz. <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf> (erişim tarihi: 06.05.2022).

uygulanacağı, izleneceği ve takip edileceği taahhüdü de verilmiştir¹¹. Zirve'ye katılan ülkeler gıda hakkı bağlamında verdikleri taahhütlerle birlikte FAO'dan yeterli beslenme hakkının içeriğine dair net ve açıklayıcı tanımlar talep etmişlerdir. Bunun üzerine, BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1999 yılında Genel Yorum 12'yi hazırlamışlardır. Genel yorum 12'nin hazırlanmasında, özellikle FIAN (Food First Information and Action Network-Önce Gıda ve Bilgi Eylem Ağı) gibi sivil toplum örgütlerinin hazırladığı “taslak ilkeler” dikkate alınmıştır (Claeys ,2015b: 69).

Her biri alanında uzman 18 bağımsız üyenin hazırladığı Genel Yorum 12¹², gıda hakkı ve yeterli beslenme hakkı kavramlarının anlaşılmasında temel rehber niteliğindedir. Buna göre yeterli beslenme, gıdanın bireylerin beslenme ihtiyaçlarını karşılayacak miktarda ve kalitede olması; zararlı maddeler içermemesi ve söz konusu kültür açısından kabul edilebilir olması; gıdaya erişimin sürekli olması ve gıdaya erişim yollarının diğer insan haklarının kullanılmasına müdahale sonucunu doğurmaması biçiminde açıklanmaktadır. Yeterli beslenme hakkı, böylece insan onuruyla doğrudan ilişkili ve sosyal adalet kavramının temel bir bileşeni olarak kabul edilmiştir (Uyar, 2006: 206). İnsan haklarının birbirine bağlı, bölünemez ve ilişkili olduğu yaklaşımı göz önüne alındığında gıda hakkına yönelik herhangi bir saldırı sağlık, eğitim, çalışma ve sosyal güvenlik hakkı, barınma hakkı, yaşam hakkı (UN OHCHR, 2010: 5) ve su hakkının (CETIM, 2005: 8) tehlikeye girmesine ya da bu belirtilen alanlardaki ihlallerin bir sonucu olarak gıda hakkında bir kötüleşmeye neden olabilmektedir. Temiz ve güvenilir içme suyuna erişim sağlayamayan insan sayısını yarıya indirmeyi hedefleri arasında belirten BM Bin Yıl Kalkınma Bildirgesi (2000)'nin barınma, eğitim, sağlık, yaşam, eğitim, kadının eşitlik hakkı gibi temel insan haklarıyla ilintili olarak kurguladığı sekiz temel hedefinden ilki “aşırı yoksulluğun ve açlığın engellenmesi” doğrudan yeterli beslenme hakkı ile ilişkilidir (UN, 2010: 2). Aşırı yoksulluğun 2015 yılına kadar azaltılmasını hedefleyen bu bildirgenin ideolojik ve politik bağlamda bir devamı niteliğindeki diğer gelişme 2015 yılında 195 ülkenin kabul ettiği Sürdürülebilir Kalkınma Ajandası'dır¹³. 2030 yılına kadar gerçekleştirilmesi hedeflenen 17 başlığın arasında ilk sırada yoksulluğu ikinci sırasında ise açlığı engellemek yer almaktadır. Bu hedefler kapsamlı ve etkili politikaları gerektirmekle birlikte, her bir hedefin gerçekleşmesi esasında diğer hedeflerin ne ölçüde başarıldığıyla bağlantılı olarak değerlendirilmektedir. İnsan haklarının ilişkisel olduğundan hareket eden bu bakış açısının bir yansıması olarak; Kadınlara Karşı Her Türü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi (Mad.12,14)¹⁴, Çocuk Haklarına Dair

¹¹ Bu taahhütlerin ayrıntılı açıklamaları için bkz. <http://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm#Note1> (erişim Tarihi: 29.08.2021).

¹² <https://www.refworld.org/pdfid/4538838c11.pdf> (erişim tarihi: 28.08.2021).

¹³ https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (erişim tarihi: 12.09.2021).

¹⁴ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/cedaw.aspx> (erişim tarihi: 12.09.2021).

Sözleşme (Mad.24,27) ¹⁵, Mültecilerin Hukuki Durumuna Dair Sözleşme (Mad.20,23) ¹⁶, Engellilerin Haklarına İlişkin Sözleşme (Mad.20,23) ¹⁷ ve Yerli ve Kabile Hakları Sözleşmesi (Mad.14-19) ¹⁸ gibi dezavantajlı grupların haklarını düzenleyen uluslararası sözleşmelerde gıda hakkına yer verildiği görülmektedir. Bu durum, gıda hakkının gerçekleşmesinin diğer insan hakları tartışmalarından bağımsız ele alınamayacağı ve gıda hakkının yaşam hakkının asli bir unsuru olduğunun göstergesidir. Her bireyin temel bir insan hakkı olarak açlıktan kurtulma hakkına ve genel anlamda gıda hakkına eriş(eme)mesi; bireyin bir yurttaş olarak kullan(ama)dığı haklarının tartışılmasını beraberinde getirmelidir. Açlık veya yetersiz beslenme, Küresel Kuzey’de ve Güney’de farklı boyutlarda süregelen bir olgu olduğu için yalnızca savaş veya doğal felaketlere bağlı olarak açıklanamayacak kadar karmaşık bir yapıya sahiptir. Sosyal adaletsizlik, ayrımcılık, politik ve ekonomik dışlanma bu sorunların kaynağına dair önemli tespitlerdir (CETIM, 2005: 3). Gıda hakkı savunucusu Brezilyalı hekim Josué de Castro’nun ifadesiyle bu durum, açlığın bir dışlanma olduğunu yani topraktan, istihdamdan, ücretlerden, gelirden, yaşamdan ve yurttaşlıktan dışlanmayı içeren çok boyutlu bir dışlanmayı beraberinde getirdiğini gösterir. De Castro bu durumu, “modern bir sürgün biçimi, yaşamın içindeki ölüm” (FAO World Food Day Leaflet, 2007: 5) ¹⁹olarak nitelendirmektedir. Ücretli emek, sosyal güvence, su ve toprak gibi kaynaklara erişimin yokluğuyla birlikte gelen gıda hakkından yoksunluk, sosyal dışlanmaya neden olmaktadır. Bu nedenle, diğer haklarla iç içe geçmiş karmaşık ve çok boyutlu yapısıyla gıda hakkının tesisinde hem hükümet içi aktörlerinin hem de hükümet dışı aktörlerin ulusal ve uluslararası ölçekte birlikte hareket etmesine ihtiyaç vardır (Bultrini vd., 2009: 15). Çünkü açlık ve yetersiz beslenme, dağıtım meseleleri, üretim araçlarının mülkiyeti, güç ilişkileri ve adil olmayan piyasa ilişkileri gibi yapısal nedenlerin yanında politik iradenin eksikliğinden dolayı küresel bir sorun olmaya ve gıda hakkı en çok ihlal edilen haklardan biri olarak (Bellows vd., 2014) nitelenmeye devam etmektedir.

Gıda hakkına temel bir insan hakkı olarak erişememenin kendisi ve bu hakkın gerçekleşmesinin önündeki engellerin her biri sosyal dışlanmanın nedenleri olarak ele alınmaktadır. Yeterli beslenme hakkı bağlamında yapılan sözleşmelere taraf olan ve bildirgeleri onaylayan devletlerin bu noktada gıda hakkının gerçekleşmesinin önündeki engelleri ortadan kaldırma sorumluluğunu belirten “saygı duyma” yükümlülüğü bulunmakla birlikte yurttaşların

¹⁵ <https://www.ohchr.org/en/professionalinterest/pages/crc.aspx> (erişim tarihi 12.09.2021).

¹⁶ https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf (erişim tarihi: 12.09.2021).

¹⁷ <https://www.unhcr.org/protection/statelessness/3bbb25729/convention-relating-status-stateless-persons.html> (erişim tarihi: 12.09.2021).

¹⁸ https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_CODE:C169 (erişim tarihi: 12.09.2021).

¹⁹ <http://www.fao.org/fileadmin/templates/wfd2007/pdf/WFDLeaflet2007E.pdf> (erişim tarihi: 05.09.2021).

gıdaya erişiminde herhangi bir gerilemeye yol açacak politikaları benimsememesini -yani “geriye gitmeme” (gerilememe- principle of non-regression) ilkesini uygulaması gerekir. Sözleşmeye taraf devletlerin gıda hakkının aşamalı gerçekleşmesine yönelik hazırladıkları eylem planları, bu ilkeler gözetilerek oluşturulmalıdır (Ziegler, 2001: 7). 1996 Dünya Gıda Zirvesi’nde gıda hakkını gerçekleştirmek için hükümetlerin verdiği taahhütlerin ciddiyle gerçekleştirilmemesi üzere 2002’de yapılan Dünya Gıda Zirvesi’nde gıda hakkının gerçekleşmesi yönünde hükümetlerin izleyeceği stratejileri içeren bir rehber yayınlanması kararlaştırılmıştır. FAO’nun bu amaçla 2004’te kabul ettiği *Gönüllü Kılavuz İlkeleri (Voluntary Guidelines)*²⁰ FAO’ya üye 187 devlet tarafından onaylanmıştır. Böylece, gıda hakkının evrensel kabulü ve aç ve yoksul insanların haklarını talep etmelerine yardımcı olacak bir araç olması bağlamında bu kılavuz, hükümetlerin insan haklarına bağlılığının sembolik bir belgesi haline gelmiştir. Kılavuz; ekonomik, sosyal ve kültürel hakların ulusal düzeyde nasıl uygulanacağına dair ilke ve esasları içermesi bağlamında ilk hükümetler arası anlaşma olma özelliği taşımaktadır (Bellows vd., 2014: 84). Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi’nde ifade edilen yeterli beslenme hakkı ve devletlerin yükümlülükleri bu kılavuz aracılığıyla yeniden hatırlatılmakta (Ziegler vd., 2011: 7-9) ve gıda hakkı; ekonomik, sosyal ve kültürel haklar söylemi bağlamında temel bir kavrama dönüşmektedir (Carrigan, 2014: 15). Her bireyin gıda hakkına erişmesi için sağladığı teknik araçlar ve rehberliklerle FAO; taraf devletlerin ulusal politikalar, yönetmelikler ve programlar aracılığıyla gıda hakkını somut bir hedefe dönüştürmesine öncülük etmektedir. Kılavuz ilkeleri; doğal kaynaklara, eğitime, piyasaya, yönetmeliklere, güvenlik ağlarına ve insan hakları kuruluşlarına erişim gibi ilişkili konularda politika önerileri sunarak (FAO, 2019) devletlerin gıda hakkı bağlamındaki “saygı duyma, koruma ve gerçekleştirme” sorumluluklarını yerine getirmesine hizmet etmektedir. İnsan haklarını odağına alan bir yaklaşımla kurgulanan Kılavuz İlkeler ışığında, devletlerin gıda güvencesine ve gıda hakkına ilişkin politika yapım süreçlerinde ayrımcılık gözetmeden tüm grupların dahil edildiği, insan onurunun ve yasaların üstünlüğünün gözetildiği kapsayıcı, şeffaf ve hesap verebilir²¹ (FAO, 2011: 7) gıda yönetimini geliştirmesi teşvik edilmektedir. Toprağı, suyu ve havayı tehlikeli endüstriyel veya tarımsal ürünlerle kirleten, insanların yaşam alanlarını maden, baraj, otoban ya da endüstriyel tarım için yok eden üçüncü taraflara karşı devletin yurttaşların gıda hakkını koruma yükümlülüğü bulunmaktadır. Devletin gıda hakkını gerçekleştirme yükümlülüğü, tarımsal reform programları ya da asgari gelir düzenlemeleri gibi

²⁰ Belgenin tam ismi *Ulusal Gıda Güvencesi Bağlamında Yeterli Beslenme Hakkının Sağlanması için Gönüllü Kılavuz İlkeleri*’dir (Voluntary Guidelines on the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security)

²¹ PANTHER, bu ilkelerin İngilizce baş harflerinden oluşmuş bir kısaltmadır: **P**articipation, **A**ccountability, **N**on-discrimination, **T**ransparency, **H**uman dignity, **E**mpowerment, **R**ule of law

araçlarla bireylerin gıda güvencesine ulaşması için politikalar oluşturmasını ifade etmektedir (UN OHCHR, 2010: 18; Claeys, 2015a: 70). FAO'nun (2004) Gönüllü Kılavuz İlkeleri, Uluslararası Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'nin devletlere yüklediği yasal sorumlulukları hatırlatarak yurttaşların gıda hakkına erişmesi için devletlerin anayasal düzenlemeler, çerçeve kanunlar veya sektörel düzenlemeler yapması gerekliliğinden söz eder. Anayasaların gıda hakkını içerecek şekilde yeniden düzenlenmesi (Brezilya, 2010) ya da yeniden yapılması (Bolivya, 2009; Mısır, 2014; Nepal, 2015; Zimbabwe, 2013; Kenya, 2010), çerçeve kanunlar (Dominik Cumhuriyeti, 2016; Cabo Verde, 2018; yerel düzeyde Zanzibar, 2011; bölgesel düzeyde Latin Amerika ve Karayipler Parlamentosu/PARLATINO, 2011) ya da eğitim (Brezilya, 2009) ve tarım (Arjantin, 2015; Burkina Faso, 2018; Filipinler, 2018) gibi sektörlerde düzenlemeler yapılması gıda hakkının aşamalı bir şekilde gerçekleşmesi için etkili yasal dayanaklara örnek oluşturmaktadır (FAO, 2019: 11-15). Gıda hakkının tesisi için oluşturulan bu yasal düzenlemelerin hem devletin yürütme kolu hem de hükümetten bağımsız insan hakkı kurumları aracılığıyla izlenebilen bir denetleme mekanizması içinde geliştirilmesi gerekir. FAO (2006: 24), devletin gıda yönetimine dair politikalarının gelişimine katkı sunmak için bu anlamda devlet-sivil toplum iş birliğinin önemine dikkat çeker. Güney Afrika'da devletin gıda hakkı bağlamındaki yükümlülüklerini değerlendiren ve parlamentoya bu konuda rapor hazırlayan Güney Afrika İnsan Hakları Komisyonu (The South African Human Rights Commission) ²² hükümetin gıda yönetimi anlayışını gıda hakkı temelli geliştirmeye yönelik sonuçları olan önemli bir çalışmadır. Bu iş birliği ile hem devletin hesap verebilirliği ölçülmekte hem de her ülkeye özgü koşulların kendi iç dinamikleri ile denetlenmesi sağlanmaktadır. Ülkeler arası farklılıklarla birlikte ülkelerin kendi içlerinde de gıda hakkına erişimde kır-kent bağlamında ayrışmaları sorununa karşı tepeden inme, bağlamdan kopuk politikalar yerine çeşitli sektörlerle iş birliği halinde ve bağlama özgü politikalar bir ihtiyaçtır. (OECD/FAO/UNCDF, 2016). Uluslararası gıda politikalarının gıda hakkı bağlamında oluşturduğu bu söylemsel düzenin yerelden küresele oluşturduğu çok paydaşlı iş birliğine bir diğer örnek ise Milano Kentsel Gıda Politikası Paketi²³'dir. Sürdürülebilir kentler inşa etmede sürdürülebilir bir gıda yönetiminin önemine işaret eden bu anlaşma ile her kentin belediyesinin ulusal hükümetle iş birliği içinde hareket etmesi ve aynı zamanda dünyanın farklı kentlerindeki

²²Bkz. <http://www.fao.org/3/ah189e/ah189e.pdf> (erişim tarihi: 10.09.2021).

²³Gezegeni Beslemek, Yaşam için Enerji (Feeding the Planet, Energy for Life) temasıyla düzenlenen EXPO 2015 sonrasında önerilen Milano Kentsel Gıda Politikası Paketi'ne şu an itibarıyla 211 kent dahildir. Türkiye'den Mersin Mezitli Belediyesi 2019 yılında bu anlaşmaya imza atmıştır. <https://www.milanurbanfoodpolicypact.org/award/> (erişim tarihi: 10.09.2021). İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Milano Kentsel Gıda Paketi'ne üyeliğin son aşamasındadır: bkz. <https://uo0hom8od0sb.merlincdn.net/wp-content/uploads/2021/10/Istanbul-Gida-Strateji-Belgesi.pdf> (erişim tarihi: 11.10.2021).

yerel yönetimlerin bu konudaki bilgi ve deneyimlerini aktarması amaçlanmaktadır. Sivil toplumun, yerel idarelerin denetleyici ve gözleyici rollerine ek olarak Amerika, Avrupa ve Afrika’da bölgesel ölçekte gıda hakkı düzenlemeleri yapılmıştır. Amerikan İnsan Hakları Sözleşmesi’ni (1969) tamamlayıcı nitelikte olan San Salvador Protokolü ²⁴Amerika kıtasındaki ülkelerin gıda hakkı politikalarını desteklemek için bölgesel iş birliği çağrısı yapmaktadır. Protokolü onaylayan 16 ülke için bu belge bağlayıcıdır. Gıda hakkı, Afrika kıtasında iki önemli belge ile korunmaktadır. Bunlar, Afrika İnsan ve Halkların Hakları Sözleşmesi (1981)²⁵ ve Afrika Çocuk Hakları ve Refahı Sözleşmesi (1990)’dır ²⁶. İlkinin Afrika Birliği’ndeki 53 ülke; diğerini ise 25 ülke onaylamıştır. Bölgesel anlaşmaların sonuncusu Avrupa kıtasındaki ülkelerin onayına sunulan Avrupa Sosyal Şartı (1961)’dır²⁷. 26 Avrupa ülkesi için bağlayıcılığı olan Avrupa Sosyal Şartı; gıda hakkını doğrudan belirtmeyerek çalışma hakkı, sosyal refah hakkı ve sosyal güvenlik hakkı bağlamında değerlendirmiştir (CETIM, 2005: 12-14).

BM FAO’ya bağlı birimler bu noktada, yerel, ulusal ve bölgesel ölçekte gıda yönetiminin hangi saiklerle gerçekleşeceğine dair bir çerçeve metin sunarak öncü bir rol üstlenmektedir. Bunlardan en önemlisi, 2018’de finansman yetersizliğinden dolayı lağvedilen Gıda Hakkı Takımı (Right To Food Team)dır (CSM, 2018: 13). Gıda hakkının uygulanması için yöntemler geliştirmekle ve gıda hakkına ilişkin kamuoyunda farkındalık oluşturmakla ve hükümetlere teknik destek sağlamakla yetkilendirilen bu takımın savunuculuk, eğitim, mevzuat, izlenebilirlik, bilgilendirme, değerlendirme, ölçüt belirleme ve iş birliği konularında stratejik işlevleri bulunmaktaydı. Bu amaçla 2009’da hazırladıkları eğitimsel, analitik ve normatif özelliklere sahip *Metodolojik Takım Seti* önemli bir araçtır. Bu setin içinde yer alan el kitapları, ülkelerin gıda hakkının sağlanmasında izleyeceği politik süreçlerde kapasitelerini artırmaya yönelik yardımcı bir rehber olarak hazırlanmıştır. Hazırlanan el kitapları, “Gıda Hakkını Yasalaştırmak için Kılavuz” (Guide on Legislating for the Right to Food), “İnsan Hakkı olarak Yeterli Gıdaya Erişimi İzlemek için Yöntemler Cilt I/II” (Methods to Monitor the Human Right to Adequate Food Volume I/II), “Gıda Hakkının Değerlendirmesine Yönelik Kılavuz” (Guide to Conducting a Right to Food Assessment), “Gıda Hakkına Yönelik Müfredat Taslağı” (Right to Food Curriculum Outline) ve “Gıda Hakkının Geliştirilmesi için Bütçe Çalışması” (Budget Work to Advance the Right to Food) dır (UN OHCHR, 2010: 26; FAO,

²⁴<https://www.refworld.org/docid/3ae6b3b90.html> (erişim tarihi: 14.09.2021).

²⁵<https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%201520/volume-1520-I-26363-English.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).

²⁶https://au.int/sites/default/files/treaties/36804-treaty-african_charter_on_rights_welfare_of_the_child.pdf (erişim tarihi: 14.09.2021).

²⁷<https://rm.coe.int/168006b642> (erişim tarihi: 14.09.2021).

2011: 8-9²⁸). Gıda Hakkı Takımı'nın hazırladığı yukarıda isimleri belirtilen el kitapları, ulusal hükümetlerin insan hakları temelinde gıda yönetimi uygulamaları geliştirmeleri için metodolojik yaklaşımları ve işlevsel örnekleri bir araya getirmektedir. Bunlar, her ülkeye uyacak bir gıda yönetim modeli inşa etmek hedefinden ziyade ülkelerin, kendi denetleme ve düzenleme kurumları ışığında, gıda hakkı temelli bir gıda yönetimi inşa etmesine yardımcı olmayı amaçlamaktadır (Ziegler, 2001: 18). Gıda hakkına ilişkin uluslararası politika metinlerinin ulusal politikalarla bütünleştirilmesi sürecine yönelik öneriler ve bilgilendirmeler, bu kılavuzların temel içeriğini oluşturmaktadır.

Gıda hakkının ulusal ölçekte uygulanmasına yönelik hazırlanan gönüllü kılavuz ilkelerin oluşturulmasında ve takip edilmesinde önemli bir işlevi olan diğer BM aktörü 2000 yılında kurulan Gıda Hakkı Özel Raportörlüğü'dür. İnsan Hakları Komisyonu tarafından atanan Gıda Hakkı Özel Raportörü aynı zamanda BM Özel Süreçler Sistemi'nin bir parçasıdır. İlk raportör olan sosyolog Jean Ziegler dışındaki diğer üç raportör hukuk alanında uzmanlığa sahiptir. Gıda hakkı raportörleri; hükümetler, hükümetler arası organizasyonlar ve sivil toplum örgütleriyle koordinasyon sağlamak, küresel ölçekte gıda hakkına dair sorun alanlarını tespit etmek ve gıda hakkının gerçekleşmesine yönelik önerilerde bulunmakla görevlendirilmiştir. Gıda hakkına ilişkin birçok konuda BM Genel Kurulu'na ve İnsan Hakları Konseyi'ne yıllık genel ve tematik raporlar sunan ve iki yılda bir ülke ziyaretleri yapan raportörler, gıda hakkının kavramsal ve uygulamaya ilişkin boyutlarına dair önemli katkılarda bulunurken diğer taraftan da kamu savunuculuğu faaliyeti yürütürler (Claeys, 2015a: 71; Elver, 2016: 17). Gıda hakkının tamamen gerçekleşmesini ve uygulamaların ulusal, bölgesel ve uluslararası ölçekte benimsenmesini sağlamak; binyıl kalkınma hedefini gerçekleştirmeye yönelik öneriler geliştirmek; konuyla ilgili uluslararası konferanslara ve etkinliklere katılmak ve bütün bunları toplumsal cinsiyete ve yaşa duyarlı bir yaklaşımla ele almak gıda hakkı özel raportörünün faaliyet alanları dahilindedir (UN, 2010: 37-38). Faaliyetlerinde sivil toplum örgütlerinin çalışmalarından faydalanan raportörler, küresel çaptaki gıda hakkı ihlallerine ilişkin farkındalık yaratarak ve bu ihlallerinin duyurulmasını sağlayarak (CETIM, 2005: 33-35) alana önemli bir katkı sunarlar.

Devletlerin gıda hakkı ihlallerini küresel kamusal alanda duyuran raportörlerin çalışmalarını destekleyici diğer bir küresel mekanizma, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşmeye Ek İhtiyari Sözleşme'dir²⁹. BM Genel Kurulu'nun 10 Aralık 2008 tarih ve 63/117 sayılı kararıyla kabul edilmiş ve 24 Eylül 2009 tarihinde imzaya açılmıştır.

²⁸ <http://www.fao.org/3/i2250e/i2250e.pdf> (erişim tarihi: 10.09.2021).

²⁹ Türkiye, bu sözleşmeyi imzalamamış ancak onaylamamıştır. Bkz. <https://indicators.ohchr.org/> (erişim tarihi: 11.10.2021).

24 ülkenin imzacısı olduğu protokole 26 ülke taraftır.³⁰ Ülkelerin bu sözleşmeye taraf olmasıyla birlikte gıda hakkı ihlal edilen yurttaşlar, hak ihlali yapan devletlerin BM organı önünde yargılanmasını sağlayabileceklerdir (Claeys, 2015a: 72). Buna ek olarak, gıda hakkının ulusal hükümetler nezdinde aşamalı olarak gerçekleştirilmesine imkân tanıyan hesap verilebilirlik kavramı, bu ek sözleşmeyle güçlendirilmiştir. Ek sözleşme, ulusal yargı sistemlerinin yerine geçecek veya adaleti sağlamanın tek yolu haline gelecek bir mekanizma inşa etmekten ziyade ulusal politikaları tamamlayıcı bir işleve sahiptir. İnsan haklarının BM ölçeğinde korunmasına yönelik en önemli gelişmelerden biri olarak kabul edilen bu sözleşmeyle ekonomik, sosyal ve kültürel haklar, kişisel ve siyasi haklarla eşit statüye kavuşturulmuştur. Bu; insan haklarının birbirinden ayrılamaz olduğu yaklaşımını vurgulamıştır (Langford vd., 2016: 1-2; Elver, 2016: 26-27). İnsan haklarının ayrılmazlığı düşüncesi, gıdanın küresel yönetiminde rolü olan kurum ve aktörlerin de bir arada çalışmasını beraberinde getirir. Devletlerin gıda politikalarını etkileme amacı, ancak bu aktörler arası ağı güçlü ve etkileşimli olmasıyla gerçekleşebilir. Bu amaca yönelik etkili kurumlardan biri FAO Dünya Gıda Güvencesi Komitesi'dir (Committee on Food Security-CFS).

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Uluslararası Ekonomik Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi gibi uluslararası politika belgelerinde; yeterli beslenme hakkı ve gıda güvencesi bağlamında yapılan düzenlemelerde, gıda hakkının devletler tarafından aşamalı olarak gerçekleştirilmesi amaçlanmaktadır. Bu nedenle, diğer insan hakkı çalışmalarında olduğu gibi devletlerin “saygı duyma, koruma ve yerine getirme” olmak üzere gıda hakkına ilişkin üç tür yükümlülüğü bulunmaktadır. Dünya Gıda Güvencesi Komitesi (CFS-Committee on Food Security), Dünya Gıda Zirvelerini takip etmekte ve taraf devletlerin 1996'da Dünya Gıda Zirvesi'nde kabul ettikleri eylem planındaki taahhütleri gerçekleştirmeye yönelik hazırladıkları ulusal raporları incelemektedir (UN, 2010: 39). İyi uygulama örneklerinin yanı sıra eksiklikleri de duyurmayı hedefleyen CFS, böylelikle ülkelerin hesap verilebilirliğini güçlendirmektedir (Golay ve Büschi, 2012: 8). Komite, 1974 yılında kurulmuş olmasına rağmen herkes için gıda güvencesini sağlamak üzere bir araya gelen tüm ortaklar için en kapsayıcı uluslararası ve hükümetler arası bir platform olacak şekilde 2009 yılında yeniden düzenlenmiştir. CFS, devlet ve devlet dışı çeşitli birçok aktörü gündem belirleme, politika yapma ve karar alma süreçlerine davet eden yapısıyla gıdanın küresel yönetiminde bir forum olarak merkezi bir işleve sahiptir. 2009'da Komite'de yapılan reform, küresel gıda krizinin bir sonucu olarak düşünülebilir. 2007/2008 küresel gıda fiyatlarında yaşanan artışla beraber 150 milyon insanın gıda güvencesinden yoksun hale gelmesi ve yaklaşık 1 milyar insanın yetersiz

³⁰ <https://indicators.ohchr.org/> (erişim tarihi: 11.10.2021).

beslenme sorunuyla mücadele etmesi, gıda hakkının gerçekleşmesi için önemli rollere sahip uluslararası mekanizmaların işleyişinde değişikliklere gitmeyi zorunlu kılmıştır. 2009’da yapılan Dünya Gıda Güvencesi Komitesi’ndeki reform bunlardan en önemlisidir (Brem-Wilson, 2010: 4).

Komite, kuruluşundan bu yana hükümetler arası bir yapıya sahip olmakla birlikte reform öncesinde yalnızca seçilmiş üye devletlerden oluşan bir yapıya sahipti. Reformdan sonra ise, FAO’ya üye tüm devletler ve üye olmayan ancak BM’ye üye tüm devletler komiteye dahil edilmiştir. BM üyesi 134 ülkenin her birinin temsilci göndererek ülkelerini Gıda ve Ticaret Örgütü’nde, Uluslararası Tarımsal Kalkınma Fonu’nda, Dünya Gıda Programı’nda ve Roma merkezli kuruluşlarda temsil etme hakkı bulunmaktadır. Reformdan sonra, Komite’nin yürütme organı olan Büro güçlendirilmiş, Komite’den yapması beklenen işlevleri belirleyen Büro’yu desteklemek amacıyla sivil toplumu ve diğer toplumsal aktörleri bir araya getiren Danışma (Gözlemci) Grubu ve Üst Düzey Uzmanlar Paneli (High Level Panel of Experts) oluşturulmuştur (Golay ve Büschi, 2012: 21-22). Komite içinde yer alan katılımcı ve gözlemciler, üye devletler gibi oy kullanma hakkına sahip olmasalar da farklı gruptan ve topluluktan insanları temsil ederek komitenin çoğulcu yapısına katkı sunmaktadırlar. Komitenin katılımcıları; 1) FAO, BM Gıda Hakkı Raportörlüğü ve Dünya Gıda Programı gibi gıda güvencesi ve gıda hakkı konusunda yetki verilmiş BM organları ve kuruluşları; 2) Özellikle sesleri en az duyulan küçük çiftçiler, balıkçılar, topraksızlar, tarım ve gıda işçileri, tüketicileri temsil eden sivil toplum kuruluşları ve onların ağları; 3) Uluslararası tarımsal araştırma enstitüleri; 4) DB, DTÖ ve Afrika Kalkınma Bankası gibi uluslararası ve bölgesel finans kuruluşları; 5) Özel sektör kurumlarının temsilcileri (Brem-Wilson vd., 2020: 27) olmak üzere beş alt kategoriden oluşmaktadır. Sivil toplum kuruluşları ve onların oluşturduğu ağlar, “Sivil Toplum Mekanizması” aracılığıyla; özel sektör kurumlarının temsilcileri ise “Özel Sektör Mekanizması” aracılığıyla komiteye dahil olmaktadır.

Komitenin çeşitliliğe ve çoğulluğa dayalı oluşturduğu bu küresel kamusal alan, gıdanın küresel yönetimine dair katılımcı ve demokratik öğeler barındırmaktadır. Azınlığın çıkarının değil herkes için gıda hakkının savunulduğu alanda özellikle küçük ölçekli üretim yapan çiftçiler ve onların toplulukları katılımcı olarak yer almaktadır (McKeon, 2014: 27). Gıdanın küresel yönetiminde genelde göz ardı edilen bilgi birikimleri ve deneyimleri, Komite’nin içinde görünür kılınmakta ve dahası temel tartışma alanlarının kavramlarını şekillendirmede ve komiteye yeni yaklaşımlar getirmede referans alınmaktadır (Brem-Wilson, 2017: 319; Clapp vd., 2015: 326-327). Özellikle sesleri az duyulan küçük çiftçileri, balıkçıları, topraksızları, tarım ve gıda işçilerini, tüketicileri temsil eden sivil toplum kuruluşlarının ve onların ağlarının

komiteye katılımlarının sağlanmasında kolaylaştırıcı rolü olan Sivil Toplum Mekanizması (Civil Society Mechanism-CSM), komitenin katılımcı yapısını güçlendiren önemli bir ağıdır. Sivil Toplum Mekanizması, komitenin reform sürecine dahil olan sivil toplumun, toplumsal hareketlerin ve yerli halkların savunuculuğunu yapmak üzere 2010 yılında özerk bir platform olarak kurulmuştur (Brem-Wilson vd., 2020: 41-43). Platformun reformize edilmesinden önce sivil toplumun katılımı, FAO'nun 2006'da düzenlediği Uluslararası Tarımsal Reform ve Kırsal Kalkınma toplantısında olduğu gibi dönemsel ya da ihtiyaca bağlı olarak geliyordu (Brem-Wilson, 2017: 320). 2009'dan sonra ise, Komitenin reform süreci de dahil olmak üzere Komitenin yeni yapısında sivil toplum ağları 1000'ün üzerinde komite çalışmasına ve 20'in üzerinde politika yapım sürecine katılmıştır (Brem-Wilson, 2019: 10). Gündem belirleme, politika yapımı ve karar alma süreçlerinde devlet aktörleriyle eşit biçimde olmasa da yer alan devlet dışı aktörlerin çokluğu, komitenin yapısının farklılığına dair bazı ipuçları vermektedir. Voß ve Kemp (2006)'in "sürdürülebilirlik yönetimine" (sustainability governance) ilişkin belirlediği beş özelliği çalışmalarında uygulayan komite, etkileşimsel yönetimin imkanlarını gerçekleştirmeye ve yeşil gıda güvencesi politikaları inşa etmeye aday bir yapıya sahiptir. Disiplinler ötesi bilgi üretiminde bulunmak, stratejileri ve kurumları uyumlu hale getirmek, eylem stratejilerinin uzun süreli etkilerini öngörmek, amaçları katılımcı biçimde tekrar açıklamak ve etkileşimli stratejiler geliştirmek, bu alternatif yönetim yapısının önemli unsurlarıdır. Çevresel sürdürülebilirlik noktasında kimi eksiklikleri olsa da reform sonrası ortaya çıkan yapısı ile Komite, gıdanın küresel yönetiminde temel siyasi bir konuma sahiptir. Gıda hakkı raportörlerinden Olive de Schutter'a göre bu, uluslararası hukuktaki parçalı yapının üstesinden gelmek için atılmış yenilikçi bir adımdır (Brem-Wilson, 2017: 315). Parçalı ve zayıf kamu otoritesinin aksine gıda politikalarının siyasi merkezietini oluşturmayı hedefleyen komite, bununla birlikte örneğine rastlanmamış bir kapsayıcılık sergileyerek kamusal tartışma alanı sunmaktadır. En önemli sorumluluk alanlarından biri küresel, bölgesel ve ulusal düzeyde koordinasyonu sağlayarak gıda güvencesi ve beslenme bağlamında küresel stratejik çerçeve oluşturmaktır (Brem-Wilson, 2015).

CFS, bu amaca yönelik olarak komitenin gıda güvencesi ve beslenme konusundaki çalışmalarını yönlendirmek ve çeşitli aktörlerle bu süreci koordine etmek için 2017'de "Küresel Stratejik Çerçeve"yi hazırlamıştır. BM'nin "Kapsamlı Eylem Planı" (Comprehensive Framework for Action-CFA), "Afrika Kapsamlı Tarımsal Kalkınma Programı" (Comprehensive Africa Agriculture Development Programme) ve "Ulusal Gıda Güvencesi bağlamında Yeterli Beslenme Hakkının Sağlanması için Gönüllü Kılavuz İlkeler" (the Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in

the Context of National Food Security) gibi mevcut çerçeve metinler üzerine inşa edilen “Küresel Stratejik Çerçeve”, önceliklere göre uyarlanabilecek esnek bir yapıya sahiptir (Golay ve Büschi, 2012: 21-22). Bu çerçeve metin aracılığıyla komite izleme ve hesap verebilirlik bağlamında beş temel ilke geliştirmiştir: 1) Özellikle gıda hakkının gerçekleşmesi yönünde insan hakları yaklaşımı; 2) karar vericilerin hesap verebilir olması; 3) Özellikle en kırılganların da dahil olduğu tüm paydaşları içeren katılımcılık; 4) Basit ama kapsayıcı, yerli yerinde ve yaş, cinsiyet gibi nedenlerle ayrımcılığa uğrayan bireylerin tamamı için anlaşılır olma; 5) Var olan sistemleri tekrar etmeden onları güçlendirme. Beş ilkeyi tamamlayıcı diğer bir özellik ise komitenin insan hakları raporlama mekanizmaları ile ilişkili olması gerekliliğidir (CSM, 2018: 14). Tarımsal yatırım, gıda fiyatlarındaki istikrarlılık, toprak mülkiyetinin sorumlu idaresi gibi çeşitli konularda Komite’nin genel kurullarında alınan kararlar neticesinde oluşan Küresel Stratejik Çerçeve’nin önemli bir başarısı, hükümetlerin oy birliğiyle kabul edilmesidir (Boincean vd., 2013: 10). Mevcut gıda rejiminin politikalarını ve meşruiyetini sorgulama bağlamında sergilediği çabanın bir ürünü olarak da değerlendirilebilecek çerçeve metin ile tarımsal modernizasyon yöntemleriyle yapılan yatırımlar sorgulanarak gıda hakkı temelinde “sorumlu yatırım ilkeleri” hazırlanmıştır. Şirketlerin değil küresel ölçekte tüketilen gıdanın çoğunluğunu üreten küçük üreticilerin sorunlarına duyarlı bu ilkelerle üretimin doğal, toplumsal, insani ve kültürel kaynakları görünür kılınmaktadır (McKeon, 2014: 30-31).

İnsan hakları alanında normatif faaliyetler sergileyen Komite’nin etkileri, otoriter hükümetler, yabancı düşmanı ve ırkçı odaklarca zayıflatılmaya çalışılmasına ve kamu sektöründeki politikalar özel sektörün çıkarları karşısında değersizleştirilmesine rağmen (CSM, 2018: 9) Komite’nin gıda hakkı yaklaşımıyla ele aldığı gıda güvencesi kavramı, küresel gıda yönetiminin vazgeçilmez araçlarından biri haline gelmiştir.

Komite, 1974’te kurulduğundan beri gıda hakkı, açlıktan kurtulma hakkı, gıda güvenliği ve gıda güvencesi kavramlarının uluslararası sivil alanda tartışılmasına katkı sunmaktadır. Bu kavramlar, dönemin tarihsel bağlamı, ideolojisi ve iktidar ilişkileri bağlamında kimi zaman derinleştirilirken kimi zaman da anlamları ve etki alanları zayıflatılacak şekilde ele alınmıştır. Bu durum, kavramların içinde geliştikleri zamanın kelimelerine dönüştüğünü ve o dönemin ideolojik ve söylemsel düzeniyle yakından ilişkili olduğunu anlatmaktadır. Kavramları, tek başına “nötr” değerlerle yüklü kabul edip onları normalleştirmek yerine, gıdayı küresel güç ilişkileri dahilinde tarihsel bağlamda ele alan gıda rejimleri kavramının yol göstericiliğinde tartışmak önemlidir.

Gıda güvencesi kavramı, gıdanın küresel yönetiminde Dünya Gıda Güvencesi Komitesi gibi hükümetler arası kuruluşların, ulusal hükümetlerin ve hatta çok uluslu şirketlerin meşruiyet

alanını ve söylemsel düzenini oluşturmada işlevsel olabilmektedir. Bütün bu çeşitli aktörlerin, gıda güvencesinin bazı boyutlarını göz ardı ederek de olsa kavram üzerinde uzlaşmaları, kavramın ortaya atıldığı dönemdeki gıda rejiminin kuralları ve yapıları ile doğrudan ilişkilidir. 1945-1970 arası savaş sonrası dönemde ABD hegemonyasında kurulan kalkınmacı ve modernleşmeci bir paradigmaya işaret eden ikinci gıda rejiminin ve 1980’den itibaren şirketlerin egemenliğinde gelişen üçüncü gıda rejiminin her birinin kurallarıyla dönüşen bu aktörler gibi, onların söylemsel araçlarından biri olan gıda güvencesi kavramı, tarihsel bağlamına göre yeniden tanımlanmıştır. İlkinde üretimi paradigma diğeri ise, piyasa yönelimli ticari paradigma geçerli olsa da ikisi arasında keskin sınırlar olmadığı (McKeon, 2015b: 17); geçişliliklerle birbirine uyumlanma potansiyelleri olduğunu belirtmek gerekir. Gıda güvencesi, bu nedenle hem kalkınmacı dönemi imleyen üretimi paradigmadan, hem de içinde bulunduğumuz dönemin neoliberal politikalarından özellikler taşır. Kalkınmacı tarım politikalarıyla kuralları belirlenen ikinci gıda rejiminin 1972-1973 yıllarında kapitalizmin içine girdiği krizle sarsılması üzerine gıda güvencesi kavramı, dönemin krizine bir öneri olarak benimsenmiştir. Böylece, kapitalizmin birikim krizine cevaben oluşturulan söylemsel alanın önemli bir kavramsal aracı haline gelmiştir. Dünya nüfusunun bir kısmını açlığa ve yoksulluğa mahkûm eden insani krizlere karşı uluslararası iş birliğinin önemini vurgulayan bu kavramla, gıda tedarikinin koşulları, sorunların nedenleri, eyleme geçmenin gereklilikleri ve bu sorunlar karşısında uluslararası kurumların rolü tartışılmıştır. Küresel ekonomide değişen önceliklerin ve gıda tedarikinin piyasa ekonomisindeki tartışmalı konumunun etkisiyle kavram istikrarlı bir karmaşıklıkla beraberinde getirmiştir (Koç, 2013).

Gıda güvencesi, FAO’nun 1974’te Roma’da düzenlediği Dünya Gıda Güvencesi’nin raporunda ilk kez resmî bir belgede ifade edilmiştir. Kavram, raporda açık bir biçimde tanımlanmasa da sıkça kullanılmıştır. Rapora dahil edilen “Açlığın ve Yetersiz Beslenmenin Önlenmesi Uluslararası Beyannamesi”nin (Universal Declaration on the Eradication of Hunger and Malnutrition) G maddesinde; dünyadaki insanların refahının gıdanın yeterli üretimine ve dağıtımına dayandığı; bununla birlikte dünya gıda güvencesinin politik ve ekonomik baskılardan, dönemsel dalgalanmalardan ve öngörülemez hava olaylarından bağımsız, gıdanın makul ücretlerde ve yeterli olarak bulunmasını sağlayacağı ve aynı zamanda gelişmekte olan ülkelerin gelişmelerini destekleyecek bir işleve sahip olacağı belirtilmiştir (BM, 1974). Aynı belgede gıda krizi, toplumsal ve ekonomik etkileri ile çevre ülkelerde yaşayan insanları etkilemesi ve aynı zamanda İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nde kabul edilen yaşam hakkının ve insan onurunun temel ilkelerini ve değerlerini doğrudan yıkmaya tehlikesi taşıması bağlamında tanımlanmıştır (Bultrini vd., 2019: 6). Raporda gıda güvencesi

ve insan haklarına ilişkin bir değinme olsa da bu ilişki ancak 1990'ların sonuna doğru derinlikli bir biçimde ele alınabilmiştir. Kavram ilk ortaya çıktığı 1970'li yıllarda kalkınmacı gıda rejimini yinelercesine, kalkınmacılık projesini “başaramamış” üçüncü dünya ülkelerinin sorunları bağlamında incelenmiştir. Kalkınmayı *başarıyla* tamamlayan birinci dünya ülkelerinin bu ülkelere yapacağı gıda yardımları, çözümün önemli bir parçası olarak işaret edilmiştir. Gıda yardımları ve ulusal tarımın sanayileşmesi ikiliğine dayanan savaş sonrası dönemin söylemlerini de yeniden üreten kriz dönemi gıda güvencesi kavramında, bu çelişkili ilişki, koşullu bir biçimde kabul edilmiştir. Gıda yardımlarının ülkelerin ulusal gelişmelerini ve yerel üretimlerini engellemeyecek ve egemenlik haklarını sarsmayacak bir biçimde yapılması gerektiği vurgulanmıştır (Fairbairn, 2010: 22-23). FAO'nun 1979 tarihli Gıda Güvencesi için Eylem Planı'nda ilk kez ortaya attığı “ulusal gıda güvencesi” kavramı bu çekinceleri karşılamaya yöneliktir. Tahıl rezervleri, ihracat ve ithalat kotaları, gıda yardımları, üretimi artırıcı tarımsal teknolojiler ve sulama bu kavram dahilinde tartışılan konu başlıklarıdır. Dönemin gıda güvencesi tanımlamaları, nüfusun ulusal piyasalardaki gıda yeterliliğine oranı bağlamında yapılmıştır. Gıda güvencesini sağlamaya yönelik stratejiler de bu nedenle tarımsal üretimin artırılması üzerine hazırlanmıştır (Windfuhr ve Jonsen, 2005).

Yeterli üretim miktarını gerektiren “sağlanabilirlik” (availability), gıda güvencesinin temel ilkelerinden biri olarak vurgulanmaktadır. Herkes için yeterli miktarda gıdanın hane halkı düzeyinde, bölgesel ve küresel düzeyde sağlanabilmesinin koşulları ise, üretilen gıdanın çürümeden, bozulmadan nakliyesinin yapılması, fazla olanlarının etkin bir şekilde depolanması, ambalajlanması ve korunması gibi kriterleri içermektedir (Koç, 2013: 14-18).

70'lerin krizinin ardından 1980'lerin neoliberal politikalarının tarım-gıda sistemi içinde de etkili olmaya başlamasıyla gıda güvencesi kavramına yeni eklemeler ve düzenlemeler yapılmıştır. Gıda tedariki ve fiyat istikrarı boyutlarıyla ele alınan gıda güvencesi, gıdanın yeterli düzeyde üretilmesinin ve ulusal olarak sağlanabilir durumda olmasının kısıtlıkları engellemediği yönündeki çalışmaların etkisiyle, “gıdaya erişim” boyutuyla tartışılmaya başlamıştır. Nobel ödüllü akademisyen Amartya Sen (1981)'in *Yoksulluk ve Kıtılıklar (Poverty and Famines)* adlı döneminin etkili eserinde belirtildiği gibi üretim odaklı politikaların açlığı ve yetersiz beslenmeyi ortadan kaldırabilmesi için öncelikle bireylerin gıdaya erişim yeterliliklerinin ortaya çıkarılması gerekmektedir (akt.; Bultrini vd., 2009:17; Windfuhr ve Jonsen, 2005: 22). Bu yaklaşımla, “erişilebilirlik” (accessibility) gıda güvencesinin ikinci ilkesi olarak belirtilmiştir. Yeterli miktardaki gıdanın adil bir biçimde ihtiyaç sahiplerine ulaştırılmasını belirten bu ilke ile çocuklar, engelliler, yaşlılar gibi dezavantajlı grupların fiziksel olarak gıdaya ulaşması ve gıdanın tüm insanlar için satın alınabilir, uygun fiyatlı olması vurgulanmaktadır.

Erişilebilirlik için etkin dağıtım ve pazarlama kadar, kişilerin temel üretim araçlarına veya yeterli gelire sahip olmaları; bunların olmadığı koşullarda devletin ve sosyal yardım kurumlarının işlevsel ve etkili olması gerekmektedir. (Koç, 2013: 14-18; UN OHCHR, 2010: 2-3).

Kavramın ilk ortaya atıldığı 1974'ten 1980'lere gelindiğinde ulusal gıda güvencesine ek olarak ve çoğu zaman da bu kavramı önemsizleştirecek ölçüde "hane halkı" (household food security) ve "bireysel gıda güvencesi" (individual food security) kavramları tartışılmaya başlamıştır. DTÖ'nün 1986-1994 yılları arasında gerçekleştirdiği Uruguay Görüşmeleri'nin sonucunda tarımın küresel ticaret politikalarına eklemlenmesinin etkisiyle, gıda güvencesi; ulusal ölçekte devletlerin sorumluluğundan serbest piyasanın işleyişine bırakılmıştır. Analiz boyutunun makro ölçekten mikro ölçeğe daraltılmasıyla ve gıdaya erişimin ekonomik boyutuna vurgu yapılmasıyla yeniden tanımlanan gıda güvencesi, BM ve DB gibi aktörlerce de sahiplenilmiş ve yeniden üretilmiştir. Gıdaya bireysel erişim ve bireysel kalori alımı bağlamında tartışılan gıda güvencesi, hükümetlerin politika tercihlerinden bireylerin serbest piyasa içindeki mikro ekonomik tercihlerini önceleyen bir çerçeveye kavuşturulmuştur (Fairbairn, 2010: 24-25). Bu kavrayışta insanların birbirleriyle rekabet, kazanç ve tüketimcilik bağlamında ilişkilenen özerk ve rasyonel bireyler olduğu fikrini üreten neoliberal paradigmanın yansımaları görülmektedir. Gıda güvencesi, insan ilişkilerinin ekonomik bağlamının kuramsal bir yaklaşımla ele alınmasını beraberinde getirmiştir. İnsanların piyasaya yeteri kadar ürün tedarik edip piyasadan gıda satın alacak yeterli kaynak yaratması yani etkin bir arz talep ekonomik kuramı aracılığıyla gıda güvencesinin sağlanacağı anlayışı üretilmiştir (Schanbacher, 2010: 29).

Gıda güvencesinin neoliberal kavramsal araçlarla ve ideolojiyle yeniden üretildiği üçüncü gıda rejiminde, devletlerin rolü şirketlerin gıda güvencesini sağlamak üzere yatırım yapacakları bir ortam yaratmaya (Fairbairn, 2010: 25) indirgenmiştir. Zira, halkının gelirini yeterli düzeyde artırmak için gerekli ekonomik gelişmenin ancak serbest piyasa aracılığıyla sağlanabileceği düşüncesi, bu dönemdeki gıda güvenliği anlayışının temelini oluşturmaktadır. Serbest piyasaya yönelik hükümet müdahalesinin her zaman negatif etkilerinin olduğu söylemi, 1986 DB Kalkınma Raporu'nda da açıkça görülmektedir. DB, gıda güvenliğine dair bu neoliberal söylemi sonraki yıllarda da devam ettirmiştir. 1993'te yayınladığı *Küresel Açlığı Sona Erdirmek (Overcoming Global Hunger)* raporunda bir meta olarak nitelenen gıdaya erişim, gelirle ve serbest piyasa içindeki gıda üretiminin işleyişiyle anlamlandırılmaktadır. Gıda, uluslararası ticarete alınıp satılıp bir metaya indirgenince devletler, piyasada onlara en

çok kar ve kazanç sağlayacak ürünleri yetiştirecek şekilde, gıda güvencesini ihracat odaklı üretime dayandırmıştır (Fairbairn, 2010: 24- 25).

Gıda güvencesi, II. Dünya Savaşı'ndan günümüze dek tarihsel bağlamı ile ele alındığında üç önemli dönüşümden bahsedilmektedir. İlki, gıdanın yalnızca niceliğini değil hem niceliğini hem de niteliğini analiz eden bir yaklaşımın gelişmesidir. Bireylerin yaş, cinsiyet, çalışma şartları ve yaşadıkları yer gibi değişkenlere bağlı olarak almaları gereken günlük kalori miktarının gıda güvencesi kavramı içinde değerlendirilmesine (Ziegler, 2001:5) ek olarak günümüzde gıda güvencesinin ilkeleri arasında gıdanın “kabul edilebilirliği” (acceptability) yer almaktadır. Gıdanın kabul edilebilirliği; tedarik edilen gıdanın sağlıklı, temiz, güvenilir, kültürel alışkanlıklara uygun ve insan onuruna yakışır şekilde sağlanmasını niteler (Koç, 2013: 14-18). İkinci dönüşüm, analiz boyutunun uluslararası, ulusal, hane düzeyi ve son olarak da bireysel ölçeği içine alacak şekilde genişlemesiyle ilgilidir. Üçüncü dönüşüm ise, doğrudan gıda güvencesi ile ilişkili olmayan bakım, sağlık ve hijyen konularının kavram dahilinde tartışılmaya başlamasıdır (Mechlem, 2004: 637). Gıda güvencesi, en kapsamlı ve nihai haliyle 1996 Dünya Gıda Zirvesi'nde “bütün insanların her zaman aktif ve sağlıklı bir yaşam için gerekli olan besin ihtiyaçlarını ve gıda önceliklerini karşılayabilmek amacıyla yeterli, sağlıklı, güvenilir ve besleyici gıdaya fiziksel ve ekonomik bakımdan sürekli erişebilmeleri” (Bultrini vd., 2009: 16,17) olarak tanımlanmıştır:

Bu tanımlamadan yola çıkarak gıda güvencesinin sırasıyla ulusal, hane halkı, bireysel ve tüm boyutları işaret eden “sağlanabilirlik” (availability), “erişilebilirlik” (accessibility), “faydalanma” (utilization), “dayanıklılık” (stability) ve “sürdürülebilirlik” (sustainability) olmak üzere beş ilkesi bulunmaktadır. Gıda güvencesinin bireysel düzeyine işaret eden “yararlanma” ilkesi, bireyin kendi potansiyelini gerçekleştirmesine yönelik sağlıklı bir hayat sürmesini sağlayacak nitelikte ve nicelikte gıda tüketebilmesi ve bireyin de bunu gerçekleştirebilecek ölçüde sağlıklı olması anlamına gelir. Bu ilke aynı zamanda gıdanın ve suyun temiz ve güvenilir nitelikte olmasını gerektirir. Gıda güvencesinin tüm boyutlarıyla ilişkili olan dayanıklılık kavramı; ulusların, hanelerin ve bireylerin gıda zincirinin deprem, savaş ve ekonomik krizler karşısında yaşayacağı sarsıntılara karşı mücadele edebilme gücünü nitелеmektedir. Gıda güvencesinin “sürdürülebilirlik” ilkesi ise, gıda güvencesinin uzun erimli bir sonucu olarak tanımlanmaktadır (Peng ve Berry, 2019: 1-4; Bultrini vd., 2009: 16-17). İhtiyaçlar temelinde belli bir programın izlenmesini ifade eden gıda güvencesi, aç insanların sayısının 2015'e kadar yarıya indirilmesi gibi hedefleri de içinde barındıran bir siyaset yapma biçimine dönüşmüştür. Bu hedefin sürekli ileriki bir tarihte gerçekleştirilmek üzere ötelenmesi açlığı ve yoksulluğu azaltma amacı üzerinden hareket eden gıda güvencesi kavramının devletler

üzerinde herhangi bir yaptırım uygulamaktan uzak olduğunu göstermektedir. Bu noktada gıda güvencesinin ötesinde bir yaklaşıma ihtiyaç duyulmaktadır. Her gün düzenli olarak gıda yardımları aracılığıyla beslenen bir bireyin gıda güvencesine eriştiği niceliksel olarak ifade edilmesine rağmen (Bultrini vd., 2019: 16-17) toplumsal eşitsizlikleri ve ayrımcılıkları içeren gıda meselesi, hayırseverlik ya da yardım programlarıyla çözülemeyecek kadar derin ve çok boyutlu unsurlara sahip yapısal bir soruna işaret etmektedir. Gıda hakkı kavramı, bu bağlamda gıda güvencesinin eksikliklerine dikkat çekmemizi sağlayan bir yaklaşım geliştirmektedir.

Gıda hakkı, 1948’de İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi’nin 25.maddesinde ifade edilmiş olmasına rağmen 1990’ların sonuna değin gıda güvencesi kavramı gibi söylemsel bir güce sahip değildir. Ancak açlığın ve yoksulluğun artarak devam etmesinin ve küresel hedeflerin gerçekleşmemesinin sonucunda, küresel sivil toplumda, gıda güvencesinden gıda hakkına doğru paradigmatik bir değişim yaşanmıştır. 1996’daki Dünya Gıda Zirvesi ve 179 ülkenin katılımcısı olduğu 2002 Dünya Gıda Zirvesi, küresel gıda politikasının gıda hakkı yönünde geliştirilmesine dair önemli dönüm noktalarıdır (Golay ve Büschi, 2012: 7). Gıda hakkı raportörlerinden Olivier de Schutter’a (2014³¹) göre bunun iki nedeni vardır: ilki, teknolojik gelişmelerle tarımsal üretimin artmasının dünyadaki açlığı çözmediğinin farkına varılması ve ikincisi Amartya Sen’in açlığın gıda azlığından değil, toplumsal eşitsizlikten kaynaklandığını belirten çalışmalarıdır. Gıda güvencesinin sağlanabilirlik, erişilebilirlik, yararlanabilirlik ve dayanıklılık ilkelerinin yanı sıra hesap verilebilirliği vurgulayan gıda hakkı kavramı, bu yönüyle gıda güvencesinden daha güçlü bir içeriğe sahiptir. Hak odaklı bir yaklaşımı temel alan bu kavrayış, açlığın ve yoksulluğun ortadan kaldırılmasının gıda güvencesinin işaret ettiği biçimde politik bir tercihten ibaret olmadığını bunun yasal bir zorunluluk olduğunu vurgulamaktadır (Ziegler vd., 2011: 7). Gıda hakkını yasal bir zorunluluk olarak kabul etmek, her bireyin belirli bir yaşam standardına sahip olma hakkının bir bileşeni olarak açlığın ve yetersiz beslenmenin yalnızca gıdanın yetersiz üretiminden kaynaklanmadığını; yoksulluğun, gelir adaletsizliğinin ve sağlık bakımına, eğitime ve temiz suya erişememenin bir sonucu olduğunu belirtir. Bu nedenle gıda hakkı, her bireyin kendi ihtiyaçlarını karşılayabilmesi için fırsatlara ve kaynaklara düzenli, kalıcı, eşit ve serbest erişmesini sağlayacak yaşam koşullarının iyileştirilmesini gerektirir (Bultrini vd., 2019: 14-15). Bireylerin fiziksel, ruhsal, bireysel ve kolektif tatmini ve korkudan azade onurlu bir yaşam sürmesi (Ziegler’denakt. Claeys, 2015b: 60) gıda hakkının gerçekleşmesinin temel koşuludur. Bu nedenle bir insan hakkı olarak gıda hakkının devletler tarafından saygı duyulması, korunması ve gerçekleştirilmesi gerekir. Devletlerin bu yöndeki politikaları “katılım, hesap

³¹ <http://www.foodsystemsacademy.org.uk/videos/Olivier-De-Schutter.html> (erişim tarihi: 24.11.2021).

verilebilirlik, ayrımcılık yapmama, şeffaflık, insan onuru, güçlenme ve hukukun üstünlüğü” ilkeleri temelinde tasarlanmalı ve uygulanmalıdır (Immink, 2014: 6). Devletlerin gıda hakkını ihlal etmesi durumunda, vatandaşların bu hakkın tazmini için devletlere dava açma yetkisi bulunmaktadır (Fairbairn, 2010: 19-20; Bultrini vd., 2009: 30).

Gıda hakkı kavramının yukarıda bahsedilen temel unsurları, ikinci gıda rejiminin kurucu ideolojileri olan modernleşmenin ve kalkınmacılığın etkisinde oluşmuştur. Özellikle kalkınmacılık tartışmaları çerçevesinde gıda hakkı kavramına yönelik üç temel bakış açısından söz edilmektedir. Bunlar; “yetkilendirme yaklaşımı” (entitlement approach), “kendini besleme hakkı (the right to feed oneself)” ve “hak temelli yaklaşım”dır. Claeys (2015a: 114) gıda hakkı kavramsallaştırmasının arka planındaki çeşitli düşünceleri bu kategorilerin “temel özellikleri”, “insan hakları yaklaşımı”, “tespitleri”, “öngörüler” ve “aktörleri” bağlamında analiz etmektedir. İnsan hakları yaklaşımı bakımından sırasıyla “sosyal demokrat”, “yapısal” ve “süreçsel” olarak nitelendirilen bu sınıflandırmada, hak temelli kalkınma yaklaşımı diğer iki grubu destekleyen bir konumdadır. Ancak yetkilendirme ve kendini besleme hakkı olarak gruplandırılan iki yaklaşım arasındaki çatışmacı ilişki, küresel sivil alandaki gıda hakkı tartışmalarının önceliklerine işaret etme noktasında belirleyicidir. Mülkiyet hakkı, çalışma hakkı, sosyal güvenlik hakkını vurgulayan ilk yaklaşımın aksine, ikinci yaklaşımda toprağa ve diğer kaynaklara erişim hakkı esastır. Açlığı, siyasi irade eksikliğinin bir sonucu olarak tanımlayan sosyal demokrat yaklaşımın karşısında yapısal unsurlara dikkat çeken kendini besleme hakkı, sorunun nedenini, kaynaklara erişimdeki eşitsizliğe ve küresel yönetimin yetersizliğine dayandırmaktadır. Dolayısıyla ikinci yaklaşımda kaynakların ve gücün yeniden dağıtımı öngörülürken yetkilendirme yaklaşımında “kamusal eylem ve yasal ve sosyopolitik yapılardaki değişiklikler, ekonomik ve toplumsal güçlenme” çözüm önerileri olarak belirtilmektedir. Kamusal eylemlerin gücüne işaret eden sosyal demokrat yaklaşım, tüketicilerin tümünün uygun fiyatlandırılmış besleyici gıdalara erişimini çözümün bir parçası olarak kabul ederken yapısalcı yaklaşım, ürettiği ürünlerin karşılığında üreticilere adil ve uygun bir ücret verilmesinde ısrar eder (Claeys, 2015a: 128-129). Gıda hakkı bağlamındaki bu çatışmalı ilişki, gıda hakkını temel hareket noktası kabul eden girişimlerin, inisiyatiflerin ve ağların da çeşitli ve parçalı bir yapıya sahip olmasını beraberinde getirmektedir.

Uluslararası kamusal alanda yapılan gıda hakkı ve hak temelli gıda güvencesi tartışmaları, farklı yaklaşımlara sahip sivil toplum örgütlerinin ve toplumsal hareketlerin artmasında ve toprak hakkı, ücretler, toplumsal koruma, sağlıklı beslenme, toplumsal cinsiyet eşitliği, toplumsal adalet, katılımcı demokrasi, gıda egemenliği, agroekoloji ve sürdürülebilir gıda sistemleri gibi başlıklarla tartışmaların gündemlerinin genişlemesinde önemli bir işleve

sahiptir (Bellows vd., 2014: 85). Toplumun farklı kesimlerinden insanları bir araya getiren ve temsil eden bu oluşumların birlikteliği, BM ve FAO gibi ulusötesi kurumların gıda hakkı ve gıda güvencesi temelinde hazırladığı politika metinlerinin çoğulluğunu da beraberinde getirmiştir (CSM, 2018: 26). Bu noktada karşılıklı bir etkileşimin varlığı söz konusudur. BM Gıda Güvencesi Komitesi içinde 2010 yılında kurulan Sivil Toplum Mekanizması (Civil Society Mechanism-CSM) bunun tarihsel bir örneğidir. Agroekoloji ve gıda egemenliği temelinde politik bir hat çizen gruplar, oluşumlar ve inisiyatifler bu uluslararası platformda bir araya gelmiştir (Brem-Wilson vd., 2020: 5). La Via Campesina, URGENCI, FIAN International, Oxfam International, Terra Nuova, World March of Women, IPC-International Planning Committee for for Sovereignty, Latin America Agroecological Movement-MAELA gibi yerel taban örgütlenmeleri, sivil toplum örgütleri, uluslararası platformları ve kuruluşlar bu ağın içindeki önemli aktörlerdir. Örneğin Komite'nin reform çalışmalarında yer alan ve birçok sivil toplum kuruluşunu içinde barındıran FIAN, kolaylaştırıcılığını yaptığı Gıda ve Beslenme Hakkı için Küresel Ağ (Global Network for the Right and Nutrition) aracılığıyla gıda hakkının küresel ölçekte kabul edilmesi için mücadele eden sivil toplum kuruluşlarını ve toplumsal hareketleri bir araya getirmektedir. FAO ile kurumsal diyalog geliştirmeyi önemseyen Gıda Egemenliği İçin Uluslararası Planlama Komitesi (International Planning Committee for Food Sovereignty- IPC); köylü hareketleri, balıkçılar ve yerli halklar gibi kırsal destekçilerle bölgesel, ulusal ve uluslararası ölçekte iş birliklerinin gelişmesine katkı sunmaktadır. Gıda hakkı ve gıda güvenliği konusundaki yasal düzenlemelerin gelişmesinin ve gıda savunuculuğu yapan sivil toplum kuruluşlarının çeşitlilik kazanmasının sonucunda, kalkınma ve sosyal adalet temasıyla hareket eden insan hakları örgütleri gıda hakkını söylemlerine dahil etmiştir (Claeys, 2015b: 61). Uluslararası çiftçi örgütü La Via Campesina'nın hak temelli çalışmalarının bir sonucu olarak 2018'de kabul edilen "BM Köylü ve Kırdaki Çalışan Diğer İnsanların Hakları Bildirgesi" (United Nations Declaration on the Rights of Peasants and Other People Working on Rural Areas) ³² ve yine BM nezdinde 2019-2028 yıllarının "Aile Çiftçiliği On Yılı" ³³ ilan edilmiş olması gıda hakkının insan hakları tartışmalarını zenginleştirdiğinin bir göstergesidir.

Gıda hakkı savunuculuğuna dair ortaya konan bu tarihsel bağlam; gıda hakkı söylemlerinin ve tartışmalarının, tarım-gıda sisteminin başarısızlıklarını tespit etmekte, devletlerden ve uluslararası organizasyonlardan gelen talepleri yaratmakta halen asgari düzeyde de olsa ilişkili bir kavram olduğuna işaret etmektedir (Lambek, 2015: 71). Gıda hakkının

³²<https://www.geneva-academy.ch/joomlatools-files/docman-files/UN%20Declaration%20on%20the%20rights%20of%20peasants.pdf> (erişim tarihi: 30.10.2021).

³³<https://www.fao.org/family-farming-decade/en/> (erişim tarihi: 30.10.2021).

uluslararası politika metinlerinde ve eylemlerinde temel araç olarak kullanılması, yerelde kalabilecek sorunların uluslararası ilgiyle takip edilmesini ve dünyanın çeşitli bölgelerinde gıda hakkı mücadelesi veren insan hakkı aktivistlerinin hükümetlere karşı ortak bir karşı duruş sergileyebilmesine yardımcı olmaktadır (Carrigan, 2014: 16). Ancak gıda hakkı bağlamında hazırlanan politika belgelerinin ve tutumlarının sonucunda gerçekleşen uluslararası gelişmeler, devletler üzerinde etkin olmaktan uzaktır. Normatif içeriğiyle yasal bir doktrin olarak gıda hakkının uluslararası hukuku ve yasal süreçleri biçimlendirmedeki etkisi tartışmalıdır. Bu, alandaki birçok sivil toplum kuruluşunun özellikle Gıda Güvencesi Komitesi'nin üstün çabalarına karşın DB, DTÖ ve hatta görünürde taraftar olan FAO gibi temel aktörlerin politikalarında yapısal bir değişiklik yaratamaması ile ilgilidir (Lambek, 2015: 69). FAO, yeterince kapsayıcı ve derinlikli olmayan ve insanların hayatlarının ve mücadelelerinin gerçekliği ile ilişkililenmeyen politik işler yapmakla eleştirilmektedir (McKeon, 2015a: 330). Bunun nedenleri ise esnek hukuk yaklaşımı sergileyen gıda hakkı ve gıda güvencesi eylemliliklerinin politik tutarsızlığı, devlet merkezliliği ve insan haklarının siyasal-medeni haklar ve ekonomik-sosyal-kültürel haklar ikiliği bağlamındaki tartışmaları yeniden üretmesidir.

Merkez ülkelerin “nüfus artışının önlenmesi, ticaretin serbestleşmesi, gümrük duvarlarının ve ihrac sınırlarının kaldırılması, üretimde artış gibi tarım teknolojilerinin desteklenmesi” başlıklı talepleri, gıdanın bir insan hakkı olduğu ve küresel gıda güvencesi için uluslararası iş birliği ifadelerini gölgede bırakmaktadır. “Bir sizden bir bizden” ilkesiyle hazırlanan bu metinler politik tutarlılığa sahip olmamakla eleştirilmektedir (Koç, 2013: 52). Ülkeler arası eşitsiz güç ilişkilerini ve yapısal adaletsizlikleri görünür kılmadan hazırlanan deklarasyonların “şizofrenik” bir niteliği olduğuna dikkat çekilmektedir. Bir tarafta gıda hakkının korunması ve teşviki için ulusal politikalar hazırlayan devletler diğer tarafta başka ülkelerde gıda hakkının ihlaline yol açan ticaret anlaşmalarını imzalayabilmektedir (Ziegler vd., 2011: 332-333). Bu durum, güçlü ticaret düzeni ve görece zayıf insan hakları rejimi arasındaki çelişkiye dikkat çekmektedir (Bellows vd., 2014: 86). Yerleşik güç ilişkilerinin göz ardı edilmesinin diğer bir sonucu olarak devlet; bir yanyla reformların garantörü olarak kabul edilmekte diğer yanyla ise yurttaşların gıda hakkı ihlaline yol açan politikalarından dolayı sorumlu ve suçlu bulunmaktadır. Devletin gıda hakkını sağlamak konusunda gönüllü olduğu varsayımına dayanan bu anlayışta yerleşik güç ilişkilerinden bağımsız bir biçimde, yasaların kendiliğinden uygulanacağı düşünülmektedir (Narula, 2015: 43). Uluslararası politika belgeleri esnek hukuk kapsamında değerlendirildiği için hedef kitlesi olan ulusal hükümetler, bu politikaları uygulamasalar bile uygulama sürecini ve içeriğini kendileri belirleyebilmektedir.

Zorunlu düzenlemeleri kabul etmeye istekli olmayan hükümetler için bu durum oldukça caziptir (Suarez ve Aubry, 2014: 23). Gıda hakkının uygulanmasında karşılaşılan bu sorunlar sadece gıda hakkına özgü olmayıp hak temelli yaklaşımların genelinde karşılaşılabilecek sorunlardır. Bu yaklaşımın talep ve ölçek bağlamında karşılaştığı sorunlar, devlet odaklı olmasından ve ulusötesi şirketlerin ve diğer devletlerin insan hakları ihlallerinden sorumlu tutulmasını zorlaştıran yapısından kaynaklanmaktadır (Lambek, 2015: 71; Narula, 2015: 44). BM Gıda Güvencesi Komitesi içinde yer alan Sivil Toplum Mekanizması ve Özel Sektör Mekanizmasının tarımsal yatırım konusunda çatışan söylemleri bunun çarpıcı bir örneğidir. İlki “üretici odaklı sorumlu yatırım ilkelerini” savunurken, diğeri yatırımcıyı esas alan değer zincirlerini ya da büyük ölçekli çiftliklerde ihracata dayalı tarım aracılığıyla gıda güvenliğine erişimi hedefleyen verimlilik söylemini temel almaktadır. STM ise, gıda hakkını esas alan ulusal gıda güvencesinde, küçük üreticilerin hakları ön planda tutulduğunda, yerel ve ulusal tarım-gıda sektörleri istikrara kavuştuğunda ve geliştiğinde ancak sorumlu yatırım ilkelerinin gerçekleşeceğini vurgulamaktadır. Çünkü finansal yatırım yoluyla arazilerin gönülsüzce devredilmesi, sorumlu yatırım ilkeleriyle çelişmektedir (McMichael, 2015: 52-54). Batı Afrikalı çiftçi Mamadou Cissokho bunu “Biz sorumlu yatırımcılar istemiyoruz. Biz bizi etkin bir biçimde koruyan bir yasal çerçeve ve yasalara uymak zorunda olan yatırımcılar istiyoruz.” Sözleriyle ifade etmektedir (McKeon, 2015a: 332).

Uluslararası politika metinlerinin hükümetler bağlamında uygulanmasının önündeki güçlüklerden bir diğeri, insan haklarının siyasal ve medeni haklar ile ekonomik, sosyal, kültürel haklar ikiliği üzerinden tartışılmasıdır. Ekonomik, sosyal ve kültürel haklar kapsamında kabul edilen gıda hakkı, siyasal ve medeni haklara kıyasla yeteri kadar kabul görmemektedir. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi’nin gıda hakkı konusundaki sessizliği ve ABD, Avustralya ve Kanada gibi tarım, ticaret ve mali politikalar üzerinde güçlü etkileri olan merkez ülkelerin gıda hakkına yönelik itirazları bunun somut örnekleridir (Elver, 2016: 24; Chilton ve Rose, 2009; Anderson, 2008; Narula, 2015: 43).

Küresel aktörler, gıda politikalarının hak temelli bir yaklaşımla ele alınmasını savunan insan hakları düşüncesi bağlamında evrenselleştirici bir söyleme sahip olmasına rağmen yukarıda örneklerle de ifade edildiği gibi bu evrenselleştirici söylemin gücü sorunludur. Ulus ötesi kurumların eylem planları ve stratejileri; “emperyalist bir söylemle öznelini kurbanlaştırması” ve “eşitliği göz ardı eden bir ekonomik özgürlük söylemini ön plana çıkarması” (Claeys, 2015a: 83) bağlamında eleştirilmektedir. Tepeden inme bir yaklaşımla işleyen bu süreçlerin, güçlü yasal kurumları ve hesap verme mekanizmalarını gerektiren aşırı devletçi yapısı ve haklar dili; toplumsal dayanışmayı, kamu yararını ve ortak kimlik vurgusunu

sınırlandırma riskini içinde barındırmaktadır. Hakların dilini ve yapısını anlamak için belli bir uzmanlık seviyesini ön koşul haline getirmesi, toplumsal hareketlerin mobilize olması potansiyelini göz ardı etmekte ve siyasal söylemi zayıflatmaktadır. Küresel güç ilişkilerine içkin siyasal rejimlerin istikrarını tehdit etmeden yapılan bu iyileştirmelerin özünde “şimdiki zamancı” olduğuna ve farklı bir gelecek tahayyülü çizmediğine işaret edilmektedir (Claeys, 2015a: 83-84). ABD’deki gıda pulu programlarını ya da Kanada’daki gıda bankalarını meşrulaştıran haklar söylemi yerine gıda sisteminin toplumsal kontrolünü, kaynakların dağıtımını, üretim araçlarının mülkiyetini, yoksulluk ve ayrımcılıktan en çok etkilenen grupların katılım mekanizmalarındaki eksikliğini sorgulayan bir haklar anlayışına geçilmesi durumunda ancak gıda hakkı kavramının eksiklikleri belirginleşebilir. Aksi takdirde küresel gıda politikaları, gıda hakkı söylemlerinin eksikliklerini yeniden üreten bir bağlamda uygulanma riski taşımaktadır. Nitekim, 2021 yılı Eylül ayında BM’nin ilk kez Dünya Ekonomik Forumu iş birliğiyle düzenlediği Gıda Sistemleri Zirvesi’nde (UNFSS³⁴) güçlü şirketler, kamu yararına karşı öncelikli olarak konumlandırılmış ve dolayısıyla üreticilerin ve sivil toplumun katılımını göz ardı eden bir işleyiş ön plana çıkmıştır³⁵.

Gıda hakkı söylemlerinin küresel sivil toplumdaki eksikliklerine karşın haklar söyleminin evrenselleştirici gücünün ve CFS’nin reform çalışmalarının açtığı yoldan alternatif bir tarım-gıda sistemi tahayyülü ve pratiği bir *olasılık ve ihtiyaç* olarak durmaktadır. Haklar söyleminin, toplumsal hareketlerde bir karşılığı olup olmadığı ve eğer varsa bu ortaklaşmanın mevcut gıda sisteminin yönünü değiştirmede etkili olup olmayacağı soruları (Lambek, 2015: 73) bağlamında yapılan tartışmalar halen devam etmektedir.

2.2. Küresel Gıda Rejimine Karşı Hareketler ve Alternatif Gıda Ağları

Siyasi iradeyi zayıflatacak ölçüde toplumun piyasa rasyonalitesine tabi olmasını temel sorunsal alanı olarak işaret eden Polanyi’den (2010) hareketle, neoliberal politikalar temelinde gelişen üçüncü gıda rejiminin üzerinde baskı ve risk oluşturduğu gruplar ve bu grupların karşı hareketleri analiz edilmektedir. Bir önceki başlıkta ulusötesi aktörlerin tarım-gıda sistemi içindeki eylemliliklerinin hâkim ideolojiyi pekiştiren ve derinleştiren “şimdiki zamancılığın” farklı olarak bu bölümde, karşı küreselleşme hareketlerinin mevcut rejimin krizlerine işaret eden yaklaşımları ve bununla birlikte geliştirdikleri gelecek alternatif tahayyülleri ortaya konulmaktadır. Gıda rejimlerine içkin “monokültür zihniyet”in aksine bu

³⁴ BM Gıda Sistemleri Zirvesi’nin işleyişine ilişkin detaylar için bkz. <https://www.un.org/en/food-systems-summit> (erişim tarihi: 31.10.2021)

³⁵ <https://www.fian.org/en/publication/article/q-a-almost-all-you-need-to-know-about-the-unfss-2840> (erişim tarihi: 31.10.2021).

oluşumlar, farklılıklarla inşa edilmiş alternatifler ağı örmeyi hedeflemektedir. Otonomi, egemenlik ve korumacılık (Andree vd, 2014: 40) sarmalındaki eylemlilikler, alternatif gıda ağlarının halkalarını oluşturmaları bağlamında halkalar arası geçişlilikler ve karşıtlıklar içinde tartışılmaktadır.

Çalışmanın esas tartışma alanını oluşturan ve inisiyatifleri, kolektifleri, girişimleri, toplulukları içeren alternatif gıda ağlarının ortaya çıkışının tarihsel izleri karşı küreselleşme hareketlerinden başlayarak takip edilecektir. Çünkü, tarım-gıda sistemine yönelik bir aktivizm, ilk kez bu hareketler kapsamında açık bir biçimde görünür olmuştur. Seattle gösteriyle kitleselleşen eylemliliklerde bir araya gelen küresel çoğunluğun uluslararası bir gıda hareketinin yükselmesine katkı sağladığı düşüncesi (Danaher ve Burbach, 2004) tarihsel bağlamıyla ele alınmaktadır. Kapitalist ilişkilerin hem coğrafi anlamda genişlemesi hem de insan hayatının çok fazla alanına müdahale eden bir derinleşme sürecini beraberinde getirmesi anlamında kapitalizmin belirgin bir formunu oluşturan küreselleşme ideolojisi (Marcuse, 2000: 24) ve bu ideolojinin dışladıkları üzerinden oluşturulan itirazlar, tarihsel başlangıç noktası olarak kabul edilmektedir. Kapitalizmin belirtilen bu yeni halinde gücün hiç olmadığı kadar yoğunlaştığı ve bu yoğunlaşmanın sınıflar arası güç dengesini değiştirdiği görülmektedir (Sennett, 2009). Sınıfsal konumların bir göstergesi olarak nitelenen toplumsal risklerin dağılımı da karşı küreselleşme hareketlerinin muhalefetini anlamlandırmakta önemlidir. Beck (2019: 33-34) risklerin bumerang etkisiyle “toksik kimyasallar, kalıntılar, ucuz kaloriler” bağlamında iktidar sahiplerini de etkisi altına alan bir boyutu olduğunu özellikle belirtmekle birlikte toplumsal risk ile toplumsal servet arasındaki bir paralellikten bahsetmektedir. Risk toplumlarının tamamıyla sınıflı toplumlara işaret ettiğini söylemek yetersiz kalsa da bölüşüm nesneleri olarak tarif edilen risk ve servet; aynı zamanda risk ve servet konumlarına işaret etmektedir. Tüketim malları, gelir, eğitim fırsatı ya da mülkiyet üzerinden servet tanımlaması yapmak mümkünken riskin tanımlanması için modernleşmenin ortaya çıkardığı bolluğun analiz edilmesi gerekmektedir. Sınıfsal konumları doğrularcasına tepede biriken servete karşın riskler, en dipte kalmaktadır (Beck, 2019: 47). Burada, modernleşmeci ideolojiyle biçimlenen ikinci gıda rejiminin verimlilik söyleminin meşruluğu tartışılmalıdır. Bu söylemin iddia ettiği kazançtan yararlanan aktörlere karşılık verimlilik kavramının göz ardı ettiği ve dahası dışladığı grupların yoksunlaştığına dikkat çekilmelidir. Harvey (2008: 238) bunun apaçık bir dışlama şeklinde olması gerekme de verimliliğin ve kazancın kıyısında kalanların tahakküm altına alınması “serbestliğini” doğurduğunu özellikle belirtmektedir. Karşı küreselleşme hareketleri bu noktada, tahakkümün meşruiyetini ve toplumsal risklerin sınıfsallığını sorgulayan eylemlilikleri kamusal alanda görünür kılmaktadır.

Küreselleşme karşıtı hareketleri anlatırken adlandırma konusunda yaşanabilecek olası sorunları aşmak için “karşı küreselleşme” ifadesini kullanmak uygun olacaktır. Yenal ve Kolluoğlu’nun (2005: 10) ifadesiyle Tanıl Bora’nın işaret ettiği bu tanımlama, farklı taleplere ve önceliklere sahip hareketlerin çeşitliliğini vurgulamakta işlevseldir. Aşağıdan küreselleşme (Falk, 2003), küreselleşmeme-deglobalization (Bello, 2008), anti-kapitalist hareket (Callinicos, 2004), küresel adalet hareketleri (Castells, 2006), öteki küreselleşme (Amin, 2006: 179), pro-demokrasi hareketi (Gilbert, 2012: 112), alternatif dünyalaşma-altermondialiste veya movement altermondialiste (Gilbert, 2012: 11), şirket karşıtı (Klein, 2004: 219) ve alternatif küreselleşme, neoliberal hegemonya karşıtı küreselleşme, küresel muhalefet, serbest ticaret karşıtı gibi isimlendirmelerle anlatılan bu eylemlilikler (Sustam, 2009: 136-137) temelde, Dünya Ticaret Örgütü’nün kurulmasıyla birlikte hızlanan neoliberal politikaların yükselişine karşı yani hegemonik hale gelen küreselleşme ideolojisinin tanımladıklarına, işaret ettiklerine karşı bir duruşu yansıtmakta ve bununla birlikte neoliberalizmin kurumsal iktidarına karşı kurgulanabilecek alternatif gelecek tahayyüllerini ve ortak hedefleri çağrıştırmaktadır. Karşı küreselleşme hareketi özünde “neoliberal iktisadi ve siyasi yeniden yapılanmaya ve bunun yerel tezahürlerine karşı” oluşumların çatısını inşa etmektedir (Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, 2005: 12). Küreselleşmenin ekonomik güçlerce “temellük edilmesi”- “el konulması” (Houtart, 2001: 60) yani “küreselleşmenin iktisadi biçiminin mali kaynaklarının dolaşımını düzenleyen kurumların ve bunların karar düzeneklerinin işleyişi” (Kavas, 2001: 41) bu hareketlerce meşru kabul edilmemektedir. Bu bağlamda tek bir küreselleşme anlatısının mümkünlüğü sorgulanmaya başlamakta (Başkaya, 2001: 13) ve küreselleşmenin karşı gelinmesi imkânsız bir ideoloji olarak normalleştirilmesine ve “başka bir alternatif yok” (There is No Alternative-TINA) söylemine karşı, küresel sivil toplumun çok yüzlü hali altında çeşitli suretleri (Steger, 2006: 25) ortaya çıkmaktadır.

Küreselleşmeyi bir süreç olarak ele alan Harvey (2008: 75), küreselleşmenin nasıl oluştuğu ve aslında halen oluşmaya devam ettiği konusuna odaklanmaktadır. Harvey bu sürecin finans, teknoloji, medya ve uzamsal dönüşüm olmak üzere dört temel alanda hareket ettiğini belirtmektedir. Teknoloji, medya ve iletişim sektörlerinde ileri boyuttaki dönüşümleri barındıran bu süreçte; metaları ve insanları bir yerden başka bir yere taşımanın maliyeti azalmaktadır. Bu durum, çeşitli faaliyetlerin uzamsal engellerinden kurtulmasına neden olmaktadır. Bununla birlikte finans sektöründeki kontrollerin kaldırılması ile piyasalarca koordine edilen ve kapitalizmin finansal koşullarını iyice riskli kılan ademi merkezi bir küresel sisteme geçilmiştir. Piyasa, ekonomi politikasının nihai hakemi olarak neoliberalizm ile belirginleştirilmiştir. Bu durum, küresel ve ulusal kurumların çoğunluğunun demokratik karar

alma süreçlerini bırakmasından ve güçlü ekonomik aktörler ile endüstriyel güçlerin hesap verilebilirliğinin ve yerel sorumluluğunun bir norm olmaktan çıkmasından kaynaklanmaktadır (Andree vd., 2014: 11). Küreselleşmenin görünmez kıldığı yapısal engelleri vurgularcasına Harvey (2008: 91-92) bu süreci “eşitsiz coğrafi gelişme” olarak adlandırmıştır. Bu kavram, bir taraftan zengin ve yoksul bölgeler arasındaki büyük gelir eşitsizlikleriyle nasıl başa çıkılacağı hususunda güçlükler yaratırken diğer taraftan siyasal örgütlenme ve eylemlilikler bağlamında bazı potansiyeller taşımaktadır. Küreselleşme, radikal bir dönüşüm için sunduğu “özel ve eşitsiz” koşulları bağlamında alternatif ilerici siyaset için de bazı fırsatlar taşımaktadır. Özellikle istikrarsızlığın ve artan ekonomik eşitsizliklerin çarpıcı hale gelmesi ve çevresel sorunların görünürlüğünün artması, yeni kurumsal düzenlemelere olan ihtiyacın belirginleşmesine neden olmaktadır (Harvey, 2008: 118). Beck’in (2019: 72) ifadesiyle bu; “endişeden kaynaklanan dayanışmanın ortaya çıktığı ve siyasi güç haline geldiği toplumsal bir döneme” yani risk toplumuna işaret etmektedir. Risk toplumlarının sınırları yıkan katılımcı demokratik gelişme dinamiği sayesinde insanlar eskisinden daha fazla bir araya gelmeye ihtiyaç duymaktadır. Ancak bu Beck’in (2019: 72) işaret ettiği bazı soruları beraberinde getirmektedir:

Endişe ortaklıkları ne kadar dayanıklıdır ve hangi eylem güçlerini seferber ediyorlar? Endişe duyanların bu yeni dayanışma cemaati nasıl hareket ediyor? Endişenin toplumsal gücü, bireysel çıkar hesabını gerçekten berhava edebilir mi? Endişe üreten tehlike cemaatleri uzlaşmaya ne kadar yatkındır? Kendilerini hangi eylem biçimlerinde örgütlüyorlar? Endişe, insanları irrasyonelliğe, aşırılığa ve fanatizme mi sürüklüyor? Endişe şu ana kadar rasyonel eylemin temeli olmadı mı? Acaba bu hipotez de mi artık geçersiz? Acaba endişe siyasi hareketler için -maddi sıkıntının aksine-çok istikrarsız bir temel midir? Acaba endişe ortaklığı, karşı enformasyonların hafif esintisiyle bile dağılabilir mi? (Beck, 2019: 72)

Bir çokluğu içinde barındırabileceği ve bu çokluğun mümkün kıldığı “umut mekanları”nı (Harvey, 2008) yeniden üretebileceği düşüncelerinin izinde küreselleşmenin demokratikleşmesini bir potansiyel olarak ele alıp geliştirmek bu noktada önemlidir. Karşı küreselleşme hareketleri hem bu sorunların tartışılmasına imkan veren, hem de bu sorunlara yönelik potansiyel yanıtlar ve çözümler üreten yapısıyla çalışmanın temelini oluşturan alternatif gıda ağlarının tarihsel ve düşünsel ufkunu a(ş)çmaktadır. Çalışmanın tarihsel izleğinde bu nedenle öncelikle 20.yy’ın sonunda gerçekleşen karşı küreselleşme hareketleri ve ikinci sırada ise 2008 ekonomik krizine tepki olarak ortaya çıkan neoliberalizmin yapısal reformlarına itiraz hareketleri yer almaktadır. Bu hareketler kapitalizmin yapısal krizlerinin hangi gruplar üzerinde baskı ve risk oluşturduğunu ve bunlara karşı örülen mücadele hatlarını belirginleştirmektedir. Küresel adalet hareketlerinin “altın çağı”ndaki karşı küreselleşme hareketleri ile özellikle neoliberalizmin kemer sıkma politikalarına karşı gelişen neoliberal küreselleşmeye karşı “ilerici hareketler”, ağ ilişkisine dayalı örgütlenme biçimi oldukları noktasında

ortaklaşmaktadır. Bu yapı içinde neoliberalizmin hem ekonomik hem de siyasi meşruiyet krizlerinin karşısına, kapsayıcı yurttaşlık ve müzakereye dayalı kapsayıcı demokrasi ile dayanışma ve müştereklere geri dönüş çağrıları yapılmaktadır (Della Porta, 2017). Ana akım politik söylemde ise “küresel yönetimin demokratikleştirilmesi” ve “küresel sivilleşme” kavramları bunun karşılığı olarak ortaya çıkmaktadır (Kaldor, 2000: 113).

Bu bölümde küreselleşmenin farklı biçimlerde kurgulanmasının mümkün olduğu iddiasını destekleyecek şekilde farklılaşan hareketler ve bu hareketlerin yaklaşımları ele alınmaktadır. Kolektif çabaların neticesinde küresel bir “ortak bilincin” gelişebileceği ve buradan yola çıkarak insan hakları ile demokrasinin küreselleşmesi sonucunda homojen küreselleşme anlatısının dönüştürülebileceği hatta, “küresel devrim”in başlayabileceği iddia edilmektedir (Shaw’dan akt. Koray, 2011: 31).

Karşı küreselleşmenin tarihsel süreci incelendiğinde çeşitli tarihlerin başlangıç noktası olarak işaret edildiği görülmektedir. Küresel ölçekte büyük ses getiren bu olaylardan ilki, 1999 yılında Seattle’da gerçekleşen Dünya Ticaret Örgütü’ne karşı ortaya çıkan protestolardır. DTÖ’nün 3. Bakanlar toplantısının yapılmasını engelleyen bu protestolar, daha fazla ekonomik ‘özgürleşme’ vaadiyle müzakere edilen “Millenium Round”’un da rafa kalkmasını sağlamıştır (Maguire ve Goodman, 2001: 56). Seattle’daki kitlesel eylemi Prag, Nice, Montreal ve Göteborg gibi sayısız kentte DB, DTÖ, IMF, AB, G7, G8, Amerikalılar Serbest Ticaret Anlaşması, Kuzeybatı Ticaret Bloku ve Dünya Ekonomik forumu gibi küresel aktörlerin çeşitli toplantı, zirve ve anlaşma imza törenlerinin protestoları takip etmiştir (Özerengin, 2001: 33). Seattle olayları, siyasal duruşu ve eylem tarzıyla dünyanın yeni sosyal hareketlerini belirleyici bir konumda yer almasına rağmen öncesindeki bazı karşı küreselleşme hareketlerini hatırlatmak gerekir. Sustam’ın (2009: 137-138) kronolojisinden yola çıkarak bu hareketler şöyle sıralanabilir: 1982’de Meksika’nın içine girdiği borç kriziyle başlayan ve sonrasında 83’de Zapatista Ulusal Özgürlük Ordusunun (EZLN) Meksika Kentsel Halk Hareketi’ni kurması; 1985’de Hindista’da-Narada’da BM’nin baraj projelerine karşı isyanlar; 1988’de Doğu Berlin’de BM’ye ve IMF’ye karşı eylemler; 1989’da Paris’te G-7’ye karşı alternatif ekonomik toplantılar; 1990’larda Halkların Dünyasal Aksiyonu (Action Mondiale des Peuples), ATTAC (vatandaşa yardım ve finansal işlemleri vergilendirmeye yönelik dernek-Tobin vergisi); Les Amis de la Terre, Via Campesina, MST; 1992’de Brezilya Dünya Forumu; 1993’te Hindistan’da DTÖ karşıtı eylemler; 1994’te Meksika Chipas’ta NAFTA’ya karşı ayaklanma; 1997’de Lyon’da G-7’ye karşı Dünyanın Diğer Sesleri organizasyonu; 1998’de Peoples’ Global Action (GPA).

Yukarıda isimleri geçen bu hareketlerin, inisiyatiflerin ve oluşumların şaşırtıcı ölçüdeki çeşitliliği Harvey'in (2015: 209) deyişiyle o kadar "hayret verici"dir ve bu durum, hareketlerin arasında bir ortaklık bulmayı da güçleştirmektedir. Kimi IMF, DB ve DTÖ gibi neoliberal ekonomik yapılanmanın kurumlarını ve bu kurumların anlaşmalarını hedef alırken, kimi de bu kurumların mimarı olan neoliberalizmin yereldeki yıkımlarını itirazlarının nesnesi yapmıştır. Castells (2006: 100), bu hareketleri Alain Touraine'nin toplumsal hareketler formülasyonundan yola çıkarak "hareketin kimliği, hareketin karşıtı ve toplumsal modeli" olmak üzere üç kategoride anlatırken Harvey (2008: 111), karşı küreselleşmeyi farklı bağlamlarda üç sınıfta incelemektedir. İlkinde, geçmiş değerlerin geri gelmesini savunan milliyetçilik benzeri düşünceler; ikincisinde "küreselleşmenin görünürde soyut ve gayri şahsi güçlerine tepki olarak, insanlar arasında doğrudan ilişkilerin yerel temelde yeşerebileceği ve geliştirilebileceği basit, daha kalıcı, daha yönetilebilir ve güvenli bir hayata duyulan siyasal ve hatta ütöpik özlem" vardır. Üçüncüsünde ise, küreselleşmeyi olduğu gibi kabul eden fakat onunla diyalektik bir ilişki içinde olan yerel deneyimlerin evrensel hak talepleri yer almaktadır. Yenal ve Kolluoğlu Kırılı (2005: 12)'nin sınıflandırmasında ilk sırada çok uluslu şirketlere karşı ulusal egemenliğin artırılmasını amaçlayan ve bu amaçla hükümetlere karşı baskı mekanizmaları planlayan sendikalar, meslek örgütlenmeleri ve ulusal siyasi partiler; ikincisinde neoliberalizm ve kapitalizm karşıtı alternatif bir küreselleşmeyi öneren birçok uluslararası sivil toplum örgütü, internet üzerinden örgütlenen dayanışma ağları bulunmaktadır. Son olarak ise, daha çok yereldeki sorunlar etrafında bir araya gelen girişimler vurgulanmaktadır. Naomi Klein (2004: 220) bu sınıflandırmaların dışında, karşı küreselleşme hareketlerinin hayatın her boyutunun özelleştirilmesine ve her eylemin ve değerinin metaya dönüşümüne itiraz etme noktasında ortaklaştığını belirtmektedir. Vurgulanması gereken nokta, temsil ettiklerinin ötesinde bu hareketlerin yan yana ve mikro biçimde oluşan mücadele biçimleriyle yeni sosyallikler yaratmasıdır (Sustam, 2009: 139). Bütüncül politikaları ve aşkın söylemleri bulmaya çalışmak yerine yatay düzlemde bir araya gelen bu eylemliliklerin ve sosyalliklerin işaret ettiklerine odaklanmak alternatiflerin politikasını tartışmak için daha elverişli bir temel oluşturmaktadır. Çünkü karşı küreselleşme hareketleri bir model ya da yol haritası sunmaz ancak dünyanın geleceğine dair farklı düşüncelerin yansıtılabileceği tartışmalı bir alan açar (Kaldor, 2000: 114).

1980 öncesi işçi tabanlı toplumsal hareketlerden farklı olarak temelde neoliberalizm karşıtı olan bu hareketler (Graeber, 2002: 62-63; Harvey, 2015: 208), "pratik eylemliliği" (Şen, 2005: 44) ön plana çıkarmaktadır. Gündelik hayatın politikleşmesini sağlayan bu prefiguratif siyaset yapma biçimi, "pozisyon politikaları"nın önemine işaret etmektedir. Pozisyon politikaları insanların yaşamlarının en küçük alanlarında dahi gücü ellerinde tutmalarını

sağlayarak iktidar sahiplerini itibarsızlaştıracak bir potansiyele sahiptir (Morgül, 2005: 64). Hindistan Narmada'da BM tarafından fonlanan dev baraj projesine karşı bölgede yaşayan insanların kitlesel eylemlilikleri (Starr, 2005: 21-22); Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması NAFTA'nın (North American Free Trade Agreement) 1994'te yürürlüğe girmesiyle ABD'den ithal edilen sübvansiyonlu mısır karşısında ekonomik özerkliklerini yitiren Meksikalı mısır üreticisi küçük çiftçilerin Chipas'ta 6 şehri işgal ederek başlattıkları Zapatistalar hareketi (Mertes, 2002: viii,ix); Topraksız Tai çiftçilerinin aşırı sulanan golf sahalarında organik sebze üretimi; Porto Alegre'deki Dünya Sosyal Forumu'nda meşhur çiftçi Jose Bove'nin Breziya'daki Topraksızlar hareketi ile birlikte Monsanto'nun GDO'lu soya üretimi yaptığı üç hektarlık alanı tahrip edip MST'nin (Topraksızlar) o alandaki sürdürülebilir tarım uygulamaları (Klein, 2004: 220) hareketin içindeki aktörlerin her an neredeseler orada bir eylemlilik sergileyebildiklerinin göstergesidir. Özelleştirilmiş tarım-gıda sisteminin karşısına müşterekler siyasetini koyan bu kolektif eylemliliklerde (Starr, 2005: 181) iktidara sahip olmak değil; iktidarın meşruiyetini tartışmaya açmak ve sonrasında iktidarın hegemonyasına karşı kendi özgün meşruiyetini oluşturmak ve yaygınlaştırmak amaçlanmaktadır (Morgül, 2005: 61). Mann (2012) bu minvalde geliştirilen çözümleri görmek için “gedik ve yarık yerleri”ne bakmamızı tavsiye eder (akt;Brecher vd., 2002: 47). Buralarda, “ilk önce marjinal konumda olanlar, daha sonra bu kurumları zayıflatmalarına olanak sağlayacak yollarla bir araya gelip birleşirler ve statükonun yeniden düzenlenmesini zorlarlar”. Hareketlerin karşıtı olduğu kurumlarla “aynı masada mı oturulacağı, ayrı bir masa mı talep edileceği ya da masanın hiç olmadığı” (Marcuse, 2000: 24) bir gelecek mi tahayyül edildiği soruları önemli olmakla birlikte, karşı küreselleşme hareketlerinin iktidarla olan ilişkileri reform veya devrim ikiliğinin ötesinde güç dengesinde bir kayma olarak analiz edilmelidir.

Karşı küreselleşme hareketlerinin bir araya gelme ve örgütlenme biçimlerine bakıldığında, iktidarın homojen ve yeknesak bir formunun olmadığı aksine bunun dağınık ve çok boyutlu olduğu görülmektedir. Bu durum karşı küreselleşme hareketlerin ihtiyaçlardan doğrudan etkilendiğini ve dünyanın farklı yerlerindeki insanların taleplerini eylemlerinin ve itirazlarının başat unsuru haline getirdiklerini ortaya koymaktadır. 1999'daki Seattle'daki gösterilerin Doğrudan Eylem Ağı aracılığıyla organize edilmesi (Çubukçu, 2005: 57), Dünya Sosyal Forumu'nun Brezilya'da, Kenya'da, Hindistan'da, Senegal'da ve Kanada'da gerçekleşmesi ve Avrupa Sosyal Forumu, Akdeniz Sosyal Forumu gibi bölgesel temelde forumlara ilham vermesi, karşı küreselleşmenin yerel ihtiyaçları karşılama noktasında çeşitlendiğini ve bunun aynı zamanda küresel bağlantılarla etkileşim içinde gerçekleştiğini göstermektedir. Castells'in (2006: 202) bir “ağ hareketi” olarak ifade ettiği karşı küreselleşme

hareketleri; bu minvalde “hareketlerin hareketi” olarak kendini sürekli yeniden inşa etmeye devam etmektedir. Bu sürecin itici güçlerinden biri, belli bir ortak sorun etrafında bir araya gelen Türkçede “dayanışma grupları” (affinity groups) olarak ifade edilebilecek topluluklardır. Dayanışma grupları üzerinden yükselen karşı küreselleşme (Brecher vd., 2002: 119-120), ortak kaygıların ve endişelerin bir araya getirdiği çeşitli inisiyatiflerin ağına dahil olmasıyla genişlemektedir. Talepleri ve toplumsal gelecek tahayyülleri ayrışan bu inisiyatiflerin, alternatif gıda ağlarının teorik ve pratik ufkunu zenginleştirdiği ve beslediği düşünülmektedir. Bu çalışmada, toplumsal hareketler literatürü bağlamında tartışılan karşı küreselleşme hareketlerinin günümüzde alternatif gıda ağlarına dönüştüğü şeklinde belirlenimci bir yaklaşımın savunulmadığı özellikle belirtilmelidir. Çalışmanın vurgulamaya çalıştığı; karşı küreselleşme hareketleri içinde gıdanın alternatif coğrafyalarının gelişmesine ilişkin işaretlerin ve örneklerin bulunduğudır. Bununla birlikte, alternatif gıda ağlarının toplumsal hareketler alanının bazı temel öncüllerini içinde taşıdığı düşüncesinden hareket edilmektedir. Her iki alanda da “ilişkilerin çoğunlukla enformel olması, toplumsal bir ağın var olması, güven ve dayanışma bağlarının varlığı” (Graziano ve Forno, 2012), alternatif gıda ağlarının oluşumunda karşı küreselleşme hareketlerinin düşünsel bir zemin olarak işaret edilmesini sağlamaktadır. Mobilizasyon ve protesto eylemleri ile tanımlanan toplumsal hareketlerin aksine alternatif gıda ağları, bu tarz eylemliliklerin doğrudan taşıyıcısı olmasa da bu ağların gıda hareketlerinin ortaya çıkmasında veya gelişmesinde pratikler sergileyebileceği ve buna ilişkin kuramsal tartışmaların temelini oluşturabileceği düşünülmektedir.

2.2.1. Gıda Hakkından Gıda Egemenliğine Politikaların ve Eylemliliklerin Gücü: La Via Campesina

Neoliberal küreselleşmenin etkisiyle dönüşen tarım-gıda sisteminin toplumsal, ekonomik ve ekolojik etkileri karşısında kırılganlaşan ve özerklikleri sarsılan toplulukların karşı küreselleşme hareketleri içinde çeşitli stratejilerle ve eylemliliklerle yer aldığı bir önceki bölümde belirtilmişti. Karşı küreselleşme hareketleri içinde oluşan kavramların ve örgütlenme formlarının alternatif gıda ağlarının tarihsel gelişiminde önemli uğraklara işaret ettiği düşünülmektedir. Bir tarafta, neoliberal gıda rejiminin yıkımlarına doğrudan maruz kalan çiftçilerin, üreticilerin ve köylülerin öznelinde gelişen mücadelelerde ve sistemik eleştirilerde vurgulanan gıda, tohum ve toprak hakkı kavramları; diğer tarafta tüketicilerin sağlıklı, ekolojik ve adil gıdaya erişim hakları için geliştirdikleri yöntemler bu bağlamda değerlendirilmektedir. Uluslararası çiftçi örgütü La Via Campesina, mevcut gıda rejimi içindeki tarımsal üretim tarzına itirazların ve bununla birlikte başka bir gıdanın mümkün olduğu düşüncesinin öznesi olarak ele

alınmaktadır. Geliştirdikleri gıda egemenliği kavramı ve agroekoloji çerçevesinde uyguladıkları “çiftçiden çiftçiye” (*campesino a campesino*) yöntemi, alternatif gıda ağlarının söylemsel düzenini tanımlamakta önemlidir. Bu nedenle öncelikle Via Campesina’nın teorik ve pratik temelleri ortaya konulmaktadır.

Aile çiftçiliği, sürdürülebilirlik ve çiftçilerle dayanışma temelinde ilişki geliştirmek gayesiyle, Avrupalı ve Latin Amerikalı çiftçiler; 1986’da kurulan Coordination Paysanne Européenne’dan 7 yıl sonra 1993 yılında, uluslararası çiftçi örgütü La Via Campesina’yı kurdular. La Via Campesina, hâkim gıda ve tarım politikalarının bu politikalarından en çok etkilenen grupların yokluğunda yapıldığını vurgulayarak küresel ölçekte tüm köylülerin, çiftçilerin ve üreticilerin sesini duyurmayı amaçlamıştır (Carolan, 2012: 262). Diğer çiftçi örgütleriyle dayanışmadaki yenilikçiliği, özerk ve çoğul eylemliliklerindeki ısrarıyla, günümüzde 200000000’dan fazla çiftçinin sesi olan örgüt; 81 ülkede 182 kurumla³⁶ ilişkilidir (Starr, 2005: 23; Wittman vd., 2010). Via Campesina, 1999’da “Dünyamız Satılık Değil” (Our World is not for Sale) ve Tarımsal Reform için Küresel Kampanya çerçevesinde Önce Gıda Bilgi ve Eylem Ağı FIAN (Food First Information and Action Network) ile ortaklık kurmuşlardır. Bu stratejik ortaklıklara sonrasında, Uluslararası Yerküre Dostları (Friends of the Earth International) ve Dünya Kadın Yürüyüşü (World March of Women) eklemlenmiştir (Desmerais vd., 2014: 92). Tabandan gelen güncel çiftçi hareketleriyle ortaklık geliştiren Via Campesina, çiftçilerin kendi öznelliklerinde seslerini duyurmasını sağlamıştır. Sınıf, etnisite, toplumsal cinsiyet, ideolojik yaklaşımlar bağlamında heterojen bir yapıya sahip olan ağ; Kuzey’de ve Güney’de, toplumun ekonomik ve politik olarak marjinalize edilmiş kesimlerini temsil etmeyi amaçlamıştır. Via Campesina’nın Kanada şubesinin bölge temsilcisi Nettie Wiebe hareketin içindeki peasant³⁷ sözcüğünün “toprağın insanları” anlamına geldiğini belirterek hareketin öznelere “endüstriyel makinanın bir parçası” olmadıklarını ve yaptıkları işi, üzerinde üretim yaptıkları toprakla olan bağları üzerinden anlamlandırdıklarını vurgulamaktadır. Bu nedenle, endüstriyel tarımsal üretim karşısında tarımsal girişimcilere dönüşen çiftçiler ile geçimlik tarım yapan çiftçiler arasında sonradan inşa edilen ayrıma inat, Via Campesina; üreten insanların ortak sorunları olduğuna işaret etmektedir (Carolan, 2012: 262-265). Bu ayrımla birlikte küçük üreticilerin benimsedikleri yaşam tarzları ile bağlantılı üretim modelleri, ikinci gıda rejiminin hegemonik hale getirdiği endüstriyel tarımsal üretim

³⁶ Sürekli güncellenen verilere ulaşmak için bkz. <https://viacampesina.org/en> (erişim tarihi: 09.03.2021).

³⁷ Bkz. İspanyolca köylü anlamına gelen “campesino” sözcüğü, İngilizcede çağrıştırdığı feodal geçmişle yüklü aşağılayıcı anlamlarından dolayı köylü değil çiftçi olarak kullanılmakta ya da orijinalindeki gibi campesino olarak kullanılmaya devam etmektedir. Hareketin Latin Amerika kökenlerine saygıyı ifade eden bu tercihin temelinde çiftçi kelimesinin aksine köylü sözcüğünün köyde üreten insanların üretim biçimlerini, yaşam tarzlarını ve toprakla kurdukları ilişkiyi daha iyi yansıttığı düşüncesi yer almaktadır (Carolan, 2012: 262-265).

karşısında kırılanlaşmıştır. Dünya Ticaret Örgütü'nün kurulması, Uruguay Görüşmelerinde tarımın serbest ticarete dahil edilmesi ve en önemlisi Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması NAFTA'nın 1994'te Meksika'da yürürlüğe girmesi bu sürecin temel yasal ve hukuki düzenlemelerini oluşturmuştur. Ekonomik ve kültürel özerkliklerini yitiren çiftçilerin karşı hareketleri böylece küresel ölçekte yayılmaya başlamıştır. Meksika'da Zapatistalar, Brezilya'da Topraksızlar ve Hindistan'da Bangolare'de Uruguay Görüşmelerine karşı ayaklanan 500000 çiftçi öncülüğünde başlayan karşı küreselleşme hareketleri; Via Campesina'nın kuruluşuna ivme kazandırmıştır (McKeon, 2011: 6; Mertes, 2002: viii-ix). Bu aktörler, neoliberal gıda rejiminin yıkımları karşısında yerel, ulusal ve küresel olanın iç içeliğini yansıtarak aşağıdan küreselleşmenin önemli örneklerini oluşturmakta (Yenal ve Kolluoğlu Kırılı, 2005: 14) ve sefaletin küreselleştiği çağda umudun yükseltilmesi için ilham olmaktadır. Via Campesina'nın 1996 yılında Meksika'da, Tlaxcala'da yaptığı ikinci uluslararası konferansta tartıştığı “gıda egemenliği” kavramı hareketin yaygınlaşması için önemli bir belirleyici olmuştur. Aynı yıl Roma'da düzenlenen Dünya Gıda Zirvesi'ne sunulan gıda egemenliğinin kavramsal çerçevesi, süreç içerisinde diğer sivil toplum örgütleriyle yapılan çalışmalar sonucunda detaylandırılmıştır (Wittman vd., 2010). Böylelikle, gıda-tarım politikaları bağlamındaki hegemonik anlatılara alternatif ya da onların karşısında eylemlilik sergileyen oluşumların temel argümanı ortaya çıkmıştır ve bundan sonra gıda egemenliği hareketleri tanımlaması yapılmaya başlamıştır. Gıda egemenliği, tek bir toplumsal grubun başarısının ötesinde, kolektif bir mücadele alanının önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Bu durum, karmaşık ve çok boyutlu bir sorun alanı için tek bir yanıt geliştirebilmenin imkansızlığının yanı sıra her bölgenin kendine özgü dinamiklerinden ötürü gıda egemenliğine ilişkin yerelde gelişecek stratejilerin de çeşitli olmasının bir sonucudur. Fransız çiftçi-aktivist Jose Bove'nin de belirttiği gibi çözümlerin yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte belirlenmesi ve uygulanması bir ihtiyaca işaret etmekte ve hareket uluslararası bir özellikteyken gıda egemenliğinin içeriğinin ve öncülerinin yerelde belirlenmesi, kavramın ademi merkezi bir yönü olduğunu vurgulamaktadır (McMichael, 2014: 352). Gıda egemenliği hareketinin 2007'de Mali'de organize ettiği Nyeleni Forumu, bu nedenle çeşitli bölgeden ve coğrafyadan köylülerin, küçük çiftçilerin, pastoralistlerin, yerli halkların, göçmen işçilerin, tüketici ve kent hareketlerinin katılımıyla gerçekleşmiştir. Forumun sonucunda ortaya çıkan *Nyeleni Deklarasyonu 2007- Gıda Egemenliğinin Altı Temel Ayağı* ³⁸gıda egemenliği tartışmalarında uluslararası bir referans noktası ve gıda egemenliğini savunan yurttaşların temel platformu haline gelmiştir. Gıda egemenliği, gıdanın endüstriyel tarımın bir parçası olmasına karşı her

³⁸https://nyeleni.org/DOWNLOADS/Nyelni_EN.pdf (erişim tarihi: 20 Nisan 2022).

birey ve topluluk için yeterli, sağlıklı ve kültürel olarak uygun gıdaya erişimin bir hak olduğunu savunmaktadır. İkinci olarak, gıdayı tedarik eden üreticilere değer vermekte, onların haklarını savunmakta ve geçimlerini tehdit eden veya değersizleştiren politikaları, programları ve eylemleri reddetmektedir. Gıda egemenliğinin bu boyutu, “köylü üyopyası”nı yeniden canlandırmaktan ziyade toplumun tarımsal temellerine yapılan neoliberal saldırıların toplumsal ve ekolojik etkilerine karşı geliştirilen bir yaklaşımı savunmaktadır (McMichael, 2014: 348). Üçüncü olarak, gıda sistemlerini yerelleştirerek üreticileri ve tüketicileri yakınlaştırmakta ve onları karar alma mekanizmalarının merkezine koymaktadır. Dördüncü olarak, kontrolün yerleşmesini savunan gıda egemenliği; doğal kaynakların ticari anlaşmalar, yasalar ve fikri mülkiyet hakları yoluyla özelleştirilmesini reddetmektedir. Beşinci olarak, gıda egemenliği, gıda tedarikçilerinin ve onların yerel örgütlerinin gıda üretiminin korunması, geliştirilmesi, yönetilmesi ve gelecek nesillere aktarılması hususundaki bilgileri ve yetenekleri üzerine inşa edilmektedir. Son olarak gıda egemenliği, doğaya karşı değil doğayla birlikte çalışma ilkesine dayanmaktadır. İklim krizi karşısında direnç sağlayacak düşük girdili agroekolojik üretimi savunmakta; iklim krizini derinleştiren enerji yoğun monokültür tarım ve hayvancılık pratiklerine karşı gelmektedir (Nyeleni, 2007). Nyeleni Deklarasyonu, gıda egemenliğinin Dünya Gıda Zirvesi’nde kabul edilen yedi ilkesini tekrar etmiş ve kavramsal çerçevesini genişletmiştir. Temel insan hakkı olarak gıda hakkı; acil ve gerçek bir tarım reformu; doğal değerlerin korunması; gıda ticaretinin yeniden organize edilmesi; açlığın küreselleşmesinin sonlandırılması; toplumsal barışın sağlanması ve demokratik kontrol olmak üzere gıda egemenliğinin yedi temel ilkesi, gıda egemenliğine ilişkin ilkelerin başlıklarını oluşturmaktadır.

Nyeleni Forumu’ndaki katılımcılar, gıda egemenliği hususunda ortak bir çerçeve geliştirmenin gerekliliğini vurgulasalar da gıda egemenliğini uygulamanın tek bir yolunun veya reçetesinin olmadığını; bunun her bölgenin, ulusun veya topluluğun kendi şartlarına uygun yöntemlerini ve modellerini geliştirmekle kazanılabileceğini tekrar etmişlerdir (Schiavoni 2009: 685). Gıda egemenliğinin ademi merkeziyetçi ve genellemelere karşı çok sesliliği üreten temeli, kavramın çok farklı hareketlerle ilişkili olmasını beraberinde getirmektedir. Topluluk destekli tarım yapmak amacıyla İspanya’da işgal edilen topraklar, ABD’deki yerellik kültürü teması etrafında gelişen topluluklar veya Birleşik Krallık’ta Landworkers Alliance’ın küçük ölçekli ekolojik üretimin desteklenmesi için ulusal politikaların oluşmasını amaçlayan lobicilik faaliyetleri; gıda egemenliğini kavramsal bir araç olarak kullanan çeşitli eylemlilikleri ortaya koymaktadır (Dunford, 2015: 154-155). Bu çeşitlilik, gıda egemenliğinin kurumsallaşma mekanizmalarında da kendini göstermektedir. Çiftçi marketleri, topluluk destekli tarım, satın alma grupları, kentsel gıda konseyleri, toprak işgalleri, tohum paylaşımları, tohum bankaları,

agroekoloji okulları ve çiftçiden çiftçiye eğitim ağları gibi farklı pratikler, esasında küresel ve şirketleşmiş gıda rejiminin yıkıcı etkilerini azaltmak veya ortadan kaldırmak için özerk ve yerel inisiyatifler kurma hedefinde ortaklaşmaktadır (Wittman, 2015: 179). Gıda egemenliği, bir fikir, kavram, çerçeve, harekete geçirme taktiği, karşı anlatı, karşı hareket, siyasi proje, siyasi-kampanya, süreç, vizyon (Desmerais, 2015: 156) veya neoliberal gıda rejiminin toplumsal adaletsizlik, çevresel yıkım ve geleneksel bilginin yok olması sonuçlarına karşı bir politik mücadele hattı (Fairbairn, 2010: 26-27) bağlamlarıyla farklı ve çeşitli birçok ağın parçası olmuş durumdadır. Bu kavram, gıda ve tarım üzerinde daha güçlü ve iyileştirilmiş bir devlet düzenlemesine işaret etmek, DTÖ'nün ve neoliberal politikaların küçük çiftçiler üzerindeki etkilerini ifşa etmek ve gıda sistemleri üzerindeki topluluk kontrolünü vurgulamak amacıyla farklı içeriklerle tartışılmaya devam etmektedir (Andree vd., 2014: 25-26). Devletlerin yurttaşlarının gıda hakkını sağlama sorumluluğunu ortadan kaldıran şirketsel gıda rejimine karşı gıda egemenliğini savunanlar, devletlerin “uygun fiyatlı gıda tedariki, tarımsal reform ve kırsal kalkınma programları oluşturma” sorumluluğu ve görevi olduğunu vurgulayarak ve gıda sorununun ekonomik ve teknik bir olgu olarak “nötr” biçimde algılanmasına müdahale ederek meselenin politik olduğunu hatırlatmaktadırlar (Fairbairn, 2010: 28). Gıdanın kendisinin politik olduğu yargısı, gıda egemenliğinden önce ortaya konmuş gıda hakkı ve gıda güvenliği gibi kavramların yetersizliğine işaret ederek bu kavramların eleştirel bir analizle yeniden düşünülmesi için entelektüel bir birikim ortamı hazırlamıştır. Gıda egemenliği savunucularının katkılarıyla gıda hakkı; daha çoğulcu, çok kültürlü ve daha az devletçi bir anlayış temelinde yeniden kavramsallaştırılmıştır. Gıda hakkının bireysel haklar vurgusundan sıyrılıp kolektif hakları da içerecek bir haklar söylemi geliştirmesinde gıda egemenliğinin savunuculuk faaliyetleri etkili olmuştur (Claeys, 2015a: 130). Gıda egemenliği hareketlerinin 2008 yılından itibaren yaptığı eylemlerinin sonucunda 2018 yılında “Birleşmiş Milletler Köylü Hakları ve Kırsal Alanlarda Çalışan Diğer Kişiler” Deklarasyonu kabul edilmiştir. Hak temelli yaklaşımların özünü oluşturan insan onuru kavramı, yaratıcı üretim bağlamında yeniden ele alınmış ve hakların uygulanabilirliği noktasında açılımlar sağlamıştır (Schanbacher, 2010:x-xi). Kırsal alan ve kırsal alanda üretim yapmak, küresel piyasalara ürün satmanın ötesinde insanların anlamlı ilişkiler kurabileceği ve toplumsal ağlara dahil olabileceği bir bağlamda yeniden düşünülmüştür.

Gıda güvencesi ise, gıdayı politikliğinden arındırarak gıdanın teknik bir mesele olarak düşünülmesini yeniden ürettiği için eleştirilmektedir. Gıdayı insanın hayatta kalmasını sağlayacak kalori miktarına indirgeyerek kültürel boyutunu göz ardı eden ve insan ilişkilerini ekonomik bir değere indirgeyen gıda güvencesine karşın gıda egemenliği; gıdayı besleyici

değeri, tadı ve gelenekselliği bağlamında kültürel bir değer olarak kabul etmekte ve insan ilişkilerini karşılıklı bağımlılık, kültürel farklılık ve doğaya saygı bağlamında yeniden kurgulamaktadır. Gıda egemenliği, gıda etrafında tartışılan sorun alanlarının nasıl ortadan kaldırılacağını tartışmakla birlikte bu sorun alanlarının yaratıldığı bağlamın sorgulanması gerekliliğinin altını çizmektedir. Gıda ile ilişkili sorun alanlarının başında gelen yoksulluk tartışmalarında olduğu gibi, yoksulluğun nasıl ortadan kaldırılacağını tartışırken yoksulluğun nasıl yaratıldığını ve sürdürüldüğünü göz önünde bulundurmak (Schanbacher, 2010) gıdanın politikliğini hatırlatmakla doğrudan ilintilidir.

Gıda egemenliği, gıda güvencesi ve gıda hakkı kavramlarının yanı sıra, siyaset biliminin devlete ilişkin özerklik ve otonomi kavramlarının eleştirel bir analizle düşünülmesine ve kavramsal alanının yeniden tanımlanmasına ilişkin ipuçları sunmaktadır. Gıda egemenliği, devletin meşruiyetine meydan okumakta; “teritori” kavramının alanını genişletmekte ve özerklik kavramını devlet aygıtının dışında ekolojik ve kültürel bir bağlamda tartışmaktadır (Menser, 2014: 54). Gıda egemenliğine ilişkin “her ülkenin tükettiği kadarını üretme çağrısı” yönündeki söylemi geçersiz kılarak egemenlik kavramının yeniden düşünülmesini mümkün kılmaktadır. Yerleşme kavramının küresel-yerel dikotomisi bağlamında tartışılması bu söylemin temelini oluşturur. Küresel piyasalara düşman, çağdışı ve otarşik bulunan yerellik kavramına ilişkin hegemonik anlatıya karşı (McKeon, 2015b: 52; Shiva, 2014: 128) “küreselleşmenin el koyduklarını geri alma” ifadesiyle karşı anlatı inşa edilmektedir. Tarım-gıda sistemi üzerinde şirketlerin tekelleşmiş kontrolünü açığa çıkarmayı ve bu kontrolü, sistemin çoğunlukla göz ardı ettiği ve baskı altına aldıklarına vermeyi taahhüt eden gıda egemenliği anlayışı (Carlson ve Chappell, 2015: 4) yerellik kavramının nostaljik görünümlü bir kavram olarak romantize edilmesine ve ideolojik gerekçelerinden yalıtılarak düşünülmesine karşı çıkmaktadır.

Gücün dağıtılmasını öngören alternatif bir yaklaşımı benimseyen gıda egemenliği kavramı ile yerleşmiş, hesap verebilir, demokratik karar alma mekanizmaları önemsenmekte ve yerel topluluklar, bölgesel ve küresel hareketlerin bir parçası olarak kabul edilmektedir (Andree vd., 2014: 11). Gıda egemenliği kavramı, gıdanın yönetiminin tabandan demokratikleşmesinde bir araç olması nedeniyle gıdanın küresel yönetimine dair iyileştirmeler önermektedir. Bu, gıda egemenliğinin dönüştürücü olma potansiyeli ile ilgilidir. Kavramın en radikal boyutu ise, insanın gıdayla, tarımla, çevreyle ve en önemlisi de diğer insanlarla olan ilişkilerini yeniden düşünmesini sağlamasıdır (Wittman vd., 2010).

Gıda egemenliğinin ve Via Campesina’nın düşünsel zemininden yola çıkarak çalışmanın bundan sonraki bölümünde, gıdanın politik olduğu kabulüyle alternatif gıda ağları

ve bu ağlar aracılığıyla gönüllülerin/üyelerin hem kendi aralarında hem de çevreyle, tarımla ve üreticilerle kurduğu/kurmayı amaçladığı ilişkilennmeler ve ortaklıklar tartışılmaktadır.

2.2.2. Küreselden Yerele: Alternatif Gıda Ağları ve Tarihsel Gelişim Süreci

Alternatif gıda ağları, endüstriyel tarımsal üretim modelinin reddi üzerinden gelişen politikalar ve pratikler hattına işaret etmekte ve hegemonik modelin dışındaki tüm alternatif gıda tedarik pratiklerini içermektedir. Endüstriyel monokültür tarıma karşı 1990'lı yılların sonuna doğru gelişmeye başlayan çeşitli gıda hareketleriyle belirginleşen alternatif gıda ağları (Alkon ve Agyeman, 2011: 1), “endüstriyelleşme, standartlaşma ve verimlilik” yaklaşımlarının karşısına yerel aidiyetleri, kültürel özgünlükleri ve ekolojik çeşitliği yerleştirmektedir (Morgan vd., 2006: 24). Üretimin ve tüketimin değişen dinamikleriyle etkileşim halindeki kurumlar, pratikler ve eğilimler gıdanın alternatif coğrafyasının temellerini oluşturmaktadır. Goodman ve arkadaşlarının (2012: 53), “toplumsal ekolojik birliktelikler” olarak belirttiği alternatif gıda ağları; maddi ve bilişsel kaynakları belirli biçimlerde vasıflandıran ve harekete geçiren rutinlerden ve pratiklerden müteşekkildir. Bu tanım aracılığıyla, ağın içindeki üreticilerin ve tüketicilerin öğrenme ve üretme biçimlerine ilişkin yöntemlere dikkat çekilmekte ve ağın “ilişkisel ve tekrarlanan topluluk pratikleri” olduğunu vurgulanmaktadır. “Yalnızca gıdadan ibaret olmayan birliktelikler”i (Shome, 2015: 523) ifade eden alternatif gıda ağları, gıdanın ötesinde nelere işaret ettiği, gıdanın alternatif coğrafyalarının nasıl oluştuğu ve bu alanlardan yükselen potansiyelleri ve sınırlılıkları bağlamında tartışılmaktadır. Bu ağların neye/nelere alternatif olduğu; bu alternatiflerin kapsamı; hegemonik üretim-tüketim modelleriyle nasıl bir ilişki kurguladıkları; küreselleşen endüstriyel tarımsal üretime karşı üretimin ve tüketimin yeniden organizasyonunu sağlayacak dönüm noktaları olup olmadığı temel tartışma konularıdır.

Alternatif gıda ağları kavramı ilk kez “gıdanın alternatif coğrafyaları” (alternative geographies of food) olarak Whatmore ve Thorne (1997) tarafından ortaya atılmıştır. Bu kavramsallaştırmanın temelinde parçalı, eşitsiz, istikrarsız ve tamamlanmamış küreselleşme anlatısının toplumsal tartışmalara açık olduğu ve bu anlatının karşısında yer alan birçok direnişin, farklılığın ve imkânın görünür ve politik bağlamda anlamlı olduğu kabulü vardır. Bruno Latour'un aktör-ağ teorisinin coğrafyaya özgü etkilerinden yola çıkarak kavramsallaştırılan gıdanın alternatif coğrafyaları, halihazırda kurgulanmış sistemik yapılar olarak değil sürekli eyleyen performatif bir düzen olarak tanımlanmaktadır (Whatmore ve Thorne, 1997: 212-213).

“Alternatif gıda ağları” (Allen vd., 2003; Renting vd., 2003; Whatmore vd., 2003) alternatif gıda inisiyatifleri, kısa tedarik zinciri (Renting vd., 2003; Watts, Ilbery ve Maye, 2005), “yurttaş temelli tarım”, “yurttaş gıda ağı”, “alternatif tarım-gıda ağı”, “yerel gıda sistemi” (Jarosz, 2000; Du Puis ve Goodman, 2005) biçiminde çeşitli ifadelerle kavramsallaştırılmaktadır. Alternatif gıda ağları kavramı, yerellik, alternatiflik, yurttaşlık, gönüllülük, ağ yapısı ve ilişkilene temalarını tartışmaya imkân veren önemli açılımlar sağlamaktadır.

Aktör-ağ teorisinin argümanları temel alındığında ağın, bir sistem gibi kendi kendine işlemeye devam etmediği aksine birçok insana, makinaya ve koda bağlı olarak hareket ettiği anlaşılmaktadır. Ağın dayanıklılığı ve süresi, ilişki içindeki eyleyicilerin (cansız olanlar) ve faillerin kapasiteleri ve pratikleri çerçevesinde şekillendiği için kolektiftir. Ağlar bunun dışında “hibrit”, “konumlanmış” ve “parçalı” nitelikleriyle tanımlanmaktadır. Latour (1993: 122), iki karşıt uç olarak kabul edilen yerel ve küresel dışında üçüncü bir aracıya- ağlara- önem vermektedir. Hibrit ağlar kavramı, ölçekten ziyade bu kategorileri aşabilecek bir bağlantısallığı tartışmaya açar. Alternatif gıda inisiyatiflerini, hibrit ağlar olarak ele almak, makro-mikro veya yapı-fail gibi sosyolojik ikiliklerin ötesinde; bu ağların "belli bir mesafeden" bu kategorilerle nasıl ilişkilendiğini ortaya çıkarmayı ifade eder. Alternatif gıda inisiyatiflerini aktör-ağ teorisi bağlamında düşünerek, insan dışı varlıkların toplumsal yaşamın dokusundaki eyleyiciliği ve gücün ilişkisel olduğu öne çıkarılmaktadır (akt; Whatmore ve Thorne, 1997: 213). Süreçleri içinde barındıran alternatif gıda ağları bununla birlikte mekansallığa işaret etmektedir. Harvey’den (1996: 208) hareketle, anlama ilişkin çeşitli boyutların taşıyıcısı olarak kabul edilen mekân, alternatif gıda ağlarının potansiyellerinin yeniden üretildiği alanlar olarak düşünülmektedir. Mekansallığın barındırdığı potansiyellerin yanı sıra, ağ aynı zamanda farklı örgütlenme biçimlerine işaret etmektedir. Alanın *ağ* niteliğini öne çıkarmak, alternatifliğin neoliberal gıda rejimi karşısındaki potansiyel gücünü ima etmektedir (Watts vd., 2005).

Alternatif gıda ağları, adil ticaret ve organik üretimden topluluk destekli tarıma ve çiftçi marketlerine, tüketici kooperatiflerine ve topluluk bahçelerine dek uzanan bir alanda eylemlilik sergilemektedir (Agyeman ve McEntee, 2014: 212; Friedmann ve McNair, 2008: 427; Zerbe, 2014: 84). Alternatif gıda ağları, kendini karşısında konumlandığı endüstriyel tarımın “monokültür zihniyeti”ne (Shiva, 1993) karşı hem tarımsal üretimde hem de toplumsallık inşasında “çok kültürlülüğü” önemsemektedir (Alkon ve Agyeman: 2011). Gıdaya ulaşımına dair oluşturulan çeşitli dağıtım modellerinde, gıdanın sağlıklı ve kaliteli olmasının yanı sıra toplumsal ve çevresel bağlamda sürdürülebilir olması amaçlanmaktadır. Alternatif gıda ağlarının içindeki topluluklar “içine dahil ettiği aktörlerle kurduğu iletişime dair yeni yöntemler

geliştirmesi, gıda tedarikinin içine sosyal ve ekolojik boyutları dahil etmesi ve gıdaya dair anlamlar inşa etmesi ve bunları paylaşması” (Brunori vd., 2012) bağlamında üç ortak özelliğe sahiptir. Bu ortak özelliklerin yanı sıra, her topluluk öncelikli amaçları temelinde farklılaşmaktadır. İrlanda’da başlayan *Geçiş Hareketi (Transition Movement)* enerji üretimine ve tüketimine vurgu yapmakta; Fransa’da Aubagne’de 2001 yılında başlayan *AMAP (Associations pour le Maintien de l’Agriculture Paysanne/ Köylü Tarımının Korunması Birliği)* yerel ürünlerin üretiminin önceden planlanmasını ve finansal açıdan desteklenmesini teşvik etmekte; ABD’de *topluluk destekli tarım (community supported agriculture)* üretici-tüketici ilişkisini işlevsel bir örgütlülüğe ve piyasa görünürlüğüne kavuşturarak Just Food ve Local Harvest gibi ticari dijital ağlar oluşturmaktadır (Grasseni, 2014:179).

Üyelik sistemi veya kutu sistemi gibi isimlendirmeleri de bulunan topluluk destekli tarım, ABD’de yaygınlaşmasının öncesinde 1960’lı yıllarda Japonya’da “teikei” (ortaklık) olarak ortaya çıkmıştır. Endüstriyel tarımın yarattığı anonim üretici imgesine karşı topluluk destekli tarım, üreticinin varlığını görünür kılmaktadır. Bu ekonomik model, gündelik yaşam pratiklerinin toplumsal, politik ve ekonomik tezahürlerini görünür kılmayı amaçlayan alternatif gıda ağlarının somut bir örneğini oluşturmaktadır (Zerbe, 2014: 84). Hasadın bereketiyle beraber risklerini de paylaşan tüketiciler, çoğunlukla haftalık aldıkları paylar için aylar önceden çiftçiye ödeme yapmaktadır (Starr, 2005: 142). Ürün paylaşımı olarak da tanımlanan topluluk destekli tarım modeli, üreticiler ve tüketiciler arasındaki uzun dönemli bir ilişkiye dayanmaktadır (Nigh ve González Cabañas, 2015: 332; IPES FOOD ve ETC Group, 2021: 129). Çiftçilerin ürünlerini doğrudan satmalarını destekleyen ve üreticilerle tüketiciler arasındaki ortaklık ilişkisini görünür kılan topluluk destekli tarım modeli ABD’de 2011 yılında Maine, Penobscot’ta gıda yurttaşlarının girişimlerinin sonucunda yasalaşmıştır. Bu hareketlerden ve eylemlerden etkilenen Blue Hill, Trenton, Hope, Plymouth, Appleton ve Livermore gibi kentlerde de benzer süreçlerle yaşanmıştır. Yerel gıda üretimine, dağıtımına, satışına ve tüketimine dayalı yerel bir gıda sistemi inşa ederek aile çiftliklerini ve yerel gıda kültürlerini korumak amaçlanmaktadır (Sloboda, 2013: 13).

Süreçsel, performatif ve parçalı bir yapıyla eyleyen bu ağların küresel ölçekte çeşitli karşılıkları bulunmaktadır. *Kır-Kent Ağları: Yurttaşlar Arasında Çeşitli Değişimler-Alışverişler (An Urban-Rural Networks: Generating New Forms of Exchanges between Citizens)* sözcüklerinin baş harflerinden oluşan uluslararası taban hareketi ağı *URGENCEI*, en bilindik formu topluluk destekli tarım olan çeşitli dayanışma temelli yerel agroekoloji

ortaklıklarını 2016'da yayınladıkları raporda³⁹ bir araya toplamıştır. Avrupa'da 22 ülkede dayanışma temelli yerel gıda sisteminin içinde olan araştırmacılardan, aktivistlerden, tüketicilerden ve küçük ölçekli üreticilerden elde edilen verilerden hareketle, 6300 tane topluluk destekli tarım inisiyatifinin ve yaklaşık bir milyon tüketicinin bu ağlarda yer aldığı raporda ifade edilmiştir. Her ülkenin kendine özgü tanımlamalarıyla uyguladığı topluluk destekli tarım, bazı temel kavramlar ve ilkeler bağlamında ortaklaşmaktadır. Avusturya'da dayanışma tarımı (Solidarische Landwirtschaft), topluluk destekli tarım (Gemeinschaftsgestützte Landwirtschaft –Gelawi) ve birlikte tarım yapmak (miteinander landwirtschaften); Belçika'da Zelfplukboerderij; Hırvatistan'da dayanışma temelli alışveriş grupları (Grupe Solidarne Razmjene); Finlandiya'da ortaklık tarımı (Kumppanuusmaatalous); Almanya'da dayanışma temelli tarım (Solidarische Landwirtschaft); Yunanistan'da toplum destekli tarımsal üretim (Κοινωνικά Στηριζόμενη Αγροτική Παραγωγή) ve tarımsal dayanışma ekonomisi (Αλληλέγγυα Αγροτική Οικονομία); Macaristan'da topluluk tarımı (Közösségi); Norveç'te işbirliği ile tarım (Andelslandbruk); Sırbistan'da beslenme dayanışma toplulukları (Solidarne prehrambene grupe); Polonya'da topluluk destekli tarım (Rolnictwo Wspierane przez Spotecznosc); İspanya'da sorumluluk paylaşımlı tarım (Agricultura de Responsabilidad Compartida); İsveç'te ortaklık tarım (Andelsjordbruk) ve İtalya'da dayanışma temelli satın alma grupları (Gruppo di Acquisto Solidale-GAS) bu modelin çeşitli ülkelerdeki karşılıklarına örnektir. Üreticiler ve tüketiciler arasında güven ve yakınlık odaklı bir ilişki geliştirmek için coğrafi yakınlığı ifade eden *yerellik*; temel amacı üreticileri desteklemek olduğu için *dayanışma odaklılık*; üreticiler ve tüketiciler arasında *ortaklık* ve *agroekolojik* ilkelerin benimsenmesi ve yaygınlaştırılması, URGENCI'nin araştırmasına dahil olan ağların ortak değerlerini oluşturmaktadır.

Friedmann ve McNair (2008: 427), alternatiflerin çokluğunu ağın içindeki sayısız düğüme benzetmektedir. Asfaltın içinde büyümeye devam eden bitkiler gibi nihayetinde bir yolun ormana dönüşmesiyle devam edebilecek bu süreçte, tıpkı yerele gömülü ve küreselle bağlantılı biçimde gıdanın yeniden düzenlenmesi için imkanlar bulunmaktadır. Bu oluşumlar, kapitalist toplum yapısındaki boşluklar veya çatlaklar gibidir. Küreselleşmenin çelişkilerinin somut ifadesi olan bu ağlar, yarının küresel kapitalizmini dönüştüremese de bu ağlar içinde oluşan inisiyatifler ve çabalar, Winson'a (1997: 242) göre, 2000'li yıllarda silinmez izler bırakacaktır. Toplulukların ve çevrenin sağlığını gözeterek farklı gıda gelecekleri tahayyül etmekte ve hayata geçirmekte gıda araştırmacılarının rolü olduğunu savunan Hill (2015: 555)

³⁹<https://urgenci.net/wp-content/uploads/2016/05/Overview-of-Community-Supported-Agriculture-in-Europe-F.pdf> (erişim tarihi: 19.01.2022).

ne tür bir gerçekliği uygulamak, güçlendirmek ve çalışma konusu haline getirmek istediğinden yola çıkarak şirketsel gıda rejiminin ötesinde oluşan bu çeşitliliğin önemine vurgu yapmaktadır.

Alternatif gıda ağları ile ilgili ilk çalışmalarda sürdürülebilir kırsal kalkınma ve çeşitlilik bağlamında bu ağların katkısı ve üreticilerin rolü incelenirken sonraki çalışmalarda, sürdürülebilir tüketim yaklaşımdan hareketle, alternatif gıda ağları; tarım-gıda sistemlerinin yapısını ve işleyişini dönüştürmek ve alternatif ekonomik alanlar inşa etmek için taşıdığı potansiyelleri bağlamında toplumsal hareketler olarak incelenmeye başlamıştır (Renting vd., 2012: 290). Pestisitlerin yasaklanması için yürütülen kampanyalar, çiftçilerin ve çiftlik çalışanlarının koşullarının iyileştirilmesi için yapılan eylemler biçiminde kendini gösteren gıda aktivizm hareketleri, yapısal eşitsizliklerin her türüne karşı yapılan itirazlarla bir arada incelenmekte ve bu alanların karşılıklı birbirini etkileyen ilişkiselliğine vurgu yapılmaktadır. Örneğin ABD’de ortaya çıkan *Siyah Yaşamlar Önemlidir (Black Lives Matter)* ve *İşgal Et (Occupy)* hareketleri yeni gıda aktivizmlerinin gelişmesi için imkanlar yaratmaktadır. Eski olan her şeyin yeni suretlerde toplumsal karşılıklarının yaratıldığını ifade eden Alkon ve Guthman’a (2017: 536) göre, bu politikaları yeni yapan şey, gıda aktivistlerinin stratejik yapıları, iş birlikleri ve ağ geliştirme kabiliyetleri ve etik tüketimi popülerleştirmeleridir. Alternatif gıda ağlarının “büyümeme” (de-growth)⁴⁰, “geçiş hareketleri” (transition town movement), “dayanışma ekonomileri” (solidarity economies), “yer temelli kalkınma” (place-based developmentalism) ve “ekofeminizm” (ecofeminism) gibi toplumsal hareketlerle ve yeni kavramsal açılımlarla ilişki içinde olmaları ve onlara eklenilebilmesi bu ağların temel özelliklerinden biridir (Compagner, 2015: 20; Renting vd., 2012: 292-293). Alternatif gıda ağlarının daha kapsayıcı etik ve siyasal kimlikler yaratması için bu ilişkilenmeler, önemli bir role sahiptir (Burke ve Shear, 2014: 139).

Konvansiyonel tarım-gıda sisteminin meşruiyetine ve hegemonyasına karşı çıkan toplumsal hareketler, tarım-gıda çalışmalarındaki dört temel sorunsal bağlamında ele alınmaktadır. Alternatif tarım-gıda ağlarının değişiklik-farklılık temel etosu bağlamında bir araya gelip gelemeyeceği sorusuna Constance ve arkadaşları (2014: 7), “çevre sorunu, tarım sorunu, gıda sorunu ve özgürleşme sorunu” çerçevesinde yanıtlar üretmektedir. Çevre sorunu, modern tarım ve çevrenin niteliği arasındaki ilişkiyi sorgulayarak endüstriyel tarımsal üretimin ekoloji üzerindeki yıkıcı etkilerini görünür kılmayı amaçlamaktadır. Sentetik kimyasalların kullanılmasına ve tarımsal emek üretim sürecindeki eşitsizliğe ve adaletsizliğe karşı çıkarak başlayan organik gıda hareketi bu soruna ilişkin bir yanıt olarak ele alınmaktadır. Sentetik

⁴⁰ Alternatif gıda ağlarını degrowth kavramı temelinde inceleyen çalışma için bkz. Braun, B., Oßenbrügge, J. & Schulz, C. (2018).

kimyasalların yerini organik girdilerin aldığı bu süreç, ekolojik anlamda olumlu yansımalar yaratsa da agroekolojik yöntemler ve emeğin eşitlikçi bir şekilde yeniden organizasyonu, hâkim söylemin dışında bırakılmıştır. Organik gıda hareketi, neoliberal piyasalarca içermilenerek (co-opt) konvansiyonelleşmiştir (Constance vd., 2014: 8-13). Friedmann'ın (2005b) şirketsel-çevresel gıda rejimi tanımında da vurguladığı bu ikili ayrım, gıda rejiminin farklı dinamiklerden beslenen boyutlarına ışık tutmaktadır. Rejimin bir tarafında verimlilik, kar ve kazanç saikleriyle ekolojik döngüleri, biyoçeşitliği ve toprak canlılığını göz ardı eden endüstriyel, şirketleşmiş tarımsal üretim; diğer tarafında ise dışsallaştırılan ve göz ardı edilen ekolojiyi temel alan tarımsal üretim modelleri yer almaktadır. Ekolojik bağlamda bütünsel bir yaklaşım sunan bu paradigmada (ecologically integrated paradigm), küreselleşmiş endüstriyel gıda sistemine karşı agroekoloji ve biyoçeşitlilik temelinde organik-küçük ölçekli üretimin korunması amaçlanmakta ve geleneksel bilgilerle yetenekler önemsenmektedir. “Üretimci paradigma” (productivist paradigm) ve “yaşam bilimleriyle bütünleşik paradigma” (life sciences integrated paradigm) gibi ana akım gıda paradigmalarından farklı olarak “ekolojiyle bütünleşik ya da ekolojiye uyumlanmış paradigma” (ecologically integrated paradigm), alternatif gıda ağlarının kavramsal ve kuramsal temellerine işaret eden bütünlüklü bir yaklaşım geliştirmektedir. Endüstriyel gıdaların toksik niteliğini ve ekolojik maliyetlerini sorgulayan ekoloji hareketleri bu nedenle alternatif gıda ağlarının gelişmesinde önemli bir dinamik olarak işaret edilmektedir (Campbell, 2009: 316; Compagner, 2015: 9; Shome, 2015: 533). Gıdanın ekolojik süreçlerden ve döngülerden azade üretilmesi, gıda rejimlerinin istikrarını sarsma potansiyeli taşımaktadır. Bu nedenle gıda rejimlerinin meşruiyetinin sağlanmasında günümüzde bir “ekolojik dönüş”ten (ecological turn) bahsetmek mümkündür (Campbell, 2009: 313).

Gıdanın ekolojik bağlamına yerleştirilmesini ifade eden bu yaklaşımı, “niteliğe dönüş” (quality turn) kavramı tamamlamaktadır. Bu kavram aracılığıyla konvansiyonel tarım-gıda sistemi ve gıdaların niteliği arasındaki ilişki sorunsallaştırılmaktadır. Çevre sağlığının yanı sıra gıdanın tüketiciler, gıda işçileri, çiftlik işçileri, çiftçiler ve hayvanlar üzerindeki etkileri ve riskleri vurgulanmaktadır. Şirketlerin gücünü kooperatiflere ve kolektif iş birliklerine vererek eşitlikçi bir karar alma mekanizmasını işletmeyi amaçlayan adil ticaret, gıda sorununa bir çözüm önerisi olarak ele alınmaktadır (Constance vd., 2014: 23) Adil ticaretin başlangıcında, 1950’li yıllardan itibaren çeşitli seküler ve dini toplumsal grupların (örn; ABD’de Ten Thousand Villages ve Equal Exchange; Birleşik Krallık’ta Oxfam ve Christian Aid; Almanya’da GEPA ve Hollanda’da Max Havelaar) Güney’deki çikolata, kahve gibi geleneksel ve kolonyal ürünleri üreten tarım işçileriyle ve çiftçileriyle ekolojik, adil ve sürdürülebilirlik ilkeleri temelinde kurduğu ortaklıklar bulunmaktadır (Goodman vd., 2012: 197). Adil ticaret,

dönüştürücü gücünü zamanla yitirse de bu süreç boyunca gıda; üreticiler ve tüketiciler arasında bir “ilişkilenme” (Carolan, 2012) ve farklı aktörlerin üzerinde söylem ürettiği “ihtilaflı bir düzenleme alanı” (Goodman vd., 2012: 47) olarak ele alınmış ve tedarik zincirlerinin niteliği sorgulanmaya başlamıştır. Adil ticaret; tüketici ve üretici fiyatları arasındaki uçurumun fark edilmesine yönelik öğretici bir araç olmakla birlikte küreselleşmenin hegemonik gücüne karşı ekonomik ve toplumsal boyutlarıyla çeşitli alternatiflerin oluşabileceğinin bir karşılığını yaratmıştır (Starr, 2005: 144).

Alternatif gıda ağları, gıda rejimlerinin krizleri karşısında meşruiyetini inşa ederken “ekolojik” ve “niteliksel” dönüşüm/geçiş/eşik kavramlarına ek olarak “kültürel dönüş” (cultural turn) kavramını üretir (Campbell, 2009: 313; Friedmann ve McNair, 2008: 427). Gıdanın kültürel bağlamlarının geri alınmasını ifade eden bu dönüş, alternatif gıda ağları içindeki yerel gıda girişimlerinde karşımıza çıkmaktadır.

Gıdayı ekolojik ve kültürel bağlamlarından kopararak mekansızlaştıran neoliberal küreselleşmenin gıda rejimi üzerindeki yıkımlarına karşı gıdanın alternatif coğrafyaları bir potansiyel olarak sunulmaktadır. Bu potansiyeller, gıdanın kültürel niteliklerinin görünür olduğu yerelleşme anlatısına dayanmaktadır. İlkinin işaret ettiği gıdayı yersiz yurtsuzlaştıran politikalar; yoğun üretim, düşük ücretler ve şirketlere girdi sağlamak çerçevesinde bir üretim ilişkisini ve üretime ilişkin mekânsal bilginin yokluğu bağlamında gelişen tüketici ilişkilerini teşvik etmektedir (Morgan vd., 2006: 72). Geniş ölçekli, küresel gıda tedarikinin kısaltması olarak kullanılan *Küresel Gıda* ya da büyük harfle *Gıda*, belli bilgileri, duyguları, tatları ve tercihleri etkileyerek veya geliştirerek konvansiyonel gıda tüketim pratiklerini yeniden üretmektedir (Carolan, 2012: 7-8). Alternatif gıda ağları ise, neoliberal piyasalarca üretilen mekanları yerellik bağlamında yeniden anlamlandırmaktadır. Üretimin yapıldığı mekanlar ve kır hem konvansiyonel hem de alternatif tarım-gıda sistemlerinin farklı saiklerle etkelediği ve etkilendiği ihtilaflı alanlar olarak işaret edilmektedir. Birincisinin yersiz-yurtsuzlaştırma politikalarına karşı alternatif gıda ağları, “yeniden yerelleşme-mekansallaşma” (re-spatialisation/re-localisation) (Morgan vd., 2006: 53) politikaları üzerinden daha yoğun ekolojik dönütleri ve bilgi akışını yansıtmaktadır. Bununla birlikte, dayanıklılık ve uzaklık kavramlarıyla tanımlanan Yersiz-Yurtsuz Gıda’nın (Food From Nowhere) karşısında gıdanın yerel ve mevsimsel olma nitelikleri öne çıkarılmaktadır. Böylece gıda, yerel ve ekolojik olarak daha “uygun” bir sistemin içine yerleştirilmektedir (Campbell, 2009: 310). Yersiz-Yurtsuz Gıda, üzerine yerleştiği alanın toplumsal, coğrafi, ekonomik ve teknik boyutlarını marjinalize ederek kendini üretirken, Yeri-Yurdu Belli gıda rejimi ise, marjinalleştirilen ve dışsallaştırılan

bu boyutları tartışmaya açmaktadır (Campbell, 2009: 313). Bu, gıdanın toplumsal ve ekolojik olarak bir mekânı olduğu anlamına gelir.

Alternatif gıda ağlarının en belirgin özelliklerinden biri olan yerellik arayışı, metabolik yarılmanın, epistemik yarılmanın ve yabancılaşmanın rahatsız edici boyutlarda görünür olması ve bunun sürdürülebilirliğinin sorgulanmaya başlamasıyla yakından ilintilidir. Gıda rejimine içkin sorunları perdeleyen istikrarlı ilişkiler ağı Carolan'ın (2012: 6) örneklediği gibi, coli basılı salgını ya da deli dana hastalığı gibi olaylarla sarsıldığı zaman mevcut gıda rejiminin içine girdiği krizleri, belirtilen kavramlar dahilinde açıklamak bir ihtiyaç halini almaktadır.

“Metabolik yarılma” (metabolical rift), sudaki ve topraktaki besleyici doğal döngülerin kimyasal gübreler, pestisitler ve hibrit tohumlarla ikame edilmesiyle tarımın mono-kültür meta ilişkilerine indirgenmesini ifade etmektedir (McMichael, 2021: 162). Maddi temelleri Marx tarafından oluşturulan kavram, kapitalizmin tarihsel gelişimi bağlamında nedenleri ve sonuçları ile ele alınmıştır. Metabolik yarılma, tarımın biyolojik temellerinden ve insanın doğadan uzaklaştırılması şeklinde iki önemli sonucu izah etmek için kullanılan ekolojik, toplumsal ve tarihsel boyutlara sahip bir kavramdır. Gıda ile ilintili sağlık risklerinin artmasına, geleneksel ekolojik bilginin kaybına ve yüz yüze toplumsal ilişkilerin zayıflamasına neden olan bu kopuşun temelinde insanın doğadan ve emeklerinin karşılığında yabancılaşması bulunmaktadır. Metabolik yarılma bu maddi kopuşlara ek olarak epistemik/bilgisel kopuşu derinleştirmektedir. Epistemik kopuş, toplumsal iş bölümünün kırdan kente göçlerle farklılaşması ve tarımsal üretim bilgisine sahip insanların mülksüzleşerek kentte işçilere dönüşmesi yoluyla, emeğin toplumsal, ekolojik ve tarihsel bağlamından kopartılmasını ifade etmektedir. İnsan-doğa ilişkilerine dair bilginin ve deneyimin toplumsal yaşamın kendisinden uzaklaştırılması veya soyutlaştırması şiddetin bir türü olarak nitelendirilmektedir (McMichael, 2009,162; Schneider ve McMichael, 2010).

Yerelliği, ekolojik döngüleri, toplumsal ilişkileri ve dayanışma yollarını vurgulayan alternatif gıda ağları, metabolik yarılmayı, yabancılaşmayı ve epistemik kopuşu onarma (Clausen, 2007; Wittman, 2009) amacına dönük inisiyatifler olarak izah edilebilir. Agroekoloji, permakültür, biyo-dinamik tarım gibi tarımsal üretimde uygulanan alternatif yöntemleri geliştiren ve destekleyen bu ağlar hem doğanın doğal döngülerine kavuşmasını hem de insan-doğa ilişkilerinin yeniden yerine oturtulmasını sağlama potansiyeline sahiptir. Üretimin ve tüketimin birbirine karşıt uçlarda sabitlenmesi ile bu olgunun yarattığı ekolojik, toplumsal ve politik etkileri görünmez kılınırken ve tüketicinin gıda ile ilişkileneceği neoliberal piyasa koşullarında fiyat çerçevesinde gerçekleşirken alternatif gıda ağları, üretimin sorun alanlarıyla tüketici arasındaki “konforlu alanları” (Campbell, 2009: 315) sorunsallaştırmakta ve görünür

kılmaktadır. Endüstriyel tarımsal üretimin modernist paradigma aracılığıyla ekolojik ve toplumsal maliyetlerinin dışsallaştırılmasına karşı alternatif gıda ağları, “epistemik bir müdahale” (McMichael, 2014) imkânı olarak değerlendirilebilir. Büyümenin, verimli olmanın toplumsal ve ekolojik sonuçları olduğunu vurgulayan bu “epistemik müdahale” ile ekonomi-toplum ilişkilerini tartışmaya açan yeni yerel ortaklıklar kendini meşrulaştırabilir.

2.2.3. Disiplinlerarası Bir Yaklaşım Temelinde Alternatif Gıda Ağlarının Potansiyellerinin ve Sınırlılıklarının İzini Sürmek

Çalışmanın temel hareket noktalarından biri olarak işaret edilen gıda çalışmaları alanının disiplinlerarası niteliği, alternatif gıda ağlarının bu çalışmada nasıl ele alınacağına yönelik işlevsel bir yöntem önermektedir. Alternatif gıda ağları; ekonomik, sosyolojik, çevresel, antropolojik ve coğrafi yaklaşımların öne çıkardığı kavramlar ve çalışma alanları bağlamında ele alınmaktadır. Disiplinlerarası bir yaklaşımın benimsenmesindeki amaç; alanın çeşitliliğini, sürekliliğini, alanın içindeki farklı disiplinlerden kavramların karşılaşmalarını ve etkileşimlerini vurgulamaktır.

Alternatif gıda ağları; konvansiyonel gıda tedarik zincirlerine mekânsal, ekonomik, çevresel ve toplumsal bağlamda alternatifler sağlayarak üretici-tüketici ilişkilerini dönüştürmeyi amaçlayan alternatif ekonomik ağlar olarak ele alınmaktadır (Renting vd., 2003). Alternatif ekonomik ağlar tanımı, ekonomik coğrafyacılar tarafından “çeşitli ekonomiler” (diverse economies) kavramı çerçevesinde tartışılmaktadır. Feminist iktisadi coğrafyacılar Gibson-Graham (2010)⁴¹, neoliberal piyasa ve sermaye merkezli bakış açısının marjinalize ettiği ve görünmez kıldığı alternatiflerin her birini “başarıları, sorunları, hayal kırıklıkları ve ümit vaat” eden boyutlarıyla birlikte “çeşitli ekonomiler” bağlamında incelemenin önemini vurgulamaktadır. Kolektif eylem siyaseti ile topluluk ekonomileri kurma fikrinin özünde; toplumsal aidiyet ve karşılıklı bağımlılık değerleri temelinde ekonomi kavramının “yaşamın idamesi ve gelişimiyle ilgili etik yaklaşımlar” doğrultusunda yeniden düşünülmesi yer almaktadır. Ekonomi, böylece “etik bir eylem alanı” (Gibson-Graham, 2020: 2) olarak kavramsallaştırılarak çokluğa ve olasılıklara açık söylemsel bir alana yerleştirilmektedir. Kapitalizm; etkin, gelişmiş ve evrensel dinamiklere sahip ekonomik bir form olarak değil farklılıkları silen ve farklılıkların üzerini örten bir düzenek olarak kavramsallaştırılmaktadır. Alternatif gıda ağları, neoliberal küreselleşmenin yıkımlarına karşı çözümler üreten bir *laboratuvar* olarak kabul edildiğinden, çeşitli ekonomiler kavramı bağlamında incelenmeye değer pratikler sunmaktadır (Rosol, 2020: 55). Neoliberal piyasa düzeninde yeni yöntemler ve

⁴¹J.K Gibson-Graham, Julie Graham ve Katherine Gibson’ın eserlerini yazarken kullandıkları mahlaslarıdır.

pratikler geliştirmeyi hedefleyen “düşünümsel topluluklar” (reflexive communities of practice) (Moragues-Faus, 2017: 470) olarak alternatif gıda ağıları, çeşitli ekonomilerin deneyimlenmesi için potansiyeller sunmaktadır. Alternatif gıdalar ve alternatif ağılar arasında yapılan ikili ayırım (Watts vd., 2005) üzerinden tartışılan alternatif gıda ağıları, böylelikle alternatif ekonomiler bağlamında da incelenmeye başlar. Rosol (2020), organik-kaliteli-özel-bölgesel-yerel-kültürel gibi sıfatlarla katkı maddesi ve şeker oranı yüksek işlenmiş gıdalara karşı “alternatif gıdalar”; ve ana akım dağıtım modellerine ve gıda tedarik zincirine karşı çiftçi pazarları, doğrudan satış, topluluk destekli tarım, kentsel tarım ve adil ticaret gibi “alternatif ağılar” ikiliğine “alternatif ekonomiler” boyutunu eklemektedir. Sosyal girişimler, kooperatifler, dayanışma ekonomileri, gıda paylaşımı ve gönüllü emek farklı ekonomik pratiklere örnektir. Alternatif ekonomiler kavramı; üretimin, dağıtımın ve tüketimin farklı yöntemlerle gerçekteşirilmesi imkanlarına işaret ettiği gibi, bu pratikler aracılığıyla gelişen ekonominin ve ekonomik ilişkilerin ana akım yaklaşımlardan ayrıştığını ifade etmektedir (Psarikidou, 2015: 68). Majör olanları sabitlediği ve minör olanları marjinalleştirdiği, farkı sınırlandırarak adlandırdığı için eleştirilen alternatif kavramı; “zayıf değil aksine tehdit edici bir sözcük” olarak ele alınmaktadır. Alternatif olma hali, ana akım paradigmaları sorgulayarak karşı itirazları belirginleştirmesi ve buradan hareketle statükoyu değiştirme veya dönüştürme potansiyellerine işaret etmesi bağlamında kavramsallaştırılmaktadır (Gibson-Graham, 2010: 28). Kendi başına bir çözüm olarak düşünülme de alternatif ekonomilerin ortaya çıkmasını sağlayacak bu yöntemlerden biri sosyal girişimlerdir. Krizlere, toplumsal ve ekonomik zorluklara karşı sosyal girişimler, gücün işleyişi ve insan sermayesinin düzenlenmesi bağlamında yaratıcı çözümler önermektedir. Tarım-gıda sistemindeki toplumsal eşitsizliklere ve ekolojik adaletsizliklere karşı gönüllü emek, dayanışma temelli ağılar ve sosyal girişimler toplumsal dönüşümleri üretecek imkanları barındırmaktadır.

Alternatif gıda ağılarının bu temelde incelenmesinde, Gibson-Graham’ın (2006; 2010; 2020) geliştirdiği “post-kapitalist düşünme” biçimi (postcapitalist thinking) ile “kapitalizm merkezli düşünce karşıtlığı”nın (anticapitolocentrism) ve Karl Polanyi’nin (2010) “çifte hareket” (double movement) ve “yerleşiklik-gömülülük” (embeddedness) kavramlarının etkileri bulunmaktadır. Görünmezi görünür kılmak için yeni bir dil, temsil politikaları ve bu politikaları okuma biçimlerinin geliştirilmesini öneren Gibson-Graham (2020: 212-213) ekonomik bütünleşmenin farklı yöntemleri hakkında teorileri olan Polanyi’den etkilenmiştir. “Karşılıklılık” (reciprocity), “yeniden dağıtım” (redistribution), “piyasa değişimi” (market-exchange) olmak üzere farklı türden değişimlerin tarihteki bir aradalığına vurgu yapan düşünür, 19. yüzyılda yaşanan büyük dönüşümün; geç Taş Devrinden beri yaygın olan piyasanın

toplumsal bağlamından çıkarılmasıyla ve bunun toplumsal-ekonomik yaşamın temel düzenleyicisi olarak ilan edilmesiyle ilintili olduğunu savunmaktadır. Üç hayali metanın (toprak, emek, para) eklenmesiyle daha da genişleyen bu liberal piyasa; yalnızca değiş tokuş üzerinden değil, karşılıklık ve yeniden dağıtım bağlamını da kullanarak toplumsal hayatı kendi üzerinden örgütleyecek bir güce kavuşmuştur. Ancak piyasanın, toplumsalı içine hapseden ve sembolik bir şiddet biçimini de barındıran bu yapısına karşı “karşı hareketler”in (double movements) oluşması kaçınılmazdır. Polanyi’nin *Büyük Dönüşüm* (2010) adlı eseri, ekonominin toplumdaki yerine ilişkin açıklamalar sunan önemli bir referans kaynağıdır. Polanyi, tarih boyunca ekonominin insan ilişkilerine-ondan ayrılmayacak biçimde-yerleşmiş olması temel fikrinden yola çıkar. Polanyi, toplumun her döneminde var olan piyasayı değil; piyasanın toplumsallıktan arındırılmış işleyiş biçimini eleştirir. Polanyi, böylesi bir piyasa sisteminin ilk kez 19.yüzyılda ortaya çıktığını ve toplumsal yapının parçalanması pahasına geliştiğini belirtmektedir. Bu; piyasa sisteminin iki temel niteliğinden kaynaklanmaktadır. İlki ekonomik faaliyetin tamamının değişim ilkesi doğrultusunda yönlendirilmesi ve ikincisi bunun tamamının piyasaya bırakılmasıdır. Bunun sonucunda insanın maddi varoluşunun temelleri, toplumsal olmayan toplumdan kopuk bir mekanizmaya teslim edilmekte ve piyasa; toplumun tamamına hâkim hale gelmektedir. Polanyi (2010), 19.yüzyıl kapitalizmine bakarken bu yıkıcı mekanizmanın etkilerini bir noktaya kadar azaltan karşı hareketlerden söz etmektedir. “Çifte hareket, doğal olmayan bir durumun kurumsallaştırılması çabalarıyla ve toplumun bu doğal olmayan duruma karşı kendini korumak için geliştirdiği mekanizmalarla ilgili bir olgu”dur (Polanyi, 2010: 124). Polanyi’nin liberalizmin yayılması ve onun yayılmasına karşı oluşturulan inisiyatifler temelindeki 19.yüzyıl tasviri; gıdanın farklı tedarik yöntemleri çerçevesinde gelişen alternatif ekonomileri anlamak için de güçlü bir kavramsal hat önermektedir. Polanyi, toplumsal ve politik alanların ekonomiden çıkarılması (*disembedding*) ve bu piyasa mekanizmasının yıkımlarına karşı bu alanların ekonomiye yeniden yerleştirilmesi (*re-embeddedness*) olmak üzere modern toplumlarda iki eğilim olduğunu ifade etmektedir. Kendi kendini düzenleyen piyasaya bağlı olan ekonomik sistemde, insanın ve doğanın pazarlanabilir olduğu düşünülürken buna karşı oluşan ikinci eğilimde “yeniden dağıtım” (*redistribution*) ve “karşılıklık” (*reciprocity*) ilkeleri temelinde toplumsala gömülü bir ekonomi kavrayışı geliştirilmektedir (Alberio ve Moralli, 2021: 449).

Alternatif gıda ağları, böylelikle yukarıda kavramları ve fikirleri belirtilen düşünürlerin açtığı yoldan devam ederek neoliberal küreselleşmenin kıyısında ve kapitalizme kıyasla etkinliği ve verimliliği değerlendirilen alanlar olarak değil; kendi özgünlükleri dahilinde ve elbette içinde geliştikleri piyasa ve hâkim düşünce tarzları ile ilişkisi bağlamında ele alınmaya

çalışılmaktadır. Alternatif gıda ağları, ne ana akım ekonomi tarafından içerimlenmeye teşne ya da mecbur ne de prefiguratif eylemlilikleri dolayısıyla değişimin öncüsü olarak kabul edilmektedir. Bu konumsallıkları yeniden üretmeden, onlarla eleştirel bir mesafe geliştirmeyi sağlayan düşünümsel- refleksiv bir yaklaşım (Goodman vd., 2012: 4) benimsenmektedir. Düşünümsellik, birtakım değerler bütünü değil; insanların eylemlerinin kusurlarını kabul ederek amaçlarına devam ettiği bir süreç olarak kavranmaktadır. Gündelik hayatın çelişkilerini ve karmaşasını kabul ederek başlayan bu süreçte, ölçeklerden (yerel-küresel gibi) herhangi biri öne çıkarılmaz; ayrıcalıkların üzeri kapatılmaz (DuPuis vd., 2011). Gibson-Graham'ın çeşitli ekonomiler kavramının metodolojisini geliştirirken kullandığı “farklılıkları okuma, farkla okuma” (reading for difference); düşünümselliği anlamlandırmaktaki bir düşünme pratiği ve araştırma yöntemi olarak tartışılmaktadır. Bu nedenle, ekonomide farklılıkları okuma biçimi, ekonomik kimliklere ve ilişkilere dair radikal çeşitlilikleri vurgulamayı amaçlar. Geçim sağlayan ancak önemsiz ya da ekonomik olmadığı için daha az görünür olan ekonomiye ilişkin pratikleri ortaya çıkarmak, Boaventura de Sousa Santos'un ifadesiyle “belirsizlikler sosyolojisinden farklılık ekolojilerine geçiş”i beraberinde getirmektedir (Gibson-Graham, 2020: 483). Küresel olanın dışında düşünme biçimi yaratmaya ve onu genişletmeye çalışan bir yaklaşımla, Carolan'ın (2011: 12-14) da belirttiği gibi, farklı ilişkilenebilirlikler yoluyla farklı izanların izini sürmek amaçlanmaktadır. Bu ilişkilerin neler olduğu, nasıl oluşturulduğu ve gıdaya dair ilişkilere yansımaları açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır. “Kitlesele meta üretimi zihniyetine karşı ağın içinde değerin (üründen çıkan) yeniden dağıtımını-tanımlanması; üretici-tüketici arasındaki güven ilişkisinin yeniden oluşturulması ve politik örgütlenmelerin yeni biçimlerinin ifade edilmesi” biçiminde alanın üç özelliği (Morgan vd., 2006: 187) ve sağlık, çevre ve eşitlik temaları bağlamında ortaklaşan birliktelikleri bu noktada vurgulanmaktadır. Ortak bir çerçevede farklı temellendirmelere, amaçlara ve kavramsallaştırmalara sahip bu ağların kavramsal düzeyden örgütsel düzeyde bir aradalığa kavuşması için “diyaloga dayalı bilgi” (dialogo de saberes) potansiyel bir araç olarak belirmektedir (Rivera-Ferre vd., 2014). Alternatif gıda ağlarının önemli bir bileşeni olan La Via Campesina'nın agroekoloji ve çiftçiden çiftçiye eğitim modelinde kullandığı diyaloga dayalı bilgi yöntemi, bunun için işlevseldir. Paulo Freire'nin (1991) pedagojik bir yöntem olarak sunduğu diyalogculuk, bilginin üretilme biçimine ve bilgi-iktidar ilişkilerine getirdiği eleştiriler bakımından önemlidir. Eğitim, bilgi ve deneyim akışının dışarıdan gelen uzmanlarla değil, üretimin içindeki insanlarla birlikte yapılması yöntemi, hiyerarşik bilgi-iktidar ilişkilerinin aksine katılımcı bir formu canlandırmayı amaçlamaktadır (Val vd., 2019: 874). Freire'nin diyalogculuk yöntemini destekleyen diğer bir yaklaşım ise gıda toplulukları ve gıda kooperatifleri gibi alternatif gıda

ağlarında gönüllü olan yurttaşların deneyimlediği “derin demokrasi” süreçleridir. Ortak bir görüş birliğinin aksine temel değerlerde uzlaşabilmek adına bazı isteklerinden ve iddialarından vazgeçen topluluk üyeleri, bu süreçte birbirlerine karşı empatinin canlandırıldığı bir iletişim biçimini geliştirmeye çalışır. Ne kadar karışık ve zor görünse de farklı düşüncelerin tanınmasına ve topluluk üyelerinin birbirlerinin deneyimlerinden öğrenmesine imkân veren bu yaklaşım; diyalogculuk yöntemi gibi, bilginin üretimine dair özgürlükçü ve katılımcı potansiyeller taşımaktadır (Carlson ve Chappell, 2015: 9). Bir fikrin ortaya atılmasında sıkça karşılaşılan yargılamanın ve eleştirinin yerini böylelikle duygular alır. Topluluk içinde güven oluşturma aracılardan biri olan “şiddetsiz iletişim” önce duygunun, ardından bu duyguya neden olan ihtiyacın ve sonucunda da talebin açık bir şekilde ifade edilmesiyle deneyimlenmektedir. Karar alma süreçlerinde gücün neden olduğu gerilimi yumuşatmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlayan diğer bir yaklaşım ise, “sosyokrazi”dir. Yaratıcılığı, aidiyeti, ilişkilenebilirliği, bağlılığı güçlendiren ve dayanıklı ilişkiler oluşturma aracı olarak uygulanan sosyokrazide çember yöntemi kullanılmaktadır. Konsensus, rıza ve eşdeğerlilik, yöntemin temel nitelikleri olarak öne çıkmaktadır (Lorenzo, 2014: 14). Epistemik bir müdahale olarak dikkat çeken alanın içindeki bu yaklaşımlar ve yöntemler, alana yönelik çalışmaların değerlendirilmesinde de yol göstericidir. Konuya dair kavramlar ve yaklaşımlar bu nedenle hiyerarşik bir düzende değil geçişkenliklerin, akışkanlıkların ve sürekliliklerin izini takip etmek yoluyla ele alınmaktadır.

Mevcut gıda rejiminin üreticilik ve verimlilik ideolojisinin ve bunun özellikle çevresel ve sağlık boyutundaki yıkımlarına karşı (Tilzey, 2018: 236) kurulan alternatif ekonomilerde, insani bir ihtiyaç olan yemek yemenin kişisel bir eylem değil ekonomik bir eylem olduğu (Alkon ve Agyeman, 2011: 2) özellikle vurgulanmaktadır. Ağın içindeki savunuculuk faaliyetlerinde sıkça kullanılan “çatalınla oy verme” (vote with your fork) sloganı, bu toplumsallıkların öne çıkardığı ekonomik aktivitelerin John Stuart Mill’in homo economicus’unun ötesinde tüketici öznelere yarattığını ve toplumsal ilişkilerin ekonominin özünü oluşturduğu gerçeğini hatırlatmaktadır. Klasik iktisadi anlayışların ötesinde heterodoks yaklaşımların izini sürmek, alternatif gıda ağlarının potansiyellerini ortaya çıkarmakta bir başlangıç olabilir. Bu durum hem homoeconomicus’un hem de ekonomik eylemliliğinin toplumsalın üzerindeki hiyerarşisini sorgulamakla başlar (Walenta, 2020: 107). Tarımsal üretimin toplumsal, çevresel ve kültürel bağlamına yerleştirilmesiyle ve üretim ile tüketim alanları arasında doğrudan ilişkiler kurulması yoluyla piyasa ekonomisine gömülü bir toplumsallıktan toplumsala gömülü bir ekonomiye geçiş tahayyül edilmektedir. Piyasanın işleyişini sınırlandırmayı ve toplumun kolektif refahını amaçlayan gıdaya ilişkin alternatif ekonomiler perspektifi, literatürde Polanyi’nin gömülülük ve çifte hareket kavramlarına

referansla sıkça çalışıldığından (Sonnino ve Marsden 2006; Guthman, 2007; Raynolds, 2012; Murdoch vd., 2000; Holt Giménez ve Shattuck, 2011: 136-137; Zerbe, 2014: 84-85) literatürün ivme kazanması da bu yönde gerçekleşmiştir. Bu yaklaşımla birlikte toplumsal ve ekolojik sürdürülebilirlik için tarımın, kırsalın ve gıdanın önemli bir rolü olduğu vurgulanmaktadır (McMichael, 2008: 213). Alternatif gıda ağları içindeki ekonomik davranışların toplumsal ilişkilere gömülü ve onlar dolayısıyla gerçekleştiğini (Carolan, 2011: 47) yeniden görünür kılmak neyin, nasıl ve kimler tarafından hangi yöntemlerle üretildiğini ve bu üretimin sürdürülebilirliğini, toprak kullanımını ve toplumsal yararını sorgulamak için bir çağrı olarak düşünülebilir. Bunun sonucunda emeğin ve toprağın toplulukların ihtiyaçlarına ve yeterliliklerine yerleştirilmesi yoluyla gıda demokrasilerinin gelişmesi (Friedmann, 1995: 29-31) ve aynı zamanda ekonominin etik bir boyuta kavuşması (Renting vd., 2012: 304; Zerbe, 2014: 84,85) için alanlar açılmaktadır. Holt-Giménez (2020: 212) ise üretimin ve tüketimin örgütleniş biçimi ile toplumun sosyal ve politik açıdan örgütlenme biçimleri arasında bir etkileşim olduğunu belirtmektedir. Gıda, mevcut gıda düzenindeki iktidar ilişkilerine dokunan alternatif bir sistem oluşturmak için sosyal, ekonomik bir güç kaynağı ve kilit noktasıdır.

Üreticinin ve tüketicinin müşterekliğinin kabul edilmesi; piyasa ve piyasa dışı aktivitelerin iki karşıt uç olarak değil birbirine gömülü (Goodman ve DuPuis, 2012: 13) olarak kavranması, alternatif gıda ağları içindeki tüketicilerin ve onların tüketim pratiklerinin yalnızca bireyselleşme ve neoliberal yönetimsellik bağlamında ele alınamayacağını göstermektedir. Alternatif gıda ağlarına ilişkin tüketimin dönüştürücü potansiyelleri politik tüketimcilik, yeşil tüketim, yaşam tarzı politikaları ve etik tüketim alanlarında tartışılmaktadır. Politik tüketim; bir taraftan siyasal katılımı bireyselleştirdiği yönünde eleştirilirken diğer taraftan konunun dayanışma ve çevresel sürdürülebilirlik bağlamında, tüketimin yereldeki alternatif biçimlerini örgütlemek için işlevselliği noktasında önemli kabul edilmektedir. Ekonominin toplumsal ilişkilere içerilerek yeniden organize edilmesinde, politik tüketim bu noktada bir başlangıç adımıdır (Graziano ve Forno, 2012: 122). Alternatif gıda ağlarının tarihsel gelişimindeki hareket noktalarından biri olarak vurgulanan karşı küreselleşme hareketleri, politik tüketimin işaretlerini de içinde barındırmaktadır⁴². Küreselleşmenin neoliberal politikalarına karşı sağlık, güvenlik ve demokrasi temelinde savunuculuk faaliyetleri yürüten tüketici hareketleri, tüketim ideolojisinin sorunlarını kamusalılaştırmaya (Brecher vd., 2002: 34) ve bilinçli tüketim, etik tüketim ve yeşil tüketim pratikleri için küresel bir sivil toplum görünürlüğüne neden olmaktadır.

⁴²Bu konudaki örneklerden biri için bkz. Public Citizen (Kamusal Yurttaş), <https://www.citizen.org/> (erişim tarihi: 26.01.2022).

Politik katılımın çeşitliliğini yansıtmakta kullanılan diğer bir kavramsal araç yaşam tarzı politikalarıdır. Tüketim ve ulaşım gibi gündelik hayata ilişkin konuların politikleşmesini ifade eden yaşam tarzı politikaları, insanların bireysel kararlarının küresel etkileri olabileceği düşüncesinden yola çıkar. Etik üretimi ve tüketimi destekleyen alternatif gıda ağları, kolektif yaşam tarzı değişikliklerinin bir örneğidir. Ahlaki ve politik bağlamda yaşam tarzı değişiklikleriyle toplumsal değişimi tahayyül eden kolektif yaşam tarzı değişiklikleri; piyasanın sorunları hakkında tüketicileri bilinçlendirmekte ve alternatif ticari yöntemler hakkında onları bilgilendirerek etik tercihlerde bulunmalarını desteklemektedir (De Moor, 2016).

Gündelik hayat, politik eylemlerin mekânı olmaya devam ettikçe, gündelik hayatın kavramları ve mekanları dahilinde oluşan yaşam tarzı ve tüketim politikaları; katılımcılar için anlamlı eylemlilikler ve “bağlılık pratikleri” (practices of commitment) yaratmaya devam edeceğe benzemektedir (Starr, 2005: 144). Bu nedenle, alanın yarattığı potansiyelleri “niş” bir pazarlama fırsatından daha fazlası olarak tartışmak mümkündür (Brunori vd., 2012: 2).

Figueroa ve Alkon (2017: 383) bu fazlalığı toplumsal ilişkilerin serbest piyasa mantığına içerilmesine ve atomize birey olgusuna karşı gelişen itirazlar bağlamında ele almaktadır. Bu itirazların önemli bir bileşenini değişen tüketici özneler oluşturmaktadır. Tüketici; salt bir ürünü satın almanın ötesinde, ağı içinde gönüllü emeğiyle var olan, üreticiyle bağ kuran, üretim sürecine dahil olan “türetici” (co-producer, prosumer veya consum’actor⁴³) özneye dönüşür. Türetici, gıdanın tedarik edilmesine dair ekolojik, toplumsal ve ekonomik boyutları eş zamanlı düşünerek gıdayla tüketiciden farklı bir ilişkilene süreci yaşamaktadır. Bu ağı içindeki diğer aktörlerle birlikte türeticiler, gündelik hayata ilişkin yeni maddi ve gayri maddi yapılar türetmekte ve böylelikle tüketim; “tüketim ve üretim, kamusal ve özel alan”lar arasındaki sınırları yeniden belirledikçe siyasallaşmaktadır. Tüketimin bireysel çıkarlara dayalı ve özel alana ait bir bireysel eylem olduğuna dair geleneksel yaklaşımın aksine, aktif tüketimcilik yaklaşımından hareketle alternatif gıda ağları içindeki tüketicilerin, tükettikleri nesnenin ardındaki hikâyeyi sorgulamaları ve ona karşı kendi tercihlerini oluşturmaları bağlamında siyasal bir eylemlilik sergiledikleri ve yeni siyasal mekanlar kurguladıkları iddia edilmektedir (Brunori vd., 2012: 2-3).

İtalya’da dayanışma temelli satın alma toplulukları (gruppo di acquisto di solidale-GAS) üzerine çalışmalarıyla tanınan Grasseni (2014: 178), topluluk içindeki türeticilerin (*gasistas*) tedarik eylemini “karşılıklık ve ilişkisellik” e gömülü yaparak hem ekonomik değeri hem de ekolojik bilgiyi türettiğini vurgulamaktadır. Türetici özne, Meksika’daki bir gıda ağında “destekleyici takıma” (el equipo promotor) karşılık gelmektedir. İlk önce beş kadının haftalık

⁴³ Türetici kavramı, bilim ve teknoloji alanında yapılan çalışmalarla gelişmiştir. Bkz. Jasanoff, S. (2006).

alışverişleriyle başlayan bu ağda, destekleyici takımın öncülüğünde üretici pazarları ve katılımcı sertifikasyon sistemi kurulmuştur (Nigh ve González Cabañas, 2015: 326-327). Temelleri organik tarım hareketinin ilk çıkışına dayanan fakat sonrasında üçüncü taraf sertifikasyon şirketlerinin piyasadaki hakimiyetiyle temel amacından sapan katılımcı sertifikasyon sistemleri, alternatif gıda ağları içinde sıkça tartışılan ve uygulanan bir sistemdir. Küçük üreticileri ve alt sınıfları piyasanın dışına iten oldukça teknik ve bürokratik uygulamalar olan üçüncü taraf sertifikasyonun aksine “katılımcı güvence sistemi” (KGS) ya da “katılımcı onay sistemi” (KOS), halk tabanlı bir katılımı çiftçileri ve tüketicileri “güven, yatay örgütlenme, şeffaflık, yerellik, dürüstlük ve sürekli öğrenme süreci”⁴⁴ (IFOAM, 2022) ilkeleri temelinde ortaklaştırmayı amaçlamaktadır. Ağın içinde satılan tüm ürünlerin güvenilirliği için üreticilerin ve tüketicilerin sorumluluk almaya çağrıldığı katılımcı sertifikasyon süreci, “çok duysal bir kontrol yöntemi”dir (Alberio ve Moralli, 2021: 452). Piyasadaki denetleme mekanizmalarının yerine konulan bu yöntemle toplumsal bir değer olan güven, bir norma dönüşmüştür. Katılımcı güvence sistemi, bu nedenle piyasanın tekrar toplumsal ilişkilere içerilmesi için bir potansiyel yaratmaktadır.

Ağın içindeki diğer aktörlerle birlikte katılımcı onay sistemi gibi gıda tedarikine ilişkin yeni modeller üreten ve üretilen bu alternatif sosyo-teknik pratiklere gıdayı dahil eden tüketicinin dönüştürücü gücünü durağanlıktan ziyade dinamiklerde ve yapılardan ziyade süreçlerde aramak gerekir (Brunori vd., 2012: 5). Bu süreçselliği, tüketiciden üreticiye geçişin dört aşamasında görmek mümkündür. İlk aşamada, rejimin kurallarını sorgulamadan kabul eden “konvansiyonel tüketiciler”; ikincisinde rejimin kurallarına uyan ancak sorunların da farkında olan “endişeli tüketiciler”; üçüncüsünde alternatifler peşinde olan ve zaman zaman alternatif gıda ağları ile etkileşim sağlayan “aktif tüketiciler” ve dördüncü aşamada tamamen alternatif gıda ağları içinde yer alan ve yeni tedarik sisteminin üreticileri olarak “aktif tüketici yurttaşlar” yer almaktadır. Figueroa ve Alkon (2017: 375), alternatif gıda ağlarının aşamalardan ve süreçlerden oluşan ve çeşitli aktörlerle ve nesnelerle bir ağ biçiminde örgütlenen yapısını anlatmak için Deleuze ve Guattari’nin rizomik kavramına ve başvurmuştur. Doğadaki etkileşimli ve çoklu yapıyı temel alan bu tanım, alternatif gıda ağlarının eklemlenmelerle ve ortaklaşmalarla devam eden sürecini ve içine dahil olan aktörlerin hem gıdayla hem de birbirleriyle olan ilişkilerinin çeşitli dinamiklerden beslendiğini ve durağan olmadığını ifade etmek için rizomatik bir düşünce sistemini temel almaktadır. Siyasal tüketimcilikten tüketici yurttaşına kadar geniş bir spektrumda tartışılan tüketici öznelerin bu nedenle salt tüketim

⁴⁴<https://www.ifoam.bio/our-work/how/standards-certification/participatory-guarantee-systems> (erişim tarihi: 10. 04. 2022).

tercihlerinden ötede bir yerde tartışılmaya ihtiyacı vardır (Hankins ve Grasseni, 2014). “Gıda yurttaşlığı”, “gıda adaleti” ve “gıda demokrasisi” bu ihtiyaca yanıt olarak siyasal tüketimciliğin sınırlarını genişleten ve aşan önemli kavramsal araçlar olarak sunulmaktadır.

Alternatif gıda ağları, politik tüketim veya yaşam tarzı politikaları gibi kavramların imkanları dahilinde görünürlüğe sahip olsa da ağların sergilediği katılımcılık eylemi, demokrasi ve yurttaşlık kavramlarının yeniden tartışılmasına neden olmaktadır. Demokrasinin temel unsurlarından birini oluşturan katılımcılık, tarım gıda sisteminin iyileştirilmesine ve dönüştürülmesine yönelik çözümlerin başında gelmektedir. Gıda demokrasisi, alternatif gıda ağlarında katılımın organize edilerek ağların eşitlikçi ve demokratik bir yapıya kavuşmasında işe yarar bir kavramdır. Gıda demokrasisi kavramı 1999’da Tim Lang tarafından ortaya atılmış ve halen geliştirilmeye devam etmektedir. Lang (1999) tarım gıda sistemini birbirimizle ve toplumla ilişkilerimizi nasıl düzenlediğimizin hem bir semptomu hem de sembolü olarak görmektedir. Bu ilişki, daha geniş toplumsal gerçekliklerin mikrokosmosu gibidir. Bu durum, gıdanın tüketilen bir nesne olmasının ötesinde bedenimizle, kırdaki insanlarla, kültürle, çevreyle ve ekonomiyle nasıl bir bağ kurduğumuza dair önemli işaretler sunmasıyla ilgilidir. Hiyerarşi, katılımın ve etkileşimin eksikliği, ön yargılar temelinde sürdürülen bu ilişkiyi bir sorunsal olarak kabul edip buna yönelik çözümler geliştirmek gıda demokrasi ve gıda yurttaşlığı kavramlarının incelenmesinden geçmektedir. 1990’larda artan şirket kontrolüne karşı gıda sistemindeki tüketici katılımının eksikliğinden yola çıkarak kavramsallaştırılan gıda demokrasisi, “gıda kontrolü” (food control) paradigmasına göre işleyen gıda politikalarının daha katılımcı bir yöne evrilmesi için potansiyeller taşımaktadır. Gıda demokrasisi, artan şirket kontrolüne karşı yurttaşların rolünü güçlendirmeye yönelik bir çağrıdır. Gıda demokrasisi, gıdanın hak temelli yaklaşımla ele alınmasının ötesine işaret eden aktif yurttaşlığı içermektedir. Tarım-gıda sistemi içindeki her üyenin katılım için eşit olanaklara ve alternatif yöntemler geliştirme konusunda bilgiye sahip olması temelinde anlamlandırılan gıda yurttaşlığı, gıda demokrasisinin temelidir (Hassanein, 2003: 83; Lang ve Heasman, 2004; Compagner, 2015: 18). Gıda yurttaşlığını, gıda demokrasisinin önemli aşamalardan biri olarak ifade eden Hassanein’e (2003: 85) göre bu sürecin dört önemli boyutu vardır. İlki, gıda sisteminin sürdürülebilirliği için kolektif iş yapma; ikincisi fikirleri tartışmak ve paylaşmak için bir alan; üçüncüsü yurttaşların gıdaya ilişkin yeterli bilgiye sahip olmaları; dördüncüsü yurttaşların gıda ve gıda sistemi ile ilgili ilişkilerini tanımlayan etkinin geliştirilmesi ve beşincisi ise yurttaşların sadece kendi kişisel çıkarları için değil topluluğun iyiliği için çaba göstermeleridir. Siyasal tüketimin bireyselliği ve seçkinciliği yeniden ürettiği açmazına karşı gıda yurttaşlığı kolektif siyasal eylemi harekete geçirme potansiyeli taşımaktadır. Alternatif gıda ağları, siyasal

katılımın kapsamını ve niteliğini genişletmek ve yurttaşlık pratiklerini yeniden kurgulamanın yöntemlerini geliştirmek bağlamında tüketimin ötesinde sosyal sermaye inşa etmekte ve Tocquivelle'nin “demokrasi okulları” biçiminde işlevler sergilemektedir (Grasseni vd., 2013).

Gıda yurttaşlığı, bütün bu tartışılan bağlamları göz önüne alındığında gıdanın temel bir hak olduğunu; mevcut güç dağılımlarının ve etkilerinin ekonomik bağlantılarından dolayı dikkate alınmasını; yurttaşların tüm ölçeklerde katılım sergilemesini ve devletle ilişki geliştirmesini; bu eylemliliklerinin uluslararası özelliklere sahip olmasını ve çevresel etkilerin⁴⁵ hesaba katılmasını gerektirir (Compagner, 2015: 12). Buradan hareketle gıda yurttaşlığı demokratik, toplumsal ve ekonomik olarak adaletli, çevresel olarak sürdürülebilir gıda sistemlerinin gelişmesini destekleyen davranışlar içinde bulunmayı (Wilkins, 2005: 271) ifade etmekte ve buna ilişkin kolektif hakları ve sorumlulukları (Lockie, 2009: 194) içinde barındırmaktadır. Gıda demokrasisi ve gıda yurttaşlığı kavramları, toplum içinde ortaklıklar geliştirmek ve hareketler arası etkileşimleri artırmak bağlamında alternatif gıda ağlarının yaygınlaşmasına katkı sunmaktadır. Bu kavramların pratik edildiği alanların başında gelen kentsel gıda konseyleri, kentsel tarım uygulamaları, gıda toplulukları ve gıda kooperatifleri kamusal görünürlüklerini artırdıkça ve tabana yayıldıkça adil, demokratik, eşitlikçi ve ekolojik bir gıda sisteminin yaratılması ihtimali güçlenecektir. Bu ihtimalin güçlenmesindeki en önemli unsur, gıda eksenindeki talepler ve ihtiyaçlar temelinde yapılan kolektif siyasetin toplumun çeşitli kesimlerini bir arada barındırma kapasitesi ile ilgilidir. ABD'deki gıda hareketlerinin orta sınıf beyaz kültürü yeniden üretmesi riski gibi alternatif gıda ağlarının toplumun ayrıcalıklı kesimlerinin mekanına dönüşmesine karşı “gıda adaleti” (food justice) kavramı önerilmektedir. ABD'de 1960'lerden itibaren siyah insanların yaşadığı çevresel adaletsizlikleri ifade etmek için kullanılan “çevresel adalet” (environmental justice) kavramı gibi, gıda adaleti kavramı sınıf, ırk, toplumsal cinsiyet, cinsel yönelim temelindeki toplumsal eşitsizliklerin gıda-tarım sistemine etkilerini ele almaktadır. Mevcut gıda düzeninde siyahların yaşadıkları ayrımcılıklarla ve yapısal ırkçılıkla mücadele etmek için geliştirilen gıda adaleti; gıda egemenliği gibi sisteme ilişkin geniş kapsamlı politikalar yerine daha çok pozisyon politikalarıyla pratik eylemlilikler sergilemektedir. “Çocuklar için Ücretsiz Kahvaltı Programı” ya da siyahların ve yoksulların yoğunlukta yaşadığı ve sağlıklı, temiz, ekolojik gıdaya erişimin olmadığı gıda çöllerinde (food deserts) gıda dağıtımını yapmak, gıda adaletine ilişkin en yaygın örneklerdir (Alkon ve Agyeman, 2011; Clendenning vd., 2016).

⁴⁵ Gıda yurttaşlığını, ekolojik yurttaşlık kavramından hareketle tartışan çalışmalar için bkz. Baker, L.E. (2004); DeLind, L. (2002); Seyfang, G. (2006).

Alternatif gıda ağlarının kapsayıcı mekanlara dönüşmesi; yerelin ihtiyaçlarına ve taleplerine yanıt verecek kolektif siyasal eylemliliklerin toplumsallaşması ile doğrudan ilintilidir. Bu ağların toplumsal hareketlere eklemlenebilme potansiyelleri ise yukarıda tartışılan kavramlara ek olarak dayanışma ekonomilerinin ve müşterekler siyasetinin geliştirilmesiyle alakalıdır. Kıtalararası Sosyal Dayanışma Ekonomilerini Destekleme Ağı RIPESS, Küresel Vizyon 2015 Beyannamesinde⁴⁶, sosyal dayanışma ekonomileri; “dayanışma, eşitlik, demokrasi, sürdürülebilirlik ve çoğulculuk” ilkeleri temelinde “finans, üretim/yeniden üretim, tüketim ve dağıtım” alanlarında, kârı ve büyümeyi önceleyen hegemonik piyasa yaklaşımının aksine insanların ve gezegenin refahını önceleyen farklı türde ekonomiler olarak tanımlanmaktadır. Dünyanın çeşitli yerlerinde dayanışma ekonomileriyle ilgili ağları ve inisiyatifleri, küresel ölçekte ilk kez bir araya getiren “Dayanışmanın Küreselleşmesi” isimli konferansın sonuç bildirisinde⁴⁷, ekonomik ve toplumsal kalkınmanın temeline insanı yerleştiren ortaklıklar, kolektif paylaşımlar ve eylemler dayanışma ekonomilerinin örnekleri olarak ifade edilmektedir. Toplumsal bağlara ve ilişkilenebilirliğe dair yeni bakış açıları öneren dayanışma ekonomileri, bir tür karşı kültür, karşı ekonomi ve genişletilmiş demokrasi olarak düşünülebilir (Wallimann, 2015: 79). İnsanların birbirine bağlı sosyal varlıklar olduğu düşüncesi; dayanışma ve demokratik pratikler, dayanışma ekonomilerinin kavramsal çerçevesi için ortak ilkeleri oluşturmaktadır (Loh ve Agyeman, 2017). Kavram, özü itibarıyla üzerinde tamamlanmış bir ideolojiyi temsil etmez; bunun yerine sürekli gelişen açık bir süreci ifade eder. Dayanışma ekonomileri; çalışmanın ana konusunu oluşturan alternatif gıda ağları gibi ortak değerlerin dönüştürücü gücüne tutunarak olasılıkları ve bağlantıları takip eden “hareketlerin hareketi” (movement of movements) olma niteliğine sahiptir (Miller, 2009: 26). Bu nedenle dayanışma ekonomilerinin “ekonomik bir organizasyon modeli yerine ekonomik örgütlenme süreci; öngörü yerine kolektif bir tasavvur süreci” olarak düşünülmesi yerinde olacaktır.

Dayanışma ekonomisi, ekonomik ve toplumsal krizlere yanıt olarak kolektif öz yönetimi, kontrolü ve mülkiyeti ekonomik ve toplumsal eylemlere dahil etmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Kooperatifler gibi dayanışma ekonomilerinin önemli kurumları, alternatif gıda sistemlerini toplumsala gömülü olarak inşa etmekte ve demokratikleştirmekte kurumsal biçimler ve ilkeler önermektedir (Bennie ve Satgoor, 2018: 295). Müşterekler siyaseti tam da bu noktada dayanışma ekonomilerini toplumsallaştırmanın ve dolayısıyla yaygınlaştırmanın kurucu ilkelerinden biri olarak karşımıza çıkar. Bu amacı gerçekleştirmeye yönelik gücün ortaya çıkması ise bazı yapısal engellerden dolayı zordur. Bu zorluk ya da sınırlılık temel olarak

⁴⁶ Intercontinental Network for the Promotion of Social Solidarity Economy, bkz. http://www.ripest.org/wp-content/uploads/2017/08/RIPESS_Vision-Global_EN.pdf (erişim tarihi: 30.01.2022).

⁴⁷ http://www.ripest.org/wp-content/uploads/2016/10/declaration_lima1997_EN.pdf (erişim tarihi: 30.01.2022).

ekolojik krizlerin “toprak ilhakları”, “mülksüzleşme” ve “metalaşma” bağlamında doğanın temellük edilmesinin sonucunda ortaya çıkmasıyla ilişkilidir (Harvey, 2011). Özel mülkiyete dayalı olarak ortaya çıkan el koyma ideolojisine yanıt olarak gelişen dayanışma ekonomileri ise bir müşterek olarak doğanın, toprağın, emeğin, tohumun hakkını talep etmektedir. Özelleştirmeye karşı yaşamın temellerinin toplumsallaşmasını savunmaktadır. Müşterekleri mümkün kılacak toplumsal ilişkilerin, kurumların ve örgütlenme formlarının yaratılması için dayanışma ekonomileri düşünsel ve pratik bir alan açmaktadır. Artı değere el konulması yoluyla müştereklerin altının oyulmasına karşı dayanışma ekonomilerini temel alan formlar; üreticinin değeri ve ona el koyanlar arasındaki farkı ortadan kaldırmayı hedeflemektedir (Bennie ve Satgoor, 2018: 296). Güney Afrika'da gıda egemenliği ve dayanışma ekonomileri bağlamında alternatif gıda sistemleri yaratmanın olanaklarını araştıran Bennie ve Satgoor (2018: 299) toplulukların sahiplendiği ve ulusal ölçekte bir ağ yapısına kavuşan dayanışma ekonomilerinin dönüştürücü bir politikaya işaret ettiğini savunmaktadırlar. Toplum destekli organizasyonlar, toplumsal hareketler, çiftçi hareketleri ve topraksızlar hareketleri, çiftçilerin kampanyaları, yerel tohum koruma inisiyatifleri, çiftçi kooperatifleri ve agro-ekolojik eğitimler dönüştürücü politikanın çeşitli aktörleri ve araçlarıdır. Bu noktada dayanışma ekonomilerine sıkça yöneltilen eleştirilerden biri, dayanışma ekonomilerin giderek bireyselleşerek kişisel gelişim projeleri haline geldiği ya da post-politikleştigiidir. İçlerinde bulundukları politik bağlamı dönüştürmekle ilgilenmeyen ve bireysel yaşam siyasetine sivrulan bu alternatifler, “adacıklar”a dönüşüme riskini içinde barındırmaktadır (Akbulut, 2020: 53).

Alternatif gıda ağlarının potansiyellerini a(ş)çmanın kavramsal araçları olarak bu tez çalışmasında tartışılan politik tüketim, yaşam tarzı politikaları, gıda demokrasisi, gıda yurttaşlığı, gıda adaleti ve dayanışma ekonomileri, her biri kendi içinde sınırlılıklarını ve olanaklarını barındırmaktadır. Mevcut gıda rejiminin ekolojik, eşitlikçi, adil alternatiflerini kurabilme çabaları ve girişimleri bu kavramların düşünsel temelinden beslenmektedir. Bütün bu kavramlar başka bir gıda rejimini mümkün kılmak için yeterli olmamasına rağmen kapitalist tarımsal endüstriyel modele karşı alternatif modellerin varlığı konusunda umutlandırmakta; yeni fikirler ve hareket noktaları sunmaktadır. Ancak çalışmanın benimsediği düşünömsel yaklaşım göz önüne alındığında, bu kavramlarla birlikte alternatif gıda ağlarının çatışma/gerilim noktalarını ve sınırlılıklarını da ortaya koymak gerekli olacaktır. Bu sınırlılıklar, ağların eksiği olarak işaret edilmemekte; sınırlılıkların ağların içinde geliştikleri bağlamı analiz etmek ve kavramsal ve örgötsel düzeyde gelişebilmesinin koşullarını yaratmak için önemli olduğu düşünölmektedir.

Alternatif gıda ağları, kendi özgünlüğü içinde analiz edilmediği ancak hâkim piyasa sisteminin değerleri ve kodları dahilinde kavranmaya çalışıldığı için alternatifliğin neye tekabül ettiği çoğu zaman açık bir şekilde ifade edilmemektedir. Bu durum, alana dair bazı “kör noktaların” (blind spots) (Renting vd., 2012: 299) olabileceği konusunda araştırmacıları uyarmaktadır. “Hegemonik rasyonalite” tarafından göz ardı edilen bu alana ilişkin ulusal ölçekte verilerin olmaması ve bu sebeple parçalı bilgilerin yardımıyla gelecek olasılıklara/imkanlara ve potansiyellere dair tartışmalar başlatılması, Boaventura de Sousa Santos’un (2001) ifadesiyle, “yokluğun ve oluşumun sosyolojisi” (sociology of absences-sociology of emergences) bağlamında anlamlıdır. Yeni ortaya çıkan veya çıkmakta olan deneyimlerin var olduğunu kabul etmek ve ona yönelik çalışmalar yapmak alanın değerini saptama noktasında önemli işlevlere sahiptir. De Sousa Santos’un epistemolojik yaklaşımı düşünüldüğünde, alternatif gıda ağlarının sınırlılıklarını tartışmanın potansiyellerini tartışmak kadar anlamlı ve gerekli olduğu görülür.

Alternatif gıda ağlarının temel bir özelliği olarak vurgulanan heterojen ve çeşitli kavramlarla iç içe gömülü olma hali, alana ilişkin kavramsal ve metodolojik sınırlılıkları beraberinde getirmektedir (Renting vd., 2012: 303). Buna yönelik ilk eleştiri, Hardt’ın (2002) karşı küreselleşme hareketleri eleştirisinden yola çıkarak yapılabilir. Her bir oluşumun bir düğüm olduğu ağ tarzına bağlı hareketler olarak nitelendirdiği karşı küreselleşme hareketleri gibi alternatif gıda ağları, sayısız düğümle karşılaşmakta, bu sayede farklılıkları tanıyabilmekte, giderek aralarında çatışma olduğu düşünülen düğümler aynı protestonun parçaları olabilmektedirler. Ancak, ağa dahil olanların farklılıklarını ifade etmenin ötesinde, daha kurucu ve dönüştürücü bir birlikteliğin koşullarını aradıklarını söylemek güçtür. Hareketin genelinde, farklılıkların tanınması kadar, farklılıkların birbirleriyle bağlantılı kılınması ve birbirlerini tamamlayarak dönüşüme uğramaları önem taşımaktadır. Bu bakımdan, yüzleşme, eleştiri ve diyalog eksikliğinin henüz giderilmemiş olması öncelikli bir sorundur. Bununla birlikte heterojenliğin kendiliğinden eşitliği, adaleti ve özgürlüğü getirdiği ya da bu ağların öne çıkardığı yerellik ve alternatiflik kavramlarının toplumsal cinsiyet, ırk, sınıf gibi ayrımcılık ve eşitsizlik türlerinden azade olduğu düşüncesi sorgulanmalıdır.

2.2.4. Radikal mi Reformist mi? Alternatif Gıda Ağlarının Alternatifliği Neoliberalizmin Neresine Düşer?

Alternatif ekonomiler, toplumsal ilişkiler, örgütlenme biçimleri, tarımsal üretim modelleri ve yurttaşlık pratikleri bağlamında örülen alternatif gıda ağları toplumdaki iktidar ilişkilerinden azade değildir. Gıdayı odağına alarak toplumsallıklar oluşturan bu ağlar içinde

toplumsal cinsiyete, ırka, sınıfa, cinsel yönelime ve yaşa yönelik ayrımcılıklarla karşılaşmak elbette ki mümkündür. Bu eşitsizliklerle mücadele etmek, gıdanın örgütlediği alternatifler politikasının dışında değil aksine tam olarak içindedir. Benzer şekilde, alternatif gıda ağlarının kapitalist rasyonalite ve piyasa içinde gelişmesinden dolayı alternatif olma nosyonu çelişkili süreçleri beraberinde getirmektedir. İdealize etmeden ve romantikleştirmeden alternatifliğe ilişkin eleştirel bir yaklaşım getirmek bu nedenle önemlidir. Neoliberalizmin alternatif gıda ağları ile ilişkisi bağlamındaki tartışmalar, alternatif gıda ağlarının değişimin öncüsü olma konusunda progresif bir yaklaşım sergilediği ve düşünümsel yerellik (reflexive localism) bağlamında bir değişimin/geçişin/dönüşümün mümkün olduğunu savunan post-yapısalcı yaklaşımlar⁴⁸ ile bölgeselcilik ve düşünümsel yerelliğin önemli olduğunu belirtmelerine rağmen bu kavramların potansiyellerinin sınırlı olduğunu belirten radikal yaklaşımlar⁴⁹ arasında ikiye ayrılmıştır. Radikal gruptakilere göre alternatif gıda ağları herkesin eşit olacağı bir sistem yerine ancak bazılarının daha eşit olduğu bir sistem yaratma riskini taşımaktadır (Constance, 2014: 31). Alternatif gıda ağlarının tarım-gıda sistemini dönüştürme potansiyeli ve neoliberalizmle ilişkisi bağlamında gelişen bu çeşitli görüşler, ağların ortaya çıkardığı toplumsallıkları ve hareketleri tanımlarken de geçerlidir. Alternatif gıda ağlarının “ilerlemeci-radikal” (Holt Giménez ve Shattuck, 2011: 109); “inşacı-savaşçı militan” (Friedmann ve McNair, 2008: 428); “korumacı-proaktif” (McMichael, 2005: 286); “karşı hegemonik-reformist/düzenlemeci” (Tilzey, 2018: 146) dikotomileri⁵⁰, bu ağların neoliberal piyasa değerlerini yeniden üreten reformist bir yapıya mı sahip olduğu yoksa radikal politikaların başlangıç adımları mı olduğu bağlamında tartışılmaktadır. Bu tartışmanın temelinde alternatif gıda ağlarının güçle olan ilişkisi yer alır. Bennie ve Satgoor (2018: 302) bu ayrımı, doğrudan güç ve sembolik güç ayrımı üzerinden ele almaktadır. Açık bir eylemlilik ve kamusal eğitim yoluyla iktidarla karşı karşıya olan doğrudan eylem, bu alanın radikal boyutlarına işaret ederken yeni seçenekler ortaya çıkararak alternatifin gücünü kurgulayan sembolik güç ise alanın reformist yönlerine ışık tutmaktadır. Holt Giménez (2011: 319-320), küresel gıda rejimi içinde aynı gıda hareketinin iki farklı yüzü olan radikallere ve ilericilere işaret eder. Bir tarafta toprak, gıda ve piyasalar üzerindeki hakların yeniden dağıtılmasını ve yapısal değişiklikleri talep eden radikal hareketler diğer tarafta ise sınıf ve toplumsal cinsiyet temelinde dışlanmış grupların gıdaya erişim hakkını ve nitelikli, otantik gıdayı tercih etmeyi odaklarına alan ilerlemeci hareketler vardır. Endüstriyel gıda sistemine karşı daha hızlı büyüyen ilerlemeci hareket; gıda

⁴⁸ Bkz. Allen, P. (2014); Guthman, J. (2008); Hinrichs, C. C. (2000).

⁴⁹ Bkz. Morgan, K., Marsden, T., & Murdoch, J. (2006); Goodman, D., DuPuis, E. M., & Goodman, M. (2011).

⁵⁰ Kavramların İngilizce karşılıkları için bkz. “progressives-radicals”; “builder-warrior militancy”; “protective-proactive”; “counter-hegemonic-alter-hegemonic”

hakkını, daha iyi güvenlik ağlarını ve kararlarda daha fazla yurttaş katılımını talep eden çeşitli pratikler geliştirmektedir. Daha çok refah düzeyi yüksek Küresel Kuzey ülkeleri ile ilişkilenen progresif gıda hareketleri, öz-saygı ve topluluk örgütlenmelerinin gücüyle yoksul ve dışlanmışların haklarını aradıkları bir gıda adaleti söylemi geliştirmektedir. İyi, temiz ve adil gıda etrafında geliştirilen bu politikalarda aile tarımına, çiftçi marketlerine, üretici pazarlarına, topluluk destekli tarım gibi araçlarla kır-kent ağının güçlenmesine önem verilmektedir. Özellikle ABD ve Kanada’da sayıları gitgide artan gıda politikaları konseyleri, Slow Food hareketi, çiftlikten okula gıda programları, kent bahçeleri, Fransa’da AMAP, İspanya’da AMAP benzeri Asfaltın altında Bahçe bostan hareketi (Bajo el Asfalto esta la huerta_BAH), Britanya’da sebze kutuları, Belçika’daki dayanışma temelli gıda satın alım grupları alternatif gıda ağları içindeki progresif hareketlere örnektir. Radikal yönelimin en önemli temsilcisi ise gıda egemenliği hareketini başlatan uluslararası çiftçi-köylü hareketi La Via Campesina’dır (Holt Giménez ve Shattuck, 2011: 126). İlerlemeciler gıda sisteminin dağıtım ağlarını iyileştirmeye ve üretimi yerelleştirmeye çabalarken radikaller enerjilerinin büyük bir kısmını daha eşit ve sürdürülebilir gıda sisteminin inşası için yapısal değişiklikler talep etmeye ayırmaktadır (Holt Giménez, 2011: 319-320). Biri uzun erimli ulusal, bölgesel ve uluslararası ağları ve siyasal eylemliliği desteklerken diğeri yerel ölçekte kısa süreli eylemleri ve hak taleplerini dile getirmektedir (Clendenning, 2016: 25). Ancak bu eylemlilikler birbirinden keskin sınırlarla ayrılmamakta aksine birbirini tamamlayıcı nitelikte olabilmektedir. Ağların içindeki farklı kolektivitelerin özü itibariyle heterojen ve akışkan nitelikte olması, konunun sabit kategoriler içinden düşünülmesini zorlaştırmaktadır. Sürdürülebilir ve eşit bir gıda sistemi için yapısal değişiklikler talep etmek ve bunun için mücadele etmek; çevresel yıkım, gıda güvencesizliği, yetersiz beslenme ve açlığın neden olduğu temel sorunlara işaret etmekten ayrı düşünülmemektedir. Savunuculuğun ve pratiğin birbirini destekleyen iki önemli mücadele alanı olarak işlemesi; gıda politikaları konseylerinde, Birleşik Devletler Aile Çiftçileri Birliğinin La Via Campesina’ya dahil olmasında veya Brezilya’daki Topraksızlar Hareketi’nin köylü üniversitesi Parana’da öğrettikleri agroekolojiyi işgal ettikleri topraklarda uygulamasında somutlaşmaktadır (Holt-Giménez, 2011: 327). Küresel Güney’de tarıma yapılan yardımların ve organik tarım araştırmalarının artması gibi yaratılan bu iş birliklerinin potansiyelleri heyecan verici olmakla birlikte mevcut gıda düzeni içindeki iktidar ilişkilerini değiştirmek için karşı karşıya kaldıkları zorluklar fazladır. Buradaki temel ikilem, politikaları etkilemek ve daha geniş ölçekli kurumsal değişiklikleri yönlendirmek için politik ajandanın ehilleştirilmesi ve neoliberal politikalarca içerimlenmesi riskini taşıyan yönetim süreçlerine katılmak veya gıda egemenliğinin radikal, toplumsal ve ekolojik amaçlarını taviz vermeden savunmak noktasında

düğümlenmektedir (Andree vd., 2019; Agyeman ve McEntee, 2014: 211). Küresel ekonomik yapılarla doğrudan karşılaşan radikal hareketler yerine bu karşılaşmayı görmezden gelen, erteleyen ya da önemsemeyen ilerlemeci hareketlerin piyasa ilişkileriyle sınırlı olduğu eleştirisi yapılmaktadır. Alternatif gıda ağlarının “piyasada yer alma” (Starr, 2010: 486) çabasının ne pahasına ve hangi bedellerle gerçekleştiği bu noktada görmezden gelinebilir. Neoliberal piyasanın “içerimleme” ve yeşile boyama taktikleri ile siyasal tüketim girişimleri “tüketici egemenliği” kavramını üretebilir. Bu; savunulanan aksine eşitlikçi ve adil bir gıda sistemini değil “gıda aktivistlerinin daha iyi bir dünya için alışveriş yaptıkları” bir sistemi üretebilir (Starr, 2005: 145-146). İnsanların yerel, sağlıklı ve iyi gıdalara ulaşarak beslenmesi bireysel ölçekte tüketicileri kararları konusunda iyi hissettirse de küresel çevre krizlerinin gidişatını veya küresel gıda sisteminin tek başına dönüşümünü etkileme noktasında oldukça zayıftır. Bu durum, ancak piyasa mekanizmalarını yumuşatma çabası (Zerbe, 2014:104) veya doğrudan neoliberal yönetimselliğin bir göstergesi olarak tanımlanabilir (Andree vd., 2014: 141; Moragues-Faus, 2017: 456).

Harvey (2015: 10), *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*’nde, politik-ekonomik pratikler dizisi olarak tarif ettiği neoliberalizmin “güçlü özel mülkiyet hakları, serbest piyasalar ve serbest ticaret”in temel alındığı bir kurumsal bağlamda bireysel girişim, beceri ve hürriyetleri geliştirmeyi amaçladığından söz eder. Devlet bu süreçte bu pratiklere uygun bir kurumsal çerçeve kazandırarak bunların korunmasını sağlar. Neoliberal işleyiş bu şekilde, ortak sorumluluk alanlarının karşısında bireysel tercihleri önemli hale getirir. Sağlıklı, organik, adil gıda talebiyle gıda tercihlerini değiştiren tüketicilerin girişimiyle başlayan gıda satın alma toplulukları gibi alternatif gıda ağları bu nedenle, neoliberal mekanizmaları yeniden üretme potansiyelini taşımaktadır. Neoliberal devletin kamusal hizmetler alanından çekilmesinin yerini alan bireysel girişimcilik ve tüketim tercihleri, devlete yönelik yaptırımların konuşulmadığı, “yaratmak istediğin sistemin kendisi ol” türünde söylemlerin geliştirildiği bir bağlamda devletin sorumluluklarından feragat ettiği süreci meşrulaştırabilir (Alkon ve Guthman, 2017). Devletin kamusal hizmet sağlama görevlerinden çekilmesini neoliberalizmin ilk aşaması olarak belirten Peck ve Tickell’e göre (2002), ikinci aşamayı görece daha az fonla ve gönüllü emekle devletin yerine geçmesi planlanan sivil toplumun genişlemesi oluşturmaktadır. Alternatif gıda ağları bu yayılma-genişleme (roll out neoliberalism) aşamasında neoliberalizmi yeniden üretme riskiyle karşı karşıya kalmaktadır.

Girişimciliğe odaklı piyasa mekanizmalarının alternatif gıda ağları içinde yeniden üretilmesi riski en çok da yerellik kavramı üzerinden tartışılmaktadır. Neoliberalizm; bir taraftan yereli şekillendiren bölgesel ve küresel etkileri göz ardı ederek diğer taraftan ise yerel

çözümleri odağına alarak olasılıklar alanını en başından belirlemekte ve böylece olasılıkların alanını sınırlandırmaktadır. Özel yatırımcıları çekme gayesiyle piyasadaki değişim değeri, kullanım değerine öncelenmektedir (Loh ve Agyeman, 2017: 436). Girişimciliği, piyasa mekanizmalarını ve yerelliği öne çıkaran neoliberal rasyonalitenin alternatif gıda ağlarına yansımalarını “çiftçini tanı”, “yerel çiftlikleri destekle”, “yerel tüket” ve “çatalınla oy ver” çağrılarında görmek mümkündür. Bu çağrıların söylemsel inşasında küresel olanın tahakküm yarattığından yola çıkarak yerelliğe özgürleştirici bir misyon biçilmektedir. Yerelin küresel gücün karşıtı olarak direnişin mekânı olarak tanımlanması, yerelin norm odaklı ve etik bir anlatının ürünü olarak kavramsallaştırılmasına yol açmaktadır. Bu yaklaşım, yerelliğin “romantik” ve “antipolitik” bir kavram olarak nitelendirilmesine neden olabilir (Goodman vd., 2012: 13). Ağın içindeki yerellik vurgusunu iktidar ilişkilerinden muaf ve özü itibarıyla “iyi” olarak kabul etmek “yerellik tuzağı”na (local trap) düşme riskini içinde barındırır. Bir tarafta yerelleşmeyi küreselleşmenin el koyduklarını geri alma” söylemi (McKeon, 2015b: 52; Carlson ve Chappell, 2015: 4; Shiva, 2014: 128) üzerinden tartışan karşı anlatılar, diğer tarafta ise yerelleşmenin nostaljik ve romantik öğeler barındırdığını ifade eden mevcut anlatılar dururken, yerelleşme tuzağına düşmeden sorunun düşünümSELLİKLE kavramsallaştırılması gerekir. Literatürde ilk kez Born ve Purcell’un (2006) ortaya attığı “yerellik tuzağı” (the local trap) kavramı, yerel olanın özünde iyi olduğu ön kabulüne karşı, ölçekten bağımsız olarak çıkan sonuçların bağlamsal olduğunu yani belirli toplumsal ilişkilerle hemhal olmuş aktörlere ve programlara dayalı olduğunu vurgulamaktadır. Toplumsal eşitsizliğin sistematik bir biçimde görünür olduğu emek ve göç gibi takibi zor meselelerin yerellik söylemlerinin kapsamı dışında tutulması bu tartışmayı desteklemektedir (Carolan, 2012: 72). Yerel gıda tüketme çağrıları, geniş kapsamlı yapısal değişiklikleri göz ardı ederek bu çağrılarının nüfusun çoğunluğunu dışarıda bırakacak şekilde ayrıcalıklı bir kesimin elinde yoğunlaşmasına neden olabilir. Bununla birlikte yerel ve mevsiminde üretilen gıdaların evde pişirilmesi, kadının toplumsal yeniden üretimdeki rolünü tartışmaya açmazsa kadının “sorumluluğu” olarak devam etmesi riskini taşır ve dolayısıyla evdeki cinsiyetçi yapıyı yeniden üretir (Carolan, 2012: 274).

Gıda sistemlerinin yerelleştirilmesi; çevresel sürdürülebilirliği ve toplumsal adaleti sağlaması, yeni düşünme biçimlerini, bakım etiğini ve vizyonunu üretmesi, kırsal geçimliliği sağlaması ve kapitalizmin evrensel mantığına işaret eden küreselliğe karşı bir direniş oluşturması bağlamında meşrulaştırılmaktadır. Ancak, gıda çalışmalarının dışındaki literatür çalışmalarında yerelliğin aynı zamanda eşitsizliğin ve hegemonik tahakkümün alanları olarak işaret edildiği görülmektedir (Du Puis ve Goodman, 2005: 359). Bu “düşünümsel olmayan yerellik” (unreflexive localism) kavrayışının tehlikeleri konusunda araştırmacıların dikkatli

olmasını gerektirmektedir. Bunun yerelin politikasını ihmal etme ve “içerimlenmeye” müsait alternatiflerin üretilmesi olmak üzere iki önemli sonucu bulunmaktadır (Du Puis ve Goodman, 2005: 360).

Düşünümsellikten koparılmış bir yerellik anlatısında ulusalcı söylemlere teşne “korumacı yerellik” (defensive localism) söylemleri güç kazanmaktadır. Yerelin demokratik, eleştirel ve düşünümsel olmayan süreçlerle tanımlanması gıda üzerinden milliyetçi ve muhafazakâr söylemlerin oluşmasına zemin hazırlamaktadır. Örneğin, adil ticaret etiketine karşı gelen tüketiciler, adil ticaret savunucularını “yabancı” çiftçilere destek olmakla eleştirebilmektedir (Carolan, 2012: 275). Korumacı yerellik, böylece diğer insanların aleyhine olacak şekilde sadece bazı bölgelerin ve insanların değerli olduğu söylemini canlandırır. Yerellik tuzağına ve korumacı yerellik söyleminin yeniden üretilmesine karşı çözüm, yerelliği düşünümsel bir yaklaşımla kavrayıştan geçmektedir. Yerellik, düşünümsel yaklaşımın bir ürünü olarak oluşturulduğunda “yereli kimin tanımladığı, niteliğinin tam olarak ne olduğu, bu niteliği sağlamak için kime güvenileceği, yerelin ne tür bir toplum yapısına içerildiği, kimin nasıl gözetildiği” sorularına yanıt aranmak zorundadır. Bu yaklaşımla birlikte, tüketicilerin maddi koşullarından bağımsız düşünülmesinin ve eleştirilmesinin önüne geçilir. Yerel gıda tüketmenin toplumsallaşamamasının nedenleri ve sınırlılıkları tartışılmaya başlanır. ABD’nin gıda çöllerinde yaşayan insanların alternatif gıda ağları içinde yer alamamasının ve üretilen söylemleri ve değerleri benimseyememelerinin yapısal nedenleri açığa çıkar. Sağlıklı, yerel, ekolojik ve adil beslenmenin bir gıda tercihi olarak sunulmasının bizatihi kendisinin siyasi olduğu, seçimde bulunmak için seçim yapacak konuma ulaşmanın ve bu seçimi uygulayacak kaynaklara sahip olmanın önemi görünür olur (Carolan, 2011: 143).

Gıdanın düşünümselliği, herhangi bir ölçeği ya da siyasi pratiği öncelemez; duruma uygun stratejiler arasından seçim yapar. Örneğin toplumsal adaleti sağlamak isterken “Karayiplerde küçük üreticilerin kooperatiflerinden gelen muzları mı tercih edeceğiz, yoksa Orta Amerika’da sendikalaşmış ve politik olarak güçlü işçilerin çalıştığı plantasyonlardan gelen muzları mı?” Düşünümsel yaklaşımlar, bu sorunun da ortaya çıkardığı gibi, her soruna uygun tek bir çözüm olduğu görüşünü reddeder (Carolan, 2012: 281-283). Yerelin küreselin karşısında bazı değerlerle ve kavramlarla eş kabul edilerek idealize edilen ve belirlenen yerellik anlayışının yani “yer(el)in politikası” (politics of place) yerine Amin’in (2002: 397), yerelliği küresel ilişkilene çağında ulusal ve küresel olanla karşılaştırılmalı bir biçimde düşünmemizi öneren “yer(in)de politika” (politics in place) kavramı, yerellik bağlamında karşılan sorunlara yönelik alternatif yaklaşımlar ve pratikler geliştirilmesini önermektedir. Yereli ve yerellikleri, sorunlardan azade bir şekilde ön plana çıkarmak veya aşırı önemsemek, yerelliğe kendiliğinden

bir değer biçtiği için yerelden hareket eden alternatif gıda ağlarının çoğalmasının ve toplumsallaşmasının da önündeki bir engeldir. Yerelerde ortaya çıkan ağların diğer ağlarla ve hareketle ortaklaşması ve ilişki geliştirmesi için yereli düşünömsel bir yaklaşımla ele alan pratiklerin gelişmesi gerekmektedir.

“Farkla okumak” ve “düşünömsellik” yaklaşımlarının izinde alternatif gıda ağlarının gıda temelinde oluşturduğu toplumsallıklar, çeşitli kategoriler bağlamında potansiyelleri ve sınırlılıkları bağlamında tartışılmaktadır. Bu yaklaşımın amacı, yerelin ve gıdanın çelişkilerini ve sınırlılıklarını göz ardı etmeden siyasi bir güce dönüşebilmesinin yarattığı olanakları vurgulamaktır. Neoliberalizmin olasılıklar ve alternatifler politikasının alanını gün be gün daraltmaya devam ettiği ve alternatif kamusalılıkları sosyal girişimcilik gibi piyasa mekanizmalarıyla sınırlandırdığı bir çağda, alternatif gıda ağlarının potansiyellerinin açığa çıkarılması önemli bir ihtiyaca karşılık gelmektedir. Bunun için gıda hareketine sirayet eden neoliberal rasyonalitenin yansımalarına dikkat çekilmektedir. Alternatif gıda ağlarının içinde geliştii tarihsel, sosyolojik, politik ve kültürel gerçeklikleri göz ardı etmeden gıdanın alternatif dünyalarının özgürlükleri, çeşitliliği, demokrasiyi, eşitliği çağırarak bir biçimde oluşturulması gerekir. Ağların heterojen yapısı ve farklı kolektiviteler arasındaki geçişkenlikler ve akışkanlıklar göz önüne alındığında tarihsel ve stratejik noktalarda bir araya gelmeleri heyecan verici ve içerdii potansiyeller bakımından umut vericidir. Tek tek ele alındığında küçük veya marjinal görünen bu oluşumların, görece farklılıklarıyla bir araya gelmesinin koşullarını yaratmak alternatif gıda ağlarının önünde duran hem bir engel hem de bir hedef niteliğindedir. Alternatif gıda ağlarının toplumsallaşmasının önündeki sınırlılıkları ve engelleri azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlayan savunuculuk faaliyetleri ve yerelde gelişen çeşitli pozisyon politikaları ve prefiguratif oluşumlar kendi özgünlükleriyle birlikte bir harekete dönüştüğünde alternatif gıda ağlarının siyasal imkanları kendini belirginleştirmiş olacaktır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ VE VERİLERİN ANALİZİ

3.1. Araştırmanın Amacı, Temel Sorunsalı ve Alt Sorunsalları

İçinde bulunduğumuz neoliberal gıda rejimini; rasyonalitesi, kuralları, işleyişi, üretim ve tüketim modelleri bağlamında analiz eden bu çalışma, neoliberal gıda rejiminin hegemonik hale getirdiği düşünme ve ilişkilene biçimlerinin ötesindeki yaklaşımları, süreçleri ve deneyimleri ortaya koymaktadır. Alternatif gıda ağları, böylesi bir düşünce ile bağlantılı olarak ele alınmıştır. Gıda topluluklarını, gıda kooperatiflerini, kolektifleri, girişimleri/inisiyatifleri içinde barındıran alternatif gıda ağları; işaret ettiği anlamlar, değerler, kavramlar ve yöntemler dahilinde kendi özgünlükleri ile incelenmektedir. Alternatif gıda ağlarının ortaya çıkışı ve oluşum süreçleri, küresel gıda rejimin meşruiyet krizi temelinde tartışılmaktadır. Alternatif gıda ağlarının üretim, tüketim ve dağıtım temelinde mevcut gıda rejiminden ayrılan özellikleri, aktörleri ve süreçleri vurgulanmakta, alternatifliğin karşılıkları ve anlamları açığa çıkarılmaktadır. Üretici ve tüketici öznenin keskin sınırlarla ayrıştığı, toplumsal eşitsizliklerin gıda dolayısıyla belirginleştiği, üreticinin yoksunlaştırıldığı ve iklim krizinin doğrudan etkilerinin yaşandığı ana akım piyasa koşullarına karşı alternatif gıda ağları, bahsedilen boyutlarıyla gıda rejiminin krizlerine işaret etmektedir. Bu tez çalışması, mevcut gıda rejiminin krizlerinin adının konmasında ve istikrarlı ilişkileriyle kurallar düzeninin sarsılmasında, alternatif gıda ağlarının nasıl potansiyeller oluşturduğu/oluşturacağı temel sorunsalından hareketle yapılmıştır. Bu sorunsal bağlamında, neoliberal gıda rejiminin içinde, karşısında ve kıyısında beliren bu ağların, gıda ekseninde ortaya çıkardığı ilişkilene biçimlerini ve deneyimleri anlamak amaçlanmıştır. Üreticinin ve tüketicinin alternatif gıda ağları içindeki özne olma halleri ve emek süreçleri, geliştirdikleri alternatif ekonomi modelleri ve uyguladıkları tarımsal üretim yöntemleri, araştırmanın amacı ve sorunsalı ile bağlantılı ele alınmıştır. Ağların hangi nedenlerle ortaya çıktığı, nasıl oluştuğu, oluşum sürecinin nasıl deneyimlendiği ve hangi koşullardan etkilendiği, ne sıklıkta ve nerelerde ortaya çıktığı, bu ağlara kimlerin-hangi sebeplerle dahil olduğu sorularına cevap aranmıştır. Katılımcıların anlatıları temelinde, alternatif gıda ağlarının yaratıcı potansiyelleri, karşı karşıya kaldığı sınırlar ve engeller bağlamında yorumlanmıştır. Bununla birlikte alternatif gıda ağlarının ortaya çıkış dinamiklerine ve süreçlerine dikkat çeken bu çalışmada, bu süreçlerin toplumsal, politik ve ekolojik bağlamları sorgulanmaktadır. Gıda temelinde yeni sosyal örgütlenmeleri içeren bu ağlar, üyelerinin getirdiği deneyimlerle genişlemektedir. Bu deneyimleri üreten karşılaşmalar bağlamında, konunun çok boyutlu ve çok aktörlü niteliği kavranmaya çalışılmaktadır. Küresel

gıda rejiminin üretici, tüketici ve gezegen üzerindeki yıkıcı etkilerine karşı bir tepki veya alternatif bir arayış olarak ortaya çıkan gıda ağlarının ekolojik düşünce ve toplumsal hareketlerle olan bağlantıları kurulmaktadır. Yeni bir toplumsal paradigma yaratma sürecinde kurulan öznellikleri vurgulamak amacıyla, üretici özneye dikkat çekilmiştir. Üretici özne, üreticiyle ve gıda ile kurduğu ilişkilene biçimleri ve kır-kent bağını yaratmaktaki rolleri bağlamında ele alınmaktadır. Neoliberal-finsallaşmış gıda rejiminin yeniden ürettiği tüketim kavramının ötesinde, üretici olmanın getirdiği etkiler ve potansiyeller tartışılmaktadır. Mevcut gıda rejiminin yıkıcı etkileri karşısında alternatif gıda ağlarının üretim, tüketim ve dağıtım bağlamındaki yaratıcı potansiyelleri incelenmektedir. Bu potansiyellere işaret eden modellerin ve iş birliklerinin neler olduğu ve bunların krizler karşısındaki direnci sorgulanmaktadır. Bu modellerin ve alternatif tahayyüllerin gerçekleştirilme pratikleri incelenerek bu pratiklerin ne türden eklemlenmelerle ve ortaklaşmalarla sürdürüldüğü anlatılmaktadır. Yönetim yapısı ve işleyişi bağlamında alternatif gıda ağlarının gıda demokrasisini ve gıda yurttaşlığını geliştirmekteki katkıları tartışılmaktadır. Yerel, adil, eşitlikçi ve sürdürülebilir bir gıda rejimine geçişte yönlendirici olabilecek değerler ve ilkeler, bu ağların yaratıcı potansiyelleri bağlamında somutluk kazanmaktadır. Ağlar, bu geçişin/dönüşümün *eşikteki araçları* olarak sorunsallaştırılmaktadır.

3.2. Araştırmanın Alanı: Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları

Alternatif gıda ağlarının oluşum süreçleri ve dinamikleri, Türkiye’nin tarım-gıda politikaları ekseninde tarihsel bir perspektifle ele alınmaktadır. Çalışmanın kuramsal temelleri takip edilerek Türkiye’nin tarım ve gıda politikalarının inşa süreçleri küresel ölçeğin bir uzantısı olarak değil, kendi özgünlüğü ekseninde küresel politikalarla, eylemlerle ve kurumsallaşmalarla ilişkili olarak gıda rejimleri bağlamında ele alınmaktadır. Tezin kuramsal dayanaklarını vurgulayan gıda rejimlerinin meşruiyetini tesis etmek ve çalışmanın sahasını oluşturan alternatif gıda ağlarının ortaya çıkışının tarihsel koşullarına dikkat çekmek amacıyla; tarımın modernleşmesi ve neoliberalleşmesi süreçleri bağlamında Türkiye’nin tarım politikaları tarihsel bir yaklaşımla incelenmektedir. Kriz-istikrar döngüsünü tekrar eden gıda rejimleri anlatısının Türkiye boyutundaki yansımalarına dikkat çekilmektedir. Gıda rejimlerinin karşılaştırmalı makro yönelimi yereldeki özgünlükleri önemsizleştirdiği yönünde riskler içerdiği ve bu nedenle indirgemeci ve determinist bulunduğu için (McMichael, 2000, 412; Le Heron, 1993) ulusal bağlamda gelişen farklılıklara, nedenleri ve sonuçları bağlamında işaret etmek önem arz etmektedir. Yeknesak ve değişmez küresel bir hattın ulusal politikalara dayatıldığı anlatısından ziyade küresel politikaların yanı sıra bölgesel dinamiklerin de etkili

olduğu görüşü benimsenmektedir. Küreselleşme, akışkan ve aynı zamanda çelişkili bir yapıya sahip çok boyutlu bir süreç olarak geliştiği için ülkelere ve bölgelere göre farklılaşan “mutlak değil değişken sonuçlar” (Koray, 2011,32) üretmektedir. Politika transferlerinde ve reaksiyonlarında düzenleyici güçler, güç dengelerinin değişmesi, piyasa payı ve finansallaşmanın boyutu, toplumsal meşruiyet (toplumsal hareketler, tüketiciler ve süpermarketler arasındaki uzlaş) gibi sınıflandırmalar (Smith vd., 2010: 150) Türkiye’nin özgül koşullarında tartışılmaktadır. Bunu yaparken farklı ölçeklerdeki politika yapım süreçleri arasında doğrusal bir nedensellik bağı kurmaktan kaçınılmış bunun yerine, paradigmatik kopuşlara dikkat çeken bir yaklaşım benimsenmiştir. Paradigma değişikliklerini ve sürekliliklerini ortaya koyabilmek için öncelikle politika transfer sürecindeki krizlere dikkat çekilmiştir.

Türkiye’nin tarım ve gıda alanındaki politikaları ve düzenlemeleri, makro ölçekte gelişen hat ile ilişkili düşünülmelidir. Hükümetlerin, küresel hattı izlemekte yaşadığı tereddütler, krizler ve bunun sonucunda ulaşılan uzlaşılar belirtildiği takdirde, Türkiye’nin tarım-gıda sistemi bütüncül bir yaklaşımla ele alınabilir. Özellikle 1980’li yıllarda bu ilişkisellik önemli bir hale gelmiştir. Güven’in (2009: 163) bu ilişkiselliği vurgulamak için kullandığı “hibrit” sözcüğü, Türkiye’nin tarım politikalarının “melez ve yönünü şaşırmış” niteliğini anlatmak için çarpıcıdır. Çünkü bu dönemin politikaları ulusötesi kurum ve kuruluşların reçeteleri, tavsiyeleri ve reformları ile ülkenin sosyo-ekonomik ve toplumsal göstergeleri bağlamında hükümetlerin yaptığı reformlar arasında bir yerde konumlanmıştır. IMF ve DB ile hükümetlerin ilişkisi çoğu zaman gerginlik içinde kredilerin askıya alınması ve tavizler bağlamında gelişmiştir. Hükümetler toplumsal reaksiyonları göz önüne alarak kimi zaman tavizlerde ileriye gitmiş, kimi zaman ise uluslararası kurumlarla gerginlik yaşayacak ölçüde neoliberal politikalara uygun olmayan politikalara geri dönüş yapmıştır (Aydın, 2018: 234-237). 1991-1993 ve 1997-1998 gibi özellikle seçim süreçlerini de içeren dönemlerde hükümetin tarıma verdiği desteği artırması bunun bir örneğidir (Keyder ve Yenal, 2011: 64). Hükümetler, bu yönde geliştirdikleri “ikili söylem”le (Patton, 2006: 519) bir taraftan neoliberal doktrinleri tarım politikalarına yansıttığı yönünde uluslararası baskı gruplarını ikna etmeye çalışırken, diğer taraftan ülke içinde bu uygulamaların geçici olduğunu ve dış güçlerin baskısı altında IMF ile uzlaş sürecine girdiklerini vurgulamaktadır. Bu nedenle politika transfer süreçlerinin 1980’lerde neoliberal küreselleşmeyle keskinleştiği döneme geçmeden önce, ulusal tarım politikalarının modernleşme paradigması etrafındaki inşasını ortaya koymak uygun olacaktır. Türkiye’de tarımın modernleşme süreci, Önal’ın ifadeleriyle aşağıdaki beş grup ekseninde ortaya konulmaktadır:

1) Cumhuriyetin ilan edildiği 1923 yılından Lozan Antlaşması'nın iktisadi hükümlerinin sona erdiği ve Büyük Buhran'ın başladığı 1929 yılına kadar yaşanan 'kuruluş dönemi'; 2) 1929 yılından 2. Dünya Savaşı'nın başladığı ve 1938 yılına kadar yaşanan 'Büyük Buhran dönemi'; 3) 1938 yılından Marshall Planı'nın uygulamaya konduğu 1948 yılına kadar yaşanan 'savaş dönemi'; 4) 1948 yılından 27 Mayıs Darbesi ve planlı ekonomiye geçişin başladığı 1960 yılına kadar yaşanan ve tarıma büyük miktarda dış kaynak aktarılan, 'tarım öncelikli kalkınma dönemi'; (5) 1960 yılından ithal ikame politikalarının resmi olarak sonlandırıldığı 1980 yılına kadar yaşanan 'planlı kalkınma dönemi'.

Üreticilerle kurulan ilişki ve tarım-sanayi iş birliğinin yapısı arasında farklılıklar bulunmakla birlikte, bu dönemler birbiriyle bağlantılı seyretmiştir. Bu beş dönem, ulusal tarım politikalarının yönetiminde devletin rolüne ve Dünya Bankası gibi kurumların kırsal kalkınma politikalarının uygulanmasına sundukları desteğe vurgu yapmakta; bu bağlamda gelişen hane çiftçiliğine ve tarımın modernleşmesine odaklanmaktadır.

Dönemsel olarak incelendiğinde; kuruluş dönemindeki temel hedef, göçebe tarıma karşı yerleşik tarımı güçlendirmek ve bu yönde politikalar geliştirmektir. Tarımsal üretimin metalaşması ve kapitalist ekonomiye eklemlenmesi amacıyla Ziraat Bankası kurulmuş, tarımsal krediler verilmeye başlanmış, tarımsal ürünler için ticaret borsaları kurulmuş ve kooperatiflerin yasal temelleri atılmıştır (Önal, 2007: 45-49). Bu dönemdeki diğer önemli politika değişikliği ise, Osmanlı'dan devralınan ve pre-kapitalist bir vergi uygulaması olan Aşar Vergisinin 1925 yılındaki ilgasıdır. "Tarımsal üreticilere verilen teşvikleri artırarak ihracatı yükseltmek ve tüm ithalatın %20'sini oluşturan yiyecek maddesi ithalatını karşılamak" amacıyla, hükümet, gelirlerinin üçte birine yakın bir kısmını oluşturan bu vergiden vazgeçmeyi göze almıştır. Aşar vergisinin kaldırılmasındaki diğer önemli etken, hükümetle büyük çiftçi arasında kurulan zımnî ittifaktır. Bu ittifak, dünya ekonomisiyle bütünleşmede Türkiye'nin hammadde üreticisi bir periferi ekonomi olarak oynadığı role de uygundur. Ayrıca bu dönemde üst yapısal reformlarda büyük çiftçilerin ortaklığını garanti etmek için bürokrasi tarafından verilen tavizler de söz konusudur (Birtek ve Keyder, 1976: 33-34). Büyük çiftçi ile hükümet arasında kurulan bu ortaklığın yerini Büyük Buhran'da buğday üreticisi orta çiftçi ile kurulan ortaklık almıştır. Tarımda pazara yeni açılan orta çiftçi ile kurulan ittifak doğrultusunda orta çiftçi tabakasının ekonomik durgunluğa karşı korunması için tedbirler alınmış ve bu kesimin böylece tarımsal artığın üreticisi konumuna gelmesi sağlanmıştır. Orta çiftçi, sanayileşme için artığın devlete aktarımını mümkün kılarak yerli burjuvazinin sermaye birikimi için devletin yarattığı önemli bir toplumsal tabakaya dönüşmüştür (Birtek ve Keyder, 1976: 34). Tarımsal sanayiye güçlendirmek için üreticiye verilen bu desteklerin en önemlisi, 10 Temmuz 1932 yılında Ziraat Bankasının destekleme alımlarına başlaması yönünde çıkartılan kanundur. 1929'dan 1931'e kadar buğday fiyatlarının sınai ürünler karşısında %53 seviyesinde değer kaybetmesine karşı bir çözüm olarak düşünülen bu kanun çerçevesinde alım ve satım işlemlerinin Ziraat Bankası

tarafından yapılması ve “buğday fiyatını korumak ve tanzim maksadıyla” kararların hükümet tarafından alınması öngörülmüştür. Ziraat bankasının satın aldığı buğdayları elden çıkarırken uğrayacağı zararın bir milyon liraya kadarının hükümet tarafından karşılanması, bankanın kar etmesi durumunda ise elde edilen karın silo ve depo yapımında kullanılması öngörülmüştür. O dönemde başka ülkelerde de uygulanan gelişmelere paralel olan bu uygulamayla pancar, pamuk ve tütün için de destekleme alımları yapılmıştır (Önal, 2007: 55- 56). Fiyat destekleme politikası ile hükümet, çiftçilerden ürünleri pazar fiyatının oldukça üstünde bir fiyatla satın almıştır (Birtek ve Keyder, 1976: 34).

Birinci Dünya Savaşı ile Büyük Buhran arası dönemde, ekonomi yeniden yapılanmış ve tarıma ayrılan toprakların organizasyonunda değişiklikler olmuştur. Azınlıklardan kalan topraklar ve savaş döneminde boş bırakılan topraklar 1922 yılından itibaren işlenmeye başlamıştır. Bu dönemde, özellikle ihracat yapan üreticilere sağlanan kredi kolaylığı ve tarımsal fiyatların artması ile 1923-1929 yılları arasında tarımsal üretim %115 artmış ve meta üretimi yapan köylülerin refahı daha önce hiç olmadığı kadar artmıştır. Bu duruma 1925’te aşar vergisinin de kaldırılması eklenince, köylüler kendi çiftliklerini kurmaya ve böylece üretim ölçeğini genişletmeye teşvik edilmiştir. Ancak bu refah 1926’da fiyatların durgunlaşmasıyla ve tarımsal krizin 1929’da iyice belirginleşmesiyle sona ermiştir. Yeni bağımsızlaşan köylüler fiyatlardaki ve gelirlerindeki düşüşle beraber borçlarını ve vergilerini ödeyememeye başlamış ve tefecilerin insafına kalmıştır. 1930’ların ortasında tarımsal üretim durgunlaşmış ve meta üretimi iyice azalmıştır. Bu nedenle 1929-1945 arası dönem, tarımsal üretimin hem yerel piyasayla hem de küresel piyasalarla bütünleşmesi bağlamında tarımsal durgunluğa ve hatta regresyona işaret etmektedir (Keyder, 1983: 70-72).

Büyük Buhran sonrası yaşanan savaş döneminin en ayırt edici özelliği 1948 yılında uygulanmaya başlanan Marshall Planı’dır. Türkiye, savaştan ekonomisi zarar görmüş Avrupa’ya gıda tedarikinde bulunması şartıyla Marshall Planı’na dahil edilmiştir (Önal, 2007: 75-76). Amerikan hegemonyasının tesis edildiği bu dönemde dünya piyasaları için öngörülen iş bölümü bağlamında Türkiye, programa dahil edilmiş ve 1948-52 yılları arasında programdan 137 milyon dolar alarak en fazla yardım alan dördüncü ülke olmuştur. Amerikalı yetkililer, Türkiye’nin tarımsal gelişiminin önündeki engellerin sermaye ve altyapı eksikliği olduğunu belirterek dış fonlar aracılığıyla kırsal alanın güçlendirilmesi ve tarımın teknolojik gelişmelerle endüstriyelmesi yönünde tavsiyelerde bulunmuştur (Keyder, 1983: 72-73). Tarımın modernleşmesi ve ihracata yönelmesi amacıyla yapılan mali yardımlar aracılığıyla “yeni teknolojiler ve fiziki, ekonomik ve toplumsal alt yapılara (yollar, köprüler, barajlar, sulama sistemler, okullar, sağlık klinikleri, elektrik vb.) dayanan yeni tarım teknikleri” geliştirilmiştir

(Aydın, 2018: 222). Amerikan ekonomik yardımlarının temelini oluşturan traktör ve traktör pullukları (Keyder, 1983: 73), tohum ıslah ve sulama projeleri ile tarım kredileri dönemin tarımsal üretiminin artmasını sağlamıştır. Traktör sayısı, ekilen toprak miktarı ve kentsel nüfus bağlamında bu üretim artışının izlerini takip etmek mümkündür. 1948’de 1750 olan traktör sayısı, 1955 yılında 40000’e ulaşmış; ekilen toprak miktarı 1948 yılında 130 milyon dönümken iki yıl içinde 220 milyon dönüme çıkmış; dört büyük şehrin nüfusu da %75 oranında artmış ve kredi tutarındaki artış 1952’de %65’e ulaşmıştır (Keyder, 1988). Tarımsal üretimi artıran bir diğer önemli gelişme Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu’dur. Bu kanunla; yeni dünya için üretimde nisbi kıtlığın azaltılması ve tarımsal üretimin artırılması için küçük ve orta ölçekli mülkiyetin geliştirilmesi; ortakçılığın ve kiracılığın ortadan kaldırılması amaçlanmıştır (Balta, 2002: 297). Bu kanun, o dönemde ekilen tarım arazilerinin yüzde sekizini etkilemiş ve mülkiyet rejiminde radikal değişiklikler meydana getirmiştir. Topraksız ya da toprağı olmayan köylülere arazi dağıtılmasını mümkün kılan bu kanunla aile işletmelerinin sayısı 1950’de 2.3 milyonken 1963’te 3,1 milyona ulaşmıştır (Keyder, 1983: 77). İkinci gıda rejiminin yoğun sermaye birikim modeliyle, tarımsal üretimi artırmaya yönelik hedeflerinin sonucunda Türkiye’de tarımsal üretim endüstriyelleşmiş ve pazara yönelik mono-kültür ekime dayalı küçük meta üretimi yaygınlaşmıştır.

İthal ikameci politikaların resmi olarak sonlandırıldığı 1980 yılına kadarki planlı kalkınma döneminde gerçekleşen tarımsal gelişmenin nedenlerine bakıldığında artan tarım kredileri ve ulusal ekonomik bütünleşmenin sağlanması için yaratılan maddi koşullar dikkat çekicidir. Bu koşullarla kırsal bölgelerde yaşayan insanların artan bir hareketlilikle köy hanesi dışında işgücü piyasasına girmesi ve malların da altyapı yatırımlarıyla birlikte bir yerden başka bir yere kolayca taşınması mümkün olmuştur. Sonuç olarak ulusal ekonomi ile bütünleşme hızı bölgeler arası farklılık sergilese de bu durum, işgücüyle birlikte üretilen ve tüketilen malların metalaşmasını beraberinde getirmiştir (Keyder, 1988: 165).

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren sınıflandırılan Türkiye’nin kırsal kalkınma ve dönüşümüne ilişkin tarım ve gıda politikalarının kalkınmacı, modernleşmeci, devletçi ve müdahaleci söylem ve paradigmalara şekillendiğini belirtmek mümkündür (Aydın, 2018: 297). Savaş sonrası koşullarla birlikte ülkelerin ulusal gıda güvencelerini tesis etmeye çabaladığı ikinci gıda düzenine paralel olarak Türkiye’de de ulusalcı ve kalkınmacı tarım politikaları dolaşıma sokulmuştur. Tarımsal üretimi artırmak amacıyla ABD’nin söylemsel ve ideolojik hegemonyasını kurduğu endüstriyel tarım modelinin temelleri bu politikalar yoluyla ülkede yerleşmiştir. Ölçeğin büyüyerek tarımda mekanik, kimyasal ve biyoteknolojik girdi kullanımının yaygınlaşması, sermaye yoğunluğuna neden olmuştur. Tarımsal üretimin artması

için hibrit tohumları, tarımsal teknolojileri ve kitlesel üretim sistemlerini gerekli kılan bu modelin Friedmann'ın (2015: 122) ifadesiyle “kopyalama ve bütünleştirme” ekseninde Türkiye’de uygulandığı söylenebilir. Kurgulanan bu kurumsal ve söylemsel zemin, 1980’lerde gerçekleşen neoliberal küreselleşmenin hâkim paradigma haline gelmesiyle hızla aşınmaya başlamıştır.

“Emek piyasalarındaki esneklik, finansal faaliyetleri düzenleyen önlemlerin sınırlandırılıp monetarizmin benimsenmesi, kamuya ait sektörlerin özelleştirilmesi” (Harvey, 2015: 95) biçiminde neoliberalizmin üç temel sacayağında gerçekleşen değişiklikleri Türkiye’deki tarım ve gıda politikalarının dönüşümünde görmek mümkündür. Yasal düzenlemeler ve politika transferleriyle tarım-gıda sisteminin neoliberal ideolojiye eklemlenmesi için kurumlar, neoliberal paradigma ekseninde yeniden düzenlenmiştir. 24 Ocak 1980 Kararları, 5 Nisan 1994 kararları (1997’ye kadar uygulanmıştır), 1994 DTÖ Tarım Anlaşması, 1996 AB Gümrük Birliği Anlaşması, 1999 IMF stand by anlaşması, 2000/2172 sayılı Tarımda Mevcut Destekleme Politikalarının Değiştirilerek Çiftçilere Doğrudan Gelir Desteği Sağlanması Ve Kayıt Sisteminin Oluşturulması Amacıyla Ülke Çapında Uygulama Başlatılmasına İlişkin Bakanlar Kurulu Kararı, 2001 Tarım Reformu Uygulama Projesi (TRUP), 5648 sayılı Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun ve Tarım ve Kırsal Kalkınmayı Destekleme Kurumu (2007), tarımsal havza modeli, AB Ortak Tarım Politikası, 5488 sayılı tarım reformu yasası, 5553 sayılı tohum yasası ve 2017 Milli Tarım Projesi, Türkiye’de tarımın neoliberal dönüşümündeki önemli yasal ve kurumsal düzenleme örnekleridir. Tarımdaki paradigmatic kopuşu ve bunun Türkiye gıda rejimine yansımalarını takip etmek için bu örnekler önemli tarihsel dönemeçlere işaret etmektedir.

Türkiye’nin modernleşmeci paradigmayla şekillenen gıda rejimi, 24 Ocak 1980 kararlarıyla miadını doldurmak durumunda kalmış ve bu kararlar doğrultusunda “yapısal uyum süreci” başlamıştır. “Destekleme alımlarına konu olan ürün sayısının ve destekleme kapsamının sınırlandırılması, taban fiyat uygulamasında değişikliklere gidilmesi, tarımsal dış ticaretin önemli ölçüde serbestleştirilmesi, tarım sektöründeki kamusal yatırım temposunun yavaşlatılması” (BSB, 2015: 95) neoliberal gıda rejiminin tesisindeki önemli itiş güçleridir.

Serbest piyasa eğilimine yönelik yapılan politika transferlerinin radikal bir yapıya sahip olduğunu vurgulamak gerekir. Küresel iş bölümü söyleminin eşitsiz doğasının belirginleştiği bu süreçte, ABD, AB üyesi ülkeler ve Japonya gibi güçlü ülkeler, politika değişikliklerini yoksul ülkelere göre daha yumuşak geçişlerle yapmakta ve tarımsal destekler, ulusal planlarının bir parçası olmaya devam etmektedir (Keyder ve Yenal, 2018). Ancak, paradigma

değişikliğinde yaşanan bu politika transferlerinde ülkeler arasındaki eşitsizlik yeniden üretilmektedir. Çiftçilere yönelik verilen devlet destek mekanizmaları, bunun en çarpıcı örneğidir. Çiftçilere yapılan tüm parasal transferlerin değerini ölçmek için OECD tarafından geliştirilen üretici sübvansiyonları eşdeğeri PSE'nin değeri, diğer OECD ülkelerine kıyasla Türkiye'de oldukça düşüktür.⁵¹ Bununla birlikte, farklı ülkelerde aynı isimle uygulanan sistemlerde de radikal değişiklikler görmek mümkündür. ABD'de ve Türkiye'de uygulanan Lisanslı Depoculuk Sistemi buna örnektir. ABD'de uygulanan LPS ile çiftçiler ürün hasadıyla birlikte ihtiyacı olan nakit parayı çok düşük faizle aldığı krediyle karşılamakta ve ürününü piyasada en yüksek değere ulaştığında satarak aradaki farktan para kazanmaktayken; Türkiye'de uygulanan LPS⁵² ile çiftçilerin sorunlarına çözüm olunmadığı gibi aksine serbest piyasa karşısında korunmasız bırakılmaktadır (Aysu, 2009: 231). Politika transferlerinin yapısal sorunlarına diğer bir örnek, Türkiye'deki mevzuatın Avrupa Birliği Ortak Tarım Politikasına uyum sağlaması sürecidir. Bu süreç, Türkiye'nin aday ülke pozisyonuna karşın önemli bir tarım desteği almadığı ortamda, parçalı ve çoğu zaman sektöre zarar veren sonuçların ortaya çıkmasını beraberinde getirmiştir (Günaydın, 2009: 179-180). Türkiye tarım politikalarının AB Ortak Tarım Politikası ile uyumlanması konusundaki temel girişim olan 2000 yılındaki Katılım Ortaklığı Belgesi, Türkiye'nin tarım-gıda sisteminin gerekli gıda güvenliği denetim mekanizmalarıyla güncellenmesini gerektirmiştir. Ancak AB tarımının belirtilen hedeflere uygun olarak modernleşmesinin tarihinin Türkiye'ye kıyasla çok daha önce başladığı ve halen sübvansiyonlarla desteklenerek devam ettiği göz önüne alındığında gerekli finansal fonlar olmadan Türkiye'deki tarım-gıda sisteminin beklenen ölçütlere göre kısa sürede düzenlenmesi gerçekçi değildir (Aydın, 2018: 240-241).

Türkiye'nin tarım-gıda politikalarının Post-Washington Mutabakatı'nın ilkeleri doğrultusunda gözden geçirilmesi ve düzenlenmesi hususunda hükümetler, IMF'ye ve DB'ye Aralık 1999 ve Aralık 2000 arasında 5 adet Niyet Mektubu sunmuştur. Niyet mektuplarının ortak noktası, halihazırda uygulanmakta olan tarımsal destekleme politikalarının yoksul çiftçilerden çok zengin çiftçilere fayda sağladığı tespiti ve bu destekleme politikasının oluşturduğu mali yüke yapılan vurgudur (Oyan, 2003). 2000 yılı mart ayında Dünya Bankası'na verilen niyet mektubu, Tarım Reformu Uygulama Projesi'nin başlatılmasını ve bu proje ile yürürlükteki destekleme sisteminin kökten değiştirilmesini teyit etmekteydi (BSB, 2015: 96). DB'nin Tarımda Reform Uygulama Projesi- TRUP (Agrarian Reform Implementation Project-

⁵¹Ülkelerin yıllara göre değişen PSE değerleri için bkz; <https://stats.oecd.org/viewhtml.aspx?QueryId=84841&vh=0000&vf=0&l&il=&lang=en#> (erişim tarihi: 04. 01. 2020).

⁵² Detaylı bir analiz için bkz. Güler ve Değirmenci (2020).

ARIP) 2001 yılında böylece başlamış oldu. Proje; yürürlükteki tarımsal destekleme sisteminin 1-3 yıl içerisinde tasfiye edilmesini ve tarımsal desteklemenin uygulama aygıtları olan TMO, TEKEL, Şeker Fabrikaları A.Ş., Çaykur, EBK, TİGEM, TÜGSAŞ, İGSAŞ, Yem Fabrikaları, TZDK gibi KİT'lerle, tarımsal kredilendirmenin esas finansörü T.C. Ziraat Bankası'nın özelleştirilmesini, özelleştirilemeyenlerin tasfiyesini veya işlevlerinin sınırlandırılmasını öngörmektedir. Tarım Kredi Kooperatiflerinin işlevlerinin daraltılması ve tedricen tasfiyesi; destekleme işlevine sahip Tarım Satış Kooperatifleri Birlikleri'nin yeniden yapılandırılması ve dünya tarımsal ürün borsalarında oluşan fiyatların referans olarak kullanılması, buna bağlı olarak tarımsal ithalatta koruma oranlarının düşürülmesi ve iç pazarın tarımsal ürünlerde tümüyle dünyaya açılması TRUP'un temel hedefleriydi. Proje ile, mevcut destekleme politikalarının yerine geçmesi için DGD (Doğrudan Gelir Desteği) sisteminin oluşturulması önerilmekteydi (BSB, 2015: 96-97). TRUP aracılığıyla belirlenen bu politikaların tamamı projede belirtildiği haliyle gerçekleşmemiş, ancak Türkiye'nin tarihsel, toplumsal ve ekonomik koşulları bağlamında düzenlenerek "hibrit" bir modelle sunulmuştur. Tarımda Reform Uygulama Projesi ile Türkiye'nin tarım-gıda sisteminde kalıcı etkileri olacak neoliberal tahribatın sonuçlarıyla birlikte düşünülmesi gerekir:

Tarımsal desteklerin köklü bir biçimde azaltılması ve niteliğinin değiştirilmesi, destekleme kurumlarının ve teknolojik destek birimlerinin özelleştirilmesi/tasfiyesi, tarımsal kooperatiflerin zayıflatılması, girdi desteğinin ve girdi üreten kamu iktisadi girişimlerinin tasfiyesi ve dünya hammadde fiyatlarının yükselmesiyle tarımsal girdi maliyetlerinin çok hızlı artması, tarımsal ürün/sınai girdi fiyatlarından hesaplanan iç ticaret hadlerinin dönem boyunca tarım aleyhine seyretmesi, liberal yasama süreçleriyle piyasa egemenliğinin genişletilmesi, dışa korumanın düşürülmesi, ulus-aşırı şirketlerin dış ve iç ticaret baskısının artması sonucunda tarımda tutunamayan kitlelerin sayısının hızla artması (BSB, 2008: 169-170).

Et ve balık kurumunun, süt endüstrisi kurumunun ve yem sanayinin özelleştirildiği, tütün ve şeker yasasının çıkartıldığı ve doğrudan gelir desteğinin getirildiği bu dönemi neoliberal dönüşümün ilk aşaması olarak belirten Aysu (2009: 227-232), bu dönemde çiftçi ve kamu bağının kesintiye uğradığını vurgulamaktadır. 4572 sayılı yasa⁵³ ile tarım satış kooperatifleri birliğinin tasfiyesinin hazırlandığı ikinci aşamada ise çiftçinin birliği ile bağlı kesilmiş ve son aşamada 5553 sayılı Tohumculuk Kanunu ile çiftçinin çiftçilikten çıkarılmasının yasal düzenekleri hazırlanmış ve Aysu'nun deyiimiyle çiftçi "tarla bekçisi"ne dönüşmüştür. Aysu'nun tarihsel izleğinden hareketle Türkiye'nin tarım-gıda sistemindeki bu dönemeçleri detaylandırmak gerekir. 28.05.1986 yılında kabul edilen 3291 sayılı Kamu İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi hakkında kanun ile tarımsal destekleme politikasının araçları

⁵³ <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4572.html> (erişim tarihi: 11.01.2021).

olan kamu iktisadi teşekküllerinin özelleştirilmesi süreci başlamıştır. 20.06.2001 tarihli 4685 sayılı Tütün Kanunu⁵⁴ ve 04.04.2001'deki 4634 sayılı Şeker Kanunu⁵⁵ ile özelleştirme süreci devam etmiştir. İlgili yasalar gereği, düzenlenen sektörlerle ilgili politika oluşturma ve yasa yapma işlevi büyük ölçüde Tütün ve Alkol Piyasası Düzenleme Kurulu ve Şeker Kurulu'na⁵⁶ devredilmiştir. Bağımsız düzenleyici kurumlar, yeni bir siyasal iktidar alanı oluşturmada etkin hale getirilmiştir (Bayramoğlu, 2005: 416). Fındık, ayçiçeği ve pamuk gibi geleneksel ürünlerin alımındaki etkinliğini kaybeden (Aydın, 2018: 238-239) ve hükümetlerin finansal açıdan desteklemediği fakat üyelerinin çoğunun devlet tarafından atandığı Tarım Satış ve Kredi Kooperatifleri Birliği; bir taraftan finansal konularda pazara bağımlı kılınmış diğer taraftan ise özerkliği olmayan ve üzerinde siyasi denetimin olduğu yapılara dönüşmüştür (Keyder ve Yenal, 2018).

Kalkıncı dönemin temellerinin tasarruf tedbirleri altında tasfiye edilmesinin ve serbest piyasanın aktörlerine dönüşmesinin diğer bir örneği ise tarımsal desteklemenin Doğrudan Gelir Desteği sistemi çerçevesinde yeniden düzenlenmesidir. Mülkiyet esaslı olan ve dönüme göre sabit miktarlı uygulanan DGD sistemi ile üretimden soyutlanmış bir sosyal transfer yöntemi olarak “üretmeme ödeneği” ortaya çıkmıştır. Üretimi desteklemek noktasında başarısızlıkla sonuçlanan DGD sistemine karşı⁵⁷, Mart 2010 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı ile mevzuat temeline oturtulan "Havza Bazlı Üretim ve Destekleme Modeli"ne geçilmiştir. Bu modele göre Türkiye 30 tarım havzasına ayrılmakta ve destekleme kapsamındaki 16 ürün bu havzalara dağıtılmaktaydı (BSB, 2015: 102-103). Üretici merkezli değil ürün bazlı düzenlenen tarımsal destekleme politikaları (Keyder ve Yenal, 2018: 188); “kontrollü örtü altı tarımı, iyi tarım uygulamaları ve organik tarım, modern basınçlı sulama, traktör ve tarımsal mekanizasyon alımı, yaygın bitkisel üretim, sertifikalı tohum, fide, fidan üretimi ve kullanımı” (Yıldırım, 2012) alanlarında verilen düşük faizli kredi uygulamaları, neoliberal küreselleşmeyle beraber radikal bir dönüşüm sürecine giren tarımsal üretim biçimlerine dikkat çekmekte ve bu bağlamda öncelikli olarak konumlandırılan ürünleri ve üretim biçimlerini vurgulamaktadır. Neoliberal paradigmanın etkisinde şirketleşen ve finansallaşan gıda rejimi, devletin destekleyici ve koruyucu işlevlerinden mahrum halde sermayenin kapanına hapsedilmiş üreticiler topluluğu yaratmıştır. Sözleşmeli üretim ve 2006 tarihli Tohumculuk Kanunu⁵⁸ bu sürecin kurumsal ve yasal zeminini kurgulamıştır. Varlığını ancak sermayeye tabiiyeti ölçüsünde devam ettirebilen

⁵⁴ <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4685.html> (erişim tarihi: 11.01.2021).

⁵⁵ <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4634.pdf> (erişim tarihi: 11.01.2021).

⁵⁶ Bu kurullar, 24.12.2017 tarihli KHK ile kapatılarak yetkileri Tarım ve Orman Bakanlığı'na devredilmiştir.

⁵⁷ DGD, arazi miktarındaki azalmayla birlikte 2001-2006 yılları arasında iki milyondan fazla çiftçinin tarımsal üretimin dışına itilmesine neden olmuştur (İlkkaracan ve Tunalı, 2010:1 18-9).

⁵⁸ <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061108-1.htm> (erişim tarihi: 11.01.2021).

Üreticiler için sözleşmeli üretim, bu bağımlılığın en güncel ve yaygın biçimini oluşturmaktadır. Sözleşmeli retim, ürününün yetimesinde belirli standardizasyonlarla kontrolün şirketlere devredilerek üreticinin kendi arazisinde hane emeğini ve üretim aracını kullanması biçimindedir. Devlet desteklerinin aındığı bir ortamda üreticilere ürünlerini satma güvencesi sağılayan bu model, üretim sürecinin risklerini bizzat karşılamak istemeyen tarım-gıda şirketleri tarafından da benimsenmektedir (Özüğurlu, 2013; Aydın, 2018; Keyder ve Yenal, 2018). Sermayenin artı değıere el koyma biçimlerini eitlendirdiğı bu süreçte toprağı, doğıaya ve emeğıe eriimindeki engellerin tasfiye edilmesi amacıyla (McMichael, 2009: 285) yasal mekanizmalar da dönüşüme uğıramıtır. 2006 Tohumculuk Kanunu, çiftçilerin üretim gücünü ve iradesini sınırlayarak ve üretim aracına el koyarak; böylece tohum eksenli metalama ilişkilerinin rekabetçi hale gelmesinin yasal bağılamını oluşturmuştur. Biyoteknolojik gelişmelerle “yaşam süreçlerinin patentlenmesi”ne neden olan etkilerin Türkiye’deki tezahürleri bu anlamda nc gıda düzeniyle benzemektedir.

Tarımsal süreçlerin ve gıda sisteminin şirketlere bağımlı kılınmasının sonucunda üreticinin hangi ürünü hangi koşullarda ve nasıl reteceğı konusu üreticilere bırakılamayacak kadar çok katmanlı hale gelmiş, üretici; sermaye-devlet iç birliğı ile geliştirilen neoliberal ağılar içinde hareket edebildiğı ölçüde varlığını devam ettirmiştir. Sözleşmeli üretime benzer biçimde üreticilere sunulan alternatif ürün projesini bu bağılamda değıerlendirmek gerekir. Türkiye’nin tarımsal belleğinde önemli bir yeri olan tütün, pamuk, eker ve tahıl üretimi, nc gıda rejiminin belirleyicilerine paralel biçimde, neoliberal ağıda ikincil hale gelmiştir. Geleneksel tarım ürünlerinin üretimini ikame etmek üzere meyve-sebze, ayieğı, kanola, soya, iek, ss ve tıbbi bitkilerin üretimini artırmak için üreticilere tarımsal destekler sunulmuş ve alternatif ürünlerin üretimi teşvik edilmiştir (Aydın, 2018: 227). Uluslararası tarım-sanayi işletmeleri ile süpermarketlerin talepleri bu noktada belirleyici olmuştur (Bernstein, 2014; McMichael, 2005: 279-280). Ülkenin tarımsal yeterliğini işaret eden gıda güvencesinden uzaklaşarak tarım-gıda sisteminde ihracata dayalı bir üretim modeli, tüm kurumsal ve yasal mekanizmalarla öncelikli hale getirilmiştir. 1980 öncesinde oldukça homojen bir yapıya sahip gıda piyasası da bu dönüşüme paralel biçimde heterojen bir yapıya kavumutur; şirketlerle i birlikleri ve farklı sektörlerle kurulan ilişki ağılarıyla birlikte katmanlamı ve yoğıunlamıtır. nc gıda rejimi, artan spermarketleme eğıilimiyle sermayenin yoğıunlatığı ilişki ağıları üretmiştir. Geleneksel olarak tarımla bağılantısı olmayan Koç, Doğıan, Ata ve Sancak grupları ile Arıkan, Skta, Saray Halı ve Ramsey Tekstil gibi şirketlerin tarım-gıda sistemi içinde etkin rol oynamaya

başlaması⁵⁹ (Aydın, 2018: 129) finansallaşmış ve şirketleşmiş gıda rejiminin Türkiye’deki tezahürlerine örnektir. Gıda rejimindeki bu bütünleşme hali, sermayenin tarım-gıda sistemindeki egemenliğini pekiştirerek politikaları denetleme ve yönlendirme gücünü yeniden üretmiştir. Bununla birlikte devletin bu alandan tamamen çekildiğini iddia etmek ise doğru bir yaklaşım olmayacaktır. Devletin rolü, kalkınmacı dönemin politikaları ile kıyaslandığında tarım-gıda sisteminin düzenleyicisi ve denetleyicisi olmaktan ziyade pazar mekanizmalarını tamamlayıcı nitelikte olmasıyla belirginleşmektedir. Devletin sorumluluklarını piyasa ekonomisinin aktörlerine devrettiği bu sürecin bedellerini üreticiler ödemek durumunda kalmıştır. Fiyat dalgalanmaları ve piyasaların belirsizliği, üretim maliyetlerinin artması, finansallaşma, üreticilerin piyasa mekanizması ile ilgili bilgi ağındaki eksikliklerinin de bu sürece eklenmesiyle üreticiler; kendi emeğini değersizleştirme ve borçlanma gibi stratejilere başvurmuştur (Çağlar ve Keyder, 2010: 65-69; Özügürlü, 2013: 85). Bu noktada devletin piyasalarla ilişkisinin yanı sıra üretici ile olan ilişkisi, neoliberal dönüşümü anlamak konusunda aydınlatıcı olacaktır. Devletin küçük köylü ile cumhuriyet dönemi boyunca kurduğu ve güçlendirdiği ittifak gereği, üreticiler; finansman, kredi, üretim girdileri ve ürün fiyatını düzenleyen rakipsiz kurumsal mekanizmaların yanı sıra kooperatif ve birliklerle “korporatist içirme ilişkisi” kalıbına dahil edilmiştir. Üreticiyi bir ağ gibi kuşatan ve içeren bu ilişki biçimi; neoliberal küreselleşmeyle birlikte yerini “klientalist bir içirme”ye bırakmıştır. Klientalist ilişki kalıbı, üreticiyi piyasa koşulları altında savunmasız ve kırılgan bırakması ve devletin aktardığı “çok yönlü ancak küçük çaplı fonlarla üreticinin piyasadan tüketici olarak kopmamasını sağlaması noktasında korporatist içirmeden ayrışmaktadır (Özügürlü, 2013: 118-120). Üreticilerin neoliberal küreselleşmeye borçlanma ağıyla eklemlenme biçimleri aynı zamanda, üreticilerin “hak yoksunluğu”na yol açarak ve üreticilerin iletişim ve örgütlenme kapasitelerini aşındırarak “sembolik şiddete” (Yiğit ve Demiriz, 2013; Yiğit, 2022) neden olmaktadır. Devlet, üreticilerin piyasayla bütünleşmesini kolaylaştırıcı mekanizmaları üretirken; üreticiler de sermayeye bağımlılıkları ölçüsünde küçük meta üreticileri olarak varlıklarını devam ettirmektedir. Yerel pazarlarda ürün satmaktan çok küresel piyasalarla bütünleşme noktasında “başarılı” kabul edilen üreticiler, endüstriyel tarımın ücretli işçilerine ve aynı zamanda tüketicilerine dönüşmektedir (Friedmann, 1999: 49).

Piyasada tarım ilaçları adıyla satılan tarım zehirlerini⁶⁰ satın alarak endüstriyel tarımsal üretimin tüketicilerine dönüşen üreticiler; oldukça değişken, zorlayıcı ve yıkıcı koşullarda var

⁵⁹Adı geçen şirketlerin tarımsal alanla ilişkilenmelerinde IPARD (Instrument for Pre-Accession Rural Development) çerçevesinde AB’nin Türkiye’ye verdiği 880 milyon Avronun etkisi bulunmaktadır (Aydın, 2018: 129).

⁶⁰Tarımsal üretimde kullanılan toksik etkili kimyasal maddelere pestisit denilmektedir. Bkz. Zehirsiz Sofralar Platformu; <http://zehirsizsofralar.org/pestisitler-ilac-degil-zehir/> (erişim tarihi: 06.02.2022).

olmaya çalışmaktadır. Üreticileri borçlandıran, kırılanlaştıran, neoliberal piyasa ilişkilerine tabi kılan ve böylelikle iradelerini ve öznelliklerini yitirmesini hızlandıran mevcut gıda rejiminin koşulları altında gıdaya ve tarıma ilişkin başka ve alternatif bir politik hattın çizilmesi elzemdir. Tarım-gıda sistemi ile ilişkili olarak Türkiye’deki gıda hareketlerini üç dönemde ele alan Özlüer (2019), 1980’den 1999 IMF ekonomik programının uygulandığı ilk dönemde, “hayat pahalılığı ve çevresel bozulma” temelinde hareketlerin olduğunu vurgulamaktadır. Neoliberalleşmenin ivme kazandığı 2000’li yıllardan başlayarak 2012 tarihli bütün şehir yasasına kadar olan ikinci dönemdeyse gıda; toplumsal bir müşterek olmaktan çıkarılarak hızla metalaştırıldığı için bu dönemdeki gıda hareketleri “yaşamın patentlenemeyeceği” ortak temasında buluşan hak temelli platformlar ve sendikalar bağlamında ortaya çıkmıştır. Üreticilerin ve tüketicilerin ekonomik ve siyasal temsil mekanizmalarından koparılmasının koşullarının belirginleştiği 2013 sonrasında ise, gıda ve ekoloji ortaklığında dayanışma ekonomileri temelinde yeni toplumsal inisiyatifler ortaya çıkmıştır.

Mevcut tarım-gıda politikalarının yanı sıra ekolojik krizlerin ve iklim değişikliğinin etkilerinin her geçen gün daha da görünür olmaya başladığı bir dönemde, alternatif modeller, üretim biçimleri ve siyasal-toplumsal oluşlar hakkında inisiyatiflere ve kolektiflere ihtiyaç duyulmaktadır. Bunun için bu politikaların doğrudan öznesi olan üreticiler ve tüketiciler, yaşamın temel gereksinimlerinden olan gıdayı tarihsel, sosyolojik, politik ve ekolojik bağlamlarıyla düşünmeye imkân tanıyan sosyal örgütlenme formları oluşturmuştur. Böylesi bir düşünceyle gelişen alternatif gıda ağları; hem tarım-gıda sisteminin krizlerine işaret ederek hem de yeni toplumsallıkları üreterek bir deneyimlenme alanına dönüşmektedir.

Türkiye’de 1980’lerden itibaren başlayan ve 2000’lerde ivme kazanan tarım ve gıda sistemindeki neoliberalleşme süreci ve bu sürecin başat etkileri olarak ekolojik krizlerin belirginleşmesi, küçük üreticinin yoksunlaşması ve tüketicinin sağlıklı ve adil gıdaya erişememesi sorunları temelinde Türkiye’de gıdanın alternatif coğrafyaları ortaya çıkmaya başlamıştır. Katılımcıların ifadelerinden de yola çıkarak 1990’ların sonundan itibaren ivme kazanan bazı kampanyalar, platformlar, girişimler ve buluşmalar, alternatif gıda ağlarının oluşmasında tarihi referans noktaları olarak vurgulanmaktadır. Bu uğrak noktalarından bazıları günümüzde varlıklarını devam ettirmiyor olmalarına rağmen, ördükleri dayanışma ağları ve düşünme pratikleri farklı oluşumlara ilham vermeye devam etmektedir. Bunun da ötesinde Türkiye’nin ekoloji hafızasının oluşmasında bu ağlarda biriken deneyimlerin, bilgilerin ve tarihselliklerin önemli katkıları bulunmaktadır.

Bunlardan ilki, 1996 yılında Kırıkkale yakınlarında ODTÜ’lü bir grup öğrencinin ekolojik yaşamı deneyimlemek amacıyla başlattığı Hocamköy girişimidir. Kendi enerjilerini ve

gıdalarını üretme hedefiyle başlayan bu girişim; ekoloji temelinde alternatif düşüncelerin geliştirildiği ve pratik edildiği bir yerdir. Hocamköy Girişimi, çok uzun bir dönem varlığını devam ettirmemiş olmasına karşın, Türkiye’deki birçok uygulamanın ve planlama projesinin tohumlarını atmıştır. Kerpiç ev; Avustralya’dan Max Lindegger’in verdiği permakültür eğitimi (Abiral, 2019: 483) ve 1997 yılında Hollanda Büyükelçiliği iş birliği ile Ankara’da düzenlenen alternatif yaşam arayışları konulu sempozyumda Buğday Ekolojik Yaşam Derneğiyle birlikte yaptıkları sunum, çağın ruhu için oldukça marjinal eylemler olarak görülse de günümüzün ekoloji hareketleri ve gıda toplulukları içinde anlamlı ve politik bir yere tekabül etmektedir.

Türkiye’nin ekoloji mücadelesindeki önemli referans noktalarından bir diğeri halen ekoloji ve gıda alanında söz ve politika üretmeye ve modeller oluşturmaya devam eden Buğday Ekolojik Yaşam Derneği’dir. 2005-2006 yıllarında uyguladıkları BAHÇE projesi, topluluk destekli tarım modelinin Türkiye’deki ilk örneğidir. BAHÇE kapsamında 30’a yakın çeşitten 100 ton meyve, sebze ve tıbbi ürün üretilmiş ve ekolojik tarım uygulamaları konusunda çiftçiler, tüketiciler, yerel yönetimler, eğitimciler ve çocuklar için eğitimler yapılmıştır. Alternatif gıda ağlarının genişlemesinde ve yaygınlaşmasında BAHÇE projesinin yanı sıra, halen düzenledikleri %100 Ekolojik Pazarlar Projesi, TaTuTa Ekolojik Çiftlikler Ağı, 2011-2014 Yaşasın Tohumlar ve Tohum Takas Ağı Projesi, 2013-2014 Doğal ve Yerel Ürüne Aracısız ve Güvenli Ulaşım, 2019-2021 Gıda Topluluklarıyla Agro-Ekolojik Dönüşüm Modeli, 2019-2020 Zehirsiz Sofralar Projesi aracılığıyla ekolojik düşünmeye ve eylemeye ilişkin alternatif kamusalılıklar oluşmuştur. Yereldeki ve kırsaldaki agroekoloji uygulamalarını, pratiklerini ve bilgilerini toplayarak bunları daha geniş bir platformla yaygınlaştırmayı amaçladıkları 2021’de başlattıkları Akdeniz Agroekoloji Kervanı Projesi ve Zehirsiz Sofralar projesinin devamı niteliğindeki Zehirsiz Kentlere Doğru projesi, ekolojik tarımsal üretim modellerinin artmasında ve kamu kurum ve kuruluşlarına sorumluluklarını hatırlatmakta önemli işlevlere sahiptir. Buğday, Türkiye’deki alternatif gıda inisiyatiflerinin deneyimlerinin zenginleşmesinde ve ilişkiselliklerinin artmasında temel uğrak noktalarından ve referans kaynaklarından biridir.

Buğday Derneği’nin ev sahipliğinde 13-15 Ekim 2014’te İstanbul’da düzenlenen 18. IFOAM Dünya Organik Kongresi, endüstriyel gıda tedarik zincirine karşı alternatif tedarik ağlarının tartışılmasına ilham veren bir buluşmadır. 79 ülkeden 1000’e yakın katılımcıyı bir araya getiren kongre kapsamında 11 Ekim’de düzenlenen bir dizi ön konferanstan biri “Gıda Toplulukları Kurmak” (Building Food Communities) başlığıyla yapılmıştır. Topluluk Destekli Tarım (TDT) ve Katılımcı Onay Sistemleri (KOS) alanlarında çalışan kişileri ve grupları bir araya getiren konferansta TDT ağının uluslararası platformu URGENCI’nin yanı sıra

Hindistan, Çin, Sri Lanka, Uganda, Fransa, Fiji, ABD, İrlanda, Hırvatistan, Peru ve Güney Afrika'dan katılımcılar konuyla ilgili deneyimlerini ve bilgilerini paylaşmışlardır.

Deneyimleri çoğaltan diğer bir önemli etkinlik 2016'da İstanbul'da başlayan Gıda Toplulukları çalıştaylarıdır.⁶¹ Türkiye'deki gıda topluluklarının ve kooperatiflerinin tarihsel sürecini göstermesi ve aynı zamanda her yıl farklı ülkelerden gıda inisiyatiflerinden katılımcıların deneyimlerini ve birikimlerini paylaşması bağlamında bu çalıştaylar, alanda çalışan, üreten ve eyleyen insanlar için ufuk açıcı ve destekleyici bir niteliğe sahiptir.

Gıda tedarikinde alternatif yöntemlerin bulunması ve geliştirilmesi için pratiklerin önerilmesinin yanı sıra, bu pratiklerin geliştirilmesinde izlenecek gıda politikalarının tartışılmasıyla birlikte gıda savunuculuğu hareketleri zenginleşmektedir. Türkiye'de 2004 yılında başlayan GDO'ya Hayır Platformu⁶², gıdanın üretim ve yönetim süreçlerini de içine alacak bir gıda politikaları analizinin kamusallaşmasına katkı sunmuştur (Özlüer, 2019). Genetiği değiştirilmiş organizmaların ekolojik, toplumsal, politik ve ekonomik etkilerini vurgulayarak; gıda ve tohum hakkı bağlamında savunuculuk faaliyetlerini başarıyla yürüten Platformun siyasal alandaki varlığı 2013 itibarıyla sona ermiştir. Ancak yaşamın patentlenmesine karşı *haklar ve müşterekler* siyasetini vurgulayan Platform; alanda çalışan birçok üretici, tüketici ve ekoloji örgütünü bir araya getirmesi ve gıda politikalarına ilişkin kamu yönetimi politikalarının geliştirilmesini vurgulaması bağlamında Türkiye'nin gıda hareketleri içinde özgün bir konuma sahiptir.

Şimdiye kadar anlatılan eylemliliklerde üreticiler elbette yer almıştır. Ancak burada, özellikle üretici öznelğinde başlayan girişimleri anlatmadan alternatif gıda inisiyatiflerinin tarihsel sürecini aktarmak eksik olacaktır. Tarımın ve gıdanın piyasa ilişkilerine yerleştirilmesinin sonuçlarını doğrudan deneyimleyen üreticiler, neoliberal küreselleşmenin sorunlarına karşı 2004 ve 2005 yıllarında ürün bazında sendikalaşmaya gittiler. 2008 yılında konfederasyon halini alan Çiftçiler Sendikası (ÇİFTÇİ-SEN), konfederasyonlaşma süreci içinde 2004 yılında Hindistan'da düzenlenen Dünya Sosyal Forumu'na katılmış ve aynı yıl Via Campesina'nın üyesi olmuştur. ÇİFTÇİ-SEN, gıda egemenliği kavramının Türkiye'de, gıda politikaları bağlamında tartışılmasının ilk adımlarını oluşturmuştur. Yine çiftçilerin ve

⁶¹ Alan araştırmasından elde edilen verilere göre gıda toplulukları ve kooperatifleri çalıştay, üretici ve tüketiciler odaklı olarak 2019 yılından sonra da yapılmaya devam etmiştir. Ancak burada belirtilen dört çalıştay; pandemi öncesi koşullarda gerçekleştiği için kamusal görünürlüğü daha fazla olması nedeniyle vurgulanmıştır.

⁶² Platformla ilgili çıkan haberler, platformun basın açıklaması ve platformun kuruluş sürecinde ve kampanyalarında yer alan Ekoloji Kolektifi'nin (şu anda Ekoloji Kolektifi Derneği) broşürü için bkz. <https://bianet.org/bianet/tarim/106772-gdo-lu-misir-balonu-turkiye-turuna-bursa-dan-basladi>; https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8162&tipi=3&sube=0; https://secureservercdn.net/160.153.138.71/nm7.e04.myftpupload.com/wp-content/uploads/2017/11/EKD_08-Ya%C5%9Fam-Patentlenemez_01.pdf (erişim tarihi: 08.02.2022).

köylülerin 2006'da yasalaşan Tohumculuk kanununa karşı yerel tohumları korumak amacıyla başlattıkları tohum takas şenlikleri kamuoyunda yerel tohumun önemi konusunda farkındalık yaratmıştır. Tohumun gıda egemenliğindeki başat rolüne vurgu yapan bu eylemlerin ilki, 2010'da İzmir Torbalı'da başlamış ve kısa sürede çeşitli kentlere yayılmıştır. Bununla birlikte bazı sivil toplum örgütleri ve kent konseyleri tohumla ilgili çalışma grupları oluşturmuştur. İzmir Seferihisar Belediyesi, Can Yücel Tohum Merkezi, Nilüfer Belediyesi Kent Bostanları yerel tohumların korunması ve çoğaltılması için önemli girişimlerde bulunmuştur (Adaman vd., 2020: 76). Tohum; tarımın ve gıdanın piyasalaşmasını ifade eden en canlı örneklerden birini oluşturduğu için endüstriyel gıda sistemine karşı alternatiflerin üretilmesinde oldukça işlevsel ve itici bir güce sahiptir.

Yukarıda anlatılan tarihsel bağlamda ekoloji hareketleri, üretici ve tüketici inisiyatifleri çoğu kampanyada ve eylemde ittifak içinde yer almakla birlikte alternatif gıda ağlarının kurulmasındaki asıl temel etken, üretici ve tüketici girişimlerinin ortaklaşması hususudur. Bu noktada Çiftçi-Sen'in ve Kentlilerin Çiftçilerle Dayanışma İnisiyatifi'nin (KEÇİ) ortaklaşması ile günümüzün “yeni nesil” gıda kooperatiflerinin tohumları Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim Kooperatifi'nde (BÜKOOP) 2009 yılında atılmıştır. Kooperatifleşme sürecindeki önemli aktörler, şu anda aktif olmayan Tohum İzi Derneği ve Kibele Ekolojik Yaşam Çevre Kültür İşletme Kooperatifi'dir. Kars, Niğde, Afyon gibi Türkiye'nin farklı yerlerinde zehirsiz üretim yapan üreticilerin bir kooperatif altında örgütlenmesi ve kooperatifin ürünlerinin Tohum İzi Derneği'nin de katkılarıyla BÜKOOP içinde tüketicilerle buluşması, alternatif gıda inisiyatiflerinin Türkiye'de hangi ilişkilennmeler ağı içinde ve nasıl bir tarihsellikte başladığının önemli bir temsilidir.

Neoliberal gıda rejiminin tahribatlarına karşı alternatifler inşa etmeyi amaçlayan gıda inisiyatifleri, Türkiye'de 2000'li yıllarda ilk tohumlarını atmıştır. İnisiyatiflerin görünürlüğünü artırdığı 2010'lı yılların sonlarına doğru konunun Türkiye akademik literatüründeki yansımaları belirginleşmeye başlamıştır. Alternatif gıda ağları/inisiyatifleri anahtar sözcükleriyle ulusal tez veri sistemine kayıtlı tezler incelendiğinde; 2016'da “şehircilik ve bölge planlama” alanında diğeri ise, 2020'de “sosyoloji” alanında yapılmış iki adet doktora tezine ulaşılmıştır. “Tarımsal Gıda Sistemlerinin Dönüşümü: İzmir, Türkiye'deki Alternatif Tarımsal Gıda Girişimlerinin Keşfi” (Karakaya, 2016) başlığını taşıyan ilk çalışmada; gıda inisiyatifleri birer stratejik niş olarak ele alınmakta ve bu nişlerin gelişim süreçleri incelenmektedir. Bir üretici inisiyatifi olarak Gödence Kooperatifi; üretici inisiyatifi olarak Batı İzmir Topluluk Destekli Tarım İnisiyatifi (BİTOT) ve üretici-türetici ortak inisiyatifi Foça Yeryüzü Pazarı araştırmanın örneklemini oluşturmaktadır. “Türkiye'de Gelişmekte Olan Yeni Nesil Gıda İnisiyatiflerinin

Yeni Doğan Gıda Egemenliği Mücadelesinde İlerleyişi” başlıklı doktora tezi ise yazarın (Soysal Al, 2020) Kadıköy Kooperatifi’ndeki katılımcı gözlemlerinin sonucunda ortaya çıkmıştır. Kentli ekolojik gıda inisiyatifi ve “yeni nesil” bir gıda tüketim kooperatifi olarak tanımlanan Kadıköy Kooperatifi ve kooperatifin diğer üretici kooperatifleriyle ilişkisi ve ayrıca yerel yönetimlerin alternatif gıda inisiyatifleri alanındaki eylemlilikleri tezin araştırma alanını oluşturmaktadır. Alana ilişkin diğer yayınlar incelendiğinde; 2016 yılının önemli bir başlangıcı imlediği ve 2019-2020 yıllarında yapılan çalışmaların niceliksel olarak arttığı sonucuna varılmıştır. Alana ilişkin deneyimlerin ve pratiklerin sürekli gelişen niteliğinin yansımalarını akademik literatürde de görmek mümkündür. Araştırmacıların alternatif gıda ağlarını potansiyelleriyle ve sınırlılıklarıyla keşifsel, betimleyici veya açıklayıcı bağlamlarda ele alması, konunun dinamikliğini ve yeniliğini ortaya koymaktadır. Alternatif gıda ağlarının neoliberal-şirketleşmiş gıda rejimi karşısında alternatifler üretme imkanları⁶³; yerel ekonomilerin geliştirilmesinde ve küçük üreticinin desteklenmesinde önemli roller üstlenmesi⁶⁴; riskle ve endişeyle ilişkilendirilen gıda rejiminin karşısında güveni ve umudu ortaya çıkarması⁶⁵; Covid-19 pandemi sürecinde konvansiyonel gıda tedarik sistemine kıyasla daha dayanıklı tedarik ve dağıtım kanallarına sahip olması⁶⁶; yurttaşlık siyasetinin katılımcı bir formunu pratik etmesi⁶⁷; tarımsal ürünlerin metalaşmaktan çıkarılması⁶⁸ boyutlarıyla tartışılmaktadır. Topluluk destekli tarım gruplarının sürdürülebilirlik, sosyal adalet ve doğru davranış ilkeleri bağlamında gıda etiği ile ilişkisi⁶⁹; belediyeler ve kooperatifler ilişkisi üzerinden gelişen iş birlikleriyle⁷⁰ alternatif gıda ağlarının söylemsel düzeyinde etkisini genişlettiği söylenebilir. Bununla birlikte, alternatifler inşa etmenin zorluğu⁷¹ ve dahası bu inşa sürecinin dışlayıcı unsurlarını⁷² ortaya koyan araştırmalar, alanın imkanlarıyla birlikte sınırlılıklarını da içinde barındırdığını vurgulamaktadır.

Mekânda Adalet Derneğinin online yayını Beyond İstanbul’un 2018’deki Mekânda Adalet ve Gıda sayısı; İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi’nin 2019’taki gıda özel sayısı ve mekân, emek, gıda ve bilgi alanlarında kentteki müşterekleri haritalandıran “ortaklaşa” ağı ve 2020’de *Ortaklaşa* ismiyle çıkardıkları kitap yayını alternatif gıda inisiyatiflerinin akademik çevrelerdeki karşılıklarını görünür kılmak anlamında önemli çalışmaları bir araya getirmiştir.

⁶³ Bkz. Kadirbeyoğlu ve Konya (2017).

⁶⁴ Bkz. Çelik (2016).

⁶⁵ Bkz. Soysal Al ve Küçük (2019).

⁶⁶ Bkz. Abiral ve Atalan-Helicke (2020).

⁶⁷ Bkz. Kocagöz (2020).

⁶⁸ Bkz. Oba ve Özsoy (2020).

⁶⁹ Bkz. Özden (2020).

⁷⁰ Bkz. Nizam Bilgiç (2021).

⁷¹ Bkz. Öz ve Aksoy (2019).

⁷² Bkz. Türkkan (2019).

Alandaki tartışmaların çeşitliğini ve güncelliğini ortaya koyan bu yayınların yanı sıra kooperatifler ve dayanışma ekonomileri bağlamında alternatif gıda ağlarını odağına alan kitaplar⁷³ literatürün genişlemesine katkı sunmaktadır.

3.3. Saha Gözlemleri, Deneyimler ve Araştırmanın Örneklemi

Belirsizliklerin ve krizlerin, gıda ve ekoloji alanındaki yansımaları çok katmanlı bir biçimde derinleşmeye devam ederken araştırma süreci, bu gelişmelerle bağlantılı olarak, araştırmacının “kendi konumsallığı” ile ilişkisi bağlamında şekillenmiştir. Araştırmacının etik ve politik bir duruş olarak benimsediği vejetaryen olma hali; gıdanın bu boyutlarına ek olarak toplumsal, ekolojik, kültürel ve tarihsel bağlantıları temelinde yeniden düşünülmesine neden olmuştur. Önceden belirlenmiş bir rotada ilerlemeyen bu süreç, araştırmacının alana ilişkin gözlemleri ve deneyimleri temelinde kendini yeniden üretirken gelişmiştir. Sydney Mintz’in (1997) *Şeker ve Güç: Şekerin Modern Tarihteki Yeri* kitabı, bu süreçteki temel referanslardan birini oluşturmuştur. Şekerin iktidar ilişkilerine gömülü olduğu gerçeğinden hareketle kapitalizmin tarihini böyle bir yöntemle ele alma fikrini geliştiren bu kitap, araştırmacı için, çeşitli açılımları beraberinde getirmiştir. Gıda; bir iktidar ve deneyimlenme alanı olarak düşünülerek alternatif gıda ağları hem bireysel hem de toplumsal ölçekte *etik bir duruş* ve *pratiğe dayalı bir alternatif inşası* olarak kavramsallaştırılmıştır.

Bu anlamlarıyla birlikte ele alınan araştırma alanına dair ilk karşılaşmalar, Antalya Gıda Topluluğu’nun tanışma toplantısı, 19-22 Nisan 2019’da Antalya Muratpaşa Belediyesi’nin düzenlediği çevre festivali ve 29 Aralık 2019’da İstanbul Barış Manço Kültür Merkezi’nde yapılan IV. Gıda Toplulukları Çalıştayı aracılığıyla gerçekleşmiştir. 2017-2018 yıllarında oluşum halindeki Antalya Gıda Topluluğu’nun kapalı bir grup olmaktan çıkarak, toplumsallaşma gayesiyle yaptığı ilk toplantıda, alanla ve alanla ilişkili üreticilerle ve gönüllülerle tanışmak mümkün olmuştur. Topluluğun işleyişine paralel bir biçimde *çember* düzeninde yapılan bu toplantıda, topluluk gönüllüleri, gıdanın politikliğinden yola çıkarak amaçları ve işleyişleri üzerinden topluluğu anlatmıştır. Araştırmacının yakın çevresindeki bir oluşum üzerinden başlayan bu tanışıklığı, çevre festivaliyle ve çalıştaylarla devam etmiştir. Araştırma sürecinin önemli bir aşamasına işaret eden festivalde ve çalıştayda yapılan saha gözlemleri, Türkiye’nin çeşitli kentlerindeki alternatif gıda ağlarıyla ve onlarla ilişkili aktörlerle tanışmak için bir karşılaşma mekânı yaratmıştır. Alternatif gıda ağları içindeki aktörleri ve aralarındaki ilişkileri gözlemleme fırsatı sunan bu mekanlar aynı zamanda, alana ilişkin yeni sorgulamaları ve tartışmaları beraberinde getirmiştir. Festival ve çalıştay programı

⁷³ Bkz. Ö. S. Işıl ve S. Değirmenci (2020); F. S. Öngel ve U. D. Yıldırım (2019).

kapsamındaki sunumlarla birlikte alandan gönüllülerle yapılan bireysel görüşmeler sonucunda, alanı tanımaya ve anlamaya ilişkin ilk bulgular oluşmaya başlamıştır. Saha gözlemlerine ve ön görüşmelere dayalı notlardan hareketle, alanın dinamik ve etkileşime açık nitelikleri olduğu fark edilmiştir.

Saha gözlemlerini ve ön görüşmeleri takip eden süreçte, yine aynı yıl Antalya’da 3 katılımcıyla yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılmıştır. Bu katılımcılardan ikisi Antalya Gıda Topluluğu gönüllüsü (K1, K2) diğeri ise Temiz Hasat Tüketim Kooperatifi (K3) gönüllüsüdür. Görüşmeler sırasıyla, katılımcının bostanında/üretim alanında ve iş yerinde gerçekleşmiştir. Türkiye’de alternatif gıda ağlarına ilişkin gelişen bu ilk görüşmeleri takiben, araştırma süreci, Erasmus Öğrenci Değişim Programı kapsamında, İtalya’nın Siena kentindeki deneyimlerle ilerlemiştir. Siena Üniversitesi Siyaset ve Sosyal Bilimler bölümünün düzenlediği “Kriz Yönetimi ve İnsani Yardım” (Conflict Management and Humanitarian Action) yüksek lisans programı kapsamında aldığım “Gıda Güvenliği” ve “Gıda Güvenliği ve Sivil Toplumun Rolü” başlıklı seminer programlarının koordinatörü aracılığıyla Siena’daki bir gıda kooperatifinin başkan yardımcısına ulaşılmıştır. Adil ticaret akımının desteklendiği, çok sayıda gıda topluluğunun kurulduğu, biyo-dinamik tarım, permakültür, doğal tarım gibi agroekolojik uygulamaların yaygın olduğu bu küçük Toskana şehri; “yerel”, “iyi”, “temiz” ve “adil” gıdaya ulaşımı mümkün kılan üretici pazarları, gıda kooperatifleri ve kolektif tarım alanlarıyla konvansiyonel piyasa mekanizmalarının dışında çeşitli araçlara sahiptir. Üretici-tüketici arasındaki mekânsal mesafenin büyük kentlere göre daha dolaysız olduğu bu kentte kır ve kent, üretici ve tüketici keskin sınırlarla ayrışmamış, bunun yerine daha geçişken ve akışkan bir niteliğe sahiptir. Kente ve kentteki alternatif gıda ağlarına ilişkin bu gözlemler temelinde, Siena Mondo Mangione Gıda Tüketim Kooperatifi üyesi ile, kooperatif dükkanında yüz yüze derinlemesine görüşme yapılmıştır. Katılımcının üniversite döneminden başlayan gönüllülük deneyimi, Mondo Mangione’nın kooperatife dönüşmesiyle birlikte ücretli çalışmasıyla devam etmiştir. Adil gıda hareketinin etkisiyle ortaya çıkan ve birkaç yıl boyunca “adil gıda dükkânı” (*bottega del commercio equo e solidale*) olarak işleyen “Mondo Mangione Gıda Tüketim Kooperatifi ve katılımcının bu kooperatifle ilişkili deneyimleri üzerinden yapılan görüşme temelinde, kentin ve ülkenin tarım-gıda politikaları bağlamında, bir gıda kooperatifinin ve gıda topluluğunun oluşum süreçleri, işleyiş biçimleri, sorunları ve potansiyelleri hakkında bulgulara ulaşılmıştır. Görüşmeden bir hafta sonra, kentin çeperindeki kooperatif bostanına yaptığımız ziyarette, biyo-dinamik tarım yöntemleriyle kolektif olarak üretim yaptıkları model hakkında sohbet etmek mümkün olmuştur.

Yukarıda belirtilen karşılaşma mekanlarındaki saha gözlemlerinin ve deneyimlerinin sonucunda, alternatif gıda ağlarının ekoloji hareketleri başta olmak üzere toplumsal hareketlerle bağlantılı gelişen ve değişen heterojen bir niteliği olduğu düşünülmüştür. Durağanlıktan uzak süreçler ve eylemsellikler alanı olarak somutlaşan alternatif gıda ağları, belirtilen bu nitelikleri temelinde araştırmacının dikkatini ve merakını arttırmıştır. 2019 yılında başlayan alan araştırması süreci, 2020 yılında Covid-19 pandemisinin getirdiği kısıtlamalar ve yasaklar sonucunda sekteye uğramak zorunda kalmıştır. Pandeminin araştırma sürecine getirdiği bu sınırlılıklarla başa çıkmak ve alandan uzaklaşmamak adına, araştırma süreci, alanın ilişkilenebilirliğe teşne yapısını göz önüne alarak ve alana katkı sağlayabilecek çeşitli çevrim içi eğitimlerle devam etmiştir. Doğa Koruma Merkezi'nin "İklim Dirençli Tarım Ağı" projesi kapsamında düzenlediği "İklim Dirençli Tarım Eğitimi" programı ve uluslararası topluluk destekli tarım ağı URGENCI'nın düzenlediği "Gıda Yurttaşlığı" (Food Citizenship) programı, bu bağlantıları kurmak için yardımcı olmuştur. Alternatif gıda ağları, iklim değişikliğinin yarattığı etkiler karşısında meşru bir hareket olarak kendini üretirken, iklim dirençli tarım konusunda bir etkinliğe katılmak, alanın ilişkiselliklerini ve potansiyellerini fark etmek için anlamlı olmuştur. Gıda Yurttaşlığı programı ise, çeşitli hareketlere ve paradigmalara eklemlenmiş araştırma alanının, kendi örgütsel yapısı içindeki ilişkilenebilirliklerini anlamak noktasında katkı sağlamıştır. Avrupa'daki gıda toplulukları ve topluluk destekli tarım grupları temelinde bilgi ve deneyim paylaşımlarının yapıldığı programda, katılımcılara kendi gıda topluluklarını nasıl kuracakları ve sonrasında yönetiminde *kolaylaştırıcı* olabilecek yöntemler ve yaklaşımlar hakkında aktarımlar yapılmıştır. Küçük gruplarla yapılan interaktif çalışmalar aracılığıyla bu aktarımlar gerçekleşmiştir. Aktörler ve kurumlar bağlamında alternatif gıda ağlarının uluslararası bağlantılarını kurmayı sağlayan bu etkinlikler, alanın gelişimi hakkında ipuçları sunmuştur. Bu eğitim sonucunda, uluslararası dayanışma ağlarının sağladığı bilgi ve deneyim paylaşımlarının, yerel gıda ağlarının ölçek geliştirme soru(n)larına karşı referans ve yönlendirici olabileceği düşünülmüştür.

Her program ve etkinlikle birlikte, araştırmanın varsayımları yeniden ele alınmış ve kendi içinde tartışılmıştır. Araştırma sürecinin her aşamasında kendini gösteren *yeniden düşünme* pratiği, araştırmacının konumsallığı bağlamında metodolojik bir yaklaşım olarak benimsenmiştir. Creswell (2013), bunun sonucunda araştırmacının öz farkındalığının ve eleştirel özneliliğinin geliştiğini vurgulamaktadır. Bu nedenle tezin araştırma süreci, araştırmacının alanla kurduğu bağla ilintili düşünülmelidir. 6 Mart 2021'de çevrimiçi ortamda düzenlenen "Topluluk Destekli Tarım ve Gıda Temelli Dayanışma Ağları" seminer programı, bu bağlantının önemli uğraklarından birine işaret etmektedir. "Küresel Gıda Düzeni ve

Alternatif Gıda Ağları: İmkanlar, Stratejiler ve Yeni Hareketler” sunum⁷⁴ başlığıyla katıldığım bu programda, araştırmacı olarak konumsallığımı yeniden düşünmekle birlikte alana ilişkin gözlemlerimi derinleştirmek mümkün olmuştur. Bu süreçte yaşanan karşılaşmalar, araştırmacının alternatif gıda ağları ile bu ağların içindeki öznelerle doğrudan ilişkilenebilmesini sağlamanın ötesinde; araştırmacının konuya ilişkin merakını ve heyecanını canlı tutarak araştırma sürecini etkileşimli bir hale getirmiştir. Gönüllü emekle organize edilen ve 6 saat 27 dakika süren bu program kapsamında Türkiye’nin farklı kentlerinden üreticiler ve tüketiciler deneyimlerini paylaşmıştır. Alanda *yol açan* deneyimlerin yanı sıra yeni ortaya çıkmış inisiyatiflerle ilişkili üreticiler ve tüketiciler, araştırmanın örnekleminin belirlenmesinde yönlendirici olmuştur. Araştırılacak alanın bilgisi ve özellikleri temelinde ortaya çıkan amaçlı örneklem (Babbie, 2010: 193) bu çalışmada, alanın çeşitliliğini ve dinamik yapısını vurgulamak amacıyla kullanılmıştır. Türkiye’deki alternatif gıda ağlarının dağılımını gösteren <https://gidatopluluklari.org/> ve <https://www.ekoharita.org/> sitelerinin yanı sıra, katılımcılarla yapılan görüşmelerde vurgulanan *referans alınan* ya da *deneyim aktaran* gruplar da örneklemin ortaya çıkmasında belirleyici olmuştur. Buradan hareketle hem amaçlı örneklem hem de kartopu örneklemini kullanılmıştır.

Araştırmanın örneklemini kapsamında alternatif gıda ağları içinde yer alan *gıda toplulukları, gıda kooperatifleri, kooperatif girişimleri, kolektif* ve *ağlarla* ilişkili katılımcılara ulaşılmıştır. Alternatif gıda ağları içinde yer alan kent bostanları ve üretici pazarları ise örneklemin kapsamı dışındadır. Üreticinin ve tüketicinin karşılıklı etkileşim içinde birlikte bir iş yapma biçimini ve topluluk kültürünü pratik etmesi bağlamında bu gruplar tercih edilmiştir.

Araştırmanın örneklemini kapsamındaki ilk grup olan gıda tüketim kooperatifleri, alternatif gıda inisiyatifleri alanında dikkat çeken kritik bir aktördür (Act Human Sosyal Politika İnisiyatif, 2021)⁷⁵. Örgütlenme modeli, işleyişi ve yönetimi temelinde geçmişteki kooperatifçilik çalışmalarından ayrılan “yeni nesil” gıda tüketim kooperatifleri, alanın tarihselliğine ve gelişim sürecine işaret edecek şekilde, çoğunlukla İstanbul’da ortaya çıkmaktadır. Toplumsal hareketlerle ilişkilene, neoliberal gıda rejiminin kurallarının işleyişi ve “sağlıklı, iyi ve adil gıdaya” erişimi savunan kentli tüketicilerin varlığı bağlamında, bu ağların kentlerde ve özellikle İstanbul’da neden yoğunlaştığını anlamlandırmak mümkündür. Alana ilişkin bu veri, çalışmanın örneklemine de yansımıştır. Araştırmanın örneklemindeki beş kooperatif İstanbul’dan seçilmiştir. Bunlar; *Temiz Hasat Tüketim Kooperatifi (K3) Yeryüzü Kooperatifi (K9) Kadıköy Kooperatifi (K12, K13) Boğaziçi Üniversitesi Mensupları Tüketim*

⁷⁴ <https://www.youtube.com/watch?v=n7dDi-Ojezo&t=20354s> (erişim tarihi: 24.05.2022).

⁷⁵ Sosyal Dayanışma Ekonomisi İçin Güçlü Kooperatifçilik Raporu için bkz. <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20210208-00020145.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).

Kooperatifi-BÜKOOP (K14), Anadolu’da Yaşam Kooperatifi’dir (K24). Örneklemdeki diğer kooperatif Ankara’da çevre kooperatifi olarak kurulan Güneşköy Kooperatifi’dir (K6, K7). Bir gıda tüketim kooperatifi olmayan ancak 2005 yılından bu yana yürüttükleri topluluk destekli tarım uygulaması “Bahçemiz” projesi nedeniyle Güneşköy kooperatifi, araştırmanın örneklemine dahil edilmiştir. Türkiye’nin ilk topluluk destekli tarım modellerinden birini geliştiren ve alternatif gıda ağları içindeki toplulukların ilişkileneceklerini ve etkileşimlerini artırması bağlamında kritik bir rolü olan Buğday Ekolojik Yaşam Derneği (K22) araştırmanın örneklemi kapsamındaki tek dernektir. Ekoköy kooperatif girişimi olan İmece Evi (K10) 2011 yılında başlattıkları kutu projesi nedeniyle araştırmanın örneklemi kapsamına dahil edilmiştir. Kooperatifleşme sürecindeki diğer bir girişim ise Kocaeli Yeryüzü Tüketim ve Dayanışma Kooperatifi Girişimi’dir (K4). Kooperatifler ve kooperatif girişimlerinin yanı sıra araştırmanın örneklemine 6 gıda topluluğu, 3 ağ ve 1 kolektif yer almaktadır. Bunlar; Antalya Gıda Topluluğu (K1, K2), Doğu Antalya Gıda Topluluğu (K8), İzmir Ege Üniversitesi Doğa ve İnsan Dostu Gıda Topluluğu (K15), Muğla Senin de Kovanın Olsun Gıda Topluluğu (K18), Kuzey Adana Gıda Topluluğu (K19), Eskişehir Gıda Topluluğu (K16), Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi-TADYA (K5), Sakarya Küçük Üretici Dayanışma Ağı-SAKÜDA (K21), Doğal Bilinçli Beslenme Ağı-DBB (K17) ve Ekoloji Temelli İletişim, Bilgi ve Dayanışma Ağı Ekoharita’dır (K11). Alternatif gıda ağlarının, kurduğu ve geliştirdiği ilişkilenecekler ve eklemlenmeler aracılığıyla çoğalacağı düşüncesinden ve bu ilişkilenecekleri geliştirmek için yereldeki en kritik aracın yerel yönetimler olarak işaret edilmesinden hareketle Çanakkale Belediyesi’nden (K20) ve Bursa Nilüfer Belediyesi’nden (K23) yetkililerle görüşmeler yapılmıştır. Bu belediyelerin örneklem kapsamına alınmasında, katılımcılarla yapılan görüşmeler yönlendirici olmuştur. Örneklem kapsamında, bu ağların oluşum süreçlerinden itibaren ağların içinde yer alan katılımcılara ulaşılmıştır. Alternatif gıda ağlarının ilişkilenecek biçimlerinin ve oluşum süreçlerinin çeşitliliğini ve farklılığını yansıtmak gayesiyle amaçlı bir örneklem oluşturulmuştur. İş yeri ve semt temelli örgütlenme modelleri; topluluk destekli tarım, gıda dağıtımı veya sebze kutusu gibi alternatif gıda dağıtım kanalları; kooperatif, kolektif, ağ, girişim olarak çeşitli örgütlenme biçimleri; örgütlenilen yerin sosyo-ekonomik statüsü; ağ başlatanlar (üretici veya tüketiciler) temelinde alternatif gıda ağlarının birbirinden farklılaşan nitelikleri göz önüne alınarak örneklem belirlenmiştir. Ağ başlatan üreticilerin veya tüketicilerin özellikle ağın oluşum sürecine tanıklık etmiş ve bu süreci deneyimlemiş olması katılımcılara ulaşmakta belirleyici olmuştur. Örneklemdeki ağların büyük bir çoğunluğu tüketiciler tarafından başlatılmasına rağmen, literatürdeki yeni kırsal çalışmalar veya tüketimi odağına alan gıda sosyolojisi (Carolan, 2012: 5) ikiliğini yeniden üretmeden üreticinin ve

türeticinin bu ağlar içinde özne olabilmesinin koşullarını tartışmak amacıyla bir üretici inisiyatifi olan *SAKÜDA* örnekleme dahil edilmiştir. Böylelikle, *11 kentte 19 ağı* ve *2 belediyeyi* içeren bir örneklem kapsamında 24 katılımcıyla görüşülmüştür. Antalya Gıda Topluluğu üyesi bir üretici ve bir türetici ve Temiz Hasat Kooperatifi üyesi bir türetici ile 2019 yılında, Antalya’da, yüz yüze görüşmeler yapılmıştır. Görüşme yapılan yerler sırasıyla katılımcının üretim alanı/bostanı/bahçesi; bir kafe ve katılımcının iş yeridir. Antalya dışında da yüz yüze yapılması planlanan görüşmeler, Covid-19 pandemisi kısıtlamaları ve yasakları nedeni ile, çevrimiçi ortamlarda (Gmail Meet, Skype, Zoom, Telefon WhatsApp Görüntülü Konuşma) yapılan görüşmelere dönüşmüştür. En uzun 168 dakika, en kısası 40 dakika olan 24 görüşme, ortalamada 85 dakika sürmüştür. Belirlenen ortak günde ve saatte yapılacak görüşme öncesinde, katılımcıya araştırma ile bilgi vermek ve katılımcının sosyo-demografik verilerine ulaşmak amacıyla bir ön görüşme formu (Google Formlar) gönderilmiştir. Bu formlardan derlenen bilgilere göre katılımcıların 21-73 yaş aralığında çeşitli meslek gruplarından üreticiler veya türeticiler olduğu görülmektedir. Parçalı ve dinamik yapısıyla bir temsiliyet oluşturma amacını gütmeyen alternatif gıda ağlarına ilişkin oluşturulan örnekleme, alanın nitelikleri göz önüne alınmıştır. Bu nedenle bir temsiliyet kaygısından ziyade, ağların oluşum süreçlerinin başından itibaren süreci deneyimlemiş/deneyimleyen katılımcılara ulaşmak ve bu ağların Türkiye’deki tarihsel gelişim sürecini göstermesi açısından yol açan toplulukları örnekleme dahil etmek amaçlanmıştır. Katılımcıların ilişkili/üyesi olduğu ağlar, yaş ve cinsiyet dağılımları, ağın içindeki konumları ve meslekleri aşağıdaki katılımcı profili tablosundan izlenebilir:

Tablo 3.1 Katılımcıların profilleri

	Üyesi/ilişkili olduğu ağlar	Ağıdaki Rol/konum	Yaş	Meslek	Cinsiyet
K1	Antalya Gıda Topluluğu	Üretici	48	Üretici	E
K2	Antalya Gıda Topluluğu	Türetici	44	Sahaf	E
K3	İstanbul Temiz Hasat Tüketim Koop.	Türetici	45	Diş hekimi	K
K4	Kocaeli Yeryüzü Koop.	Türetici	40	Özel sektör	E
K5	Ankara TADYA/DBB/ Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği	Üretici, Türetici	50	Öğr. Gör.	E
K6	Ankara Güneşköy Kooperatifi	Türetici	70	Öğr. Gör.	K
K7	Ankara Güneşköy Kooperatifi	Türetici	65	Öğr. Gör.	E
K8	Doğu Antalya Gıda Topluluğu	Türetici	45	Memur	K
K9	İstanbul Yeryüzü Kooperatifi	Türetici	51	Editör	E
K10	Muğla İmece Evi Kooperatif Girişimi	Üretici	58	Üretici	E
K11	İstanbul Taksim, Kadıköy, Sarıyer Gıda Toplulukları, Ekoharita, Topluluk Destekli Tarım Ağı	Türetici	33	Yeni Medya/ İletişim uzmanı	E

K12	İstanbul Kadıköy Kooperatifi	Türetici	21	Öğrenci	K
K13	İstanbul Kadıköy Kooperatifi	Türetici	28	Öğrenci	E
K14	İstanbul Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi	Türetici	47	Kütüphaneci	E
K15	İzmir Ege Üniversitesi Doğa ve İnsan Dostu Gıda Topluluğu	Türetici	42	Araştırma Görevlisi/ Ziraat Mühendisi	E
K16	Eskişehir Gıda Topluluğu	Türetici, Üretici	52	Emekli/ bahçıvan	K
K17	Doğal Bilinçli Beslenme Ağı (DBB)	Üretici, türetici	43	Eski yazılımcı/ yeni girişimci	K
K18	Muğla Çevre ve Arı Koruma Derneği (ÇARIK), Apikoop, Zehirsiz Sofralar Ağı, Ekoloji Birliği, DBB	Üretici, türetici	65	Arıcı	E
K19	Adana, Kuzey Adana Gıda Topluluğu	Türetici	35	Kimyager	K
K20	Çanakkale Belediyesi Üretim ve Pazarlama Kooperatifi	Belediye çalışanı	35	Belediye personeli	E
K21	SAKÜDA	Üretici	73	Çiftçi	K
K22	Buğday Derneği, İzmir Gıda Toplulukları (BİTOT, Güzelbahçe)	Üretici-Türetici	55	Gazeteci	K
K23	Nilüfer Belediyesi Gıda Topluluğu, EKODER-Ekolojik Yaşam Derneği, Ekoloji Kolektifi Derneği, Nilüfer Tarımsal Kalkınma Kooperatifi	Belediye çalışanı	65	Ziraat mühendisi	E
K24	Anadolu'da Yaşam Tüketim Kooperatifi	Türetici	35	Grafik tasarımcı	E

Covid-19 pandemisinin getirdiği kısıtlamaların sonucunda, yüz yüze görüşmelerin çevrim içi görüşmelere dönüşmek durumunda kalması, dezavantajları olduğu kadar avantajları da beraberinde getirmiştir. Görüşmelerin çevrimiçi ortamlarda gerçekleşmesi, 11 farklı kentten katılımcıya ulaşmayı mümkün kılmıştır. Bununla birlikte görüşmelerin sınırlı bir zaman ve mekân algısında gerçekleşmesi (çevrimiçi), deneyimlerin aktarılmasına yönelik soruları derinleştirmeyi zorlaştırdığı gibi, araştırmacı ve katılımcı arasındaki etkileşimin doğasını da etkilemiştir.

3.4. Araştırmanın Yöntem ve Tekniği

Alternatif gıda ağlarının oluşum süreçlerini, işleyişini, potansiyellerini ve sınırlılıklarını ortaya çıkarmayı amaçlayan bu çalışmada, insan deneyimlerini yorumlamaya ve

anlamlandırmaya dair bir çerçeve ve yol haritası sunmaya; sosyal olguları, sosyal süreçleri ve faaliyetleri, kişiler arası ilişkileri keşfetmeye ve anlamaya; farklılıkların ve benzerliklerin farklı toplumsal bağlamlardaki örüntülerine ilişkin soru sorabilmeye imkân tanınması bağlamında nitel araştırma yöntemi benimsenmiştir (Denzin ve Lincoln, 1998; Kümbetoğlu, 2020: 17). Böylece, katılımcıların alternatif gıda ağları içinde geliştirdiği ilişkilenmeler ve deneyimler aracılığıyla oluşturduğu anlam dünyalarını kavrayarak alana ilişkin analiz yapmak mümkün olmuştur. Bu noktada, nitel araştırma yöntemi, anlamlara ve süreçlere odaklanmak ve gerçeklerin toplumsallıkla bağını kurmak (Denzin ve Lincoln, 1998) için yol gösterici olmuştur. Alternatif gıda ağları ile ilişkili katılımcıların deneyimleri temelinde alanı anlamayı ve alana ilişkin mevcut durumu ortaya koymayı amaçlayan bu çalışma keşifsel bir niteliğe sahiptir. 2000’li yıllardan itibaren ortaya çıkmakta olan ve günümüzde yaygınlaşan alternatif gıda ağları parçalı, heterojen, dinamik ve her yerde oluşmaya teşne özüyle araştırmacının ilgisini çekmiştir. Mevcut durumu betimleyerek, alanı tanımakla başlayan araştırma süreci; araştırmacının sorularını yeniden anlamlandırıdığı ve şekillendirdiği bir bağlamda devam etmiştir. Bu nedenle, araştırma süreci, alanın nitelikleri ve araştırmacının konumsallığı ile bağlantılı ele alınmıştır. Alana ilişkin mevcut durumun yarattığı potansiyellerin yanı sıra, bu potansiyeller içindeki dönüştürücü güce ve sınırlılıklara odaklanılmıştır. Bu süreçte nitel yöntemin, araştırmanın sorularını, kuramlarını ve açıklamalarını yeniden anlamlandırmaya ve şekillendirilmeye müsait ortamlar oluşturduğunu ve dahası bu alanları açtığını söylemek mümkündür. Bir toplumsal gerçekliği ve olguyu üreten ve onun temelini oluşturan ilişkisellik bağlarını açığa çıkarma, süreçlerin izini ve yansımalarını takip etme (Stebbins, 2001; Given, 2008; Elman vd., 2020; Reiter, 2017) bağlamında, mevcut gıda rejiminin yarattığı krizler karşısında alternatif gıda ağlarının yaratıcı potansiyellerinin ve sınırlılıklarının izi sürülmüştür. Ağların ve ağlarla ilişkili katılımcıların risklerle ve belirsizliklerle tanımlanan bu süreçte nasıl bir rol oynayabileceği sorunsallaştırılmıştır. Neoliberal gıda rejiminin yıkımlarına karşı ağların geliştirdiği/geliştirmeye çalıştığı ortaklaşmaları anlayabilmek için katılımcıların ağlarla ilişkilenmeleri çözümlenmeye çalışılmıştır. Alternatif gıda ağlarının, eklemelenmelerle ve ortaklıklarla çeşitli ilişki formları içinde oluşan ve gelişen özelliklerinin kavrayışı bakımından nitel araştırma, Creswell’in (2013) de belirttiği gibi, konuya derinlikli bir kavrayış ve anlayış sağlamaktadır. Benzer şekilde Becker’in de (2015: 85-89) vurguladığı gibi, eylemin başlangıç noktası olarak kabul edilmesiyle yapılan bu tür bir analizde, eylemin içinde olduğu duruma ve çalışılan nesnenin diğer tüm şeylerle kurduğu bağlantı noktalarına dikkat çekilebilmiştir. Bu nedenle, alternatif gıda ağlarıyla ilişkili katılımcılar, bir tipoloji oluşturmalarının ötesinde bir eylemler bütünü olarak değerlendirilmiştir. Durağanlıktan ziyade değişime ve yapıdan ziyade

süreçlere odaklanan bu yöntemsel yaklaşımın sonucunda, ağların Türkiye'deki ekoloji hareketleriyle ve toplumsal hareketlerle olan bağı görünür kılınmaya çalışılmıştır. Alanın ortaya çıktığı zaman dilimi ve mekanları, araştırmanın kuramı bağlamında düşünülmüş ve örneklem kapsamındaki kentler ve mekanlar, alternatif gıda ağlarının mevcudiyetini ve ortaya çıkışını çevreleyen koşullar bağlamında tartışılmıştır. Becker 'in (2015: 99-100) ifadesiyle bu tercih, basitçe bir “arka plan detayı ya da yerel renk demeti” olmaktan öte bir anlamı ifade etmektedir. Aynı zamanda keşifsel niteliği olan bu araştırma, araştırmacının konumsallığını ve bilginin niteliğini sorguladığı öz-düşünümsel bir süreci de beraberinde getirmiştir. Öz-düşünümsel bir araştırma, araştırmacıyı bu çalışmaya iten nedenleri, araştırmacının konumsallığı içinde ve araştırmanın gelişim süreçlerine etkisi bağlamında açığa çıkarmayı amaçlar. Bilginin kısmi veya parçalı gelişen ve konumsallık üreten nitelikleri bağlamında bir araştırma, araştırmacının ilgilerinden, geçmiş deneyimlerinden, eğitiminden ve kültüründen bağımsız oluşmaz aksine tüm bunlarla bağlantılı olarak gelişir. Araştırmacının imgesi, dünyayı ve olguları yorumlama biçimleri araştırma sürecinde ve sonucunda hep vardır. Bilimin değer yüklü doğasına işaret eden bu bakış açısına göre, araştırma sürecini araştırmacının geçmiş deneyimlerinden ve ilgilerinden izole etmek mümkün değildir (Harding, 1991; Haraway, 1988; Creswell, 2013; Denzin ve Lincoln, 1998). Araştırma sorunsallarının ve kuramsal-kavramsal çerçevenin yardımıyla, araştırma bir öğrenme sürecine dönüşür ve araştırmacı bu süreçte düşünümsel ve öz-eleştirel bir yaklaşım geliştirir. Bir araştırmacı olarak bilginin konumsal ve parçalı olduğu kabulüyle hareket etmek, araştırmanın kuramsal çerçevesini, araştırma süreci boyunca kazanılan deneyimleri ve bakış açılarını birbiriyle bağlantılı olarak ortaya koymaya yol açmıştır.

Nitel yöntem ayrıca araştırmacı ile araştırılan arasındaki ilişkinin statik ve hiyerarşik konumlanışına da meydan okuyarak bu ilişkinin etkileşimsellik ve karşılıklık üzerinden yeniden tanımlanmasına neden olur. Alan araştırması kapsamında görüşme yapılan katılımcıların, özellikle bu alanda çalışma yapmanın önemine vurgu yaparak araştırmacının eylemini önemsediklerini ve bu çalışmanın sonuçlarının paylaşılmasının alanın gelişimine katkı sunacağını belirtmeleri, araştırmacıyı kendi topluluklarından biri olarak kabul etmeleri alanla ilgili kişisel anlatılara ulaşmayı kolaylaştırmıştır. Katılımcıların (K2, K5, 11, 15, 17, K18) belirttiği gibi, araştırmacının katılımcılarla benzer düşünce süreçlerinden geçtiğinin hissedilmesi ve bunun dillendirilmesi çalışmanın araştırmacı açısından anlamlılığını yeniden üretmiştir. Bu durum, katılımcıların bir “araştırma nesnesi” olarak kabul edilmesi düşüncesine karşı çıkarak araştıran ile birbirlerini karşılıklı etkileyebilecek öznelere (Burke, 2012: 90) olma ihtimalini güçlendirmektedir. Bu süreç, araştırmanın keşfedici niteliği ve konumsallık

yaklaşımı bağlamında anlamlı sonuçlar üretmiştir. Araştırma sürecinin bu etkileşimi destekleyen niteliği, araştırma kapsamında görüşülen bir katılımcı tarafından şu şekilde ifade edilmiştir:

...Sana bunları anlatmak hoşuma gitti. Seni tanımıyorum, konuşmanı dinledim, tanıdığım temel olarak bu. Anlayabileceğini düşündüğüm için bahsettim bunları. Ben de severek konuştum. Güzel oldu. Çünkü arka planda işleyen bir sürü şeyin olduğunu da tahmin edebiliyorum yani... K5.

Nitel yöntemin ortaya çıkardığı bu araştırma süreci içinde, nitel araştırmanın bir veri toplama tekniği olan “derinlemesine görüşme” ile yarı-yapılandırılmış görüşme formu kapsamında katılımcılara yönlendirici olmayan açık uçlu sorular yöneltilmiştir. Görüşme yapılacak katılımcılara, görüşme öncesinde, araştırmaya ilişkin bilgi vermek ve katılımcıların demografik (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, meslek, ikamet ettiği il, aylık ortalama geliri, ilişkili/üyesi olduğu ağ) bilgilerine ulaşmak amacıyla Google Formlar üzerinden bir ön görüşme formu gönderilmiştir. 2019’da saha gözlemleriyle başlayan araştırma sürecinin ilk aşamasında üç katılımcıyla yüz yüze derinlemesine görüşmeler yapılabilmiş, ancak 2020’de başlayan Covid-19 pandemisiyle birlikte yüz yüze görüşmeler kesintiye uğramış, ancak araştırma çevrimiçi ortamlardaki derinlemesine görüşmelerle devam etmiştir. Araştırma soruları gerçekleştirilen her görüşmeden sonra yeniden yapılandırılmış, katılımcıların deneyimlerinde alana ilişkin derinlemesine veriye ulaşılmaya çalışılmıştır.

Görüşmelerin tamamı kaydedildikten sonra oluşan ses ve video kayıtlarının transkripsiyonu yapılmıştır. Araştırmadan elde edilen veriler, araştırmanın kuramsal ve kavramsal tartışmaları, araştırmanın sorunsalı/sorunsalları ve Türkiye’de alana ilişkin tarihsel deneyim ile yapılmış, farklı örnek çalışmalarla bağlantısı içerisinde kategorize edilmiştir. Çalışma kapsamında elde edilen veriler, aşağıdan da görüleceği üzere, belirlenmiş temalar ve alt temalar çerçevesinde, anlama ve yorumlamaya dayalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

3.5. Araştırma Verilerinin Analizi

Çalışma kapsamında elde edilen veriler, aşağıdan da görüleceği üzere, belirlenmiş temalar ve alt temalar çerçevesinde, anlama ve yorumlamaya dayalı bir yaklaşımla analiz edilmiştir.

“İlk Tohum Nasıl Atıldı? ‘Tanışıklık’, ‘Arayışlar’, ‘Karşılaşmalar’ ve ‘Deneyimler’ temasında; alternatif gıda ağlarının oluşum süreçlerine ivme kazandıran ‘karşılaşmalar’ ve ‘deneyimler’ ortaya çıkarılarak bu süreçteki ekolojik ve toplumsal hareketler, ağların başlangıcındaki tarihsel birikimler ve deneyimler olarak işaret edilmektedir. “Alternatifin İnşa Süreci: ‘Tespit’, ‘Onarım’ ve ‘Yeniden Tahayyül’ temasında; alternatif gıda ağlarının amaçları,

gıdayı ‘ilişkisel bağlamı’yla yeniden düşünmeye; ‘çiftçinin işçileştiği’ ve ‘üretici emeğinin değersizleştiği’ koşullarda ‘türetici özne’yi ortaya çıkarmaya ve ‘şenlikli bir piyasanın imkanı’nın sorgulandığı alternatif ekonomileri ve pazarları yaratmaya dönük bir çerçevede ele alınmaktadır. “Ağın Yapısı”: ‘Çoklu Oluş’ ve ‘Etkileşimli Çeşitlilik’ temasında; katılımcıların alternatif gıda ağlarıyla ilişkilenme motivasyonları ve gerekçeleri açığa çıkarılarak ağların heterojen bir yapıya sahip olduğu; ‘çoklu oluş’larla ve ‘etkileşimli çeşitlilik’lerle genişlediği ortaya konulmaktadır. “Alternatif Gıda Ağlarının Yönetimi”: ‘Yataylık’, ‘Kendi Kendine Örgütlenme’ ve ‘Katılımcılık’ temasında; alternatif gıda ağlarının işleyişi ve yönetimi işleyiş modelleri, çalışma düzeni, karar alma mekanizmaları, gönüllülerin birbirleriyle aralarındaki iletişimleri bağlamında ‘yataylık’, ‘kendi kendine örgütlenme’ ve ‘katılımcılık’ kavramlarına dayanarak tartışılmaktadır. “İlişki Ağları”: ‘Eklemlenmeler’ ve ‘Ortaklaşmalar’ temasında; alternatif gıda ağların hem kendi aralarında hem de yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli aktörlerle kurdukları/kurmaya çabaladıkları ilişki ağlarının ve bu ortaklaşmaların katılımcılar için ifade ettiği anlamları tartışılmaktadır. “Başka Bir Gıda Rejimi Mümkün mü? ‘Potansiyeller’ ‘Sınırlılıklar’ temasında; alternatif gıda ağlarının krizler ve belirsizlikler çağında *dönüşümün eşikteki araçları* olmasının imkanları, ‘potansiyelleri’ ve ‘sınırlılıkları’ bağlamında sorgulanmaktadır.

3.5.1. İlk Tohum Nasıl Atıldı? ‘Tanışıklık’, ‘Arayışlar’, ‘Karşılaşmalar’ ve ‘Deneyimler’

“Gıda toplulukları”, “gıda kooperatifleri”, “kooperatif girişimleri”, “kolektifler ve ağlar” biçiminde kategorize edilen alternatif gıda ağları ve oluşum süreçleri; “bu ağların ne zaman, nerede, nasıl ve kimlerle oluştuğu” temelinde hazırlanan sorulara, katılımcıların verdiği yanıtlar temelinde ele alınmıştır. Alternatif gıda ağlarının oluşum süreçleri ve başlangıç aşamaları; bu süreçlerin ne sıklıkta, nerelerde ve nasıl ortaya çıktığı ve hangi koşullardan etkilendiği bağlamında tartışılmıştır.

Farklı örgütlenmelerle ve modellerle oluşan ağların heterojenliği ilk bakışta dikkat çekmektedir. Bu çeşitlilik, ağların akışkan ve geçişken bir niteliği içinde barındırmasından kaynaklanmaktadır. Kooperatif ya da topluluk olarak ifade edilen bu ağlar, sabit kategoriler değildir. Bir topluluk veya kooperatif girişimi, zaman içinde kooperatife dönüşebilir, çevre kooperatifi olarak kurulmuş bir yer, topluluk destekli tarım projesi yapmaya başlayabilir veya bir dernek girişimiyle başlayan projenin sonucunda bir topluluk veya kooperatif ortaya çıkabilir. Alternatif gıda ağları, bütün bunların zaman içinde çeşitli eklenmelerle ve ortaklıklarla oluştuğu devingen bir süreci tarif etmektedir. Söz konusu olan düz veya doğrusal bir hatta ilerlemeyen; ancak ilişkilenmelerle ve çözümlerle gelişen dinamik bir alanın

varlığıdır. Bu durum, ilk başta parçalara ayrılmış, her yerde oluşmaya teşne bir yapılanmayı görünür kılmaktadır. Alternatif gıda ağlarının *her an her yerde* ortaya çıkabilmesi olasılığı, bu ağların başlangıcındaki dinamiklerle yakından ilintilidir. Farklı yerelerde, her yerelin kendine özgü dinamikleri bağlamında gelişen bu ağlarda, birbirini tanıyan ve birbirlerinin kaygıları ve sorunları ile ortaklık kurabilen “arkadaş grupları”nın varlığı önemlidir. Bu nedenle “birbirini tanıma ve tanışık olma hali” görüşme yapılan katılımcıların ifadelerinde ortak bir başlangıç noktasına işaret etmektedir. ‘Tanışıklık’, alternatif gıda ağlarının oluşum aşamasında, bir grupla birlikte “yola çıkmak” için kolaylaştırıcı bir etken olmuştur:

“Bizim de zaten o zaman bu konuları mevzu edinmiş çoğunluğu vegan ve vejetaryen olan sekize yakın arkadaş bu mevzuları konuşuyorduk. Ondan sonra onlara bir davette bulundum, kır kahvesinde buluştuk, konuştuk. Ben derdimi açtım. Açık Radyo’dan esinlendiğimi söyledim. Neden olmasın dedi herkes hemen kabul etti.” (K2)

“O zaman Kardeş Bitkiler topluluğu adı altında biz oraya gittik. 6-7 kişisi daha sıkı gidip gelen ama 9-10 kişilik bir gruptuk. Ve hedefimiz hem kendimiz için biraz doğayla iletişim kuralım hem biraz ekmeyi biçmeyi öğrenelim kendine yeten yaşam pratiklerini biraz oturtmaya çalışalım. Yapabilirsek, ne kadar yapabilirsek, birlikte!” (K5)

“Hocamköy’den (Ankara’da ODTÜ’lü öğrencilerin ekoköy kurma girişimi) sonra oradaki arkadaşlar olarak başka bir girişime başladık.” (K6)

“Birçoğu arkadaşımız da zaten. Onlardan da destek aldık. Onlarla yola çıktık.” (K14)

“Şöyle ki, biz 2013 yılında bir grup arkadaşla bir Birleşmiş Milletler projesine başladık.” (K18)

Ağların oluşum süreçleri; gıdanın politik içeriklerini tartışan, gıda ile farklı bir ilişkilene ve deneyim süreci yaşayan ve çoğunlukla başta ekoloji hareketleri olmak üzere toplumsal hareketler ile temas halinde olan “arkadaş grupları”nın girişimleri ile gelişmektedir. Ekoloji, gıda ve tarım eksenindeki sorunları ve bu sorunlara yönelik gelecek tahayyüllerini kendi aralarında tartışan küçük topluluklar, alternatif gıda ağlarının ilk adımlarını somutlaştırmaktadır. Arkadaş gruplarının sosyal ilişkileri üreten bir formda olması, ağların genişlemesine de ivme kazandırmıştır. Birbirini tanıyan insanların başlattığı bu ağlarda ‘tanışıklık’, *kolaylaştırıcı* ve işlevsel bir nitelik olarak belirtilmiştir. Ağların doğrudan ve ortaklığa dayanan bu başlangıç adımları, ilişkilerin “dolayımından” “örümcek ağı” biçiminde ve “kulaktan kulağa” gelişmesini beraberinde getirmiştir:

“O zamana kadar kulaktan kulağa dilden dile yayılan bir şey oldu ve çoğu da bizim birebir olmasa bile şahsen tanıdığımız insanlar oldu. Arkadaşların arkadaşları, onların arkadaşları. Bu bir açıdan iyiydi,

çünkü ilişki henüz dolayım lanmayacak kadar naifti hamdı başlangıçta. O yüzden arkadaşlık ve tanışıklık kolaylaştırıcı bir etken yarattı ister istemez.” (K18)

“Bizi eş dost arkadaşlarından öğreniyorlar, böyle örümcek ağı gibi, o onun arkadaşı.” (K3)

Alternatif gıda ağlarının ortaya çıkışında ve etkisini artırmasında bir etken olan arkadaşlık ilişkileri, ağların hedeflediği toplumsallığın ilk aşaması gibidir. Arkadaş gruplarının sosyal ilişkileriyle örülen gıda ağlarının bu nedenle başlangıcı ve gelişimi, ortak bir değere işaret etmektedir. Bu değer, neoliberal gıda rejiminin öne çıkardığı *mesafe* ve mesafenin de bir sonucu olan *yabancılaşma* kavramlarının aksine yakınlığı, birbirini tanımayı ve anlamayı öne çıkarmaktadır. Tanışıklıkla ortaya çıkan ve gelişen bu süreçte, birbirini tanıma ve anlama yoluyla toplumsal bağların onarılması ve güçlenmesi önemsenmektedir. Böylesi bir başlangıç adımının ve tanışıklığın kolaylaştırıcı bir dinamik olarak işleminin sonucunda, ağların içinde *güven* ve *samimiyet* duygularının yeniden üretilmesi mümkün olmuştur. ‘Tanışıklık’ halinin ortaya çıkardığı ve yeniden ürettiği güven, bu amaca yönelik anahtar bir kavram olarak katılımcılar tarafından vurgulanmıştır. *Güven* ve *samimiyet* kavramları, ağın içine yeni gönüllüleri dahil etmekte ve katılımcıların ağlarla ilişkileneceklerini ve *aidiyet* kurmalarını sağlamaktadır:

“Kooperatife 2019 aralıkta girmiş olabilirim, o civarlar. Kadıköy Kooperatifi’ni, ekolojik gıda tüketen insanlardan öğrendim. Bir kooperatife gönüllü olma fikri çok ani gelişti kafamda. Avrupa yakasında oturuyordum ben bundan iki sene öncesine kadar. Bu tarafa taşınınca neler oluyor burda, kimmişler neymişler deyip böyle tanışma toplantısına gitmiştim. İnsanlar çok çekici gelmişti bana. O samimiyeti çok sevmiştim. Ani bir kararla ani bir giriş yapmış oldum. Ve çok da bağlandım kooperatife.” (K13)

“Ben artık topluluk gibi bile düşünmüyorum, arkadaşım dostum gibi düşünüyorum. Çünkü o samimiyet oluştu.” (K8)

“Antalya’da şöyle bir sorun var. İnsanlar bu atomize olmuş evine çekilmiş yaşam tarzlarından dolayı ilişkilenemiyor. Ben o kadar insana denk geliyorum. Diyorum ki hani yapıyorsun? Evde film izliyorum, kitap okuyorum, internetten kitabımı alıyorum. Başka bir arkadaşınla bile paylaşmıyorsun bunu. Bu zaten depresyona götürür insanı. Topluluk ve dayanışma çok iyileştirici bir şey. Hele dünyanın, Türkiye’nin politikalarının böyle olduğu bir zamanda topluluk çok iyileştirici insanlar için. Bir güç veriyor. Gücün yanında bir his var o sarılmanın arkadaş olmanın.” (K2)

Alternatif gıda ağlarının oluşumunda kurucu bir dinamik olarak işleyen tanışıklık, arkadaş gruplarında üretilen güven ve samimiyet duygularının etkisiyle ağa yeni dahil olan katılımcıların (K8, K13) da ifade ettiği gibi, ağların karakteristik bir niteliğine dönüşmüştür. Bu tanışıklık, K2’nin de belirttiği gibi, birlikte olmaktan gelen gücü beraberinde getirmiştir. Tanışıklık, bir süreci içinde barındırmakla birlikte doğal topluluk formunda hareket etmeye de imkân tanımaktadır. Bu tanışıklıkla birlikte, ağların gıda ve beslenme gibi temel bir ihtiyaç

bağlamında ortaya çıkması, hayatın gündelik akışı içinde olağanlaşmaktadır. Örneğin işyeri esaslı bir gıda topluluğu kurmak, K15'in de belirttiği gibi, günde iki defa çay salonunda bir araya gelen, öğle yemeğine birlikte çıkan ve aynı iş yerinde çalışan üyeler için gündelik hayatın kendiliğinden bir parçası olabilmektedir. Ancak bu, alternatif gıda ağlarının rastlantısallıklarla oluştuğu anlamına da gelmemektedir. Alternatif gıda ağlarının başlangıcını oluşturan tanışık olma haline yol açan dinamikler incelendiğinde katılımcıların birbirlerinin sorunlarına ve gelecek tahayyüllerine de tanışık olduğu görülmektedir. Bu tanışıklık, bazı *arayışlar* ve *karşılaşmalar* aracılığıyla gerçekleşmiştir. Alternatif gıda ağları alanında ortaya çıkan temel eylemliliklerin ortaya çıkış noktası, çeşitli ve kimi zaman da birbirini tamamlayıcı nitelikte olmasına rağmen *ekolojik yaşam düşüncesi* bunların arasında öne çıkan hâkim dinamiktir. Gıdanın ekoloji politikalarıyla ve paradigmalarıyla ilişkili kavranması, alternatif gıda ağlarının çeşitli eklemelenmelerle ve bağlantılarla oluştuğuna dikkat çekmektedir. Ağların oluşumuna ivme ve meşruiyet kazandıran ekoloji düşüncesi, katılımcıların çoğunun (K5, K6, K7, K9, K10, K11, K16, K17, K18, K22) öncelikle vurguladığı ve benimsediği bir bakma biçimi ve duruştur. Türkiye'deki ve uluslararası alanlardaki ekoloji mücadelelerini ortak hareketlilikle güçlendirmeyi amaçlayan platformların veya inisiyatiflerin de bileşenleri olan bu ağlar, "ekolojik yaşam hareketini çok ileriye taşımakta" (K22) ve ekoloji düşüncesine "pratik alanlar" (K2) açmaktadır.

Alternatif gıda ağlarının ekoloji hareketleriyle ortaklaşmasını somutlaştıran Ekoharita, interaktif ve gönüllü desteğiyle sürdürülen katılımcı bir veri toplama sistemidir. "Ekoloji Temelli İletişim, Bilgi ve Dayanışma Ağı" Ekoharita'nın bülteninde ekoloji hareketleri ile ilgili haberler ve etkinlikler paylaşılmakta; sitenin forumlarında çeşitli konularda tartışma başlıkları ve alanları açılmaktadır. Türkiye'deki ekoloji hareketlerini ekoloji haritasında görselleştiren Ekoharita'da, Türkiye'deki gıda toplulukları ve kooperatifleri, interaktif bir şekilde haritaya dahil edilmektedir. Sürekli güncellenen bu haritada gıda topluluklarının ve kooperatiflerinin yıllara ve kentlere göre dağılımını görmek mümkündür. Ekoharita'nın gönüllü ekibinde yer alan K11'in ekoloji temelinde yaşadığı bireysel dönüşüm, Ekoharita'nın oluşumuyla doğrudan bağlantılıdır. Katılımcının aldığı permakültür tasarımı eğitimi, ekoköylerdeki gönüllülük deneyimi ve 2014'te katıldığı Dünya Organik Kongresi bu hikâyenin önemli dönüm noktalarıdır.

Türkiye'de alternatif gıda ağlarında gönüllü olan katılımcıların, Türkiye'deki ekoloji düşüncesi ve hareketleri ile ilişkili olduğu görülmüştür. Ankara Hocamköy Girişimi, Ankara Kardeş Bitkiler ve GDO'ya Karşı Hayır Hareketi'nin öznelere olarak deneyimlere ve tarihselliklere sahip katılımcılar, (K5, K6, K7, K21, K22, K23) alternatif gıda ağlarının ekoloji

ile doğrudan bağlantısını görünür kılan örnekleri oluşturmaktadır. Türkiye’de ekoloji tarihinin getirdiği birikimle birlikte günümüzde gelişmeye halen devam eden alternatif gıda ağları, yereldeki ekoloji düşünceleri ile eklemlenerek bu düşünceyi yeniden üretmektedir. Örneğin “Eskişehir Gıda Topluluğu”nun kuruluş aşamasında, kentteki ekoloji okulu, müşterek bir alan olarak işlev göstermiştir. Kentteki ekoloji okulunun gönüllü ekibinde yer olan bisikletçi bir arkadaş grubu, gıda topluluğu kurma girişiminde birlikte hareket etmiştir. Ekoloji düşüncesini somutlaştıran mekanlar gibi, bu düşünceden yola çıkan proje süreçleri de alternatif gıda ağlarının ortaya çıkmasına aracı olmaktadır. Birleşmiş Milletler’in doğal yaşamın korunması ile kırdaki yaşayan insanların geçimlik üretimlerini devam ettirmesini birbirinden ayrı değil; aksine eş zamanlı ve karşılıklı olarak birbirini desteklediğini kabul eden bir söylemle, bir başka deyişle doğa koruma ve kırsal kalkınma ikiliğini üretmeden ve bu iki alanın karşılıklı birbirini destekleyen bir süreçte geliştiğini fark ederek 2012 yılında başlattığı proje örneğinde “Senin de Bir Kovanın Olsun Gıda Topluluğu”nun hikayesine atılan tohumları görmek mümkündür. Projenin ara aşamalarından biri olan 2014 tarihli “Senin de Bir Kovanın Olsun Gıda Topluluğu” proje tarafından pilot bölge seçilen Datça-Bozburun’da doğanın korunması ile geleneksel arıcılığın sürdürülebilirliğini sağlama hedefiyle ortaya çıkmıştır.

“Bizim projenin özü doğadaki geleneksel tarımsal üretim süreçlerini bilgiyle birleştirerek onları endüstriyel tarıma sapmadan kendi doğallıkları içinde ama geçim kaynağı olarak da sürdürülebilirliğini nasıl sağlarız. Asıl projenin öz sorusu buydu. Biz bunu arıcılık üzerinden çalıştık. Sonuçta bu başladığımız nokta 2014. 7 yıl sonra bizi kooperatifleşmeye getirdi. Şu anda APÜKOOP adıyla üretim ve pazarlama kooperatifi kurmuş durumdayız ülke çapında bütün bu sürecin devamı olarak. Dernek bunun ara aşamasıydı, Senin de Bir Kovanın Olsun da bunun bir ara aşamasıydı.” (K18)

Katılımcıların anlatılarında görüldüğü üzere, alternatif gıda ağları, ekolojik yaşam düşüncesinin kentte uygulanabilirliğini görünür kılmak amacıyla başlayan ekolojik topluluklar, bir başka deyişle “ekolojik dayanışma ağları” (K22) biçiminde ortaya çıkmaktadır. Her bireyin kendi birikimini ve deneyimini öne çıkararak alternatif gıda ağlarıyla ilişkilendiği bu süreçte, ekoloji ve alternatif gıda ağları arasındaki bağlantıları kuran deneyimler bazı ‘karşılaşma’ alanlarından hareketle oluşmaktadır. Katılımcıların kendi bireysel arayışlarının sonucunda eklemlendikleri ağlar, katıldıkları eğitimler ve gönüllülük deneyimleri, farklı farklı boyutlarıyla katılımcıların ilişkilene süreçlerine etki etmiştir. “Açık Radyo”, “Buğday Ekolojik Yaşam Derneği”, “sosyal ekoloji”, “topluluk destekli tarım” ve “permakültür” bu karşılaşma alanları arasında ifade edilen önemli uğrak noktalarıdır.

“Kitap evini açtıktan sonra, kitap evi biraz da benim kendi okumalarımın götürdüğü noktadan doğru sosyal sorumluluk kitapçılığına evrildi. Cinsiyet politikaları, gıda politikaları, ekoloji politikaları rafi

derken okumalarım beni klasik Marksizmden sosyal ekolojiye doğru götürdü. Sosyal ekoloji de Murray Bookchin'in bir ideolojisi. Enstitüsü de var onun Amerika'da. Sosyal ekoloji bütün hepsini kavrayan holistik bir yaklaşım işte. Hepsi var. İşte etnik sorun, cinsiyet sorunu, hayvan hakları, aklınıza gelebilecek toplumsal olarak ne sorun yaşıyorsa, bunun ekolojiyle bir bağlantısı olduğunu, insanın diğer canlılar üzerindeki tahakkümünün, erkeğin kadına olabilir, patronun işçiye olabilir, doğadaki sömürünün temelini oluşturduğu gibi bir yaklaşımı var. Dolayısıyla, toplumsal ilişkilerde, toplumsal organizasyonda bir iyileşmeye, alt üst oluşa gitmeden, yeni bir toplumsal organizasyona gitmeden ekolojik iyileşmenin olamayacağını savunuyor. Bunun adına da sosyal ekoloji deniyor. İşte ondan sonra yazmaya başladım. Murray Bookchin hakkında, sosyal ekoloji konferansı için İspanya Bilbao'ya gittim. Dünyadaki sosyal ekolojistlerle, aktivistlerle tanıştım. O okumalar, yazmalar beni bireysel aktivizmden kamusal aktivizme götürdü. Açık Radyo'yu dinlerken başka gıda topluluklarının deneyimleri aktarılıyordu Başka Bir Ekonomi Mümkün'de. Dedim biz niye kuruyoruz.” (K2)

“Ben şans eseri aslında bu gıda topluluğunun içinde oldum. İki günlük eğitim vardı Buğday'ın yaptığı ekolojik yaşama giriş diye. Arkadaşlarla oraya gitmişim, sonra da işte orada gıda topluluğu diye bir şeyin olduğunu öğrendim.” (K19)

“Ben Buğday Derneği gönüllüsüyüm aynı zamanda. Buğday'a girdim aslında, orada böyle gıda toplulukları kooperatifler, böyle bir gerçeklik olduğunu gördüm. Dernekte de herhalde 3-4 senedir aktifim.” (K13)

“Buğday'ın yaptığı kongreden sonra Kadıköy'de gıda topluluğu olduğunu falan öğrendik. Topluluk destekli tarım diye bir şey varmış, onu öğrendik. O terimleri orada öğrenmiştik. Çok eskiden TDT'yi ben Marmariç'te duydum, 2009-2014 arasında gönüllülük yaptım hep orada, yaz aylarında. Orda TDT TDT diyorlardı ben hiçbir şey anlamıyordum, anlamamışım yani, sonradan onu hatırladım çünkü.” (K11)

“Ben permakültür araştırmalarımnda gıda topluluklarıyla ilgili bilgiye rastladım. Sonra Antalya'da gıda topluluğu olduğunu öğrendim. Bununla ilgili ilginiz, bilginiz, bağlantınız olabilir diye görüşmek istiyorum dedim. Görüşelim tanışalım istedim diyorum.” (K1)

Katılımcıların anlatılarında ortaya çıkan Buğday Derneği ve Açık Radyo gibi oluşumlar, Türkiye'deki ekoloji hareketlerinin önemli dinamiklerini oluşturmaktadır. Bu oluşumlarla ilişkilenecek ve öğrenme süreçlerini bu oluşumlar aracılığıyla deneyimlemek, alternatif gıda ağlarının başlangıç adımlarında kolaylaştırıcı bir yöntemdir. Buğday ve Açık Radyo gibi bahsi geçen aktörler, katılımcıların alternatif gıda ağlarını oluştururken feyz aldıkları bir başka deyişle “rahle-i tedrisinden geçtikleri” (K22) kritik uğraklardır.

Gıda ve ekoloji ilişkiselliğini kuran deneyimlere ve araçlara ek olarak, gıda temelinde yapılan tartışmalar ve sorgulamalar, ağın heterojen niteliğini görünür kılacak şekilde ağın oluşum sürecini besleyen diğer toplumsal hareketlerle desteklenmektedir. Neoliberal küreselleşmeyle birlikte artan tekelleşmeler ve özelleştirmeler, işçi sınıfı mahallerindeki dayanışma ilişkilerinin çözülmesi, sendikaların etkisizleştirilmesi ve endüstriyel tarım-gıda

sisteminin yıkımları karşısında alternatifler inşa etme ihtiyacı gıda ağlarının ortaya çıkışındaki diğer başlangıç noktalarıdır. Toplumsal hareketler, mahalle forumları ve dayanışma ağları iyi, temiz ve adil gıdaya ulaşma amacıyla kurulan bu ağlara ivme kazandırmıştır. Fransız sosyolog Desroche'nin (1976) "ihtiyaçların çocuğu" (la coopération est fille de la nécessité) olarak yaptığı kooperatif tanımından (Defourny ve Nyssens, 2013: 25) yola çıkarak, bu oluşumların bir zorunluluk durumuna karşılık geldiği ve dolayısıyla toplumsal olarak karşılanmayan ihtiyaçlara ve aciliyet belirten sorunlara işaret ettiği söylenebilir. K14'ün ifade ettiği gibi "Boğaziçi Mensupları Tüketim Kooperatifi-BÜKOOP" 2007-2008 yıllarında neoliberal politikaların sağlıktaki etkilerini tartışan ve bu konuda eylem yapan sendikaların düşünsel tartışmalarında ilk kez ortaya çıkmıştır. Eğitim-Sen'li üniversite mensuplarının da içinde yer aldığı bu süreçte Türk Tabipler Birliği ve Çiftçi-Sen'le yapılan ortak tartışmalarda, gıda ve tarım politikalarının neoliberal politikalarca içerilmesine ve sendikaların lağvedilmesi riskine karşı çözüm önerileri geliştirilmiştir. Örgütlü bir üretim ve tüketim modeliyle ve bu modelin üniversitelerden başlayarak yerelde birçok yerde çoğalması düşüncesiyle, gıda tüketim kooperatifleri Türkiye'de 2009'da BÜKOOP'la birlikte görünürlüğünü artırmıştır.

K14, Bükoop'un 2009'da başlattığı bu adımın özellikle Gezi hareketiyle birlikte başka deneyimlere yol açtığını, tüketimin örgütlenmesi fikrinin mahalle forumlarında tartışılarak yeni oluşumlara zemin hazırladığını belirtmiştir. Araştırma kapsamına dahil edilen ağların ortaya çıkış tarihlerine bakıldığında 2008 ve 2013 yıllarının önemli momentler olduğu görülmektedir. İlki Türkiye'nin neoliberalleşmesi sürecinde yaşanan değişikliklerin ivme kazandığı bir döneme işaret etmektedir. Harvey'in (2015: 95) neoliberalizmin üç temel sacayağı olarak belirttiği "emek piyasalarında esneklik", "finansal faaliyetleri düzenleyen önlemlerin sınırlandırılıp monetarizmin benimsenmesi" ve "kamuya ait sektörlerin özelleştirilmesi" bağlamında yapılan değişiklikler, birçok toplumsal grup üzerinde baskı ve risk oluşturmuştur. Tarımsal üretimin metalaşması ve gıdanın metalaşmasına karşı oluşan tartışmalar bu riskleri ve baskıları açığa çıkarmakta ve bu sorunlar bağlamında toplumsallıkların oluşmasında etkili olmuştur. Böylece metalaşmaya, yabancılaşmaya ve özelleştirmeye karşı oluşan toplumsal muhalefet, gıda temelinde yeni ağların oluşumunu desteklemiştir. Alternatif gıda ağlarının Türkiye'de özellikle 2008'den sonra belirginleşmesi, küresel ölçekte yaşanan gelişmelerle de paralellik göstermektedir. 2008 ekonomik kriziyle birlikte dünyanın farklı yerlerinde ya da daha yerel ölçekte Indignadas-15M Öfkeli Hareketi'nden sonra İspanya'da ortaya çıkan gıda kolektifleri (Moragues-Faus, 2017) veya ABD'de Siyah Yaşamlar Önemlidir (Black Lives Matter) ve İşgal Et (Occupy) hareketlerinin yarattığı eylemliliklerle ortaya çıkan gıda inisiyatifleri (Alkon ve Guthman, 2017: 536) benzer dinamiklere sahiptir. Toplumsal

hareketler, tarihsel koşulların getirdiği toplumsal hayatın çeşitli boyutlardaki tahribatlarını görünür kılmak için alternatif kamusal alanlar oluşturmuştur. İstanbul’da Gezi hareketiyle yaygınlaşan mahalle forumlarının sonucunda fikri temelleri atılan bazı gıda toplulukları ve kooperatifleri bu toplumsal hareketliliğin mirası olarak günümüze kalmıştır.

“Gezi sürecinde biz çok büyük kazanımlar sağladık, Gezi bizim için öğretici oldu, genişlememizi sağladı. Dışarıya açılmamızı başlatan birazcık da Gezi direnişidir. İstanbul forumları olurdu, biz forumlara gittik, burada Kadıköy doğdu ve o civardaki 7-8 kooperatif bu forumlardan doğdu, Beşiktaş öyle doğdu. Burada 1 Mayıs mahallesi var o da yani Ataşehir kooperatifi de aynı şekilde kooperatifleşmeye gitti. Diyalog kurarak doğan bir süreçti. İnsanlara dokunduğunuzda onların yaşantılarına dokunduğunuzda insanlarla diyalog kurabiliyorsunuz, birlikte bir şeyler yapabiliyorsunuz.” (K14)

Toplumsal hareketlilik ve bu hareketlerin ağ kurma potansiyellerini destekleyen yöntemleri aracılığıyla, bilgi; merkezi bir doğrultuda ilerlemeden yerelerde farklı noktaları etkileyerek dağılmıştır. Forumlar aracılığıyla yerelerde bir araya gelmeler ve ortaklaşmalar, hiyerarşik olmadan etkileşime dayalı bir şekilde oluşan “diyalogsal bilgi”nin (Freire, 1991) inşasını kolaylaştırdığı gibi, bilginin üretilme biçimine ve bilgi-iktidar ilişkilerine dair önemli açılımlar sağlamıştır. Eğitim, bilgi ve deneyim akışının dışarıdan gelen uzmanlarla değil, deneyimin içindeki insanlarla birlikte yapılması yöntemi, hiyerarşik bilgi-iktidar ilişkilerinin aksine katılımcı bir formu canlandırmayı amaçlamaktadır (Val vd.; 2019: 874). Her ne kadar karışık ve zor görünse de farklı düşüncelerin tanınmasına ve topluluk üyelerinin birbirlerinin deneyimlerinden öğrenmesine imkân veren bu yaklaşım, bilginin üretimine dair özgürlükçü ve katılımcı potansiyeller taşımaktadır (Carlson ve Chappell, 2015: 9). Mahalle forumlarında bir araya gelen alternatif gıda inisiyatiflerinin aralarındaki bilgi paylaşımı; yeni toplulukların veya kooperatiflerin oluşması için zemin hazırlamıştır. Forumlar aracılığıyla Büroop’un düşünsel temelleri yaygınlaşmaya ve buradan yola çıkarak Kadıköy kooperatifi gibi İstanbul’un çeşitli semtlerinde tüketim kooperatifi girişimleri oluşmaya başlamıştır. Kadıköy Kooperatifi’nin oluşum sürecinde, BÜKOOP ve Çiftçi-Sen’in yanı sıra Anadolu’da Yaşam Tüketim Kooperatifi ve Tohum İzi Derneği deneyimlerinin katkıları bulunmaktadır. Bu ortaklaşmalar, alanda *yol açan* ve referans alınan öncü oluşumları ortaya çıkarmıştır.

Toplumsal hareketlerin bir sonucu olarak alternatif gıda ağlarının yaygınlaştığına yönelik deneyimlerini paylaşan katılımcıların da belirttiği gibi, tüketimi örgütlemeye ve bu yolla bir toplumsallık oluşturma sürecine dikkat çekilmektedir. Tüketimi örgütleme fikri, alternatif gıda ağları bağlamında toplumsallıklar oluşturmaya işaret etmekle birlikte mevcut ağların bilinirliğini artırmak için işlevseldir:

“Dükkânı da satış yapmaktan çok temiz hasadın yüzü olsun diye amaçladık nitekim oldu da. Bu Geziden sonra komşu ağları oluştu. Tüketimi de örgütlemeye çalışan ağlar bunlar. Perakende içimizde dönsün diyen. Şişli komşu ağı gelip bizim dükkânda video çekti. Kendi içlerinde yaydılar bu videoyu. Şu anda mahalleli bizi sahiplenmiş durumda.” (K3)

Kooperatifler; kooperatifçilik düşüncesiyle ve alternatif gıda ağlarıyla tanışmak için bir *karşılaşma mekanıdır*. Kooperatiflerin var oluş amacı ve işleyişi, karşılaşanları konu hakkında öğrenmeye ve alana dahil olmaya dair bir arayışa yönlendirmektedir. Alandaki öncü deneyimlerden biri olan BÜKOOP, bu anlamları yeniden üretmektedir:

“2 sene kadar Hisarüstü’nde Rumeli Hisarı’nda kalmıştım. Orda BÜKOOP var. Ben birazcık bu konuya dair orda burda yaptığım okumalardan sonra bunların kerametine dair bilgi sahibi olmaya başladım. Çünkü bana çok ilginç geliyordu yani [...] BÜKOOP’a ben arada sırada yardım etmeye gidiyordum. Hisarüstü’nde yaşarken bolca alışveriş yapıyordum. Kadıköy’e taşındıktan sonra belki bu sınırlı zamanda buradaki kooperatiflere desteğim olabilir diye düşündüm. [...]’ün girişimiyle de dahil oldum.” (K12)

Tarımsal üretimin ve gıdanın metalaşması süreçlerini derinleştiren ekonomik krizler ve bu süreçleri görünür kılan toplumsal hareketler, yeni toplumsallıkların oluşmasına neden olmuştur. Kırsalın, kırdaki üretimin metalaşması ve üreticinin emeğinin değersizleşmesi sorunlarına karşı kırla kenti bir araya getirmeyi amaçlayan kentli tüketiciler; sağlıklı, iyi ve adil beslenme hakkı etrafında bir araya gelmişlerdir. Karşılanmayan toplumsal ihtiyaçlara karşı, yeni kurulan öznelerle ve toplumsallıklarla yanıtlar üretilmeye çalışılmıştır. Gıda, bu noktada ortaklaştırıcı bir güç olarak görünmektedir. Öyle ki; gıda, bir ağın kurulmasında doğrudan somut bir nedene işaret etmese de toplumun karşılanmayan başka ihtiyaçlarına dair yanıtları *ortaklaşa* üretme motivasyonunu canlandırabilir veya bir “kalkışma noktası” (K24) olabilir. 2003’te İstanbul Okmeydanı’nda kurulan “Anadolu’da Yaşam Tüketim Kooperatifi”, özellikle işçi sınıfının yoğun yaşadığı mahallelerde eylemlilikler sergileyerek, çözülen dayanışma ilişkilerini yeniden canlandırabilmenin ve toplumsal sorunlara karşı mücadele etmenin bir yöntemi olarak ortaya çıkmıştır. Benzer saiklerle, 2020’de Kocaeli’nde “Kocaeli Yeryüzü Tüketim ve Dayanışma Kooperatifi” ismiyle kurulan kooperatif girişiminde, karşılanmayan toplumsal ihtiyaçlara bir topluluk olarak çözüm üretme ihtiyacından hareket edilmiştir. Kooperatif girişimi fikri; topluluk üyelerinden birinin çocuğunu gönderecek alternatif bir kreş bulamaması sorunundan yola çıkarak *kişisel olanın politik* olduğu tartışması etrafında şekillenmiştir. Aşağıdaki katılımcıların ifadelerinden de görüleceği üzere, gıda temelinde bir toplumsallık oluşturma düşüncesi, toplumdaki karşılanmayan ihtiyaçların bir sonucu olarak açığa çıkmıştır.

“Dayanışma ilişkilerinin çözülmeye başladığı 2000’li yıllardır aslında. Bu çözülmelerin önüne nasıl geçilebilir, nasıl bir araç bulunabilir tartışmalarını yapıyorduk. İnsanların en azından temel gıda meselesi üzerinden bir araya gelebileceği bir kooperatif yapılabileceği fikri ortaya çıktı. Burada temel amaç araçları ortadan kaldırarak, ürünleri daha uygun, nispeten daha sağlıklı şekilde insanlara ulaşmasını sağlamaktı. Bunun yanında da ayrıca kendi aralarındaki ilişkilerle yaşayabilecekleri başka sorunları da konuşabileceklerini sağlamaya dönük bir zemin oluşturma gayesiyle kuruldu aslında.” (K24)

“Bir arkadaşımızın çocuğu vardı, kreş arıyordu ona. Çocuğumu güvenli bir şekilde vereceğim standart bir eğitimin dışında eğitim alabileceği bir kreş bulamıyorum dedi. Başka bir hayatın mümkün olduğunu savunan birçok insanın olduğu bir şehirde bu nasıl olmaz dedi. Alternatif neler yapılabilir eğitim alanında diye konuşurken, eğitim alanında kooperatifleşme çok zor, genel anlamda bir kooperatifleşmeye gidersek belki ileride aşağısında da eğitimin olduğu bir halka yaratabiliriz. Nerden başlarız diye düşünürken, gıda zaten hepimizin tartıştığı bir konuydu, gıda üzerinden başlamanın uygun olduğuna karar verdik.” (K4)

Alternatif gıda ağlarının oluşumu ve çoğalması, yukarıda örnekleri verilen tanışıklıklar, arayışlar ve karşılaşmalar içinde gerçekleşmektedir. Birbirinden keskin sınırlarla ayrılmayan bu kavramların esasında iç içe geçtiği ve birbirlerini yeniden ürettiği vurgulanmıştır. Bu kavramlar, ağların oluşum sürecini başlatmakta ya da ona ivme kazandırmaktadır. Bu kavramların temel uğrak noktaları olduğu düşünülürse, *deneyimler* diğer üç kavramın somut sonuçlarına ve kazanımlarına işaret etmektedir. Tanışıklıklar, arayışlar ve karşılaşmalarla edinilen deneyimler, sürecin bir parçası olarak ağların yayılmasında öne çıkmaktadır. Deneyim paylaşımları ya da deneyim aktarımları olarak ifade edilen bu süreç; toplulukların kendi özgün yapılarını oluşturmalarında işlevsel olmasının yanı sıra alternatif gıda ağlarının tarihsel belleğinin sürdürülmesini de sağlamaktadır. Bu nedenle deneyim paylaşımları, ağların oluşum sürecindeki temel destekleyici mekanizmalardan biridir. Her topluluk “yerinde ziyaretler”, “toplantılar yapmak”, “birlikte çalışmak” gibi farklı pratiklerle bu mekanizmadan yararlanmakta ve bu deneyim paylaşımlarının sonucunda kendi özgün oluşumlarını başlatmaktadır.

“Biz kuruluş için 7 ay boyunca hiç harekete geçmeden Türkiye’deki başarılı ve başarısız kooperatif örneklerine baktık. Kadıköy, Bükoop gösterilir, hepsiyle buluşup toplantı yaptık. Ne sizi oyaladı, nerde pişmansınız, neyini iyi ki yaptık diyorsunuz. Hepsinin tecrübelerini dinledik. Onun dışında kendimiz haftada bir toplantılarımızı yaptık. Ondan sonra formatımız netleşti.” (K3)

Katılımcıların deneyimlerine başvurduğu topluluklar, yeni oluşan toplulukla aynı kentte olabildiği gibi farklı kentlerde de olabilmektedir. Böylece deneyim paylaşımları temelinde, farklı kentlerdeki ağlar arası ilişkilerin geliştiği ve güçlendiği söylenebilir.

“Güneşköy kooperatifi olarak bir arazi aldıktan sonra burada ne yapabiliriz diye düşünmeye başladık. Buğday Derneği’nin kurucularından Victor Ananias bizim çok yakın arkadaşımızdı. Güneşin Aydemir ile birlikte onlar İstanbul’da Bahçemiz projesini başlattılar. Bu Türkiye’nin herhalde ilk TDT projesi idi. Arkadaşlarının arazisinde üretim yapıp İstanbul’un çeşitli yerlerine dağıtım yapmışlardı. Biz de onlarla randevulaştık, İstanbul’a gittik. Bize gerekli dökümanları bilgileri verdiler ve biz sonra Ankara’ya gelip kolları sıvayıp Güneşköy’de bu projeye başladık.” (K7)

“Başka deneyimleri inceledik. İzmir BİTOT, Ankara’daki 100. Yıl Kolektifi, İstanbul’daki kooperatifler falan. Yeryüzü Derneği bizim için önemli oldu. Oradan arkadaşları çağırdık. Onlar da sağ olsun hiç erinmeden geldiler. İşte kır kahvesinde oturduk, bir gün boyunca deneyimlerini anlattılar. Onlar burda bize kısa bir brief verdi. O tür deneyimleri süzerek kendi özgün gıda topluluğumuzu oluşturduk.” (K2)

Yerinde ziyaretlerinin yanı sıra bu öncü gruplarla birlikte çalışmak ve onlardan eğitim almak ağlar arası etkileşimleri artırarak deneyim paylaşım sürecini dinamik bir hale getirmektedir.

“Biz Güneşköy’den çok şey gördük, orada çalıştık, oradan öğrendik, orda etkileşimler içinde bulunduk, eğitimler aldık, tarımı orda öğrendik, oradan bir el aldık.” (K5)

“Ankara’da Yeni Yaşam Kooperatifi deneyimlerini örnek aldık biz aslında. Ürün alıyorlardı, sonra onun dağıtımını yapıyorlardı. Biz bunun iyi bir fikir olabileceğini düşündük insanları bir araya getirmek için.” (K24)

Alternatif gıda ağlarındaki *yol açan* deneyimlerin varlığı, topluluk oluşum sürecinde önemli bir destekleyici unsur olmaktadır. Katılımcıların (K24, K5) “örnek” olarak veya “el olarak” ilişkilendiği bu topluluklar, tarihsel ve deneyimsel birikime sahip olmalarıyla öne çıkmaktadır. Deneyim aktarımları veya deneyim paylaşımları olarak ifade edilen süreçler, ağların düşünsel temellerini zenginleştirmekle birlikte pratiğe ilişkin modellerin ve yöntemlerin çoğalmasını sağlamaktadır. Bu deneyim paylaşımları sonunda, örnek modeller ve işleyiş biçimleri, olduğu gibi uygulanmamış bunun yerine her bir oluşumun kendi özgün yapısını oluşturmakta birer referans noktası olarak kabul edilmiştir. Deneyim paylaşımları, ağların tarihsel seyrini ortaya koymakla birlikte ağların ilişkiselliklerle ve etkileşimlerle çoğaldığını görünür kılmaktadır. Alternatif gıda ağlarının kapalı arkadaş gruplarında başlayan ve öyle devam eden kopuk deneyimler olmasının önüne geçmek için bu süreçlerin geliştirilmesi önemlidir. Bu süreçler, katılımcıların da ifade ettiği gibi yerinde ziyaretlerle ve gözlemlerle deneyimlendiği gibi, ağın içinde deneyim kazanan öznelere, yeni oluşumların başlamasında doğrudan aktarıcı olmasıyla sürdürülmektedir. Örneğin K11 ve K16, ağın içinde kazandıkları deneyimleri yerelde başka toplulukların kurulması için paylaşmıştır. Yaşadığı semtten uzakta bir gıda topluluğunun oluşum sürecinin başından itibaren içinde yer alan ve bu süreçte deneyim

kazanan K11, kendi yaşadığı semtte bir gıda topluluğu girişimine ön ayak olmuştur. Yaşadığı yerden uzakta bir topluluktan alışveriş yapmakla kendi semtinde bir topluluk kurarak oradan alışveriş yapmak K11 için daha pratik olmakla birlikte mahalledeki sorunlara yönelik ortak hareket etmek gibi politik anlamları üretmiştir. Katılımcıların yıllar içinde biriktirdikleri kendi özgün deneyimleri, farklı toplulukların kuruluş aşamasında *kolaylaştırıcı* bir işleve dönüşmüştür.

“Dedim hani huzurla ben de evimin yakınından alabilicem mi bir gün diye burayı kurma hikayesine girdik. Burada da çok güzel insanlar var, ben yıllardır tanışmamışım. Ben yıllardır Kadıköy’e gittiğim için burda sosyal ortamım yok, kendi yaşadığım yerde. Hep gördüğüm insanlar ama tanışmıyoruz. Sarıyer Kent Dayanışması olarak insanlar burada zaten toplanıyorlar, görüşüyorlarmış. Burda gıda topluluğunu kurunca aslında başka güzel şeyler de oldu. Buranın lokal başka fonksiyonları ile de tanışmış oldum.”
(K11)

“Benim gıda topluluğu tecrübelerimi biliyorlardı paylaşmamı istemişlerdi. Uçurtma kafe var burada KHK’lı hocaların kurduğu bir kafe. Oraya gitmiştik epey bi muhabbet etmiştik ama o gün 5-6 kişiydik sanıyorum. Sonra bi 2.5 yıl geçti o toplantıdan sonra. Oradaki herkes şu anda gıda topluluğunda var.”
(K16)

Tanışıklıklar, arayışlar, karşılaşmalar ve deneyimler bağlamında gelişen gıda ağları biçimindeki yeni sosyal örgütlenmeler, K5’in de ifadesiyle “topyekûn biçimde değil ilişkilerin artmasıyla” “büyümekte” veya çoğalmaktadır. “Aynı hassasiyetleri paylaşan insanların buluşma noktası”na (K17) dönüşen ağlar, aşağıdaki katılımcıların ifadelerinde de görüleceği üzere, gücünü geliştirdiği sosyal ilişkilerden almaktadır.

“Aslında insanlar birbirlerini tanıyor hep. O yüzden daha güçlü oldu o. Gidiyorum mesela herkesi tanıyorum orda. Herkes de beni tanıyor, yüzlerce kişi bir aradayız. Bir kolektif zekâ gibi bir şey oluyor zamanla.” (K11)

“Buğdayın rahle-i tedrisatından geçmiş o kadar çok insan var ki ekoloji hareketinde. Sonra kendi hareketlerini oluşumlarını oluşturan ama bir şekilde yolu Buğday’dan geçen. Çok geniş bir aile gibi de hissediyorum bu anlamda. O aile giderek büyüyor büyüyen bir aile gibi.” (K22)

Alternatif gıda ağlarının kurucu bir dinamiği olarak vurgulanan “tanışık olma hali” ve onun getirdiği arayışlar ve karşılaşmalar, yerelde birbiriyle ilintili birçok deneyimin oluşmasına neden olmuştur. Ekolojik paradigmadan veya toplumsal eşitlik ve adalet taleplerinden bağımsız olmayan ve hatta onlardan doğan alternatif gıda ağları, yereldeki arkadaş gruplarının öznelğinde başlayarak bağlantılı oldukları paradigmalar ve ilişki ağları çerçevesinde genişlemektedir/çoğalmaktadır. Bireysel ve toplumsal ölçekte karşılanmayan ihtiyaçların özünde politik içeriklere sahip olduğunu vurgulayan ağlar, alternatif arayışlarının hem bir

sonucu hem de eğitim, sağlık, bakım hizmeti gibi toplumsal hayatın pek çok alanındaki karşılanmayan ihtiyaçlara yönelik olarak alternatif ekonomik modeller ve toplumsallıklar inşa etmek için başlangıç adımlarıdır. Ağların ortaya çıkış süreçlerinde bu dinamiklerin işaretlerini görmek mümkündür.

Alternatif gıda ağlarında, birbiriyle bağlantılı paradigmlar dolaşıma sokulmuş ve çeşitli öznellikler kurulmuştur. Ağlar, ekoloji hareketini gıdanın politik içerikleri bağlamında görünür kılma, toplumsal dayanışma ilişkilerini güçlendirmenin bir aracı olma, neoliberal küreselleşmenin tarım-gıda politikaları üzerinde yarattığı etkilere karşı üreticilerle ve tüketicilerle ortak hareket etme, ülkedeki siyasi süreçlere karşı gelişen demokratik itiraz hareketlerinin bir parçası olarak tüketimi örgütlenme süreçleri ile iç içe gelişmiştir. *Gıdasının peşine düşen, gıdasının sorumluluğunu alan ve gıdanın ardındaki hikâyeyi sorgulayan* kentteki sorumlu, etik ve politik tüketiciler, bu deneyimlerin kurduğu başat özneler olmakla birlikte bu öznelliklerin üretildiği bağlamda, yeni köylüler, veganlar, vejetaryenler, bisikletçiler, sendikal üyeler, sivil toplum kuruluşlarındaki gönüllüler, eko-yerleşkelerde yaşayan veya gönüllülük deneyimi olan katılımcılar (K2, K16, K17, K24, K13, K21, K10, K11) dikkat çekmektedir. Katılımcıların kişisel deneyimleri temelindeki göze çarpan bu çeşitlilik, ağların oluşum süreçlerinin farklı dinamiklerle gelişmesini etkilemektedir.

Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların her birinin kendi kişisel deneyimlerinden yola çıkarak ilişkili oldukları topluluğun hikayesine dair paylaştığı veriler ışığında, alternatif gıda ağlarının toplumsal hareketlerden ilhamla ve daha önceden var olan küçük yerel topluluklarının failliğinde ortaya çıktığını belirtmek mümkündür. Alternatif gıda ağlarının oluşum sürecindeki *tanışık* olma hali ve onunla birlikte gelen *karşılaşmalar, arayışlar ve deneyimler* bu ağların amaçlarıyla da uyumlu süreçlerdir. Tanışıklıkla gelen bilme ve anlama süreci, endüstriyel tarım-gıda sisteminin görünmez kıldığı yıkımları ifşa etmek için önemli bir başlangıç noktasıdır.

3.5.2. Alternatifin İnşa Süreci: ‘Tespit’, ‘Onarım’ ve ‘Yeniden Tahayyül’

Alternatif gıda ağlarının amaçları “alternatifin inşa süreci: tespit, onarım ve yeniden tahayyül” teması altında incelenmektedir. Kavramların dizilimi bir sıralamayı içinde barındırır da bu; birinin bitip diğerinin başladığı bir sınırlamadan ziyade alternatiflerin inşa sürecini hazırlayan ve birbiri içine geçmiş kavramsal araçlar olarak değerlendirilmektedir. İstikrarlı ilişkiler ve kurallar temelinde belirginleşen gıda rejimleri, içinde barındırdığı krizler bağlamında bir sorun alanı olarak işaret edilmektedir. Gıda rejimleri, meşruiyetini sağlayan istikrarlı ilişkiler ve kurallar ile *çerçeveselendirirken ve adlandırılırken* ağlar; bu ilişkileri ve

kuralları yeniden tanımlayarak rejimlerin sürdürülebilirliğini sarsmaya dönük potansiyelleri üretmektedir. Neoliberal gıda rejiminin toplumsal, ekolojik, politik, ekonomik ve sağlığa ilişkin yıkıcı boyutlarını ifşa ederek alternatifleri tahayyül etmek, “yeniden adlandırmayı” (renaming) ve “çerçeveselendirmeyi” (reframing) (Friedmann, 1993) gerektirmektedir. Alternatif gıda ağları, bu dönüşüm sürecinin *eşikteki araçları* olarak sorunsallaştırılmaktadır. Üretim süreçlerinin dışında bırakılmış; gıdaya ve üreticiye yabancılaşmış tüketici öznenin karşısına üretici özneyi inşa etmek, güçsüzleştirilmiş ve yoksunlaştırılmış küçük üreticiyi desteklemek ve üreticiyi agroekolojik yöntemlerle üretim yapmaya cesaretlendirmek, neoliberal gıda rejiminin süpermarketleşme süreciyle hızlandırdığı rekabetçi ve tekelci gıda yönetimine karşı dayanışma ve iş birliği temelli başka bir gıda toplumsallığı oluşturmak, bu ağların amaçlarına işaret etmektedir. Bu amaçlar, başarıyı veya başarısızlığı imleyen sonuç odaklı bir yaklaşımdan ziyade *süreçsel* bir yaklaşımla ele alınmaktadır.

Anlatılarında da ortaya çıktığı üzere katılımcılar, içine dahil oldukları toplulukların veya kooperatiflerin amaçlarını bir sorun alanından yola çıkarak tarif etmektedir. Mevcut gıda rejiminin yıkımları *geçmişe* referans vererek öne çıkarılmakta; üretici ve tüketici arasındaki mesafenin giderek artması (*yabancılaşma*) ve tarımın biyolojik temellerinden uzaklaştırılması (*metabolik yarılma*) üzerine temellenmiş gıda rejiminin kendisi bir sorun alanı olarak işaret edilmektedir. Mevcut gıda rejimi; üretimin maddi ve gayri maddi temellerinin tüketimden uzaklaşmasına ve gıda üretimi, tüketimi ve dağıtımı süreçlerini kapsayan ekonomik faaliyetlerin toplumsal süreçlerden ayrışmasına neden olmaktadır (McEntee, 2011: 254; Granovetter, 1985: 482). Üreticinin ve tüketicinin özneliğinden bağımsız, birçok aktöre ve araca bağlı olarak işleyen uzun tedarik zincirleri, bu sorunları görünür kılmaktadır. Katılımcılar bu sorunlara karşı, ‘topluluk destekli tarım’ ve ‘katılımcı onay sistemi’ gibi yöntemlerle gıdaya aracısız erişimi mümkün kılan yerel ve kısa tedarik zincirlerine dayalı alternatif gıda ağlarının varlığına dikkat çekmektedir.

Dağıtım ağlarının yanı sıra, üretimin ve tüketimin kendisi de neoliberal gıda rejiminin paradigmatlarıyla düzenlendiği için birer sorun alanıdır. Fosil yakıtlara ve aşırı sulamaya bağımlı enerji yoğun; sentetik kimyasallara, sentetik gübrelere, endüstriyel tohumlara bağımlı girdi yoğun bir tarımsal üretim ve bu üretim biçiminin hegemonik konumu, katılımcıların anlatılarında sorunsallaştırılmıştır. Talancı piyasa ekonomisinin (Cristiano vd., 2020: 97) sonucunda, katılımcının (19) “şifa” diye aldığı gıda, insanları “temel haklar”ı üzerinden “zehirleyen” bir “rant” aracına dönüşmüştür.

Gıda rejiminin istikrarlı ilişkiler ağı bir kez sarsılmaya başladığında, rejimin meşruiyet krizi görünür olmakta ve bununla birlikte gıda fiyatlarındaki istikrarsızlığa ve gıdanın

niteliğindeki bozulmaya ilişkin farkındalık artmaktadır. Bu farkındalık, çoğunlukla geçmişteki üretim ve tüketim ilişkilerini vurgulamak üzerinden gelişmektedir. *Geçmiş* ve geçmişin işaret ettiği değerler, mevcut gıda rejiminin sorun alanlarını görünür kılan bir kıyaslama aracı olarak ortaya çıkmıştır. Geçmiş, K1'in ifadesiyle “yediğimiz şeylerin daha lezzetli olduğu” veya K7'in çocukluğundaki gibi “daha az zehrin kullanıldığı belki de hiç olmadığı” bir dönemi imlemektedir. Özellikle tohumlar bağlamında beliren nostalji; bir taraftan geçmişin iade-i itibarına, diğer taraftan geleceğe dönük ekolojik yaşam modellerinin inşasında kullanılabilecek bir karşılaştırma aracını ima etmektedir. Ekolojik bir yaşam kurma hayaliyle ekoköy kurma serüvenine başlayan K10'nun üretim sürecindeki deneyimleri, alternatif gıda ağlarının günümüzde kurmak istediği değerlerin geçmişle ilişkisini örneklendirmek açısından çarpıcıdır:

“Çok yaşlı insan gelip ağladı yani. Kültürümüzü yaşıtılıyorsunuz diye çok duygulandılar, yaptığımız şeyin büyük sorumluluk hissettirmesiyle daha güçlü adımlarla ilerliyoruz. Bu insanların gelip bizim bahçelerimizi görmesi, eski tohumdan çıkan sebzeleri hemen tanınması, o kokularını hemen tanıyorlar.”

(K10)

Alternatif gıda ağlarının söylemsel düzeyde meşrulaşmasını sağlayan *geçmiş* anlatısının kurucu öğelerinden biri yerel tohumlardır. Atalık ya da yadigâr tohum olarak da adlandırılan yerel tohumlar, bulunduğu coğrafyaya uyum sağlaması ve bu nedenle hem kültürel hem de ekolojik nitelikleri içermesi bakımından endüstriyel tohumlar karşısında “kıymetli” hale gelmektedir. Yerel tohumlara dair oluşan toplumsal farkındalık, gıda rejimlerinin krizlerinin adının konmasında itici bir güç olmaktadır. Karaot Tohum Derneği'nin 2010 yılında İzmir'de düzenlediği ilk tohum takas şenliğinin ardından geçen 12 senede çeşitli sivil toplum kuruluşları, yerel yönetimler ve alternatif gıda ağları bu şenlikleri sürdürerek tohum temelinde kolektif bir hafızanın canlanmasını, yerel üretme ve tüketme temelinde bir farkındalığın görünür olmasını sağlamıştır. Tohumu kamusalılaştırmayı amaçlayan bu çabaların ardında ise, tohumun neoliberal piyasa mekanizmaları aracılığıyla metalaşmasının yasal düzeneklerini kuran 5553 sayılı Tohumculuk Yasası (2006) bulunmaktadır. Piyasaların neoliberal gıda rejiminin kuralları ve ilişkileri doğrultusunda hareket etmesini kolaylaştıran devlet mekanizmalarına karşı, tohumun yeniden kamusallaştırılması çabası, yerel aktörler tarafından üstlenilmiştir.

“Biz Eko-Der olarak başladık bu tohum işine nerdeyse 10 yıl oldu. Ben belediyeye girdikten sonra işte bir tohum kütüphanesi açma yolunda ilerledik, orada tohumları çoğaltıyoruz, çünkü yerel tohum dediğiniz şey 20 sene 30 sene saklanacak bir şey değil, tamam koyarsınız donmuş bir şekilde muhafaza edersiniz ama bizim o imkânımız olmadığı için, bunları ekmek çoğaltmak lazım. Geleceğe intikalini sağlamak lazım. Yerel tohum, yerelleşmiş tohum, sürdürülebilir tohum [...] Bu yıl 13 martta tohum takas şenliğini

yapıcaz. Bu sene 7.si. İnsanlar ilgi gösteriyor, hoş şeyler oluyor dedemin mısırı babaannemin domatesi falan diyorlar.” (K23)

Sermayenin çiftçinin temel üretim araçlarından biri olan tohum üzerindeki kontrolünü pekiştiren neoliberal anlatının ötesinde, tohumun *maddi kültür ögesi* olarak yeniden tanımlanması alternatif gıda ağlarının söylemsel gücünü artırmaktadır. Yerel tohumların üretime yeniden dahil edilmesini destekleyen bu pratikler aracılığıyla, tohumun “sonlu” (Shiva, 2015: 13) olmasını isteyen tohum şirketlerinin aksine tohumun sürdürülebilirliği amaçlanmaktadır. Gıda rejiminin ikincilleştirdiği ögeler ve değerler, böylelikle *geçmiş* anlatıları temelinde iade-i itibarına kavuşmaktadır. Standartlaşmaya karşı “kültürün korunması”, “tohumların geleceğe intikalinin sağlanması” ve “imecenin canlandırılması” yoluyla, geçmişe sahip çıkılmaktadır.

“O dayanışmayı o yardımlaşmayı o geleneksel imece kültürümüzü geri getirmeye çalışıyoruz biz. Bu zaten imece kültürü tarlada çıkmış. Birbirinin tarlasını ekip biçerek çıkmış. Biz gıdayla uğraşıyorsak o imece kültürünü köklerimizden dallarımıza yapraklarımıza tekrar çıkarmamız gerekiyor. Buna özen gösteriyoruz.” (K9)

Katılımcılar, tohumdan başlayarak gıda ile ilintili tüm süreçlerin ve bağlantıların ekolojik, kültürel, ekonomik ve toplumsal nitelikleri bağlamında yeniden canlandırılmasının zorunlu olduğunu vurgulamaktadır. Benzer saiklerle kırsal üretimi ve üreticiyi yeniden değerli hale getirecek politikalar çerçevesinde düşünülmelidir. Ankara Tahtacıörencik Köyü’nde “şehirli takımı”nın girişimiyle başlayan ve üreticilerle kurulan ilişkilerin neticesinde oluşan Tahtacıörencik Doğal Yaşam Kolektifi (TADYA), üreticinin agroekolojik yöntemlerle üretimini desteklemiş ve bu üretimin kentteki “sorumlu” tüketicilere ulaşmasında bir model oluşturmuştur. Endüstriyel tarımsal üretimin yoğun uygulanmadığı ve sanayileşmenin uzağındaki bu yamaç köyü, piyasayla bütünleş(e)meyen görünümüyle geçmişi geri çağırarak ve yerel gıda ağlarının taşıyıcısı haline getirmek için önemli bir role ve konuma sahiptir. K5’in arkadaşlarıyla birlikte ekolojik yaşamı deneyimleme ve orada yaşayan köylülerle birlikte ekolojik tarım yapma amacıyla gittikleri köy, mevcut gıda rejimiyle bütünleşmemiş adeta geçmişte asılı kalmıştır. 30-40 yıl önce yapılan pirinç üretiminden kalan çeltik tarlaları ve o tarlalarda üretim yapmaya tek başına devam eden yaşlı bir üretici, geçmişe ilişkin imgelerdir.

“Geçmişinde de böyle çok büyük miktarda bir sebze üretimi olmamış. Süvari çayı kıyısı tertemiz bir akarsudur bu arada. 30-40 yıl önce çeltik ekimi yoğun bir şekilde yapılmış. Hala çeltik tarlaları, ilek derler orda, durur. Biz hatta gittiğimizde de bir amca kalmıştı, tek başına yapmaya devam ediyordu. Birkaç yıl boyunca yaptı ve biz tanık olduk ona. Onun dışında haşhaş pamuk ekimi olduğunu da anlatırlar. Biz gittiğimizde arpa ve buğday üretiminden başka bir şey yoktu. Bir aile, kendi ihtiyacının ötesinden

biraz fazla sebze üretimi yapıyordu. Ufak tefek satmak için üretiyordu. Meyve ağaçları bağcılık belli ölçülerde kendileri için vardı. Bir de kara sığırları vardı. Peynir, süt, et üretimi devam ediyordu. Geçmişte çok fazlayken artık azalmaya başlamıştı.” (K5)

Endüstriyel tarımsal üretimin bir parçası olmayan bu köy, gıda rejiminin “başarısız” bir modeli olarak sunulabilecekken, köy; geçmişten miras aldığı ekolojik tarım yöntemleriyle aracısız gıdaya ulaşmanın bir modeli olarak yeniden canlanmıştır. Köyde geliştirilen ekolojik ve toplumsal canlılıkla, üretici ve tüketici arasındaki ilişkiler, geçmişte olduğu gibi dolaysız bir forma bürünmüştür. Günümüzde toplumun “yetersiz sosyalleşmesinin”-undersocialized (Granovetter, 1985) bir sonucu olarak kaybettiği sosyal içeriğini yerel gıda ağları aracılığıyla yeniden canlandıran bu model, sosyal sermayeyi artırmayı ve güven ilişkilerini yeniden ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır. Aracısız gıdaya ulaşımın mümkün olduğu ve ekolojik tarımsal üretimin pratik edildiği bir dönem olarak anlatılan *geçmiş*, bu boyutlarıyla örnek alınarak geliştirilen bir değeri ifade etmektedir.

“Gelecek çok hızlı geliyor, o yüzden arkamıza bakmamız lazım. Doğada biz ne yapıyorduk, onu unutucaz artık. Gıda toplulukları kentte insanların doğayla bir bağ kurmasını da sağlıyor. Bu etkileşim onu da sağlıyor.” (K11)

“Bizim şehir çocukları olarak toprakla bağımızı yeniden inşa edip tarımın bizim için ne kadar önemli olduğunu anlamamız gerekiyor. Sistem bunun tam tersine işliyor şu anda.” (K12)

İnsan-doğa ilişkilerine dair bilginin ve deneyimin toplumsal yaşamın kendisinden uzaklaştırılmasını ifade eden metabolik yarılma, katılımcıların anlatılarında vurgulanmakta ve bozulan ve sarsılan bu bağı onarmak için alternatif gıda ağları bir öneri olarak sunulmaktadır. Neoliberal gıda rejiminin toplumsal ilişkiler ve doğa üzerinde yarattığı tahribata karşın geçmiş, üretici ve tüketici arasındaki ilişkilerin henüz neoliberal piyasa koşullarında belirlenmediği, diğer bir ifadeyle yabancılaşmanın derinleşmediği bir dönem olarak tarif edilmektedir.

“Ben mesela 65 yaşındayım benim çocukluğum Ankara’da geçti. Ankara gibi bir büyük şehirde bile biz pazara gittiğimizde pazarcıyı tanırdık. Ailesini sorardık, onlar bizim ailemizi sorardı, napıyorsunuz ne ediyorsunuz diye. Ürünün üretim sürecini takip edebilirdik orada şehirde olduğumuz halde. Kırsalda o zaman böyle bir yabancılaşma zaten söz konusu değildi. Ama son 30 yıldır 40 yıldır çok ciddi bir kopukluk oldu, yabancılaşma oluştu bu sefer.” (K18)

Geçmiş, ürünün üretim süreçlerinin takip edilebildiği bir başka deyişle “yeri yurdu belli” (Campbell, 2009: 310) bir gıda düzenini ifade etmektedir. Ancak 1980’li yıllardan itibaren neoliberal küreselleşme bağlamında kuralları oluşan üçüncü gıda rejimi; standart olma ve dayanıklılık özellikleriyle belirginleşmiş “yeri yurdu belirsiz” gıda düzenini ana akım hale

getirmiştir. Bu geçişle, kır-kent ve üretici-tüketici arasındaki bağların sarsılarak piyasa ilişkilerine içerilmesi süreçleri ivme kazanmıştır. Bu *kopukluk*, diğer bir katılımcının ifadesinden de anlaşılacağı üzere, *yabancılaşmaya* işaret etmektedir.

“Yabancılaşmayla açıklayabiliriz bunu. Hem üreticinin kendi ürününe emeğine yabancılaşması, tüketicinin tükettiği ürüne yabancılaşması, üretici ile tüketici arasında doğan yabancılaşma[...] Bunları aşmak adına aslında bütün bu çaba.” (K15)

Temel ihtiyaç ve insan hakkı olarak gıda ile yalnızca *tüketme mesafesinde* ilişkilenen tüketicilerin deneyimlediği yabancılaşma süreçlerini üreticiler de farklı boyutlarda deneyimlemektedir. Neoliberal ve finansal gıda rejiminin yıkıcı etkileri karşısında üreticilerin bir baş etme stratejisi olarak başvurduğu emeğini değersizleştirme ve geçicileştirme pratiği, üreticinin ürettiği gıdayla ve üretim süreçleriyle bağını tahrip etmekte diğer bir deyişle yabancılaşmayı derinleştirmektedir. Bunun yanı sıra, küçük köylülüğün özvarlığını idame ettirmek için uyguladığı başat strateji olan kendi emeğini değersizleştirme stratejisi, sermayeye bağımlılığın derinleştiğine işaret etmektedir (Özügurlu, 2015: 85). Kendi emeğini değersizleştirmenin köylüler tarafından bir hayatta kalma stratejisi olarak uygulandığı ve bunun aynı zamanda sermayenin tahakkümünü kolaylaştırdığı tespitini bir katılımcı yaşadığı köyde, diğer üreticilerle olan ilişkisi üzerinden örneklendirmektedir:

“Maalesef bizim köylümüz kendi emeğini hiç hesaba katmıyor. Ben buraya ilk geldiğim zamanlarda komşularım ekmek pişiriyorlardı istedim verdiler, parasını ödemek istiyorum. Ya [...] abla bir avuç hamurun lafı mı olur diyorlar ama yarım gün iştir o aynı zamanda. Böyle hesap yaptığınızda evet ucuz verebilirsiniz bazı şeyleri.” (K21)

Maliyetlerin dışsallaştırılması ve gizlenmesi ile sürdürülen ucuz gıda politikaları, üreticinin emeğinin değersizleşmesi ve ekolojik tahribatlar göz önüne alındığında Roberts’ın (2008) da belirttiği gibi aslında çok “pahalı”dır. Ucuz gıda, artan kentsel nüfus ve kentteki işçi sınıfına ve tüketiciye daha ucuz gıda tedarik etme amacıyla kenti önceleyen tarım ve gıda politikalarıyla birlikte düşünüldüğünde, bu ucuzluğun bedeli, kırdaki küçük üreticiye yüklenmiş ve bu bedellerin ya da diğer bir deyişle dışsallaştırılan maliyetlerin toplumun en marjinal kesimleri tarafından ödenmesi pahasına sermaye, merkezietini derinleştirebilmiştir. Tarımın endüstriyellemesi ve serbest ticarete dahil edilmesi; İspanya’dan İrlanda’ya ithal edilen patates veya Latin Amerika’da üretilen, Tayland’da paketlenen ve Türkiye’de satılan armut kompostosu” gibi örnekleri (K21) ortaya çıkarmıştır. Küresel ölçekte emek maliyetini azaltarak yeni birikim rejimleri kurgulayan tarım-gıda politikaları; kırdaki toplumsal yapıyı tahrip etme, kırsal üreticiler arasında eşitsizliği artırma ve kırsal yoksulluğu derinleştirme

pahasına gıdayı ucuzlatmıştır. Bunun sonucunda kırsal üretim ve üreticinin emeği değersizleşmiş; kırsal nüfus kente ucuz iş gücü olarak transfer edilmiştir. Bu *parçalanma* ve *çözülme* süreci katılımcıların anlatılarıyla somutlaşmaktadır:

“Hep bir kaynak olarak görülmüş köyler ve köylüler. Ucuz üretim yapılır, araçlar marketler bunu alır falan. Küçük üreticiye işçi gözüyle bakılıyor. Bu genel çerçevede kapitalizmin köylülüğü tasfiye edip yerine işçiliği getirme çabasıdır aslında. Sonuç olarak köylüler, kapitalizme değer sağlayacak yapılara dönüştürülmüştür ya da yerinden edilip ucuz iş gücüne dönüştürülmüştür. Böyle olunca da köylünün kapasitesi kaybolmuş.” (K5)

“Her geçen yıl bu azalıyor çünkü kırsal mahallelerden kente göç oluyor, kırsal mahallelerde kalmak istemiyorlar çünkü tarımdan para kazanamıyorlar, görüyorlar babalarını dedelerini. Fabrikada asgari ücretli bir eleman olmayı tercih ediyorlar. İnsanlar köylerinde kalsın istedik ama burda kalın demekle olmuyor.” (K23)

Gıdanın bir meta olarak değişim değeri temelinde elde edilen bir “ürün”e dönüşmesiyle tüketici, üretim süreçlerinden uzaklaşmaktadır. Üretici ise, doğal döngülere bağlı bir tarımsal üretim yerine endüstriyel tohum, sentetik kimyasallar, gübre ve fosil yakıtlar gibi tarımsal girdilerin piyasadaki bir alıcısına dönüşmekte ve üretim süreçlerinden uzaklaşmaktadır. Endüstriyel tarımsal üretim, yabancılaşmayla birlikte çiftçinin emeğinin değersizleştiği ve işçileştiği bir süreci beraberinde getirmektedir. Üretici ve tüketici ortaklaşmasını sağlamanın bir adımı, bu nedenle kır ve kentin bir aradalığını güçlendirmekten geçmektedir. Çiftçinin emeğinin mevcut tarımsal sistemde değersizleştirilmesine ve üretimin kentten ve tüketimden bağımsız bir alan olarak kurgulanmasına karşı alternatif gıda ağları, bu ortaklaşmayı yeniden sağlamaya dönük potansiyelleri üretmektedir. Ağların içindeki katılımcıların üretim süreçlerine dahil olması veya üreticiyle birlikte bir üretim süreci planlaması yapması, üretici-tüketici ortaklaşmasının somut adımlarından biridir. Güneşköy Kooperatifi’nden K7, çiftçilerle birlikte çalışarak üreticinin emeğinin değerini fark etmenin önemine ve üretmenin zorluğuna vurgu yapmaktadır. Topluluk destekli tarım modeliyle patates üretimi deneyiminden bahseden K22 ise, köyde birlikte üretim yaptıkları bir üreticinin bu süreçte “yaptığın işin ne kadar değerli” olduğunu fark ettiğine işaret etmiştir. Üretici-tüketici birlikteliği, emeğin ve gıdanın yeniden değerli hale getirilmesine ilişkin bir farkındalık yaratmıştır. Krizlerle ve risklerle tanımlanan neoliberal gıda rejiminin yıkımlarının fark edilerek, ekoloji temelli yeni bir bakış açısı geliştirmek bu nedenle bir gereklilik halini almıştır. Alternatif gıda ağları, doğayı ve doğal döngülerin işleyişini temel alarak agroekolojik üretim metotlarını yaygınlaştıracak ve bu yöntemlerle yetiştirilen gıdanın tüketiciye doğrudan-aracısız ulaştırmanın yöntemlerini sağlayacak ekolojik ve toplumsal değerleri ve modelleri kurmayı amaçlamaktadır.

Yeryüzü Kooperatifi'nden K9, ekolojik yaşam pratiğini kırdı ve kentte uygulamayı amaçladıklarını ve bunun için de kırdı iyi, temiz, adil üretim yapan üreticilerin bulunmasının ve kentte bu gıdayı talep edecek bir kesimin oluşturulmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Gıda toplulukları veya kooperatifleri bu noktada, kır ve kent arasında bir köprü olma hedefiyle karşımıza çıkmaktadır. K9, kentte sağlıklı, iyi ve adil gıda talebini oluşturmanın ve kırdı buna yönelik üretimin sürdürülebilirliğini sağlamanın temel amaçlarından biri olduğunu vurgulamaktadır.

Gıdanın toplumun kültürel yapısının önemli bir unsuru olduğu ve sosyal ilişkilerimizi de oluşturduğu gerçeğinden hareketle dayanıklılık ve standartlık özellikleriyle belirginleşen neoliberal gıda rejimine karşı alternatif gıda ağları, gıdanın kültürel değerini yeniden görünür kılmayı önemsemektedir. Kooperatif üyeleriyle birlikte köyünden bir akrabasının yönlendirmesiyle imece usulü tarhana yapmayı öğrenen ve bu süreci de kaydederek kooperatif üyeleriyle kendi aralarındaki iletişim kanallarından paylaşan K3 için, gıdanın kültürel değerlerin sürdürülmesindeki rolü oldukça önemlidir. Ancak K21'in de belirttiği gibi, gıdanın maddi kültürün önemli bir unsuru olarak yeniden canlanması çok kolay değildir.

“Yani onu yıkmak çok zor, hâkim bir kültür var çünkü. Bu dünyada büyüyen çocuk tavuğu markette satılan bir şey zannediyor. O kadar kopuk. Sürekli bir de bu gıdanın meta olarak algılanması, sonuçta bütün sistem buna yönelik. Siz buna karşı bir şey söylüyorsunuz, hoşlarına gitse bile insanların pratikte bunu benimsemeleri daha zor. Sürekli bir emek gerektiriyor.” (K21)

“Şu anda bile çocuklar domatesin süpermarkette yetiştiğini düşünüyor, gelecekte bizi ne bekliyor?” (K11)

Neoliberal gıda rejiminin tüketim paradigması ve onunla gelen yabancılaşma, gıdanın ilişkili olduğu kültür ögesinden uzaklaşmasına ve standart ürünlere dönüşmesine yol açmıştır. Üretimin ve tüketimin birbirinden kopuk ve gıdanın ilişkili olduğu toplumsal unsurlarından ayırdığı neoliberal gıda düzeninde, bireyler, “alım güçleri” ölçüsünde piyasayla ilişkilenen tüketiciler olurken gıda ise toplumsal unsurlarından ve süreçlerinden arındırılarak süpermarketlerden satın alınan bir metaya indirgenmiştir.

“Son noktada artık bal almak örneğin markete gidip parasını verip bir kavanoz ürün almaya dönüşmüş durumda. Üretim süreçleri, doğayla bağlantısı, arının doğadaki rolü, arıcının yaşadıkları, bunların hiçbirinden tüketicinin haberi olmuyor. İyi bir insan olsa da haberi olmuyor. Çaresiz haberi olmuyor. Burda ahlaki bir sorundan tartışmıyoruz. Kötü tüketiciler iyi tüketiciler ahlaki bir ayrım değil sonuç olarak. Burda sistemin getirdiği bir çaresizlik var ortada. O insanların alım güçleri belli. Gündelik yaşam temposunda bir çantayı doldurup eve geliyorlar sonuçta. Pazar buna indirgenmiş durumda.” (K18)

“Bir de yalnızlığı, bireyselliği orada da devam ediyor. Koca bir markette elinde arabayla. En fazla çocuğu vardır. Alışverişini yapıp evine geri dönüyor. Gıdasını temin ederken sosyalleşmiyor. En fazla kasiyerle muhatap oluyor onunla da muhabbet etmiyor.” (K2)

Gıdanın metalaşmasını bir sorun olarak tespit eden katılımcılar, gıdayı kültürel, ekolojik ve toplumsal bağlamı içinde yeniden tahayyül etmektedir. Bu tahayyül; gıdanın “kültürel”, “niteliksel” ve “ekolojik dönüşü” nü (Campbell, 2009: 313; Friedmann ve McNair, 2008: 427) ortaya çıkarmak anlamına gelmektedir. Bu dönüşün potansiyellerini ortaya çıkarmakta ağların amaçlarının özellikle çocuklara aktarılması önem taşımaktadır. Gıda dağıtımları, gıda-tarım hakkındaki etkinler veya belediyelerin festival, kent bostanları gibi çalışmaları, bu aktarımlar için alan açmaktadır.

“Benim oğlumu bile gıda topluluğu üyesi yazdık. 8 yaşında. Çünkü o da çoğu şeye geliyor. Gıda topluluğunda kimler var diyor baba, napıyorsunuz diyor. Orda oynuyor ama toprakla ama bir yandan aslında Yunanistan’dan gelen arkadaşı dinliyor. Arabada gelirken bir şeyler soruyor mesela. Ya diyor o armutlar nasıl o kadar çok olmuş? Aldığımız gıdaların sağlıklı olup olmadığının farkında mesela. Çocuk olduğu için tabi kapalı gıdalar çok hoşuna gidiyor ambalajlı gıdalar falan. Ama bir yandan da soruyor, bu sağlıksız dimi diyor. Yicez ama bu sağlıksız dimi? Sen şimdi mısırı [...]’dan alsan öyle patlatsak, marketten almak zorunda kalıcaz. Çocuk nasıl bir model görürse öyle gelişiyor.” (K2)

Neoliberal gıda rejiminin yıkımlarını ve tahribatlarını sorunsallaştıran katılımcılar, gıda rejimlerine içkin krizlerin adını yeniden tanımlamaktadır. Bu tespitin arkasından gelen tahayyülleri ise geçmiş anlatılarına yaslanmaktadır. Geçmiş; katılımcıların anlatılarında yalnızca nostaljik bir öge olarak değil kır-kent veya üretici-tüketici bağını yeniden oluşturma yollarını geliştirmede bir referans noktası olabilmektedir. Neoliberal gıda sisteminin süreklileştirdiği yabancılaşma, geçmişten yola çıkarak sorgulandığında geçmiş, aynı zamanda gıda rejimine karşı bir duruşa veya itiraz hattına dönüşebilmektedir. Finansallaşmış ve şirketleşmiş neoliberal gıda rejimini, alternatif gıda ağlarının değerleri ve pratikleri bağlamında sorunsallaştırmak ve geçmişten yola çıkarak alternatifleri inşa etmek, gıdanın ve tüketimin eleştirel bir bakışla yeniden tartışılmasını/düşünülmesini/kavramsallaştırılmasını zorunlu hale getirmektedir.

3.5.2.1. Gıdayı Yeniden Düşünmek: ‘İlişkisel Bağlam’

Lang (1999: 2) tarım gıda sistemini birbirimizle ve toplumla ilişkimizi nasıl düzenlediğimizin hem bir semptomu hem de sembolü olarak görmektedir. Bu ilişki, daha geniş toplumsal gerçekliklerin mikrokosmosu gibidir. Vandana Shiva (2021) ise bu durumu, “gıda

yaşamın en gerçek alışveriş birimidir.”⁷⁶ cümlesiyle ifade eder. Bu, gıdanın tüketilen bir nesne olmasının ötesinde bedenimizle, kırdaki insanlarla, kültürle, çevreyle ve ekonomiyle nasıl bir bağ kurduğumuza dair önemli işaretler sunmasıyla ilgilidir. Gıda, neoliberal gıda rejiminin dayanaklı ve standart olma kuralları temelinde tanımlandığı bir meta olmaktan fazlasıdır. Küresel gıda sisteminden ayrılan bu fazlalığın alternatif gıda ağlarında neye tekabül ettiğine işaret etmek; endüstriyel tarım paradigmasının dışsallaştırdığı boyutların ve Carolan’ın (2011) dikkat çektiği deneyimlerin tartışılmasına imkân tanımaktadır. ABD’deki topluluk destekli tarım uygulamalarını inceleyen Carolan (2011) bu ağların yalnızca toplumsala gömülü olanı çıkarması anlamında gıdadan fazlasını ifade etmediğini belirtmektedir. Gıdadan fazlasını tartışmak (*more than food*); aynı zamanda araştırma katılımcılarının *yaşanmış deneyimlerini* (*lived experience*) ortaya çıkararak bu bağlamda kazandıkları bilgiyi vurgulayan yöntemsel bir yaklaşıma işaret etmektedir. Bu çalışmada da gözlemlenen deneyimlerin varlığı, gıdanın ötesini düşünmeye ilişkin veriler sunmaktadır. Alternatif gıda ağlarıyla ilişkilenenin ve bu ilişkilenenin doğurduğu etkileşimlerin sonucunda deneyimler, “katılımcılık”, “yatay ilişki”, “sosyal dönüşüm” ve “özneleşme süreçleri” bağlamında ortaya çıkmıştır.

“Sadece gıdasını alıp gitmiyor ki insanlar, orada bir iletişim de geliyor. Neden katılımcılık diye soruyorlar mesela. Bu işi yapıyorsunuz neden sadece siz belirleyici olmak istemiyorsunuz? Bu ilişkileneş başka türlü kapıları aralayacak bir şey. Ben un almaya geliyorum neden benim fikrimi soruyorsunuz ki diyor mesela.” (K24)

“Gıda topluluğuna bence böyle dümdüz bakamayız. Hiçbir şey öyle değil ki hayatta. Ben gıda topluluğunu sosyal dönüşüm aracı olarak görüyorum. Sadece gıda ile ilişki değil, insanların kendi kişiliği ile ilişkili bir şey. İnsanı, toplumu iyileştirmek için de bir şey.” (K11)

“Meseleyi sadece bir gıda meselesi olarak görmüyorum yani. Sadece sağlıklı gıdaya ulaşım veya küçük çiftçi olarak da değil, kendimizi bunlarla sınırlandırmayı çoktan geçtik. Büyük hikâyenin buradaki öznesi olabilme arzusu diyelim.” (K15)

Gıda, etiketine bakarak raftan satın alınan bir ürün olmanın ötesinde yeni ilişkilene ve deneyimlenme alanlarına *kapı aralayan* bir çerçevede düşünülmektedir. Gıda, alternatif gıda ağlarının işleyişi temelinde *demokrasi* ve *katılımcılık* kavramlarının ve toplumsal iletişimin niteliğinin sorgulanması için bir araçtır. Bunun yanı sıra, bireysel ve toplumsal ölçekte bir dönüşümü başlatmakta gıda “iyileştirici” bir niteliğe sahiptir. Gıda temelinde oluşturulan bu zemin, yeni hareketleri ve bu hareketlerle ilintili öznelere kurmada potansiyeller taşımaktadır.

⁷⁶ Vandana Shiva, BBC Travel’da yaptığı bir söyleşide bu cümleyi “Food is the very currency of life.” Sözleriyle ifade etmektedir. Bkz. <https://www.bbc.com/travel/article/20210127-vandana-shiva-on-why-the-food-we-eat-matters> (erişim tarihi: 25. 06. 2022).

Gıdanın *çok boyutlu ve çok aktörlü* ilişkisel niteliği katılımcıların ifadelerinde belirginleştikçe, gıdanın politik bağlamlarıyla tartışılması ve bir siyasi müşteriğe dönüştürülmesi mümkün olabilir.

“Temiz olacak, ilaçlardan ve suni gübrelerden arınmış olacak. Karbon ayak izi mümkün olduğunca az olacak. Yerel olacak. İşte atalık tohumdan üretilecek. Bu tabi kökeninde bir takım siyasi şeylerin olmasını gerektiriyor. Yani sadece öyle kuru kuruya besin değil, zaten hayattaki hiçbir şey tek başına görüldüğü gibi değil, birbiriyle ilişkili, kökeninde de siyaset var politika var.” (K1)

“Gıda politik bir şeydir. Üç öğün ağzımızdan giren şey son derece politik bir şey. Burada üreticilerin örgütlenmesinden tut da tüketicilerin örgütlenmesine, üretim biçimlerinin yeniden tanımlanmasına kadar, her süreci politik bir şey, dağıtım, lojistik, pazarlama, perakende hepsi.” (K22)

“Gıda çok kapsayıcı bir şey çok politik bir şey. Sadece aldım yedim gibi görünüyor ama. Gıdayla kurduğunuz ilişki, beslenme biçiminiz, üreticisiyle kurduğunuz ilişki, kamusal alanda nasıl yer aldığınız, üretim süreçlerine dahil olup sömürü ilişkilerini görmeniz, bir bakıyorsunuz hayatın her alanına giriyorsunuz. Toplumsal cinsiyeti ilgilendiriyor, mülteci haklarını ilgilendiriyor, işçi haklarını ilgilendiriyor, suyun havanın temizliği ekoloji politikalarını ilgilendiriyor. Bütünsel bir şeyden bahsediyoruz gıdadan bahsederken.” (K2)

Gıda; ekoloji, toplumsal cinsiyet, göç, sınıf politikalarıyla kesişen boyutlara sahip “son derece politik” bir kavram olarak düşünülmektedir. Katılımcıların, gıdanın ardındaki hikâyeyi sorgulamaları, gıdanın üretim, tüketim ve dağıtım süreçlerini siyasallaştırmasıyla sonuçlanmıştır. Böylesi bir yaklaşım, gıdanın araladığı yolda siyasetin müşterekleşmesi için potansiyeller üretmektedir. Ekoloji düşüncesinin sağladığı holistik yaklaşımın izlerini katılımcıların anlatılarında görmek mümkündür. Gıda, yeni mücadele alanları açacak ve var olan toplumsal hareketlerle bağ kuracak bir potansiyel ve müşterek olarak düşünülmektedir.

“Gıda mücadelenin en temel unsurlarından bir tanesi. Çünkü gıda bir moda gibi değil. Olmazsa da olur seviyesinde bir ihtiyaç değil gıda. Gıda zaten yaşamın kendisi. Ve siz en temelde o üretim zincirinin tuğlalarını yanlış koyarsanız onun üzerine kurulacak diğer yukarıdaki sektörler gündelik hayatın diğer basamakları, o adaletsizlik üzerine yükselicekler.” (K12)

“Senin sağlıklı organik gıda yiyebilmen için Kaz dağlarındaki altın madenine itiraz etmen gerekir. Şimdi bu politikaları oluşturmadığımız zaman hayırsever bir pozisyonda oluruz sadece. Bizim amacımız kooperatifler gelişsin, anlatmak istediğimiz ekseni genişlesin. Yan yana gelerek güçleneceksin kendini ifade etmeye başladığında güçleneceksin burda kurduğun ilişkilerle güçleneceksin diye düşünüyoruz. Bu güçlenme ilişkisi bir itirazdır aslında. Yarın gıda politikalarını etkiler bu duruş çevre politikalarını belirler, üretici tüketici arasındaki ilişkiyi geliştirerek başka kapılar aralar. Gidelim bu mahallelerde çalışmalar yapalım biz de vicdanen rahat edelim değil. Bizim de güçlenmeye, biz de bu politikalardan etkilenen

insanlarız sonuçta. Bunu da ancak kendimiz gibilerle değiştirebiliriz. Bu da bir vesile hem insanların somut ihtiyaçlarını karşılıyor hem de meseleyi irdelemelerini sağlıyor.” (K24)

Alternatif gıda ağlarının “gıdaya ve üretim süreçlerine yabancılaşmış tüketici öznenin karşısına üretici özneyi inşa etmeye, güçsüzleştirilmiş ve yoksunlaştırılmış küçük üreticiyi desteklemeye ve üreticiyi ekolojik yöntemlerle üretim yapmaya cesaretlendirmeye, neoliberal gıda rejiminin süpermarketleşme süreciyle hızlandırdığı rekabetçi ve tekelci gıda yönetimine karşı dayanışma ve iş birliği temelli bir gıda toplumsallığı oluşturmaya” dönük amaçları, gıdanın politik ve ilişkisel bir bağlamda kavramsallaştırılmasını sağlamaktadır. Bu kavramsallaştırma, katılımcıların anlatılarının “gıda hakkı”, “gıda adaleti” ve “çevresel adalet” kavramları ekseninde ele alınmasını kolaylaştırmaktadır. Gıda rejiminin ekolojik maliyetlerinin sürdürülemez boyutlara ulaştığını vurgulayan katılımcılar (K2, K4, K5, K6, K7, K11, K16, K19, K21, K22) alternatif gıda ağlarının bu bağlamda bir müdahale imkânı taşıdığını belirtmektedir. Alternatif gıda ağları; büyümeyi ve verimliliği odağına alan ekonomizmin toplumsal ve ekolojik sonuçları olduğunu hatırlatmıştır. Toplumsal ve ekolojik eşitsizliklerin gıda tarım sistemi üzerindeki yansımalarına dikkat çeken katılımcılar, gıdanın güç ve iktidar ilişkilerinden bağımsız ele alınamayacağını vurgulamaktadır. Katılımcılar, gıdanın politik ve ilişkisel boyutlarını görünür kılmak için ekosistem temelli, “yeryüzü merkezli” bir paradigmanın gerekliliğini vurgulamaktadır.

“Sağlıklı gıda tek başına bir gıda meselesi değil. Aynı zamanda ekoloji, iklim değişikliği, maden ocaklarının açılması meselesi bundan bağımsız değil. Dilovası son iki senedir artık çok fazla tartışılmaya başladı. Çünkü insanlar artık ekolojik bir yaşam sürmek istiyor [...] İlgi talep tabi ki artıyor. Bundan bir buçuk yıl önce bu konuyu üç kişi tartışıyorduk şimdi 24 kişiyiz.” (K4)

“Kazdağları ile ilgili mailden yazışma gerçekleşti. Bir grup arkadaş gidecek, şu an da giden oldu. Şöyle bir bağlantı da kurabilirsiniz; Çanakkale’de o yapılan şey, üretim yapan çiftçiyi, üreticiyi, toplumu etkileyecek. Sonuçta üretimini o bölgede yapıyor. Buna sadece temiz gıda üzerinden bile baksan, bırak adil gıdayı çok ciddi sorun. Sana üretim yapıp gönderen yer tehdit altında. Biz tabi daha yeryüzü merkezli bakıyoruz. Yeryüzünün sağlığı bitkiler hayvanlar bir sürü etkilenecek, onların hayatları son bulacak. İnsanın yeryüzünün sorumluluğunu alması açısından vicdani de bir şey. Harekete geçmek gerekiyor ve elimizden geldiği kadar da hareket etmeye çalışıyoruz. Bunlar çok politik şeyler, bizim derdimiz gıda, biz bunlara girmeyelim diyen insan bizim toplulukta çok yok. Politik geçmişli olmayanlar da dahil buna. Biraz vicdanının sesini dinlediği zaman sahip çıkması gereken şeye sahip çıkıyor.” (K2)

“Burda gıda topluluğunu kurunca aslında başka güzel şeyler de oldu. Buranın lokal başka fonksiyonları ile de tanışmış oldum. Deprem toplanma alanları ile ilgili de tartışıyoruz mesela böyle yerel konuları. Gıda topluluğundan gelip başka sorunları da tartışıyoruz. Sarıyer belediyesinin iklim politikalarına rapor yazalım. Bir şeyler değişsin diye belediyeye gidiyor arkadaşlarımız falan. Konuşuyoruz öncesinde rapora

yazılıyor. Öyle şeylerde gıda topluluğu üzerinden, gıda çok birleştirici bir şey olduğu için, burda da farklı yönlerini yaşadım, deneyimim oldu öyle.” (K11)

Gıdanın “yaşamın kendisini oluşturmaları” ve temel bir ihtiyaç olması temelinde birleştirici niteliklerine vurgu yapan katılımcılar, bu ortaklaşmadan yola çıkarak çeşitli konuları gündemlerine aldıklarını belirtmişlerdir. Alternatif gıda ağlarındaki katılımcıların iklim değişikliği, maden ocaklarının açılması, biyoçeşitliliğin kaybı, deprem toplanma alanları gibi yerel ve ulusal ölçekte etkileri olan konuları tartışmaları ve bu konularda topluluk içinde ve topluluğun ötesinde kamusal alanlarda söz üretmeleri veya Kaz dağları mücadelesinde olduğu gibi ekolojik hareketlerin içinde yer almaları “gıdanın ötesi”nin işaret ettiği anlamları ortaya çıkarmaya dönük potansiyelleri oluşturmaktadır. Alternatif gıda ağları, insanların “yalnızca peynir aldığı yerler” (K11) olmanın ötesinde anlamlar ve deneyimler üretmektedir. Katılımcıların anlatıları temelinde, gıdanın *hak* ve *adalet* bağlamında yeniden düşünülmesi ve kavramsallaştırılması bir ihtiyaç olarak ortaya çıkmıştır. Süpermarketlerin tekeli bir güç haline geldiği ve sermayenin tarım-gıda politikalarındaki etkisini derinleştirdiği bir süreçte ağlar, şirketleşmiş-neoliberal gıda rejimine bir *çentik* atmaktadır.

“Aslında BİM gibi zincir marketlerden kurtarmaya çalışıyoruz insanları. O fiyatlara denk gelecek daha temiz ürünler bulmaya çalışıyoruz peynir zeytin gibi.” (K24)

“Marketler zinciri bu sistemi yaratıyor. 7 liraya çay satıyorlar nohut satıyorlar ama bunlar ne çay ne de nohut. Önemli hedeflerimizden biri bu noktada bu sağlıklı gıdaya herkesin ulaşmasını sağlamak. Orta ya da orta üst sağlıklı gıdaya ulaşma imkanına zaten sahip ama bizim hedefimiz bunun herkes tarafından ulaşılabilir olması. Bu da kooperatiflerin büyümesi ile mümkün olacak.” (K4)

Adil gıdaya erişimi bir amaç olarak öne çıkardıklarını belirten katılımcılar (K1, K2, K3, K8, K9, K17, K19) “temiz gıda”nın ve buradan hareketle “gıda güvenliği”nin bazı eşitsizlik ve sömürü mekanizmalarına dair söz söylememesinden hareketle yetersiz kaldığını vurgulamaktadır. Neoliberal gıda rejiminin ürettiği gıda algısından ayırtmak amacıyla gıdanın “temiz gıda”, “doğru gıda” veya “gerçek gıda” olarak niteliği üzerinden yeniden tanımlanması, gıdanın politik ve ilişkisel boyutlarını sorunsallaştırmakta eksik kalmaktadır. Buradan hareketle küresel tarım-gıda politikalarına karşı duruşu içermekle birlikte gıdanın *toplumsal cinsiyet, sınıf, göç* ve *ekoloji* boyutlarını kapsayan ilişkisel ve politik bir bağlamda ele alınmasını sağlayan “gıda adaleti”, “gıda hakkı” ve “gıda egemenliği” kavramları öne çıkmaktadır. Bu kavramlar aracılığıyla gıdanın üretim süreçlerinden başlayarak “hayvan refahı”, “sağlıklı beslenme hakkı”, “tarım-gıda politikaları” alanlarını da içeren potansiyelleri vurgulanmaktadır.

“Üretimde mesela o hayvana bile saygı duymak zorundasınız. Ona bir işçi olarak bakmıyorsunuz.” (K19)

“Et temin etmiyoruz, o kesin şeylerimizden birisi [...] Ama topluluklar, kooperatifler, bireysel olarak sağlıklı beslenmeye, adil gıda teminini önemseyen insanlara satabildikleri için bu topluluklar çok önemli bence üreticiler için.” (K2)

“Bütün bir ülkenin üretimle ilgili problemi var. İnsanların bu gıdaları tüketmekle ilgili bilinçleri geliyor. Bu ilaçlı falan. Duyarlılıkları ve ihtiyaç geliyor. Önemli araştırmalar var. Kanserin bu tarım ürünlerindeki pestisitlerden geçtiği, Antalya bölgesinde çok yoğun olduğu yönünde araştırmalar var. E ülkenin üretimle ilgili yapılması gerekenler de var. Bütün bunlara karşılık gelen çok önemli bir şey gıda topluluğu.” (K1)

“Üretim yapılırken her türlü sömürüye karşıyız. Hayvana, kadına, çevreye adil olmasını istiyoruz.” (K8)

Metalaşmayı, yabancılaşmayı ve *metabolik yarılmayı* derinleştiren hegemonik anlatıların aksine alternatif gıda ağları, bu yıkımları onarmaya dönük bir tahayyülle gıdayı yeniden kavramsallaştırmayı önermektedir. Bu kavramsallaştırma, gıda temelinde oluşan toplumsal eşitsizliklerin ve adaletsizliklerin izini sürmeyi ve gıdayı ekolojik, niteliksel, kültürel ve toplumsal bağlamlarına yeniden yerleştirmeyi mümkün kılmaktadır. Gıdayı tarif edilen bu çerçevede yeniden düşünmek, alternatif gıda ağlarındaki tüketim ve tüketici kavramlarına yönelik eleştirel bir yaklaşımı beraberinde getirmektedir.

3.5.2.2. Türeticinin Olgusallığı: ‘Çiftçinin İşçileşmesi’, ‘Üretici Emeğinin Değersizleşmesi’, ‘Türetici Özne’

Tüketime ve tüketim kültürüne alternatif olduklarını vurgulayan katılımcıların anlatılarından yola çıkarak alternatif gıda ağlarının temel amaçlarından bir diğerinin *tüketimi yeniden inşa etmek* olduğu ortaya çıkmıştır. Üretimin ve tüketimin birbirine karşıt uçlarda konumlandığı ve tüketicinin gıda ile ilişkilenmesinin “gıdanın fiyatı” üzerinden gerçekleştiği neoliberal piyasa koşullarının karşısında alternatif gıda ağları, tüketicinin gıda ile ilişkilenmesinin çeşitli yollarını aramakta ve bu süreçte yeni kavramlar ve yöntemler önermektedir. Bu kavramlardan biri olan *türetici* ile, üretimin sorun alanlarıyla tüketici arasındaki “konforlu alanlar” (Campbell, 2009: 315) görünür kılınmaktadır. Türetici, üreticilerin sorunlarının farkında olan ve bunlara yönelik çözümler geliştiren, salt tüketmenin ötesinde aynı zamanda bir değer de üreten; karşılıklılık, etkileşim ve güven ilişkileri üzerine kurulmuş bir öznedir. Katılımcılar, neoliberal gıda rejiminin istikrarlı ilişkiler düzeninin ardına gizlenmiş sorunlarını, “tarım zehirlerinin üreticilerin sağlığı üzerindeki etkisi”, “üreticilerin neoliberal piyasa koşullarına tabiiyeti”, “üreticilere destek mekanizmalarının eksikliği”

(örneğin “üretim planlaması”) ve “iklim değişikliğinin tarımsal üretime yansımaları” bağlamında açıklıkla ifade etmişlerdir:

“Şimdi siz bir yolda yürüdüğünüz zaman o yolun diğer yolcuları ile karşılaşıyorsunuz. Biz sık sık çalıştaylar yapıyoruz gıda üzerine. Örneğin 9 temmuzda İzmit’te yapıcız. Geçen sonbaharda Silivri’de yaptık. İstanbul’a yakın lokasyonlarda köylü arkadaşlarla buluşuyoruz, dertlerimizi paylaşıyoruz, nasıl birbirimize destek olabiliriz diye bakıyoruz. Bizim gibi kentte gıdayı dert eden insanlar gibi kırdı da birçok insan var. Onlar sorunları daha sıcak yaşıyorlar. Onlar daha çok kanser oluyor, daha çok astım hastası oluyor, daha çok böbrek hastası oluyor. Çünkü bu kimyasallara birebir temas ediyorlar. O kaygıları olan insanlar bir şekilde bizim çalışmalarımızı duyuyor, çalıştaylarda bir araya geliyoruz. Nasıl yapabiliriz diyoruz [...] Üreticilerin dile getirdiği ve bizim de yoğunlaştığımız iki tane temel sorunu var. Birincisi üretim planlaması. Ne demek üretim planlaması? Şimdi mesela bir üretici geldi Silivri’de 7 dönüme kabak ekmiş elinde kalmış, kabak talebi yok çünkü. Acaba bu ekimi birlikte organize edebilir miyiz? Bunu konuşuyoruz. Şu anda bizim hem gıda topluluklarında hem de kooperatifinde elimizde rekolte verileri var yani bir yılda biz ne kadar kabak ulaştırabiliyoruz ne kadar mercimek ulaştırabiliyoruz ve bunu da kaç üreticiden alıcız, 2 ya da 3 üreticiden alıcız. O zaman bunlara bölüştürebilir miyiz? Bizim dışımızda da onlara ulaşabilecekleri satış noktaları ya da tüketiciler, marketler bunları bulabilir miyiz? Birinci yoğunlaştığımız alan bu. Böylelikle onların da ekim dikimini artırabiliriz. İkincisi de nakliye problemi. Bu çok önemli bir problem. Maliyetleri düşük nakliye. Nakliye yapmak kolay da maliyetleri düşük nakliye nasıl yapabiliriz?” (K9)

“Eski üreticilerin mesela afet zamanında yangın zamanında baya sık toplantı yapıldı. Üreticiler buna hazır mı? Bütün üreticiler tek tek aranıp bir ihtiyaçları var mı soruldu yangın bölgesinde olanların ve tekrar böyle bir durum olması karşısında ne kadar hazır olduğumuza dair anketler hazırlandı.” (K17)

“Arkadaş oluyoruz, ilişkimiz gelişiyor. Yemeğimizi yiyoruz, sohbet ediyoruz. Ne oluyor ne bitiyor konuşuyoruz. Dertleri var mı sorunları var mı konuşuyoruz. Çünkü toplum destekli tarım olduğu için bu aynı zamanda üreticinin sorunlarını da takip etmek gerekiyor. Gerçekten geçimini sağlayabiliyor mu? Ürettiği ürünün ne kadarını pazarlayabiliyor? Üretim yapmak çok zor gibi görünüyor. Üreticiler için üretim yapmak en kolay kısmı. Asıl zor olan pazarlamayı yapmak. Onu kime verecek, kime satabilecek?” (K2)

Gıda rejimlerinin istikrarlı ilişkilerinin ve kurallarının altında görünmez kılınan veya dışsallaştırılan maliyetlerini *ilan eden* üreticiler, tüketimin konforlu alanlarından çıkarak üreticilerin sorunlarıyla yüzleşmiştir. Bu nedenle, katılımcıların anlatılarından yola çıkarak, üretici olmanın, gıdayı bir meta olarak satın alan tüketiciden fazlasını ifade ettiğini söylemek mümkündür. Türetici olmak, gıdanın niteliğine ilişkin sorgulamaların ötesinde, üretici ve üretim süreçleri hakkında bilgi sahibi olarak bu süreçlere dahil olmayı ifade etmektedir. Mevcut üretim ve tüketim paradigmasına karşı müdahaleci bir yaklaşıma sahip olan üreticiler; sistemin sunduklarını kendi değerlerine ve ilkelerine göre kabul eden, reddeden ya da dönüştüren aktif

özneleri ifade etmektedir (Alberio ve Moralli, 2021: 448). Bu, Harvey'in (1996: 349) de belirttiği üzere, "üreticinin yaşam koşullarını görünmez kılan piyasa mekanizmalarına rağmen her gün masamıza kahvaltımızı koyan bu insanlara karşı politik olarak sorumlu davranmamızın" bir gereğidir. Bu sorumluluk motivasyonu ile katılımcılar, üreticilerle sorunlarını konuşmak üzere bir araya gelmeye, üreticilerin nakliye ve pazarlama gibi sorunlarına yönelik alternatif modeller oluşturmaya ve üretime dair planlamalar yapmaya çaba göstermektedir. Üreticinin emeğini değerli ve görünür kılmak, bu çabaların hem bir nedeni hem de sonucu olarak belirtilmektedir. Bu çabaların somutlaştığı uygulamalar; *çiftçinin işçileşmesine, emeğinin değersizleşmesine ve geçicileşmesine* yol açan koşulları yeniden üreten neoliberal gıda rejiminin kurallarından ayrılmaktadır. Üreticinin emeğini "fark etme", üreticiyle ortaklaşa yapılan eylemlerin sonucunda gerçekleştiği gibi tüketicilerin kendilerinin de üretim sürecini birebir deneyimlemesinden kaynaklanabilir. Kendisi de aynı zamanda bahçesinde üretim yapan bir gıda topluluğu üreticisi olan K16, üretim sürecinin *emek yoğun* niteliğine vurgu yapmaktadır.

"Bu yıl o köleliğe razı gelemedim. [...] dan alırım dedim. İnanabiliyor musunuz, ben ki bahçıvanım. O kadar zor, emek isteyen zaman isteyen bir iş ki [...] Arkadaşlara gelir toplarsınız ben kimse için domates toplayamam dedim. Samimiyetimiz var. Gelsinler toplansınlar hani. Toplamak bile çok zaman alıyor. Kasalamak [...] Valla tartınızı alın gelin arkadaşlar tartım yok bir de ben onla uğraşamam. Sonra bir fark ettim ki, bir de onla uğraşamam bir de bunla uğraşamam. Bu üreticiler ne çok şeyle uğraşıyorlar aslında."

(K16)

Üretimin emek yoğun karakterinin farkına varmanın ve üreticilerle birebir/yüz yüze ilişkiler geliştirmenin sonucunda üreticilerin karşılaştığı sorunlara yönelik modeller ve çözüm önerileri geliştirmenin *aciliyeti* belirginleşmiştir. Üreticilerin arazisine haciz gelmesi, üretim sürecinde zararlılarla ya da böceklerle karşılaşması, ürünlerinin zarar görmesi gibi sorunların farkında olan katılımcılar, bu sorunlar karşısında topluluğun destekleyici mekanizmalar ürettiğini aktarmaktadır. Bu mekanizmalar aracılığıyla toplumsal ilişkileri ve bağları güçlendiren değerlerin üretilmesi, piyasa ilişkilerinin ötesinde ekonominin "karşılıklılık" ilkesi temelinde yeniden düzenlendiğini göstermektedir (Alberio ve Moralli, 2021: 454). Borçlarını ödemesi için üreticiye "karşılıksız hibe" vermek ya da "herhangi bir faiz talep etmeden borç vermek", masraflarını karşılaması için "ön ödeme vermek" ve "zararlılarla mücadele için bilgilendirme yapmak" gibi destekleyici mekanizma örneklerine alanda rastlanmıştır. Tüketiciler, gelen ambalajları dönüştürmek gibi "küçük adımların" yanı sıra, ot toplanmasına veya üreticinin ürününü pazara götürmesine yardımcı olmakta, üreticilerin sorunlarına ilişkin kampanya yapmakta ya da onların başlattığı kampanyaları duyurmaktadır. Tüketicilerin

üretimle dair deneyimlerinin yanı sıra, üreticilerle ortaklaşa yaptıkları bu çalışmalarda üretici ve tüketici arasındaki sınırların azaldığı bir “hibritleşme” düzeyi göze çarpmaktadır (Alberio ve Moralli, 2021: 452). *Sorumluluk, duyarlılık ve farkındalık*, bu hibritleşme sürecinin önemli dinamiklerini oluşturmaktadır. Türetici, “kolay hareket eden” (K2) tüketiciden ayrı bir özneleşme sürecini deneyimleyerek yarı-üretici (co-producer) konumuna yaklaşmaktadır. Bu özneleşme süreci, üretim ve tüketimin keskin sınırlarla ayrışmasına karşı gelişen itirazlara dayandığı ve yeni değerlerle pratikler “türettiği” için eleştirel ve “devrimsel bir bakış açısı” sunmaktadır.

“Türetici, sadece üretici birinden bir şey alıp onu tüketen değil; hayatı beraber organize eden, üreticiyi de. Türeten anlamında türetici diyoruz. Kendi beslenmesini doğayla uyumlu biçimde yaparken aynı zamanda onu üreteni de destekleyen onunla hareket eden, hayatı türeten aslında [...] Tüketicilik çok alışveriş temelli kapitalist bir şey. Benim için birileri üretiyor, ben şehirde yaşıyorum, param da var, onu da alırım, bunu da alırım. Param varsa, organigini alırım. Sanki biraz buna dayanıyor gibi. Tüketici kavramı, tüketim toplumdan çıktığı için biraz itici geliyor bize. Türetici daha doğayla uyumlu, karşılığı olan, yaptığımız şeyi daha iyi karşılayan bir kavram olarak geliyor bize.” (K2)

“Doğa dostu üreticiyle ortak, tohumdan hasada her türlü sorumluluğu alabilen ve üreticinin arkasında üreticinin sorunlarını çözme konusunda onunla birlikte olan kişi. Türeticiye biz aslında gıda alışverişini yapan ve alım garantisi veren kişi olarak bakmamalıyız. Türetici, üreticinin sosyal olarak ihtiyaç duyduğu şeylerini de bir şekilde karşılayabilen, atıyorum çocuklarının ihtiyaçlarından da haberdar olan, cenazesi düğünü olduğunda yanında olan, yani sosyal yaşamında da destek olan kişi anlamına geliyor. Sofrasına gelen gıdanın bütün süreçlerine hâkim olan ve doğa dostu üretime destek olan kişi.” (K22)

“Aslında üretici-tüketici piyasa, kapitalist paradigmanın kavramları olduğu için, böyle direkt kar odaklı olmayan, sosyal sorumluluk ekolojik sorumluluk içerisinde belirgin yer tutan şeylere uyarlamak çok kolay değil gibi. Üretici-tüketici gibi sınırlarla ayrılan. Burda daha ziyade, benim kooperatiflerde gözlemlediğim daha dayanışmacı bir hava olduğu için, pek çok kişinin de gördüğü üzere, orda farklı bir ilişkilendirme var. O üretilen şeyi daha sonra alan, ulaştıran ve onları insanlara sunanlar arasında güzel simbiyotik bir ilişki var. Ben bunu gözlemledim. Farklı bir dünyadan sesleniyor gibi, oldukça güzel bir yandan. Çıplak ayakla toprağa basmamış şehir insanlarının toprakla bağını kurması açısından sağlıklı bir bakış açısı sunuyor. Hakikaten devrimsel bir bakış açısı sunuyor. Bizdeki o üretici birimlerinden insanlar gidip ya da kooperatiften gönüllüler gidip, salgın öncesinde, çat kapı onların yanına gidip konaklama, görüşme, onlara yardım etme gibi etkinlikler de yapılıyordu. Süpermarketlerin ön kabullerinden doğrudan ayrışıyor.” (K12)

Alternatif gıda ağlarındaki üretici-türetici ilişkileri, bu ağların oluşum sürecindeki “tanışık olma hali”ni yeniden üretmektedir. Gıdanın bir meta olmaktan uzaklaşarak *müşterek* değer haline dönüşmesi gibi, türetici de gıdayı yalnızca satın alan tüketiciden ayrılarak gıdayı satın almanın ötesinde üreticiyle bağ kuran bir özneye dönüşmektedir. Üreticilerle kurulan

ilişki, bu nedenle piyasanın koşullarından bağımsızlaştırılmaya çalışılmaktadır. Gıdanın ilişkisellikten yeniden kavramsallaştırılmasına benzer şekilde, üretim ve üretim süreçleri, üreticiyle ve üretimin yapıldığı kırla ilişkili olarak ele alınmaktadır. Neoliberal gıda rejiminin bir kaynak olarak gördüğü ve metalaştırdığı kır algısına karşı katılımcılar kırsal, yerel gıda ağlarının yaşamsal unsuru olarak yeniden canlandırmayı amaçlamaktadır. Bu nedenle, kır; içinde yaşayan üreticilerle, üreticilerin toplumsal ilişkileriyle ve biyolojik çeşitliliğiyle bütünsel bir mekânı temsil etmektedir. Bu nedenle üreticilik, kentteki tüketicilerin “tedarikçisi” (K17) olarak değil; sosyal ihtiyaçlara sahip ve doğaya dost üretim biçimleri ile kırdaki ekolojik canlılığı sürdüren “onurlu” (K17) bir meslek olarak kabul edilmektedir. Bu amaçlara yönelik yeni toplumsallıklar oluşurken üretici-türetici arasındaki ilişkiler; *yakınlık*, *etkileşim* ve *karşılıklık* temelinde kurulmaktadır. Üretici ile türetici ilişkisi, aynı zamanda *güven*, *dayanışma*, *ortaklaşma* duyguları temelinde biçimlenen bir ilişkidir.

“Üretici ziyaretleri gerçekleştiriyoruz ki hani onlar da şeyi sağlıyor. Üretici gerçekten doğal organik üretim yapıyor mu? Yaşadığı alan nasıl? Yaşadığı alanda mülteci emeği, kadın emeği, hayvan sömürüsü var mı? İşte pestisit kullanıyor mu kullanmıyor mu? Söz verdiği gibi gerçekleşiyor mu? Bir yandan da hani onu denetleme mantığıyla değil de onu da ağa katma, onunla arkadaş olma, hemhal olma temeliyle ilerliyoruz. Arkadaş oluyoruz, ilişkimiz gelişiyor.” (K2)

“Üreticilerimizin hepsiyle diyalog içerisindeyiz. Üreticilerimizi muhakkak birebir tanıyoruz ve biliyoruz. Tanımadığımız hiçbir üreticimiz yok.” (K14)

“Bence en değerli olan şey benim açımdan en hoşuma giden şey daha doğrusu, her üreticiyle iletişim ve iletişimin ötesinde gerçek bir bağ kurabiliyor olmak, dertlerini dinliyorsun, beraber çözüm arıyorsun, sürekli bir paylaşım halindeyiz.” (K13)

“Türeticiler üreticilerle arkadaş gibi oluyor bir yerden sonra.” (K16)

Neoliberal piyasa koşullarında üreticiden ve üretim süreçlerinden ve buna paralel olarak gıdanın kendisinden uzaklaşan tüketicinin aksine türetici; bozulan bağları onarmaya dönük bir işleve ve özelliğe sahiptir. Alternatif gıda ağlarının oluşum sürecinde karşımıza çıkan yakınlık ve tanıdıklık, üretici ve türetici arasındaki ilişkileri tanımlamak için de kullanılmaktadır. Araştırma kapsamındaki toplulukların çoğunluğu türeticiler tarafından başlatılmış olsa da üreticiler olmadan bu ağ, yalnızca bir satış stratejisine dönüşme riskini taşımaktadır. Bu nedenle üretici ve türeticinin birbirini tanıması, bir toplumsal ilişki formu oluşturması, “hemhal” (K2, K18) olması gerekmektedir. Alternatif gıda ağlarının gelişimi, ancak bu iki öznenin karşılıklı birbirini desteklemesiyle sürdürülebilirdir.

“Gıda topluluklarının en önemli özelliği bu üreticiyle tüketicinin hemhal olabilmeleri, aynı yerden bakabilmeleri, aynı şeyi tartışabilmeleri. Aynı sürecin paydaşları olmalarını sağlamak zorundayız. Aksi takdirde bu sadece bir satış stratejisine dönüşür. Kendi bağlamından kopar yani.” (K18)

“Bu durumda üreticiyle iş birliği yapmak dayanışabilmek için de yüz yüze göz göze olmak gerekiyor bana göre. Şart. Gıda toplulukları bu açıdan çok önemli. Aynı zamanda bir dayanışma ağı çünkü bunlar. Dayanışabildiğim için oturup üreticinin derdini konuşabiliyoruz. Kıymetli.” (K16)

Üreticinin ve tüketicinin üretim süreçlerini karşılıklı paylaşımları ve birbirlerini tanımaları temelinde gelişen bu ortaklık süreci, alternatif gıda ağlarının ekonomik birlikler olmasının ötesinde toplumsal bir niteliğe sahip olduğunu vurgulamaktadır. Ağın içindeki üreticiler, gıdayı yalnızca tüketmemekte veya üreticilerin finansal bir kaynağa sahip olmasına aracılık etmemekte; aynı zamanda ağın kendisi ve üreticilerin yaşadığı bölge için de sosyal bir değer üretmektedir. Üretim yapmayan üreticilerin tekrar üretim yapmaya başladığını ve agroekolojik üretimin üreticiler arasında yaygınlaştığını belirten anlatılardan yola çıkarak, bu dönüşümlerin yerelde toplumsal ve ekonomik bağlamda bir canlılığa yol açtığını söylemek mümkündür. Üretici tüketici arasındaki etkileşimlerinden ve ortaklıklardan hareketle, alternatif gıda ağlarının yer temelli bir dayanışmayı ve kalkınmayı amaçladığı belirtilmiştir. Üretici-tüketici ortaklığı veya kır-kent ortaklığı olarak ifade edilen bu süreç, üretim yapılan bölgelerin o bölgede kurulan toplumsal ilişkiler aracılığıyla dönüşmesi için bir potansiyel sunmaktadır. Üretime devam eden üreticileri ve o üretimi destekleyen üreticileri içinde barındıran köyler, ekolojik ve sosyal değerlerle yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Köydeki üreticileri, ekolojik üretim yapmaya teşvik ederek ve onlara ürünlerini sunabilecekleri alanlar yaratarak kır, çoğunlukla kentte ortaya çıkan alternatif gıda ağlarına eklenmektedir. Köy ziyaretleriyle köydeki üreticileri örgütleyerek bir ağ yaratma fikri kimi zaman olgunlaşmamış bunun yerini çoğu zaman endüstriyel üretimin dışında ekolojik üretim yapmaya devam eden köylülerin, katılımcının ifadesiyle “köyün delisi”nin (K15) öncü olmasıyla veya o bölgede agroekolojik üretim yapan yeni köylülerin girişiyle köydeki bazı üreticilerin endüstriyel üretimden ekolojik üretim yöntemlerine geçişi almıştır.

“Köye bir çağrı yaptık. Tabi onlara bir ücret ödeyecektik ve onlar da daha önce ücretli bir işte hiç çalışmamışlardı. Bir tanesi de muhtarın eşi. Hatta köyden muhtara demişler, kadın çalışır mı hiç diye. Kadınlar yok dedi, biz çalışcaz. O yıl üç kişi, bir asıl çiftçimiz iki de kadın çiftçimiz ona yardımcı olarak yol aldık. Kadınlar bu işi çok iyi biliyor. Çiftçilik onların temel uğraşı. Daha önce de gelecek yıl onlar kendi bahçelerini yaptı, organik sertifikalarını aldılar bizim aldığımız şirketten. O yıl da Ayrancı’da organik pazar kurulmuştu ve onlar organik pazarın üreticisi oldular. Hayatları çok değişti. Hisarköyden gelip bizimle çalışan o erkek çiftçi de organik sertifikalı üretici oldu. Ankara’da iki tane organik pazar var, ürünlerini orada satıyorlar.” (K6)

“Ben çiftçi değilim, ailemden kimse çiftçilikle geçinmiyor. Ama ben bu 1 yıllık süreçte bile bir şeyler öğrendim. Şimdi aynı köyden başka bir üretici de kargoyla ürün göndermeye başladı. O kadar mikro şeyler ama bizim hayatlarımızda o kadar önemli şeyler yarattı ki. Çok mutluyum.” (K17)

“Bir kişiyi ikna ettim köyde. Karpuz yetiştiriyordu. Geldi geçenlerde, seneye senin dediğin gibi denemek istiyorum.” (K21)

Ekolojik üretim yapan üreticilerle tanışmak ve bölgeyi tanımak için köylere yapılan ziyaretlerle üretici-türetici ilişkilerini sürdüren ağlar aynı zamanda doğrudan köydeki üreticilerle ve üretim süreçleriyle ilişkilenererek ortaya çıkabilir. TADYA, Ankara’nın Tahtacıörencik köyündeki üreticilerle kentteki türeticilerin ortaklaşmasından doğan ve yer temelli kalkınmaya örnek bir kolektiftir. Bununla birlikte kentte ortaya çıkmış bir gıda tüketim kooperatifi de kırsal kalkınmayı öncelikli amaçları arasında belirterek “dayanışma paketleri” modeli üzerinden kırdaki üretimi sürdürülebilir kılmaya çalışmaktadır.

“Bizim Hatay’da bir tandık var çok güzel nar ekşisi yapıyor. Gidip tanışsak mı? Sonra üretici komitesinden beş kişi gidip tanışıyoruz. Belli formlarımız var. Biz burada bir üretime kalkışırsak kaç aileye dokunabiliriz kaç kadına, ne üretebiliriz, şartlar uygun mu, yerel yönetimlerle tanışıyoruz, yerel yönetimlerden destek alabilecek miyiz? Birkaç bölgede belediye yer sağladı mesela, bazı yerlerde maddi destekte bulundular falan. Önce kendi planlamamızı yapıyoruz. Biz bu yıl ne kadarlık bir üretim yapacağız? Atıyorum 360000 liralık planlıyorsak en fazla 6 bölgeyi kalkındırır, dışının kovuğuna dokunur. Her bölgede beşer altışar ailenin evine girebilsek. 6 bölgeyle sınırlı tutuyoruz. Üye sayısı artıkça bizim dokunduğumuz kadın sayısı da artacak [...] Kooperatifin bu tarz amaçları da var çünkü. Bölgenin yapısını insanların yaşam tarzını değiştirmek istiyoruz.” (K3)

Üretici-tüketici arasındaki ilişkinin aracısız ve doğrudan olması ve arkadaşlık ilişkisi temelinde gelişmesi; güven, şeffaflık gibi değerlerin ‘yaşanmış deneyimler’ (Carolan, 2011) temelinde yeniden inşa edilmesini sağlamaktadır. Bu deneyimler, türeticilerin belirli aralıklarla ve herhangi bir zaman diliminde gerçekleştirdikleri üretici ziyaretlerinde yaşanmaktadır. Yüz yüze görüşmeler ve ziyaretler aracılığıyla üreticilerle kurulan etkileşimin niteliği güçlenmektedir. Topluluklarda, bunu bir hedef olarak belirten ve üreticilerle ilişkiyi koordine eden üretici birimleri olduğu gibi, üretici ziyaretleri bazen çok hızlı ve organize biçimde hayatın olağan akışı içinde gerçekleşmektedir. Katılımcıların hayatlarının önemli bir bölümüne karşılık gelen bu deneyimler, bireysel inisiyatifler yoluyla ya da ağların üyelerinin ortaklaşa eylemi ile de gerçekleşmektedir:

“Biz artık üreticileri ziyarete gidiyoruz, baya gıda topluluğu o kadar hayatımız ki, şey gibi değil, Avrupa Birliği’nden fon aldık, hadi gidip üreticiyi ziyaret edelim gibi de değil. Cebimizde para yok, “Hey, hadi şu üreticiyi ziyarete gidelim!” falan diyoruz. Delirmiş aşık modunda. Gidiyoruz, kalıyoruz orda bir hafta. Çalışıyoruz. Tur düzenledik mesela. Gıda topluluğundaki katkı paylarıyla. Biz dedik insanlara buradan

toplanan parayla üretici ziyareti yapıcaz. Biz gidip üreticileri tanıyalım. Hep böyle telefonla konuşuyoruz çünkü.” (K11)

“Bazen inisiyatif de alabiliyoruz. Mesela diyelim, Çıralı’ya gidiyorum, tatile. Orada dört gün kaldığımda üç dört saatimi bir üreticiye ayırabiliyorum. Çünkü o bölgede çok üreticimiz var. Kaş tarafında, Elmalı tarafında. O taraflara zaten yolumuz düşüyor. Fethiye’ye giderken uğruyoruz.” (K2)

Katılımcıların örneklendirdiği türden üretici ziyaretlerine ağların oluşum süreçlerinde sıkça rastlanmıştır. Üreticilerin tespit edilmesi ve topluluklara dahil edilmesi için ağların oluşum sürecinin başından itibaren yoğunlukla gerçekleşen üretici ziyaretleri veya bilgi ve deneyim paylaşımları, süreç içerisinde ilk canlılığını korumaktan uzaklaşabilir. Bu nedenle ağın genişlemesiyle ve işleyişe dair birimlerin oluşturulmasıyla, üretici ziyaretlerinin planlı bir şekilde ve belirli aralıklarla yapılması bir hedef olarak tartışılmaktadır. Bununla birlikte, ziyaretlerin “inisiyatif alma”nın ötesinde daha organize bir hale getirilmesiyle ağların sistemli ve koordine işleyeceği öngörülmüştür (K3, K5, K21). Üretim yapılan bölgeyi tanımak, üreticiyi tanımak, üretim süreçlerini gözlemlemek gibi nedenlerle gerçekleşen *üretici ziyaretleri*, esasında üretici ve tüketicisi arasındaki güven ilişkilerinin doğrudan, deneyimlere dayalı olarak kurulmasına neden olmaktadır. Tanışıklıkla gelen ve güven ilişkileri temelinde sürdürülen bu ilişkileri tanımlamak için “aile” ve “yaşam kurmak” benzetmelerine başvurulmaktadır:

“Birkaç üretici ziyaretine gittim. Biz zaten organik sertifikası istemiyoruz. Ziyaret ediyoruz istediğimiz zaman. Onlar da sağ olsun bunu bir denetim gibi görmüyorlar. Gıda topluluğu ile üreticiler arasında bir aile ilişkisi var. Gidiyoruz 3 gün 4 gün kalıyoruz orda. Ne iş yapılacaksa beraber yapıyoruz. Tüm süreçleri denetlemiyoruz ya da görmüyoruz. Yaşıyoruz! Atıyorum nar ekşisi yapılacaksa nar ayıklayıp nar ekşisi yapıyoruz. Süreçlerin içinde birebir yer alıyoruz. Üretici bize nasıl olması gerektiğini anlatmıyor biz gerçeğini bire bir yaşıyorduk. 2 tane yer gördüm, mesela bu hafta 2 üreticiyi ben ziyaret edicem. Mesela bu iki üreticiyi hiç tanıımıyordum. Birkaç defa telefonda konuştum; dedim sabah gelirim akşam giderim. Hayır [...] cim dönmene gerek yok kalabilirsin de dediler. Tamamen güven üzerine kurulu ilişkilerimiz. [...] Gıda topluluklarında o güven ilişkisi çok güzel kurulmuş. Birebir tanışmasak bile evlerini açabiliyorlar mesela. Topluluk adına da değil insanlık adına çok güzel.” (K8)

“Bizim bi üreticimiz vardı arazisine gittik tanışmak için sonra birbirimizi çok sevdik tekrar tekrar gittik kaldık kamp yaptık. Dedi ki ben size burayı bırakıyım mı? O aşamaya geldi yani. Siz burda gelin ekoturizm yapın bungolowlar yapalım birlikte. Biz 9 kişilik bir gruptuk. Artık topluluk olmuştuk, gıda topluluğunun içinden topluluk çıktı. Tamam dedik ama biz işlerimizi bırakıp gelecez buraya. Sen ölürsen bi gün, senin çocukların gelip burayı bizden almaya çalışacaklar, dernek kuralım istiyorsan. Onu oraya bağışla, biz de gelip yerleşelim o zaman. Güven ilişkisinin boyutu artık yaşam kurmaya kadar uzanabiliyor.” (K11)

Güven, topluluk ve dayanışma temelli bu ağların devamında temel bir değer olarak işaret edilmiştir. Sosyal ilişkilerle ve katılımı ile üretilen güven, en çok yüz yüze ilişkiler ve kişisel etkileşimler aracılığıyla güçlenmektedir. Böylelikle katılımcılar, birbirlerini şahsen tanımanın etkisiyle hem birbirleri hem de “duyguları” hakkında bilgi sahibi olmaktadır (Alberio ve Moralli, 2021: 452- 453). Bu süreç, neoliberal yönetimselliğin bir piyasa mekanizması olarak sunulan organik sertifikasyon sisteminden ayrılmaktadır. Organik sertifikasyon, tüketici olmanın bireysel niteliğini derinleştirerek tüketicilerin gıda güvenliğine dair endişelerine piyasa mekanizmalarıyla yanıt vermeyi amaçlarken alternatif gıda ağları, güven duygusunun *katılımcı* bir topluluk mekanizmasıyla kurulmasını öne çıkarmaktadır. Üretici ziyaretleri, hem üreticilerle ilk bağlantıların kurulmasını ve böylece üreticilerin ağına katılmasını sağlaması, hem de katılımcı sertifikasyon sürecinin önemli bir unsurunu oluşturması bağlamında tüketiciliğin önemli bir adımıdır. Aynı zamanda *üretici ziyaretlerinin sürekliliği*, üretici ile tüketici arasındaki güven ilişkisinin kurulmasında da önemli görülmektedir. Güven, bir noktada kurulup biten bir değer olmadığı ve “sonsuz kadar sürmediği” (K2) için ilişkilerin sürekliliğini güçlendiren önemli bir kavramdır. Küçük üreticileri ve alt sınıfları piyasanın dışına iten oldukça teknik ve bürokratik uygulamalar olan üçüncü taraf sertifikasyonun aksine katılımcı güven sistemi (KGS) ya da katılımcı onay sistemleri (KOS), halk tabanlı bir katılımı ile çiftçileri ve tüketicileri “güven, yatay örgütlenme, şeffaflık, yerellik, dürüstlük ve sürekli öğrenme süreci”⁷⁷ (IFOAM 2022) ilkeleri temelinde ortaklaştırmayı amaçlamaktadır. Ağı içinde satılan tüm ürünlerin güvenilirliği için üreticilerin ve tüketicilerin sorumluluk almaya çağrıldığı katılımcı sertifikasyon sürecinde, “çok duyuşal bir kontrol yöntemi” (Alberio ve Moralli, 2021: 452) işletilmektedir. Piyasadaki denetleme mekanizmalarının yerine konulan bu yöntemle güven böylece, toplumsal bir norma dönüşebilmektedir. Katılımcı güvence sistemi, bu nedenle piyasanın tekrar toplumsal ilişkilere içerilmesini mümkün kılan potansiyelleri beraberinde getirmektedir. Katılımcı onay sistemleri, neoliberal piyasa mekanizmasının ürettiği keskin ayrımlara karşı üreticinin ve tüketicinin ortaklaşabildiği ve üreticilerin de kendi aralarında birbirlerini denetledikleri ve gözettikleri toplumsal bir forma işaret etmektedir. Katılımcı sertifikasyon, üreticilerin formlara verdiği yanıtlarla başlamakta ve sonrasında üretici ziyaretleri ve üreticilerin kendi aralarındaki ilişkileri aracılığıyla geliştirdiği denetim süreçleriyle devam etmektedir.

“Bir form sürecimiz var tabi ki, iki sayfalık. Ürün üretici birimimiz ilgileniyor. Formları yollucağımız kişiler bize ulaşabiliyor, bizim tanıdığımız üreticiler olabiliyor. Örnek olarak; ben bugün formları Acıbadem’de ekmek aldığım [...] diye bir yer var, oraya yolladım. Benim aracılığımı iletişim kurucuz

⁷⁷ <https://www.ifoam.bio/our-work/how/standards-certification/participatory-guarantee-systems> (erişim tarihi: 10. 04. 2022).

kendisiyle. Böyle şeyler de olabiliyor. O formları dolduruyorlar, bize iletiyorlar, gözden geçiriyoruz, herhangi bir soru işareti olursa telefonla görüşüyoruz. Soru işaretleri kaldıysa onların cevaplarını soruyoruz. Bazı üreticiler, formları dolduramayacak kadar teknolojiden uzak olabiliyor. O yüzden telefonları tek tek soruları sorarak bir saatlik bir görüşmeyle ilerleyebiliyoruz. Nerde üretim yapıyorsunuz, kaç kişi yapıyorsunuz, herhangi bir ilaç, zehir kullanıyor musunuz, kaç dönümlük bir arazide üretim yapıyorsunuz gibi sorular var. Kadın-çocuk çalışanınız var mı, onlar sigortalı mı? gibi sorular da var. Bu doğal böcek kovucular kullanan üreticilerimiz var, hiç kullanmayanlar da var. Bunlar ne diye soruyoruz, gübre ne kullanıyorsunuz diye soruyoruz.” (K13)

“Katılımcı sertifikasyon isminde bir formumuz var, onu doldurmalarını istiyoruz. Bize taahhütte bulunmalarını istiyoruz, o aşamada denetimi kâğıt üzerinden yapıyoruz. Orda da denetlediğimizde, yerinde de denetlediğimizde bunların taahhüt edildiği biçimde yapılıp yapılmadığını denetlemek istiyoruz. Nasıl diyim? İlişkileri çok güzel yakalıyorsunuz. Bize taahhüt edilenle bize gelenin uyumsuzluğunu o yöredeki çiftçilerle denetleyebiliyorsunuz. O ağlarla denetleyebiliyorsunuz.” (K14)

“Yani ben şimdi SAKÜDA üyesi olarak bütün arkadaşlarıma kefilim. Onlar da bana kefil. Birbirimize kefiliz çünkü birbirimizin ne düşündüğünü ne yaptığını nasıl bir insan olduğunu biliyoruz ve birbirimize garanti veriyoruz. İkincisi tabi ki şeffaflıktır. Yani herkes gelip yerimizi görebilir, sorabilir, irdeleyebilir, soru sorabilir yani açık olmak. Ve dolayısıyla buna katılımcı sertifikasyon deniyor ama işin özü söylediğim gibi şeffaflık ve birlik olup birbirine kefil olabilmek.” (K21)

Üretici formları; her ağın kendi belirlediği üretim ölçütlerine göre düzenlenmektedir. Üretim yapılan alanın büyüklüğü, üretim alanında kimlerin/hangi koşullarda çalıştığı ve üretimin biçimleri hakkında çeşitli kriterler belirlenmektedir. Üreticilerin yerel tohumlarla zehirsiz küçük ölçekli ekolojik üretim yapmaları kadar üreticinin “toplumsal karşılığı” (K4) da önemli olmaktadır. Alternatif gıda ağları, “kooperatif üyesi üreticiler” “piyasa koşullarında marjinalleşmiş küçük üreticiler” ve “ataerkinin kırsal ilişkilerdeki yansımaları göz önüne alındığında kadın üreticiler” bağlamında bir üretici profili oluşturmaya özen göstermektedir.

Form süreciyle başlayan katılımcı onay süreci, üretici ziyaretleriyle ve üretimin yapıldığı köydeki üreticilerin kendi aralarında birbirini denetlemesiyle gelişmektedir. Organik sertifikasyonun sağladığı etiket, bir sonucu ve bunun karşılığı olan bedeli ifade ederken, katılımcı onay sistemi bir süreçselliği ve devinimi ifade etmektedir. Agroekolojik üretim yapan veya geçiş yapmaya *gönüllü* olan üreticilerin tespit edilmesi, bu ölçütlerin süreç içinde uygunluğunun ağın içindeki diğer türeticilere açık bir biçimde ortaklaşa gözlemlenmesi, katılımcı onay sistemlerinin aşamalarını oluşturmaktadır. Üreticiler ve türeticiler; açık bir iletişimle, şeffaflıkla ve katılımcılıkla modele dahil olduğunda bu türden katılımcı onay-güvence sistemleri sürdürülebilir ve yaygınlaşabilir olacaktır. KOS, ağın içindeki gönüllülerin *sorumlu* bir tüketim anlayışıyla sürece dahlini gerektirmektedir. Ağın içinde üreticilerin ve

türeticilerin katılımcı güvence sisteminin değerlerini benimsemesi ve o yönde eylemlilik sergilemesi aracılığıyla KOS süreci güçlenmektedir.

“Üreticiler de birbirini denetliyor. Çünkü tatlı bir rekabet var, kendisi de süt satıyor, komşusu da kendisi ıspanak üretiyor komşusu da. Yakınının ıspanağa azot gübresi verdiğini görse ya da bilse, zaten gözleri sürekli birbirlerinin üzerinde, hemen arıza çıkarır çıkartıyor da zaten. Grup kendi içinde birbirini izliyor, destekliyor. Katılımcı güvence sistemi bu demek zaten.” (K5)

“Vakıflı’da [...] abi var, o şunu söylemişti bize Vakıflı’da bir motor çıkıp hareket ettiğinde o motorun neyle yüklendiğini kendisi söylemese bile yan komşusu söyler demişti. Üretimde pestisit kullanılmaması gerekiyorsa çevre onu mutlaka denetliyor.” (K14)

Üretim süreçlerinin izlenmesinde üyelerin ortak bir sorumluluğu olduğu vurgulanmaktadır. Üreticiler, bu sorumlulukla hareket ederken geleneksel kontrol mekanizmalarına başvurmaktadır. Üreticiler arasındaki “öz-denetim mekanizmaları” aracılığıyla üretim, “tüm üyelerin gözetiminde” (Alberio ve Moralli, 2021: 452) düzenlenen bir sürece dönüşmektedir.

Üreticilerle güven ve etkileşim temelinde toplumsal ilişkiler geliştirmek, tüketiciyi tüteticiden ayıran temel özelliktir. Ancak ağların işleyişi, her tüteticinin üretim sürecine katıldığı veya üreticilerle yüz yüze ilişkiler kurduğu şeklindeki bir genellemeyle de açıklanamaz. Herkesin farklı ölçülerde katkı sunduğu bu ağda tüteticisi olmak, bazen *sadece* gıdayı satın almak şeklinde gerçekleşmektedir. Doğrudan tüteticisiyle iletişimi önemseyen tüteticiler, ürünlerin fiyatları konvansiyonel tarımsal ürün fiyatından biraz daha fazla da olsa, aradaki farkı ödemeyi kabul ederek “vicdani alışveriş” (K20) yapmaktadır. Alternatif gıda ağlarının aktif bir üyesi olmayan bireyler, “herhangi bir şey satın alarak” (K4) ağların dayanışma ekonomilerine katkı sunmayı önemsemektedir. Bu, salt tüketim değil, tüketimin politik ve ekolojik saiklerle gerçekleşmesinden dolayı “aktif tüketim”, “bilinçli tüketim” ve “etik tüketim” olarak tanımlanmaktadır. Tüketimin bireysel çıkarlara dayalı ve özel alana ait bir bireysel eylem olduğuna dair geleneksel yaklaşımın aksine, aktif tüketimcilik yaklaşımından hareketle alternatif gıda ağları içindeki tüteticilerin, tükettikleri nesnenin ardındaki hikâyeyi sorgulamaları ve ona karşı kendi tercihlerini oluşturmaları bağlamında “siyasal bir eylemlilik” sergiledikleri ve “yeni siyasal mekanlar” (Brunori vd., 2012: 2) kurguladıkları iddia edilebilir:

“Senin alışveriş yapma biçimin aslında senin ilişki biçimini de belirliyor. Çocuğuna davranışın, eşine davranışın, evdeki davranış tarzın. Mesela kırdaki toprakta piknik yaparken çocukların oyun oynarken gıdanı temin etmekle Migros’a gidip alıp çıkmak arasında bence çok büyük fark var yani.” (K2)

“Dükkanımızdan alışveriş yapmak Migros’tan alışveriş yapmaya benzemiyor eski mahalle bakkalına benziyoruz. Bizimle sohbet edip gerektiğinde gece 12’de bizimle paket yapabiliyorlar.” (K3)

“Üreticiyle diyalogu kurmak zorunda, üreticiden kaynaklanan bir aksilik olduğunda, böyle bizim yerimiz bir market gibi değil, raftan alayım, sepetime koyayım, kasadan okutup çıkayım değil. Bize gelen tüm gönüllülerimiz ya da müşterimiz dediğimiz insanlar, bir diyalog halindedir, sohbet muhabbet halindedir. Bize sorarlar, bu nerde üretilmiş, nasıl üretilmiş, ürün aşamalarını ürün sorumluları tüm detaylarıyla bilir.” (K14)

Tüketim temelinde alternatif gıda ağlarıyla ilişkilenen bireyler, fiziksel olarak üreticiyle doğrudan bağ kurmadıkları halde, ürünü aldıkları mekandaki gönüllüler tarafından üretim süreçleri hakkında bilgilendirilmektedir. Alternatif gıda ağlarının sürdürülebilirliğine gıdayı tüketerek katkı sağlayan tüketiciler bu nedenle “destekçi” ve “dayanışmacı” gibi sözcüklerle nitelendirilmektedir:

“Süpermarkette birine gidip bu portakalı kim üretti dediğinde ben daha yeni başladım işe bilmiyorum diyebilir büyük ihtimalle. Ama gönüllü olduğum kooperatifte buna hâkim oluyorsun. Bir üreticiye sadece ürünü alarak destek olmak değil, bir parçası olmak hem üretimin hem dağıtımın. Müşteri olmuyor kooperatiflere gelen kişiler. Destekçi, dayanışmacı, üretici denebilir.” (K13)

Kooperatifin ‘ürün/üretim’ biriminin sorumlusu olarak da deneyimi olan katılımcı; üretim süreçleri, üretici ve ürün hakkında kapsamlı değerlendirmelere sahiptir. Konuya ilişkin belgeler ve üretici ziyaretleri aracılığıyla kooperatif gönüllülerinin konuya ilişkin bilgisi artmaktadır. Bu etkileşimlerin sonucunda gıda, “değer yüklü bilgiye gömülü” olarak kooperatif destekçilerine sunulmaktadır. Böylece, kooperatiftan alışveriş yapan insanlar, kooperatifin gönüllülerinin üreticilerle kurduğu yakınlık ve güven ilişkilerinin “zamanda ve mekânda genişletilmiş ilişkisini” (extended relations in time and space) (Renting vd., 2003: 400) deneyimlemektedir. Üretici; kooperatif mekanının çok uzağında bir köyde üretimini gerçekleştiriyor olsa da kooperatife alışverişe gelen destekçilerin “üretici, üretimin gerçekleştiği yer ve ürün” hakkında üreticiler tarafından “bilgilendirilmesiyle” üretici-tüketici arasındaki mesafe kapatılabilmektedir. Bu durum, üreticinin gıdanın üretim süreçlerine dahil olmasının yanı sıra tüketicileri “bilgilendirmek” ve tüketicilerde “farkındalık yaratmak” amacıyla yürüttüğü çalışmalarla ilgilidir.

“Tüketici ve üreticiyi buluşturuyoruz. Onlardan üretim aşamalarını canlı canlı dinliyoruz. Tüketicisiyle üreticiyi yan yana getirip sorunlarını birlikte çözme yöntemlerini arıyoruz.” K14

“Piknik yapıyoruz mesela, sohbet ediyoruz, yeni gelenlere orda kısa bir brief veriliyor, gıda topluluğu nedir, amacı nedir, neden kuruldu gibi. Öyle bir kaynaşma oluyor, çocuklar da geliyor. Oynuyorlar orda. Bi 6-7 saat rahat vakit geçiriyoruz orada.” (K2)

“Kentte de insanlarla sürekli atölyeler yapıyoruz, gençlerle çocuklarla yeni anne babalarla yaşlılarla. Onlarla da acaba burada böyle bir talep oluşturabilir miyiz derdindeyiz.” (K9)

“Burda biz mümkün olduğu kadar bu farkındalığı oluşturmak zorundayız. Arıyla ilgili sohbetler yapıyoruz. İnsanlar katılıyor internet üzerinden, bunu paylaşmaya çalışıyoruz. Ankara’da Tahtacıörencik’e, Güneşköy’e geziler yapılıyor mümkün olduğu kadar.” (K18)

Katılımcının ‘mümkün olduğu kadar’ vurgusu, üretici öznenin kuruluş süreçlerinin niteliği hakkında düşündürmektedir. Tüketicinin sorumlulukla hareket eden üreticiye dönüşmesi, verili bir değer olarak kabul edilemeyeceğinden bu sürecin ilerleyişini sınırlılıklarıyla birlikte düşünmek gerekir. Araştırma kapsamında görüşülen üreticiler, üretim kısmına verilen desteğin niteliği bağlamında alternatif gıda ağlarının yetersiz olduğunu belirtmiştir. Asıl dertlerinin “bir şey satmanın ötesinde” olduğunu vurgulayan üreticiler, üreticilerin üretim süreçlerinde vereceği desteklerin *rastlantısal* değil, sürekliliği barındıran sistematik ve sorumlu bir işleyişle gerçekleşmesini önemsemektedir.

“O zaman gruba duyurdum, hayal ediyordum ki birtakım insanlar yardıma gelelim dicesin. Çok az çıktı, birkaç kişi, pratikte de olmadı yani. Gruptan tanışıp buraya gelip gönüllü olan oldu ama ihtiyacım olduğunda çağrı yaptığımda gelen olmadı. O duyarlılığı bekliyorsun, duyarlılık yok diyemicem ama herkes çok meşgul galiba.” (K21)

“Mesela şu modelleri oluşturma konusunda ciddi katkı vermeleri gerekir. İşin sadece tüketici kısmında kalarak bu iş yürümez. Yani onlar da görmüştür bir tarafından zaten. Topluluk destekli tarım da gündemlerinde. Bize biraz o gözle baktılar. Ama ona çok fazla sarılma yok. Geleliyom, edemiyom diye bir şey yok. Yani bu çok önemli. Senin sağlığını, çocuğunun sağlığıyla, toplumun sağlığıyla, ülkenin belki geleceği ile ilgili bir şeyden bahsediyoruz. Herkesin sorumluluk alması gerekiyor ve birçok şeyinden vazgeçmesi gerekiyor. Toprağı bellemeye geldiler, ekim sırasında, sulama sırasında geldiler. Böyle parça parça da olsa gelenler oldu. Ama bir iki kişinin sırtında döndü işler. Diğer üyeler bir defa iki defa geldiler.” (K1)

Türetici özne, sınırlılıkları ve eksiklikleri temelinde oluşmakta ve gelişmektedir. Alternatif gıda ağları, hâkim tüketim paradigmasının değerlerinden ve pratiklerinden bağımsız bir türetici özne kurmayı amaçlasa da türetici; mevcut paradigmadan yalıtılmış değildir. Alternatif gıda ağlarında yeniden üretilen türetici öznenin, gerginliklerle ve çelişkilerle yeniden ve sürekli olarak kurulmaya devam edeceği unutulmamalıdır. Bu nedenle türeticiyi güçlendirecek politikaların ve toplumsallıkların oluşumunu desteklemek önemlidir. Alternatif gıda ağlarının dayanışma ekonomileri, ekofeminizm, yer temelli kalkınma ve geçiş hareketleri gibi toplumsal hareketlerle bağ kurması, türeticinin konumunu belirginleştirecektir. Alternatif

ekonomiler, üreticinin kolektif eylem siyaseti yürütebileceği alanlar açması bağlamında bir potansiyel olarak değerlendirilmektedir.

3.5.2.3. Alternatif Ekonomiler ve Pazarlar Yaratmak: ‘Şenlikli Piyasanın İmkânı’

Alternatif ekonomiler ya da feminist coğrafyacıların tabiriyle “çeşitli ekonomiler” (diverse economies); neoliberal piyasa ve sermaye merkezli bakış açısının marjinalize ettiği ve görünmez kıldığı ekonomik ağlardır. Ancak ekonomi, “etik bir eylem alanı” (Gibson-Graham, 2020) olarak kavramsallaştırıldığında ve çokluklara-olasılıklara açık söylemsel bir alana yerleştirildiğinde bu ağların kendi özgünlükleri dahilinde incelenmeleri gerektiği görülmektedir. Alternatif gıda ağları, neoliberal küreselleşmenin yıkımlarına karşı çözümler üreten bir *laboratuvar* olarak kabul edildiğinden, çeşitli ekonomiler bağlamında incelenmeye değer pratikler sunmaktadır. Sosyal girişimler, kooperatifler, dayanışma ekonomileri, gıda paylaşımı ve gönüllü emek alternatif gıda ağlarının çeşitli ekonomiler bağlamındaki önemli araçlarıdır. Alternatif gıda ağlarında alternatif ekonomilerin oluşma imkanları “üreticilerin örgütlenmesi”, “topluluk destekli tarım”, “gündelik hayatın politikleşmesi ve toplumsallaşması”, “gıda hakkı”, “dayanışma ekonomileri” ve “gönüllü emek” anlatıları temelinde ele alınmaktadır.

Alternatif gıda ağlarında neoliberal finansallaşmış gıda rejiminin öne çıkardığı piyasa mekanizmalarının dışında farklı gıda tedarik yöntemleri ve yolları denenmektedir. Bunlar, özellikle ABD’de, Avustralya’da ve çoğu Avrupa ülkesinde güncel bir öneri olarak kabul edilen ancak ülkemizde halen geleneksel bir form olan üretici pazarlarının ve ABD’deki biçimiyle ‘çiftçi marketlerinin yanı sıra, “topluluk destekli tarım”, “kutu projeleri”, “gıda toplulukları” ve “gıda kooperatifleri” gibi Türkiye’de 2000’li yıllarda yaygınlaşmaya başlayan uygulamalardır. Araştırma kapsamına alınan toplulukların, kooperatiflerin ve inisiyatiflerin ürün tedarik yöntemleri “kamusal alanlarda gıda dağıtımı”, “dayanışma paketleri”, “köye ekolojik turlar düzenleyerek yerinde satış”, “kutu projesi”, “toplu ürün alımı”, “abone sistemi” ve “topluluk destekli tarım” biçiminde adlandırılmıştır. Gıdaya aracısız ulaşmanın alternatif yöntemlerinin oluşması, katılımcıların da belirttiği gibi bir zorunluluktur, bir ihtiyaçtır. K11’e göre, kentte yaşayan insanların memleketlerinden gıda tedarik ettiği yerel ağlar zamanla yok olacağından özellikle kendisi gibi memleketi olmayan insanların sağlıklı gıdaya erişebileceği alternatif yöntemlerin “şimdiden hızla” yaratılması gerekmektedir. Kıra yerleşmeyi ve üretim yapmayı hayal eden katılımcı, kendisi bu hayalini gerçekleştiremese de bu hayalle yola çıkmış başka insanların hayatına katkı sunan alternatif ekonomiler yaratmanın gelecek için önemli bir adım olduğunu vurgulamaktadır. Alternatif gıda ağlarının amaçlarından biri bu nedenle alternatif

ekonomiler yaratmak için çeşitli mekanizmaları ve araçları üretmektir. Gıdanın ilişkisellikte politik bir bağlamda yeniden kavramsallaştırılması ve üreticinin olgusallığı olarak ele alınan alternatifliğin inşa süreci, alternatif ekonomilerin oluşması aşamasıyla gelişmektedir. Bu aşamada gıdanın toplumsallaştırılması ve piyasanın toplumsal ilişkileri kapsayarak “şenlikli” bir hale getirilmesi amaçlanmıştır.

“Ankara’dan çok insan geldi Güdül’e. Hem orada kırsal turizm canlandı hem insanlar birbiriyle tanıştı üretici ve tüketiciler, hem bir şenlik havası. Biz zaten buna inanıyoruz.” (K5)

“Bir taraftan serbest piyasa dediğimiz, bir taraftan da bizim gibi toplulukların çabaları var. Şenlikli piyasa yaratma çabası. Piyasalar hep var ve bir şekilde olmuş ama bu piyasayı bugünkü hale getiren kapitalist üretim biçimi ile bu aşamaya gelmiş. Bunu yeniden farklı bir forma sokmanın mümkünatını kendi aramızda kurmaya çalışıyoruz. Alternatif tarım gıda ağları diyorsak alternatifi olduğumuz şey o kapitalist tarım ve üretim ilişkileri. Dışında olma hedefi diyelim, olabiliyor muyuz o da bir tartışma konusu. Çok kolay konular değil gerçekten.” (K15)

Neoliberal piyasa mekanizmalarından ve araçlarından bağımsız, alternatif ekonomilerin gelişebileceği şenlikli bir piyasa düşüncesi, gıdanın kamusallaştırılması (Williams-Forsen ve Counihan, 2011) ekseninde ele alınmıştır. ‘Düşünsel topluluklar’ (Goodman vd., 2012) olarak bu ağlar, bu tahayyüle yönelik çeşitli potansiyelleri içermektedir. Çoğunlukla gıda topluluklarının bir dağıtım yöntemi olarak uyguladığı kamusal alanda gıda dağıtımları, bu alternatif piyasaların neye denk geldiği ve niteliği hakkında bir çerçeve sunmaktadır. Gıda dağıtımları, yalnızca gıda alışverişinin gerçekleşmediği aynı zamanda topluluk üyelerinin günün tamamını çocuklarıyla birlikte geçirerek topluluk olarak bir arada oldukları bir zaman dilimine, “yeryüzü sofrası”na (K2) işaret etmektedir. Gıda dağıtımları, katılımcıların yalnızca gıdasını temin etmesini sağladıkları bir araç olarak düşünülmez; aynı zamanda “topluluk olmak ve birlikte bir şey yapmak” temelinde eylemlilik sergiledikleri mekanlar olarak kabul edilir. Bu nedenle, örneğin bir gıda topluluğu gönüllüsü (K2), topluluk üyesi geçerli bir mazeret bildirmediği gıdasını başka birinin gelip almasına bir sınırlama koyduklarını belirtmiştir. Gıda dağıtımları; park, bahçe, sahil kenarı gibi açık alanların yanı sıra, ekolojik düşüncenin yaygınlaşması için etkinliklerin düzenlendiği ve başka bir dünya tahayyülü ekseninde tartışmaların yapıldığı mekanlarda gerçekleşmektedir. Dünyada Mekân, Çatı, Kokopelli Şehirde, Komşu Kafe, Kültürhane ve GEKO katılımcıların anlatılarında dile getirdikleri yerlerdir. Bu mekanlar, gıdanın politikliği ve ilişkiselliği etrafında bir araya gelmiş insanların alternatif ekonomiler yaratma çabalarını görünür kılmaktadır. Bu mekanlar, fiziksel alanlar olmanın ötesinde topluluk ilişkilerini üreten bir niteliğe sahiptir.

“Film etkinlikleri sohbet etkinliği düzenliyoruz, dağıtımdan öne küçük kahvaltılıklar hazırlıyoruz. Birlikte erken gelin çay içip kahvaltı yapaalım diyoruz. O kadar güzeldi ki aslında ben mutlu oluyordum orda, baya beni mutlu eden bir topluluktuk. Çünkü hem bir sürü insanla gerçekten dost oluyorsun, onu analiz edeceğin kadar vakit geçiriyorsun.” (K11)

“Onların da bazılarının dağıtım günlerine katıldığım için çok güzel bir sosyalleşme imkânı oluyor, küçük küçük hazırlanan kekler, kahvaltı oluyor bazen, nasıl diyim o başka bir piyasa oluşuyor orda. Şenlikli bir şey o.” (K15)

“Satıştan ziyade birlikte iş yapma temelli hareket ediyoruz. Belediyenin kuracağı şeyde bizde çok ses getirmedi (ekolojik pazardan söz ediyor.) çünkü biz bir yerde satış yapılınsın insanlar gitsin ordan alsından çok insanlar alım sürecinde doğrudan demokratik davranışlar gösterebilir diye yapıyoruz. Kendi ürününü gelsin tartsın, ödemesini orda yapsın, piknik yapaalım. Piknik yapıyoruz mesela, sohbet ediyoruz, yeni gelenlere orda kısa bir briefing veriliyor, gıda topluluğu nedir, amacı nedir, neden kuruldu gibi. Öyle bir kaynaşma oluyor, çocuklar da geliyor. Oynuyorlar orda. Bi 6-7 saat rahat vakit geçiriyoruz orada.” K2

Gıda topluluklarının alternatif bir piyasa tahayyülünü somutlaştıran gıda dağıtımlarının farklı bir modeli, “gıda dağıtım noktaları”dır. Sakarya Küçük Üretici Dayanışma Ağı’nın (SAKÜDA) uyguladığı bu modelde, tüketicilerin siparişleri, ortak bir üreticide paketlenenler sonra ağın üyelerinin kendi organize ettikleri bir araçla ve şoförle İstanbul’daki dağıtım noktalarına ulaşmaktadır. Tanışıklığın ve karşılaşmaların alternatif gıda ağlarının başlangıcında ve gelişmesinde itici bir güç olduğu önceki bölümlerde belirtilmişti. İlişki kurmanın getirdiği güç; ağın içindeki üreticilerin ve tüketicilerin alternatif ve yaratıcı çözümler geliştirmesinde etkili olmuştur. SAKÜDA, birbirlerinin üretimine güvenen ve birbirlerini tanıyan üreticilerin dağıtım ağlarını “daha akılcı hale getirmek” (K21) ve birbirleriyle dayanışmak amacıyla ortaya çıkmıştır. Her üreticinin bireysel olarak gıda dağıtımıyla ilgilenmesi yerine topluluk olarak ağın içindeki tüm üreticilerin ortak bir lojistik ağ kurması amaçlanmıştır. Siparişlerin doğrudan tüketicilerin evine ulaştırılması mümkün olsa da tüketicilerin “kolay hareket etme” alışkanlıklarını değiştirmeyi amaçlaması anlamında gıda dağıtım noktaları tasarlanmıştır. Araştırma kapsamındaki diğer topluluk destekli tarım modellerinin dağıtım noktası uygulamasına benzer şekilde, SAKÜDA’nın da uyguladığı bu model, nakliye masrafını ve ekolojik ayak izini azaltmaya dönük bir amaç taşımaktadır. Bununla birlikte, gıda dağıtım noktası olarak SAKÜDA’ya destek veren Kokopelli Şehirde ve Eppek, üreticilerin siparişlerini aldıkları mekanlar olmanın ötesinde gıdaya dair ilişkisel, politik ve ekolojik yaklaşımların gelişmesinde üreticileri bilgilendiren paylaşımlar ve etkinlikler düzenlemektedir. Türetici özneyi kurmakta bir başlangıç adımı sayılabilecek dağıtım noktaları, aynı bölgede yaşayan insanlar için bir tanışma alanı olmakta ve hatta bu tanışıklık, K21’in de belirttiği gibi, bir gıda topluluğunun oluşumunu başlatabilmektedir.

Toplumsal ilişkilerin ekonominin özünü oluşturduğu düşüncesini destekleyen bu pratiklerin bir diğeri “topluluk destekli tarım” modelidir. Buğday Ekolojik Yaşam Derneği üyesi K22, Buğday’ın ‘Bahçemiz’ projesini Türkiye’de yapılan “topluluk destekli tarım uygulamasının ilk adımı” olarak nitelendirmektedir. İlerleyen yıllarda Güneşköy Kooperatifi’nde, İmece Evi’nde, Temiz Hasat Tüketim Kooperatifi’nde ve Senin de Bir Kovanın Olsun Gıda Topluluğu’nda farklı TDT modelleri geliştirilmiştir. TDT, üretimin ve tüketimin alternatif bir örgütleniş biçimidir. “Bahçenin hamisi”, “bahçenin ortağı”, “abone” ve “destekçi” olarak çeşitli biçimlerde adlandırılan tüketiciler, ön ödeme yöntemi ile, yapılan üretimin “riskine ve bereketine” ortak olmaktadır. Peşin ödeme ya da taksitle ödeme şeklinde üretim planlamasının başlangıcında ödeme yapılabileceği gibi, K3’ün ifade ettiği şekilde, “dayanışma paketleri” satın almak yoluyla tüketiciler, bu modelin planlamasında destekleyici olabilmektedir. Kooperatif destekçilerinin dayanışma paketlerine üye olması “TDT planlamalı gıda üretimi” amacının ekonomik dayanaklarını hazırlamaktadır. Üreticilerle üretim planlaması yapılabilmesi ve üretimin artırılabilmesi için dayanışma paketlerinin yaygınlaşması önemlidir. Topluluk destekli tarım modelinde, tüketici, sezon başlamadan önce üretimin biçimi, sezonun süresi, ürünün tahmini içeriği konularında bilgilendirilerek üretim süreçlerine dahil edilmektedir. Üretim süreçlerinin tamamına dair oluşturulan bütçe, şeffaf bir şekilde, “bahçenin hamisi” veya “bahçenin ortağı” olarak belirtilen tüketicilerle paylaşılmaktadır. Tüketici de belirlenen bedeli ön ödeme olarak taksit veya peşin bir şekilde üreticiye ödemektedir. Topluluk destekli tarım modeli, üreticilerin emeğini değersizleştirmeden satış yapabilmelerinin güvencesi olmakta ve endüstriyel tarımsal üretim dışında bir üretim yönteminin de piyasada karşılığı olduğunu teyit etmektedir. Bunun yanı sıra *sağlıklı, iyi, temiz ve adil* gıdaya ulaşmak isteyen tüketiciler için alternatif bir piyasa yaratılmaktadır. Bahçenin ortakları olan tüketiciler, niceliksel olarak çok fazla olmasa da (90-100-1000), TDT farklı yerelerde, üretici, tüketicisi veya bir dernek girişimiyle yaygınlaşabilecek örnek bir modeli ve işleyişi somutlaştırmaktadır. Araştırma kapsamındaki TDT uygulamaları, modeli kimin başlattığı, modele dahil olan ortak sayısı ve ürünlerin çeşitliliği bağlamında birbirinden farklı sonuçlar üretse de modelin benzer süreçlere bağlı olarak ilerlediği görülmüştür. K7; TDT modelinin başlangıç aşamalarını, işleyiş sürecini, nedenlerini ve sonuçlarını Güneşköy Kooperatifi’nin ‘Bahçemiz’⁷⁸projesi bağlamında anlatmaktadır:

⁷⁸ Güneşköy Kooperatifi’nin 2006 yılından bu yana uyguladıkları topluluk destekli tarım uygulaması “Bahçemiz” Projesi, projede yer alan çiftçinin geçirdiği ameliyat sonrasında üretime devam edememesinden dolayı bu yıl, Ankara Bala ve Gölbaşı’da organik tarım çalışmaları yapan Moni Bostan ortaklığıyla devam etmektedir.

“2006 yılında da topluluk destekli tarıma başladık. Bir destekçi grubu oluşturunca öncelikle bunun için. Buradaki projeyi bütün riskleri ve faydalarıyla üstleniyor. Arada kısa bir ara var, biz sertifikalı organik üretim yapıyorduk ancak hızlı tren inşaatı nedeniyle sertifikamızı kaybettik. Şu anda sertifika olmadan yapıyoruz bu işi ama karşılıklı güven olduğu için sertifikaya gerek de kalmıyor zaten. Biz de daha önce gitmiştik o pazarlara ama sonra TDT olunca Ankara’daki dağıtım noktalarına çıktık. İlk başta dağıtım noktamız da yoktu kapı kapı ev ev dolaşıyorduk, canımız çıkıyordu. Sonra yeni bir yöntem bulduk. Ürünleri toplu olarak bir noktaya bırakıyoruz. Dört noktamız var Ankara’da. İnsanlar bunu biliyor. Haftanın iki günü bir adrese iki günü diğer adrese kutuları bırakıyoruz. Bırakır bırakmaz da whatsapp dan ürünleriniz teslim edildi, hemen alsanız çok iyi olur diyoruz. Şimdilik bu şekilde işliyor sistem. Bizim tarafta TDT’nin özü şu; sezona daha başlamadan mayıs ayında planımızı söylüyoruz, bir araçla haftanın iki günü ürünler Ankara’ya gidiyor, 80 kişilik bir konteynanimız var. Bir form var, bir miktar para talebimiz oluyor, bunu ister peşin ister taksitli olarak ödeyin diyoruz. Bu şekilde aramızda bir sözleşme anlaşma oluyor. Biz de bunun karşılığında sezonun uzunluğuna bağlı olarak 18-20 hafta arasında bir kutu sebzeyi belirledikleri adrese bırakıyoruz. Buna katılanların da çok bilinçli olması gerekiyor. Çünkü marketten alınan ürünle bir değil bu ürünler. Otlar elle tek tek toplanır, hiçbir şekilde zehir katılmaz, her adımı çok ciddi emek içeriyor. Sonunda da temiz ve sağlıklı ürün var. Sezon sonunda, bunun bilincinde olan insanlardan çok teşekkür alıyoruz. Yeni sezon ne zaman başlayacak diye soruyorlar. Tabi Ankara’dan tayin olup başka yere gidenler de oldu, başladığımız grupla eksiksiz devam edemiyoruz. Yurtdışında 1000 üyesi olan TDT ağı var tabi. Şehirde bir merkezde satış yerleri oluyor, ya da geliyorlar tarlada destek veriyorlar, geçmişte biz onu yapabiliyorduk, ama Pandemi nedeniyle minimum kişiyle gitmeye çalışıyoruz. Geçmişte gönüllüler gelip çalışıyorlardı, o zaman tabi daha da benimsiyorlar, bir parçası olarak hissediyorlar. Pandemi bittiğinde umuyorum gönüllüler tekrar tarlalarda çalışmak için gelecekler... K7.

Topluluk destekli tarım modeli, üreticinin ve tüketicinin değerlerde ve ilkelere ortaklaşarak birbiriyle etkileşim halinde olduğu alternatif bir ekonomik örgütlenmeyi geliştirmektedir. Gıda israfının ve paketlemenin olmaması, masrafların şeffaf bir şekilde belgelendirilmesi, gıdanın kalitesi, mevsimsellik, emek sömürsünün olmaması ve organik sertifikasyon gibi üçüncü parti sertifikasyonlara ihtiyaç duyulmaması bu modelin alanda ifade edilen avantajlarıdır. Bununla birlikte gıda; kar odaklı ve ana akım rekabetçi piyasa yapısından uzaklaşarak meta olmaktan çıkarılmıştır. Çalışanların maaşı, olası riskler ve dayanışma payı eklenerek elde edilen üretim ve dağıtım maliyetleri; topluluk destekli tarım üyelerine dağıtılmıştır. Topluluk destekli tarım modeli, işlevsel ve yinelenebilir olduğu ölçüde hâkim tarım-gıda sistemine bir alternatif sunabilir. Büyümeden bağımsız bir ekonomik modele geçişte, topluluk destekli tarım; ekonomik, çevresel ve toplumsal alanları değişime zorlayabilecek “itici bir güç” (Cristiano vd., 2020: 92) olabilir. TDT modeli; mahallelerin, bir köyün ve hatta bir şehrin gıda ihtiyaçlarını karşılayabilecek topluluk temelli ağların gelişmesinin yöntemlerini oluşturabilir, bu bağlamda diyalogların kurulmasını ve gayri maddi değişimlerin gerçekleşmesini sağlayabilir. Üreticinin ve tüketicinin TDT sisteminin işleyişinde

rol ve sorumluluk alması, üretici-tüketici arasında bir anlaşmaya dayanması, *karşılıklı bağımlılığa dayalı* bir ekonomik pratiğin uygulanmasına neden olabilir. Üreticiler; agroekolojik üretim yöntemlerine sadık kalacaklarına, tüketiciler ise emek yoğun bir yöntemle üretilen bu gıdanın ve üreticinin değerini fark eden etik ve sorumlu bir tüketim pratiği geliştireceklerine dair bir anlaşmayı kabul etmektedir. Bu karşılıklılık bağlamında, modelin üretici-tüketici arasında zımni bir anlaşmayı ürettiğini söylemek mümkündür. TDT sistemi, ana akım ekonomi modelinden ve koşullarından bağımsızlaştırılmaya çalışıldığı için, sisteme ortak olan tüketicilerin hegemonik tüketici reflekslerinden uzaklaşması gerekir. Bu, sistemin sürdürülebilirliği ve yaygınlaşması için önemlidir. Bu nedenle, üreticiler, tüketicilerin farkındalıkla hareket etmemesinin yarattığı sonuçlara karşı kendi yöntemlerini zaman içinde yaratmıştır. Tüketicilerin kolay hareket etme alışkanlıklarını eleştiren üreticiler bu nedenle, modele başvururken tüketicilerden bir form doldurmalarını talep etmiştir. Bu form aracılığıyla “müşteri” olarak ağlarla ilişkilene motivasyonlarına karşı mesafe alınmaktadır.

“Pandemi süreciyle birlikte bir artış oldu genel olarak online alışverişlerde de artış oldu. Pek fazla ayırdına varmadan bir şeyler sipariş edebileceğin bir yer olarak görüyorlar. Ben o yüzden çok fazla tanıtımdan tırsıyorum. Çünkü çok bilinçsizce bir şeyler almaya gelenler oluyor, bizi market zannediyorlar. Raftan alıp koyuyoruz sanki zannediyorlar. O arkadaki emeğin çabasının farkında olmayan insanlar da gruba girmeye başladı. Onlar da mutlu olmuyor biz de mutlu olmuyoruz. Ve anlatmaya çalışmak çok yorucu hakikaten. O yüzden biraz üye olmayı zorlaştırdık. Küçük anket çalışması lütfen şu soruları cevaplayın şeklinde, kimdir ne değildir ne amaçla alışveriş yapıyor biraz tanımak istiyoruz. Birazcık da adım adım gitsin, ha bunlar farklı biraz tuhaf desin en azından. İnternet satış yeri değiliz olmak da istemiyoruz. Biraz kendimizi anlatıyoruz anketi doldurduktan sonra işleyişi anlatıyoruz.” (K21)

“İnsanlar kutu başvurusu yapıyor diyelim ki senin sosyal medya paylaşımından gördü. Tek derdi doğal temiz bir ürüne ulaşmak ve bunu ucuza almak. Başvuruyu yapıyor ama biz kibarca bizi tanıyıp tanımadığını anlamak için küçük bir form var, onu doldurtuyoruz. Ondan sonra bizimle hiç alakası olmadığını görüyoruz. Yokuşa sürüyoruz, çünkü bir sorun çıkacak. Bunu biliyoruz bu arada ben 28 yıllık ticaret yaptım, ithalat ihracat. Müşteri kavramının ne demek olduğunu biliyorum. Müşteri turist kavramları olmaz biz kabul etmiyoruz, çünkü bizi mahvederler patlatırlar.” (K10)

Toplumsal yapıyı parçalayan piyasa sisteminin değerlerinden ayrışan topluluk destekli tarım modelinde, üretimin ve tüketimin örgütleniş biçimi ile toplumun sosyal ve politik açıdan örgütleniş biçimi arasında bir benzerlik kurulmaktadır. Bu ağlarda, piyasa ekonomisinin saf rasyonel aktörlerinin “bireysel çıkarları” değil; “toplumsal dayanışma” ve “topluluğun iyiliği” önemsenmektedir (Alberio ve Moralli, 2021: 448). TDT, K22’ye göre, “sağlıklı gıdaya ulaşmak” ve “toprağı korumak”la birlikte “insanların sofralarına gelen gıdanın farkında

olmasına yol açtığında” “bir şeylerin değişmeye başlamasını sağlayacak” bir potansiyeli içinde taşımaktadır.

“TDT’nin en önemli çıktısı, sağlıklı gıdaya ulaşmak ve toprağı korumanın yanı sıra, üreticiyle tüketicinin ilişkisini sağlamak. Bundan 100 yıl önce üretenle tüketen birbirlerini tanıyorlardı. Ne zaman ki insanlar sofralarına gelen gıdanın farkında olacaklar işte o zaman bir şeyler değişmeye başlıcak.” (K22)

Tarım-gıda sistemi başta olmak üzere gündelik yaşamın birçok boyutunda değişimi talep eden alternatif gıda ağları, ana akım ekonomi anlayışını eleştirmektedir. Alternatif gıda ağları, toplumsal ilişkileri belirleyen bu piyasa sisteminin yerine toplumsala gömülü bir ekonomi anlayışını geliştirmeyi amaçlamaktadır. Alternatif gıda ağları içindeki gıda alışverişi, piyasa rasyonelitesinden ötede toplumsal ilişkilere gömülü olarak gerçekleşmektedir. Yaratılan ekonominin toplumsala gömülü olması, toplumsal hayatın çeşitli alanlarında değişim potansiyellerini beraberinde getirmektedir. Bir yapıdan ziyade bir süreç olarak ele alınan alternatif gıda ağları, çeşitli ekonomilerin gelişmesinde temel olabilmektedir. Geçimlik üretim yapan küçük üreticilerin desteklenmesi, katılımcı sertifikasyon süreçlerinin işletilmesi, gönüllü emeğin üretilmesi ve dayanışma temelli sosyal girişimlerin oluşması alternatif gıda ağlarının içinde ortaya çıkan çeşitli ekonomilere örnektir. Bu yöntemler, üretim ve tüketim bağlamında belirginleşen ancak hayatın birçok alanını içeren “yabancılaşmaya”, “metabolik ve epistemik yarıma” ya karşı müdahale imkanları olarak düşünülebilir. Polanyi’nin (2010) “çift yönlü hareket” yasası bağlamında düşünüldüğünde, toplumun kendini piyasanın tehlikelerine ve risklerine karşı korumak amacıyla bu müdahale imkanlarını araştırdığını ve geliştirdiğini söylemek mümkündür. Gönüllü emek ve dayanışma ağları temelinde gelişen sosyal girişimler; bu müdahalenin alanlarını belirginleştirmektedir. Gıda, böylece insanların dayanışma sağlayabileceğı *ortak bir alana* dönüşmektedir.

Finansallaşmış ve şirketleşmiş neoliberal gıda rejiminin toplum, ekoloji, siyaset ve ekonomi bağlamında ortaya çıkardığı sorunların farkında olan katılımcılar; içinde bulundukları alternatif gıda ağlarının bu sorunlara yönelik çeşitli öneriler ürettiğini vurgulamıştır. Devletin veya piyasanın sunduklarının dışında toplumun refahını önceleyen ve dayanışma ilişkilerini güçlendirmeyi amaçlayan ve çoğunlukla gönüllü emeğe dayalı bu sosyal girişimlerde, yaratıcı çözüm önerileri geliştirilmiştir. Buna yönelik dijital bir çözüm önerisi olan Açık Gıda Ağı, TDT modellerine yönelik bir yazılım geliştirme ihtiyacıyla 2019 yılında Open Food Network’un Türkiye girişimi olarak kurulmuştur. 2012 yılında Open Food Network ismiyle Avustralya’da kurulan ve dünya genelinde yerel olarak yönetilen uluslararası bir topluluk olan Açık Gıda Ağı, açık kaynak yazılımı kullanması ve ilkeleri, amaçları, yönetimi, işleyişi bağlamında hâkim e - ticaret sitelerinin temsil ettiklerinden ayrılmaktadır. Türkiye’de bağımsız ve aracısız gıdaya

erişim yollarını güçlendirmeyi ve yerel bir gıda sistemi yaratmayı amaçlayan bu dijital platformda, üreticiler ve tüketiciler, aynı hesap altında satış ve işlem yapabildikleri gibi; üreticiler, üretici pazarları veya topluluk pazarları oluşturabilmekte ve tüketiciler kooperatif veya gıda topluluğu hesapları ile topluluklarını ve işleyişlerini yönetebilmektedir. Ürünlerin değil üreticilerin görünürlüğünü gözeten platform, katılımcının (11) da belirttiği gibi, küçük üreticinin herhangi bir kaynak ayırmadan alternatif bir pazarda yer alabilmesinin imkanlarını yaratmaktadır.

Küçük üreticinin üretime devam ederek endüstriyel üretim dışında “doğaya dost” ürünleri kentteki “sorumlu” tüketicilere sunacağı alanlar yaratılmasında katılımcıların anlatılarına göre, kıra sonradan yerleşen yeni köylüler aracı bir rol üstlenmiştir ve üstlenmelidir. “Aracısız sağlıklı gıdaya ulaşım hareketi”nde (K22) yeni köylüler; köydeki agroekolojik üretim yapan köylüler ve kentteki sorumlu tüketiciler arasında bir “köprü” (K22) olmakta ve yeni köylünün bu konumu harekete ivme kazandırmaktadır. Yeni köylülerin alternatif gıda ağlarının gelişmesinde “bir motivasyon” olabileceği fikrinin yerelde pratik karşılıkları olmuştur. Yeni köylü habitusu; köylülerin topluluk destekli tarım modeliyle tanışmasında, bu modeli uygulamasında ve kentteki gıda topluluklarıyla etkileşime geçmesinde kolaylaştırıcı olmuştur. Gıda topluluğu ve katılımcı güvence sistemi deneyimleriyle kentten kıra göç etmiş bir katılımcı (17) köyde agroekolojik üretim yapan üreticileri tespit ettiğini, onların ürünlerini pazarladığını ve hatta onlarla ürün planlaması yaptığını anlatmıştır. Kentten kıra göç etmiş *eski beyaz yakalı yeni köylü* insanlar, katılımcının (K3) ifadesiyle “yerel liderler”, köylülerle etkileşime girmek ve onları alternatif gıda ağlarıyla tanıştırmak için önemlidir.

Gıda temelli bu dayanışma ağlarının alternatif ekonomiler bağlamında türettiği başka bir değer “gönüllü emek”tir. Gönüllü emek, yaşam tarzı politikalarının bir yansıması olmakla birlikte hâkim ekonomik sisteme meydan okumayı amaçlayan girişimlere dayanışma ve bakım etiği bağlamında destek olmak anlamına da gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, bireysel ve yaşam tarzı tercihi olarak gönüllülük, yalnızca bireysel bir projenin yansıması değildir; bu aynı zamanda tarım-gıda sistemi içindeki toplumsal eşitsizliklere ve çevresel adaletsizliklere karşı daha geniş toplumsal bir dönüşümün işaretlerini barındırmaktadır. Bunun nedeni, gönüllülüğün “emek süreçlerinin metalaşmaktan uzaklaşmasını” aşamalı olarak sağlamaya dönük bir ilke olarak kabul edilmesidir (Psarikidou, 2015: 82). Gönüllülüğü, ücretli çalışma şartlarına ve bu şartların geliştiği bağlama kıyasla ele alan katılımcılar için gönüllülük, alternatif gıda ağlarının sürdürülebilirliğinde önemli bir role sahiptir. “Ortaklığı”, “dayanışmayı”, “güveni” ve “birbirini gözetmeyi” sağlayan ve geliştiren nitelikleriyle gönüllü emek, “toplum ve doğa için

bir şeyler yapma hissiyatını” ortaya çıkarmaktadır. Böylece gönüllü emek, iş gibi bir zorunluluğa işaret eden anlamlarından sıyrılarak değerlendirilmektedir.

“Gönüllü olduğun bir yerde sıkılman yani zorunlu olarak bir şeyleri yapman anlamsız. O zaman çalışıyor oluyorsun gönüllü olmuyorsun yani. Onun çizgisini iyi çekebilmek gerekiyor.” (K13)

“Ortak bir hissiyat doğrultusunda bir hissiyat oluşturulduğu zaman, insanlar zaman zaman oldukça fedakâr şeyler de yapabiliyorlar. Bunu işten ayıran temel şey bu herhalde. Sabah işe küfrederek gidiyorsunuzdur mesela. Size 12000 lira maaş vermişlerdir, arabanız da vardır ve buna katlanıyorsunuzdur. İşte ürettiğiniz şeyin gerçekten bir işe yarayacağına inanmanıza gerek yoktur. Öyle bir önkoşul yoktur. Ama kooperatifte insanlar, belli bir amaç etrafında bir araya geldikleri için, zaten dayanışma da buradan filizleniyor. İş hayatında dayanışmanın olmaması ama kooperatifte dayanışmanın olması zaten böyle şeylerle mümkün.” (K12)

“Adil gıdayı, toprağı, yeryüzünü düşünen insanlar bunu zaten bir zül olarak görmüyor kendine yaptığı işi. Gıda dağıtımı boyunca mesela beş saat boyunca o bilgisayarın başında oturup dağıtım yapan, para toplayan, paranın hesabını yapan, bankaya transfer yapan. Bunlar sıkıcı işler gibi gelse bile dışarıdan bakan birisi için bundan hiçbir zaman zül duymuyor. Kolektif paylaşım yapıyor. Birisi sıkılıyorsa onu başka birisi devralıyor. Sürekli böyle bir dönüşüm var içimizde. Gönüllülük şöyle bir avantaj sanıyor; sınırsız bir enerji sağlıyor. Para alarak yapsanız bir yerde sıkılırsınız hani. Ya da mesai kavramı vardır mesela, şu saate kadar çalışmak gerek. Ama gönüllü olduğunuz zaman bile akşam eve gittiğinizde havale yapmaya devam edebiliyorsunuz. Topluluk için önemli bir şey bu. Üreticinin ihtiyacı olduğunu düşünüyorsunuz. İnsanların güven duygusu oluşsun diye onların dekontlarını mailde yayınlıyoruz. Bunlar çok önemli şeyler. Gönüllük bence sınırsız bir enerji veriyor insana. Bir de güzel bir şey yapıyorsun yani. Geri dönüşü çok güzel. Toprağın iyileşmesi için, havanın, suyun iyileşmesi için çalışıyorsun. Bence herkesin yapması gereken bir şey.” (K2)

Gönüllülük, alternatif gıda ağlarının amaçlarını gerçekleştirmeye yönelik güçlü bir motivasyon kaynağıdır. Gıdaya dair üretim ve tüketim ilişkilerinin değişmesi temelinde toplumsal ve ekolojik bir dönüşümü arzulayan katılımcılar için gönüllülük, dayanışma ilişkilerini yeniden üretmeye teşnedir. Piyasa koşullarında ekonomik bir karşılığı olan işlerin, topluluğun iyiliği ve sürdürülebilirliği gözetilerek gönüllü emekle yapılması, dayanışma ilişkilerini geliştirmeye dönük potansiyelleri üretmektedir.

“O TDT aracını mesela, piyasada yazdırmaya kalksan 150000’den aşağı yazdıramazsın. Ama biz gönül işiyle özümseyerek kaç saatlerimizi koyduk bu işe, 200 saat vardır. Kişilerin saatlik ücreti 150 liradan aşağı değil. Sistem içerisinde baktığında bu sistemlerin bir araya getirdiği insanlarla yarattığı şeylerin ekonomik maliyetleri normalde bir çağrıyla toplayamıcan şeyler. Bir çağrı yap bulamazsın.” (K11)

“Birileri ısrar etti diye, birileri görev verdi diye gönüllü olamazsın. O araca inanman lazım. Değiştirebileceğine inanman lazım ancak o koşullarda devam edebilirsin.” (K24)

Gönüllülük, katılımcılar tarafından alternatif bir ekonomik ilişki türü olarak deneyimlenmektedir. Gönüllülük, bireysel kazanç motivasyonunun belirleyici olduğu neoliberal piyasa dinamiklerinden ayrışarak ekonomiye “etik bir yaklaşım” getirme, “topluluk ekonomilerini geliştirme” ve “toplumsal aidiyeti üretme”ye dair imkanları geliştirmektedir. Gönüllülükle kurulan dayanışma ekonomileri, bu imkanları belirginleştirmektedir. Dayanışma ekonomisi, ekonomik ve toplumsal krizlere yanıt olarak kolektif öz yönetimi, kontrolü ve mülkiyeti ekonomik ve toplumsal eylemlere dahil etmenin bir yolu olarak ortaya çıkmıştır. Kooperatifler gibi dayanışma ekonomilerinin önemli kurumları, alternatif gıda sistemlerini toplumsala gömülü olarak inşa etmekte ve bu sistemlerin demokratikleşmesine yönelik öneriler geliştirmektedir (Bennie ve Satgoor, 2018: 295).

Kocaeli Yeryüzü Tüketim ve Dayanışma Kooperatifi’nden K4, girişimlerinin temel amacının tüketimi örgütleyerek bir dayanışma ekonomisi yaratmak olduğunu belirtmiştir. Satışlardan elde edilen karla oluşan dayanışma bütçesi, İzmir depreminden sonra ihtiyacı olan insanlar için ve ayrıca Bağımsız Maden-İş Sendikası’nın kütüphane çalışmalarına destek olmak amacıyla kullanılmıştır. Fiyat politikası; ürünün geliş fiyatının üzerine KDV, elektrik, su, kira, kargo bedelleri ve dayanışma bütçesine eklenecek miktar dahil edilerek oluşturulmaktadır. Toplulukların fiyat politikalarını oluştururken dikkate aldıkları dayanışma payı, katılımcıların anlatılarında ortak bir uygulama olarak karşımıza çıkmaktadır. Dayanışma bütçesi çoğunlukla ürünlerin fiyatları üzerinden düzenlense de Kadıköy Kooperatifi’nde olduğu gibi kooperatifin yasal işleyişi gereği sigortalı olarak çalışan kooperatif gönüllüsüne ödenen maaşın dayanışma bütçesine gitmesi veya DBB’deki “askıda uygulaması” (K5) veya Kadıköy Kooperatifi’nde göçmen kadınlarla dayanışma geliştirmek amacıyla göçmen kadınların üretimlerini kooperatif bünyesinde “dayanışma rafı”nda sunmaları gibi yaratıcı çözümler de ortaya çıkmaktadır. Pandemi, İzmir Depremi ve 2021 yılındaki orman yangınları karşısında dayanışma ekonomileri aracılığıyla yoksul ailelerle ve bölgedeki insanlarla dayanışmanın yolları geliştirilmeye çalışılmış ve buna dönük çalışmalar yapılmıştır.

“O süreci (pandemi) de çok güçlü geçirdik. Maltepe dayanışa ağı kurduk. Yaklaşık 1100 koli dağıttık. Siperlik ulaştırdık hastaneler de dahil olmak üzere. Karacabey’den bir üretici 17 ton soğan üretti. Akıl sağlığımızı da o dayanışma içinde koruduk belki de. Başkalarının sorunlarıyla ilgilendiğin için aslında kendi sorunlarını hafifletebiliyorsun. Dayanışma dediğimiz şey bu aslında.” (K24)

“Bir torba koyuyoruz dağıtım anında, birisi onu duyuruyor, “arkadaşlar giderlerimiz için dayanışma fonumuz var. İsteyen bir lira da olur, üç lira da olur, beş lira da olur, ya da atıyorum birisi 638 liralık sipariş vermiş, 640 veriyor, 2 lirası kalsın diyor falan, öyle birikiyor işte bir şeyler.” (K2)

Dayanışma bütçeleri; toplulukların kendi iş işleyişini sağlarken kullandıkları bir araç olmasının yanı sıra ağların; çeşitli hareketlerle, sivil toplum kuruluşlarıyla ilişkilendirilmesinde ve dayanışma ilişkileri geliştirmesinde de güçlü bir araçtır. Ağların hareket alanını genişleten ve ağlar arası pratikleri güçlendiren bu uygulama, aynı zamanda ağın kapsayıcılığını güçlendirmek için önemlidir. Alternatif gıda ağlarının yaygınlaşmasının önündeki engellerden biri olarak belirtilen “satın alma gücünün yetersizliği”; bir sorun alanı ve hedef olarak kabul edilmekle birlikte buna yönelik çok fazla somut önerinin geliştirilmediği görülmüştür. Alanda ortaya çıkan veriler, çoğunlukla “duruma göre”, “olay bazında değerlendirmelerle” (*case by case basis*) (Homs vd., 2021: 106) dayanışma pratiklerinin sergilendiğini; sistematik bir uygulama üzerine yoğunlaşmadığını yansıtmaktadır. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılar, mercimek veya yumurta gibi temel gıda ürünlerinin daha çok kişi için erişilebilir olması için fiyatlarının bu yönde belirlendiğini (K15), “askıda ürün” (K5) modelini uyguladıklarını ve “dayanışma fiyatı” (K15) ismiyle başlattıkları bir pratikten bahsetmişlerdir.

“Dayanışma fiyatı dediğimiz bir fiyat belirliyoruz. Bizde de bölümde veya fakültede kampüste çalışanlar arasında herkesin geliri aynı değil. Bir akademisyen içerisinde de bu değişebiliyor, ama en fazla akademisyen arkadaşlarımızın dışındaki arkadaşların gelir farklılığı var. Dolayısıyla biz topluluk olarak akademisyen dışındaki çalışanlarımızın bu ürünlere ulaşmasında %20-25 indirimli olarak ürünleri temin etmeye çalışıyoruz. Genelde de başarılı oluyoruz bunda. Ama ben inanıyorum ki, bunlara kafa yorulursa eğer sistematik olarak politik olarak kafa yorulursa bunlar üstesinden gelinemeyecek şeyler değil sadece meseleleri birazcık politize edebilmekten geçiyor gibi geliyor.” (K15)

Alternatif gıda ağlarında dayanışmanın ekonomik bir değere karşılık gelecek ya da ekonomik bir değerden yola çıkarak oluşturulması, toplumsala gömülü ekonominin geliştirilmesi için potansiyeller sunmaktadır. Neoliberal piyasa rasyonalitesinin dışladığı ve hatta yeniden ürettiği meselelere karşı alternatif gıda ağları çözümler üretebilmeyi önemsemektedir. Pandeminin ilk ortaya çıktığı dönemde, discord kanalı üzerinden aynı mahallede yaşayan insanların bir araya gelerek gıda topluluğu kurması ve bu süreçte işsiz kalan bir gıda topluluğu üyesinin yüzde 10’luk bir katkı payı karşılığında bisikletle gıda dağıtımını yapması gibi “ilginç örnekler”in (K11) yaşanması, dayanışma temelinde gelişebilecek ağların ve modellerin yaratıcılığı hakkında ve ‘şenlikli piyasanın imkanı’na ilişkin heyecan yaratmaktadır.

“Ayrık otunun nerede biteceğini kimse bilmiyor. Hangi coğrafyada, hangi şartlarda kimse bilmiyor. Bu sürpriz. İşin bu sürpriz tarafı da onu şenlikli yapıyor. Biz bu şenlik ateşini büyütmenin derindeyiz. Bu ama sırf bir büyütme telaşıyla büyütme inancıyla değil de bunun bir doğallıkla olması gerekir. Çünkü bizim yaptığımız her şey doğal. Zaten suni şeyler ne olursa olsun sürdürülebilir olmuyorlar. Doğal olarak

sürece girmesi de bir bilinmezlik içeriyor, kuantum içeriyor. Ama en sonunda Ahmet Kaya'nın dediği gibi su akar yolunu bulur.” (K9)

3.5.3. Ağın Yapısı: ‘Çoklu Oluş’ ‘Etkileşimli Çeşitlilik’

Hegemonya karşıtı politik eylemliliklerin bir kanalı olarak görülen gıda aktivizmi, bireysel olanın aslında politik olduğu görüşünü gıda temelinde yeniden üretmektedir. Gıda, vücuda alınan besin değerini ifade etmenin ötesinde ekolojik, toplumsal ve politik yansımaları bağlamında yeni toplumsallıkların oluşmasında bir araç olmaktadır (Williams-Forson ve Counihan, 5). Gıda topluluğu veya gıda kooperatifi kuran, topluluk destekli tarım grupları oluşturan gönüllülerin alternatif gıda ağlarına katılım motivasyonlarına bakıldığında gıdanın yukarıda ifade edilen çeşitli boyutlarını görmek mümkündür. Bu bölümde *çoklu oluş ve etkileşimli çeşitlilik* teması altında; görüşme yapılan katılımcılara bu ağlara dahil olma nedenleri ve motivasyonları; topluluğa katılanların motivasyonları ve bu ilişkilenenin kendi bireysel hayatlarındaki etkileri bağlamında sorulan sorulara verdikleri yanıtlar incelenmiştir. Araştırma kapsamında görüşülen 24 katılımcıdan 15’i, bu inisiyatiflerin oluşum sürecinin başından itibaren içinde yer aldıkları için girişimlerin amaçları ile katılımcıların motivasyonlarının zaman zaman birbiriyle örtüştüğü; kuruluş sürecinden sonra ağa dahil olan katılımcıların motivasyonlarının ise toplulukların amaçlarından farklılaşabildiği görülmüştür. Çeşitli görüşlere ve motivasyonlara sahip gönüllülerden oluşan gıda ağları, heterojen yapısıyla dikkat çekmektedir. Bunun için katılımcıların hangi gerekçelerle ağla ilişkilendikleri, ağın içindeki gönüllülerin birbirleriyle etkileşimi ve bu etkileşimin sonuçları tartışılmaktadır.

“Bireysel, sosyopolitik ve topluluk temelli motivasyonlar” (Opitz vd., 2017) ile “karşılanmayan ihtiyaçlar, ideolojik gerekçeler ve topluluk ihtiyacı” (Kump ve Fikar, 2021: 5) sınıflandırması bağlamında katılımcıların alternatif gıda ağlarına dahil olma gerekçeleri analiz edilmektedir. Ancak bu motivasyonların çoğunun tek başına belirleyici olmadığını, katılımcıların ağla ilişkilennemelerini anlamlandıran çeşitli motivasyonların bir arada da etkili olabileceğini vurgulamak gerekir. Bu ortaklık, tarım-gıda sisteminin toplumsal, politik, ekolojik ve sağlığa ilişkin yıkıcı boyutları karşısında alternatif bir gıda rejimi tahayyül etme ihtiyacında belirginleşmektedir. Beck’in (2019:72) ifadesiyle bu, “endişeden kaynaklanan dayanışmanın ortaya çıktığı ve siyasi bir güç haline geldiği toplumsal bir döneme” yani risk toplumuna işaret etmektedir. Risk toplumlarının sınırları yıkan katılımcı demokratik gelişme dinamiği sayesinde insanlar, eskisinden daha fazla bir araya gelmeye ihtiyaç duymaktadır. Gıda ağları oluşturan ve onlara dahil olan gönüllülerin motivasyonları; *endişe ortaklığının* toplumsal gücünden beslenmekte veya o gücü yeniden üretmektedir.

“Dünya üzerinde büyük bir ağ oluştu aslında. Benzer kaygılarla insanlar bu sürece taraf oluyorlar. Biz öyle tepeden inme bir hareket değiliz. Tabandan-küçük hareket. Ama bu küçük hareketin büyüme potansiyeli var. Biz 3 kişiyi etkileriz o 3 kişi başka 3 kişiyi etkiler. Burda bir sistem değişikliği olabilir ve tabandan gelirse insanların kendi deneyimlediği bir süreçle olursa o zaman işte dayanıklı bir topluma doğru gidebiliriz. Yoksa tepeden a bizi kurtaracak biri var öyle olmuyor görüyoruz.” (K6)

“Pandemi sürecinde kooperatifleşme çalışmalarımız biraz durdu. Ancak bu süreçte İzmit Dayanışma ağı adında bir çalışma yürütmeye başladık. O dönemde gıda, dayanışma ekonomileri üzerine çokça konuşmaya başladık. Bunun üzerine 14 kişi kooperatif kurabilir miyiz düşüncesiyle bir araya geldik. Bu grubun içindeki insanlar ailesi olan, sabah çıkıp işe gitmek zorunda olan, çocuğunu okuldan alıp okula bırakan, solun bir köşesinden geçmişlerinde ilişkilendirilmiş ve mücadele yürütmüş insanlar. Ve bir noktada şöyle demeye başladılar; “ya biz bu hayatta da çok sıkışmıştık, iş aile ve ev hayatı. Biz başka bir şey de istiyoruz bu kooperatif işi olabilir.” (K4)

Politik bir protesto biçimi ve toplumsal dönüşümün aracı olarak düşünülen gıda ağları, endişe duygusunun ağırlığını hisseden katılımcıların sosyo-politik motivasyonlarla dahil oldukları alanlardır. Mevcut gıda rejiminden duyulan rahatsızlığa ve endişeye karşı katılımcıların başlattıkları bu inisiyatiflerde *kontrolü geri alma* söylemi ideolojik bir motivasyon olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu gerekçelerin, “gıda tercihleri-tarımsal üretim bağlamında özerklik kazanmak, yerel gıda sistemleriyle ve topluluklarıyla ilişkilendirilmek” biçiminde gıda egemenliğini güçlendiren boyutları (URGENCE, 2016: 54) bulunmaktadır. Mevcut gıda rejiminin üretim ve tüketim bağlamında kurduğu konumsallıkları ve bu süreçlerin ortaya çıkardığı ilişkilendirme biçimlerini sorgulayarak “yıkmayı” “arzulayan” katılımcılar, yeni öznellikleri oluşturma sürecinde politik bir duruş sergilemektedir:

“Biz en başından beri arkadaşlarla insan bir şeyin nesnesi olmaktan nasıl çıkarı hep konuşuyorduk zaten. Kendi yaşadıkları sorunların öznesi olduklarını aslında bunu değiştirebilecek güçleri olduğunu farkındalığı nasıl oluşturabiliriz noktasında kooperatif bir araç olarak önümüze çıktı.” (K24)

“Sadece sağlıklı gıdaya ulaşalım veya küçük çiftçi olarak da değil, kendimizi bunlarla sınırlandırmayı çoktan geçtik. Büyük hikâyenin buradaki öznesi olabilme arzusu diyelim.” (K15)

“Kooperatif bizim için kolektif bir eylemdir, politik bir eylemdir. Tüketim alışkanlığını değiştirmek için kurulan bir yer. Tümüyle değişik bir yaşam öneriyoruz ve yaşam istiyoruz. Bu üretim aşaması olsun tüketim aşaması olsun, var olanı şöyle bir silkeleyip yıkmak istiyoruz [...] Biz tabi bunu gıdayla sınırlandırdık, başka anlamları da var aslında. O anlamlar olgunlaşmadı, net olgunlaşan bir hareket yok.” (K14)

Katılımcılar, ağa katılma motivasyonlarını doğrudan gıda egemenliği temelinde gerekçelendirmeseler de katılımcıların anlatılarında gıda egemenliğinin ilkelerine ilişkin örnekler bulmak mümkündür. Sağlıklı, yeterli ve kültürel olarak uygun gıdaya erişiminin temel

insan haklarından birine işaret etmesi ve endüstriyel üretimin üreticiler, tüketiciler ve doğa üzerinde yaratmış olduğu tahribatlar, katılımcıların ağlarla ilişkilennmelerini sağlayan ideolojik gerekçelerdir. Neoliberal gıda rejiminin bu yıkımlarının karşısında doğaya karşı değil doğayla birlikte çalışma ilkesine ve üretici-türetici ortaklığına dayalı yerel gıda sistemleri inşa etmek, katılımcıların anlatılarındaki sosyo-politik ve topluluk temelli motivasyonları örneklendirmektedir. Gıdanın ilişkisel ve politik boyutları temelinde ve “tohum”, “ekoloji”, “karbon ayak izi” gibi konularda oluşan farkındalık ve deneyimler, toplumu etkileme potansiyelleriyle birlikte ele alınmaktadır.

“Bizi yaşatan eyleme geçiren şey tek başına umut etmek değil. Dünya değişir dünya yeni bir toplumsal yapıya geçer duygusuyla hareket etmiyorum. Yaşadığım sürece kendime öz saygımı korumak için harekete geçiyorum. Sonucundan bağımsız olarak harekete geçiyorum. Elbette ki yeni bir toplumsal yaşam olsun isterim. Benim bedenimi ele geçiremedi, benim bedenimde tahribat yaratamadı en azından istediğim gibi yaşadım diyebileyim. Gelecek nesil için hiç değilse bir model bırakayım, yazı bırakayım. Farklı bir kitapçılık anlayışı bırakayım. Farklı bir ilişkilennme biçimi, doğayla, gıdayla bırakayım. Sonra birisi çıkar örnek alır. Yeterli mi değil elbette.” (K2)

“Ülke istediğim yere gitmeyince kendi çapımda bir karar aldım. Tüketimimi örgütlenme kararı aldım. Boykot kararı verdim. 1 kasımdan beri alışveriş merkezlerine gitmiyorum. Kendim gibi düşünen insanlardan daha yereldeki üreticilerden ürün almaya özen gösterdim bir tüketim bilinci oluştu. Etrafıma da bunu empoze ediyorum. Gıda doğrudan sağlmmızı etkileyen bir şey. Biraz tohum bilincimin gelişmesi de etkiledi [...]. Anamur’dan muz avokado, portakal gelmesi beni rahatsız ediyor, Antalya da gani gani yetişirken biz neden karbon ayak izimizi artırıyoruz? Yerelden alalım. İbradı’da dünyanın en iyi susamı yetişiyorsa bunu da yapabiliriz.” (K3)

Katılımcıların “yerel gıdanın dağıtımında rol ve sorumluluk üstlenmek”, “yereldeki üreticileri desteklemek”, “değişimin aktif öznelere haline gelmek”, “iyi, temiz ve adil gıdanın üretimini yaygınlaştırmak” biçiminde örneklelediği sosyo-politik motivasyonlar topluluk temelli motivasyonları da desteklemektedir. Katılımcıların topluluk temelli motivasyonları “toplumsal etkileşim”, “üreticileri desteklemek ve bilgi paylaşımı” şeklinde vurgulanmıştır.

İnisiyatiflere dahil olma nedenlerini çoğunlukla ideolojik ve topluluk temelli açıklayan katılımcıların yanı sıra, bireysel motivasyonları neticesinde bu ağlarla ilişkilenn katılımcı ifadelerine de rastlanmıştır. Karşılanmayan ihtiyaçların bir sonucu olarak, “taze, yerel, sağlıklı ve ekolojik gıdaya ulaşmak”, “bir konuda bilgi sahibi olmak veya kendini geliştirmek”, katılımcıların ağlarla ilişkilennmelerindeki bireysel motivasyonlarıdır.

“Topluluğa aslında bu permakültürü nasıl öğreniriz diye girdim. İlk düşüncem oydu. Sonra birlikte bir şey yapılabilir düşüncesi gelişti. Sonra toplantılara gittik, ortaklaşabileceğimiz şeyler olduğunu gördük.

Biraz kervan yolda düzülür şeyini de güdüyorum işin gerçeği. Karşılıklı uyuşmayla ortaklaştıkça bir şeyler derinleşir. Nitekim öyle de oluyor, gittikçe bir şekil alıyor. Gittikçe içine giriyoruz.” (K1)

“Ben yıllarca etimi metro marketten aldım daha kurumsal geliyordu. Hiçbir kasabın insafına bırakmak istemiyordum ben. Ne zaman ki ordan aldığım bir kıymada facia yaşadım o zaman sorgulamaya başladım bunu. Sonra bana bir kasap önerdiler, kendi çiftliği var, çok düzgündür falan dediler. Daha butik şeyler daha sağlıklı olabiliyor. Üretimin içinde olmasam ben de şüpheyle bakabilirdim ama. Şimdi ben bunları gördükçe, üretim yaptıkça marketten bir şey alıp yiyemez oldum.” (K3)

“Benim hikayem büyük oğluma hamile kalmamla başlıyor. Hani ondan önce de korkunç bir yaşam şekli olan insanlar değildik ama, böyle hassasiyetlerimiz de yoktu. Okumayı severim ben hamile kaldıktan sonra sağlıklı beslenelim, organik beslenelim, organik ekolojik işleri ordan geldi. Şimdi düşünüyorum biz o zamanlar gayet marketten alışveriş yapardık, bunun yanlış bir şey olduğunu da hiç düşünmemiştim. Açıkçası dönüşüm nerde başladı, tek bir noktada da olmuyor aslında. Oralar çok net değil ama hikâyenin hamilelikle başladığı kesin. Biraz taşlar yerine oturdu diyim o zaman.” (K17)

Mevcut sistemin ihtiyaçlarına yanıt vermemesinin sonucunda yeni araçlar geliştirmeye başlayan tüketiciler; bilgi edinmek ve “gerçek” gıdaya ulaşmak amacıyla bireysel gerekçeleri bağlamında ağlarla ilişkilenebilmektedir. Piyasadaki hâkim üretim paradigmasının dışında “doğa ve insan dostu” tarımsal üretimin bir ihtiyaç olduğunu fark eden katılımcılar için alternatif gıda ağları işlevsel bir araç ve bir başlangıç noktası olmaktadır. Tüketiciler, neoliberal piyasa mekanizmalarına bağımlı kalmaksızın gıda ağları oluştururken üreticiler de endüstriyel gıda tedarik zincirlerinin dışında bir ağa ihtiyaç duymalarının sonucunda kendi dağıtım ağlarını oluşturmaktadır. Öncelikle kurulduğu bölgeden başlayarak sonrasında ise farklı kentlerden üreticilerin de dahil olmasıyla genişleyen SAKÜDA, böylesi bir ihtiyaca yanıt olarak oluşturulmuştur.

Eksik bir ihtiyaca cevap bulmak amacıyla bu topluluklara dahil olduklarını belirten katılımcılara ek olarak, toplulukların üyesi, destekçisi veya yararlanıcısı olarak kabul edilen tüketicilerin de benzer şekilde daha çok bireysel motivasyonlarla bu ağlara dahil oldukları vurgulanmıştır. Bireysel motivasyonlar sonucunda gıda topluluklarıyla ilişkilenen insanlar için “sağlıklı gıda tüketmek” öncelikli motivasyon kaynağıdır.

“Bu 230 kişi arasında meseleye politik bağlamda yaklaşanların oranı çok çok azdır. Daha çok sağlıklı, güvenilir, temiz gıdaya ulaşmak hedefi aslında.” (K15)

K2, topluluğun sosyal medya hesaplarına sağlıklı beslenmeyle ilgili çeşitli soruların geldiğini ve bu soruların çocukların sağlıklı beslenmesinden ailedeki hasta bireylerin beslenmesine kadar değişebildiğini belirtmektedir. Katılımcı, endüstriyel tarım gıda sisteminin

risklerine karşı bir alternatif bulmak amacıyla insanların “en sıkışık zamanlarında” gıda toplulukları ile ilişkilendiğini belirtmektedir.

“Sağcısı solcusu mütedeyyini herkes olumlu bakıyor bize gıda topluluğu olarak. Bir kere insanların en temel meselesine el atıyorsun. Bu onun için hayati ve kıymetli. Birçok insan son sıkışık durumda arıyor bizi. Annem kanser oldu ne yapmalıyım. Doktor dedi ki kapalı gıda yemesin. Bana nasıl yardımınız olur? Bebeğini iyi beslemek isteyen insanlar. Medyada çok popüler ya şu markada şu çıktı ama alternatifi ne o konuşulmuyor. Bu tür insanlar bu sıkışıklıkta gelip bizi buluyor.” (K2)

Yeri yurdu belirsiz gıda rejiminin yarattığı standart ve dayanıklı olma özellikleriyle tanımlanan gıdalar, toplum sağlığı üzerinde bir *risk* ve *tehdit* olarak algılanmaktadır. Çeşitli deneyimlerle bu risklerin farkına varan katılımcılar için gıda toplulukları ve kooperatifleri, katılımcıların “temiz ve gerçek gıda” arayışına bir yanıttır.

İnsanların belirli bir ideolojik motivasyonla değil “sağlıklı gıda tüketmek” üzerinden ağa dahil olması; ağın heterojen bir görünüme kavuşmasına ve ağın içindeki aktörler arası etkileşimlerin çeşitlenmesine ve çoğalmasına neden olmaktadır. Gıda, farklı gruptan insanlar için ortak bir soruna işaret ettiği ve bir şeylere “vesile” olabildiği için insanların bu ağlara “pragmatik”, “bireysel” nedenlerle dahil olması, bir engel ya da sınırlılık olarak değil bir *süreç* olarak değerlendirilebilir.

“Sadece gelip peynir alıp giden biri belki toprağın altını görmüyor, vakti yok ama sistemi yine de desteklemiş oluyor. Suçlayıcı olmadan, en küçük desteği sunacak insanı bile dahil edebilen bir sistem ayakta kalabilir. Zaten sistemlerin sorunu bu. O sorumluluk meselesi mesela. Sorumluluk alırsa herkes olmaz ki. Monokültür tarım neden kötü? Çünkü hep aynı şeyi ekiyorsun dönümlerce araziye. Konya pancar ovalarının çölleşmesi, Amerika’daki çölleşme. Doğada böyle bir şey yok. O yüzden sadece alışveriş yapmaya gelen insan da gelsin. Geldiği yer alt yapısı olan bir yer, kökleri olan bir yer. O yüzden gıda topluluğuna gelip alışveriş yapmaları önemli. Bilmese bile gelsin çay içsin sohbet etsin gitsin.” (K11)

“Gıdanın bir araç olması meselesi bu gerçekten önemli. Bu bir şeylere vesile oluyor. Bir şeylere gıdayla başlamak, birçok farklılığı ayırımı ideolojik farklılıklar da dahil olmak üzere ortadan kaldırıyor kaldırabiliyor, böyle güçlü bir tarafı var.” (K15)

Permakültür tasarımcısı olan K11, alternatif gıda ağlarının yapısını endüstriyel monokültür tarım analogisi bağlamında sorgulamaktadır. Katılımcı, tek bir ürünün dönümlerce araziye ekildiği monokültür tarımın çeşitliğe ve canlılığa izin vermeyen statik yapısının “çölleşme” ile sonuçlanması gibi insanların da aynı gerekçelerle topluluklara dahil olmalarının ağın çoklu oluşunu ortadan kaldıracığını vurgulamaktadır. Alternatif gıda ağları, endüstriyel tarımsal üretim paradigmasının “monokültür zihniyet”ine (Shiva, 1993) karşı hem tarımsal üretimde hem de toplumsallık inşasında çok kültürlüğü (polyculture) önemsemektedir. Alandan

katılımcının da örneklendirdiği bu görüşü, çeşitli anlatılarla desteklemek mümkündür. Araştırmanın katılımcıları; bu topluluklara “gönül veren” “destek olan” ve bu topluluklardan “yararlanan” insanların çeşitli görüşlere sahip olduğunu belirterek ağın heterojen bir yapısı olduğunu ifade etmektedir. Sözü edilen heterojenlik, “belli bir politik angajmana sahip olmayan” (K2), “değişik yaşlardan, değişik hayatlara sahip” (K12); “sağcı, solcu, anarşist, komünist” (K11), vegan, vicdani retçi (K2); “öğrenciler, STK çalışanları, devletin en üst kademeleri dahil olmak üzere çok farklı pozisyonlarında çalışan” (K5) insanlar olarak ifade edilmektedir. Toplumun farklı kesimlerinden çeşitli görüşlere sahip insanların varlığı, ağın etkileşimli bir yapıya kavuşması için olanak yaratmaktadır. Toplumda ayrıışmış ve bir araya gelmesi “tuhaf” karşılanan insanların bir aradalığı; katılımcıların anlatılarında belirtildiği gibi, “insanların birbirlerinden öğrendiği etkileşimli ortamları” yaratmak için bir araç olabilmektedir. Alternatif gıda ağları, insanların “birbirlerine tekrar el uzatmaları” ihtiyacını canlandırarak bir “birliktelik” ve “etkileşim” sağlama potansiyelleri bağlamında *ortaklaşmayı* üretmektedir.

“Birbirimize tekrar el uzatmamız gerektiğini birbirimizi tanımamız gerektiğini öğrendim ben bu deneyimlerden. Karşı olduğum siyasi partilerin kadın kollarıyla da bir araya gelip birlikte üreteceğimiz kadınları seçmeye çalıştım. Çok hassas bir dengeydi benim için.” (K3)

“Belki sadece gıda temin etmek için gelmiş, sağlıklı bir gıda için. Ama hayatında karşılaşmadığı kavramlarla karşılaşılıyor. Onla normal bir ilişki kuruyor. Vegan dediğin zaman onun için çok uzakta. Ya da vicdani ret dediği zaman onun için çok uzakta, anlayamadığı bir şey yani. İnsan askere gider, nasıl gitmez? Onun için çok iyi bir etkileşim oluyor. İyi bir birliktelik kurduğumuzu düşünüyorum. Mesela arkadaşlarımız bir sürü toplantılara gidiyor, hepsine davet ediliyoruz, orada dönen tartışmalar sonra bize aktarılıyor.” (K2)

“O kutuplaşma bizden değilsin algısı canımı sıkıyor. Ben herkesi olduğu gibi kabul edip ortak amaçlarımız doğrultusunda ortak noktalar konusunda hareket edebileceğimize inanıyorum. Gıda bir de çok insani bir ihtiyaç.” (K8)

Ağların, etkileşimi artırmaya eğilimli heterojen bir niteliğe ve çeşitliliğe sahip olması, ağların topluluk olma dinamiklerini yeniden üretmektedir. Bu ortamlar, üyelerin “birbirlerinden öğrenebilecekleri” ve hatta insanların “dönüşebilecekleri alanlar”ı oluşturmaktadır.

“Doğada bir yaprak düşer çürür bir fare gelir o yaprağın içinde eşelenir bir kurt bulur yer orda solucanlar oluşur toprağın altına girer. Kökler birbiriyle etkileşime girer besin transferi yaparlar. Azotu köklerinde depolar. Toprağı canlandırır toprak altında yaşam vardır. Doğada her şey birbiriyle ilişkilidir. Birinci madde bu. İkinci madde de hiçbir şey sonsuza kadar yaşamaz. Diyorum ya mesela Kadıköy gıda topluluğu artık çalışmıyor, parçalandı ama o zaten vazifesini yerine getirdi ve dönüştü ve başka şeylere dönüştü insanları etkiledi zaten. Bir etkileşim yarattı. 1500 like a ulaştı, bir sürü insan gördü. Bu neymiş dedi.

Çeşitlilik de var. Bizim toplumsal dönüşümde istediğimiz etkileşimli çeşitlilik ortaya çıkıyor. Doğada birbiriyle etkileşen bir çeşitlilik var [...] Doğada 7-8 tane unsur bir araya geldiği zaman, birbirlerini etkiliyorlar. Birisinin dışkısı birisinin besini oluyor. Ağacın da yaprağı dışkısı gibi bir şey sonuçta. Başka bir sürü canlıya yuva oluyor. Bir etkileşimin yarattığı çeşitlilik mevcut. Biz doğanın parçasıyız diyorsak doğayı örnek alıcaz. Bu etkileşimli çeşitlilik sağlandığında bu sistem kendi kendine girdilerini ve çıktılarını bir şeylere dönüştürmeye başlıyor. Burdan gıda topluluklarına bağlarsak, insanları dönüşebilecekleri ortamlara çekmek, dönüşüm ortamı yaratmak ve etkileşimli ve çeşitliliğin olduğu insanları bir araya getiriyorsun. Sonra, senin yarattığın sistem bir dengeye ulaşıyor.” (K11)

“Birbirinden öğrenme, birbiriyle dayanışarak diğer insanları da dönüştürme gibi bir güçten söz edebiliriz. Bu anlamda topluluk olmak çok önemli. Ekolojik yaşam hareketini çok ileriye taşıyor topluluklar.” (K22)

“Şöyle düşünüyoruz, ırkçı, cinsiyetçi düşüncesi olan insanların da düşüncesi zaman içinde burada değişime uğrayabilir. Değişime uğramıyorsa da zaten o ideolojik pozisyonunu geride tutacaktır.” (K2)

İnsan toplulukları arasındaki ilişkiyi doğanın döngüsel ilişkilerini referans alarak açıklayan bu anlatıları, Deleuze ve Guattari’nin (2004) rizomik-köksap yapıları veya yer altında çok sayıda uzantıları olan mantar miselyumları gibi yapılardan yola çıkarak tartışmak mümkündür. Ağların “sınırlanmamış, açık uçlu ve değişime izin veren” (Figueroa ve Alkon, 2017: 375) yapısından dolayı gönüllüler, bireysel hayatlarından getirdiği deneyimleri ve görüşleri serbestçe ifade etmektedir. Her türden bilginin ve deneyimin aktarılmasıyla çeşitli karşılaşmalar ve etkileşimler ortaya çıkmaktadır. Bu, ağın içindeki ilişkilerin çeşitli dinamiklerden beslendiğine ve durağan olmadığına işaret etmektedir. Deneyimlerin çeşitliliği ve birikimi bağlamında oluşan ağların “tamamlayıcı” (K13) nitelikleri, katılımcıların kendilerini rahat hissettikleri alanları kurmaktadır. Etkileşimi üreten bu sürecin kurucu unsurları, katılımcıların doğadaki benzerlikler üzerinden aktardığı gibi, hiyerarşik bir yapılanmaya olan itirazları bağlamında belirginleşmektedir. Etkileşim; herhangi bir bilgi türünün başka bilgi türleri üzerinde iktidar kurmadan, topluluk üyeleri arasında çember düzeninde yatay ilişki formları geliştirmek için potansiyeller sunmaktadır.

“Etkileşimin tersi hiyerarşi. Hiyerarşide bir bilen özne var ve bir de pasif onu dinleyen özneler var. Bu böyle bir piramit şekli, klasik hiyerarşik yapı. Herkes o bilen özneye biat etmek zorunda. Oysa etkileşim daha yatay, daha çember düzeninde bir ilişki, çünkü burada herkesin deneyiminin bir kıymeti var. Şimdi bu deneyim bilgi de sezgi de içerebilir, geleneksel de olabilir. İstanbul’da muhteşem bir avantajımız var, permakültürün kenar etkisi avantajı. İstanbul’da değil Türkiye’nin dünyanın her yerinden insan var. Yani burada üç tane mülteci Suriyeli kadının açtığı bir falafelci var, bize yeni bir lezzet katıyor. Bunu yemeyi öğreniyoruz. Ya da gıda topluluğumuza bir Fransız geliyor, bir Japon geliyor onlardan öğreniyoruz ya da bir Giresunlu geliyor. Giresunlu bize findıktan bir şey öğretiyor. Bir Urlalı geliyor bademden bir şey öğretiyor. Bu kenar etkisi dedikleri etkileşim bizi gıda konusunda farkında kılıyor aynı zamanda

birbirimizden öğrenmemizi sağlıyor. Buraya yaşlı biri geldiği zaman genç birinden suşi yapmayı öğreniyor. O genç de yaşlı birinden gözleme yapmayı öğreniyor. Şimdi hangisi daha kıymetli? Hepsi kıymetli. Bilgiye de dayansa sezgiye de geleneğe de hepsi kıymetli.” (K9)

Alternatif gıda ağlarında her türden bilginin dolaşıma girmesi ve çeşitli karşılaşmaların ve etkileşimlerin heterojen bir yapı içinde deneyimlenmesi, bilginin inşasına ilişkin sorgulamalara neden olmaktadır. Bilginin *düz çizgisel, hiyerarşik ve standardize edilmiş* formlarının ötesinde, farklı bilgilerin ortaya çıkmasına ve çoğalmasında *izin veren* yatay bir işleyişin varlığı söz konusudur. Bilgi; sabit, değişmez ve belli kalıplar içinde tarif edilmekten çıkarak daha çok *katılım* ve *deneyim* temelinde tanımlanmaya ve merkezilikten çıkarak dağılmaya başlar. Bilginin diyaloglarla güçlenmesi, sürekli yanlışlanabilir ve tartışmaya açık olması, eylemeye ve pratik yapmaya daha çok olanak tanınması ve bu pratikliği öne çıkarmasıyla hâkim bilgi kavramından farklılaşmaktadır. Eylemlilikle bilgiyi inşa etmenin kendisi için önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirten K15, topluluktaki varlığını bu bağlamda anlamlandırmaktadır.

“Şimdi bana şunu soruyorlar, işte 200’ün üzerinde üye var, bir de [...] var, durmadan üreticilerle görüşüyor, ürünlerin temin edilmesi için sipariş topluyor, ürünler geldiğinde arabayla onları alıyor, kolileri taşıyor falan. Yani şimdi akademide olan birisi için özellikle dışarıdan bakıldığında “Ya bu adam neden bunlarla uğraşıyor da başka şeylerle uğraşmıyor?” sorusu gündeme geliyor. Ama yine başa dönüyorum, özellikle doktora sonrası o eyleyerek yapma eyleyerek bir şeyler öğrenme ve onların içine girip sorunlarla debelenme meselesi tam da bunun ortasında yer alıyor yani. Ben bunu bazen arkadaşlarıma hocalarıma açıklama ihtiyacı hissediyorum. Bu mesele benim sadece koli taşıyor olmam değil.” (K15)

Bilginin deneyimlerle ve eylemliliklerle sürekli yeniden inşa ediliyor olması, ağın etkileşimli çeşitliliğinin dinamik bir yapıyla gelişmesini sağlamaktadır. Alternatif gıda ağları, katılımcıların duygularına hitap eden, kişisel gelişimlerini destekleyen çok yönlü ve dinamik olma nitelikleriyle tanımlanmaktadır.

“Bizim teorik perşembe toplantılarımız oluyor, mükemmel katılmıyorum ben ama bir şeyler okuyup onların üzerinde tartışmak, konuşmasak da dinlemek konuşan insanları, iyi oluyor. Sadece satış değil; bilgi alışverişi, deneyim alışverişi, hep aktif olduğu için çok değerli buluyorum. O yüzden de kooperatifteyim ve olmaya devam edicem gibi.” (K13)

“Çok fazla insanla tanışıyorum, çok fazla değerli bilgi ediniyorum, bu da beni çok besleyen bir şey ben sadece gıda olarak değil ruhum da besleniyor gerçekten. Çok yönlü beslendiğim bir ortamın içindeyim diye hissediyorum. Acısıyla tatlısıyla.” (K22)

Yukarıda örneklendirilen çeşitli motivasyonlarla gıdanın ortaklığı temelinde bir araya gelen katılımcılar için bu ağlar birbirinden öğrenme mekanlarına dönüşmektedir. Alternatif gıda ağları, “bir geçiş, bir öğrenme yeri, bir bilincin uyanma süreci gibi” (K11) dir. Grasseni ve arkadaşları (2013: 11), İtalya’daki dayanışma temelli satın alma grupları (GAS) üzerinde yaptıkları çalışmadan yola çıkarak, topluluğa katılma motivasyonları ile topluluğa dahil olduktan sonra kazanılan sonuçlar ve amaçlar arasında bir “tutarsızlık” olduğunu vurgulamaktadır. Bireysel motivasyonlar her ne kadar “bencilce” olsa da katılım, sosyal ve politik bağlamda daha kapsamlı amaçlara ilişkin bir farkındalıkla sonuçlanmaktadır. Bireysel bir ihtiyacı karşılamaya yönelik gelişen motivasyonlar, başlangıçta olduğu gibi kalmamakta, süreç içinde katılımcıların kazandığı deneyimlerle yeni amaçları üretmeye imkân tanımaktadır.

“Hikayeleri dinlediğinde görüyorsun, ya bir çocuğu olmuştur, çocuğumu sağlıklı nasıl beslicem diye düşünüp gıda topluluklarını bulmuştur, insanlar genelde hayatındaki bir şeyden yola çıkarak gıda topluluğuna gidiyorlar. Bir enginarın salatallığın tadına baktıktan sonra o tadı aramaya devam edecek ve onu ararken de başka amaçlar edinecek.” (K11)

Ağların etkileşime imkân tanıyan dinamik bir yapıyla işliyor olması, katılımcıların ağla ilişkileneceklerini sağlayan birincil motivasyonlarının/pragmatik gerekçelerinin zamanla öncelikli amaç olmaktan çıkmasına, bunun yerine topluluk olmanın ve dayanışmanın öncelikli hale gelmesine yol açmaktadır. Sağlıklı gıda tüketmek gibi bireysel motivasyonlarla bir araya gelen katılımcılar, topluluk olmanın gereği olarak güven ve dayanışmayı inşa ettikçe, yeni amaçlar ve motivasyonlar kazanmaktadır. Bununla birlikte, ağların kadın üreticilerle dayanışması temelindeki amaçlarının söylemsel düzeyde kalmayıp pratiğe dönüşmesi, kadınların ağlarla bağ kurmasını güçlendirmektedir. Alternatif gıda ağları, *etkileşim* ve *dinamizm* niteliklerinin dolaşıma sokulduğu bir süreçte geliştiği zaman topluluk üyelerinin bireysel motivasyonları süreç içinde topluluk temelli motivasyonlarla değişebilir ve bunun sonucunda, *ortaklaşma* ve *dayanışma* temelinde topluluk olmak öncelikli hale gelebilir:

“İşin en başında bir hayli zordu grup enerjisi oluşturmak. Gruptaki diğer arkadaşlar birbirini tanıyormuş, ben dışarıdan idim bilmiyordum. Ben İstanbul’dan gelmedim. Bir arkadaşım da İstanbul’dan, Yeryüzü Derneği gönüllüsüyüz ikimiz de. Hatta şöyle bir şey oldu ilk dağıtımda; paraları peşin almak istedi bir arkadaşımız. Ya dedim olur mu, fazla gelecek eksik gelecek onunla uğraşılır mı sonra öderiz dedim. Nerden bulayım ben sizi dedi. İnanılır gibi bir reaksiyon değil. Nasıl yani ben bu işi bu insanlarla nasıl yapcaz filan diyordum. O günden bu güne müthiş bir değişim var. En başta bu vardı mesela bırakın topluluğu dayanışmayı kafadan ben sana niye güveniyim havası vardı. Bu beni baya üzmüştü yani. Hiç aklıma bile gelmicek bi şey. O noktadan şu ana müthiş bir dayanışma ruhundayız.” (K16)

“Başta kooperatife katılma konusunda istekli olmayan arkadaşlarımız şu an görev alma noktasına geldiler. Kadın arkadaşlarımız mesela kadın kooperatifleriyle bağ kurunca da yalnız olmadıklarını görüyorlar. Ben bütün bunların karşılıklı etkileşimli dönüşümlere yol açtığını düşünüyorum.” (K4)

Ağa dahil olmak, somut ve pragmatik temellerle ortaya çıkmış görünse de ağın içinde yaşanan deneyimler ve sorgulamalar, ağın içinde kalmaya devam etme motivasyonu dönüştürmektedir. Esther Veen’e (2012: 372) göre bu durum, katılımcıların motivasyonlarının “düşünümsel” olarak değerlendirilmeye elverişli olmasıyla ilişkilidir. Araştırmacı, düşünümselliği gıdaya ilişkin davranışların ve tutumların bilinçli kararlarla ortaya çıkması bağlamında tanımlamaktadır. Veen’in belirttiği ve alan araştırmasında da karşılaşıldığı üzere, katılımcıların ağlarla ilişkilenecekleri pragmatik bir gerekçeye dayansa da bu gerekçenin arka planında, çevresel sürdürülebilirliği destekleyecek tüketim alışkanlıklarına sahip çıkan etik tüketicinin etkisi vardır. Gezegenin sürdürülebilirliğini gözetken bu tüketim alışkanlıkları ve katılımcıların toplulukların etkileşimsel yapısından kaynaklı edindikleri deneyimleri sonucunda, katılımcıların bireysel motivasyonları süreç içinde topluluk temelli ve sosyo-politik gerekçelerle bağlantılı olarak değişime uğramaktadır.

“İnsanlar bir taraftan da belli konularda ses çıkarmak ya da eylemde bulunmak istiyor ancak bunu kendi öznelliklerinde yapmıyorlar. Bizim dayanışma hedefinde zaten bulanacağımızı bildikleri için, İzmir depreminde olduğu gibi, gelip bizden kaşar alıyorlar ve böylelikle dayanışmaya destek vermiş oluyorlar. Kooperatif, insanların dayanışma biçimlerinin kurulmasında bir motivasyon sağlıyor. Alışveriş mantığıyla gelmeyip o dayanışma bütçesine katkı sağlamak için herhangi bir şey alan insanlar oluyor mesela.” (K4)

“İlk dönemlerde kooperatifin aktif olması için üye oluyorlardı şimdi ise bu alışkanlığın devam etmesi ve dayanışmayı güçlendirmek için üye oluyorlar, bir de ortamın sunduğu olanaklar insanların kooperatife üye olmasını sağlıyor.” (K14)

“Profil, aynı zamanda ülkenin gidişatından çok rahatsız. Bizden bir paket olarak destek vermeyi bizimle dayanışmayı önemsiyor.” (K3)

Tarım-gıda sistemindeki toplumsal risklerin görünür hale gelmesinin sonucunda ortak endişelerle bir araya gelen katılımcılar için alternatif gıda ağları, endişe duygusunu “dayanışma”, “ortaklaşma”, “ihtiyacını tatmin etme” ve “rahatlık ve keyif” söylemlerine dönüştüren mekanlardır. İnsanı, hayvanı ve doğayı sömüren, biyoçeşitliliği azaltan ve zehirli kimyasallar içeren modern tarım gıda sisteminden duyulan “endişe”nin yerini; katılımcıların “rahatlık ve keyif” temelinde anlamlandırdığı duyguları almıştır. Bu durum insanları bir araya getiren duygunun dönüştüğüne, insanların duygusal açıdan “tatmin” olduğuna ve toplumsal ihtiyaçlarını karşıladığına işaret etmektedir. Ağlar, bireylerin toplumsal sorunlar karşısında

“yalnız” olmadığını ortaya çıkarmakta ve endişe ve rahatsızlık temelinde ifade edilen sorunlara karşı “birlikte hareket etme” bir başka deyişle, topluluk temelli hareket etme motivasyonlarını yeniden üretmektedir.

“Nasıl zehirlendiğimle yüzleştım. Bazen bir bilgi gelir sana yüzleşmek istemezsin. Nasıl değıştireceğini bilmediğin için eski hayatına devam edersin. O yüzleşmeyi çok güzel yaşadım, Bunu nasıl yapman gerektiği konusunda yalnız olmadığını fark ediyorsun. Yalnız değilsin ve birlikte bir şeyler yapabiliyorsun. Bir tane dağıtım yapsan bile bu önemli. İlk başta dediğim gibi çok zorlandım. Ben biraz da duygusal olduğum için belki kaygı duyan insanlarla birlikte olmak beni rahatlatı. Bir gerginliğimi aldı. Kurumsal olmadığımız için bazı şeyler yavaş ilerliyor ama o işi yapmaktan keyif alıyoruz. O topluluğun içinde var olmaktan keyif alıyoruz.” (K8)

“Evet işimiz var ama bizi insan olarak tatmin eden başka şeylerle de uğraşmak zorundayız.” (K17)

“Tek başına mücadele vermek çok zor bir şey. Yanında birtakım insanların olduğunu bilmek çok rahatlatıcı bir duygu.” (K21)

Katılımcılar, ağla ilişkilenmelerinin sonucunu, duygularına referansla anlatmaktadır. Ağın heterojen yapısının getirdiği etkileşimli çeşitlilik, katılımcıların duygularını rahatlıkla ifade etmelerini sağlayarak, duygusal bir kapsayıcılık sağlamaktadır.

“Etkileşimi biz eğer hiç kimsenin hiç kimseye mikro iktidar kurmadığı yatay bir şekilde öretilirsek duygusal olarak da oradan yükselmiş ve motive olmuş ayrılıyor.” (K9)

“Bir sıkıntıda derdimde hemen oraya yazıyorum, illa bir kişi çıkıyor. Bir şekilde hallediliyor. İyi ki varlar. İnsan sosyal bir varlık, dayanışma da bir ihtiyaç. Onun tatmin edilmesi gerekiyor [...] Pandemiye kafayı yedim herhalde bu gıda topluluğu olmayaydı ben. En çok onlarla yazıştım, herhalde onlar da aynı şeyi söyler mi bilmiyorum. Ama ... da mesela bir yerde öyle demişti, kendimi en rahat hissettiğim topluluk demişti. Birlikte çok candan bir şeyler yapmaya uğraşıyoruz.” (K16)

Topluluk içi ilişkilerde mikro iktidar ağlarının yerini etkileşimli ve duygusal kapsayıcı nitelikleri yüksek bir ilişkilenme biçimi aldığında yaşanan deneyimler de bu duygusal içermelerin öne çıkarıldığı bir bağlamda aktarılmaktadır.

“Çok karışık duygular, neredeyse bir hayat sorgulamasına dönüşüyor. Hayatımın ikinci yarısının sorgulanmasıdır bu benim için. İkinci yarıyından sonra girdim bu çabaların içine. Dostluklar vardı, birliktelikler vardı, bazıları bitti bu süreç içerisinde bazıları çatışmalarla devam etti üzücü süreçler ortaya çıktı onun ötesinde yorgunluklar hayal kırıkları, bunlara emek verirken hayatımızın başka alanlarından sevdiğimiz şeylerden bazen aile ve çocuk da dahil olmak üzere, yeterince ağırlık veremediğimizi düşünmek, onlarla birlikte başladığımız yola şehre geri dönüp yenilmişlik duygusunu yaşamak hepsi birden yani. Ama diğer taraftan bir şeyleri hala devam ettiğini bir temelin oluştuğunu, hayata karıştığımızı fark etmek, ayakta olduğunuzu görmek çok tatmin edici, çok mutluluk verici. Çok yönlü bir şey.” (K5)

“O kadar keyifli bir şey ki bu ben kendimi burda keşfettim son iki üç yıldır.” (K3)

“A tek değilmişim falan diye hissettim. Bir bütünün parçası olduğumu ve senin gibi çabalayan insanların olduğunu hissetmişim. Belki ütöpik olabilir ama belki değişebilir mantığında biraz daha umutlu, umut veriyor aslında. Bi şeyler belki değişebilir. Belki zor olacak, 30 sene alıcak. Bunun en başından bir parçası olmak çok güzel bir şey. Değiştirmek dönüştürmek. Keyifliydi.” (K19)

“İnsanlar burda o kadar mutlu oluyor ki ben onun fotoğrafını çektim zaten.” (K11)

Etkileşimlerle, ağa sürekli dahil olan ve ağdan çıkan insanlarla sürekli değişen ve gelişen bir hareketin içinde bulunmanın katılımcılar için önemli bir motivasyon kaynağı olduğunu belirtmek gerekir. “Hareketin bir parçası olma” duygusu, katılımcıların (K13, K14, K19) bu ağların içinde yer almaya devam etmesi için önemli bir nedendir.

“Bir kere umudum var benim. Kooperatiflerin büyüceğine ve İstanbul’u fethedeceğine inanıyorum ve bir parçası olmak istiyorum bunun. Zaten inanmadıkça, orda bulunmanın da bir anlamı yok gibi. Bir direniş içindesin bakılınca aslında. İnanmıyorsan neden orada bulunasın ki!” (K13)

Mevcut paradigmanın yarattığı sorunlardan dolayı rahatsızlık duyan, endişe hisseden ve buna karşı bir şey yapmanın ihtiyacını ve sorumluluğunu taşıyan katılımcılar için alternatif gıda ağları, hayatta bir şeyleri değiştirme motivasyonuna işaret etmektedir. Katılımcılar, ağda kalmaya devam etme gerekçelerini “eyleyerek öğrenme, bir hareketin içinde olma, bu hareketle birlikte dönüşme ve bunu çevresindeki insanlarla paylaşma” bağlamında ifade etmektedir. Zorlukların farkında olarak ve zorluklara rağmen bir şeyleri yapmaya devam etmek, “bir şeyleri değiştirebilme olasılığı”nın (K24) gücünden kaynaklanmaktadır. “Hayatın olduğu şekliyle kalacağı” (K24) fikrinin rahatsız edici ve kaygı verici olduğu gerçeğine karşı alternatif gıda ağları, katılımcılar tarafından olumsuz duyguların olumlu duygulara dönüşebildiği mekanlar olarak tahayyül edilmektedir. Bu topluluklar aracılığıyla, modern toplumun riskleri karşısında izole edilmiş atomize bireyin yerini kendini “daha az yalnız” (K2, K4, K8) hisseden katılımcıların (K4, K8) duyguları ve deneyimleri almıştır. Piyasada “tek başına” “kolaylıkla” hareket eden tüketiciler, topluluklara dahil olduktan ve topluluk kültürünü içselleştirdikten sonra “farkındalıkla” hareket eden *etik üreticilere* dönüşmektedir. Sürekli ve yoğun bir halde işleyen hâkim tüketim paradigmasına karşı, toplulukların “panzehir” (K9) olması, topluluk içindeki tartışmaların içeriği ve niteliği ile bağlantılıdır. Bu tartışmalar, üreticilerin gıdanın üretim süreçlerinden ve üreticinin sorunlarından haberdar olması için *dalga dalga/halka halka yayılan* uygun ortamlar yaratmaktadır. Topluluk olma, birbirini gözetme ve geliştirme halinin yaygınlaşması, katılımcıların da ifade ettiği gibi düz bir çizgide, ilerlemeci bir şekilde gerçekleşmese de “bir şeylerin değiştiğini görmek” katılımcıların bu ağın içinde kalmaya ve

eylemeye devam etmeleri için önemli bir motivasyon kaynağıdır. Alternatif gıda ağlarıyla ilişkilenen kadın üreticinin aile içindeki konumunun değişmesi veya üreticilerin endüstriyel üretimden agroekolojik üretime geçiş yapması gibi örnekler bağlamında katılımcılar, üreticilerin hayatına “dokunmanın” önemine işaret etmektedir.

“Evde kadın para kazanınca evdeki konumu değişiyor. Kadın para kazandığında çocuğuna harcıyor kocasının karşısında konumu değişiyor. Mesela Manisa Gördes’te bir kadın kocasıyla birlikte tarım yapıyor, üç tane çocuğu var. Biz [...]’ye kornişon turşusunu yaptırdık. Aradım dedim, [...] senin kendi hesabın olması gerekiyor. Ziraat bankasından hesap açtır, parayı oraya yatırırım. Ertesi gün parayı gönderdim, bana dedi ki bu benim hayatımda kazandığım ilk para. Şimdi gidip eşimle eve buzdolabı alıcaz dedi. Ben inanılmaz duygulandım. Arkadaşlarıma anlattım, “Biz hiçbir şey başaramasak bile o kadının evde oturuşu değişti”. Bunu ben aldım, ben yaptım o turşuları dicesek. Başka örnekler de yaşadık böyle.” (K3)

“Köye bir çağrı yaptık. Tabi onlara bir ücret ödeyecektik ve onlar da daha önce ücretli bir işte hiç çalışmamışlardı. Bir tanesi de muhtarın eşi. Hatta köyden muhtara demişler, kadın çalışır mı hiç diye. Kadınlar yok dedi, biz çalışcaz. O yıl üç kişi, bir asıl çiftçimiz iki de kadın çiftçimiz ona yardımcı olarak yol aldık. Kadınlar bu işi çok iyi biliyor. Çiftçilik onların temel uğraşı. Daha önce de gelecek yıl onlar kendi bahçelerini yaptı, organik sertifikalarını aldılar bizim aldığımız şirketten. O yıl da Ayrancı’da organik pazar kurulmuştu ve onlar organik pazarın üreticisi oldular. Hayatları çok değişti. Organik pazar sayesinde emeklerinin karşılığını alır oldular. Orada dostları oldu, birbirlerine destek oldular.” (K6)

“Ben çiftçi değilim, ailemden kimse çiftçilikle geçinmiyor. Ama ben bu 1 yıllık süreçte bile bir şeyler öğrendim. Şimdi aynı köyden başka bir üretici de kargoyla ürün göndermeye başladı. O kadar mikro şeyler ama bizim hayatlarımızda o kadar önemli şeyler yarattı ki. Çok mutluyum.” (K17)

Katılımcılar, alternatif gıda ağlarıyla ilişkilennemelerinin sonucunu, kendi bireysel dönüşüm anlatıları ile bağlantılı aktarmaktadır. Ağların dinamik ve etkileşimsel yapısı içinde bir öğrenme sürecine işaret etmesi, dönüşümün ağların ve katılımcıların kendi bireysel gelişimlerinin kesişiminde yaşandığını vurgulamaktadır. Bir katılımcı bu dönüşümü hem kendinin hem de diğer topluluk üyelerinin akademik ilgilerinin değişmesi bağlamında örneklendirmiştir. Topluluk içindeki pratiklerin ve deneyimlerin bu süreç içinde akademik yazına katkı sağlayacak bir yere evrilmesi katılımcının da (15) ifadesiyle bir “kazanım”ır. Katılımcının kendisi ve bazı topluluk üyeleri, topluluklarda pratik etmeye önem verdikleri “topluluk destekli tarım”, “katılımcı onay sistemi”, “agroekoloji ve gıda egemenliği” konularını akademik çalışmalara dönüştürmüştür. Topluluklardaki eylemlilikler; akademik bir ilgiye dönüşebildiği gibi, bazen de katılımcıların kendi bireyselliklerini ve hayata bakışlarını etkileyen deneyimlere yol açmıştır.

“Ben kendi kişisel yolculuğumda çok yol kat ettim. Her şeyi bildiğimi zannediyordum. Şu an hiçbir şeyi bilmediğimi öğrendim. O yüzden benim açımdan çok keyifliydi. İkincisi çok fazla dost yoldaş kazandım. Bazılarıyla yolumuz ayrıldı bazılarıyla yolumuz hala devam ediyor. Bu çok kıymetliydi. Üretici ziyaretine gitmek 3-4 günlüğüne. Arabalara doluşmak, çadırlarda kalmak. O kadar keyifliydi ki, o kadar çok insanla o kadar güzel vakit geçirdim ki ve sonra kentte yaşarken hiç temas edemeyeceğim üreticilerle arkadaş olmak telefon mesafesinde olmak, beraber aynı dertleri duymak, karşılaştığında kucak dolusu sarılmak. Bunlar çok kıymetli benim şahsi yolculuğum açısından.” (K9)

“Çok güzel bir soru. Ben aynı zamanda kütüphaneciyim, bütün emeğimi, Boğaziçi’nde çalışmanın dışında, Büköör’ü harcıyorum. Elinizde somut bir şeyleri tutmak var ya, var olmak, Boğaziçi’ndeki bu kooperatifle birlikte oldu. Biz orda dostluğu geliştirdik, insanlarla bir araya gelip bir tek ürün alıp vermek değil yani, orda bir dostluk gelişti, başka bir hayat gelişti, orda başka sorgulamalar oluşmaya başladı. O çok önemliydi bizim için ve bunu başardık. Bizim amacımız da buydu, tüketici gelsin raftan ürününü alsın çıksın gitsin değil. Karşılıklı iletişimi gerçekleştirdik. Birlikte karar vermek, birlikte değerlendirmek. Birlikte geleceği inşa etmek, biz aslında geleceği inşa etmek istiyoruz. Ve bu inşada bir yol aldığımızı düşünüyoruz.” (K14)

Katılımcıların açıklıkla ifade ettiği gibi, alternatif gıda ağları, katılımcıların gündelik hayatlarını etkileyen *gelip geçici* bir ilişkilene olmanın ötesinde kendi bireysel hayatlarını sorguladıkları bir deneyim ve ilişkilene alanıdır. Çeşitli görüşten insanlarla ortak bir kaygı etrafında bir arada durmak, katılımcılar için “iyileştirici” (Cristiano vd., 2021: 96) bir anlama sahiptir. Alternatif gıda ağlarında yaratılan modellerin geri dönüşleri, fiziksel ve psikolojik bağlamda “önleyici” ve “kendi kendini iyileştirici” etkilere sahiptir. Toplumsal bağların sarsıldığı ve neoliberal gıda rejiminin yıkımlarına karşı insanların “tüketici” olarak sorunlarla “tek başına” bırakıldığı bir çağda, gıda ağları, yeniden toplumsallaşmalar bağlamında yeni sorular ve yeni yanıtların peşine düşmektedir.

“Hele dünyanın, Türkiye’nin politikalarının böyle olduğu bir zamanda topluluk çok iyileştirici insanlar için. Bir güç veriyor. Gücün yanında bir his var o sarılmanın arkadaş olmanın. Beraber iş yapmanın, beraber iş yaparken insanların birbirine saygılı davranmasının doğrudan demokratik davranmasının herkesin birey olmasının.” (K2)

Katılımcıların özenle vurguladığı gibi, ağın içinde gelişen dostluklar, arkadaşlıklar ve yakın ilişkiler bu kolektif yapıların dayanışma ve ortaklaşma duygusunu yansıtmaları anlamında önemli bulgulara işaret etmektedir. Türeticilerin kendi aralarında ve üreticilerle karşılıklı geliştirdiği ilişkiler, bu ortaklaşma duygusunun sonucudur. Hâkim piyasa anlayışının ve onun belirleyicileriyle oluşan neoliberal gıda rejiminin içinde veya karşısında rekabete dayalı olmadan, alternatif bir toplumsallık inşa etme düşüncesi, katılımcıların geliştirmek için çabaladıkları bir imkana işaret etmektedir.

3.5.4. Alternatif Gıda Ağlarının Yönetimi: ‘Yataylık’, ‘Kendi Kendine Örgütlenme’, ‘Katılımcılık’

Katılımcıların çeşitli arayışlarla, karşılaşmalarla ve deneyimlerle oluşturduğu gıda temelindeki toplumsal örgütlenmeler; işleyişi ve yönetimi göz önüne alındığında gıda dışındaki alanları da etkileyebilecek yeni potansiyeller yaratmaktadır. Katılımcılığın, gönüllülüğün, konsensüsün ve açık iletişimin geliştirilmeye çalışıldığı gıda ağlarında, hiyerarşik ve merkezi olmayan bir ağ örgütlenmesi tahayyül edilmektedir. Bu ağlar, “sağlıklı ve doğal gıda” temin etmeyi amaçlamanın ötesinde gönüllülerin aktif katılımına dayanan demokratik bir işleyişin pratik edildiği toplumsal örgütlenmelerdir. Alternatif gıda ağlarının işleyişi ve yönetimi “işleyiş modelleri”, “çalışma düzeni”, “karar alma mekanizmaları”, “gönüllülerin birbirleriyle aralarındaki iletişimleri” çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu bağlamda, ağların *demokratik yönetime, kolektif karar alma mekanizmalarına ve katılıma* ilişkin potansiyelleri değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamına dahil edilen alternatif gıda ağları; kooperatif, topluluk, kooperatif girişimi, ağ ve kolektif olmak üzere çeşitli örgütlenme modelleri denemektedir. Bu modeller, birbiri arasında geçişkenlik sağlayan ve bu nedenle sabit olmayan kategorilerdir. Ağlar; bir dayanışma ağı biçiminde örgütlenmiş olmaları ve demokratik ve katılımcı bir işleyişi ilke edinmeleri bağlamında ortaklaşmaktadır. İş tanımlarının oluşumundan aralarındaki iletişim türlerine kadar pek çok konu ve pratik, süreç içerisinde tasarlanmakta, tartışılmakta ve eyslenmektedir. Değiştirilemez ve sabit sorumluluklar ve işleyişlerden ziyade açık bir katılımcılıkla dönüşüme açık bir yönetim anlayışı geliştirilmeye çalışılmaktadır. Katılımcıların anlatılarında da ortaya çıktığı gibi *çoğulcu, sorumlulukların dağıtıldığı ve gücün merkezleştiği* bir işleyiş süreci ve topluluk yönetimi tarif etmektedir. Bu yönetim süreci ve işleyişi yatay örgütlenme veya kendi kendini yönetim-özyönetim (self management) ve otonomluk kavramları temelinde analiz edilmiştir.

Alternatif gıda ağlarının kendi öz gücüyle hareket etmesini sağlayan temel etkenlerden biri, ağın içindeki işlerin gönüllü emekle yapılmasıdır. İşleyiş için gerekli eylemler; “birimler”, “komiteler”, “komisyonlar”, “gruplar” veya “kurullar” şeklinde farklı adlandırmalarla kategorize edilmektedir. Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak “ürün ve üretici birimleri, satış pazarlama komitesi (görsel hazırlama, kurumlarla görüşme, sosyal medya yönetme, personellerle görüşüp sosyal sorumluluk projesi yapmak isteyenlere danışmanlık), operasyon lojistik komitesi, mali işler komitesi, ziraat mühendislerinin ve gıda mühendislerinin içinde yer aldığı tarımsal üretimle ilgili uzmanlar grubu” (K3), “atölye çalışmaları ekibi, mali ekip, sosyal medya ekibi” (K4), “koordinasyon birimi, mali işler birimi, üretici ile ilişkiler birimi, arşivleme

birimi (yönergelerin, toplantı notlarının ve formların bir araya getirilerek kaydının tutulması), teknik birim, sosyal medya ve iletişim, örgütlenme ve eğitim birimi” (K13), “moderasyon ekibi ve moderasyon destek grubu” (K17) gibi çeşitli isimlendirmeler altında, bir ağ yapısının organize edildiği görülmektedir. Genel işleyiş için gerekli birimlerin yanı sıra, ağın ihtiyaçları temelinde organize edilen ve belirli aralıklarla işleyen “etik kurul”, “arabuluculuk” ve “kadın birimi” gibi çalışma grupları mevcuttur. Yerel ihtiyaçların ve topluluğun öz dinamiklerinin hayli belirleyici olduğu alternatif gıda ağlarında, ağların işleyişi de buna paralel olarak farklılaşmaktadır. Yukarıda ifade edildiği üzere ağın işleyişini belli kategoriler halinde organize eden gruplar olduğu gibi bu işleri “sorumluluk” temelinde gruplandıran veya herhangi bir birim veya komite altında olmaksızın ihtiyaca göre belirleyen ve duruma göre “tavır alan” gruplar da bulunmaktadır. Ancak işleyişteki bu farklılığı keskin sınırlarla ayrılmış kategoriler halinde düşünmemek önemlidir. Çünkü *ismi belirlenmiş* bir işleyişin mevcut olduğu topluluklarda da *ihtiyaca göre tavır alma* hali ortaya çıkabilmektedir. Dağıtım zamanında kooperatif gönüllüsünün aracını kullanmak, bir ihtiyaç karşısında topluluğun geliştirdiği çözüm önerilerinden biri olabilir. Bu işleyiş, bir süreklilik taşıyabildiği gibi, devamında farklı modellere veya işleyişlere dönüşme potansiyeli de taşıyabilir. Katılımcıların zamanlarının uygunluğu gibi yetenekleri ve kapasiteleri, işleyişe dahil olmalarında belirleyici olmaktadır. Ağın içindeki “ürün siparişine çıkacak ürünlerin tespiti”, “muhasabe”, “satış ve dijital altyapıların geliştirilmesi” şeklindeki sorumluluk alanları, “herkesin kendi yetenekleri ölçüsünde belli alanlarda öne çıkarak” (K5) paylaşılmaktadır. Sorumluluklar ve görev alanları, “liste güncelleme, üreticiyle iletişim, üreticilere ödemelerin yapılması, lojistik işler, siparişlerin verilmesi, kolilerin açılması, temizlik” (K11) veya “ürün sorumluluğu, baraka satış nöbeti, hesap işleri sorumluluğu, temizlik şenliği sorumluluğu, sosyal medya ve duyuru sorumluluğu” (K14) olarak farklı şekillerde belirtilmektedir. Katılımcıların anlatılarının da ortaya koyduğu gibi, alternatif gıda ağlarında işleyiş, gıda ürünlerinin kooperatife veya dağıtım noktasına gelmesi sürecinde ve sonrasında yoğunlaşmaktadır. Üretici ziyaretleri ve üreticinin üretim sürecine destek aktiviteleri işleyişin bir parçası olarak kabul edilmesine rağmen gerçekleşme sıklığı göz önüne alındığında gıda dağıtım süreçlerinin daha ön planda yoğunlukla ve düzenli olarak işlediği ve yönetildiği görülmektedir. Araştırma kapsamına dahil edilen inisiyatiflerde “profesyonel çalışan”ın olmaması, gönüllülüğün ortak bir ilke olarak kabul edildiğini göstermektedir. Gönüllülük, alternatifin inşasında önemli bir başlangıç noktası olarak kabul edilen otonom olma veya diğer bir deyişle kendi kendini yönetme (self-management) sürecinin beraberinde getirdiği bir kavram (Homs vd, 2021: 110; Alberio ve Moralli, 2021: 449) olarak düşünülmektedir. Dışarıdan kontrole veya herhangi bir danışmanlığa gerek duymadan

topluluğun kendi ihtiyaçlarını karşılamasını ifade eden özyönetim, agroekolojik işbirlikçiliğinin temellerinden biridir (Homs vd., 2021: 102). “Herkesin kendi işini kendisinin yaptığı” (K16) bir işleyiş tarif edilmektedir. Gıda inisiyatiflerinde gönüllü olan katılımcılar, bu süreci “yataylık”, “yatay siyaset” ve “yatay işleyiş” olarak tanımlamaktadır. Yatay örgütlenmelerde, bilginin tek bir aktarıcısı olmadığı için *bilgi*, topluluktaki her üyenin katkısına ve katılımına açık bir şekilde oluşmaktadır. Alternatif gıda ağlarının işleyişi, merkezi bir formda büyümeye karşı, her yerelin kendine özgü benzer modelleri üretmesi yoluyla gelişmeye dayalıdır. Bir gıda topluluğunun ya da gıda kooperatifinin merkezde yer alarak şubeleşmesi, alternatif gıda ağlarının yatay işleyişi bağlamında esastan çelişkili kabul edilmektedir. Bu nedenle ağların büyümekten ziyade çoğalması amaçlanmaktadır. Gıda toplulukları içinde, bu süreç “yumurtlama” olarak ifade edilmektedir.

“Düzenli gıda temin eden insan sayısı 50’ye ulaştığında yeni bir topluluk kurma gibi, yumurtlama diyoruz işte biz ona. Mesela işte, Konyaaltı. Ya da doğu Antalya, batı Antalya gibi birkaç topluluğa bölünme gibi bir hedefimiz var.” (K2)

Topluluğa katılan her gönüllü, topluluğun işleyişini devam ettirmekte temel bir aktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Dışarıdan dayatılan veya öğrenilen bilgi formlarının aksine alternatif gıda ağlarında bilgi, her gönüllünün katılımıyla gelişen ve dönüşen dinamik bir niteliğe sahiptir. Geçmişteki örgütlemelerden farklı olarak bu ağlarda *ortaklaşmayı*, *dayanışmayı* ve *eşit ilişkiyi* yükseltmeye yönelik bir eğilim vardır. Toplulukların sürdürülebilir olması ve gelişmesi için gönüllülüğün ve yataylığın yanı sıra işleyişin otonom niteliği de önemlidir.

“O dayanışmayı o yardımlaşmayı o geleneksel imece kültürümüzü geri getirmeye çalışıyoruz biz. Bu zaten imece kültürü tarlada çıkmış. Birbirinin tarlasını ekip biçerek çıkmış. Biz gıdayla uğraşıyorsak o imece kültürünü köklerimizden dallarımıza yapraklarımıza tekrar çıkarmamız gerekiyor. Buna özen gösteriyoruz. Topluluk olduğumuz için de unutana öteki hatırlatıyor. Taşıyıcısı bir kişi olmuyor yani.” (K9)

“Geçmişte örgütlenmelerde hep dikey yapılanmalar vardı. Tepeden birileri söyler diğerleri yapar tabandan gelen istekleri dinleyen organizasyonlar vardır dinlemeyenler vardır. Yapılanmalar artık giderek dayanışma ağlarına dönüşmeye başladı ve herkes bir katkı veriyor ve herkesin o verdiği katkıyla ve iş birliğiyle ivme kazanıyor hareket.” (K22)

“Zaten anti otoriter, yatay her şey. O yüzden onu kontrol etmek bizim derdimiz olmamalı. O şey kendi kendine devam edebilmeli. Bir sistem parçalarını sürekli kendisi yenileyerek ömrünü devam ettirebiliyorsa, o zaman sürdürülebilirdir.” (K11)

Merkezileşen ve merkezileştikçe hiyerarşik yapısı artan *büyüme* temelli ana akım modellerin karşısında yatay işleyiş ilkelerini benimseyen alternatif gıda ağlarında merkezsizleşmek ve hiyerarşik gücü dağıtmak amaçlanmaktadır. Katılımcıların “yumurtlamak” olarak tanımladığı bu süreç, İtalya’daki “Gasistas” ların anlatılarında “tomurcuklanma”, “aşılama” veya “tohum atma” olarak ifade edilmektedir (Grasseni vd., 2013: 10). Alternatif gıda ağlarının yaygınlaşması; verim, rekabet ve kazanç odaklı büyüme modellerinin aksine gücün dağıtılmasını hedefleyen eşitlikçi, ortaklaşmacı ve dayanışmacı süreçsel bir genişleme bağlamında tartışılmaktadır. *Yerelleşmeyi* ve *yer temelli büyümeyi* vurgulayan bu süreçte merkezden büyümekten ziyade yatay işleyişin farklı yerelerde uygulanmasına ilham olacak bir yaygınlaşma eğilimi ve tercihi ortaya konulmaktadır. Büyüme ekonomisine dayalı meta anlatıların öngördüğü ölçek büyütmenin karşısında, alternatif gıda ağlarında, ölçeğin niceliksel olmaktan çok niteliksel temelde gelişmesine önem verilmektedir. Üreticinin iletişim kapasitesinin gelişmesi, agroekolojik üretim yöntemlerinin bilinirliğini yaygınlaşması, ekolojik gıda üretimine ve tüketimine ilişkin farkındalık oluşması bağlamında bir çoğalmadan bahsedilmektedir.

“Diyelim burada güzel bir örnek oluşturuldu, o amaçlara uygun hareket edildi, sonuçlar alınmaya başlandı. Ne olacak? Ben şubeyi açayım diye değil de yanındaki yörendeki artık bu il bazlı mı olur mahalle bazlı mı olur ilçe bazlı mı olur. Yanındaki yörendekine de bunu bulaştırıp ona benzer bir şey oluşturma gibi bir şey olsa daha iyi. Yani merkezi bir şey devasa bir şey olmasındansa lokal kalarak ama her tarafta. Herkese ulaşacak ama tek o şey altında değil, A kooperatifi adı altında değil.” (K1)

“Bu grup içinde açıkça görülen büyümek istiyoruz ama büyümek değil aslında. Çünkü bu tip yapılar büyümmez. Bu tür yapılar yaygınlaşır. Bu tür yapıların büyümesinin önünde öngörölmüş yapısal engeller var. Bilindik anlamda bir büyüme istemiyoruz. Üretim biriminin kapasitesinin artması, merkezileşmesi ve içine işçileri alması ve bir sömürü aracına dönüşmesi. Bunun amacı bu değil ki, baştan beri küçük aile çiftçiliği, insan ölçekli çiftçilik üzerine kurulduk. O yüzden her üretim biriminin kendi emeğinin ve imeceyle oluşturduğu emeğinin ötesine geçmeyecek şekilde kurulan bir üretim yapısı esas bizim için. Ağırlıklı olarak işgücü çalıştırmaya başladığımız andan itibaren artık bu köylü tarzı küçük ölçekli üretim olmaz. Bunu epey içselleştirdiğimizi düşünüyorum hala risklerimiz olsa da. Bu anlamda üretim birimlerinin büyümesi değil kapasiteleri ölçüsünde gelişmesi önemli. Teknik açıdan, sosyal etkileşim açısından, tedarik açısından, iletişim açısından önemli bu tabi. Normal şartlarda arzumuz TADYA’ya daha fazla üreticinin katılması ve benzer modellerin de komşu köyde başka bir köyde ortaya çıkması. Ve böyle oluşumlarla iletişimde olmayı önemsiyoruz.” (K5)

Merkeziyetçiliğin toplumsal ve ekolojik boyutlardaki yıkımlarına işaret eden katılımcılar, alternatif gıda ağlarının yayılmasını ve yaygınlaşmasını (diffusion) yerelin özgürleştiği ve özneleştiği bir bağlamda ele almaktadır. “Bebek adımları”yla / “küçük

adımlar”la (K4) hareket eden ve “çok hızlı düz bir çizgi olarak ilerlemeyen” (K21) bu alternatif işleyiş, yeni ve çeşitli modellere ilham olarak çeşitliliği desteklemeyi öne çıkarmaktadır. Yatay siyasetin ilkeleri temelinde, merkezsiz ve gücün dağıtıldığı bir işleyiş modeli yaratmak, küçük ve yerel kalmakla mümkündür. Bu nedenle katılımcılar sıkça “büyümek istemediklerini” vurgulamaktadır. Edwards ve Espelt (2021: 220-221), aktif katılımcılığa dayalı bir yönetim anlayışı için farklı yerelerde yeni grupların kendi öz yeterlilikleriyle gelişmesini (self-budding) ve küçük kalmasını, alternatif gıda ağlarının ortak bir özelliği olarak belirtmektedir. Ağların ölçek yükseltmeye (upscaling) dair geliştirdiği “replikasyon/kopyalama/bir benzerini” yaratma temelindeki bu metotları, esas olarak hem kapitalizm tarafından *içerimlenmeye* (co-opt) karşı bir direnç oluşturabilir hem de tecrübeli gönüllülerin yeni yumurtlamış inisiyatiflerin başlangıç aşamasına bir süre eşlik etmeleri, katılımcı yönetime ilişkin potansiyelleri ortaya çıkarabilir:

“Bu konu tartışılıyor. Yeni bir topluluk oluştursak mı? Tabi yine teorik etkinlikleri, kamusal etkinlikleri birlikte yaparız. Çünkü tecrübe aktarımı açısından belki önceki topluluktakilerin en az bir yüzde 30’u 40’ı yeni topluluğa geçer diye düşündük hani. İlk defa kuranlar belki işleyişi kolaylaştıramaz. İşleyiş bir haline yoluna girdikten sonra zaten onlar geriye çekilip yeni katılanların daha çok inisiyatif almasını sağlayacaktır.” (K2)

Katılımcılar (K2, K3, K9, K14) gönüllü oldukları inisiyatiflerin işleyişini ve organizasyon yapısını anlatırken “başkanlık”, “liderlik” veya “patronluk” kavramlarının uzağında her gönüllünün birbirinden bir şeyler öğrenebildiği hiyerarşik olmayan “yatay” ve “çember düzeninde bir ilişki” yi (K9) tasvir etmektedir. Etkileşimin önemsendiği bu düzende her gönüllü, eşit söz söyleme ve katılım hakkına sahiptir. Kamusal alanda kooperatiflerin veya toplulukların başkanlarının kim olduğu sorularına maruz kalan katılımcılar için başkanlık; reddedilen veya sadece “kâğıt üstünde” görünen bir pozisyondan ibarettir. Kooperatife ortak olmanın herhangi bir statü ya da ayrıcalık getirmediği, herkesin inisiyatif içinde gönüllü olduğu bir işleyiş ilkesi benimsenmektedir. Kooperatifin başkanının kooperatif gönüllüleriyle birlikte koli hazırladığı (K3) ya da topluluk gönüllüsü bir profesörün yerleri süpürdüğü (K11) hiyerarşisiz bir yataylık ilişkisi pratik edilmektedir.

Yatay ilişkinin kurallarının “el yordamıyla” (K24) veya “doğaçlama” (K4) öğrenildiği bu süreçte, gönüllülük ilkesinin belirtilen amaçlara uygun gerçekleşmesinde zamanla bazı yöntemler ve araçlar geliştirilmiş ve denenmiştir. Gönüllünün zamanının uygunluğuna veya yeteneğine göre işleyen ve gönüllülüğün “kendiliğinden görev alma” (K4) yoluyla gerçekleştiği esnek yapılanmaların yanı sıra, gönüllülüğünün düzenli bir eyleme dönüşmesini sağlayacak araçlar ve yöntemler ortaya çıkarılmaktadır. Bu araçlarla ve yöntemlerle, gönüllülük; “herkesin herkes kadar yapamadığı” (K16) veya diğer bir deyişle “herkesin kendi bireysel gücü” (K18)

ölçüsünde eylediği bir pratik olmanın ötesinde tahayyül edilerek, ağın içindeki katılımcılığı güçlendirmeye dönük olarak planlanmaktadır. “Dönüşümlü sorumluluk” (K22), “eşlikçilik” (K12, K13), “melek gönüllülük” (K11), “sıralı gönüllülük” (K9), “nöbet değişimi” (K18) ya da “rotasyon” (K2, K3, K4, K8, K14) sistemi olarak adlandırılan bu yöntemde, gönüllü emekle yapılan işlerin sürekliliğini sağlamak amaçlanmaktadır. Bu; diğer yanıyla işleyişin demokratikleşmesine de hizmet etmektedir. Belirlenen birimlerin veya komisyonların sorumlularının zaman içinde bir rotasyona tabi tutulmasıyla, işlerin belli kişilerin iktidarına bağlı hareket etmesi engellenmekte; işler katılımcılığa daha açık hale gelmekte ve yapılan işlerle ilgili herkesin fikir sahibi olması sağlanmaktadır. Herkesin “her kademede” (K3) görev almış olması, topluluğa ilişkin verilen kararlarda da *topluluk aidiyetinin* güçlenmesini kolaylaştırmaktadır.

“Düzenli olarak kendini rotasyona tabi tutan, her arkadaşımızın gittiği her alanda öğrenmesini sağlayan bir iş bölümü var. [...] İşi öğrenmek için bir süreliğine ekibe dahil olmak. Örneğin sosyal medya ekibinin işleyişinde yer almak için sosyal medyayı mevcutta yürütenler ile sonrasında görevi devralacak kişiler bir arada işleyişi yürütüyorlar. Her ekibin kendisiyle birlikte öğrenen bir ekibe dönüşmesini planlıyoruz.” (K4)

“Ben Kadıköy’e ilk girdiğimde iletişim birimindeydim. Orada 7-8 ay kaldım. Şimdi koordinasyon birimindeyim burada da altıncı ayımı doldurdum. Biraz daha devam edicem muhtemelen kimse gelmezse. Birimlerde 6-9 ay arasında bulunuyoruz; sonrasında rotasyona girmemiz gerekiyor, herkes her birimde bulunsun yeni şeyler öğrensin ve yeni şeyler katsın diye sürekli değişiyoruz. Çok güzel bir şey.” (K13)

“Bunun için sıralı gönüllülük uyguluyoruz. Diyelim bir gönüllü geldi, diyelim Süleyman arkadaşımız geldi ve Ataşehir gıda topluluğunda gönüllü olmak istediğini söyledi. Peki diyoruz nasıl bir gönüllülük? Ürün mü taşımak istersin, hesaplarla mı ilgilenmek istersin, mail mi atmak istersin, ne kadarlık yaparsın? Biz burda 6 ay öneriyoruz. Süleyman hangi işi üstüne aldıysa o işi 6 ay yapıyor, ondan ricamız ondan sonra gelecek olan diyelim ki Neşe’ye bildiklerini aktarması. Bu sefer Neşe’ye topu geçirmesi. Sıralı gönüllülükle başından sonunu bildiğimiz Süleyman da biliyor yani, bu işe ocakta başladım en son hazırda yapıcım. Onun da vicdanı rahatlıyor. Ben de gıda topluluğu için bir şey yaptım. Bu sefer 2-3 yıl kuluçkaya yatıyor. Sonra tekrar isterse tekrar yapıyor.” (K9)

“Yeni bir gönüllü geldi mesela, o nasıl girecek aramıza, sonra mesela melek gönüllü diye bir şey ürettik o yeni gelene her şeyi anlatıyor, eşlikçi gibi. Sisteme tam gönüllü hale gelmesini sağlıyor.” (K11)

“Tabi bundan önce gönüllü ilk kez geliyorsa, birazcık eğitiyoruz, yanımıza alıyoruz, daha pratik sağlayan insanlar onlara işleyişi gösteriyor.” (K14)

Rotasyon, katılımcıların da ifade ettiği gibi, topluluk içi iletişimi güçlendirme, sürdürülebilirliği sağlama, gönüllülerin birbirini gözettiği ve birbirinden öğrendiği kolektif ve

dinamik toplumsallaşma mekanları oluşturma gibi çeşitli potansiyelleri canlandırmaktadır. Süreç içinde yalnızca tek bir birimden sorumlu olmayan gönüllüler, böylelikle diğer gönüllülerin yaşadığı zorlukların farkında olan aktif katılımcılara dönüşmektedir. Katılımcılığı güçlendiren bu işleyiş aracıyla, süreç içinde gıda yurttaşı olmanın ve gıda demokrasisini uygulamanın potansiyelleri açığa çıkmaktadır. Alternatif gıda ağlarının işleyişine dair gelişen bilgi ve deneyim, inisiyatiflerin kendi içlerindeki pratiklerinin bir sonucudur. Bilgi, topluluğa dışarıdan dayatılacak veya öğretilecek şekilde gelişmemektedir. Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak bu inisiyatiflerde, Freire'nin (1991) "diyalogculuk" yöntemine benzer şekilde derin demokrasi süreçlerinin pratik edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Hiyerarşik bilgi-iktidar ilişkileri sorunsallaştırılmakta ve buna karşı, ağın içindeki insanların birbirlerinden birlikte öğrendikleri katılımcı bir form canlandırılmaya çalışılmaktadır. K2'nin "doğrudan demokrasi"nin uygulanması için bir araç olarak ifade ettiği rotasyon sistemi hem topluluk için hem de toplumsal hayatın pek çok alanı için potansiyeller taşımaktadır. Rotasyon uygulaması, topluluk içi işleyiş dinamik bir yapıya dönüştürerek, içine yeni katılımcıları dahil etmekte işlevseldir. Gönüllülük mekanizması, toplulukların amacına uygun bir işleyiş sürdürülebilir kılmak için, içine yeni gönüllüleri dahil edecek dinamik bir yapı olarak geliştirilmektedir. Bu dinamizm, aynı zamanda topluluğun ilkelerinin ve değerlerinin yeni katılımcılar aracılığıyla devam etmesini sağlamaktadır.

"O kişi hastalansa nolacak mesela bu birincisi. İkincisi, doğrudan demokrasinin hayata geçmesi için herkesin sorumluluk alması, sorumluluk aldıkça, daha çok söz söyleme gücü hissediyor insanlar kendinde. Sorumluluk almıyorsa. Baştan şöyle yürütmüş olsaydık grupta belli başlı tipler var, bunlar her şeyi yürütüyor, siz de gıdanızı temin ediyorsunuz. Arada da takılırsınız gibi bir şey yaratsan o zaman gıda topluluğu bizim oluyor, biz ve onlar diye bir şey oluşacaktı. Biz buna baştan beri dikkat etmeye çalıştık." (K2)

"Üretici komitesinde biz şu an 7 kişiyiz. Ama bu komiteler birbiriyle ilişkili birbirinin işlerine de destek oluyor. Hepsinden de haberdar olmuş oluyoruz, kim nerde zorluk yaşıyoruz onu görüyor." (K3)

Temsili demokrasinin eksikliklerine işaret eden radikal demokrasi; prefiguratif ve doğrudanlık nitelikleri bağlamında alternatif gıda ağlarında bir potansiyel olarak ortaya çıkmıştır. Yataylık, kendi kendini yönetme, otonomluk gibi kavramsal araçlarla ilişkili olan prefiguratif politikalar; dikey ilişkileri, baskıyı ve azınlık gruplar üzerindeki çoğunluk kuralını sınırlandıracak veya azaltacak bir etkiye sahiptir (Wald, 2015: 112). Yataylığın ve otonomluğun inşasını destekleyecek diğer bir adım bu nedenle, kararların konsensüs temelinde alınmasıdır. Kararların "hiç kimseyi dışarıda bırakmayacak şekilde" (K24) ortaklık temelinde alınması sınırlılıkları ve imkanları bağlamında tartışılmaktadır. Oybirliğiyle kararlara varmak,

uygulamada kimi zorluklar barındırsa ve kimi zaman uygulan(a)masa da “ilkesel bir tutum” olarak katılımcılar tarafından özenle belirtilmekte ve korunmaktadır. Konsensüs ilkesini uygulayarak karar almak, zaman gerektiren “yorucu” bir süreç olarak deneyimlenmekle birlikte bu süreçte “kuramı eyleme dönüştürmeye”, “zor sorular sormaya” ve “katılımcıların yaklaşımlarını geliştirmeye” dönük potansiyeller bulunmaktadır.

“Yatay örgütlenmeyi önemseyen bir yapıyız. Kararları vereceğimiz zaman oturup birlikte karar veriyoruz. Üreticiler bir araya gelip oturuyorlar, konuşuyorlar. Herkesin onayı gerekiyor, konsensusla ilerliyor işler. Zorlu da oluyor bazen. Ama zaten köyün öyle bir kültürü de vardı o da bizi mutlu ediyor. Kavga dövüş olur, ama vazgeçmek bizim köylülere özgü değil, iletişim anlamında da öyle. Çok ciddi içinden çıkılmaz durumlarla karşılaştığımız oluyor zaman zaman. İnanılmaz yoruyor, ama herkes için öyle.” (K5)

“Her şeyi oturup konuşabiliyoruz, çok zıt fikirler bile olsa karşıdakinin niyetini bildiğimiz için konuşuyoruz her şeyi.” (K8)

“Gerçekten konsensusla varılıyor bütün kararlara. Göbeğimiz çatlıyor o konsensüs oluşsun diye.” (K11)

“Yatay bir örgütlenme olduğumuz için her gönüllünün söz söyleme hakkı var. Her gönüllünün getirilen gündemi değerlendirme hakkı var. Bir günlük gönüllülüğü olan insanın bile bizde söz söyleme hakkı var, karar mekanizmasına katılma hakkı var. Hiç kimse birbirinden üstün ya da ayrıcalıklı asla değil. Onun için ortak kararla alınıyor.” (K14)

Konsensüs oluşturma süreci, katılımcıların anlatılarının da örneklendirdiği üzere, zaman alan ve gönüllüler için yorucu olabilecek boyutlar içermesine rağmen topluluk ölçeğinde ve bireysel boyutta çeşitli kazanımlara neden olmaktadır. Konsensüs inşa sürecinin kendisi, farklı türden baskı biçimlerine karşı mücadele geliştirilmesini destekleyerek toplumsal cinsiyet eşitliğini güçlendirebilir ve insanların öz yeterliklerini geliştirdikleri bir güçlenme mekanizması yaratabilir. Topluluktaki her gönüllünün fikrini ifade etmesine olanak tanıyan bir işleyişle kararların ortaklık temelinde alınması, bu nedenle, “öz-yeterlik”, “otonomi”, “dayanışma” ve “güçlenme” kavramlarıyla birlikte düşünülmelidir (Wald, 2015: 123). Konsensüs süreci, gönüllülerin birbirlerinin deneyimlerinden ve bilgi birikimlerinden öğrenmelerini ve yararlanmalarını destekleyerek kişisel gelişimi vurgulamakta, topluluk içindeyse yaratıcılık, aidiyet, bağlılık ve ilişkilendirme duyguları yaratmak için kolaylaştırıcı olmaktadır (Lorenzo, 2014: 14). Bununla birlikte kolektif karar alma mekanizmalarının “açık süreçler” olarak pratik edilmesi, grup içi güveninin artmasını desteklemektedir (Moreira ve Morell, 2020: 11). Toplantı notlarının, toplantıya katılamayanlar da göz önünde bulundurularak, mail veya discord kanalı gibi çeşitli yöntemler aracılığıyla, tüm üyelerle, açık ve şeffaf bir şekilde paylaşılması, konsensüs ilkesinin *katılımcılık*, *açık iletişim* ve *aidiyet* gibi değerler ekseninde sonuçlar üretmesine yol açabilir. İşleyişte kullanılan e-tablolar, excell listeleri, Google formlar, discord

gibi araçlar, topluluktaki işlerin daha hızlı ve şeffaf yapılmasını sağladığı gibi, ağlara daha fazla kişiyi dahil etmekte kolaylaştırıcı olmaktadır. Ağların yatay işleyişi, yeni iletişim ve bilişim teknolojileri aracılığıyla etkileşimselliğin ve karşılıklılığın yeniden üretilmesine yol açabilir. Örneğin, ağların sosyal medya hesapları, ağların bilinirliğini artırmada ve yaygınlaşmasını sağlamada bir “kamusal araç” (K1) olabilmekte veya topluluk arası iletişimin e-mail grupları üzerinden yapılması, “herkesin herkes kadar söz sahibi olduğu demokratik bir ortam” (K2) zemini yaratmaktadır. Gündem önerilerinin belirlenmesinden kararların oy birliği ile alınmasına kadar gelişen bu süreç, böylelikle e-mailler üzerinden takip edilebilmektedir. Bu süreçte ağların işleyişi için önemli olan, kararların ivedilikle alınması değil, topluluk üyelerinin tamamının konu ile ilgili şüphelerinin giderilmesine dönük bir tartışma ortamının yaratılmasıdır.

“Maili çok demokratik buluyoruz çünkü. Mailini veren herkes gıda topluluğunun organik bir bileşeni oluyor ve herkes kadar söz sahibi oluyor. Kaç yıl önce katılmış olursa olsun başkası ile aynı ölçüde söz sahibi oluyor.” (K2)

“Biz e-posta üzerinden haberleşiyorduk. Herkes gündem önerilerini gönderiyordu, onları topluyorduk, sonra vakit kaldığı kadar hepsini konuşmaya çalışıyorduk. Gündem toplantısı bitince topluluktan bir arkadaş, topluluktaki tüm üyelerle toplantı noktalarını paylaşıyordu. Onların da bir hafta boyunca geri dönüşlerini bekliyoruz. Bizde oy çokluğu ile değil oy birliği ile karar alınıyor. Kurumsal bir yapı olmasak da oy birliği bizim için önemli. Onaylamayan bir kişi varsa, sebepleri ile tekrar tekrar konuşuyoruz.” (K8)

Gönüllülük, katılımcılık, kendi kendini yönetim ve *konsensüs* süreçleriyle işleyen yatay örgütlenme modeli, öne çıkardığı potansiyellerle birlikte bazı sınırlılıkları da içinde barındırmaktadır. Yatay örgütlenme modeliyle işleyen gıda ağlarının karşılaştığı temel zorluklar; “ademi merkeziyetçi ve uzlaşmacı karar alma süreçlerinin uzunluğu”, “duygusal yoğunlukla başa çıkma gücü”, “kişisel çatışmalar”, “gönüllülerin katılımcılığa ve uzlaşmaya uzak tavırları ve değerleri” bağlamında ortaklaşmaktadır. Alternatif gıda ağlarının yatay işleyişinin getirdiği bu zorluklar karşısında katılımcılığı, eşitliği, dayanışmayı ve ortaklaşmayı geliştirmeye yönelik pratikler topluluklar içinde tartışılmaktadır. “Şiddetsiz iletişim”, “sosyokrazi” ve “çember eğitimi”, bu sınırlılıklarla ve zorluklarla mücadele etmek için toplulukların süreç içerisinde geliştirdikleri yöntem ve araçlara örnek olabilir. Toplulukların karar alma süreçlerinde ve işleyişte karşılaştığı sorunlarla baş etmek için uyguladığı yöntemlerden biri olan çember eğitiminde, topluluk içi iletişimin saygı, katılımcılık, ortaklık ekseninde kurulması amaçlanmaktadır. Bu değerlerin topluluk üyeleri tarafından benimsenmesi ve topluluklarda sürdürülebilir hale gelmesi, toplulukların kendi kendini yönetim sürecini de geliştirmektedir.

“İlk zamanlarda mesela bir iç eğitim süreci geçirdik. Bir çember oluşturduk. Mesela birbirimizin sözünü kesiyorduk. Bazıları çok dominanttı konuşurken. Öğretmenler çok konuşuyordu mesela. Yüksek sesle konuşanlar vardı. Sonra içimizden bir arkadaş çember eğitimi almıştı. İki kere çember yaptık mesela bu sorun çözüldü. Bunu yapan arkadaş ODTÜ psikoloji mezunu ve 100. Yıl Gıda topluluğu üyesiydi. Onunla bir arkadaşımız vardı sürekli yurt dışına gidip gelen. Onlarla bir çember yaptık. Çemberin mantığı şey: bir nesne var ortalıkta. Birisi konuşuyorsa o nesneyi bırakmadan başka biri konuşamıyor. O nesneyi alıp konuşmak zorunda. Dolayısıyla kimse kimsenin sözünü kesmemiş oluyor. Bunu birkaç defa uygulayınca problem çözüldü. Önceden moderatörlü toplantılar yapıyorduk, 7-8 toplantı falan. Sonra moderatöre de ihtiyaç duymamaya başladık. Herkes herkesi beklemeye, sözünü kesmemeye, ikna etmek için yüksek ses kullanmamaya dikkat etmeye başladı.” (K2)

Çember eğitimi, esasında katılımcı ve dinamik bir yönetim modeli olarak kabul edilen sosyokrasiden ve şiddetsiz iletişim yönteminden bağımsız değildir. Bu modellerde, topluluk üyelerinin duygularını ve düşüncelerini dürüstlük ve açıklıkla topluluk üyeleriyle paylaşmaları önemsenmektedir. Bu durum hem topluluk içi iletişimin güçlenmesi hem de katılımcıların bireysel gelişimlerine ve dönüşümlerine katkı sunması için önemlidir. Bu modeller, yatay işleyişe özgü iletişim araçlarının ve yöntemlerinin oluşması sürecinde, üyelere *yönlendirici ilkeler ve referans kaynaklar* sağlamaktadır.

“Uluslararası eko köyler ağının çalışmalarından çok beslendik. Şiddetsiz iletişim bizim için çok önemli bir kaynaktı. Şiddetsiz iletişim atölyeleri düzenledik Güneşköy’den de arkadaşlarla. Çatışma çözümleme, sosyokrasi, onlardan çok beslendiğimizi düşünüyorum. Yolda öğreniyoruz ama bu konuya kafa yormuş insanların çalışmalarının özetlerini görebilmek başlangıçta çok büyük avantaj sağlıyor. Yetmedi tabi çoğu yerde iyi davranmamıza doğru davranmamıza. Bunlar olmasaydı şimdiye kadar gerçekleştirdiğimiz bu iletişimi de örgütlenmeyi de sağlayamazdık diye düşünüyorum.” (K5)

“O arada şiddetsiz iletişim falan girdi hayatımıza. Şiddetsiz iletişim atölyeleri falan da yapıyorduk. Kolektif çalışma falan her şey birbiriyle çok güzel bütünleşti. Ben kendi adıma o kadar büyük deneyimler kazandım ki benim için çok geliştirici oldu. Farklı grupları bir arada nasıl koordine edebilirsin. Onları birbiriyle nasıl uzlaştırırsın, çatışma yönetimi vs. şiddetsiz iletişimde de öğrenmişim onları biraz.” (K11)

Şiddetsiz iletişim, yatay işleyiş modeli uygulamalarında ve açık iletişime ve katılımcılığa dayalı toplulukların sürdürülebilirliğinde bir kaynaktır. Topluluk içi çatışmaların çözümünde ve topluluk dışındaki aktörlerle ve diğer topluluklarla geliştirilen ilişkilerde, bu tarz kaynaklara ihtiyaç duyulmaktadır. Ağın içinde ve diğer ağlarla ilişkilerde iletişimin bu minvalde gelişmesi, üyelerin kendi davranışlarını ve tutumlarını sürekli değerlendirdiği bir *öz-gelişim* sürecine işaret etmektedir. Bu eğitimlerin ve paylaşımların öğretici ve dönüştürücü niteliği katılımcılar tarafından benzer söylemlerle sürekli ifade edilmektedir.

“Kooperatifleşme sürecinde çok şey öğrendim ben. Daha meselelere kaba yaklaşıyorken kooperatif meselelerinde kurduğumuz diyaloglarla meselenin o kadar kaba olmadığını incelikli olduğunu, insanlarla yürüteceğimiz iletişimin de incelikli olması gerektiğini öğrendim. Kaba derken haksızlık var hukuksuzluk var şimdi buna karşı ne yapmak gerekir şeklindeyken, sen birine haksızlık yapıyor musun, o haksızlığı gidermek için kurduğun iletişim yarın başka bir haksızlığa kapı aralar mı? Daha kalıcı bir şekilde eşit ilişkiye dönüştürme fikri mümkün mü?” (K24)

Grup içi çatışmaların ve güç ilişkilerinin üzerine giderek onları grubun işleyişini zorlaştırmayacak, aksine grup içi etkileşimi ve iletişimi yükseltecek bir potansiyele dönüştürmek tahayyül edilmektedir. Katılımcıların hem ağın içinde hem de ağlar arasında çeşitli aktörlerle iletişim halinde olmaları, iletişimin dinamik bir işleyişle koordine edilmesini gerektirmektedir. Katılımcı güvence sistemi, topluluk destekli tarım gibi modellerin veya konsensüs ilkesinin uygulanmasında veya yerel yönetimlerle geliştirilen ilişkilerde iletişimin niteliği belirleyici olmaktadır. Alanda karşılaşılabilecek çatışma ve gerilimleri çözmek veya yönetmek için bu tarz yöntemler destekleyici olmaktadır.

“Birbirimize tekrar el uzatmamız gerektiğini birbirimizi tanımamız gerektiğini öğrendim ben bu deneyimlerden. Karşı olduğum siyasi partilerin kadın kollarıyla da bir araya gelip birlikte üreteceğimiz kadınları seçmeye çalıştım. Çok hassas bir dengeydi benim için. Bir tarafta nefret ettiğim bir ideoloji, diğer tarafta çabamın bir siyasi partinin hanesine yazılmasını, pr çalışması olarak kullanılmasını istemiyorum. Ben bunu bir parti adına da yapmıyorum. Bir taraftan o kadınlarla da çalışmak zorundayım. Bu süreçleri nasıl yöneteceğimize dair iç eğitimler, iletişim eğitimleri alıyoruz.” (K3)

Yatay örgütlenmenin ilkeleri ve değerleri temelinde çok aktörlü ve çok boyutlu bir yönetim anlayışı geliştirmek, katılımcıların da ifade ettiği gibi bir taraftan dayanışma, eşitlik, ortaklık gibi kavramları güçlendirmekte, diğer taraftan bu kavramların süreç içerisinde farklı etkileşimlerle deneyimlenmesi bağlamında çeşitli zorlukları içinde barındırmaktadır. Ağların bu zorluklarla başa çıkmak için geliştirdiği uygulamaların temelini gıda demokrasisi ve gıda yurttaşlığı bağlamında tartışmak mümkündür. Mevcut gıda rejiminin işleyişinden ve dolayısıyla yönetiminden kaynaklı çok boyutlu tahribatlarına karşı önerilen bu kavramlar aracılığıyla sürdürülebilir, eşitlikçi ve katılıma açık alternatif bir ağ yaratılması amaçlanmaktadır. Alternatif gıda ağlarının işleyişindeki esas noktalardan birini oluşturan “katılımcılık”, “demokrasi” ve “yurttaşlık” kavramlarının gıda ve tarım bağlamında yeniden tartışılmasını beraberinde getirmektedir. Artan şirket kontrolüne karşı yurttaşların rolünü güçlendirmeye yönelik bir çağrı olarak tanımlanan gıda demokrasisinin temelinde, her üyenin katılım için eşit olanaklara ve alternatif yöntemler geliştirmek konusunda bilgiye sahip olmasını ifade eden gıda yurttaşlığı bulunmaktadır. Gıda demokrasisinin önemli bir aşaması olarak kabul edilen gıda yurttaşlığı, Hassanein’in (2003: 85) belirttiği beş boyut temelinde alternatif gıda

ağlarında gözlemlenmektedir. “Kolektif iş yapma, fikirleri tartışmak ve paylaşmak için alan, yurttaşların gıda hakkında yeterli bilgiye sahip olmaları, yurttaşların gıda ve gıda sistemi ile ilgili ilişkilerini tanımlayan etkinin geliştirilmesi ve yurttaşların sadece kendi kişisel çıkarları için değil topluluk iyiliği için çaba göstermeleri”, bu ağlar içinde pratik edilmekte ve denenmektedir. Gıda demokrasisi, alternatif gıda ağlarının yatay işleyiş mekanizmalarının zorluklarıyla ve sınırlılıklarıyla mücadele etmek için önemli bir kavram olarak önerilmektedir.

3.5.5. İlişki Ağları: ‘Eklemlenmeler’ ve ‘Ortaklaşmalar’

Gıda demokrasisi ve onunla ilintili bir kavram olan gıda yurttaşlığı; “gıdanın temel bir hak olduğunu, mevcut güç dağılımlarının ve etkilerinin ekonomik bağlantılarından dolayı dikkate alınmasını, yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte katılımı ve ilişki geliştirilmesini” ifade etmektedir (Compagner, 2015: 12). Alternatif gıda ağlarının çeşitli aktörlerle ortaklık geliştirme çabaları, bu kavramlar bağlamında anlamlandırılabilir. Bu başlıkta, ağların hem kendi aralarında hem de yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte belediyelerle, derneklerle, kamu kurum ve kuruluşlarıyla kurdukları/kurmaya çabaladıkları ilişki ağları ve bu ortaklaşmaların katılımcılar için ifade ettiği anlamları tartışılacaktır.

Alternatif gıda ağları, kendi iç işleyişlerine ek olarak diğer topluluklarla, kooperatiflerle, girişimlerle ve kolektiflerle ilişkilennmelerini sağlayan daha geniş bir ağın parçasıdır. İç ağ, topluluk veya kooperatifin yönetimini ve organizasyonunu ifade ederken, dış ağ; bu ağın diğer inisiyatiflerle kurduğu iş birliklerini temsil etmektedir. Hoey ve Sponseller (2008) ‘in “ağların ağı” (network of networks) olarak tanımladığı ağ yapısı; ağlar arası bilgi alışverişini, katılımı ve iş birliğini tartışmaya olanak sağlaması bağlamında işlevseldir. Alternatif gıda inisiyatiflerinin kendi iç işleyişlerini de destekleyen dış çeperlerindeki bu ilişki ağlarından biri, diğer topluluklarla olan çalışmalarıdır. “Ürün/üretici bilgileri”, “işleyiş ve yönetim modelleri”, “toplu ürün alımı”, “laboratuvarda gıda tetkikleri”, “ürün dağıtımı” ve “ürün depolama” konularında topluluk üyeleri, birbiriyle deneyim ve bilgi paylaşımında bulunmaktadır. Ağların birbirleriyle koordinasyon içinde oldukları bir “zemin”den “ortak bir grup”tan bahsetmek mümkündür. Ulusal ölçekteki topluluk destekli tarım ağının ve gıda toplulukları ağının yanı sıra aynı kentteki veya bölgedeki diğer inisiyatiflerle ortaklaşmayı sağlayan koordinasyon grupları bulunmaktadır. Yapılandırılmış veya “oturmuş bir zemin” den bahsetmek güç olmasına rağmen bu etkileşimlerin artırılması için ilişkilennmelerin ve ortaklaşmaların sürekli bir gelişim içinde devam ettirilmeye çalışıldığı vurgulanmıştır. Yukarıda belirtilen birçok konuda aralarındaki “görünmeyen ağ” (K4) sayesinde birbirlerini “takip” eden bu inisiyatiflerin ortak sorunları konusunda birlikte hareket etmek için çalışmalar içinde oldukları gözlenmiştir.

İnisiyatifler; mail grupları, whatsapp grupları gibi araçların yanı sıra telekonferans ve skype üzerinden birbirleriyle iletişim kurmaktadır. İletişim araçlarının çeşitlendiği ve geliştiği dijitalleşen çağ, bu bağlamda ağın etkileşim ortamlarının niteliğini de belirginleştirmektedir. Bununla birlikte yüz yüze buluşmaların ve karşılaşmaların gerçekleştiği ve deneyim aktarımlarının olduğu toplantılar ve çalıştaylar düzenlenmektedir. Bunlardan en önemlisi; ilk dördü yüz yüze İstanbul'da (ilk üçü Boğaziçi Üniversitesi'nde; dördüncüsü Kadıköy Barış Manço Kültür Merkezi'nde) yapılan gıda toplulukları ve kooperatifleri çalıştayları ve sonuncusu çevrimiçi ortamda yapılan topluluk destekli tarım ve gıda temelli dayanışma ağları seminer çalışmasıdır. Geniş katılımlı olan bu çalıştayların yanı sıra, bölgesel gıda toplulukları veya kooperatifleri toplantıları ve çalışmaları yapılmaktadır. K19'un katılımcıları arasında olduğu 2016'daki bölgesel çalıştayda Kuzey Adana Gıda Topluluğu, Banadura ve ÇİTTA (Çukurova İnsan-Tohum-Toprak Atölyeleri) temel sorunlarını ele almak üzere bir araya gelmişlerdir. “Nakliye” ve “depolama” bu toplantılarda dile getirilen ortak sorunlardır.

“Hem üreticiye hem bize nakliye biraz köstek oluyor mesela. Depolama şeyi de nakliye ile alakalı aslında. Topluca alıp bir yerde depolayalım ihtiyaç duydukça kullanabilelim diye girişimler oldu. Bu Salkım kooperatifi ile de istemiştik bunu ama bir maliyeti var bunun ve iyi bir planlama yapmak lazım. Aklımızda, istiyoruz ama bir türlü birleşemiyoruz gerçekleştiremiyoruz daha doğrusu. Hedeflerimizin arasında hatta bu ilklerde.” (K13)

“Belki biz kendimiz bir depo tutabiliriz. Kooperatifler olarak birlikte karar verdiğimizde ve üreticilerimizi ortaklaştırdığımızda bazı şeyler daha kolay olabilir.” (K14)

“Ama henüz oturmuş bir zeminden bahsetmek mümkün değil. Böyle bir zemin olsa örneğin nakliye meselesinde avantaj sağlarız.” (K4)

Oluşum süreçlerinden itibaren deneyim ve bilgi aktarımı bağlamında birbirleriyle iletişim halinde olan gıda inisiyatifleri, süreç içerisinde karşılaştıkları sorunlara yönelik ortaklaşa hareket etmenin önemini vurgulamışlardır. Nakliye ve depolama gibi somut bir ihtiyaca işaret eden kritik sorun alanlarının yanı sıra, “yatay işleyiş modelinin getirdiği zorluklarla başa çıkmak” ve “üreticiler” bağlamında yaşadıkları sorunlara yönelik çözüm önerileri geliştirmek amacıyla birbirlerinin deneyimlerinden yararlanmaktadırlar. Bu paylaşımlar hem ağlar arası ilişkilerin artmasını hem de “bu uğurda çaba harcayan insanları tanımak için” (K13) bir fırsat olmaktadır. Konsensüs temelinde karar almanın zorluklarını kooperatif koordinasyon grubuyla paylaştıklarını belirten başka bir katılımcı, deneyim paylaşımları aracılığıyla “daha geniş katılımcılığın önüne kesmeyecek hem de işleyişi engellemeyecek bir yöntem”i (K24) ortaklaşa bulmaya çalıştıklarını ifade etmiştir. Gıda ağlarının işleyişini üzerine inşa ettiği “yatay örgütlenme ilkeleri” (K13) konusunda sivil toplum

kuruluşlarıyla yaptığı çalıştaylar da önemli bir ilişkilendirme ve etkileşim alanı yaratmaktadır. Bilgi ve deneyim paylaşımı temelindeki iş birlikleri alternatif gıda ağlarının eklenmelerini uluslararası ağlarda da kendini göstermektedir. Uluslararası Çiftçi Örgütü La Via Campesina'nın toplantılarına katılan (K4); uluslararası ekoköyler ağının GAIA eğitimleri altında şiddetsiz iletişim eğitimleri alan (K6) veya topluluk destekli tarım için tarlanın hazırlanması sürecini bu deneyime ve bilgiye sahip yurtdışından ağın üyesiyle deneyimleyen katılımcıların anlatıları (K7) uluslararası ölçekteki ortaklaşmaları ortaya koymaktadır.

İnisiyatiflerin ortaklaştığı diğer bir konu da üreticilere ilişkindir. Üreticileri belirlemede, ağın içindeki diğer inisiyatiflerin referansları, kolaylaştırıcı bir işleve sahiptir.

“Büyük bir kısmı bu üreticilerin sadece bizim ürün aldığımız üreticiler değil. BİTOT'un, Yeryüzü Derneği'nin, Ankara'daki kolektiflerin, İzmir'deki ve diğer kentlerdeki gıda topluluklarının ve kooperatiflerine de ürün veren üreticiler. Bizde data var, bütün topluluklarda. Bazen telekonferansla görüşmeler yapıyoruz. Üretici bilgilerimizi paylaşıyoruz. Mesela, Ulupınar'da bir sebze üreticisi var, tanıyor musunuz? Evet tanıyoruz, güvenilir bir üretici diyoruz. Ondan sonra almaya karar veriyorlar. Gıda toplulukları ve kooperatifleri arası bir koordinasyon var. Onu bir arkadaşımız telekonferansla yapıyor.” (K2)

“Üreticilerin ürettikleri ürünlerinin adil ya da temiz olmadığı ile ilgili duyumlar aldığımızda sorguluyorduk araştırıyorduk üreticilerle diyaloga geçiyorduk. Diğer gıda topluluklarıyla iletişime geçip onlarda da aynı bilgiler olup olmadığını soruyorduk.” (K8)

Ağlar arasında üreticilere ilişkin konularda bilgi alışverişi yapılması, güven normunun toplumsallaşmasına etki etmektedir. Ağlar arası iletişim, üreticinin üretim sürecinin takip edilmesini ve üreticinin görünür olmasını sağlamakla birlikte güven kavramının katılımcı bir süreçle inşasını da beraberinde getirmiştir. Böylece güven “toplumsal düzeye yükselmiş ve toplumsal bir paradigma” (K11) yaratılmıştır. Zehirsiz Sofralar Sivil Toplum Ağı, şüphesiz ki bu paradigmanın temel eyleyicilerinden biridir. Buğday Ekolojik Yaşam Derneği'nin Avrupa Pestisit Eylem Ağı ortaklığında 2019'da başlattığı Zehirsiz Sofralar Projesi⁷⁹ bir yıl süreyle pestisitlerin olumsuz etkileri ve pestisitlere karşı alternatif yöntemler hakkında üreticileri ve tüketicileri bilgilendirmeyi amaçlamıştır. 2020'de tamamlanmış olan bu projenin sonucunda endüstriyel tarımda kullanılan sentetik kimyasalların “ilaç değil zehir” olarak yeniden tanımlanmasında bir söylem üretilmiş ve alternatif gıda ağlarındaki birçok topluluk, kooperatif ve dernek platforma üye olarak bu söylemin yaygınlaşmasına destek olmuştur. Zehirsiz Sofralar kampanyası; Dünya Sağlık Örgütü'nün “yüksek derecede ve son derece tehlikeli” olarak

⁷⁹ <https://zehirsizsofralar.org/> (erişim tarihi: 17.04.2022).

belirttiği 13 pestisitın Tarım ve Orman Bakanlığı tarafından ivedilikle yasaklanmasını, bakanlığın daha fazla şeffaf denetim yapmasını, 2030 yılına kadar bütün pestisitleri yasaklamasını, kademeli bir geçiş sürecinin stratejik eylem planını yapmasını, doğa dostu üretim teknik ve yöntemlerini ve bu şekilde üretim yapan üreticileri desteklemesini talep etmiştir. 100'ün üzerinde sivil inisiyatifinin bu proje kapsamında bir araya gelmesi ve 38 sivil toplum örgütünün Zehirsiz Sofralar Platformunu kurması ve 28 sivil inisiyatifin destek kararını açıklaması projenin hedef kitlelerini oluşturan üreticileri, tüketicileri ve karar yapıcılarını etkilemesi bakımından önemlidir. 160000'in üzerinde imza, TBMM'de 3 soru önergesi ve 1 araştırma önergesi ve bakanlık düzeyinde kampanyanın taleplerinin dinlenmesinin sonucunda 25 pestisit maddesi yasaklanmış ve 7 tanesine sınırlandırma getirilmiştir. Zehirsiz Sofralar Platformu iş birliğiyle hazırlanan bu projenin bir parçası olarak düşünülebilecek Zehirsiz Kentlere Doğru Projesi⁸⁰ ise 1 Nisan 2021'de başlamıştır. Proje, yerel yönetimlerin de sürece dahil edilerek söylemin kitleselleşmesini ve pestisitlere karşı alternatif yöntemlerin uygulanması konusunda yereldeki politika yapıcılarını etkilemeyi amaçlamaktadır. Zehirsiz Sofralar ve Zehirsiz Kentlere Doğru projeleri, hem savunuculuk faaliyetleri içindeki inisiyatiflerin ve ağların iş birliğinin hem de bu ağların yerel ve ulusal ölçekteki çeşitli aktörlerle ilişkilerinin somut bir yansımasıdır. Bu projelerden hareketle alternatif gıda ağlarının belediyeler, dernekler, kamu kurum ve kuruluşları bağlamında yerel, ulusal ve uluslararası ölçekte çeşitli ortaklaşmalar geliştirmeye çalıştıklarını ifade etmek mümkündür. Bu ilişkilenmeler ve eklemlenmeler üzerinden alternatif gıda ağlarının çok aktörlü niteliğini tartışmak önemlidir.

Alternatif gıda ağları, oluşum sürecinden başlayarak gelişiminin farklı aşamalarında çeşitli aktörlerle iş birliği yapmaya elverişli bir yapıya sahiptir. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcılar, yalnızca bir topluluğun veya kooperatifin üyesi olmadığı gibi bir topluluk ya da kooperatif de tek başına bir oluşumun *temsilinden* fazlasını ifade etmektedir. İnisiyatifler, başta yerel olmak üzere ulusal ve uluslararası ölçekte eklemlendiği ilişki ağlarından bağımsız değildir. TADYA, DBB ve Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği'nin üyesi olan K5'in kişisel tarihi gibi, bu oluşumların her biri hem tarihsel süreçleri hem de eylemlilikleri bağlamında birbiri ile iç içe geçmiş niteliklere sahiptir. Keskin sınırlarla birbirinden ayrılmayan her bir oluşum, bir diğerinin gelişimini destekleyen ve birbirine ihtiyaç duyan bir ağın içinde hareket etmektedir. Buna benzer diğer örneklerin yansımalarını katılımcıların anlatılarından takip etmek mümkündür. Yeryüzü Derneği üyesi olan bir katılımcı

⁸⁰ <https://www.zehirsizkentler.org/> (erişim tarihi: 17.04.2022).

(9) aynı zamanda Yeryüzü Kooperatifi gönüllüsü; Buğday Derneği gönüllüsü bir katılımcı (13) Kadıköy Kooperatifi gönüllüsü; Senin de Bir Kovanın Olsun Gıda Topluluğu gönüllüsü (18) DBB üyesi; İzmir Gıda Toplulukları gönüllüsü bir katılımcı (22) Buğday Derneği üyesi veya Yeryüzü Derneği gönüllüsü bir katılımcı (16) Eskişehir Gıda Topluluğu üyesi olabilmektedir. Bu ilişkilenmeler belli bir zaman dilimi içinde gerçekleşmiş ve bitmiş gibi değil; başka inisiyatiflerle ilişkilenmelerine *kapı açan* bir bağlamda değerlendirmelidir. Alternatif gıda ağlarının çok boyutlu ve çok aktörlü niteliği ve bunun ihtiyaçlar bağlamında mütemadiyen dönüşmesi bir potansiyel olarak değerlendirilebilir. *Dönüşüm*, kimi zaman önceki oluşumların çözülerek veya dağılarak başka oluşumlara yol açması şeklinde de gerçekleşebilir.

“Diyorum ya mesela Kadıköy gıda topluluğu artık çalışmıyor, parçalandı ama o zaten vazifesini yerine getirdi ve dönüştü ve başka şeylere dönüştü insanları etkiledi zaten. Bir etkileşim yarattı. 1500 like a ulaştı, bir sürü insan gördü. Bu neymiş dedi.” (K11)

“ÇARIK bildiğiniz gibi bir dernek. Biz ÇARIK’ı bir üye derneğinden çok uzmanlık derneği olarak kurduk. Arıcılıkla ilgili her konuda bir bilgisi olan, bir işi veya uzmanlığı olan insanları bir araya topladık. İlk kuruluşunda akademisyenler de var, üreticiler, apiterapistler, arıcılıkla ilgili malzeme üretenler var. Doğrudan işin kolaylaştırıcılığı yapan insanlar da var. Üye kaydetmekten çok kurumsal bir yapı olsun istedik. Senin de bir kovanın olsun bunun yanında ama bundan bağımsız bir topluluk aslında. Bizim Çarik’a üye olan ya da olmayan arıcıların ve burdan kovan sahibi olan veya ürün ortağı olan tüketicilerin oluşturduğu bir topluluk. Biz bunu organik örgütlü bir grup olarak düşünmedik. Daha gevşek bir topluluk, asıl örgütlü olan dernek oldu. Diğer taraftan bütün bunlar olurken olay karmaşıklıktıkça ve yapı büyüdükçe, biraz önce konuştuğumuz sorunlar da gündemde olmaya başladıkça o zaman biz bu ikisini bir araya getiren kurumsallaşmaya gitme ihtiyacı duyduk. APÜKOOP bunun sonucunda kuruldu. Şimdi bu APÜKOOP’tan sonra, “Senin de Bir Kovanın Olsun” daki tüketiciler de kooperatifin bir parçası haline gelecekler, geliyorlar. Bu iş böyle devam edecek, dernek ise sadece STK alanına, dar alanda kalacak. Orda da bilgi üretme, bilgiyi işleme ve kurumsallaştırma görevini üstlenecek. Bir tür iş bölümü yapmış oluyoruz. Topluluk kooperatife dönüşmüş oldu.” (K18)

Senin de Bir Kovanın Olsun Gıda Topluluğu, farklı yapılarla ve aktörlerle eklemlenmenin somut bir göstergesidir. ÇARIK’ın uluslararası ağlarla ilişkilenmesinin “ara aşaması” olarak ortaya çıkan topluluk, süreç içinde kooperatif olarak başka bir yapıya dönüşebilmiştir. Topluluğun gelişimini, bir amaca ve ihtiyaca yönelik olmasıyla tarihsel bağlamı içindeki çeşitli aktörlerle iş birliğinin yansımaları temelinde değerlendirmek mümkündür. Derneğin, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı’nın (United Nations Development Programme) The Community Development and Knowledge Management for

Satayoma Initiative (COMDEKS⁸¹) isimli çağrısına⁸² yaptığı başvurunun kabul edilmesi önemli bir itiş gücü yaratmıştır. Gıda topluluklarının ilişki geliştirdikleri dernekler, bu bağlamda kritik öneme sahiptir. Derneklerin uluslararası projeler için yaptığı başvurular, topluluklar için yalnızca finansal destek sağlamamakta aynı zamanda *topluluğun etki alanını genişletmesine ve ivme kazanmasına* yol açmaktadır. Buğday Ekolojik Yaşamı Destekleme Derneği ve Dört Mevsim Ekolojik Yaşam Derneği ortaklığında UNDP GEF Küçük Destek Programı'nın (SGP) desteğiyle Mayıs 2019 ve Ağustos 2021 arasında Gündül'de hayata geçirilen “Gündül'de Gıda Topluluklarıyla Agroekolojik Dönüşüm” projesi ulusal ve uluslararası ölçekteki iş birliğinin diğer bir örneğidir. Yine UNDP GEF Küçük Destek Programı fonuyla 2013-2014 arasında Buğday'ın yürüttüğü Doğal ve Yerli Ürüne Aracısız ve Güvenli Ulaşım Projesi ile Çanakkale'de model oluşturulmaya çalışılmıştır. Çanakkale Ekolojik Yaşam İnisiyatifi ÇAYEK; şu anda aktif olmasa da araştırmanın katılımcıları (K5, K9, K17, 22) tarafından alternatif gıda ağlarının tarihsel hafızasında önemli bir “deneyim ve öğrenme alanı” olarak işaret edilmiştir.

UNDP SGP programı kapsamındaki diğer çalışmalar, Güneşköy Kooperatifi'nin (K6) 2019'da yaptığı “Gençler İklimle Dayanıklı Yaşam Oluşturuyor” (GİDYO) ve 2021'de başlattıkları “Kırsalın Canlandırılması” (KIRCAN) projeleridir. Hisarköy'de oluşan bu modelin kırsaldaki çiftçileri kapsayacak bir biçimde Elmadağ'da yaygınlaşması amacıyla belediye ile ortaklaşa bir çalışma yürütülmektedir. Birleşmiş Milletler'in yanı sıra Avrupa Birliği'nin IPARD destekleri altındaki LEADER programı, ağların ulusal ve uluslararası ölçekteki ortaklaşmasının bir diğer sonucudur. Kırsal kalkınmayı ve canlanmayı amaçlayan bu tür uluslararası projelerle ortaklaşa işler yapılması, alternatif gıda ağlarının “katılımcı güvence sistemi” ve “agroekoloji” kavramlarının yaygınlaşmasına ve sivil toplumda görünür olmasına katkı sunabilir.

“LEADER amacı, yerele uyumlu bir gelişim modeli ortaya çıkarmak ve bunu desteklemek. Önemli bir fon var orda. Çok büyük olmayabilir belli yatırımlar için ama kırsalda hareketliliği başlatmak küçük ölçekli projeleri başlatmak için olağanüstü bir araç. Esnek rahat ortaklaşa karar verebildikten sonra denetim mekanizmalarını kurduktan sonra çok iyi işleyebilecek. Çok küçük ölçekli girişimleri destekleyebilecek köylüyü ayağa kaldıracak ve biz içine dahil olduktan sonra bel kemiği olarak Gündül Yerel Kalkınma Stratejisi belgesi yazılıyor bunun için, katılımcı güvence sistemi ve agroekolojiyi bel kemiği olarak koyduk. Çok ses getirdi. Ama yaptık ettik uygulamaya geldiğinde duvarlarla karşıyoruz.

⁸¹ <https://comdeksproject.com/> (erişim tarihi: 16.04.2022).

⁸² Proje kapsamında 21 pilot bölgeden biri olarak seçilen Datça-Bozburun bölgesinde, endüstriyel tarım paradigmasının yeniden ürettiği *doğa koruma ve kırsal kalkınma ikiliğinin* aksine bu iki ayrılmış alan ekolojik arıcılık bağlamında bir araya getirilmiştir.

Ciddi fırsatlar sağlıyor çoğu konuda ama bizim de sınırlılıklarımız var, yoruluyoruz. 4-5 kişiyiz dernekte bu işlere destek olmaya çalışan ama iyi ki var LEADER bir potansiyel olarak.” (K5)

Alternatif gıda ağlarının iç ağının bir parçası olarak vurgulanan çok aktörlü ve çok boyutlu niteliği, dış ağındaki ilişkilerine de yansımaktadır. Katılımcılar, “kimlerle temas kurmaları gerekiyorsa” (K3) katıldıkları toplantılarda “iletişimi maksimize ederek” (K5) “bütün bağlantıları oluşturmaya ve bu bağlantılardan yararlanmaya” (K24) çalışmaktadır. Bu; hem yaptıkları işin yaygınlaşmasını ve görünürlüğünü sağlamakla hem de potansiyel iş birliklerini ortaya çıkarmakla ilgilidir. Gıdanın hayatın pek çok alanını ilgilendiren politik bir konu olması, bu konuda “derdi olan herkesle iş birliği yapmaya açık” (K2) bir alan yaratmaktadır.

Alternatif gıda ağlarının potansiyel ortaklıkları, gıda yurttaşlığı bağlamında ele alınabilir. Çünkü gıda ağları, tüketim ideolojisinin ve neoliberal gıda rejiminin sorunlarını kamusallaştırmak için potansiyellere sahiptir. Gıda hareketleri alanında savunuculuğun ve pratiğin iki önemli mücadele alanı olarak birbirini desteklediğini vurgulayan Holt-Giménez (2011: 327); bu iş birliğinin yansımalarının gıda politikaları konseylerinde, Birleşik Devletler Aile Çiftçileri Birliğinin La Via Campesina’ya dahil olmasında veya Brezilya’daki Topraksızlar Hareketi’nin köylü üniversitesi Parana’da öğrettikleri agroekolojiyi işgal ettikleri topraklarda uygulamasında görmenin mümkün olduğunu belirtmektedir. Buğday Derneği’nin yürütücülüğünü üstlendiği ve alternatif gıda inisiyatiflerinin de içinde yer aldığı Zehirsiz Sofralar Projesi, tarım zehirlerinin yasaklanması ve alternatif yöntemlerin geliştirilmesi hususunda yürütülen önemli bir savunuculuk faaliyetidir. Araştırma kapsamında doğrudan bu projenin yürütücülüğünü üstlenen (K22) veya destek ve savunuculuk amacıyla toplantılarında yer alan katılımcıların (K6, K7, K8, K11) ifadelerinde, Zehirsiz Sofraların çok aktörlü ve ilişkisel niteliğini ve buradan hareketle ortaya çıkardığı etkileri görmek mümkündür.

“Toplumsal yapının bürokrasiye eklenmesi de oluyor. Zehirsiz sofralar yaparken Tarım Bakanlığı’na gidiyoruz, arıları öldüren pestisitler yasaklansın diyoruz, glükofosat yasaklansın diyoruz. Artık devlet düzeyinde de etki edebiliyoruz. Kamuoyu da yarattık. 150000 kişi imzaladı, çok değil ama az da değil. Sosyal dönüşüm devletin dönüşümü hem geleceğin dönüşümü, hepsinin dönüşümü için bir araç.” (K11)

Bakanlık düzeyinde “kendilerini göstermeye” başladıklarını belirten K5, hem Tarım ve Orman Bakanlığı’nın yürütücülüğünü üstlendiği Ulusal Kırsal Ağ⁸³ ve IPARD LEADER⁸⁴ programı kapsamında hem de küçük üretici muafiyetlerinin meşrulaştırılması ve politika

⁸³ Detaylı bilgi için bkz. <http://www.uka.org.tr/> (erişim tarihi: 18.04.2022).

⁸⁴ Detaylı bilgi için bkz. <https://ipard.tarim.gov.tr/LeaderTr> (erişim tarihi: 18.04.2022).

önerileri geliştirilmesi bağlamında kamu kurum ve kuruluşlarıyla “temasları” olduğunu belirtmiştir.

“Diyoruz ki küçük ölçekli çiftçinin bağımsızlığı ve bunun piyasa ekonomisi dışında gelişmesi sizlerin diliyle de konuşalım, bir ulusal güvenlik meselesidir, beka meselesidir. Üretici pazarları mesela piyasa ekonomisi dışında işleyen pazarlar. Pazar ama pazar ekonomisinin dışında işliyor, onun için üretici pazarları, topluluk destekli tarım, yerinden satış, imkân verdiği ölçüde mevzuat online satış ve doğrudan alıcılara örneğin restoranlara satış, kurumlara ve kuruluşlara doğrudan satış gibi yöntemler küçük üretici muafiyetleriyle kullanılabilen yöntemler. Bizim talebimiz de bunların geliştirilmesi, önünün daha da açılması ve köylünün bu anlamda rahatlatılması.” (K5)

Alternatif gıda ağlarının toplumsallaşmasının önündeki kısıtları azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlayan savunuculuk faaliyetleri ve bu bağlamda gelişen çeşitli pozisyon politikaları ve prefiguratif oluşumlar, kendi özgünlükleri ile birlikte bir harekete dönüştüğünde alternatif gıda ağlarının siyasal imkanları belirginleşebilir. Ancak; katılımcının da vurguladığı gibi, bu ilişkilermeler ve temaslar “uygun buldukları noktada ve uygun yerlerde” ve kimi zaman kurumlar bazında olmayan kişisel karşılaşmalar yoluyla geliştiğinden “yapılandırılmış bir form” olmaktan uzaktır. Bu sınırlılıkla birlikte merkezi otoritelerin piyasa rasyonalitesini yeniden üretecek ideolojik bir konuma sahip olmaları ve eklemledikleri projeleri buna yönelik kullanmak istemeleri, alternatif gıda ağlarını zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır. Burada temel ikilem, politikaları etkilemek ve daha geniş ölçekli kurumsal değışiklikleri yönlendirmek için politik ajandanın ehlileştirilmesi ve neoliberal politikalarca içerimlenmesi riskini taşıyan yönetim süreçlerine katılmak veya radikal, toplumsal ve ekolojik bağlamlarından taviz vermeden gıda egemenliğini savunmak noktasında düğümlenmektedir (Andree vd., 2019; Agyeman ve McEntee, 2014: 211). Alternatif gıda ağlarının bu ilişkilene ağları içinde hangi pozisyonlara evrileceğı önemli bir sorunsaldır. Yerel yönetimlerle kurulan/kurulmaya çalışılan ortaklıklar, katılımcılar tarafından, bu gerginlikler ve ikilemler temelinde aktarılmıştır. Ancak yine de yerel yönetimlerle kurulacak ilişkilerin merkezi yönetimle kurulacak ilişkilere göre “daha anlamlı” (K24) ve “işlevsel” (K18 ve K19) olduğu yönünde bir ortaklaşma bulunmaktadır. K18, inisiyatiflerin neoliberal gıda rejiminin tahribatlarına ilişkin konularda “farkındalık yaratmak, baskı yaratmak ve asıl sahiplerinin bu işi üstlenmesini sağlayacak bir ortam oluşturmak” konusunda bir işlevi olduğunu hatırlatarak, aktif yurttaşlığın bir yansıması olan gıda yurttaşlığının bu süreçlerdeki rolüne dikkat çekmektedir. Yerel yönetimler, kır-kent ağını güçlendirecek politika ve eylemlilikler için kritik bir aktör olarak tanımlanmakla birlikte yurttaşlar da belediyelere bu sorumluluklarını hatırlatacak ve onlara bu yönde baskı oluşturacak bir öznellik olarak tahayyül edilmektedir.

“Belediye desteği olmadan ben olabileceğini düşünmüyorum.” (K19)

“Kır kent ağının da en doğrudan koordinatörü belediyeler. Devlet de değil hükümet de değil belediyeler. Sivil toplumla, kooperatiflerle, üreticilerle birlikte belediyelerin birlikte çalışması, bu süreci koordine etmesi gerekli ve bence gıda topluluklarının doğrudan örneklem yapacağı yerler belediyeler olmak zorunda, bunu zorlamalıyız. Sistem bu zaten. Belediyeler satışı da düzenliyor. Toptancılığı düzenliyor. Yasal olarak görevi zaten. Haller belediyelerin. Toptan gıda belediyelerin rolü. Perakende satışı belediyeler denetliyor bakanlığın denetlemeleri dışında. O nedenle bu sürecin içinde olması şart belediyelerin.” (K18)

Nitelikli gıdaya erişimi, gıda güvencesinin tesisini ve kararlara daha fazla yurttaş katılımını talep eden “ilerlemeci” bir niteliğe sahip gıda inisiyatifleri, bu bağlamda kır-kent ağının güçlenmesi için eylemlilikler sergilemektedir. Gıda sisteminin dağıtım ağlarını iyileştirmeye ve üretimi yerelleştirmeye çalışan ilerlemeci hareketler ile alternatif bir gıda rejiminin inşası için toprak, gıda ve piyasalar üzerindeki hakların yeniden dağıtılmasını ve yapısal değişiklikleri talep eden radikal hareketler; alternatif gıda inisiyatiflerinin birbirini destekleyen iki niteliğine işaret etmektedir. Küçük üretici mevzuatının iyileştirilmesi veya tarımda kullanılan pestisitlerin yasaklanarak alternatif yöntemlerin desteklenmesi konusundaki kampanyalarla, uluslararası platformlar ve politika önerileriyle bakanlığı hedef alan savunuculuk faaliyetleri, üretici pazarları ve topluluk destekli tarım aracılığıyla yerel gıda sistemleri inşa etme pratikleri birbirini tamamlayıcı bir niteliğe sahiptir.

Yerel yönetimler, alternatif gıda inisiyatiflerinin amaçlarını aktarmak için potansiyel mekanlar olarak ele alınmaktadır. Belediyeler, yerelde “gıdanın politikasının” tartışılabileceği ve “adil gıda”nın savunulabileceği (K2) etkinliklere ve araçlara sahiptir. Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak alternatif gıda inisiyatiflerinin yerelde belediyelerle, kent konseyleriyle, kaymakamlıklarla “çevre festivalleri (K2, K8) tohum takas etkinlikleri (K24), ekoloji çalıştayları (K2), ekolojik-organik üretici pazarları, projeler bağlamında ortaklıklar kurduğu gözlenmiştir. Belediyeler; gıda kooperatiflerinin ürünlerini alarak, kooperatiflere üretim yapacakları alanı tahsis ederek, hibe sağlayarak veya proje üreterek ağlarla ilişkilendirilmektedir. İlişki içinde oldukları belediyeden “mahalle meclisi” talep ettiklerini belirten K2’nin anlatısı temelinde, belediye-inisiyatifler ortaklaşmasının aktif yurttaşlığı geliştiren, gıdanın ötesinde başka alanları da etkileyecek imkanlara sahip olduğunu söylemek mümkündür.

“Tabanın katılabilmesi ancak bu meclislerle olur. Başka türlü olmaz. Şimdi biz burada çalıştay yaparız, çeşitli kararlar alabiliriz, çok güzel fikirler ortaya çıkarabiliriz ama bu bizim aramızda döndüğü sürece hiçbir şey ifade etmiyor. Bunu işte mahalledekilerin bir meclis üzerinden işte ben mahalleme bostan

istiyorum, asfalt daha az istiyorum. Ne bileyim işte mahalleme cami mi lazım, okul mu lazım, çeşme mi lazım onlar oturup karar versin. Belediye size şu lazım deyip götürüp yapmasın.” (K2)

Yerelde katılımcılığı güçlendirerek yurttaşların gıda ve tarım temelinde taleplerini dillendirebilecekleri kamusal alanlar yaratmak ve buradan hareketle yerelde politika geliştirmek noktasında, İstanbul Büyükşehir Belediyesi ve İstanbul Planlama Ajansı koordinasyonu ile 2021 Eylül’de yayınlanan İstanbul Gıda Strateji Belgesi⁸⁵, somut bir adımdır. Katkılara ve görüşlere açık bir şekilde kamuoyunun denetimine sunulan strateji belgesi, “adil, güvenli, dirençli, onarıcı, döngüsel ve doğa dostu” olma nitelikleriyle tanımlanmıştır. Bu beş temel ilke çerçevesinde kısa-orta ve uzun vadede uygulanması planlanan somut projelere yer verilmiştir. Çalışmanın kuramsal ve kavramsal bağlamında tartıştığı gıda hakkı, gıda güvenliği, gıda egemenliği ve agroekoloji kavramlarının bir büyükşehir belediyesi tarafından teorik boyutta tartışılmaya başlaması ve gıda topluluklarının, gıda kooperatiflerinin ve topluluk destekli tarım gruplarının kısa vadede destekleneceğinin taahhüt edilmesi, alternatif gıda ağlarının gelişimi için bir kazanımdır. Bursa Nilüfer Belediyesi ise, 2020 yılını Tarım Yılı, 2021 yılını Gıda Yılı ilan ederek, yerelde agroekolojik üretimi desteklemeye, belediye bünyesinde kurulan gıda topluluğu ve gıda kooperatifleriyle alternatif gıda ağlarının yerel mekanizmalar aracılığıyla desteklenmesine ve görünür olmasına katkı sunmaktadır. Kentlerde adil ve sürdürülebilir gıda sistemleri yaratmak için bu süreçte, yerel yönetimler uluslararası ağların sağladığı bilgi, deneyim ve finansman desteğinden yararlanmaya ve uluslararası ölçekte iş birlikleri geliştirmeye önem vermektedir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin Expo-2015 sonrasında önerilen Milano Kentsel Gıda Paketi’ne üyeliğinin son aşamasında olması, Bursa Nilüfer Belediyesi’nin Avrupa Birliği Horizon 2020 programından hibe alması ve Kentsel Gıda Sistemlerinin Yenilikçi Living Lab Uygulamalarına Dönüşümün Güçlendirilmesi projesinin (FUSULI) ortaklarından biri olması bu süreçlere ve iş birliklerine örnektir. Alternatif gıda ağlarının “agroekolojik üretim”, “küçük üreticileri destekleme” ve “tüketicilerin sağlıklı, iyi ve adil gıdaya erişim” amaçlarıyla ilkesel olarak paralellik gösteren bu yerel yönetim stratejileri ve eylemleri gıda demokrasisinin ve gıda yurttaşlığının gelişmesi için potansiyeller taşımaktadır. Yerel yönetimlerin “gıda meclisleri/komisyonları/konseyleri kurma”, “topluluk destekli tarımı yaygınlaştırma” ve “alternatif gıda inisiyatiflerini destekleme” taahhütlerini takip etmek, yurttaşların önündeki sorumluluk alanlarından biri olarak durmakta ve bu durum alternatif gıda ağlarının gıda savunuculuk hareketlerini geliştirmesinin yollarını açmaktadır. Dirençli, onarıcı, adil ve demokratik tarım ve gıda yönetimi hedefleriyle yerel yönetimler

⁸⁵ Detayları için bkz. <https://ipa.istanbul/wp-content/uploads/2021/10/Istanbul-Gida-Strateji-Belgesi.pdf> (erişim tarihi: 09.06.2022).

tarafından başlatılan bu uygulamaların ve stratejilerin henüz başlangıç aşamasında olduğunu belirtmekle birlikte ortaklık ve dayanışma temelinde alternatif gıda ağları ve belediyeler arasında kurulacak ilişkilennmelerle bu sürecin potansiyeller üreteceğini söylemek mümkündür. Ancak alternatif gıda ağlarının düz-ilerlemeci bir çizgide hareket etmemesine benzer şekilde belediye-inisiatifler arası iş birlikleri de aktörler arası gerginlikler ve anlaşmazlıklar bağlamında gelişmektedir. Katılımcılar; belediyelerle kurulan ilişkilerde, bu nedenle başından itibaren sınırlarının çizilmesinin önemli olduğunu vurgulamıştır. Çünkü belediyeler; katılımcılığı güçlendirme, agroekolojik tarımı yaygınlaştırma, yerel tedarik zincirlerini güçlendirme, savunuculuk faaliyetlerine destek olma potansiyellerinin yanı sıra; neoliberal yönetimselliğin bir aracı olarak alternatif gıda ağlarının piyasa mekanizmalarına sıkışması riskini de üretebilir. Gıda ağlarında, konsensüse varılamayan konulardan bir tanesi bu nedenle belediyelerle geliştirilecek ilişkilerdir.

“Biz bunu gıda topluluğunda defalarca konuştuk. Bu konuya ben çok açığım. Evet, belediyeler olmalı ama belediyeler sonuçta siyasi yerler. O sınırları iyi korumak gerekiyor. Biz bunu çok fazla konuştuk hatta belediye ile çalışmak isteyenler ve çalışmak istemeyenler gibi iki grup olduk.” (K8)

“O tür durumlarda belediyenin fikriyatı benim için önemli. Belediye bizim o çalışmamızı kendi pr çalışmasına mı dönüştürecek, gerçekten böyle bir şeye destek mi vermiş olacak. Yaygınlaşsın isterim, herkese ulaşsın.” (K1)

“İlkinde katıldığımızda Migros’u gördük orada. Böyle büyük firmaları görünce, tartışma çıktı aramızda ve ikincisinde bunlar olacaksa katılmayalım. Çeşitli finans temsilcileri, bankalar işte yeşili destekliyoruz falan hikâyesi. Öyle olunca katılmama kararı ağırlıklı eğilim olarak ortaya çıktı. Ama ben katılınması gerektiğini düşünenlerdendim.” (K2)

Topluluk üyeleri, belediyelerle geliştirilen ilişkilerde birbiriyle çatışan görüşlere sahip olabilir. Bir tarafta belediyenin açtığı alanlarda içeriğini kendilerinin belirleyeceği bir bağlamda “adil gıdayı” ve “gıdanın politikası”nı yaygınlaştırma ihtimali dururken diğer tarafta “piyasa ve iktidar araçları” (K24) olarak belediyelerin piyasa mekanizmalarını yeniden üretmesi riski bulunmaktadır. İlkinde, alternatif gıda ağlarının bağımsız işleyeceği tahayyül edilmektedir. Ancak, bu ilişkilennme, toplulukların özerkliklerini sarsacak ihtimalleri de içermektedir. Belediyelerin “oy kaygısı”yla, “sahiplenme amacıyla” ve “pr çalışması”nın bir parçası olarak alternatif gıda ağları ile ilişkilennmesi, “dayatmacı” bir bağlamda gerçekleştiğinde, ağların özerk niteliği sarsılmaktadır. Ağların herhangi bir parti “temsilciliği” üstlenmeden “bağımsız” ve “otonom” işleyişiyle öne çıkması, bu dayatmacı bağlamın karşısında konumlanmaktadır. Belediye ile “tek taraflı” değil “müttefiklik” ilişkisi temelinde ilişkiler kurulması “kolay” gerçekleşmediğinden bu ilişkilerin “sürdürülebilirliği” üzerinde düşünülen bir konudur.

“Merkezi ve yerel idarelerle biz sürdürülebilir ilişkiler kurmayı beceremedik. Bunu neden beceremediğimizi biz de kendi kendimize sorguluyoruz.” (K9)

“Belediye hiçbir şey yapmıyor bize destek olarak. Bunu da yapmıyacaktır. Görüşmeler yapılıyordu aslında benim ilk girdiğim dönemlerde arkadaşlar gidip geliyordu. Ama hep boş döndüğümüzü biliyorum. Herhangi bir destek sağlamıyor belediyeler.” (K13)

Ağların belirli ilkelerle ve değerlerle hareket etmesi ve yerel yönetimlerin bu değerlere zarar verecek saiklere sahip olması nedeniyle, aktörler arası ilişkiler “gerilimli” bir hatta gerçekleşir. Bu ilişkilennmeler ve eklemlennmeler; hiç başlamayabilir, yavaş olabilir, sürdürülebilir olmayabilir veya bazı çekincelere rağmen devam etmek durumunda kalabilir. Katılımcıların bu ilişkileri kurmaktaki ve sürdürülebilir kılmaktaki çekinceleri, *yataylık*, *katılımcılık* gibi ağların kendi öz değerleri ile uyumu bağlamında anlamlandırılmıştır.

“Biz o belediye sınırlarında yaşıyoruz, o belediye bizim belediyemiz. Oraya vergi vermeye devam ediyoruz, bize de hizmet etmekle mükellefler. Görevi diye bakıyoruz aslında biz. İBF bi şey yaptığında lütfetti de yaptı diye düşünmüyoruz, zaten vazifesi. Belediyelerin yereldeki bu örgütlenmelerle daha sağlıklı ilişkiler kurması gerekir. Bir sürü takla atılmasını taviz verilmesini doğru bulmuyoruz. Belediyelerle sağlıklı bir ilişkinin kurulması gerekiyor. Yavaş ilerliyor olmamızın bir nedeni de bu çünkü biz bu tür ilişkilerden uzak durmaya çalıştık hep. Kendi öz gücümüzle bir şeyler yapmaya çalıştık çünkü onun eksenini daha doğru oturtacağımızı düşündük. Yapımızı zedeleyebileceğini düşündük.” (K24)

“Belediyelerin büyük çalışmaları var, belediyelerin çalışmalarına dahil olmak isteyen kooperatifler var. Biz dahil olmak istemedik hiçbir zaman. Gelenler çünkü kendi politik yapılarını dayatıyorlar ve bizim üzerimizden bir şeyler devşirmek istiyorlar. Biz Bükoop olarak buna izin vermedik”. (K14)

“Yine burada oy kaygısı devreye girecektir, bu işin reklamını yapma, sahiplenme gibi şeylere girmek isteyecektir belediyeler. Tek taraflı bu işlerin işlediği örnekler var. Burda tırnak içinde piyasa görüp burdan nemalanmak bu ilişkiyi kurmak için kurulan kooperatifler de var. Bakıyor ki kooperatifle iş birliği yapan bir yerel yönetim var ben de kooperatif kurup ondan yararlanayım düşüncesinde olan örgütlenmeler var. Oradaki otonominin özerkliğin kaybedilmemesi bir şeylere feda edilmemesi gerekiyor.” (K15)

Alternatif gıda ağlarının yerel yönetimlerle kurdukları ortaklaşmaların güçlüğü, belediyelerin kendi “politik yapılarını dayatarak” gıda ağları üzerinden “pay çıkarmaları” ve bu ağların varlığını ikincilleştirmesi riskine dayanmaktadır. Katılımcılar, bu ilişkilennmenin “lütfeden” ve “muhtaç olan” ikiliğinde hiyerarşik bir söylem temelinde gerçekleşmesine itiraz etmektedir.

“Bazı belediyeler bunu bir lütuf olarak yapıyor, bir başka sorunumuz bu. Kooperatifler icacı durumundalar ister istemez, belediyeler ürünlerimizi alsa da hayatta kalsak diye. Bu da doğru bir ilişki

değil. Belediyeler kamu görevini yerine getiren kurumlar olarak, seçmenlerinin seçimiyle gelmiş yapılar olarak bunu yapmak görevindeler, zorundalar aslında. Bizim bunu hatırlatmamız gerekiyor.” (K18)

“Pazar yeri kurulması konusunda belediyeyle anlaşamadık. Örneğin sağlıklı gıda ilkesiyle hareket eden kooperatifler belediyeyle girdikleri angaje ilişki sonrası bu ilkelerini unuttular. Biz ürünler için bir denetim mekanizması kurularak ürünlerin alınmasını talep ettik ama belediye de buna gerek olmadığını söyledi. Yönetim kurullarına girmiş olmanın verdiği bağımlılık ilişkisiyle birlikte. Bir sürü kooperatif döküldü o toplantıdan sonra kendi aralarındaki tartışmalar.” (K24)

Anlatılardan yola çıkarak, yerel yönetimlerin görünürlük sağlayabilecekleri “üretici pazarları”na önem verdiği; ancak bu pazarın düzenlenmesi için alternatif gıda inisiyatiflerinin temel ilkelerine uyumlu bir biçimde gerekli denetimleri yapmaktan çoğunlukla kaçındıkları görülmektedir. Belediye ve gıda inisiyatifleri iş birliği ile uygulanan üretici pazarı örneklerinde, belediyeler, inisiyatiflerin ilkeleri ve işleyiş biçimleri konusundaki taleplerine duyarsız kalmış ya da “verdiği sözlerin çoğunu bir gecede unutmuştur” (K24). Pazarların hangi koşullarda var olduğunu sorgulayan gıda ağlarının aksine belediyeler, daha çok pazarların var olabilmesiyle ilgilenmektedir. Pazarda yer alan üreticilerin üretim süreçlerinin izlenmesi, ekolojik üretim konusunda teşvik edilmesi veya ürünlerin depolanması ve nakliyesi konularında belediyelerin yetersiz kalması ve belediyelerin “arazi verim gerisine karışmam” (K2) söylemi katılımcılar (K14, K16, K19, K21, K22) tarafından eleştirilmektedir. Belediyeler, gıda ağlarına bazı konularda destek olma, bazı önemli konularda ise “çekilme”ye (K20) dayalı bir ilişkilendirme kurgulamaktadır.

“Belediyelerle açıkçası koşullu bakıyoruz. Biraz çok paldır küldür gidiyorlar. Biraz hayal kırıklığı yaratıyorlar. Tamam ekolojik olması önemli ama o sonradan gelsin. Olmaz böyle şey, olmaz derken en azından belli ayrımlar yapılabilmeli. Ben şimdi organik sertifikası olmayana geçiş olmasın demiyorum. Hatta burada Sakarya Belediyesi de heveslenmişti. Üretici pazarı yapmak istemişti. O zaman şunu demiştim, kimseyi kırmayalım, ekolojik üretim yapanlar, geçiş döneminde olanlar ve diğerleri ve bunları kendi aramızda denetleyelim, birbirimizi denetleyelim yani. Sertifika aramayalım süreç içerisinde kendi sertifikamız oluşsun bir yerde. Ama sen hazır fide alıp her türlü kimyasalı basıp sonra bunu ekolojik ürün diye satamazsın yani, ben bunu doğru bulmuyorum. Bir kere şeffaflığa aykırı. Ne yapıldığını bilsin herkes.” (K21)

“Yerel yönetimlerin doğa dostu üretime destek vermesi gerekiyor. Şu anda belediyeler küçük üreticiyi desteklemek anlamında daha çok çalışmalar yapıyorlar. Agroekolojik üretim yapan küçük üreticiyi desteklemek anlamında bunu hayata geçiriyor olmaları gerekir. Küçük üreticiye gübre vermek, fide vermek değil bence mevzu. Mazot, suni gübre fiyatlarının bu kadar fırladığı, zaten küçük üreticinin bu girdi maliyetlerinin altında ezildiği bir dönemde agroekolojik üretim fırsatı var. Ne suni gübre ne tarım zehri istiyor.” (K22)

Belediyelerin uygulamalarında ekolojik paradigmanın ikincilleştirilmesi ve “iddialı” bulunarak süreç içinde varılacak bir “seviye” (K20) olarak kabul edilmesi yetersiz ve eksik bir anlayış olarak eleştirilmektedir. Katılımcı (K16), ekolojinin “geri plana atıldığı” bu uygulamaları “üç bacaklı bir tabure”ye benzetmektedir. Belediyelerin ekolojik düşünceden bağımsız çoğunlukla prestij kaygısı taşıyarak “kadınları dönüştürdük” (K16) biçimindeki söylemlerle bu uygulamaları “sahiplenmesi” “yolunda gitmeyen” bir düzeni sürdürmeye yarayacağından “tökezlemeleri”ne neden olacaktır. Halbuki, girdi maliyetlerinin ekonomik krizlerle sürekli arttığı, bu maliyetler karşısında üreticinin borçlanarak üretimini devam ettirdiği ve iklim değişikliğine karşı dirençli üretim yöntemlerinin bir gereklilik olduğu bu koşullarda, yerel yönetimlerin gıda ağları ile iş birliği içinde politika ve uygulama geliştirmeleri için bir “fırsat” (K22) vardır. Belediyeler, küçük üreticilerin ürünlerini piyasada pazarlayacak kolaylaştırıcı ve fiyat belirleyici bir araç olmanın ötesinde yöntemlere ve mekanizmalara sahiptir. Bu yöntemlerin ve mekanizmaların yatay örgütlenme ilkeleri temelinde işlememesi, aktörler arası ilişkileri zorlaştırmakla birlikte, geliştirilmesi gereken bir hedef olarak da vurgulanmaktadır.

“Yatay örgütlenme, kapsayıcılık, halkla birlikte hareket etme, bu tür şeylerde, çok ciddi bir kapasite eksikliği gördük. Bunu aşmak konusunda da yeterli iradeyi göremedik bir noktadan sonra da. O biraz keyfimizi kaçırdı açıkçası.” (K5)

Yerel ve adil bir gıda sistemi oluşturmakta yerel yönetimlerle iş birliği yapmayı bir ihtiyaç olarak belirten katılımcılar; eksikliklere ve yetersizliklere işaret etmekle birlikte bu ortaklığın imkanlarını da tartışmaktadır. Temel ilkelerden “taviz” vermeden ve bir “dönüşüm süreci” ihtimalini de göz önünde bulundurarak, kurumsal ölçekte ilişki geliştirmenin önemi vurgulanmaktadır:

“Bu tabi ki bir dönüşüm süreci. Kendi dönüşümümüzü tartışırken belediyelerin de bir anda buna kucak açması mümkün değil. Bizim zorlamamız gerekiyor açıkçası. Gıda toplulukları bu işleyişi belediyelere zorlayacak bir sürece doğru yöneltmek zorunda. Bu da bence önümüzdeki görevlerden biri.” (K18)

Kişilerden bağımsız olarak kurumsal boyutta “yetersizliklere” sahip yerel yönetimler; merkezi yönetimle ilişkilerden ve bütçelerindeki kısıtlamalarından bağımsız değildir. Devletin yurttaşların “sağlıklı ve adil gıda” hakkını koruma sorumluluğundan uzaklaştığı ve bu hakkı sarsan/sarsacak yasal düzenlemeleri piyasanın lehine geliştirdiği neoliberal çağda, yerel yönetimler; üreticinin ve tüketicinin sürece dahil olduğu yerel, adil ve sürdürülebilir gıda sistemleri kurmak için potansiyel iş birlikçileri olarak işaret edilmiştir. Yerel yönetimler, katılımcılığa dayalı yerel, adil, sürdürülebilir ve ekolojik bir gıda sistemi kurmak için alternatif

gıda ağlarına en *yakın* potansiyel araçlar olmasına rağmen merkezi yönetimle ilişkileri bağlamında etkinliği ve gücü belli sınırlılıklara sahip aktörlerdir. Alternatif gıda ağlarının yerel yönetimlerle ilişkilennmelerindeki sınırlılıkları ve eksiklikleri tartışırken aynı zamanda yerel yönetimlerin de kendi yapısal sınırlılıkları içinde (bütçe yetersizliği, merkezi yönetimin baskısı vb.) hareket ettiğini göz ardı etmemek gerekir. İlçe belediyesi olarak “bütçeleri oranında” yapabildiklerini yaptıklarını vurgulayan bir belediye çalışanı, yerel, ekolojik ve adil bir gıda sistemi kurmaya çalışırken merkezi yönetimin engelleyici niteliğine işaret etmiş ve tarım-gıda politikaları alanında merkezi ve yerel yönetimlerin birlikte çalışma zorunluluğuna işaret etmiştir.

“Boşluk dolduruyorsunuz, boşluk doldurmaya çalışıyorsunuz. Bak benim projeme bu memleket için faydalı bir şeyse izin ver. Devletin bırakın desteği kösteği var. Belediyenin tarımla uğraşması dört dörtlük bir ülkede bana göre saçma. Eğer Tarım Bakanlığı diye bir kurum ve il ve ilçe müdürlükleriyle sayısız mühendisi varsa belediyenin bu tür şeylerle uğraşması saçma. Ama hiç yok. Doğru dürüst bir devlet olsaydı, doğru dürüst bir Tarım Bakanlığı olsaydı, ilçe tarım, il tarım teşkilatları olsaydı, keşke onlarla birlikte çalışabilseydik. Hem enerjimizi bu kadar tüketmemiş hem de onların bir sürü boş oturan mühendislerine iş çıkarmış olurduk bu yolla. Neler neler var yapılması gereken biz bütçemiz oranında bunu yapabiliyoruz.” (K23)

3.5.6. Başka Bir Gıda Rejimi Mümkün mü? ‘Potansiyeller’ ‘Sınırlılıklar’

Türkiye’de yeni gelişmekte olan alternatif gıda ağlarının gıda adaleti veya demokrasisi hareketine evrilmesi, bu inisiyatiflerin taşıdığı potansiyellerden biri olarak sorunsallaştırılmıştır. Ağların; tüketimin ve üretimin serbest piyasa koşullarından bağımsız kolektif öznellikler geliştirmekteki etkisi ve piyasa dışına itilmiş küçük üreticilerin güçlenmesine ve alternatif ekonomik ağlara içerilmesine yönelik olası yansımaları, bu sorunsalın alt başlıklarını oluşturmaktadır. Potansiyellerin ve sınırlılıkların düşünsel bir yaklaşımla tartışıldığı bu bölümde, başka bir gıda rejimini tahayyül etmenin ve eylemenin krizler ve belirsizlikler çağındaki anlamları irdelenmektedir. Alternatif gıda ağlarının toplumsal hayatın çeşitli alanlarını da etkileyecek bir gıda hareketine dönüşmesinin önündeki engeller ve zorluklar katılımcıların anlatılarına dayanarak aktarılmaktadır. Holt Giménez ve Shattuck (2011: 131), gıda hareketlerinin “kendinde hareketten kendi için harekete dönüşmesinin” (“from movement in itself into movement for itself”) önündeki engelleri “sınıf çıkarlarının kimlik politikalarıyla bulanıklaşması ve tüketim ilişkisinin sosyo-politik etkileri” bağlamında açıklamaktadır. Alternatif gıda ağları, piyasanın güçlü aktörlerince içerimlenmeyecek “ele avuca sığmaz” (K2) bir yapıya ve işleyişe sahip olmakla birlikte gıdanın politikasını yaygınlaştıracak bir harekete dönüşemediğinde “kendi gündemini takip eden gevşek

topluluklar” (Treagar, 2011: 420) haline gelmektedir. Alternatif gıda ağlarının “yerel, eski kapalı köy toplulukları” (K18) olarak sürdürülemeyeceği göz önüne alındığında bu durum, ağların oluşum sürecinde “olağan” olmasına rağmen günümüzde “artık” (K5, K10, K17, K22) aşılması gereken bir imaja denk gelmektedir. Ağların kapsayıcılığının yeterli olup olmadığı, bu sorunun tartışılması için temel ipuçlarını sunmaktadır. Alternatif gıda ağlarının *heterojen* bir yapıya sahip olduğu vurgusu, bu ağların kültürel ve politik değerlerini benimseyen homojen bir azınlığın (homogenous few) (Alberio ve Moralli, 2021: 456) var olduğu gerçekliğini ortadan kaldırmaya yetmemektedir. Alternatif gıda ağları, orta veya orta üst sınıf dışında farklı sosyo-ekonomik gruplardan bireylerin kendilerini ifade edebilecekleri ve katılım sağlayabilecekleri alanlara dönüşmediği ve “tabana yayılmadığı” sürece “elit bir kesimin kendi kendini eğlendirdiği bir yer” (K19) olarak kalma riskini içinde barındırmaktadır. “Hem sosyal hem de ekonomik olarak kendini ifade etme” imkânı bulamayan ve “kendi içinde kalan gruplar”ın (K5) varlığı katılımcılar tarafından bir sorun olarak tanımlanmıştır. Alternatif gıda ağlarının *sınıf körü* kapalı topluluklara dönüşmesi bir “handikap” ve risk alanı olarak inisiyatiflerde tartışılmaktadır.

“Kooperatiflerin bulunduğu bölgelerin daha çok orta-üst sınıfın ağırlıklı yaşadığı yerlerde olması. Kadıköy, Beşiktaş, Şişli fakat neden Küçük Armutlu değil? Kooperatifler orta-üst sınıfa seslenmek zorunda. Bu bizim önümüzdeki en büyük handikap.” (K4)

“Gıdanın soylulaştırılması meselesi, bu gruplara en fazla getirilen eleştirilerden biri. Bu sadece Türkiye’de değil dünyada da böyle. Avrupa’da Amerika’da daha çok orta, orta-üst sınıfların üye bazında ürünlerden yararlandığı bir gruba dönüşüyor. Türkiye’de de bu var.” (K15)

Alternatif gıda ağlarının kapsayıcılığına yönelik eleştiri, K15 tarafından “gıdanın soylulaştırılması” kavramı ile açıklanmıştır. Kentsel mekanlarda sınıfsal eşitsizlikleri ve sermayenin hareketliliğini görünür kılan soylulaştırma (gentrification), alternatif gıda ağlarının söylemsel alanında da karşımıza çıkmaktadır. Katılımcılar, gıda egemenliği ilkesini vurgulayarak gıdanın bir hak olduğunu, sağlıklı, adil ve iyi gıdanın herkes için erişilebilir olmasını amaçladıklarını ifade etmelerine rağmen bunun pratikteki karşılığında dışlayıcı unsurlar bulmak mümkündür. Orta ve orta üst sınıfların sosyal ve kültürel sermayeleri dolayısıyla, ekolojik üretim ve tüketim konusunda veya ekolojik veya doğal tarım konusunda “bilinçli” (K2) olduklarına dair ön kabul, alt sınıfların “aydınlatılma”ya ihtiyacı olduklarına dair bir imayı canlandırmaktadır. İstanbul Okmeydanı, Maltepe ve Sultanbeyli mahallelerinde kooperatif çalışmaları yürüten Anadolu’da Yaşam Kooperatifi’nin mahalle sakinlerine yaptıkları anket çalışmasında, bu önyargının ve bununla birlikte gelen özeleştirisinin izlerini görmek mümkündür.

“Kooperatif çevresinde tüketim alışkanlıkları anketi yaptık. Baştan önyargımız insanlar ne yediklerini bilmiyordu. Şimdi aydınlatıcaz insanları falan. Gittiğimiz 100 evden 70’i gayet ne yediğini biliyor, neden yediğini biliyor, sonuçlarının ne olacağını biliyor. Çaresizler ama sonunun onkoloji kuyruğu olacağını biliyor. Çok şansı da yok.” (K24)

“Alt sınıflar geçim derdinde. Ekolojik ya da doğal tarım bilinç gelişmiş değil. İçimizde en çok tartıştığımız konulardan biri bu zaten. Bu bilinci yoksul mahallelere nasıl yayabiliriz bunları tartışıyoruz.” (K2)

Sınıfsal katılımdaki eksikliğin farkında olan katılımcılar için bu durum, ülkenin içinde bulunduğu toplumsal ve politik bağlamdan bağımsız değildir. Toplumsal hareketlerin sarsıldığı, işsizliğin ve yoksulluğun arttığı koşullarda sağlıklı gıdaya erişimin bir sorun olarak işaret edilmesi daha da zorlaşmaktadır. Sağlıklı, organik, iyi ve adil beslenmeye güçleri yetmeyen toplumsal gruplar için gıda “karınlarını doyurdukları” bir ihtiyaçtır. Bu nedenle; alternatif gıda ağlarının yukarıda belirtilen sınıflarla sınırlı bir etkisinin olmasının bir nedeni, fiyatların piyasa koşullarına göre “görece yüksek” olmasıdır. Ağın homojen azınlığa sahip yapısı göz önüne alındığında agroekolojik gıdanın herkes için erişilebilir olması talebi kendi içinde bir zorluğu ve engeli beraberinde getirmektedir. Yalnızca ekonomik uygulanabilirlik açısından değil sosyal, kültürel ve politik boyutlarını içeren daha geniş bir kapsamda değerlendirildiğinde gıda inisiyatiflerinin sürdürülebilirliğini sağlamak için “fiyat sabitlemek” (Homs vd., 2021: 107) önemlidir. Üretim ve tüketim koşullarının ve yapılarının piyasa araçlarından ve mekanizmalarından bağımsız olduğu bir inisiyatifte bunun gerçekleşmesi kendi içinde bir sınırlılığı üretmektedir. Bir taraftan gıdanın ucuzlayarak toplumun daha geniş sosyo-ekonomik kesimlerini kapsamaya talebi, diğer tarafta ise agroekolojik gıdanın ucuz olması durumunda “çeşitli bedellerin” ödenmeye devam edeceği vurgusu bulunmaktadır.

“Bu işin en can sıkıcı kısmı, doğa dostu üretim yapıyorsunuz fiyatların da pazar ekonomisinden bağımsızlaşması gerekiyor, gidip de işte marketlerde satılan dışsal maliyetlerle ucuzlatılmış ve kalite olarak da sıkıntılı ürünlerle fiyat rekabetine giremiyorsunuz tabi. Amiyane tabiriyle pahalı oluyor ürünlerimiz. Küçük ölçekli doğa dostu tarım yapan bir çiftçinin ürünlerini o kadar ucuza vermesi kolay olmaz yani. Bazen olur çünkü elinde çok fazladır ürün piyasadaki fiyatların da konvansiyonel tarım fiyatlarının da altına düştüğü olur bazen de üstüne çıkar çünkü alakamız yok bizim piyasa ekonomisi mekanizmalarıyla. İhtiyaç neyse o ihtiyaca yönelik ayarlamak zorunda kendisini. Bu da birçok insanın erişemeyeceği fiyatlar oluşturuyor.” (K5)

Ekolojik ve toplumsal maliyetlerle ucuzlatılan gıdaya karşın bu inisiyatiflerde, üreticilerin emek-yoğun üretiminin “değeri”ni iade etmeye yönelik bir çaba vardır. “Geleneksel bilginin geri kazanılması, topluluk inşası, kullanılmayan toprakların kazanılması, biyoçeşitliliğin ve eski türlerin iyileştirilmesi ve üreticilerle doğrudan ilişki kurmak gibi

yeniden üretime ilişkin pratikler” (Homs vd., 2021: 107) birikimi ve büyümeyi odağına alan kapitalist ekonomik modelde göz ardı edilmektedir. Alternatif gıda ağlarının bunu fark etmeye yönelik çabaları değerli olmakla birlikte insanları, toplumsal üretimi ve hayatı ekonominin merkezine yerleştiren bir anlatının yaygınlaşması “istenildiği ölçüde” gerçekleşmemektedir. Ağın mevcut sınıflı halinden “suçluluk duyan” veya bu durumu bir “süreç”, “ihtiyaç” olarak kabul eden katılımcılar, bu sorunun aşılması için orta sınıflara “görev düştüğü” konusunda ortaklaşmaktadır. Bu sınıfların “tüketim alışkanlıklarını değiştirmek” (K4) başta olmak üzere “konfor alanlarından feragat” (K15) etmesi dönüşümün temelini oluşturmaktadır. Orta ve üst sınıf hem ağların kitleselleşmesinde hem de kooperatiflerin “ayakta” kalmasındaki etkili bir unsurdur.

“Bizim dayanışma paketlerini alan üyelerimiz daha çok üst sınıftan. Biz bunu dert etmiyoruz çünkü bizim kooperatifin ayakta durması için bu üye profiline ihtiyacımız vardı. Ayakta durmak için bizim maddi bir desteğe ihtiyacımız var. Kişi başı 200 liralık gece düzenlediğimizde, mantar gezisi düzenlediğimizde koşa koşa geliyorlar. Çat diye 7000 lira verip web sayfası yapıyorlar bize. Bu destekleri almak zorundayız. Her ne kadar ürünlerin üzerine %20 kar payı koysak da kasada para artmıyor. Bu parayı da 3 yıl deneme sürecini bitiren kadınların kooperatif kurmasında finanse etmek için kullanıcaz.” (K3)

“Şunun farkına vardım, ekonomik sistemde orta düzey insanlar bir şeyin farkına varmadan, olmaz ki. Gelir düzeyi düşük insanın derdi zaten karnını doyurmak, onun şiddetsiz iletişimi permakültürü dert edinip inisiyatif alacağı bir pozisyon bekleyemeyiz. Orta gelir düzeyindeki insanlar daha çok bunu yapabilecek potansiyele sahipler.” (K11)

Üreticinin daha fazla iş yükü sorumluluğu ve tüketicinin piyasa koşullarından daha fazlasını ödeme sorumluluğu bir araya geldiğinde, gıda fiyatlarını iki tarafı da memnun edecek ve ağın kitleselleşmesini engellemeyecek şekilde ayarlamak oldukça zordur. Bu, iki taraftan birinin feragatiyle veya diğer bir ifadeyle taşıdığı sorumluluğu daha uzun süre taşımaya devam etmesiyle sonuçlanmaktadır. K18, üretici ve tüketicisi arasındaki “fedakarlar”ın varlığının, şimdiye kadar bu sorunun çözüm önerileriyle ele alınmasını geciktirdiğini ancak giden noktada bu ağların içindeki “fedakarların tükendiğini” vurgulamaktadır. Ne üreticiler konvansiyonel piyasa koşulları kadar ucuza gıda üretebileceğinden ne de tüketiciler gelirlerinin büyük bir kısmını gıdaya ayırmaya devam edebileceğinden, alternatif gıda ağlarının ölçek sorununa ilişkin yeni mekanizmaları ve araçları geliştirmesi elzemdir. Az miktarlarda ürünün çok fazla sayıda topluluğa ve kooperatife dağıtıldığı mevcut işleyişin yerine hem üreticiler için daha az iş yükü anlamına gelecek hem de fiyatların görece ucuzlamasını sağlayacak alternatifler geliştirilmelidir. Çünkü “romantik” veya “aktivist” gerekçelerle ifade edilen “feragat” söylemi, alternatif mekanizmaları üretecek bir güce dönüşmediği ve “insanların gerçek ihtiyaçlarını”

görünür kılmadığı sürece uzun vadeli olamayacaktır (Homs vd., 2021: 109). “Sırf daha iyi günlere, sırf tünelin sonunda ışık, daha iyi bir yere çıkılacak umuduyla” yapılan çalışmalarda üretici olarak yer aldığını belirten K10, bunların yetersiz olduğunu ve az miktarlarda gıda tedarikinin de “emek, zaman, enerji ve maliyet” olarak üreticilere yüklenmesinin sürdürülebilir olmadığını vurgulamaktadır. Bu nedenlerle, ağların temel niteliğini oluşturan “topluluk olma hissi”ni kaybetmeden “benzerini yapmak” (replicate) yoluyla çoğalma ihtimalleri ve gerekliliği, katılımcıların da üzerinde durduğu güncel bir sorundur. Buğday Derneği’nin topluluk destekli tarım projesi Bahçemizden itibaren Türkiye’deki çok fazla ağla etkileşim içinde olan ve şu anda hem bir üretici hem de tüketicisi olarak İzmir’deki gıda topluluklarıyla ortaklaşa çalışmalar içinde olan katılımcı (K22) gıda kolektiflerinin bir “kavşak”ta, bir “basamak”ta olduğunu belirtmiştir. Bu kavşak, alternatif gıda ağlarının çoğalabilmesi adına “daha organize” hareket etmelerini gerektiren bir dönüm noktasını ifade etmektedir. K18, krizlerle ve belirsizliklerle tanımlanan günümüzü “dar bir dönem” olarak ifade etmekte ve bu inisiyatiflerin varlığını devam ettirmesi için planlamanın önemine işaret etmektedir.

Türkiye’de 2000’li yılların başından itibaren gelişmeye başlayan alternatif gıda ağlarının günümüzde bir dönüm noktasında olduğu söylenebilir. Ancak bu dönüm noktasının tüm inisiyatifleri, toplulukları ve kooperatifleri temsil ettiği şeklindeki indirgemeci bir yaklaşımdan da kaçınılmaktadır. Çünkü, her bir inisiyatif kendi iç dinamikleriyle ve ağlar arası aktörlerle ilişkileri bağlamında hareket etmektedir. Topluluk, girişim veya inisiyatif olarak başlayan ve sonrasında bir kooperatife dönüşen ağların yanı sıra süreç içinde çözölen inisiyatifler de olduğu için bu gelişim, ilerlemeci düz bir çizgide ele alınmamalıdır. Sağlıklı gıdaya ulaşmak gibi bireysel bir motivasyonla bu ağlara ulaşmak artık yeterli olmayacağı için alternatif gıda ağlarının sürdürülebilirliği, mevcut işleyişin ve yapının ortaya çıkardığı sınırlılıkları temelinde tartışılmaktadır. Kargo şirketlerine bağımlı “çok parçalı az miktarlarda gıda tedarik etmek” şu anda olmasa da ilerleyen süreçte bir engel oluşturabileceği için, nakliye ve depolama sorununa ilişkin yeni araçlar ve modeller üzerine tartışmalar yapılmaktadır. Daha fazla iş yükü ve karbon ayak izi üreten parçalı gıda tedarik etme modellerinin yerine daha fazla ürün alımına izin verecek ve gıdayı muhafaza edebilecek araçlar ve mekanizmalar üretmek üzerine fikirler geliştirilmektedir. “Bölgeselleşme” yaklaşımı bu sorunlara ilişkin olası bir çözüm önerisidir.

“Gerçekten idealimiz olanı gerçekleştirmek istiyorsak bunun planlamasına başlamak zorundayız ki zaman içinde gerçekleşsin. Yoksa başka türlü hiç olmaz [...] Şu andaki handikaplardan bir tanesi de çok ciddi bir şekilde ben açıkça iddia ediyorum, biz sizin ürünlerinizi taşımıyoruz dediği anda, bizim tüm sistemimiz çökecek. Şu anda bizim çok övündüğümüz gıda topluluklarıyla ilgili sürecin %90’ı neredeyse kargo şirketlerine bağımlı. Ya biz bağımsız kargo şirketi kurcaz, bu olanaksız bir şey gerçekçi bir şey

değil, o yüzden günün sonunda biz bölgeselleşmek zorundayız. Yerel, kısa tedarik zincirleri kurmalıyız, bu lojistik hattı da küçültmek zorundayız. Kars'ın peynirinin Muğla'nın bir köyünde işi yok. Gelmemeli buraya. İkisi de iyi niyetli olsun, doğal üretici doğal tüketici olsun, ama bu çapraz geçişler bizi çok zorluyor ve daha da zorlucak.” (K18)

Nakliye ve depolamanın yanı sıra, alternatif gıda ağlarının temel aktörleri olan üreticilerin ve tüketicilerin yeterliliklerini güçlendirecek yöntemlerin ve eylemlerin geliştirilmesi üzerine de tartışmalar yapılmaktadır. Üreticinin agroekolojik üretim yapan diğer üreticilerle görüş alışverişinde bulunması ve bu tarz modelleri yakından tanıyarak ve deneyimleyerek iletişim kapasitesini artırması bir ihtiyaçtır. Tüketici ise, üreticilerin ihtiyaçlarını ve sorunlarını tanıyarak ve buna yönelik eylemlerde bulunarak özneliğini geliştirebilir. Projeler geliştirilmesi, toplulukların kooperatiflere dönüşmesi, mevcut kooperatiflerin sorun alanlarına yönelik ortak hareket ve eylemlilik alanlarının yaratılması ve agroekolojik üretimi benimsemiş yeni üreticilerin ağlara dahil olması yoluyla ağların etki alanları genişleyebilir.

Topluluk veya kooperatif biçiminde iki farklı işleyiş modelinin olması, her inisiyatifin ihtiyaçları temelinde anlamlandırılmakta ve ağların etkileşimli çeşitliliğini güçlendirecek bir olgu olarak değerlendirilmektedir. Ancak, bu değerlendirmede her iki modelin ortaya çıkardığı potansiyeller olmakla birlikte sınırlılıkları da bulunmaktadır. Topluluklar, görev dağılımının belirgin olmadığı, gönüllülük mekanizmasının “sorumlulukla” işlemediği ve daha az insana ulaşma ihtimalinin olduğu “esnek yapılar” (K1) olarak eleştirilmektedir. Topluluklar, bir taraftan “denetim dışı kalabilen”, kooperatiflere göre “daha rahat hareket edebilen” enformel ağlar olarak devletten ve piyasadan bağımsızlaşabilen alternatif ekonomileri pratik etmekte daha geniş imkanlara ve alanlara sahiptir. Diğer taraftan ise, gıda toplulukları, küçük üretici muafiyetleri temelinde vergisiz satış yapılan “kayıt dışı” alanlar olarak görüldüğü için riskleri de içinde barındırmaktadır. Bu, gıda topluluklarının yerel ve merkezi otoriteler karşısında “kırılgan” bir pozisyona (Moreire ve Morell, 2021: 10) sürüklenmesine neden olmaktadır. Alternatif gıda ağlarının eklemlenmelerle ve ortaklaşmalarla gelişmesine izin veren esnek yapısı, aynı zamanda çözülme ve parçalanma süreçlerini üretme risklerini de içinde barındırmaktadır. Ekonomiye etik bir yaklaşım getirme, dayanışma ekonomilerini geliştirme ve toplumsal aidiyeti güçlendirme potansiyellerine sahip gönüllülük, işleyişindeki sorunları göz önüne alındığında ağların kırılganlığını üretme riskini de beraberinde getirmektedir. Gıda rejimlerine ilişkin sorun alanlarının herkesi kapsadığından ve aciliyet barındırdığından hareketle gönüllülük, bir ihtiyaç halini almaktadır. Bireylerin gönüllü bir sorumlulukla ağlarla ilişkilendiği durumlardaysa *gönüllülük, ağların kırılganlığına* yol açma riskini taşımaktadır.

“Bu modelin tabi ki bizi zorlayan yanları oluyor. Örneğin gönüllülük meselesinde, ben gönüllü çalışıyorum ben gitmesem de nasılsa biri gider diye düşünenler olduğunda sıkışabiliyoruz. Bir görev esası olmadığı için öncelik sıralamasında kooperatif dördüncü beşinci sırada olabiliyor.” (K4)

“Gönüllü çağrısı yapılıyor sürekli ama üç beş kişinin üstünde kalıyor genelde. Hatta [...]’nın bir lafı vardı gönüllü emeğinin sömürülmesi diye. Yine aynı yere geliyorum bizim insanımızın inisiyatif almadaki gönülsüzlüğü yani. Gönüllü de olsa iş yeri de olsa, her şey çalışan insanların omzunda kalıyor.” (K17)

“Toplulukta 8-9 kişiydik ama bazen sayı artıyordu. Çünkü zaten hepimiz çalışıyoruz, kimse sorumluluk altına girmek istemiyor.” (K19)

“Gıda topluluklarında en önemli sorunlardan biri kısa sürede gönüllülerin motivasyonunu yitirmesi. Bu da yine bizim bir kültürel kodumuz. Maymun iştahlıyız. Bir hevesle giriyor insanlar 2 ay 3 ay gönüllüğü götürüyor sonra çekiliyor.” (K9)

Alternatif gıda ağlarının çoğunlukla orta ve üst sınıftan oluşan yapısının yanı sıra gönüllülüğün “sınırlı bir grupla” işlemesi ağların kapsayıcılığına ilişkin getirilen eleştirilerden bir diğeridir (Homs vd.,2021: 102; Treagar, 2011). Gönüllülüğün düzenli, sorumluluk içeren ve kapsayıcılığı güçlendiren bir yapıya kavuşması için sıralı gönüllülük, “dönüşümlü sorumluluk” gibi rotasyon uygulamaları geliştirilse de uygulamada sorunlar yaşanmaya devam etmektedir. Bu durum “öncü bireylerin” zaman içinde yorulmasına neden olmaktadır. Alternatif gıda ağlarında gönüllü emeğinin yetersiz olması, kooperatiflerin açık kaldığı sürenin sınırlı olmasını beraberinde getirmektedir. “Kooperatifin sürekli açık kalması ya da saatlerin sabit olması noktasında sorunlar” olabildiğini belirten K12’nin ifadeleri, ağların sürekliliği ve görünürlüğü üzerine düşündürmektedir. Gönüllülüğün sınırlı bir grupla yürümesi ve bunun yeni gruplara aktarılmasında, başka bir açıdan bir geçiş sürecinin yaşanmaması, ağların sürdürülebilirliğine tehdit oluşturmaktadır. Benzer süreç, aşağıdaki katılımcının anlatılarında da görülebilir.

“Sistemden şimdi bir iki kişiyi çekip aldığımızda buranın sürekliliği bir tartışma konusu olur. İşin organizasyonel kısmında işler koordinatörlerle yürüyor, koordinatörler içinde de bazılarının özverisiyle yürüyor ama yürüyor işte diye bakıyoruz.” (K15)

“Toprağı bellemeye geldiler, ekim sırasında, sulama sırasında geldiler. Böyle parça parça da olsa gelenler oldu. Ama bir iki kişinin sırtında döndü işler. Diğer üyeler bir defa iki defa geldiler.” (K1)

Gönüllülük “sonuna kadar sürdürülecek bir iş” olmadığı için (K11, K18, K23) ağın içindeki üreticinin, tüketicinin, akademisyenin bu ağlardan geçimini sağlayabileceği bir modelin üretilmesi bir “gerekliklik” olarak işaret edilmektedir. Katılımcılar, topluluklardaki “spontane” olma halinin “güzel” olduğunu belirtmekle birlikte “katılımın eksikliği”,

“gönüllülüğün açmazları”, “üretici-türetici ilişkileri” gibi sorunlu alanlarda alternatif çözümler aramaya devam etmektedir. K22, bunun için destek fonlarının işlevsel olabileceğini belirterek gıda inisiyatiflerinin daha “organize” olması için “baştan birtakım kurallar silsilesinin, manifestoların oluşturulması, topluluk destekli tarım yapılacaksa baştan o kriterlerin belirlenmesi, üreticilere yönelik birtakım seminerler düzenlenmesi, basit bir web sitesi ile üreticilerin tanıtılması, dağıtım günlerinin belirlenmesi” şeklinde öneriler sunmaktadır. K18 ise, muhtemel sorunlara karşı ağlar arası ortaklaşmanın önemine değinmektedir:

“İşi tek bir yönüyle ele almaktan çıkan zor bir görev de olsa, hep beraber bir araya gelerek bir büyük sistem olarak çalışmamız gerekiyor. Geline nokta bunu zorunlu hale getirdi. Bireysel çabaların gidebildiği yer burası, herkes kendi gücü oranında bir şey zaten yapıyor. Bilginin bir araya gelmesi gerekiyor, ortaklaşması gerekiyor, koordinasyon, iletişim gerekiyor.” (K18)

Çoğunlukla parçalı, akışkan ve olay bazlı hareket eden ve ilişki geliştiren bu ağların geliştiği yapısal, sosyal ve ekonomik bağlam göz önüne alındığında katılımcının sunduğu öneri; ağların yapısını dönüştürecek bir potansiyele sahiptir. Ancak mevcut koşulların varlığı katılımcıların bu yönde harekete geçmesi için destekleyici olmaktan çok engelleyicidir. Katılımcıların “elimizdeki en güçlü alternatif”, “hem yasal bakımdan hem de bir ilişki formu bakımından gıda topluluklarının dayanışma topluluklarının en uygun resmi biçimi” olarak tanımladığı kooperatifler bunun en somut örneğidir. Alternatif gıda ağlarının “bir benzerini yaratma” (replication) yoluyla çoğalmasının aracı olabilecek kooperatifler, alternatif gıda ağları içinde tartışmalı bir alandır. Kooperatifler aynı anda hem üyelerinin “bürokratik yükler” altında ezildikleri yerler hem de “daha ait hissetme, güvende olma, işini kalemine göre yapma” kaygılarıyla hareket ettikleri “görev tanımının belli olduğu” (K1) “ciddi” mekanlar olarak ele alınmaktadır. Bununla birlikte kooperatifleşmeye karşı görüşlerin ret ya da kabul gibi keskin sınırlarla ayrılmadığını da belirtmek gerekir.

“Bir ölçek koymak doğru değil. Niye sadece dayanışma ağıyız. Çünkü şu anda başka bir yapıya gerek duymuyoruz. Şu anda yapmak istediklerimizi birlikte yapabiliyoruz. Başka bir yapıya gerek duymadık. Bu demek değildir ki hiçbir zaman kooperatif olmıcaz. Gün gelecek biz artık bir kooperatif kuralım da şunu şöyle yapalım diyebiliriz ama acelemiz yok.” (K21)

“Her şey ihtiyaçtan doğuyor aslında. İzmir’de ihtiyacı karşılayabilmek adına bu enformel tabanlı yapılar daha esneklik sağlarken İstanbul’da çok daha işlevsel olan kooperatifler olabiliyor. Yeter ki kendi şartlarımıza uygun yapıyı bulup bu işi örgütleyelim.” (K15)

Katılım, hiyerarşinin reddi, ademi merkeziyetçilik gibi yatay örgütlenmeye ilişkin ilkelerin benimsendiği bir kooperatifçilik çalışması, ülkenin kooperatifçilik politikaları altında

yetersiz kalabilmektedir. “Yeni nesil tüketim kooperatifleri”, büyük ölçekli endüstriyel tarım modelinin paradigmalarına göre düzenlenen mevzuatlar karşısında ilkelerinden taviz vermeden ekonomik olarak varlığını devam ettirmekle ve kendini sürdürülebilir kılmakla karşı karşıya kalmaktadır. Bu gerilimli hat, birçok zorluğa teşnedir. “Merkezileşme”, “üreticiyle aradaki bağın ihmal edilmesi”, “üreticinin pasif kalması”, “ekolojik paradigmanın ikincilleşmesi”, “sermayenin bir yatırım aracı haline gelmesi” bu süreçte karşılaşılan ya da karşılaşılmaması muhtemel sorunlardır.

“Mesela biz neden kooperatif olmadık? Kooperatif demek, şirket demek. Bunu şu anki Türkiye’deki koşullarda, her ne kadar tüzüğünde belirsensin de gelirlerin nasıl paylaşılacağını, sömürsüz bir iş modeli yaratacağını, kooperatiflerin işleyişi nihayetinde dışsal koşullarla belirleniyor. Bu kooperatifler, belli üretim biçimini bir yere doğru yönlendirmenin aracı haline geliyor. Bunda da bilinçli bence devlet. Sosyal yapıları parçalayan sosyal hiçbir şeye destek olmayan politikaları yürüten devletler hükümetler niye şimdi yıllardır kooperatifleri acayip acayip destekliyorlar? Zaten kooperatiflerin içindeki arkadaşlar da bunun farkında ama en iyi araç olarak bunu görüyorlar. Çünkü kapital, tarıma kırsal alanlara daha hızlı girmek amacı içinde. 300 yıldır başaramadığı şeyi hızlandırmaya çalışıyor. 300 yıldır kazandığı başarı sınırlı çünkü. %30 oranında gıdasını üretiyor hala dünyanın o kadar çabaya, arazi gaspına, köylülüğün tasfiyesine, ulusal politikaları yönlendirmesine rağmen. Ama köylülük bir şekilde duruyor, direniyor. Piyasa mekanizmasının dışında da köylünün ürettiklerini dağıtmak mümkün çünkü.” (K5)

“Kooperatifleşmeyi daha geçen arkadaşlar söylediler. Ama ben, kooperatiflerde bi genel giderler var ya, kira ödenmek zorunda, personel maaşı, su, elektrik. Yani sistemi beslemek zorundayım ben ve bir hesapla nerdeyse %40 koymak zorundayız maliyetin üstüne. Üreticinin bana söylediği fiyatın üstüne %40 koymazsam kooperatif zarar ediyor. %40 o kadar yüksek bir rakam ki ve ben sistemi besliyorum. Benim şahsi fikrim, topluluk adına böyledir diyemcem. Topluluk içinde kooperatif tecrübesi olan biri olarak konuşuyorum. Daha yeni bir kooperatiften ayrıldım, 20 yıl üyesi idim. Bu %40 benim canımı sıkmaya başladı ve ben zarar etmemek için üreticiyle pazarlık etmek zorunda kalıyorum. sattığım yerlerden dönüşler aşırı gecikebiliyor ve bu beni aşırı geriyor. Ya bunlara ne gerek var, ben kooperatif tipi bir insan değilmişim onu anladım. Ben enerjimi ve düşüncemi yüz yüze göz göze bakabileceğim üreticilere harcayabilmek istiyorum. Ben tabi emekli bir insanım. Daha belki tuzum kuru vaktim var. Herkes böyle düşünmeyebilir. Bu benim çok şahsi bir fikrim. Fakat sistemi beslemek istemiyorum. Önümüzde çok sert bir zaman olucak. Üreticilere bire bir dokunmak zorundayız bence. O kadar çok sorun var ki.” (K16)

“Bu kontrol altına almaya çalışmakla ilgili bir şey. Küçümsenmicek bir pazar var çünkü. Kooperatifler sermaye yatırım aracı olarak görülüyor.” (K24)

Devletin kooperatifçilik çalışmaları, 1980’li yıllardan itibaren uygulanmakta olan neoliberal tarım politikalarının bir parçası olarak kabul edilmektedir. Kooperatifler; büyümeyi, verimliliği ve kârı odağına alan politikaların ve piyasa mekanizmasının bir aracı olarak devlet tarafından bir “destek mekanizması” olarak sunulmaktadır. Devletin ve sermayenin iş birliğinin

ürünü kooperatifler, diğer taraftan ise gıda inisiyatiflerin “resmi” bir yapıya kavuşmasının “uygun” “alternatif” bir aracı olarak görülmektedir. Bu “gerilimli” hat, gıda inisiyatiflerinin değerlerini ve ilkelerini feda etmek pahasına gerçekleşme riskini içerdiği için, katılımcıların kooperatifleşme politikalarını benimsemeye ve uygulamaya yönelik endişeleri bulunmaktadır. Bu endişelerin kaynağında, gıda inisiyatiflerinin öne sürdüğü katılımcılık, yerellik ve yatay örgütlenme bağlamındaki ilkelerin ve değerlerin neoliberal paradigma tarafından “temellük edilmesi” riski bulunmaktadır. Bu risk, alternatif gıda ağlarının dayanışma, ortaklaşma, topluluk olma ideallerinin yerine bireysel girişimciliğin ve tüketim tercihlerinin öne çıkarıldığı ve neoliberal rasyonalitenin yeniden üretildiği bir bağlama işaret etmektedir. Ekolojik değerler ve pratikler “doğal üretim”, “çiftlikten sofralara”, “yerli tohum”, “yerli üretim” ifadeleri ile sürdürülebilirlik kavramının da yardımıyla yeşile boyanmaktadır. Sağlıklı, iyi ve adil beslenme, bireysel girişimcilik ve tüketim tercihleri bağlamında bireylerin sorumluluğuna bırakılmaktadır. Gıda inisiyatiflerinin “ortak sorumluluk” ve “dayanışma ilişkileri” aracılığıyla savunduğu gıda hakkının yerini piyasa ilişkilerine ve mekanizmalarına bıraktığı gıda güvenliği söylemleri almaktadır. İnisiyatiflerin gıda hakkı, gıda adaleti ve gıda egemenliği kavramlarıyla ele aldığı sorunlara karşı gıda güvenliği söylemi, sermayenin kırsaldaki etki alanlarını derinleştirerek sermayeyi yoğunlaştıran ve devletin kamusal hizmetler alanından çekilmesini meşrulaştıran neoliberal politikaları üretmektedir. Kooperatifler, devletin piyasaya devrettiği sorumluluk alanlarını neoliberal politikalar altında sürdüren modellere dönüşme riskini taşımaktadır. Çünkü devletin kooperatifçilik politikaları, endüstriyel monokültür üretim modellerini temel alan bir mevzuata dayalı biçimde üretilmektedir.

“O yüzden de destekler işte neye göre veriliyor devlet tarafından kalkınma ajansı tarafından, var olan endüstriyel tarıma göre tanımlanıp veriliyor. Atıyorum arıcılık kooperatiflerine bal sağım makinası veriliyor, arı çadırı veriliyor diyelim ki. Sistemin bildiği argümanlara göre ürünler veriliyor. Veriliyor ama biz o temelde bir üretim yapmıyorsak bunlar bizim için çok fazla bir şey ifade etmiyor.” (K18)

“Biz çok zor kurduk Kibeleyi; bürokratik engellerle karşılaştık. Birtakım belli kalıplar var, üretici kooperatifleri belli bir bölgede yörede oturanlara göre şekillenmiş. Hepimiz başka yerdeydik. O zaman ekolojik üretim yapan da çok azdık. Kuruluş İstanbul oldu. Çok ciddi bürokratik engelle karşılaştık. Kuruluşumuzdan beri başımıza zebella oldu. Destekten ziyade. Onaylamışlar bize bildirmemişler. Sonra bir öğrendik biz kurulmuşuz. Üstünden beş ay geçmiş. A kurulmuşuz ne güzel demeye kalmadı beş aylık KDV beyannamesi vermemekten bize korkunç bir ceza bindirerek başladılar. Öyle başladık, çok da uğraştık, sürekli maliyeden başımızdaydılar. Hala da ödüyoruz cezaları.” (K21)

“Gıda toplulukları hemen kooperatif kurmamalı. Belki 3-5 tane gıda topluluğu bir araya gelip tüketim kooperatifi kurulabilir. Kooperatifin prosedürlerini araştırdım. Aman ya rabbim! Devlet memuru olduğum için de biliyorum. Bence küçük bir gıda topluluğunun yönetebileceği bir şey değil. İlk önce

olgunlaşmamız deneyimlememiz gerekiyor küçük topluluklarda. Bir de büyük mekanizmalarda şöyle bir şey var: küçükte bir karar alıyorsun, yapma ve deneme hızın daha seri olabiliyor. Büyük mekanizmalarda karar alınsa bile mekanizma büyük olduğu için hareket ettirmek zor olabiliyor. Topluluklarda o hantallık yok. Gıda topluluklarında suiistimal edilecek bir şey yok o yüzden rahatım.” (K8)

“Bürokrasi senin enerjini sömürüyor. Gıda topluluğu özgür bir yapılanma.” (K11)

Yatay örgütlenen ve dayanışma ağı olarak oluşan yeni nesil gıda tüketim kooperatifleri, katılımcıların da anlatılarında dile getirdikleri gibi, bürokratik ve mali yüklerin baskısı altında hem sürdürülebilir olma hem de kooperatifleri sermayenin yatırım aracı olarak düzenleyen politikalar karşısında özerk kalma uğraşı vermektedir. Toplumsal, ekolojik, politik, ekonomik ve sağlığa ilişkin boyutlarıyla politik niteliklere sahip alternatif gıda ağları neoliberal-finansal gıda rejiminin paradigmatik koşulları bağlamında hareket etme “mecburiyeti” içindedir. Bu durum, alternatif gıda ağlarının içinde bulunduğu koşullardan “yalıtılmış” (Sonnio ve Marsden, 2006: 191) değerlendirilmeyeceğini ve alternatif ile konvansiyonel arasındaki sınırların müphemliğini göstermektedir. Yerelliği, gömülülüğü, tedarik ağının aracısızlığını ve kısıllığını ifade eden yakınlık ve sürdürülebilirlik ile üretici kavramları alternatif gıda ağlarını konvansiyonel gıda sisteminden ayırt eden özellikler olarak öne sürülmekte ancak bu değerlerin neoliberal gıda rejimi tarafından “sahiplenilmesi” (appropriate) risklerine karşı inisiyatiflerin alternatif veya karşı olma potansiyelleri belirsizlik içermektedir. Bu belirsizliklerle nasıl baş edildiği veya edileceği ülkelerin ekonomik, politik, sosyolojik ve tarihsel koşulları ile yakından ilgilidir. Ulusal ve yerel ölçekteki destek mekanizmalarının niteliği ve ağların bu mekanizmalarla ilişkilene biçimleri bağlamında ağların hali hazırda müphem bir niteliğe sahip olduğu söylenebilir. Araştırma kapsamındaki inisiyatifler, bu nedenle alternatif veya tamamen karşı hareketler olarak sınıflandırılmamakta, daha ziyade bu kategoriler arasındaki *geçişlerle ve süreksizliklerle* anlamlandırılmaktadır.

“Bir taraftan da debeleniyoruz yani ben şimdi bir sürü laf söyledim endüstriyel tarıma. Birtakım ihtiyaçlarımı gidermek için de o endüstriyel ürünlere muhtaç kalıyorum. Ordan bir kaçış yok. Hepimiz o sistemin içindeyiz istesek de istemesek de ama bir ayağımızı dışarıya atabiliyor muyuz ve diğer ayağımızı çekebilmek için bir çabanın içinde miyiz birileriyle birlikte?” (K15)

Mevcut gıda rejimine alternatif veya karşı bir gıda rejimine geçiş, başkalarıyla ortaklaşa yaptığımız eylemlerin yanı sıra içinde bulunduğumuz sistemin koşulları ile ilintilidir. İnisiyatiflerin alternatif veya karşı nitelikleriyle ortaya çıkma nedenleri önemli bir başlangıç noktası oluşturmakla birlikte bu niteliklerin bir süreç içinde gelişmeye devam edeceği ve zaman zaman birbirine karışacağı düşünülmektedir. “İstesek de istemesek de içinde yaşadığımız” (K15), “kurtulamadığımız ve hayatın her aşamasında var olan” (K11) bir sistemle ve onun

araçlarıyla kurulan ilişkiler, geçiş sürecinin niteliğini belirlemektedir. Bir oluşum sürecine işaret eden “karşı olma” durumu, henüz kuralları ve koşulları oluşmamış anlamlarıyla tartışılmaktadır.

“Tümüyle değişik bir yaşam öneriyoruz ve yaşam istiyoruz. Bu üretim aşaması olsun tüketim aşaması olsun, var olanı şöyle bir silkeleyip yıkmak istiyoruz [...] Biz tabi bunu gıdayla sınırlandırdık, başka anlamları da var aslında. O anlamlar olgunlaşmadı, net olgunlaşan bir hareket yok.” (K14)

“Bu gıda topluluklarının kooperatiflerinin yaptıkları şey, alternatif sunmaktan ziyade, diğer yönetim şeklini bir noktadan sonra ortadan kaldırmaya çalışmak. Ana akım tedarik zincirine yönelik bir eleştirinin daha sonra bir aktüaliteye dönüştüğü bir eylemsellik. Bu tepkinin bedene bürünmüş hali zaten gıda toplulukları/kooperatifleri. Sadece fikirde değil eylem aşamasına geçmiş kısmı. Bu eylem aşamasına geçmiş şeyin geleceği nedir? Şu anki tedarik zincirinde baktığımızda ne adaletli ne sürdürülebilir ne sağlıklı ne de eşitlikçi. Bu dört kalemde kaybı bulunan bir sistemi desteklemek ve bunu bir alternatif olarak görmek? Kooperatifler, ileride değiştirilmek istenen ya da duruma göre ortadan kaldırılmak istenen bir mücadelenin nesnesi durumundalar yöneldiği hedef doğrultusunda.” (K12)

Gıda inisiyatiflerinin karşı hareketlere dönüşmesini bir süreç olarak ele alan katılımcıların anlatılarında, alternatif olmanın bir basamağa denk geldiği düşünülebilir. Alternatif olma mücadelesi, sistemin mekanizmalarıyla ve araçlarıyla geliştirilen ilişkiler bağlamında ele alınmaktadır.

“Kurtulamadığın ve içinde yaşadığın bir şeyin araçlarını niye kullanmıyım ki ben, yeni araç mı yaratacım? O sistemi değiştirmek istiyorsam bile o sistemi de kullanıcam yani. Bunu kendi etik kurallarım çerçevesinde yapıcım. Hayaller dünyasında yaşamıyorum, benim gerçekliğim bu, işe gidiyorum geliyorum otobüse biniyorum, hayatımın her aşamasında var yani. Kurtulamadığım bir ekonomik sistem. Gıda topluluklarında yapılan her alışveriş, her şey ona attığım bir gol aslında. Başka bir ekonomiyi geliştiriyoruz biz.” (K11)

Devletin gıda hakkına erişimi tüm yurttaşları için garanti altına alma sorumluluğunu yerine getirmediği ve kamusal hizmetlerden çekildiği bir dönemde, alternatif gıda ağları, mevcut koşullar bağlamında gıdanın temel bir insan hakkı olduğunu hatırlatmaya ve toplumsal, ekolojik, ekonomi ve sağlığa ilişkin boyutlarına dikkat çekerek gıdayı politik ve ilişkiselleştirme kavramsallaştırmaya uğraşmaktadır. Devletin destek mekanizmalarının sermaye yatırım aracı olarak düzenlendiği ve kamusal hizmetlerin piyasaya devredildiği bir çerçevede, gıda inisiyatiflerinin neoliberal politikalarla ilişkisi kritik bir önem taşımaktadır. Gıda aktivistlerinin savunduğu eşitlikçi ve adil bir gıda sisteminin karşısında neoliberal rasyonalite “el koyma” ve “yeşile boyama” (green washing) yöntemleriyle “daha iyi bir dünya için alışveriş yapan” tüketicilerin egemenliği kavramını öne çıkarmaktadır. Alternatif gıda ağlarının neoliberal

yönetimselliğin bir göstergesi olabilecek piyasa mekanizmalarını yumuşatma ihtimali (Starr, 2005: 145, 146; Zerbe, 2014: 87; Andree vd., 2014, 141; Moragues-Faus, 2017: 456) bu nedenle bu ağların önündeki en önemli engellerden birini oluşturmaktadır. Alternatif gıda ağlarının yatay örgütlenme bağlamındaki yaratıcı potansiyelleri, neoliberalizmin krizlerini yumuşatmak için yıkıma uğratılabilir ve araçsallaştırılabilir.

Alternatif gıda ağlarının içinde geliştiği neoliberal gıda rejimi bağlamında sınırlılıkları ve zorlukları olduğunu açıklamaktaki amaç, bu ağların ana akım ekonomi politikaları tarafından içerimlenmeye mecbur olduğunu ispat etmek değil, ağların içinde geliştiği bağlamı ekonomik, politik ve toplumsal boyutlarıyla değerlendirmek ve buna ek olarak gıda inisiyatiflerinin bu sınırlılıklarla nasıl ilişkileneceği ve bunlara yönelik hangi müdahalelerde bulunacağı hakkında öneriler geliştirmektedir. Alternatif gıda ağlarına yönelik eleştirileri göz ardı etmeden bu ağların yaratma ihtimali olduğu “umut mekanlarını” kendi özgünlükleri dahilinde ele almak bu nedenle önemlidir. Sonuç odaklı başarıma kavramının yerine süreç odaklı bir politika ve yaklaşım geliştirildiğinde, alternatif gıda ağlarının yarattığı değerler, ilkeler, ilişkiler, ilişkilene biçimleri ve girişimleri “farkla” ve kendi özgünlükleri dahilinde ele alınabilir. Süreç odaklılık, alternatif pratiklerin ve düşüncelerin ortaya çıkması için uygun ortamlara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır. Bu durum, potansiyellerin neler olduğunu ifade etmekle kalmaz, aynı zamanda yeni gıda gelecekleri yaratılması için bu imkanların gelişmesine işaret eder. Bu yaklaşım, tek bir modelin başka bir gıda rejimini mümkün kılacağını reddeder; bunun yerine neoliberal gıda rejimine atılacak her çentikle, gıda rejiminde açılacak her çatlakla gıda rejiminin istikrarının sarsılacağını öne sürer.

“Şu an kooperatifler beyaz bir statüde. Şu anda bir kuluçka döneminde kooperatifler ya da gıda toplulukları diyelim. Kadıköy kooperatifi bir laboratuvar aslında. BÜKOOP, Göztepe, Salkım vb...ülkenin farklı yerlerinde birbirlerinden farklılık arz edecek şekilde oluşmuş laboratuvarlar. Farklı organizasyon şekilleri deniyorlar. Kadıköy kooperatifi ile Yerdeniz’in organizasyon şeması birbirinden farklı. Bu farklılık bazı açılardan çok olumlu bir şey. Bir kooperatif bir şeyleri deniyor, olmuyor oluyor sonra bu fikri diğer gıda toplulukları ve kooperatifleri ile paylaşacak duruma geliyor. Bu sosyoekonomik laboratuvar deneylerinin içerisinden çıkacak bir veya birkaç tane sürdürülebilir kooperatif modelleri Türkiye’nin geneline yayılabilir. O zaman işte hareketin beyaz olmaktan çıkma durumu söz konusu olacaktır. O zaman biraz daha politik durumlar devreye girecektir, ama şu an daha çok başları.” (K12)

Konvansiyonel üretim ve tüketim ilişkilerine karşı ancak tek bir modelle karşı çıkılacağına ilişkin baskın düşüncenin bir yanığı olduğunu vurgulayan Renting ve arkadaşları (2003: 395), bunun yerine sayısız çeşitlilikte potansiyelin etkileyici bir hızla geliştiğini belirtmektedir. Bu oluşumlar, hala parçalı ve sistematik olmaktan uzak olsa ve niceliksel olarak bakıldığında azımsansa dahi, katılımcının (21) ifadesinde de biçimlendiği gibi, dünyanın her

yerinde oluşan “inanılmaz yaygınlaşmayı” ortaya çıkarmak ve özgünlükleri ve farklılıkları ile ele almak önemlidir.

“Alternatif gıda ağları dünyada kantite olarak baktığında çok küçük bir yüzde oluşturuyor. Ama inanılmaz bir yaygınlaşma dünyanın her yerinde var artık. Her yerde yenileri mantar gibi üremeye başladı.” (K21)

Campbell (2015: 224), alternatif gıda sistemini yaratmanın “özel bir reçetesi” olmadığını; gıda politikaları alanında yaratılan alternatif değerlerin ve pratiklerin gıdanın geleceğini yeniden düşünmek için potansiyeller yarattığını iddia etmektedir. Bu potansiyeller, mevcut gıda rejiminin nereye evrileceği konusunda ip uçları sunmaktadır. Gıdanın üretimine ve tüketimine ilişkin alternatif pratikleri deneyimlemek, gıdanın ötesinde, insanların birbirleriyle, doğayla, toplumla ilişkilenmesi bağlamında toplumsal dönüşüme dair yeni kapıları aralamanın imkanını taşır.

“Bu güçlenme ilişkisi bir itirazdır aslında. Yarın gıda politikalarını etkiler bu duruş çevre politikalarını belirler, üretici tüketici arasındaki ilişkiyi geliştirerek başka kapılar aralar. Gidelim bu mahallelerde çalışmalar yapalım biz de vicdanen rahat edelim değil. Bizim de güçlenmeye, biz de bu politikalardan etkilenen insanlarız sonuçta. Bunu da ancak kendimiz gibilerle değiştirebiliriz. Bu da bir vesile hem insanların somut ihtiyaçlarını karşılıyor hem de meseleyi irdelemelerini sağlıyor. [...] Bu bir kalkışma noktası olabilir.” (K24)

Alternatif gıda ağlarının toplumsal hayatın başka alanlarını etkileme potansiyelini K11, permakültürdeki “görünmez yapılar” benzetmesi üzerinden aktarmaktadır.

“Karahindiba mesela orada yetişiyor ya, onun görünmezliği var. Sistemin karşıtı olabileceği ya da sisteme tehdit oluşturabilecek bir şeyin köşede yetişmesi ve büyüyerek tohumlarını saçabilmesi kısmındaki görünmezlik var. Bill Morrison diyor ki; permakültürün yüzde 60’ı görünmez yapılardır. Görünmez yapılar varlığını arka planda sürdüren ama görünen şeylere etki eden. Görünene etki eden şey aslında görünmez oluyor. Görünmez olan da o toplumda yarattığın etkileşim, ilişkiler ağı, mekanizmalar, kooperatifler, topluluklar, dernekler, onların yaptığı faaliyetler. Görünen şeyler nelerdir? Bitkiler, yapılar, alt yapı, hayvanlar, su. Gıda topluluğunda da gıda üretici tüketicisi görünüyor. Görünende birbiri arasında alışveriş yapan şey bunlar. Ama görünmez kısmında bunun içinde eğitim de veriliyor, bilgisel aktarım yapılıyor, ticaret var, kültür yaratılıyor, yasalar inceleniyor, üreticiler kaç kiloya kadar transfer yapabiliyor, üreticiler ziyaret ediliyor. O dışarıdan bakan kişi toprağın üstünü görüyor sadece. Altını görmüyor, bilmiyor çünkü. Ama biz işte gıda topluluğu çalıştayını kitaplaştırdığımızda bunu görünür kılıyoruz mesela. Bu sosyal kısmı çalışmaya başlayınca burda üretilen şeyler de artıyor. Üreticiyle ilişki geliyor, ürün çeşitliliği artıyor, daha fazla gıda topluluğu oluşuyor. Bir bitkinin kökleri olmazsa yerin altında o bitki zaten büyüyemez.” (K11)

Feenstra (2002: 104), permakültürün görünmez yapılarına benzer şekilde, sürdürülebilir gıda sistemlerinin gelişmesi için “görünmez ağ”lardan bahsetmektedir. Farklı boyutları ve

eylemleri kapsayan bu görünmez ağlarda, yerelde yeni toplumsal ve ekonomik etkiler oluşmakta, gıda sistemini anlamaya yönelik yeni yaklaşımlar geliştirilmekte, yeni politikaların gelişmesi için alt yapı oluşturma ve alternatifleri değerlendiren yeni bir araştırma alanı ortaya çıkmaktadır. Bütüncül bir yaklaşımı vurgulayan araştırmacının ifadelerini örneklendirecek şekilde, araştırmanın katılımcıları ekolojik döngüleri temel alan bir söylemi üreterek bu potansiyellerin neye benzediğini ifade etmekte ve etki alanlarını somutlaştırmaktadır. Büyük etkiler oluşturma'nın “küçük etkiler” (K12) yaratmakla başladığını vurgulayan ve bu düşüncüyü, “çöldeki kum tepeleri” (K11), “yoğurt mayalama” (K7) ve “tohum atma” (K22) metaforlarını kullanarak destekleyen anlatılar aracılığıyla, ağların öngörülemeyen etkileri barındıran bir süreci beraberinde getirdiğini söylemek mümkündür. Ayrık otunun nerede biteceğinin kestirilememesi veya karahindabanın tohumunu atıp başka köşelerde yeni karahindabaların çıkmaya devam etmesi gibi bu potansiyellerin belirginleşmesi, bir süreçsellikliği içinde barındırmaktadır. Epey zor olan bu oluşum sürecini kavrayabilmek için bildiğimiz yapısal kapitalizm anlayışından ve onun tanımlı öznelerinden uzaklaşarak Gibson-Graham'ın (2010: 19) topluluk ekonomisi kavramının yol göstericiliğinde yeni bir bakma biçimi geliştirmek gereklidir. Topluluk ekonomisi kurmak, sürekli yeniden anlamlandırma pratiği olarak akıcı bir süreçtir, müzakere, mücadele, belirsizlik, müphemlik ve hayal kırıklıklarından arınmış mükemmel bir topluluk ekonomisi olabileceği fantezisini reddeder, insanların birbirleriyle ilişkilenmesi yoluyla başlayacak bir topluluk ekonomisi kurma siyasetine çağrı yapar.

SONUÇ

Ekolojik krizleri derinleştiren, küçük üreticiyi yoksunlaştıran, tüketicinin sağlıklı ve adil gıdaya ulaşımını zorlaştıran koşullara sahip mevcut gıda rejimine karşı alternatif gıda ağları, bir ihtiyaç/zorunluluk alanı olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye’de 2000’li yıllardan itibaren *yol açan* ve *öncü* deneyimlerle başlayan bu süreçte çeşitli girişimler, topluluklar, kooperatifler, ağlar ve kolektifler kurulmuş ve halen de kurulmaya devam etmektedir. Çeşitliliği ve heterojenliği içinde barındıran bu ağlar; düz ilerlemeci bir tarihsellikte değil parçalı, yeni eklemlenmelere ve çözümlere eğilimli dinamik bir alan olarak çoğalmaktadır.

Alternatif gıda ağlarının işleyişinin zaman içinde öğrenilen bir süreç çerçevesinde gerçekleşmesi; öğrenilen deneyimlerle ve birikimlerle sürekli kendini güncelleyen bir yönetim modelini barındırması; sürdürülebilirliğini sınırlılıklar ve zorluklar içinde sağlamaya yönelik yöntemler geliştirmesi ve çeşitli aktörlerle ortaklaşma potansiyelleri ağların dinamik niteliğini belirginleştirmektedir. Dinamizmi içeren bu süreçsellik, birinin bitip diğerinin başlamadığı ‘birbiri içine geçmiş hikayeler’ (K17) bağlamında anlaşılmıştır. Ucuz gıda politikalarının “iflasını” ilan ettiği; küresel gıda rejiminin dışsallaştırdığı toplumsal, ekolojik ve kültürel alanların her birinin krizlere ve belirsizliklere işaret ettiği ve hatta dönüştüğü günümüzde alternatif gıda inisiyatifleri, *etik ve eleştirel bir duruş, pratiğe dayalı bir alternatif inşası* olarak üzerinde durulmaya değer deneyimler biriktirmektedir.

Bu çalışmada, araştırmanın örnekleme oluşturulurken ağların ilişkilendirme biçimlerinin ve oluşum süreçlerinin çeşitliliğini ve farklılığını yansıtmak amaçlanmıştır. Üreticinin ve tü(r)eticinin karşılıklı birbirini etkileme ve topluluk kültürü geliştirme potansiyelleri dikkate alınarak gıda toplulukları, gıda kooperatifleri, kooperatif girişimleri, kolektifler ve ağlar incelenmiştir. İş yeri ve semt temelli örgütlenme modelleri; topluluk destekli tarım, gıda dağıtımı veya sebze kutusu gibi alternatif gıda dağıtım kanalları; kooperatif, kolektif, ağ, girişim olarak çeşitli örgütlenme biçimleri; örgütlenilen yerin sosyo-ekonomik statüsü; ağı başlatanlar (üretici veya türetici) temelinde alternatif gıda ağlarının birbirinden farklılaşan nitelikleri göz önüne alınarak İstanbul, Ankara, İzmir, Antalya, Muğla, Adana, Eskişehir, Kocaeli ve Sakarya kentlerindeki alternatif gıda ağları gönüllüleriyle ve üyeleriyle derinlemesine görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Yerel yönetimler, alternatif gıda ağlarının gelişiminde ve gıda rejimlerinin dönüşüm süreçlerindeki temel aktörlerden biri olarak vurgulandığı için, araştırma kapsamında Bursa Nilüfer Belediyesi’nden ve Çanakkale Belediyesi’nden belediye çalışanları ile görüşülmüştür.

Gıda rejimleri başlangıcından itibaren üretici ve tüketici arasındaki mekânsal mesafeyi artırmak üzerine kurulu olmakla birlikte neoliberal küreselleşmeyle birlikte giderek derinleşen ve yoğunlaşan mesafe, beraberinde *metabolik yarılmayı*, *yabancılaşmayı* ve *epistemik kopuşu* getirmiştir. Alternatif gıda ağları, üreticinin ve tüketicinin tarımsal üretimle ve gıdayla ilişkilenmesindeki yabancılaşmayı sarsan, insan doğa ilişkilerine dair bilginin ve deneyimin yaşamın kendisinden uzaklaştırılması sonucu gerçekleşen epistemik kopuşu onaran ve iyileştiren potansiyelleri içinde barındırmaktadır. Mesafe üzerine inşa edilmiş gıda rejiminin aksine alternatif gıda inisiyatifleri *yakınlık*, *tanışıklık* ve *güven* ilişkilerini yeniden üretmeyi önemseyen bir toplumsallığı geliştirmeye çalışır. *Piyasa ilişkilerine gömülü bir toplumsallığın* uzağında *toplumsala gömülü şenlikli bir piyasanın imkânı* sorgulanmıştır. Ağların oluşum sürecinden başlayarak bu değerlerin önemsendiği ve pratik edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Tanışıklık, arayışlar, karşılaşmalar ve deneyimler bağlamında gelişen gıda ağları biçimindeki yeni sosyal örgütlenmeler bu nedenle “topyekûn biçimde değil ilişkilerin artmasıyla” (K5) çoğalmaktadır. Ağlar, gücünü geliştirdiği sosyal bağlardan almaktadır. Bu sosyal bağları oluşturan yaklaşımlar ve pratikler incelendiğinde her biri diğerinden keskin farklılıklarla ayrılmayan ancak birbiriyle ilintili çeşitli konular katılımcıların anlatılarında öne çıkmıştır. *Ekolojik duyarlılık* (K2, K5, K6, K7, K9, K16, K22); *kadının güçlenmesi ve yer temelli kalkınma* (K3, K5, K6, K7, K9), *pratiğe dayalı bir eylemlilik oluşturma* (K11, K15) *tüketimi örgütleme* (K17) ve bununla birlikte *toplumsal eşitlik ve adalet talepleri* (K1, K4, K12, K14, K24) neoliberal gıda rejiminin krizleri ve bu krizler karşısında ortaya çıkacak müdahale imkanlarını ve hatlarını göstermesi anlamında çarpıcıdır. Gıdanın bir meta olarak değişim değeri temelinde değerlendirilmesini, finansallaşmasını, biyoteknolojik süreçlere eklenmesini ortaya çıkaran ve meşrulaştıran küresel gıda anlatısının aksine, alternatif gıda ağlarının ortaya çıkardığı bu potansiyel ilişkilenme ağları göz önüne alındığında gıdanın hak temelli bir yaklaşımla yeniden kavramsallaştırılmasının işaretleri bulunmaktadır. Katılımcı yurttaşlık pratiklerini geliştirmeyi amaçlayan hak temelli bu yaklaşımın izinde yerel, adil, ekolojik ve eşitlikçi gıda sistemlerinin inşa edilmesine ilişkin paradigmayı ve eylemlilikleri bulmak mümkündür.

Bu çeşitli başlıklar etrafında kurulan sosyal bağlarla ve tanışıklıkla gelen bilme ve anlama süreci, neoliberal gıda rejiminin görünmez kıldığı yıkımları ifşa/ilan etmek için önemli bir başlangıç noktasıdır. Üretim süreçlerinin dışında bırakılmış, gıdaya ve üreticiye yabancılaşmış tüketici öznenin karşısına üretici özneyi inşa etmek, güçsüzleştirilmiş ve yoksunlaştırılmış küçük üreticiyi desteklemek ve üreticiyi ekolojik yöntemlerle üretim yapmaya cesaretlendirmek, neoliberal gıda rejiminin *süpermarketleşme* süreciyle hızlandırdığı

rekabetçi ve tekelci gıda yönetimine karşı dayanışma ve iş birliği temelli başka bir gıda rejimi inşa etmek bu ağların amaçlarını oluşturmaktadır. *Geçmiş, aracısız olma ve yerellik*, gıda ağlarının bu amaçlarını gerçekleştirmeye dönük bir referans noktası ve söylemsel bir araç olarak ortaya çıkmıştır. Bu kavramlar, kır-kent; üretici-tüketici arasındaki bağı onarmanın yanı sıra, gıda rejimine karşı bir duruşun ve itiraz hattının aracına dönüşmüştür. Potansiyelleri bağlamında idealize/romantize edilen bu kavramların “yerellik tuzağı”na (Born ve Purcell, 2006) düşmeden düşünümSELLİKLE tartışılması için veriler derinleştirilememiştir. Bu konuda özellikle *yer temelli kalkınmayı* amaçlayan bir bölgede katılımcı gözleme dayalı nitel çalışmalar yürütülmesi, alanın bundan sonraki gelişimi için potansiyel çalışma alanları oluşturabilir.

Kavramların ilişkisellikle yeniden düşünülmesi, alternatif gıda ağlarının potansiyelleri hakkında açılımlar sağlayabilir. Gıda ve tüketim, ortaklıklar, eklemlemeler ve ilişki ağları bağlamında yeniden kavramsallaştırıldığında çeşitli anlamları üretebilir. “Gıdanın yalnızca gıdadan ibaret olmaması” (Shome, 2015: 523) ve “yaşanmış deneyimler” (Carolan, 2011) aracılığıyla başka anlamları da üreterek yeniden düşünülmesi böylece mümkün olmuştur. Gıda, *gıda meselesi* ve *sadece gıda* olmanın ötesinde adalet ve eşitliğe dair paradigma değişikliğine gitmeyi zorunlu kılan politik bir ilişkilene ve deneyim alanı olarak kavramsallaştırılmıştır. Gıdayı yeniden düşünmek, tüketim ve tüketiciye ilişkin anlamların sorgulanmasını beraberinde getirmiştir. Üretimin ve tüketimin birbirine karşıt uçlarda konumlandığı ve tüketicinin gıda ile ilişkileneşinin gıdanın fiyatı üzerinden gerçekleşmek durumunda olduğu neoliberal piyasa koşullarının karşısında alternatif gıda ağları, üreticilerin sorunlarının farkında olan ve bunlara yönelik çözümler geliştiren, salt tüketmenin ötesinde aynı zamanda bir değer de üreten *karşılıklılık*, *etkileşim* ve *güven* ilişkileri üzerine kurulmuş üretici özneyi ortaya çıkarmıştır. Üreticiler, tüketimin “konforlu” (Campbell, 2009) alanlarından çıkarak *etik tüketim* ve *politik tüketim* tüketim bağlamında çeşitli pratikler ve mekanizmalar geliştirmiştir. Üretici ziyaretleri, katılımcı onay sistemi (KOS), üreticiye ön ödeme ve faizsiz borç verme, üreticiyle ve tüketiciyle bilgi paylaşımları, hasat/ekim zamanlarında veya üreticinin ihtiyacı olduğunda desteğe gitmek üreticiliğe geçişin çeşitli aşamaları ve araçları olarak somutlaşmıştır. Bu yollarla üretici; üreticiyle, ürünle ve tarım-gıda sistemiyle tüketiciden farklı bir ilişkilene süreci kurarak gıdayı kamusalılaştırmanın imkanlarını yaratmıştır. Neoliberal rasyonalitenin özel alanla sınırlı bireysel bir tercih olarak sunduğu gıda, üretici ve üretici öznenin girişimleriyle alternatif ekonomilerin tahayyül edildiği modellerde üretilen-yeniden yaratılan bir değere dönüşmüştür. Katılımcıların anlatılarında örneklendirdikleri topluluk destekli tarım, dayanışma ekonomileri ve gönüllü emek süreçleri, ekonomik eylemin ve “homo economicus”un toplumsallıklar üzerindeki hiyerarşisini sorgulamak ve toplumsal ilişkilerin

ekonominin özünü oluşturduğunu hatırlatmak bağlamında bir potansiyel olarak düşünülebilir. Piyasa ekonomisine gömülü toplumsallıktan toplumsala gömülü bir ekonomiye geçişin/dönüşümün araçlarını ve yöntemlerini geliştirmekte alternatif gıda ağlarının düşünsel açımları yönlendirici olabilir.

Ekonominin toplumsal bir özden oluştuğunu vurgulayan “şenlikli piyasa” tahayyülünde, katılımcıların ağa dahil olmalarındaki sosyo-politik motivasyonları dikkat çekmektedir. Politik bir protesto biçimi ve toplumsal dönüşümün aracı olarak düşünülen gıda, mevcut gıda rejiminin yarattığı endişe ve tedirginliğe karşı oluşan topluluklar üzerinden bir müdahale imkânına işaret etmektedir. Gıdanın tüm farklılıkları kesen bir “araç” (K11, K15, K4, K24) olması, alternatif gıda ağlarının bir harekete dönüşmesi veya var olan hareketlere eklemlenebilmesi potansiyelini doğurmaktadır. “Sosyo-politik” ve “topluluk temelli” motivasyonların yanı sıra katılımcıların (K17, K3) ağlarla ilişkilenebilirliklerinde sağlıklı, temiz, gerçek gıdaya ulaşmak veya “kendini gerçekleştirmek” (K11) gibi “bireysel motivasyonlar” da etkilidir. Sağlıklı gıdaya ulaşmak amacıyla gıda ağlarına dahil olmak, bir sınırlılık olarak düşünülmekle birlikte sürecin bir parçası ve ağların heterojenliğe ve etkileşimli çeşitliğe kavuşmasının da bir aracıdır. Gıda ağları, ekolojiye ve gıda politikalarına dair ‘bir öğrenme yeri’ (K11, K16, K5) işlevi gördüğünden bireysel motivasyonlar, yerini zamanla topluluk temelli ve sosyo-politik motivasyonlara bırakabilmiştir. Araştırmada ortaya çıkan her üç türden motivasyon grubunda katılımcılar (K2, K3, K5, K8, K14) *rahatsızlık*, *endişe* ve *kaygı* duygularıyla ağlarla ilişkilenebilir. Baştaki bu duygular, katılımcıların toplulukla ilişkilenebilirliklerinin ve deneyimlerinin sonucunda “iyileştirici” (K11) bir duyguya dönüşmüştür. Neoliberal piyasanın *tek başına* hareket eden tüketici kurgusunun aksine üretici; kolektif kimlikle hareket eden ve bireysel düzeyin ötesinde kolektif bir gruba ait hisseden aktif, katılımcı, eyleyerek öğrenen ve hareketle birlikte dönüşen öznelerle işaret etmektedir. Üreticinin tamamlanmış bir özne olma haline denk gelmediği; ilişkilenebilirliklerle ve eylemliliklerle sürekli gelişen ve yeniden kurulan bir kavram olduğu düşünülmektedir. Üretici olma halleri, katılımcı onay sistemi gibi üreticiyle ve üretim süreçleriyle ilişkilenebilir ve Zehirsiz Sofralar gibi savunuculuk faaliyetlerine katılarak, alanda sürekli yeniden pratik edilmektedir. Araştırma kapsamında görüşülen katılımcıların her biri üretici olmayı farklı boyutlarıyla deneyimlediği için üreticinin bir gıda hareketi başlatacak etkinlikte ve potansiyelde bir güce henüz kavuşmadığı söylenebilir. Bir köyün belirlenerek o köydeki üreticilerle alternatif bir gıda ağı başlatma fikri, alanda sıkça vurgulanmasına karşın bunun pratikteki karşılığının azınlıkta kaldığı görülmüştür. Üreticilere temas etme çoğunlukla ağın içinde referans alınan üreticilere ulaşmak şeklinde veya üreticilerin kendi arayışlarıyla ve

kriterlerine göre üreticilerle ilişkilenebilir şeklinde olmaktadır. Üreticinin küçük çiftçi olması, yerel tohum kullanması gibi üreticilere ait ortak kriterleri öne çıkaran ağlarda aynı zamanda üreticinin kooperatif üyesi olması, kadın üretici olması, hiçbir tarım zehri kullanmaması veya daha belirgin bir şekilde yağmur suyunu hasat etmesi gibi çeşitli özellikleri taşıması da talep edilmektedir. Türeticinin talepleri kadar baskın ve düzenli olmadığı halde, araştırma kapsamında görüşülen üreticiler, tüketicilerin “üretim sürecine katılmaları”, “ekolojik bir duyarlılığa sahip olmaları” ve “üreticinin emeğinin farkında olarak” bu ağların içinde yer almaları bağlamında sorumlulukları ve görevleri olduğunu hatırlatmışlardır. Potansiyelleri ve sınırlılıkları göz önüne alındığında üretici veya türetici olmak; ilişkilenebilirliklerle, iletişim ve örgütlenme kapasitelerinin gelişmesiyle, farkındalıklarının veya duyarlılıklarının düşünömsel bir çerçevede yeniden düşünölmeleriyle çeşitli hallerde, yeniden ve sürekli kurulmaya teşnedir.

Katılımcılığın, gönüllölüğün, açık iletişimin ve konsensüsün *prefigure* edildiğı ağlar, katılımcıların kendilerini dönüştürebilecekleri alternatif kamusalılıklar yaratmıştır. Katılımcıların anlatılarında (K2, K5, K8, K9, K11, K22, K24) çoğulcu, sorumlulukların dağıtıldığı, gücün merkezsizleştiğı ve hiyerarşik olmayan yatay bir işleyiş modeli ortaya çıkmıştır. Ağın işleyişi için gerekli eylemler; birimler, komiteler, komisyonlar, gruplar veya kurullarda sorumlu/gönüllü olan üyelerin emeğıyle gerçekleşmektedir. Ağın işleyişini ürün ve üretici birimi, koordinasyon birimi gibi belli kategoriler dahilinde organize eden inisiyatiflerin yanı sıra, ihtiyaca ve duruma göre tavır alma reaksiyonuna da sıkça rastlanmıştır. Ağlar, “herkesin kendi işini kendisinin yaptığı” (K16) “bilginin tek bir aktarıcısının olmadığı” (K9) bunun yerine her gönüllünün katılımına ve katkısına açık alanlar olarak düşünölmekte ve tasarlanmaktadır. Yatay örgütlenmenin ilkeleri ve değeri temelinde çok aktörlü ve çok boyutlu bir yönetim anlayışı geliştirmek, bir taraftan dayanışma, eşitlik, ortaklık gibi kavramları güçlendirmekle birlikte diğeri taraftan bu kavramların süreç içerisinde farklı etkileşimlerle deneyimlenmesi bağlamında çeşitli zorlukları içinde barındırmaktadır. Gönüllü emeğı sürdürülebilir kılmak, katılımcılığı ve kapsayıcılığı sağlamak ve kendi kendine yeterli olmak bir başka deyişle özerkliğini korumak bağlamında alternatif gıda ağlarının yönetimine ve işleyişine ilişkin bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Katılımcılık ve yatay iletişime ve işleyişe dayalı bir topluluk yönetimi fikri, ilkesel olarak benimsenmesine rağmen her topluluğun bunu pratikte uygulaması ve sürdürülebilir kılması kendi içinde farklılaşmaları doğurmaktadır. Bu farklılaşmalar, toplulukların çözölmüne yol açabildiğı gibi bazen de bu farklılaşmalar temelinde yeni toplulukların kurulduğu görölmektedir. Bununla birlikte, alternatif gıda ağlarının yatay işleyiş modelinin getirdiğı sorunlarla baş etme yöntemi olarak “şiddetsiz iletişim”, “çember eğitimi” ve “sosyokrazi” bağlamında tartışmaların ve buna yönelik

eğitimlerin ve toplantıların yapıldığı görülmektedir. Bu yöntemlerin, gıda yurttaşlığının ve gıda demokrasisinin gelişmesine ilişkin potansiyeller taşıdığı belirtilebilir. Üreticiler ve tüketiciler, bu kavramlarla ilişkili geliştiğinde yerel, adil, ekolojik ve katılımcı gıda sistemlerinin yeniden inşa edilmesinde *gönüllü sorumluluk* üstlenebilecek önelere dönüşebilir.

Alternatif gıda ağları, kendi iç işleyişlerine ek olarak gıda toplulukları ve gıda kooperatifleri olarak birbirleriyle ilişkilennmelerini sağlayan daha geniş bir ağın parçasıdır. İç ağ, topluluk veya kooperatifin yönetimini ve organizasyonunu ifade ederken, bu ağın diğer inisiyatiflerle kurduğu iş birlikleri dış ağı temsil etmektedir. Katılımcılar (K5, K24, K12, K13, K14, K15) “ürün”, “üretici bilgileri”, “işleyiş ve yönetim modelleri”, “toplulu ürün alımı”, “ürün dağıtımı” ve “ürün depolama” konularında ağın içindeki inisiyatiflerle deneyim ve bilgi paylaşımlarında bulundukları, birbirleriyle koordinasyon içinde oldukları bir “zemin”e, “ortak bir gruba” işaret etmiştir. Ulusal ölçekteki topluluk destekli tarım ağının ve gıda toplulukları ağının yanı sıra aynı kentteki veya bölgedeki diğer inisiyatiflerle ortaklaşmayı sağlayan koordinasyon grupları bulunmaktadır. Ancak yapılandırılmış veya “oturmuş bir zemin” den (K5) bahsetmek güçtür. Farklı yaklaşımlara sahip ağların ortaklaşmasını sağlamak veya bu farklılıkları ağların gelişiminde yaratıcı potansiyellere dönüştürmek için etkileşimlerin niteliği ve sürekliliği üzerine düşünmek gerekir. Buna yönelik ilk eleştiri, Hardt’ın (2002) karşı küreselleşme hareketleri eleştirisinden yola çıkarak yapılabilir. Her bir oluşumun bir düğüm olduğu ağ tarzına bağlı hareketler olarak nitelendirdiği karşı küreselleşme hareketleri gibi alternatif gıda ağları, sayısız düğümle karşılaşmakta, bu sayede farklılıkları tanıyabilmekte, giderek aralarında çatışma olduğu düşünülen düğümler, aynı protestonun parçaları olabilmektedirler. Ancak ağa dahil olanların farklılıklarını ifade etmenin ötesinde, daha kurucu ve dönüştürücü bir birlikteliğin koşullarını aradıklarını söylemek güçtür. Hareketin genelinde, farklılıkların tanınması kadar, farklılıkların birbirleriyle bağlantılı kılınması ve birbirlerini tamamlayarak dönüşüme uğramaları önem taşımaktadır. Bu bakımdan, yüzleşme, eleştiri ve diyalog eksikliğinin henüz giderilmemiş olması öncelikli bir sorundur. Bunun için bu etkileşimlerin artırılması, ilişkilennmelerin ve ortaklaşmaların sürekli gelişim içinde olması gerekmektedir.

Alternatif gıda ağlarının iç ağının bir parçası olarak vurgulanan çok aktörlü ve çok boyutlu niteliği, dış ağındaki ilişkilennme biçimlerine de yansımaktadır. Katılımcılar (K2, K3, K5, K16, K24) “kimlerle temas kurmaları gerekiyorsa” (K24) katıldıkları toplantılarda “iletişimi maksimize ederek” (K5) bütün bağlantıları oluşturmaya ve “bu bağlantılardan yararlanmaya” (K2) çalışmaktadır. Bu ilişkilennme, yaptıkları işin yaygınlaşmasını ve görünürlüğünü sağlamakta ve eylemlilik alanlarını genişletmekte potansiyeller sağlayabilir.

Gıdanın ve tarımın içine çeşitli aktörleri ve hareketleri dahil ederek genişleyen ilişkisel yapısı göz önüne alındığında, bu ilişkilendirmelerin sürdürülebilir ve sürekli olmasıyla potansiyellerin dönüştürücü gücü açığa çıkabilir.

Alternatif gıda ağlarının toplumsallaşmasının önündeki kısıtları azaltmayı veya ortadan kaldırmayı amaçlayan savunuculuk faaliyetleri ve bu bağlamda gelişen çeşitli pozisyon politikaları ve prefiguratif oluşumlar kendi özgünlükleriyle birlikte bir harekete dönüştüğünde alternatif gıda ağlarının yaratıcı potansiyelleri belirginleşebilir. Ancak bu ilişkilendirmeler ve temaslar “uygun buldukları noktada ve uygun yerlerde” (K24, K4, K6, K7, K9, K16) ve kimi zaman kurumlar bazında olmayan kişisel karşılaşmalar yoluyla geliştiğinden “yapılandırılmış bir form” (K5) olmaktan uzaktır. Bu sınırlılıkla birlikte merkezi otoritelerin, piyasa rasyonalitesini yeniden üretecek ideolojik bir konuma sahip olmaları ve eklemledikleri projeleri, buna yönelik kullanmak istemeleri alternatif gıda inisiyatiflerini zorluklarla karşı karşıya bırakmaktadır.

Yerel yönetimler, alternatif gıda ağlarının amaçlarını aktarmak için potansiyel mekanlar olarak ele alınmıştır. Belediyeler, yerelde katılımcıların gıdanın politikasını tartışabilecekleri ve adil gıdayı savunabilecekleri etkinliklere ve araçlara sahiptir. Katılımcıların anlatılarından yola çıkarak alternatif gıda inisiyatiflerinin yerelde belediyelerle, kent konseyleriyle, kaymakamlıklarla; çevre festivalleri, tohum takas etkinlikleri, ekoloji çalıştayları, ekolojik-organik üretici pazarları ve projeler bağlamında ortaklıklar kurduğu gözlenmiştir. Belediyeler, gıda kooperatiflerinin ürünlerini alma, kooperatiflere üretim yapacakları alan tahsis etme veya hibe sağlayarak projeler üretme potansiyellerine sahip araçlardır. Alternatif gıda ağlarının düzenlemeci bir çizgide hareket etmemesine benzer şekilde belediye-inisiyatifler arası iş birlikleri de aktörler arası gerginlikler ve anlaşmazlıklar bağlamında gelişmektedir. Belediyeler, katılımcılığı güçlendirme, ekolojik tarımı yaygınlaştırma, yerel tedarik zincirlerini güçlendirme, savunuculuk faaliyetlerine destek olma potansiyellerinin yanı sıra neoliberal yönetimselliğin bir aracı olarak alternatif gıda ağlarının piyasa mekanizmalarına sıkışması riskini de yeniden üretmektedir. Bu potansiyellerin ve risklerin alternatif gıda ağları içinde bilinen ve tartışılan bir alan olması, topluluk içi sorunları üretebilmektedir. Yerel yönetimlerle ilişkilendirmek, ağların yaygınlaşmasını sağlayan bir potansiyel olması ve aynı zamanda toplulukların özerkliklerini sarsacak riskleri beraberinde getirmesi ikiliğinde ele alınmaktadır.

Alternatif gıda ağlarının potansiyellerinin ve sınırlılıklarının düşünömsel bir yaklaşımla tartışıldığı bu çalışmada, başka bir gıda rejimini tahayyöl etmenin ve eylemenin krizler ve belirsizlikler çağında çeşitli anlamlara sahip olduğu görölmüştür. Ağların gelişim sürecinden itibaren vurgulanan ekoloji paradigması ve ekoloji hareketleri, alternatif gıda ağlarının gıda

hareketlerine dönüşmesindeki potansiyelleri ve mücadele alanlarını canlandırabilir. Alternatif gıda ağları, iklim değişikliğine uyum sağlayacak ve iklim krizine karşı dirençlilik oluşturacak yöntemleri ve mekanizmaları şimdiden pratik ettiği için önemli birikimler ve deneyimler alanına işaret etmektedir. Ekolojik döngüleri temel prensibi olarak kabul eden agroekolojik bir üretim modeliyle yerelde, katılımcı, dayanışma temelli gıda ağları yaratmak, iklim krizine karşı bir direnç odağı olma potansiyeli taşımaktadır.

Ekoloji ve gıda hareketlerinin ortaklaşması, gıdanın politik olması temelinde siyasetin alanını genişletmeye ve siyasetin müşterekleşmesine yol açabilir. Covid-19 pandemisi döneminde görünür olan toplumsal yeniden üretim krizi siyasetin alanını müşterekler temelinde aş(ç)mak için fırsatlar sunabilir. Toplumsal cinsiyet rollerini yeniden üretmeden bakım etiğinin değerlerinin ve ilkelerinin toplumsallaşması demokratik bir toplum yapısının önemli unsurlarını oluşturur. Gıda inisiyatifleri gönüllülerinin inşa etmeye çalıştığı “sorumluluk”, “birbirini gözetme”, “karşılıklı destek olma”, “ilgilenme”, “endişe duyma” gibi değerler, yeniden üretim krizini kamusal alanlarda tartışmaya açmak için imkanlar doğurabilir. 2000’li yıllarda topluluklarla, girişimlerle, kooperatiflerle ve kolektiflerle çoğalan ve genişleyen alternatif gıda ağlarının önümüzdeki süreçlerde diğer toplumsal mücadele alanlarıyla bağ kurarak gıda egemenliği ve gıda adaleti hareketlerine dönüşmesi bir potansiyel olarak önümüzde durmaktadır. Bu potansiyelleri göz önüne alındığında gıda hareketlerine dönüşmeye teşne alternatif gıda ağlarını şu anda vaat ettikleri, ilkeleri ve tahayyülleri bağlamında tartışmak gıda kriziyle ve iklim kriziyle nasıl mücadele edileceği konusunda önemli ipuçları sunmaktadır. Alternatif gıda ağlarının oluşum sürecinde ortaya koyduğu eleştiriler ve bu eleştirilerden hareketle pratik edilen yeni siyaset yapma biçimleri tartışılmaya değerdir. Endüstriyel tarımsal üretim paradigmasının karşısında yeni üretim, tüketim ve dağıtım modellerinin oluşturularak gıda egemenliği ve gıda adaleti hareketleri bağlamında yeni bir gıda rejimine dönüşümün işaretlerini taşıması bağlamında alternatif gıda adımları *mütevazı bebek adımları* olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle alternatif gıda ağlarının öngörülemez etkileri ve yansımaları olabileceği için bu alanda yapılan her eylemliliğin “mutlaka bir karşılığının olduğu” (K2) düşünülmektedir. Katılımcıların “çöldeki kum tepeleri” (K11), “yoğurdun mayalanması” (K6) ve “tohumun canlanması” (K22) ifadeleri bağlamında bu gelişimin yansımalarını somutlaştırmak mümkündür. Ayrık otunun nerede biteceğinin kestirilememesi veya karahindabanın tohumunu atıp başka köşelerde yeni karahindabaların çıkmaya devam etmesi gibi, bu potansiyellerin belirginleşmesi, içinde bir süreçselliliği barındırmaktadır. Alternatif gıda ağlarının ortaya attığı iklim değişikliği ekolojik duyarlılık, sağlıklı, temiz ve adil gıdaya ulaşım gibi toplumsal sorunların görece yeni niteliği, bu alanda yeni öznelerin kurulacağı süreçleri de beraberinde

getirmiştir. Bu özneliğin verili bir durum olmasından çok süreç içinde şimdiden, sürekli ve yeniden kurulduğunu göstermiştir.

Üretici-türetici etkileşimi, kır-kent bütünleşmesi, ekonominin toplumsallaşması ve yatay işleyiş bağlamında ortaya çıkan bu potansiyelleri geliştirecek öznelere ortaya çıkışı ve kurulması da alanın kendi süreçselliğinden bağımsız değildir. Alanın ve alanın içindeki türetici öznenin potansiyelleri, katılımcıların ifadelerinde de görüldüğü üzere, idealize edilmeden pratiğe dönük yansımaları bağlamında eleştirel bir yaklaşımla ele alınmıştır. Bu nedenle, ağla ilişkili her bireyin bu potansiyelleri gerçekleştirmek için *sorumluluk* alması gerektiği vurgulanmıştır. Alternatif gıda ağlarının “sağlıklı” gıda temin eden gruplar olmanın ötesine geçmesi için bireylerin üreticiyle ve kırla “yüz yüze göz göze” (K16) ilişkiler geliştirmesi ve bu yönde şimdiden hızla ve sorumlulukla (K1, K5, K8, K16, K17, K19, K21, K22) harekete geçmesi gerekmektedir. Yatay bir işleyişle ve kimsenin birbiri üzerinde tahakküm kurmadan bir iletişim biçimi benimsemesi için topluluk üyeleri, sorunlarını ertelemeden şeffaflıkla tartışacakları mekanizmalara ve yöntemlere ihtiyaç duymaktadır. Şiddetsiz iletişim ve sosyokrazi gibi yöntemlerle, bu etkileşim ve iletişim kapasitesinin geliştirilmesi ve alanın ilkelerinin ve değerlerinin pratiğe dönük kavramlar olarak somutlaşması mümkün olabilir. Bu aynı zamanda, alandaki katılımcıların süreç içinde duygusal olarak daha az yorulmalarını beraberinde getirebilir.

Alternatif gıda ağları, içeride ve dışarıda birçok sınırlılıkla genişlemeye veya çözülmeye devam etmektedir. Yakın zamandaki gıda geleceklerinin ne türden gıda rejimleri ortaya çıkaracağı sorusu, gıda ve ekoloji temelindeki ortaklıklarla yerelden başlayacak ağların çoğalmasıyla yakından ilintilidir. Sermayenin kontrolünün derinleştiği, üreticilerin ve tüketicilerin karar alma mekanizmalarının dışında bırakıldığı mevcut gıda rejimini, demokratik ve katılımcı bir süreçle çok aktörlü bir gıda rejimine dönüştürmek gıda yurttaşlarının bir sorumluluğu olarak ortaya çıkmaktadır. Şimdinin ‘türetici’sinin, bu hareketlere ivme kazandıracak gıda yurttaşı öznenin kurulması için bir potansiyel taşıdığı söylenebilir. Ancak dünyada ve Türkiye’de daha çok orta sınıfların içine dahil olduğu bu ağların genişlemesi, ekonomik krizlerin ve ülkenin ekonomi politikaları ile bağlantılı olarak orta sınıfın çözülmesi karşısında bir durgunluk noktasına varmıştır. Gıdaya erişimin git gide zorlaştığı bir sistemde, *iyi, adil ve sağlıklı* gıdaya ulaşmak daha da zorlaşmaktadır. Ağları çoğaltma ve harekete dönüştürme gücüne sahip toplumsal sınıfların varlığına yönelik tehditler, önemli bir sınırlılık olarak karşımızda durmaktadır. Bu hegemonik anlatının krizine ek olarak alternatif gıda ağlarının bağ kuracağı toplumsal hareketlerin gücünün sarsılması ve parçalı bir yapıyla devam ediyor olmaları bağlamında hareketlerin krizinden de bahsetmek gereklidir. Bu nedenle, bu

sürecin neoliberalizmin krizlerini yumuşatacak piyasa içi araçlara mı, yoksa türeticilerin gıda yurttaşı özneleri yaratarak gıda hareketlerine mi dönüşeceği sorusu, önümüzdeki yıllarda bu gerilimli hat üzerinde tartışılmaya devam edecektir.

KAYNAKÇA

- Abiral, B. (2019). "Permaculture and Ecological Lifestyle: A Restricted Radicalism?", R. Kinna ve U. Gordon (Ed.), *Routledge Handbook of Radical Politics*, Routledge, New York-Oxon, 477-491.
- Abiral, B. ve Atalan-Helicke, N. (2020). "Trusting Food Supply Chains during the Pandemic: Reflections from Turkey and the Us". *Food and Foodways*, 28(3): 226-236.
- Act Human (2021). *Sosyal Dayanışma Ekonomisi için Güçlü Kooperatifçilik*. INGEV/IPM/IPC, İstanbul.
- Adaman, F., Avcı, D., Kocagöz, U. ve Yeniev, G. (2020). *İklim Değişikliği Bağlamında Tarımda Dönüşümün Politik Ekolojisi*. İstanbul Politikalar Merkezi, İstanbul.
- Agyeman, J. ve McEntee, J. (2014). "Moving the field of food justice forward through the lens of urban political ecology". *Geography Compass*, 8(3): 211-220.
- Akbulut, B. (2020). "Dayanışma Ekonomileri: Deneyimden İmkanlara Bir Çerçeve", *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor*. Ö. S. Işıl ve S. Değirmenci (drl.). Nota Bene Yayınları, Ankara.
- Alberio, M. ve Moralli, M. (2021). "Social Innovation in Alternative Food Networks. The Role of Co-Producers in Campi Aperti". *Journal of Rural Studies*, 82: 447-457.
- Alkon, A. H. ve Agyeman, J. (2011). "Introduction: The Food Movement as Polyculture", A. H. Alkon, J. Agyeman (Ed.), *Cultivating Food Justice: Race, Class, and Sustainability*. MIT Press, Londra, 1-20.
- Alkon, A. H. ve Guthman, J. (2017). "Conclusion: A New Food Politics". A. H. Alkon ve J. Guthman (Ed.), *The New Food Activism: Opposition, Cooperation and Collective Action*. University of California Press, California, 526-538.
- Albritton, R. (2016). *Ekmek Yoksa Abur Cubur Yesinler: Kapitalizm Açlığı ve Obeziteyi Nasıl Yarattı?* (Çev. R. Güngör), Otonom Yayınları, İstanbul.
- Allen, P., FitzSimmons, M., Goodman, M. ve Warner, K. (2003). "Shifting Plates in the Agrifood Landscape: The Tectonics of Alternative Agrifood Initiatives in California". *Journal of Rural Studies*, 19(1): 61-75.
- Allen, P. (2014). "Divergence and convergence in alternative agrifood movements: Seeking a path forward". Constance, Renard, D. H. ve Rivera-Ferre M. G. (Ed.), *Alternative agrifood movements: Patterns of convergence and divergence*, Emerald Group Publishing, 49-68.

- Amin, A. (2006). *Modernite, Demokrasi ve Din Kültüralizmlerin Eleştirisi*. (Çev. F. Başkaya, U. Günsür ve G. Öztürk). Yordam, İstanbul.
- Anderson, M. D. (2008). "Rights-Based Food Systems and the Goals of Food System Reforms". *Agriculture and Human Values, Springer Netherlands*, 5(4): 593–608.
- Andree, P. (2002). "The Biopolitics of Genetically Modified Organisms in Canada". *Journal of Canadian Studies*, 37(3): 162-191.
- Andrée, P., Ayres, J., Bosia, M., ve Mássicotte, M. J. (2014). "Introduction: Crisis and Contention in the New Politics of Food". P. Andree, J. Ayres, M. Bosia, M. J. Massicotte. (Ed.), *Globalization and Food Sovereignty: Global and Local Change in the New Politics of Food*. University of Toronto Press, Canada, 3-22
- Andrée, P., Ayres, J., Bosia, M., ve Mássicotte, M. J. (2014). "Food Sovereignty and Globalization: Lines of Inquiry". P. Andree, J. Ayres, M. Bosia, M. J. Massicotte. (Ed.), *Globalization and Food Sovereignty: Global and Local Change in the New Politics of Food*. University of Toronto Press, Canada, 23-52.
- Andrée, P., Clark, J. K., Levkoe, C. Z., ve Lowitt, K. (ed.). (2019). *Civil Society and Social Movements in Food System Governance*. Routledge, New York.
- Anguelowski, I. (2015). "Urban gardening". G. D'Alisa, F. Demaria ve G. Kallis (Ed.), *Degrowth: A Vocabulary for a New Era*. Routledge, Abingdon, 226-228.
- Argın, Ş. (1992). "Kapitalist Toplumda İşin ve İşgücünün Kaderi: Fordizmden Post-Fordizme", *Birikim*, 41(1): 16-28.
- Aydın, Z. (2018). *Çağdaş Tarım Sorunu: Ekonomik, Politik ve Sosyolojik Kuramlar, Yaklaşımlar, Politikalar*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Aysu, A. (2009). "Piyasa ve Küçük Köylülük." *Mülkiye*, 33(262): 223-236.
- Babbie, E. R. (2010). *The Practice of Social Research*. Cengage learning, Boston.
- Bağce, H. E. (ed.). (2006). *Frankfurt Okulu*. Doğu Batı Yayınları, İstanbul.
- Baker, L. E. (2004). "Tending Cultural Landscapes and Food Citizenship in Toronto's Community Gardens". *Geographical Review*, 94(3): 305-325.
- Balta, E. (2002). "1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu: Reform mu Karşı Reform mu". *Praksis Dört Aylık Sosyal Bilimler Dergisi*, 5: 277-298.
- Başkaya, F. (2001). *Az gelişmişliğin Sürekliliği*. İmge Kitabevi, Ankara.
- Başkaya, F. (2016). *Başka Bir Uygarlık İçin Manifesto Nasıl Üretmeli. Nasıl Tüketmeli, Nasıl Yaşamalı*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Bayramoğlu, S. (2005). *Yönetişim Zihniyeti: Türkiye'de Üst Kurullar ve Siyasal İktidarın Dönüşümü*. İletişim Yayınları, İstanbul.

- Beck, U. (2019). *Risk Toplumu Başka Bir Modernliğe Doğru*. (Çev. K. Özdoğan ve B. Doğan). İthaki Yayınları, İstanbul.
- Becker, H. (2015). *Mesleğin İncelikleri: Sosyal Bilimlerde Araştırma Nasıl Yürütülür*. Heretik Yayıncılık, İstanbul.
- Bedirhanoglu, P. (2019). “Finansallaşma, Yeni Sınıfsal Çelişkiler ve Devletin Dönüşümü”. *Çalışma ve Toplum*, 1: 371-388.
- Belasco, W. (2002). “Food Matters: Perspectives on an Emerging Field”. W. Belasco ve P. Scranton (Ed.), *Food Nations: Selling Taste in Consumer Societies*. Routledge, New York, 2-23.
- Bello, W. (2008). *Deglobalization: Ideas for a New World Economy*. Zed Books, United Kingdom.
- Bellows, A. C., Onarati, A., Patnaik, B., Callenius, C., Campeau, C., Sarmiento, F., Immink, M., Icaza, M. J. S., Ceden, M. A., Wolpold-Bosien, M., Agarwal, M., McKeon, N., De La Vega, P., Oenema, S. (2014). “Summary and Conclusion”. *Ten Years of the Right To Food Guidelines: Gains, Concerns and Struggles*. Right to Food and Nutrition Watch, Berlin, 84-88.
- Bennie, A., ve Satgoor, A. (2018). “Deepening the Just Transition through Food Sovereignty and the Solidarity Economy”. V. Satgar (Ed.), *The Climate Crisis South African and Global Democratic Eco-Socialist Alternatives*. Wits University Press, Johannesburg, 293-313.
- Berkes, F., ve Kışlalıoğlu, M. (1993). *Ekoloji ve Çevre Bilimi*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Bernstein, H. (2014). *Tarımsal Değişimin Sınıfsal Dinamikleri*. (Çev. O. Köymen). Yordam Kitap, İstanbul.
- Bernstein, H. (2015). *Food Regimes and Food Regime Analysis: A Selective Survey*. BRICS Initiative for Critical Agrarian Studies: 1-38.
- Bernstein, H. (2016). “Agrarian Political Economy and Modern World Capitalism: The Contributions of Food Regime Analysis”. *The Journal of Peasant Studies*, 43(3), 611-647.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2008). *2008 Kavşağında Türkiye: Siyaset, İktisat ve Toplum*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Bağımsız Sosyal Bilimciler. (2015). *AKP’li Yıllarda Emegın Durumu*. Yordam Kitap, İstanbul.
- Birtek, F. ve Keyder, Ç. (1976). “Türkiye’de Devlet-Tarım İlişkileri 1923-1950”. *Birikim*, 22: 31-40.

- Birleşmiş Milletler Bin Yıl Bildirgesi (2000). <https://documents-dds-ny.un.org/doc/UNDOC/GEN/N00/559/51/PDF/N0055951.pdf?OpenElement> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma için 2030 Gündemi (2015). https://www.un.org/ga/search/view_doc.asp?symbol=A/RES/70/1&Lang=E (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Biyolojik Çeşitlilik Sözleşmesi Biyogüvenlik Cartagena Protokolü, Resmî Gazete 25196 (11 Ağustos 2003), Kanun No. 4898. <http://www.tbddm.gov.tr/Dosyalar/cartagena.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Boincean, S., Ferrante, A., Henriques, G., Landivar, N., Longley, S., Wolpold-Bosien, M. (2013). *Using the Global Strategic Framework for Food Security and Nutrition to Promote and Defend the People's Right to Adequate Food: A Manual for Social Movements and Civil Society Organizations*. CIDSE/IUF/La Via Campesina/FIAN International, Heidelberg.
- Born, B. ve Purcell, M. (2006). "Avoiding the L Trap: Scale and Food Systems in Planning Research". *Journal of Planning Education and Research*, 26(2): 195-207.
- Braun, B., Oßenbrügge, J., ve Schulz, C. (2018). "Environmental economic geography and environmental inequality: Challenges and new research prospects". *Zeitschrift Für Wirtschaftsgeographie*, 62 (2): 120–34.
- Brecher, J., Costello, T., & Smith, B. (2002). *Aşağıdan Küreselleşme Dayanışmanın Gücü*. (Çev. B. Kurt, Z. Kutluata, Ş. Özgün, A. Yıldırım). Aram Yayıncılık, İstanbul.
- Brem-Wilson, J. (2010). "The Reformed Committee on World Food Security: A Briefing Paper for Civil Society". *International Planning Committee for Food Sovereignty*, Bilbao.
- Brem-Wilson, J. (2015). "Towards Food Sovereignty: Interrogating Peasant Voice in the United Nations Committee on World Food Security". *Journal of Peasant Studies*, 42(1): 73-95.
- Brem-Wilson, J. (2017). "La Via Campesina and The UN Committee on World Food Security: Affected Publics and Institutional Dynamics in the Nascent Transnational Public Sphere". *Review of International Studies*, 43(2): 302-329.
- Brem-Wilson, J. (2019). "Legitimizing Global Governance: Publicisation, Affectedness, and the Committee on World Food Security". *Third World Thematics: A TWQ Journal*. 3(5-6): 605-625.
- Brem-Wilson, J., Madden, A., Dias, J., Shatberashvili, E. (2020). *A Guide to Facilitation in the Civil Society and Indigenous People's Mechanism for Relations with UN Committee on*

World Food Security. CSM. https://www.csm4cfs.org/wp-content/uploads/2021/05/CSM_FacGuide_EN.pdf.

- Brunori, G., Rossi, A. ve Guidi, F. (2012). “On the New Social Relations Around and Beyond Food. Analysing Consumers' Role and Action in Gruppi Di Acquisto Solidale (Solidarity Purchasing Groups)”. *Sociologia Ruralis*, 52(1): 1-30.
- Bultrini, D. B., Vidar, M., Knuth, L. ve Rae, I. (2009). *Guide on Legislating for the Right to Food*. FAO, Roma.
- Burch, D. ve Lawrence, G. (2009). “Towards a Third Food Regime: Behind the Transformation”. *Agriculture and Human Values*, 26(4): 267-279.
- Burke, B. J. ve Shear, B. (2014). “Introduction: Engaged Scholarship for Non-Capitalist Political Ecologies”. *Journal of Political Ecology*, 21(1): 127-144.
- Burke, P. (2012). *Bilginin Toplumsal Tarihi*. (Çev. M. Tuncay). Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Buttel, F. H. (2001). “Some Reflections on Late Twentieth Century Agrarian Political Economy”. *Sociologia Ruralis*, 41(2): 165-181.
- Büke, A. (2020). “Bir Gıda Rejimi Olarak Kapitalizm ve Tarım/Köylü Sorunu”, *Toplum ve Bilim*, 153: 8-27.
- Callinicos, A. (2004). *Anti-Kapitalist Manifesto*. (Çev. D. Kömürcü). Literatür Yayınları, İstanbul.
- Campbell, H. (2009). “Breaking New Ground in Food Regime Theory: Corporate Environmentalism, Ecological Feedbacks and the ‘Food from Some Where’ Regime?”. *Agriculture and Human Values*, 26(4): 309-319.
- Campbell, H. (2015). “Spurlock’s Vomit and Visible Food Utopias”. P. V. Stock, M. Carolan ve C. Rosin (Ed.), *Food Utopias: Reimagining Citizenship, Ethics and Community*. Routledge, New York-Oxon, 195-215.
- Carlson, J., Chappell, M. J. (2015). *Deepening Food Democracy*. Institute for Agriculture and Trade Policy, Minnesota.
- Carolan, M. (2012). *The Sociology of Food and Agriculture*. Routledge, New York.
- Carolan, M. (2011). *Embodied Food Politics*. Ashgate, Burlington.
- Carrigan, A. (2014). “The ‘Rights’ Time: Civil Society Reflections on the Right to Adequate Food”, Ten Years of the Right To Food Guidelines: Gains, Concerns and Struggles, Right to Food and Nutrition Watch, Berlin: 13-16.
- Castells, M., (2006). *Enformasyon Çağı: Ekonomi, Toplum ve Kültür- Kimliğin Gücü*, II. Cilt, (Çev. E. Kılıç). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

- CETIM. (2005). *The Right to Food*. [Broşür].
- Chilton, M. ve Rose, D. (2009). "A Rights-Based Approach to Food Insecurity in the United States". *American Journal of Public Health*, 99(7): 1203-1211.
- Civil Society Mechanism Working Group (2018). *Civil Society Report on the Use and Implementation of the Right to Food Guideliness*. CSM, Roma.
- Claeys, P. (2015a). *Human Rights and the Food Sovereignty Movement: Reclaiming Control*. Routledge, London.
- Claeys, P. (2015b). "The Right to Food: Many Developments, More Challenges", *Canadian Food Studies*, 2(2): 60-67.
- Clapp, J., Desmarais, A. A. ve Margulis, M. E. (2015). "Global Food Governance in an Era of Crisis". *Canadian Food Studies*, 2(2): 326-327.
- Clapp, J. ve Isakson, R. (2021). *Speculative Harvests: Financialization, Food and Agriculture*. Practical Action Publishin, Warwickshire.
- Clausen, R. (2007). "Healing the Rift: Metabolic Restoration in Cuban Agriculture". *Monthly Review*, 51(1): 40-52.
- Clendenning, J., Dressler, W. H. ve Richards, C. (2016). "Food Justice or Food Sovereignty? Understanding the Rise of Urban Food Movements in the USA". *Agriculture and Human Values*, 33(1): 165-177.
- Compagner, M. (2015). *Democratic Food Citizenship within Civic Food Networks An Analysis from a Shifting Food Paradigm Perspective*. Yayınlanmamış Lisans Tezi. Wageningen University – Rural Sociology, Gelderland.
- Constance, D. H., Friedland, W. H., Renard, M. C. ve Rivera-Ferre, M. G. (2014). "The Discourse on Alternative Agrifood Movements". D. H. Constance, M. C. Renard ve M. G. Rivera-Ferre (Ed.), *Alternative Agrifood Movements: Patterns of Convergence and Divergence*. Emerald Group Publishing Limited, Bradford, 3-46.
- Creswell, J. W. (2013). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni*. (Çev. M. Bütün, S. Demir). Siyasal Yayınevi, İstanbul.
- Cristiano, S., Auriemma, M., Cacciari, P., Cervesato, M., Maffeo, D., Margaretto, P. ve Nordio, F. (2021). "Nourishing Self-Planned Socioecological Transformations: Glocal Community Supported Agriculture in Veneto, Italy". A. Nelson ve F. Edwards (Ed.), *Food for Degrowth Perspectives and Practices*. Routledge, New York-Oxon, 90-99.
- Crosby, A. W. (1986). *Ecological Imperialism: The Biological Expansion of Europe 900-1900*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Cronon, W. (1991). *Nature's Metropolis: Chicago and the Great West*. WW Norton, New York.

- Çelik, Z. (2016). “Gıda Toplulukları ve Aracısız Ürün Analizi”. *Meyve Bilimi*, 1: 26-32.
- Çoban, A. (2004). “Biyoteknoloji, Habermas ve Kendimiz Olmak”. *Mülkiye*, 242: 237-253.
- Çubukçu, A. (2005). “Emperyalist Savaş ve Emperyalist Barış Karşısında Emperyalist Muhalefet”. *Birikim*, 197: 57-60.
- Danaher, K. ve Burbach, R. (hızl.). (2004). *Hadi Bunu Küreselleştirin! Dünya Ticaret Örgütü ve Şirket Egemenliğine Karşı Mücadele*. (Çev. Ö. Dalkıran). Metis Yayınları, İstanbul.
- Davis, M. (2006). *Planet of Slums*. Verso, Londra.
- Defourny, J. ve Nyssens, M. (2013). “Social Co-Operatives: When Social Enterprises Meet the Co-Operative Tradition”. *Journal of Entrepreneurial and Organizational Diversity*, 2(2): 11-33.
- Della Porta, D. (2017). “Political Economy and Social Movement Studies: The Class Basis of Anti-Austerity Protests”. *Anthropological Theory*, 17(4): 453-473.
- De Moor, J. (2016). “Lifestyle Politics and the Concept of Political Participation”. *Acta Politica*, 52(2): 179-197.
- De Sousa Santos, B. (2001). “Nuestra América”. *Theory, Culture & Society*, 18(2-3): 185-217.
- Deleuze, G. ve Guattari, F. (2004). *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. (Çev. B. Massumi). Continuum International, London.
- DeLind, L. 2002. “Place, work, and civic agriculture: Common fields for cultivation”. *Agriculture and Human Values*, 19(3): 217–224
- Denzin, N. K. Ve Lincoln Y. S. (1998). “Introduction: Entering the Field of Qualitative Research”. N. K. Denzin ve Y. S. Lincoln (Ed.), *Strategies of Qualitative Inquiry*, Thousand Oaks, Sage, 1-34.
- Desmarais, A. (2015). “The Gift of Food Sovereignty”. *Canadian Food Studies/La Revue Canadienne Des Études sur L'alimentation*, 2(2): 154-163.
- Desmarais, A. A., Rivera-Ferre, M. G. ve Gasco, B. (2014). “Building Alliances for Food Sovereignty: La Vía Campesina, Ngos, And Social Movements”. D. H. Constance, M. C. Renard ve M. G. Rivera-Ferre (Ed.), *Alternative Agrifood Movements: Patterns of Convergence and Divergence*. Emerald Group Publishing Limited, Bradford, 89-110.
- DuPuis, E. M. ve Goodman, D. (2005). “Should We Go “Home” to Eat? Toward a Reflexive Politics of Localism”. *Journal of Rural Studies*, 21(3): 359-371.
- Dunford, R. (2015). “Peasant Activism and the Rise of Food Sovereignty: Decolonising and Democratising Norm Diffusion?”. *European Journal of International Relations*, 23(1): 145-167.

- Edwards, F. ve Espelt, R. (2021). “Technology for Degrowth: Implementing Digital Platforms for Community Supported Agriculture”. A. Nelson ve F. Edwards (Ed.), *Food for Degrowth Perspectives and Practices*. Routledge, New York-Oxon, 128-140.
- Ekoloji Kolektifi Derneği. (2017). Yaşam Patentlenemez. [Broşür] https://secureservercdn.net/160.153.138.71/nm7.e04.myftpupload.com/wp-content/uploads/2017/11/EKD_08-Ya%C5%9Fam-Patentlenemez_01.pdf (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Elman, C., Gerring, J. Ve Mahoney, J. (2020). *Strategies for Social Inquiry The Production of Knowledge*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Elver, H. (2016). “The Challenges and Developments of the Right to Food in the 21st Century: Reflections of the United Nations Special Rapporteur of the Right to Food”, *UCLA J. Int’l L. Foreign Aff.* 20: 1-44.
- Erbaş, H. (2018). “Sunuş”, *Türkiye’de Gelişme/Kalkınma Yazınından Bir Seçki*. H. Erbaş (drl.), Palme Yayınevi, Ankara.
- ETC Group (2017). Who Will Feed Us? The Peasant Food Web vs the Industrial Food Chain. ETC Group, <https://www.etcgroup.org/sites/www.etcgroup.org/files/files/etc-whowillfeedus-english-webshare.pdf>, (erişim tarihi: 05.04.2022).
- Fairbairn, M. (2010). “Framing Resistance: International Food Regimes and the Roots of Food Sovereignty”. H. Wittman, A. Desmarais ve N. Wiebe (Ed.), *Reconnecting Food, Nature and Community*, Fernwood, Halifax, 1-12.
- Falk, R. (2001). *Yırtıcı Küreselleşme-Bir Eleştiri*. (Çev.Ali Çaksu). Küre Yayınları, İstanbul.
- FAO. (2004). *Voluntary Guidelines to Support the Progressive Realization of the Right to Adequate Food in the Context of National Food Security*. Food and Agriculture Organization, Roma.
- FAO. (2006). *The Right to Food in Practice: Implementation at the National Level*. FAO, Roma.
- FAO. (2007). *Achieving the Right to Food- The Human Rights Challenge of the 21st Century*. [Broşür].
- FAO. (2011). *Right to Food Making it Happen: Progress and Lessons Learned through Implementation*, FAO, Roma.
- FAO. (2019). *Fifteen Years Implementing the Right to Food Guideliness. Reviewing Progress to Achieve the 2030 Agenda*. FAO, Roma.
- FAO, IFAD, UNICEF, WFP ve WHO (2021). *In Brief to the State of Food Security and Nutrition in the World 2021. Transforming Food Systems for Food Security, Improved*

- Nutrition and Affordable Healthy Diets for All*. FAO, Roma.
<https://www.fao.org/documents/card/en/c/cb5409en> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Feenstra, G. (2002). "Creating Space for Sustainable Food Systems: Lessons from the Field". *Agriculture and Human Values*. 19: 99-106.
- Figueroa, M. ve Alkon, A. H. (2017). "Cooperative Social Practices, Self-Determination, and the Struggle for Food Justice in Oakland and Chicago". A. H. Alkon ve J. Guthman (Ed.), *The New Food Activism: Opposition, Cooperation and Collective Action*. University of California Press, California, 206-231.
- Fine, B., Heasman, M., Wright, J. (1996). *Consumption in the Age of Affluence: The World of Food*. Routledge, New York.
- Foley, P. ve Mather, C. (2017). "Bringing Seafood into Food Regime Analysis: The Global Political Economy of Newfoundland and Labrador Fisheries". C. Keske (Ed.), *Food Futures: Growing a Sustainable Food System for Newfoundland and Labrador*, ISER Books, St John, 122.
- Foote, N., "Small Farmers: The Unsung Heroes of The Ukranian War".
<https://www.euractiv.com/section/agriculture-food/news/small-farmers-the-unsung-heroes-of-the-ukraine-war/> (erişim tarihi: 20.05.2022).
- Freire, P. (1991). *Ezilenlerin Pedagojisi*. (Çev. D. Hattatoğlu). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Friedmann, H. (1982). "The Political Economy of Food: The Rise and Fall of The Postwar International Food Order". *American Journal of Sociology*, 88: 248-286.
- Friedman, H. ve McMichael, P. (1989). "The Rise and Decline of National Agricultures, 1870 to the Present". *Sociologia Ruralis, Oxford*, 29(2): 93-117.
- Friedmann, H. (1992). "Distance and Durability: Shaky Foundations of the World Food Economy". *Third World Quarterly*, 13(2): 371-383.
- Friedmann, H. (1993). "The Political Economy of Food: A Global Crisis". *New Left Review*, 197: 29-57.
- Friedmann, H. (1995). "Food Politics: New Dangers, New Possibilities", P. McMichael (Ed.), *Food and Agrarian Orders in the World Economy*, Greenwood Press, Londra, 15-33.
- Friedmann, H. (1999). "Remaking 'Traditions': How We Eat, What We Eat and the Changing Political Economy of Food". D. Barndt (Ed.), *Women Working in the Nafta Food Chain*, Second Story Press, Ontario, 36-60.
- Friedmann, H. (2000). "What on Earth is the Modern World-System? Foodgetting and Territory in the Modern Era and Beyond". *Journal of World-Systems Research*, 6(2): 480-515.

- Friedmann, H. (2005a). "Feeding the Empire: The Pathologies of Globalized Agriculture". *Socialist Register*, 41: 124-143.
- Friedmann, H. (2005b). "From Colonialism to Green Capitalism: Social Movements and Emergence of Food Regimes". F. H. Buttel, P. Michael (Ed.), *New Directions in the Sociology of Global Development*, Elsevier, 227-264.
- Friedmann, H. (2009). "Discussion: Moving Food Regimes Forward: Reflections on Symposium Essays". *Agriculture and Human Values*, 26(4): 335-344.
- Friedmann, H. ve McNair, A. (2008). "Whose Rules Rule? Contested Projects to Certify 'Local Production for Distant Consumers". *Journal of Agrarian Change*, 8(2-3): 408-434.
- Friedmann, H. (2015). "Agriculture and the Social State: Subsidies or Commons". *J. Int'l L & Int'l Rel.*, 11(2): 116-130.
- FSIN (2020). Global Report on Food Crises: Joint Analysis for Better Decisions. Food Security Information Network.
<https://www.fsinplatform.org/sites/default/files/resources/files/GRFC%202021%20050521%20med.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Ghosh, J. (2010). "The Unnatural Coupling: Food and Global Finance", *Journal of Agrarian Change*, 10(1): 72-86.
- Gibson-Graham, J. K. (2006). *A Postcapitalist Politics*. University of Minnesota Press, Minnesota.
- Gibson-Graham, J. K. (2010). *Bildiğimiz Kapitalizmin Sonu: Siyasal İktisadın Feminist Eleştirisi*. (Çev. Z. Gambetti). Metis Yayınları, İstanbul.
- Gibson-Graham, J. K. (2020). "Reading for Economic Difference". J. K. Gibson-Graham ve K. Dombroski (Ed.), *The Handbook of Diverse Economies*. Edward Elgan Publishing, Cheltenham: 1-14.
- Gibson-Graham, J. K., Cameron, J., ve Healy, S. (2013). *Take Back the Economy: An Ethical Guide for Transforming our Communities*. University of Minnesota Press, Minnesota.
- Gilbert, G. (2012). *Antikapitalizm ve Kültür: Radikal Teori ve Popüler Politika*. (Çev. T. Sağlam). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Given, L. E. (2008). *The Sage Encyclopedia of Qualitative Research Methods*. Sage Publications, California.
- Golay, C. ve Büschi, M. (2012). *The Right to Food and Global Strategic Framework: The Global Strategic Framework for Food Security and Nutrition and the UN Comprehensive Framework for Action*. FAO, Roma.

- Goodman, D., Sorj, B. ve Wilkinson, J. (1987). *From Farming to Biotechnology. A Theory of Agro-Industrial Development*. Basil Blackwell, Oxford.
- Goodman, D., DuPuis, E. M. ve Goodman, M. K. (2012). *Alternative Food Networks: Knowledge, Practice and Politics*. Routledge, Londra.
- Goodman, D. ve DuPuis, E. M. (2012). "Knowing Food and Growing Food: Beyond the Production-Consumption Debate in the Sociology of Agriculture". *Sociologia Ruralis*, 42(1): 5-22.
- Graeber, D. (2002). "The New Anarchists". *New Left Review*, 13(6): 61-73.
- Grasseni, C. (2014). "Seeds of Trust. Italy's Gruppi Di Acquisto Solidale (Solidarity Purchase Groups)". *Journal of Political Ecology*, 21(1): 178-192.
- Grasseni, C., Forno, F. ve Signori, S. (2013). "Beyond Alternative Food Networks: An Agenda for Comperative Analysis of Italy's Solidarity Purchase Groups (GAS) and Districts of Solidarity Economy (DES) vis a vis US Community Economies". *Potential and Limits of Social Solidarity Economy*. 6-8 Mayıs 2013, Cenevre, 1-21.
- Graziano, P. R. ve Forno, F. (2012). "Political Consumerism and New Forms of Political Participation: The Gruppi Di Acquisto Solidale in Italy". *The ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 644(1): 121-133.
- Granovetter, M. (1985). "Economic Action and Social Structure: The Problem of Embeddedness". *American Journal of Sociology*, 91(3): 481-510.
- Guidi, R. ve Andretta, M. (2015). "Between Resistance and Resilience. How Do Italian Solidarity Purchase Groups Change in Times of Crisis and Austerity?". *Partecipazione e Conflitto*, 8(2): 443-477.
- Guthman, J. (2007). "The Polanyian Way? Voluntary Food Labels as Neoliberal Governance". *Antipode*, 39(3): 456-478.
- Guthman, J. (2008). "Neoliberalism and the making of food politics in California". *Geoforum*, 39(3): 1171-1183.
- Güler, B. ve Değirmenci, S. (2020). "Tarımda Finnasallaşma ve Metalaşma Sürecinde Lisanslı Depoculuğun İşlevi". *Çalışma ve Toplum*, 3: 1409: 1428.
- Günaydın, G. (2009). "Türkiye Tarım Politikalarında 'Yapısal Uyum': 2000'li Yıllar". *Mülkiye*, 262(33): 175-223.
- Güven, A. B. (2009). "Reforming Sticky Institutions: Persistence and Change in Turkish Agriculture". *Studies in Comparative International Development*, 44(2): 162-187.

- Hankins, J. ve Grasseni, C. (2014). "Collective Food Purchasing Networks in Italy as a Case Study of Responsible Innovation". *Glocalism: Journal of Culture, Politics and Innovation*, 2014(1-2): 1-15.
- Haraway, D. (1988). "Situated Knowledges: The Science Question in Feminism and the Privilege of Partial Perspective". *Feminist Studies*, 14(3): 575-599.
- Harding, S. (1991). "Introduction: Eurocentric Scientific Illiteracy- A Challenge for the World Community". S. Harding (Ed.), *The Racial Economy of Science: Towards a Democratic Future*. Indiana University Press, Bloomington, 1-29.
- Harris, E. (2009). "Neoliberal Subjectivities or a Politics of the Possible? Reading for Difference in Alternative Food Networks". *Area*, 41(1): 55-63.
- Hardt, M. (2002). "Today's Bandung?". T. Mertes (Ed.) , *A Movement of Movements: Is Another World Really Possible?* , Verso, Londra: 230-237.
- Harvey, D. (2003). *The New Imperialism*. Oxford University Press, Oxford.
- Harvey, D. (2008). *Umut Mekanları*. (Çev. Z. Gambetti). Metis, İstanbul.
- Harvey, D. (2010). *The Enigma of Capital and the Crises of Capitalism*. Oxford University Press, Oxford.
- Harvey, D. (2015). *Neoliberalizmin Kısa Tarihi*. (Çev. A. Onacak), Sel Yayınları, İstanbul.
- Harvey, D. (1996). *Justice, Nature and the Geography of Difference*. Wiley-Blackwell, Malden, MA.
- Harvey, D. (2007). "Neoliberalism as Creative Destruction". *ANNALS of the American Academy of Political and Social Science*, 610(21): 22-44.
- Harvey, D. (2011). "The Future of Commons". *Radical History Review*, 109: 101-107.
- Hassanein, N. (2003). "Practicing Food Democracy: A Pragmatic Politics of Transformation". *Journal of Rural Studies*, 19: 77-86.
- Heller, C. (2002). "McDonalds, MTV ve Monsanto: Bilgisel Sermaye Çağında Biyoteknoloji Direnişi". *Toplumsal Ekoloji*, Sayı 2: 108-119.
- Hill, A. (2015). "Moving from 'matters of fact' to 'matters of concerns' in order to Grow Economic Food Futures in the Anthropocene". *Agriculture and Human Values*, 32(3): 551-563.
- Hinrichs, C. C. (2000). "Embeddedness and local food systems: Notes on two types of direct agricultural markets". *Journal of Rural Studies*, 16: 295- 303.
- Hoey, L. ve Sponseller, A. (2018). "It's Hard to Be Strategic When Your Hair is on Fire: Alternative Food Movement Leaders' Motivation and Capacity to Act". *Agriculture and Human Values*, 35(3): 595-609.

- Holt Giménez, E. ve Shattuck, A. (2011). "Food Crises, Food Regimes and Food Movements: Rumblings of Reform or Tides of Transformation?". *The Journal of Peasant Studies*, 38(1): 109-144.
- Holt Giménez, E. (2011). "Food Security, Food Justice or Food Sovereignty? Crisis, Food Movements, and Regime Change". A. H. Alkon ve J. Agyeman (Ed.), *Cultivating Food Justice: Race, Class and Sustainability*. The MIT Press, Cambridge, 309-330.
- Holt Giménez, E. (2020). *Bir Gurmenin Kapitalizm Rehberi Yediklerimizin Politik İktisadını Anlamak*. (Çev. A. Kör). Efil Yayınevi, Ankara.
- Homs, P., Flores-Pons, G. ve Mayor, A. M. (2021). "Sustaining Caring Livelihoods: Agroecological Cooperativism in Catalonia". A. Nelson ve F. Edwards (Ed.), *Food for Degrowth Perspectives and Practices*. Routledge, New York-Oxon, 100-112.
- Hopkins, R. F. ve Puchala, D. J. (1978). "Perspectives on the International Relations of Food". *International Organization*, 32(3): 581-616.
- Hopkins, R. F. (1992). "Reform in the International Food Aid Regime: The Role of Consensual Knowledge". *International Organization*, 46(1): 225-264.
- Houtart, F. (2001). "Direnişlerin Küreselleşmesi ve Neoliberalizme Karşı Mücadeleler". (Çev. Ö. Laçiner). *Birikim*, 148: 60-63.
- Immink, M. (2014). *Integrating the Right to Adequate Food in National Food and Nutrition Security Policies and Programmes*. FAO, Roma.
- IPES-Food. (2017). *Too Big To Feed: Exploring the Impacts of Mega-Mergers, Concentration, Concentration of Power in the Agri-Food Sector*. International Panel of Experts on Sustainable Food Systems. https://www.ipes-food.org/_img/upload/files/Concentration_FullReport.pdf.
- IPES-Food ve ETC Group (2021). *A Long Food Movement: Transforming Food Systems by 2045*.
- Isakson, R. (14-15 Eylül 2013). "Financialization and the Transformation of Agro-Food Supply Chains: A Political Economy". *Food Sovereignty: A Critical Dialogue International Conference*. Yale, 1-33.
- Işıl, Ö. S. ve Değirmenci, S. (der.). (2020). *Yaşamı Örgütleyen Deneyimler: Kadınlar Dayanışma Ekonomilerini ve Kooperatifleri Tartışıyor*. Nota Bene, İstanbul.
- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi, Resmî Gazete 7217 (27 Mayıs 1949), Kanun No. 9119. <https://insanhaklarimerkezi.bilgi.edu.tr/media/uploads/2015/08/01/EvrenselBeyanname.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).

- İlkkaracan, İ. ve Tunali, İ. (2010). "Agricultural Transformation and the Rural Labour Market in Turkey". B. Karapınar, F. Adaman ve G. Özertan (Ed.), *Rethinking Structural Reform in Turkish Agriculture Beyond the World Bank's Strategy*. Nova, New York, 105-148.
- Jarosz, L. (2000). "Understanding Agri-Food Networks as Social Relations". *Agriculture and Human Values*, 17(3): 279-283.
- Jasanoff, S. (2006). *States of knowledge: the co-production of science and the social order*. Routledge, London.
- Jessop, B. (2005). "Düzenleme Yaklaşımının 20. Yılı Gerçekten Zahmete Değdi mi?", *Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*. A. Özkazanç ve B. Yazar (drl.). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Kadırbeyoğlu, Z. Ve Konya, N. (2017). "Alternative Food Initiatives in Turkey". F. Adaman, B. Akbulut ve M. Arsel (Ed.), *Neoliberal Turkey and Its Discontents*, Bloomsbury Publishing, Londra, 207-230.
- Kaldor, M. (2000). "Civilising' Globalization: The Implications of the Battle in Seattle". *Journal of International Studies*. 29(1): 105-114.
- Kara, U. Y. (2016). "Donna Haraway: Biyopolitik Bir Giriş". O. Kartal (Ed.), *Biyopolitika: Foucault'dan Günümüze Biyopolitikanın İzdüşümleri* (Cilt II), Nota Bene, İstanbul, 229-258.
- Karakaya, E. (2016). *Agro-Food System Transitions? Exploring Alternative AGro-Food Initiatives in İzmir, Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. İzmir Yüksek Teknoloji Enstitüsü, İzmir.
- Kavas, L. (2001). "Yarı Yoldan Dönmüş Düşünceler". *Birikim*, 148: 39-44.
- Keyder, Ç. (1983). "Small Peasant Ownership in Turkey: Historical Formation and Present Structure". *Review (Fernard Braudel Center)*, 7(1): 53-107.
- Keyder, Ç. (1988). "Türk Tarımında Küçük Meta Üretiminin Yerleşmesi (1946-1960)". Pamuk, Ş., Toprak, Z. (Der.), *Türkiye'de Tarımsal Yapılar (1923-2000)*, Yurt Yayınları, Ankara: 163-175.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2011). "Agrarian Change under Globalization: Markets and Insecurity in Turkish Agriculture". *Journal of Agrarian Change*, 11(1): 60-86.
- Keyder, Ç. ve Yenal, Z. (2018). *Bildiğimiz Tarımın Sonu: Küresel İktidar ve Köylülük*. İletişim Yayınları, İstanbul.
- Klein, N. (2004). "Reclaiming the Commons". T. Mertes (Ed.), *A Movement of Movements Is Another World Really Possible?*, Verso, Londra: 220-229.

- Kocagöz, U. (2020). “Demokratik Yurttaşlık Bağlamında Gıda İnisiyatifleri”. *İzmir Akdeniz Akademisi Dergisi*, 8: 6-30.
- Koç, M. (2013). *Küresel Gıda Düzeni Kriz Derinleşirken*. Nota Bene Yayınları, Ankara.
- Koray, M. (2011). *Dünya Ahvalı*. Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Kump, B., Fikar, C. (2021). “Challenges of Maintaining and Diffusing Grassroots Innovations in Alternative Food Networks: A Systems Thinking Approach”. *Journal of Cleaner Production*, 317: 1-11.
- Kümbetoğlu, B. (2020). *Niteliksel Araştırmalarda Analiz*. Bağlam Yayıncılık, İstanbul.
- La Via Campesina (2008). “A response to the global food prices crisis: Sustainable family farming can feed the world”. <https://viacampesina.org/en/a-response-to-the-global-food-prices-crisis-sustainable-family-farming-can-feed-the-world/> (erişim tarihi: 06.11.2020).
- Lambek, Nadia. (2015). “The Right to Food: Reflecting on the Past and Future Possibilities”. *Canadian Food Studies*, 2(2): 68-74.
- Lang, T. (1999). “Food Policy for the 21st Century: Can It be Both Radical and Reasonable?” M. Koç, R. MacRae, L. J. A. Mougeot, J. Welsh (Ed.). *For Hunger-Proof Cities: Sustainable Urban Food Systems*. International Development Research Centre, Ottawa, 216-224.
- Lang, T., ve Heasman, M. (2004). *Food Wars: The Global Battle for Mouths, Minds and Markets*. Earthscan, Londra.
- Langford, M., Porter, B., Brown, R. ve Rossi, J. (2016). “Introduction”. Langford, M., Porter, B., Brown, R. ve Rossi, J. (Ed.), *The Optional Protocol to the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights: A Commentary*. Pretoria University Law Press, Pretoria.
- Le Heron, R. (1993). *Globalised Agriculture*. Pergamon, Oxford.
- Lockie, S. (2009). “Responsibility and Agency within Alternative Food Networks: Assembling the Citizen Consumer?”. *Agriculture and Human Values*, 26(3): 193-201.
- Loh, P. ve Agyeman, J. (2017). “Boston’s Emerging Food Solidarity Economy”. A. H. Alkon ve J. Guthman (Ed.), *The New Food Activism: Opposition, Cooperation and Collective Action*. University of California Press, California, 430-474.
- Lorenzo, I. M. (2014). *Organizational Structures of Alternative Food Networks Fitting Sharing Economy Principles Case Studies from Valencia*. MSc Thesis, MST Food Technology, Wageningen.

- Lyson, T. A. (2004). *Civic Agriculture: Reconnecting Farm, Food and Community*. Tufts University Press, Lebanon-NH.
- Magnan, A. (2012). "Food Regimes". J. M. Pilcher (Ed.), *The Oxford Handbook of Food History*, Oxford University Press, New York, 461-483.
- Marcuse, P. (2000). "The Language of Globalization". *Monthly Review-New York-*, 52(3): 23-27.
- Marshall, G. (1999). *Sosyoloji Sözlüğü*. (Çev. O. Akınhay, D. Kömürcü). Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara.
- Martino, G., Pampanini, R. ve Giacchè, G. (2013). "Exploring the Role of Consumers as Drivers of Agri-Food Networks: Contexts, Beliefs and Governance". *Brazilian Geographical Journal*, 4(1): 122-137.
- McEntee, J. C. (2011). "Realizing Rural Food Justice: Divergent Locals in the Northeastern United States". A. H. Alkon ve J. Agyeman (Ed.), *Cultivating Food Justice: Race Class and Sustainability*. MIT Press, 239-261.
- McKeon, N. (2011). *Global Governance for World Food Security: A Scorecard Four Years After the Eruption of the "Food Crisis"*. Heinrich Böll Stiftung, Berlin.
- McKeon, N. (2014). "Agricultural Investments- Who Makes the Decisions? Why the Committee on World Food Security Makes a Difference for Social Movement". Bellows, A. C., Onarati, A., Patnaik, B., Callenius, C., Campeau, C., Sarmiento, F., Immink, M., Icaza, M. J. S., Cedeno, M. A., Wolpold-Bosien, M., Agarwal, M., McKeon, N., De La Vega, P., Oenema, S. (Ed.), *Ten Years of the Right to Food Guideliness: Gains, Concerns and Struggles*. Right to Food and Nutrition Watch, Berlin, 27-32.
- McKeon, N. (2015a). "Global Food Governance in an Era of Crisis: Lessons from the United Nations Committee on World Food Security". *Canadian Food Studies*, 2(2): 328-334.
- McKeon, N. (2015b). *Food Security Governance*. Routledge, New York.
- McMichael, P. (2004). *Development and Social Change*. Fine Forge Press Publishing, Londra.
- McMichael, P. (2005). "Global Development and The Corporate Food Regime". F. H. Buttel ve P. McMichael (Ed.), *New Directions in the Sociology of Global Development, Research in Rural Sociology and Development*, Elsevier, Londra, 269-303.
- McMichael, P. (2008). "Peasants Make Their Own History, But Not Just as They Please". *Journal of Agrarian Change*, 8(2-3): 205-228.
- McMichael, P. (2009). "A Food Regime Genealogy". *The Journal of Peasant Studies*, 36(1): 139-169.

- McMichael, P. (2013). *Food Regimes and Agrarian Questions*. Fernwood Press, Halifax.
- McMichael, P. (2015). "The Right to Food and the Politics of Knowledge". *Canadian Food Studies*, 2(2): 52-59.
- Mechlem, K. (2004). "Food Security and the Right to Food in the Discourse of the United Nations". *European Law Journal*, 10(5): 631-648.
- Menser, M. (2014). "The Territory of Self Determination: Social Reproduction, Agro-ecology and the Role of the State". P. Andree, J. Ayres, M. J. Bosia, M. Massicotte (Ed.), *Globalization and Food Sovereignty: Global and Local Change in the Politics of Food*, University of Toronto Press, Toronto, 53-83.
- Mertes, T. (2002). "Introduction". T. Mertes (Ed.), *A Movement of Movements Is Another World Really Possible?* Verso, Londra, vii-xii.
- Miller, E. (2009). "Solidarity Economy: Key Concepts and Issues". E. Kawano, T. N. Masterson ve J. Teller-Elsberg (Ed.), *Solidarity Economy I: Building Alternatives for People and Planet*. Center for Popular Economics, Amherst, 25-42.
- Mintz, S. (1997). *Şekerin Modern Tarihteki Yeri*. (Çev. Ş. Alpagut). Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- Moragues-Faus, A. (2017). "Emancipatory or Neoliberal Food Politics? Exploring the 'Politics of Collectivity' of Buying Groups in the Search for Egalitarian Food Democracies". *Antipode*, 49(2): 455-476.
- Moreira, S. ve Morell, M. F. (2020). "Food Networks as Urban Commons: Case Study of a Portuguese 'Prosumers' Group". *Ecological Economics*, 177(106777): 1-14.
- Morgan, K., Marsden, T., Murdoch, J. (2006). *Worlds of Food: Place, Power and Provenance in the Food Chain*, Oxford University Press, Oxford.
- Morgül, T. (2005). "Arundhati Roy ile Söyleşi: İhtiyacımız Olan Gerçekçi Politikadır". *Birikim*, 197: 64-67.
- Morgül, T. (2005). "Walden Bello ile Söyleşi: Öncelikle İktidarın Meşruiyetini Tartışıyorlar". *Birikim*, 197: 61-64.
- Murdoch, J., Marsden, T. ve Banks, J. (2000). "Quality, Nature and Embeddedness: Some Theoretical Considerations in the Context of the Food Sector". *Economic Geography*, 76(2): 107-125.
- Narula, S. (2015). "PRF-The Right to Food: Progress and Pitfalls". *Canadian Food Studies/La Revue canadienne Des Études Sur L'alimentation*, 2(2): 41-51.
- Nigh, R. ve González Cabañas, A. A. (2015). "Reflexive Consumer Markets as Opportunities for New Peasant Farmers in Mexico and France: Constructing Food Sovereignty

- Through Alternative Food Networks”. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 39(3): 317-341.
- Nizam Bilgiç, D. (2021). “Kooperatifler, Belediyeler ve Gıda Ağları”. *Journal of Business, Innovation and Governance*. 4(1): 113-131.
- Nyeleni (2007). Forum for Food Sovereignty. 23-27 Şubat 2007, Mali. https://nyeleni.org/DOWNLOADS/Nyelni_EN.pdf (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Oba, B. ve Özsoy, Z. (2020). “Unifying Nature of Food: Consumer Initiated Cooperatives in İstanbul”. *Society and Business Review*, 15(4): 349-372.
- Ochoa, E. C. (2012). “Political Histories of Food” , J. M. Pilcher (Ed.), *The Oxford Handbook of Food History*, Oxford University Press, New York, 53-75.
- OECD/FAO/UNCDF (2016). *Adopting a Territorial Approach to Food Security and Nutrition Policy*, OECD Publishing, Paris.
- Opitz, I., Specht, K., Piore, A., Siebert, R., & Zasada, I. (2017). “Effects of Consumer-Producer Interactions in Alternative Food Networks on Consumer’s Learning about Food and Agriculture. *Moravian Geographical Reports*, 25(3): 181-191.
- Ortaklaşa (2020). *Ortaklaşa: Kenti Müşterekleştirmek*. Ankara.
- Oyan, O. (2003). “Tarımsal Politikalarından Politikasız bir Tarıma Doğru”. Balkan N. ve S. Savran (Der.), *Neoliberalizmin Tahribatı: Türkiye’de Ekonomi, Toplum ve Cinsiyet*. Metis Yayınları, İstanbul, 44-67.
- Önal, N. E. (2007). *1980 Sonrası Devlet Politikalarının Türkiye’nin Tarımsal Dönüşümüne Etkileri*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Öngel, S. F. ve Yıldırım, U. D. (2020). *Krize Karşı Kooperatifler Deneyimler Tartışmalar Alternatifler*. Notabene Yayınları, İstanbul.
- Öz, Ö., Aksoy, Z. (2019). “Challenges of Building Alternatives: The Experience of a Consumer Food Cooperative in İstanbul”. *Food, Culture and Society*, 22(3): 299-315.
- Özden, F. (2020). “Gıda Etiği Bağlamında Topluluk Destekli Tarım Modeli Üzerine Bir İnceleme”. *Türkiye Biyoetik Dergisi*, 7(3): 84-98.
- Özerengin, C. (2001). “Küreselleşme Karşıtları İn midir Cin midir?”. *Birikim*, 148: 33-38.
- Özkaya, T. (2015). “Özgür Tohumlar ve Tarım”. T. Özkaya (Ed.), *Başka Bir Teknoloji Mümkün*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul: 99-118.
- Özlüer, F. (2019). “Türkiye’de Halkın Gıda Hareketi! Siyasal Temsili Müşterekleştirmek ve Yabancılaşmayı Aşmak”. *Toplum ve Hekim*, 34(5): 356-368.
- Özüğurlu, M. (2013). *Küçük Köylülüğe Sermaye Kapanı*. Notabene Yayınları, Ankara.

- Patton, M. J. (2006). "The Economic Policies of Turkey's AKP Government: Rabbits from a Hat?". *The Middle East Journal*, 60(3): 513-536.
- Pechlaner, G. (2010). "The Sociology of Agriculture in Transition: The Political Economy of Agriculture after Biotechnology". *Canadian Journal of Sociology*, 35(2): 243-269.
- Peck, J., Tickell, A. (2002). "Neoliberalizing Space". *Antipode*, 34(3): 380-404.
- Peng, W., Berry, E. M. (2019). "The Concept of Food Security". P. Ferranti, E. M. Berry, J. R. Anderson (Ed.), *Encyclopedia of Food Security and Sustainability*, Elsevier, 1-7.
- Polanyi, K. (2010). *Büyük Dönüşüm Çağımızın Siyasal ve Ekonomik Kökenleri*. (Çev. A. Buğra). İletişim Yayınları, İstanbul.
- Pritchard, B. (2009). "Food Regimes". R. Kitchin ve N. Thrift (Ed.). *International Encyclopedia of Human Geography*, Elsevier, Amsterdam, 221-225.
- Psarikidou, K. (2015). "Rethinking Innovation Through a Moral Economy Lens: The Case of Alternative Agro-Food and Mobility Practices". *Ephemera: Theory & Politics In Organization*, 15(1): 67-93.
- Rajan, K. S. (2012). *Biyokapital Genom-Sonrası Hayatın Kuruluşu*. (Çev. A. D. Temiz). Metis, İstanbul.
- Raynolds, L. T. (2012). "Fair Trade: Social Regulation in Global Food Markets". *Journal of Rural Studies*, 28(3): 276-287.
- Reiter, B. (2017). "Theory and Methodology of Exploratory Social Science Research". *International Journal of Science and Research Methodology*, 5(4): 129-150.
- Renting, H., Marsden, T. K. ve Banks, J. (2003). "Understanding Alternative Food Networks: Exploring the Role of Short Food Supply Chains in Rural Development". *Environment and Planning A*, 35(3): 393-411.
- Renting, H., Schermer, M. ve Rossi, A. (2012). "Building Food Democracy: Exploring Civic Food Networks and Newly Emerging Forms of Food Citizenship". *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19(3): 289-307.
- Ridgeway, J. (2006). *Her Şey Satılık Dünyanın Kaynaklarını Kimler Kontrol Ediyor?* (Çev. B. Doğan). Metis, İstanbul.
- Rivera-Ferre, M. G., Constance, D. H., ve Renard, M. C. (2014). "Convergence and Divergence in Alternative Agrifood Movements". D. H. Constance, M. C. Renard ve M. G. Rivera-Ferre (Ed.), *Alternative Agrifood Movements: Patterns of Convergence and Divergence*. Emerald Group Publishing Limited, Bradford, 313-322.
- Roberts, W. (2008). *The No-Nonsense Guide To World Food*. New Internationalist, Oxford.

- Rosol, M. (2020). "On the Significance of Alternative Economic Practices: Reconceptualizing Alterity in Alternative Food Networks". *Economic Geography*, 96(1): 52-76.
- Ruivenkamp, G. (2013). *Kalkınmada Biyoteknoloji: Alternatif Yaklaşımlar ve Güney Ülkelerinden Örnekler*. (Çev. S. Çiçek Hilton). Beta Basım, İstanbul.
- Sallan Gül, S. (2006). *Sosyal Devlet Bitti Yaşasın Piyasa Yeni Liberalizm ve Muhafazakarlık Kısacasında Refah Devleti*. Etik Yayınları, İstanbul.
- Sanderson, S. (1986). "The Emergence of the 'World Steer': Internationalization and Foreign Domination in Latin American Cattle Production". F.L. Tullis ve W.L. Hollist (Ed.), *Food, State and International Political Economy*. NB, Lincoln, 123-148.
- Schanbacher, W. D. (2010). *The Politics of Food: The Global Conflict Between Food Security and Food Sovereignty*. ABC-CLIO, California.
- Schiavoni, C. (2009). "The Global Struggle for Food Sovereignty: from Nyeleni to New York". *Journal of Peasant Studies*, 36(3): 682-689.
- Schneider, M. ve McMichael, P. (2010). "Deepening, and Repairing, the Metabolic Rift". *The Journal of Peasant Studies*, 37(3): 461-484.
- Schutter, O. (2014). "The Right to Food: An Overview". <http://www.foodsystemsacademy.org.uk/videos/Olivier-De-Schutter.html> (erişim tarihi: 24.11.2021).
- Sennett, R. (2009). *Yeni Kapitalizm Kültürü*. (Çev. A. Onacak). Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Seyfang, G. 2006. "Ecological citizenship and sustainable consumption: Examining local organic food networks". *Journal of Rural Studies*, 22: 383-395.
- Shome, S. (2015). "The Social Vision of the Alternative Food Movement". Herring, R. J. (Ed.), *The Oxford Handbook of Food, Politics and Society*, Oxford University Press, 523-542.
- Shiva, V. (1993). "Monocultures of the Mind—Understanding the Threats to Biological and Cultural Diversity". *Indian Journal of Public Administration*, 39(3): 237-248.
- Shiva, V. (2014). *Adalet, Barış ve Sürdürülebilirlik Yeryüzü Demokrasisi*. (Çev. A. K. Saysel, E. Gen ve O. Günay). BGST Yayınları, İstanbul.
- Shiva, V. (2015). *İnadına Canlı Kadınlar, Ekoloji ve Hayatta Kalma*. (Çev. E. Ayhan). Sinek Sekiz Yayınevi, İstanbul.
- Shiva, V. (2016). *Çalınmış Hasat Küresel Gıda Soygunu*. (Çev. A. K. Saysel). BGST Yayınları, İstanbul.
- Shiva, V. (2019). *Tohumun Hikayesi*. (Çev. A. Caner). Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul.
- Sloboda, K. (2013). "Food without the Go-Between". *Green European Journal*, Cilt 5: 11-14

- Smita, N. (2015). "The Right to Food: Progress and Pitfalls". *Canadian Food Studies*, 2(2): 41-51.
- Smith, K., Lawrence, G. ve Richards, C. (2010). "Supermarkets' Governance of the Agri-Food Supply Chain: Is the 'Corporate-Environmental' Food Regime Evident in Australia?". *International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 17(2): 140-161.
- Sonnino, R. ve Marsden, T. (2006). "Beyond the Divide: Rethinking Relationships Between Alternative and Conventional Food Networks in Europe". *Journal of Economic Geography*, 6(2): 181-199.
- Soysal Al, İ. (2020). *The Nascent March of 'New Generation' Food Initiatives in the Emerging Struggle for Food Sovereignty in Turkey*. Yayınlanmamış Doktora Tezi. Koç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Soysal Al, İ., Küçük, B. (2019). "In-between Anxiety and Hope: Trusting and Alternative among 'Alternatives' in the Pos-Organic Food Market in Turkey". *Int. Journal of Soc. Of Agr.&Food*, 25(2): 173-190.
- Starr, A. (2010). "Local Food: A Social Movement?" *Cultural Studies? Critical Methodologies*, 10(6): 479-490.
- Starr, A. (2005). *Global revolt: A guide to the movements against globalization*. Zed Books, New York.
- Stebbins, R. A. (2001). *Exploratory Research in the Social Sciences*. Sage Publications, California.
- Steger, M. B. (2006). *Küreselleşme*. (Çev. A. Ersoy). Dost Kitabevi, Ankara.
- Steinbeck, J. (2019). *Gazap Üzümleri*. (Çev. B. Dişbudak). Sel Yayıncılık, İstanbul.
- Suarez, S. M., Aubry, F. (2014). "Rethinking the Voluntary vs Binding Divide: A Reflection after 10 Years of the Voluntary Guideliness on the Right to Food". Bellows, A. C., Onarati, A., Patnaik, B., Callenius, C., Campeau, C., Sarmiento, F., Immink, M., Icaza, M. J. S., Cedeno, M. A., Wolpold-Bosien, M., Agarwal, M., McKeon, N., De La Vega, P., Oenema, S. (Ed.). *Ten Years of the Right to Food Guideliness: Gains, Concerns and Struggles*. Right to Food and Nutrition Watch, Berlin, 22-26.
- Sustam, E. (2009). "Küresel Kapitalizm Çağında Yeni Sosyal Hareketleri Okumak: Küresel Travma, Kriz Toplumu ve Favelas'lar". *Yeni Toplumsal Hareketler Küreselleşme Çağında Toplumsal Muhalefet*. B. Çoban (drl.), Kalkedon Yayınları, İstanbul.
- Şeker Kanunu, Resmî Gazete (4 Nisan 2001), Kanun No. 4634. <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.4634.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).

- Şen, B. (2005). “Yeni Toplumsal Hareketler”. *Birikim Dergisi*, 197: 44-56.
- Tanuro, D. (2011). *Yeşil Kapitalizm İmkansızdır*. (Çev. V. Yalçıntoklu). Habitus Yayıncılık, İstanbul.
- Tarım Satış Kooperatif ve Birlikleri Hakkında Kanun, Resmî Gazete (1 Haziran 2000), Kanun No. 4572. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4572.html> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Tilzey, M. (2018). *Political Ecology, Food Regimes and Food Sovereignty: Crisis, Resistance and Resillience*. Palgrave McMillan, Switzerland.
- Tohumculuk Kanunu, Resmî Gazete (31 Ekim 2006), Kanun No. 5553. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/11/20061108-1.htm> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Treagar, A. (2011). “Progressing Knowledge in Alternative and Local Food Networks: Critical Reflections a Research Agenda”. *Journal of Rural Studies*, 27: 419-430.
- Türkkan, C. (2019). “Clean Foods, Motherhood and Alternative Food Networks in Contemporary Istanbul”. *Gender, Place and Culture*. 26(2): 181-202.
- Tütün, Tütün Mamulleri, Tuz ve Alkol İşletmeleri Genel Müdürlüğünün Yeniden Yapılandırılması İle Tütün Ve Tütün Mamullerinin Üretimine, İç Ve Dış Alım Ve Satımına, 4046 Sayılı Kanunda Ve 233 Sayılı Kanun Hükmünde Kararnamede Değişiklik Yapılmasına Dair Kanun, Resmi Gazete (20 Haziran 2001), Kanun No. 4685. <https://www.tbmm.gov.tr/kanunlar/k4685.html> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights (2010). *Human Rights and the Milenium Development Goals in Practice: A Review of Country Strategies and Reporting*. UN, New York ve Cenevre.
- United Nations Human Rights Office of the High Commissioner for Human Rights (2010). *The Right to Adequate Food*. Fact Sheet No.34.
- URGNCI (2016). *Overview of Community Supported Agriculture in Europe*.
- URGNCI (2020). “Community supported agriculture is a safe and resilient alternative to industrial agriculture in the time of Covid-19”. <https://urgenci.net/community-supported-agriculture-is-a-safe-and-resilient-alternative-to-industrial-agriculture-in-the-time-of-covid-19/> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- Uyar, L. (2006). *Birleşmiş Milletler’de İnsan Hakları Yorumları: İnsan Hakları Komitesi ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Komitesi 1981-2006*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Val, V., Rosset, P. M., Zamora Lomelí, C., Giraldo, O. F. ve Rocheleau, D. (2019). “Agroecology and La Via Campesina I. The Symbolic and Material Construction of

- Agroecology Through the Dispositive of ‘Peasant-To-Peasant’ Processes”. *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 43(7-8): 872-894.
- Vergragt, P. J. (2015). “Teknoloji Sürdürülebilir Hayata Nasıl Katkıda Bulunabilir”. T. Özkaya (Ed.), *Başka Bir Teknoloji Mümkün*. Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 21-30.
- Yenal, D. ve Yenal, Z. (1993). “2000 Yılına Doğru Dünyada Gıda ve Tarım”. *Toplum ve Bilim*, 56(61): 93-114.
- Yenal, Z. ve Kırılı, B. K. (2005). “Distopyalar ve Ütopyalar Arasında Karşı Küreselleşme Hareketleri”. *Birikim Dergisi*, 197: 10-17.
- Yıldırım, A. E. “Düşük Faizli Krediler”. <https://www.karasaban.net/dusuk-faizli-krediler%E2%80%A6ali-ekber-yildirim/> (erişim tarihi: 20.05.2022).
- Yiğit, E. ve Demiriz, G. (2013). “Paraya Takla Attırmak: Türkiye’de Kırın Piyasalaşan Yapısı ve Yoksulluk Halleri”. M. Tuna (Ed.), VII. *Ulusal Sosyoloji Kongresi Yeni Toplumsal Yapılanmalar: Geçişler, Kesişmeler ve Sapmalar Bildiri Kitabı II*, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla, 417-435.
- Yiğit, E. (2022). “Neoliberal Küreselleşme Sürecinde Borçlanma Ağları ve Borçlanma Örüntüleri Bağlamında Türkiye’de Köylü Çiftçiler”. *Mediterranean Journal of Humanities*, 12: 273: 298.
- Val, V., Rosset, P. M., Lomeli, C. Z., Giralda, F. O., Rocheleau, D. (2019). “The Symbolic and Material Construction of Agroecology through the Dispositive of ‘Peasant-to-Peasant’ Processes”, *Agroecology and Sustainable Food Systems*, 43 (7-8): 872-894.
- Veen, E. J., Derksen, P. ve Wiskerke, J. S. (2012). “Motivations, Reflexivity and Food Provisioning in Alternative Food Networks: Case Studies in Two Medium-Sized Towns in the Netherlands”. *The International Journal of Sociology of Agriculture and Food*, 19(3): 365-382.
- Voß, J., Kemp, R. (2006). “Sustainability and Reflexive Governance: Introduction”. Voß, J., Bauknecht, D., Kemp, R. (Ed.), *Reflexive Governance for Sustainable Development*. Edward Elgar, Cheltenham: 3-30.
- Wald, N. (2015). “Towards Utopias of Prefigurative Politics and Food Sovereignty: Experiences of Politicised Peasant Food Production”. P. V. Stock, M. Carolan ve C. Rosin (Ed.), *Food Utopias: Reimagining Citizenship, Ethics and Community*. Routledge, New York-Oxon, 107-125.
- Walenta, J. (2020). “Homo-economicus and the Capitalist Corporation: Decentring Authority and Ownership”. Gibson-Graham, J. K. & Dombrowski, K. (Ed.), *The Handbook of Diverse Economies*. Edward Elgar Publishing, Cheltenham, 106-115.

- Wallerstein, I. (1974). *The Modern World System: Capitalist Agriculture and the Origins of the European World Economy in the Sixteenth Century*. Academic Press, New York.
- Wallimann, I. (2015). "Urban Agriculture as Embedded in the Social and Solidarity Economy Basel: Developing Sustainable Communities". P. V. Stock, M. Carolan ve C. Rosin (Ed.). *Food Utopias: Reimagining Citizenship, Ethics and Community*. Routledge, New York-Oxon, 79-87.
- Whatmore, S. ve Thorne, L. (1997). "Alternative Geographies of Food". D. Goodman and MJ Watts (Ed.), *Globalising Food: Agrarian Questions and Global Restructuring*. Routledge, London, 287-303.
- Whatmore, S., Stassart, P. ve Renting, H. (2003). "What's Alternative about Alternative Food Networks?". *Environment and Planning A*, 35(3): 389-391.
- Watts, D. C. H., Ilbery, B. ve Maye, D. (2005). "Making Reconnections in Agrofood Geography: Alternative Systems of Food Provision". *Progress in Human Geography*, 29(1): 22-40.
- Wilkins, J. L. (2005). "Eating Right Here: Moving from Consumer to Food Citizen". *Agriculture and Human Values*, 22(3): 269-273.
- Williams-Forson, P. ve Counihan, C. (2011). "Taking Food Public". Williams-Forson, P. ve Counihan, C. (Ed.), *Taking Food Public: Redefining Food Ways in a Changing World*, Routledge, New York, 1-10.
- Windfuhr, M, Jonsen, J. (2005). *Food Sovereignty Towards Democracy in Localized Food Systems*. ITDG Publishing, Rugby.
- Winson, A. (1997). "Theoretical Reflections: Transnational Capital and Its Alternatives". D. Goodman ve M. J. Watts (Ed.), *Globalising Food Agrarian Questions and Global Restructuring*, Routledge, New York, 239-244.
- Wise, T. (2013). "The links between food, fuel and finance: A threat to food security". <https://truthout.org/articles/the-damaging-links-between-food-fuel-and-finance-a-growing-threat-to-food-security/> (erişim tarihi: 01.11.2020).
- Wittman, H. (2009). "Reworking the Metabolic Rift: La Vi' A Campesina, Agrarian Citizenship and Food Sovereignty". *The Journal of Peasant Studies*, 36(4): 805-26.
- Wittman, H., Desmarais, A., Wiebe, N. (2010). "The Origins and Potential of Food Sovereignty". H. Wittman, A. Desmarais ve N. Wiebe (Ed.) , *Reconnecting Food, Nature and Community*, Fernwood: Halifax, 15-33.

- Wittman, H. (2015). "FS-From Protest to Policy: The Challenges of Institutionalizing Food Sovereignty". *Canadian Food Studies/La Revue Canadienne Des Études Sur L'alimentation*, 2(2): 174-182.
- Zerbe, N. (2014). "Exploring the Limits of Fair Trade: The Local Food Movement in the Context of Late Capitalism". P. Andree, J. Ayres, M. J. Bosia, M. Massicotte (Ed.), *Globalization and Food Sovereignty: Global and Local Change in the Politics of Food*, University of Toronto Press, Toronto, 84-110.
- Ziegler, J., Golay, C., Mahon, C. ve Way, S. (2011). *The Fight for the Right to Food: Lessons Learned*. Palgrave Macmillan.
- Ziegler, J. (2001). "The Right to Food CHR Special Rapporteur Preliminary Report under CHR. RES/2001/25. <https://www.un.org/unispal/document/auto-insert-187548/>.

İnternet Kaynakları

- <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d22/c016/tbmm22016089ss0148.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://www.fao.org/3/w3613e/w3613e00.htm#Note1> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://www.refworld.org/pdfid/4538838c11.pdf> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://www.unhcr.org/protection/statelessness/3bbb25729/convention-relating-status-stateless-persons.html> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- https://www.un.org/en/genocideprevention/documents/atrocities-crimes/Doc.23_convention%20refugees.pdf (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-rights-child> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/convention-elimination-all-forms-discrimination-against-women> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- [https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO COD E:C169](https://www.ilo.org/dyn/normlex/en/f?p=NORMLEXPUB:12100:0::NO::P12100_ILO_COD E:C169) (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <http://zehirsizsofralar.org/pestisitler-ilac-degil-zehir/> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://www.zehirsizkentler.org/> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://bianet.org/bianet/tarim/106772-gdo-lu-misir-balonu-turkiye-turuna-bursa-dan-basladi> (erişim tarihi: 05.06.2022).
- https://www.zmo.org.tr/genel/bizden_detay.php?kod=8162&tipi=3&sube=0 (erişim tarihi: 05.06.2022).
- <https://ipard.tarim.gov.tr/LeaderTr> (erişim tarihi: 05.06.2022).

<http://www.uka.org.tr/> (erişim tarihi: 05.06.2022).

<https://comdeksproject.com/> (erişim tarihi: 05.06.2022).

http://www.ripest.org/wp-content/uploads/2017/08/RIPESS_Vision-Global_EN.pdf (erişim tarihi: 30.01.2022).

EK 1- ÖRNEK GÖRÜŞME METNİ

“Aslında bu topluluğun kuruluşu farklı bir bağlamda oldu ama asıl olmasını istediğimiz yöne doğru gelişti. Şöyle ki, biz 2013 yılında bir grup arkadaşla bir Birleşmiş Milletler projesine başladık. Ordan bir çağrı vardı. Çağrının özü de bizim şu anda yoğun olarak çalıştığımız, o çağrı geldiğinde de zaten çalışmakta olduğumuz bir konuydu. İkisi çakıştı. O da şu, nasıl tarif edeyim? Doğadan, çevreden, ekolojiden yaklaşan insanlar kaba tabiriyle ikiye bölünmüş durumdaydı. Bir tarafta doğacılar, çevre korumacılar, bir de işte kooperatifçiler, üreticiler gibi ayırım. Bu ilginç bir biçimde BM’nin de dikkatini çekmiş. BM nihayet yani 2012 yılında. BM UNDP Kalkınma programı 2012 yılında bir toplantı yapıyor. Konumuzla da ilgili olduğu için biraz uzunca anlatıyorum. Biz bu zamana kadar hem doğa koruma çevre koruma hem de kırsal kalkınma olarak bir hata yaptık. Doğa korumayı insansız doğanın korunması olarak doğa aktivistlerine, doğa derneklerine, çevre derneklerine bıraktık. Onları destekledik, fon verdik vs. Kırsal kalkınmayı da yerel topluluklara, kooperatiflere bıraktık. Doğadan kopuk bir şekilde o kalkınmayı tasarladık. Halbuki kır bir bütündür. Korunacak kır ile korunacak köylü, doğal tarım aslında iç içe geçmiş durumdadır normalde. Biz bunu ayırdığımız için, daha doğrusu endüstriyel tarım ve sanayileşmiş toplum bunu ayırdığı için biz de bu ayırım üzerinden gittik ve sorun çıktı. O nedenle bir proje başlatıyorlar. Bir çağrı yapıyorlar COMDEX -The Community Development and Knowledge Management for Satayoma Initiative diye. Bu çağrı için dünyada pilot bölgeler seçiliyor. Pilot bölgelerde doğa koruma ile kırsal üretimi bir arada değerlendirebilecek çalışmalara ilişkin bir alt yapı hazırlanması isteniyor. Türkiye bu 21 ülkeden bir tanesi seçiliyor. Türkiye’de yapılan ön çalışmalar sonucunda da Datça Bozburun bölgesi-Muğla bu bölge ile ilgili pilot çalışma seçiliyor. Biz de zaten buradaydık, denk geldi. Biz burada üç yıl boyunca bir grup dernek, bir grup topluluk sahada çalışmalar yürüttük. Doğa koruma ile kırsal üretimi nasıl bir arada birleştiririz, bu konudaki bilgiyi nasıl aktarılabilir hale getirebiliriz diye. Çünkü son noktada insansız doğanın korunması mümkün değildir. İnsansız doğa ancak aktivistlerle, doğa koruma memurlarıyla, Afrika’daki gibi Latin Amerika’daki gibi polisiye tedbirlerle ancak korunabiliyor. Ama doğal ortamda üretimini sürdüren insanlar varsa onlar zaten kendi doğalarını koruyorlar. Bu doğrudan bir bağ ama tabi geleneksel üretim yapıyorlarsa. Endüstriyellemiş üretim yapıyorlarsa doğa koruma sürdürülemiyor. Bizim projenin özü doğadaki geleneksel tarımsal üretim süreçlerini bilgiyle birleştirerek onları endüstriyel tarıma saptmadan kendi doğallıkları içinde ama geçim kaynağı olarak da sürdürülebilirliğini nasıl sağlarız. Asıl projenin öz sorusu buydu. Biz bunu arıcılık üzerinden çalıştık. Sonuçta bu başladığımız nokta, 2014-7 yıl sonra bizi kooperatifleşmeye getirdi. Şu anda APÜKOOP adıyla üretim ve pazarlama kooperatifi kurmuş durumdayız ülke çapında

bütün bu sürecin devamı olarak. Dernek bunun ara aşamasıydı, “Senin de Bir Kovanın Olsun” da bunun bir ara aşamasıydı.

Biz tabi bu süreci çalışırken, arı bizim için çok uygun bir bağlantı sağladı. Çünkü kendi üretim süreçleri diğer üretim süreçlerinden hayvansal ve bitkisel üretimden farklı olarak iki tarafa da yönelik. Arı hem doğal bitkisel flora ile birlikte çalışıyor, hem de kültürel alana alınmış bitkisel alanla çalışılması gerekiyor. Sadece kültüre alınmış ya da sadece doğal süreçlerle çalışan bir canlı değil. Mesela diğer tüm tarımsal üretimin nesnesi olan canlılar, bitkiler ve hayvanları bu ayrıma tabi tutabiliyorsunuz. Örneğin kültüre alınmış bir narenciye üretiminde, buğday üretiminden, kültüre alınmış bir sütçülükten, tavukçuluktan bahsedebiliyorsunuz ama bunun doğal bir yönü yok; doğayla bağlantısı zaten kopmuş durumda. Arının uçuş alanından dolayı arı hem doğal floraya gidiyor yaşıntısını sürdürürken döngüsünde, hem kültüre alınmış alana gidiyor, ikisi arasında bir geçiş oluşturuyor. O açıdan bizim için çok iyi bir aracı idi. Doğa koruma ile tarımsal üretimi bir araya getirebilecek tek bir canlı türüydü üretimi yapılabilen insanların üzerinden geçimini sağladığı. İşin bu tarafı. Bir de diğer tarafında bilgiyi yönetmenin, geçimlik ekonomik dediğimiz zaman sürdürülebilir dediğimiz zaman bunun tüketiminin olması gerekiyor. Bu sefer de biz tüketiciye yöneldik. Senin de bir kovanın olsun projenin bu kısmında gündeme geldi. Senin de bir kovanın olsun daki murat, Avrupa’da 20 yıl önce başlamış olan ve de yeni yeni gelen topluluk destekli tarım uygulamasının bir örneği. Katılımcı onay sisteminin bir örneği olarak yaptık. Bizim senin de bir kovanın olsun sembolik adıyla andığımız projede çam balı için Muğla için başladık biz şu anda tüm Türkiye çapında ama o zaman 7 yıl önce Muğla için başlamıştık. Bir kovana ürün ortağı oluyor. O kovanın 10 kilo balının parasını peşin olarak yatırıyor sene başında. Bir tür katılımcı güvence sistemi, onay sistemi işliyor TDT içinde. Biz de üreticiye gidip diyoruz ki aracı ve kolaylaştırıcı olarak uygun koşullarda üretim yaptığın sürece, doğal, temiz, sürdürülebilir. Bu miktar senin için peşin bir satış anlamına geliyor. Böylelikle onun da doğal bir üretim yapması için güvence vermiş oluyoruz, teşvik oluyor. Çünkü oradan gelen en büyük sıkıntı ürününü toptancıya satmak durumunda olduğu için değerinden satamadığını düşündüğü için malum sahte ya da düzensiz ya da uygun olmayan yöntemlere sapsak zorunda kalmasıydı. Örneğin şekerle beslemesi gibi, kimyasal ilaçlar vermesi gibi arılara. Genel olarak tarımsal alanın hepsinde rastladığımız sorunlar bunlar. Böylece biz bir sürece başladık. Bu Türkiye’de ilk ön ödemeli sistemdi. Başka o ana kadar TDT uygulamaları vardı, adı böyle görünen gıda toplulukları vardı ama ön ödemeli olarak yapılan tek uygulamaydı belki hala öyle. 7 ay sonra alacakları balın parasını yılbaşında ödemeye başladı insanlar. Bu ciddi bir güven, destek anlamına geliyor aslında. Biz aşağı yukarı bu 7 yıl içinde yaklaşık 1000 insanı bu sürecin içine

katmayı başarabildik. Toplamda hepsi aynı insanlar değil ama, 7 yıldır katılan insanlar var, her sene bal almaya devam eden insanlar var. Bir de bal birincil bir tüketim ürünü değil hane halkı için, hanenin ekonomisi için. Balda bunun olabilmesi çok önemli. Daha temel gıdalarda bu çok daha kolay uygulanabilir bana kalırsa. Senin de Bir Kovanın Olsunun ikinci adımı ise bizim zaten birlikte çalıştığımız, aynı kooperatif çatısı altında bir araya geldiğimiz üreticilerin kovanları için olan bu sürecin ikinci bir ayağını yaptık. Burda da ortak arılıklar oluşturduk. Bu daha küçük bir örnek oldu. Birer tane kovan sahibi oldu herkes. Tüketiciler paralarını vererek bir kovan sahibi oldular. Bir arıcının kovanına ortak olmadılar kendileri doğrudan kovan sahibi oldular. Bunun dışında ortak arılık da yaptık, isteyenler geldiler arıcılık yapmayı da öğrendiler. Arıyla tanışmış oldular bir şekilde. O kovanlardan ürünlerini de almış oldular sonuçta ve böylelikle ortak sermaye ile bir girişim olmuş oldu. Bir farkındalık çalışması, az katılımı bir model çalışması yapmış olduk. Muğla'da bir tane yapıldı, Bayramiç'te bir tane yapıldı, Artvin'de bir tane yapıldı. Bu da işin farklı bir boyutu insanları arıcılıkla tanıştırmak açısından. Özetle ön ödemeli olarak çalışan belki de tek gıda topluluğu bu haliyle.

Üreticilerin büyük çoğunluğu bizim proje süresince tanıştığımız ve bu şekilde arıcılık yapabileceğini söyleyen ve halen buna devam eden az çok buna yakın olan bir grup arıcıyla tabi ki. Burada bahsettiğimiz adil geçiş onların niyetleriyle ilgili bir geçişten çok o anda kovanda bulunan arıların, kovanların yapısının, kovandaki peteklerin de mecburen bir dönüşüm geçirmesiyle ilgili bir süreçti. Senin de bir kovanın olsuna biz ilk başladığımızda 32 kişiydik 2013 senesinde. Biz o kovanları var olan arıcılar üzerinden yapmadık, yapamadık. Çünkü onların peteklerinde, kovanlarında hala kalıntılar vardı, kovanların yapısı uygun değildi. Tamamen o katılımların paralarıyla biz doğrudan sıfırdan kovanlar aldık, yaptık, arılandırdık ve onlardan elde ettiğimiz balları verdik katılımcılara sonuç olarak. Bu aynı zamanda eş finansman modeli olarak da çalışmış oldu. Şu anda bunun bir benzeri Artvin'de yaptık. Orada 60 kişi katıldı. 60 kişi sıfırdan bir arılık kurdular mesela. 4 tane arıcı arkadaş kovanlara bakıyor Artvin yerelinde. Diğerleri ise bu dönüşüm tamamlandıkça sürece dahil olmaya başladılar. Biz o adil geçiş süreci için onları destekledik sonuç olarak (Bu modelin tarımsal üretime de uyarlanabileceğini ve adil geçişle üreticilerin ekolojik üretime başlayabileceklerini vurguluyor.). Ya da bir miktar endüstriyel tarım bir miktar doğal tarım yaparak bir geçiş süreci yapmak zorunda kalacak. Doğal tarımın tabiri caizse müşterisi henüz üreticinin geçimini sağlayacak bir alışveriş yapamıyor olacak. Bu gıda topluluklarının en büyük sorunlarından biri şu anda. Müşteri profili açıkçası. Biz her ne kadar bir dönüşüm yaratabileceğimizi iddia etsek bile pratikte zaten dönüşmüş olan insanlar olanakları olduğu ölçüde bu ürünleri alabiliyorlar. Onların da maddi güçleri sınırlı ve tüketim kapasiteleri sınırında alabiliyorlar. Biz henüz yeni

bir müşteri kitlesini dönüştüremedik yeteri kadar. Çok az dönüştürebildik. Bence şu an bütün sistemin üzerinde durması gereken temel sorun bu hep beraber. Önce müşteri kitlesini dönüştürebilmeliyiz ki üreticileri dönüştürebilecek bir ikinci adıma geçebilelim. Şu anda dönüşmüş dönüşmeye niyetli müşterilerle üreticiler ile fikren dönüşmüş tüketiciler arasında olan bir ilişki ağırlıklı olarak gıda toplulukları.

Bu modelin yaygınlaşmasının önündeki engeller nedir, nasıl yaygınlaşabilir?

Bu açıkçası son noktada bir gerçek olarak bütçeyle ilgili, güçle ilgili bir şey ister istemez. Zaten fikren ve zihnen buna hazır oldukları için bir tür de gönüllülükle buna katkıda bulunmak için de topluluk destekli tarımın ruhu. Bu alışverişi yapan insanların müşteri profili tüketici profili olarak baktığınızda sınırlı bir kesimden bahsediyoruz. Biz zengin bir ülke değiliz. Bunun ilk başladığı Fransa'da, İngiltere'de böyle bir müşteri kapasitesi pazar kapasitesi var. Bizde yok. Bizde bir açıdan olanaklarını da zorlayarak, bir ideali gerçekleştirmek açısından çok az bir bölümü ben iyi gıda istiyorum, param da var ama büyük bir çoğunluğu bir tür gönüllülükle bu desteği yapan insanlar. Bizim birinci aşamada bunu yapmamız normal. Sıkıntı yok, zaten böyle başlamak zorunda. Farkında olan üretici ile farkında olan tüketici bir araya gelecek. Ama şimdi ikinci aşamaya geçmek istiyorsak eğer bizim hitap edeceğimizi kesimle ilgili bir çalışma yapmamız, bu kesimin dönüşümü ile ilgili bir çalışma yapmamız, alım gücü ile ilgili bir çalışma yapmamız, alım gücüne göre de dönüştürebileceğimiz ya da dönüştürmeyi hedeflediğimiz üreticilerin geçim beklentisi ile ilgili bir çalışma yapmamız lazım. Son noktada bu satan satmaya alan almaya devam ettikçe işleyen bir sistem. Bu bir dernek değil sonuçta. Dernek olsa çalışırsınız devam edersiniz dert ettiğiniz konuda çalışmaya. Alım satımdan bahsediyoruz, bir üretimden bahsediyoruz, gerçekleşmesi için alınması gerekiyor, tüketilmesi gerekiyor. İyi niyet bir yere kadar. İyi niyet bittikten sonra mecburen alım gücü ve satım gücü başlıcak. Bunu bu şekilde düşünmemiz gerekiyor ve var olan sistem içinde bunu düşünmemiz gerekiyor. Eleştirdiğimiz ve reddettiğimiz sistem hâkim durumda gıda üretimine. Bu böyle işliyor sonuçta. Endüstriyel tarım, büyük pazarlamacılar ve market sistemi üzerinden işliyor sistem. Tüketiciler de çok beğendikleri için değil başka yerden alamıcaıkları için gidip burdan alıyorlar. Ama siz kalkıp da bugünkü hayat pahalılığında ben doğal ürettim peyniri kilosunu 150 lira dersanız, çok iyi yapmışsın, teşekkür ederiz. Bu peynir hakikaten çok doğal ve lezzetli ama ben alamam diceseniz insanlar sonuç olarak. 50 liraya alabiliyor tüketiciler sen 50 liraya üret dediğimizde üreticiye bu sefer de dicesen ki benim bunu doğal üretme şansım yok. Silajlık mısır vermezsem eğer ineğe, 50 liralık peynir üretemem. O zaman maliyet yükseliyor dicesen. Burda bir açmaz var aslına bakarsanız. Bu iki tarafın açmazındaki fedakarları biz tükettik. Fedakâr üretici ve fedakar

tüketici zaten işin içinde. O pazar çok dar bir pazar. Biz bunu genişletmek istiyorsak ki, asıl amacımız bu, bu soruya makul ve mantıklı cevaplar üretmemiz lazım. O yüzden bu tek tek gıda topluluklarının başarabileceği bir şey değil. Bunların komple bir çalışma yapması gerekiyor. Hep beraber bu konuda fikir üretmeliyiz, gerçekleri tartışmalıyız, bir taraftan bilimsel yöntemleri kullanmamız gerekiyor. Doğal ekolojik tarım illa pahalı bir süreç olmak zorunda mı ya da biz gübre vermediğimiz zaman verim illa düşmek zorunda mı? Eğer böyleyse biz kendi fikrimize aykırı hareket ediyoruz. Endüstriyel tarımı zımnen onaylamış oluyoruz bu sefer. O yüzden bizim bunun yapılabilmesini gösteren modeller çalışmamız lazım. Bunun yapılmasının bir fedakârlık olmaktan çıkarılması lazım. Şu anda bu noktaya gelemedik. Şu anda bunun yapılması yeni köylüler tarafından üstlenen bir tür fedakârlık durumunda. Maliyetler yüksek, gelir beklentisi yüksek, bunun alıcısı da sınırlı oluyor ister istemez. Özetle orta gelirliye hadi düşük gelirliye hitap edemesek bile hitap edebilir duruma gelmesi gerekiyor bizim arzımızın. Hem maliyet bakımından hem hacim bakımından. Bizim hem hacmimiz az, üretim kapasitemiz az, maliyetlerimiz de yüksek. Bazen maliyetler o kadar yüksek değil ama bu işi yapanların kendi yaptıkları işe verdikleri değer bakımından maliyetleri çok yüksek. Biz senin de bir kovanın olsun da bal fiyatını belirlerken ortalama bir marketteki balın satış fiyatını esas almaya karar verdik. Aramızda tartıştık, çünkü bizim aramızda da benzer bir tartışma oldu. Biz hem bir ideal uğruna çalışıyoruz, kaliteli bir ürün çıkarıyoruz, o zaman 100 liradan satalım balı alan alsın. Ama o zaman işte deminki soruya cevap vermemiş oluyoruz. 3 kişi alıcak, gerisi alamıyorum dicesin. Atıyorum Migros markette, hadi kötü bir market de olmasın, çam balının satış fiyatı bugün ne kadar? 80 lira diyelim ki, bizim fiyatımız 80 lira olmalı diye konuştuk. O zaman 25 liraydı mesela. Sene ilerledikçe 40 lira oldu, 60 lira oldu, bu sene 80 lira oldu diyelim ki fiyat artışlarına göre piyasadaki üretim maliyetlerine göre. Bence genel olarak doğru olan bizim orta gelirliye hitap etmemiz için ortalama bir marketteki ortalama bir satış fiyatını fiyat olarak kabul etmemiz gerekiyor. Bu fiyata üretilebilecek ve üretenlerin de geçimini sağlayabilecek bir çözüm önermemiz gerekiyor.

(Birleşmiş Milletler projesinin devamında gelişen sürece dair) Kaz Dağlarını alan bir ikinci dönem oldu. Biz Kaz Dağları temelli ikinci ayağını yaptık projenin. Ondan sonra artık bizim için proje süreci bitti. Bizim zaten o başlangıçta kendi yapımız oluştu. İnsanlarla tanışmış olduk, sahayla tanışmış olduk.

Proje bize bir start up vermiş oldu, başlangıç vermiş oldu. Şu anda biz onu kendi olanaklarımızla, ekibimizle, ekibimizin içinde artık sadece projeciler yok, araştırmacılar, akademisyenler, aracılar var. Böyle bir topluluk olduk ve biz işimizi kendimiz sürdürüyoruz.

Aşağı yukarı 300 kişilik bir ekip bu. Şimdi bu insanlardan oluşan bir kooperatif de kurduk. APÜKOOP. Bu yapıyı somut bir kuruma dönüştürmüş olduk. Dernek bunların hepsini halletmeye yetmiyor, derneğin yapısı farklı olduğu için. Şu anda bir üretim ve tüketim yapısı oluşmuş oldu. Bu daha yeni birkaç ay önce kuruldu.

ÇARIK bildiğiniz gibi bir dernek. Biz ÇARIK'ı bir üye derneğinden çok uzmanlık derneği olarak kurduk. Arıcılıkla ilgili her konuda bir bilgisi olan, bir işi veya uzmanlığı olan insanları bir araya topladık. İlk kuruluşunda akademisyenler de var, üreticiler, apiterapistler, arıcılıkla ilgili malzeme üretenler var. Doğrudan işin kolaylaştırıcılığı yapan insanlar da var. Üye kaydetmekten çok kurumsal bir yapı olsun istedik. Senin de bir kovanın olsun bunun yanında ama bundan bağımsız bir topluluk aslında. Bizim Çarık'a üye olan ya da olmayan arıcıların ve burdan kovan sahibi olan veya ürün ortağı olan tüketicilerin oluşturduğu bir topluluk. Biz bunu organik örgütlü bir grup olarak düşünmedik. Daha gevşek bir topluluk, asıl örgütlü olan dernek oldu. Diğer taraftan bütün bunlar olurken olay karmaşılaştıkça ve yapı büyüdükçe, biraz önce konuştuğumuz sorunlar da gündemde olmaya başladıkça o zaman biz bu ikisini bir araya getiren kurumsallaşmaya gitme ihtiyacı duyduk. APÜKOOP bunun sonucunda kuruldu. Şimdi bu APÜKOOP'tan sonra, Senin de bir kovanın olsun daki tüketiciler de kooperatifin bir parçası haline gelecekler, geliyorlar. Bu iş böyle devam edecek, dernek ise sadece stk alanına, dar alanda kalacak. Orda da bilgi üretme, bilgiyi işleme ve kurumsallaştırma görevini üstlenecek. Bir tür iş bölümü yapmış oluyoruz. Topluluk kooperatife dönüşmüş oldu.

Şu anda yürüttüğümüz alışverişin büyük bir kısmı kayıt dışı aslında. Gruplar üzerinden, internet üzerinden facebook üzerinden insanlar kendilerini anlatıyorlar, tüketiciler paralarını belirli hesaplara yatırıyorlar, ürünleri kargoyla gönderiliyor. Ama son noktada bunalar kayıt dışı. Sistem açısından kayıt dışı. Var olduğumuz sisteme göre. Var olduğumuz sistemin üretim yöntemlerini ne kadar reddedersek edelim sonuç olarak bu sistemin içinde yaşıyoruz. Üç gün sonra bizim hacmimiz biraz büyüdükçe ki büyümesini hayal ediyorsak bu sefer sistemin de rahatsız olduğu dikkatini çekeceği noktalara gelicez aslında. Bu nedenle biz istedik ki daha baştan önlemimizi alalım. Bizim senin de bir kovanın olsunla birlikte verdiğimiz ballar geçmişte de analizle birlikte gidiyordu. Biz en baştan bunu düşündüğümüz için ÇARIK derneğine bağlı bir iktisadi işletme kurmuştuk. Bu iktisadi işletmenin resmi faturalandırılması üzerinden gidiyoruz. Şimdi bu kooperatif üzerinden gidicek. Uyguladığımız sürecin yasal tarafına dair de bir açık bırakmamak lazım aslında. O yüzden şimdi bunlar resmi doğum yerinde doğacak, etiketlenecek, etiket bilgileri olacak ve muhasebeleştirilerek gönderilmiş olacak. Belki bu ilerisi için daha avantajlı bir konum sağlayacak bizim için.

Dikkatini çekmeye başladı mı peki sistemin?

Şu anda yavaş yavaş başladı. Sistem derken endüstriyel gıda üretimi diyelim. Şu anda bile bu ürünleri gönderirken üretim bilgilerinin kayda geçmesi, yani üç gün sonra kargo şirketleri bu tür bilgileri olmayan ürünleri taşımamaya başlıcağıdır mesela. Bu bizim öngörümüz. Ama bu bir nicelikle ilgili bir şey. Şu anda biz diyelim ki Türkiye'deki bal ticaretinin binde birini bile yapamıyoruz varsayalım ki ama bunun yüzde beşini yapmaya başladığınız anda o zaman bu dikkat çeken bir duruma, rekabet yaratan bir duruma gelicektir. Sistemden kastım bu. Denetlemeler başlıcağıdır ister istemez. Kaldı ki bu bizim şimdiden yapmamız gereken bir şey. Bizim başka bir sorunumuz da şu: Bal değil peynir de satılıyor, tavuk eti, süt satılıyor, sebzeler meyveler satılıyor gıda topluluklarında. Biz bunların yetiştirilmesiyle ilgili doğallığı ile ilgili güvenceler veriyoruz ama üretim süreçleri ile ilgili güvencemiz yetersiz henüz. Bunların işlenmesi, paketlenmesi, hazırlanması ile ilgili yeteri kadar farkındalığımız yok. Hijyen, paketlenme, kargo bakımından yok. Yani geliyor sadece ama bunlar ciddi sorunlar aslında. Özellikle bozulan sebze meyveler çok oluyor, bunların iadesi ile ilgili sorunlar oluyor. Bunların hepsi için şimdiden çözümler bulmamız ve uygulanabilir hale getirmemiz gerekiyor.

Bu konuları konuşmak için bir araya geldiğiniz gruplar var mı peki?

Var tabi. DBB ağı bu bahsettiğim. Ben onun moderasyonundayım da. Bu sene artık değilim, nöbet değişimi yaptık. Orda 2000'e yakın tüketicinin olduğu topluluktur bu. Aşağı yukarı 30 civarında üretici var. Orada da aynı sorunları biz tartıştık. Türkiye'nin her yerinden her yerine ürün gidiyor sonuçta ve her türden ürün gidiyor sonuçta değişik yerlerde üretildiği için. Bunların hepsi ciddi çalışma gerektiriyor sektör büyüdükçe.

Gene bir sistem içinde yaşadığımız için, var olan bir yapıda yaşadığımız için aslında dayanışma topluluğu içinde olan bu topluluğun bir resmi biçime bürünmesi gerekiyor. Aslında bütün bu süreçler için dayanışma topluluğu olmak yeterli. Örneğin kurduğumuz kooperatifte de bir dayanışma topluluğu olarak çalışıcaz. Bu bir kooperatif şeklinde olur ise, bizim için çok daha kolay ve sürdürülebilir bir araç olmuş olacak. Yoksa kooperatif hayranlığından dolayı kooperatif kuralım diye değil. Şirket kuracağımıza, şirket de kurabiliriz aslında çok önemli değil. Kooperatif hem yasal bakımdan hem de bir ilişki formu bakımından gıda topluluklarının dayanışma topluluklarının en uygun resmi biçimi. Bunlar zaten yeni nesil kooperatif denen bizim tarafın kurduğu kooperatif bağlamında kooperatifler. Eski sistemin içindeki kooperatifler daha çok, yapı kooperatiflerini bir tarafa bırakırsak, tarımsal kalkınma kooperatifleri ağırlıklı olarak. Bir köy ya da bir köy havzasından belirli bir ürün üzerine kurulmuş kooperatifler, süt

kooperatifleri, incir kooperatifleri, fındık kooperatifleri. Kooperatif yapıları sadece üyelerin ürünlerini toplamda pazarlayabilmek için kolaylaştırıcı ve fiyat belirleyici bir araç olmaktan öteye gitmiyor aslında. Bu kötü bir araç değil ama yetersiz bir araç bugünün koşullarında. Sonra yavaş yavaş üretim ve pazarlama kooperatifleri kurumsallaşmaya başladı yavaş yavaş. Son birkaç yıldır kadın kooperatiflerini sistem güçlendirmeye başladı. Bizim şu an yeni kooperatif dediğimiz kooperatiflerin özü maddi ve ürün ilişkisinden çok insan ilişkisi üzerine kurulmuş bir topluluk yapısını baz etmeleri. Adı kooperatif olduğu için sistem kooperatifleriyle aynı resmi yapıya sahip olmalarıyla birlikte temelde iş ilişkileri bakımından bir topluluk oluşturmaları, bir dayanışma topluluğu oluşturmaları. Aslında bir araç, bir vesile. Aslında yeni yaşamı yaşamın yeniden üretilmesini sağlayacak bir ilişki içinde olmaları. Gıda topluluklarının da zaten temelinde bu var, bizim anladığımız kooperatiflerde de bu var.

Bizi kooperatifimizi yatay ve dikey iki hatta örgütleniyor şimdi. Örgütlenmesine yeni başlıcak. Resmi olarak yeni kuruldu. Yatayda üreticilerin üretim hattı, dikeyde üretilen ürünlerin paketlenmesi, işlenmesi, sunumu, üzerine yapılacak bilimsel çalışmalar, pazar araştırmaları, farkındalık yaratılması. Halbuki diğer kooperatiflerde ürün bir şekilde toptan geliyor. O zaman biz bir grup insanın bu grubu ortaklaşa hem ürettiği hem ortaklaşa yönettiği hem ortaklaşa tükettiği bir bütün topluluk olmaya niyet ediyoruz.

Deneysel bir süreç. Bizim için de deneysel bir süreç. Hataları olucak, yanlışlar olacak. Bocaladığımız zamanlar da olacak. Ama gelecek için böyle deneylerin yaşanması gerekiyor. Sadece arıcılık konusunda değil, bizim yeni yaşam dediğimiz, topluluk üretimi dediğimiz şeylerin hepsini yaşamamız gerekiyor. Örneğin belirli bir bölgede kırsal yaşam düşünün, o bölgede bir dizi ürün üretiliyor. Hayvancılığa dayalı ürünler var, bitkisel ürünler var, bu insanların ortaklaşa üretim süreçlerini tüketime dönüştürdüklerini düşündüğümüzde, birbiriyle ilişkili üretim süreçlerinden geçerek tüketim ürünlerine dönüşmesini düşünün aslında. Şu anda gıda topluluklarının içinde olan çiftlikler tek bir şey üretmiyorlar. Çünkü zaten endüstriyel tarımdan farklı olarak monokültürü reddettiğimiz için hem sebze hem meyve üretiyor hem hayvancılık ürünü üretiyor. Birkaç tane üretici yan yana olduğunda satışa sunulması, işlenmesi, paketlenmesi gündeme gelecektir. Bana kalırsa geleceğin yapısı, bizim burada denediğimiz şeyin yaygınlaşması, örneklerine göre özgün yapılarına kavuşmasıyla ilgili bir süreç olmak durumunda. O zaman da bizim tüketici profilimiz de ona göre dönüşmüş olucak. Bir tek ürün sunmıcaz üreticimize, bir paket sunmuş olucuz bu sefer.

Şu andaki handikaplardan bir tanesi de çok ciddi bir şekilde ben açıkça iddia ediyorum, biz sizin ürünlerinizi taşımıyoruz dediği anda, bizim tüm sistemimiz çökücek. Şu anda bizim

çok övündüğümüz gıda topluluklarıyla ilgili sürecin %90'ı neredeyse kargo şirketlerine bağımlı. Ya biz bağımsız kargo şirketi kurcaz, bu olanaksız bir şey gerçekçi bir şey değil, o yüzden günün sonunda biz bölgeselleşmek zorundayız. Yerel, kısa tedarik zincirleri kurmalıyız, bu lojistik hattı da küçültmek zorundayız. Kars'ın peynirinin Muğla'nın bir köyünde işi yok. Gelmemeli buraya. İkisi de iyi niyetli olsun, doğal üretici doğal tüketici olsun, ama bu çapraz geçişler bizi çok zorluyor ve daha da zorlucak.

Tüketiciler size nasıl ulaşıyor? Birebir tanıştırıyor musunuz?

Evet enteresan. Bu konuda da biz tartıştık. Şimdi kooperatifle birlikte değişik bir tutuma giricez. Biz bugüne kadar tabiri caizse hiç reklam yapmadık. Bir tanıtım özellikle bir çağrı yapmadık. Özellikle kulaktan kulağa yayılan bir şey olarak devam etti. Kendi ekibimiz, tanıdığının tanıdığı şeklinde. Bu adil geçiş süreci tamamlanmadığı için, ulaşacağımız talebi dengeleyecek potansiyelimiz yeterli olmayacağı için daha ilk yıldan itibaren biz böyle bir çağrıyla yapıp 1000 kişi bizden ilk yıldan isteseydi, biz 1000 kişiye verecek sağlıklı ürün o yıl bulamazdık kendi ilkelerimize uygun. Bu süreç yeni tamamlandı şimdi o güce eriştik parti parti. Şimdi artık açık açık satış pazarlama sürecine başlıcaz kooperatif üzerinden. O zamana kadar kulaktan kulağa dilden dile yayılan bir şey oldu ve çoğu da bizim birebir olmasa bile şahsen tanıdığımız insanlar oldu. Arkadaşların arkadaşları, onların arkadaşları. Bu bir açıdan iyiydi, çünkü ilişki henüz dolayım lanmayacak kadar naifti hamdı başlangıçta. O yüzden arkadaşlık ve tanıdıklık kolaylaştırıcı bir etken yarattı ister istemez. Çünkü öbür türlü müşteri geliyor gündeme, ilişki dolayım lanmış oluyor. Bir başka tartışma konusu da bu aslında. Gıda toplulukları yerel eski kapalı köy toplulukları gibi, birbirlerinin ürünlerini tüketerek hayatta kalan kapalı topluluklar olmayacakları için üreticilerin ürünleri pazarda ancak gerçekleşeceği için ister istemez bir dolayım lanma olacak. Yani ne kadar yerel bile olsa İstanbul'un çevresindeki ürünleri bile birebiri tüketici ile üreticinin alması mümkün olmıcak aynı yere gidip, mümkün değil coğrafi olarak. Burda ufak bir dolayım lanma yine olacak ama bizim üretici ile tüketici arasındaki kopukluğu bir miktar gidermemiz gerekiyor. En önemli şeylerimizden biri bu, yabancılaşmanın ortadan kalkması gerekiyor. Bugünkü gıda topluluklarında bu yabancılaşma henüz tam aşılmış değil. Bugüne kadar biraz da bu yabancılaşma olmasın diye bu arkadaşlık üzerinden gittik.

“Doğal olarak denetlenme”, güven nasıl kurgulanıyor?

Bu ciddi bir soru, sorun. Sertifikasyon sistemi çok gerçekçi değil. Organik sertifika üzerinden örnek vereyim, bunun denetlenmesi, kurallara bağlanması, belirli parametreler

denetlenmesi mümkün değil çünkü aynı zamanda biz doğal ve bütüncül üretimden bahsettiğimizde bunun bütüncüllüğü denetlenebilir parametrelerden de uzak olmak anlamına geliyor. Kendi içinde bir çelişki. Ben bunu denetlenebilir parametrelere indirgediğimde zaten endüstriyel bir tarım sürecinden bahsetmiş olucam sonuçta. O anlamda naifliğini içeren bir bütüncül üretim süreci olacaksa orada karşılıklı katılımcı güven onayı dediğimiz şeyin özü burada yatıyor zaten. Katılımcı güven sistemi-katılımcı onay sistemi dediğimiz sistem, tam da bu güvenin üstüne kurulan bir şey ve bu nedenle de tanışıklığın olması gereken bir şey. Dolaylı da olsa bir tanışıklık olması çok önemli. Ben sizi tanıyorum, siz onu tanıyorsunuz, o onu tanıyor, üçüncü kişi üretici oluyor, dördüncü kişi tüketici oluyor ve aradaki bu güven zinciri devam etmek zorunda. Bu aynı zamanda topluluk olmanın da bir parçası haline geliyor. O zaman bir zincir üzerinde bir topluluğun üyeleri, paydaşları haline geliyoruz aynı zamanda. Zaten endüstriyel tarım ve marketing sistemi o bağı kopardığı için bu sıkıntıları yaşıyoruz. Ben mesela 65 yaşındayım benim çocukluğum Ankara'da geçti. Ankara gibi bir büyük şehirde bile biz pazara gittiğimizde pazarcıyı tanırdık. Ailesini sorardık, onlar bizim ailemizi sorardı, napıyorsunuz ne ediyorsunuz diye. Ürünün üretim sürecini takip edebilirdik orada şehirde olduğumuz halde. Kırsalda o zaman böyle bir yabancılaşma zaten söz konusu değildi. Ama son 30 yıldır 40 yıldır çok ciddi bir kopukluk oldu, yabancılaşma oluştu bu sefer. Biz belki aynı yerde pazarda buluşamıcaz, bugünün şehirleşme yapısında o dolayımınmayı o şekilde kaldırmak mümkün değil ama ilişki ağı üzerinde topluluk dinamikleri üzerinde tanıdığın tanıdığı üzerinde bu güven ilişkisini sağlayacağımız kişisel ilişkileri kurmak zorundayız. Bu ayı zamanda yediğimiz ürünün doğallığı açısından değil üretim süreçlerini paylaşmak hemhal olmak açısından da çok önemli aslında. Gıda topluluklarının en önemli özelliği bu üreticiyle tüketicinin hemhal olabilmeleri, aynı yerden bakabilmeleri, aynı şeyi tartışabilmeleri. Aynı sürecin paydaşları olmalarını sağlamak zorundayız. Aksi takdirde bu sadece bir satış stratejisine dönüşür. Kendi bağlamından kopar yani.

İlişkiler nasıl kuruluyor gıda topluluklarında?

Mesela bizimkini örnek veriyim. Artvin'de bu sene kurulan 60 kovanlık 60 kişinin katıldığı yeni senin de bir kovanın olsun projesinin ya da modülünün diyelim 60 katılımcısından yaklaşık 40'ı 42'si hatta biz hep beraber toplandık, Artvin'e gittik. Aralıkların kurulduğu köye gittik. O köydeki arıcı arkadaşlarla oturduk sohbet ettik birlikte kovanları açtık arı üzerine onlarla sohbet ettik ve döndük geriye. Bu doğrudan bağ kurmuş olma, bu masraflıydı evet doğru, İstanbul'dan Ankara'dan insanlar toplanıp gittiler. Ama aynı zamanda bölgeyi gezmiş olduk, bölgeyi tanımış olduk. Bir tür turistik gezi gibi de oldu üretim gezisi anlamında. Belki

bu fantezi bir örnek ama bizim Muğla'da bütün aralıklar katılımcılara açık, istedikleri zaman gelip kendi kovanlarına bakabiliyorlar. Arılığı gezebiliyorlar, arıcıyla sohbet edebiliyorlar. Asıl derdimiz bal satmak değil. Bal satmak son şeyi, o satış aracılığıyla bizim üretim süreçleri ile ilgili bağıyı kaybetmiş tüketicileri tekrar bu sürecin bir parçası haline getirmek. Çünkü son noktada artık bal almak örneğin markete gidip parasını verip bir kavanoz ürün almaya dönüşmüş durumda. Üretim süreçleri, doğayla bağlantısı, arının doğadaki rolü, arıcının yaşadıkları, bunların hiçbirinden tüketicinin haberi olmuyor. İyi bir insan olsa da haberi olmuyor. Çaresiz haberi olmuyor. Burda ahlaki bir sorundan tartışmıyoruz. Kötü tüketiciler iyi tüketiciler ahlaki bir ayırım değil sonuç olarak. Burda sistemin getirdiği bir çaresizlik var ortada. O insanların alım güçleri belli. Gündelik yaşam temposunda bir çantayı doldurup eve geliyorlar sonuçta. Pazar buna indirgenmiş durumda. Burda biz mümkün olduğu kadar bu farkındalığı oluşturmak zorundayız. Arıyla ilgili sohbetler yapıyoruz. İnsanlar katılıyor internet üzerinden, bunu paylaşmaya çalışıyoruz. Ankara'da Tahtacıörencik'e, Güneşköy'e geziler yapılıyor mümkün olduğu kadar. Farkında olan tüketicilerin farkında olan üreticilerle kurduğu niş bir ilişki bu. Pazar büyüdükçe bunu nasıl kurumsallaştıracağımızı ben de bilmiyorum. Biz 1000 kişi değil de 10000 kişi 100000 kişi olduğumuzda bu yakın ilişkiyi nasıl kurcaz. Lojistik olarak nasıl halledicez, bu bir deney konusu aslında. Bu bir çalışma konusu, şu an için biraz boş orası da.

Kamu kurumlarının, belediyelerin, devletin burada bir rolü var mı?

Kesinlikle olmalı. Sivil toplumun asıl işlevi bunları devralmak değil. Sivil toplumun bu konuda işlevi bu konuda farkındalık yaratmak, baskı yaratmak, örnek yaratmak ve tabiri caizse asıl sahiplerinin bu işi üstlenmesini sağlayacak bir ortam oluşturmak. Zaten hükümetten bu aramudumuz ne kadar olur bu hükümet biçiminden bilemiyorum ama belediyelerden bunu beklemek ve istemek zorundayız vatandaş olarak istemek zorundayız. Lütuf da değil. Çünkü bazı belediyeler bunu bir lütuf olarak yapıyor, bir başka sorunumuz bu. Kooperatifler icacı durumundalar ister istemez, belediyeler ürünlerimizi alsa da hayatta kalsak diye. Bu da doğru bir ilişki değil. Belediyeler kamu görevini yerine getiren kurumlar olarak, seçmenlerinin seçimiyle gelmiş yapılar olarak bunu yapmak görevindeler, zorundalar aslında. Bizim bunu hatırlatmamız gerekiyor. İzmir, Muğla belediyeleri örneği, kendi çevrelerinden kır-kent ağını kurarak ki bu çok önemli bölgeselleşme böyle olacak bence, bizim sihirli bir değnekle şehirleri tekrar kırlara dağıtmamız mümkün olmacağına göre, öyle bir geri dönüş mümkün olmadığına göre, kıran yakın şehirlerle bağlantısını kurmak zorundayız. Kır kent ağının da en doğrudan koordinatörü belediyeler. Devlet de değil hükümet de değil belediyeler. Sivil toplumla,

kooperatiflerle, üreticilerle birlikte belediyelerin birlikte çalışması, bu süreci koordine etmesi gerekli. Ve bence gıda topluluklarının doğrudan örneklem yapacağı yerler belediyeler olmak zorunda, bunu zorlamalıyız. Sistem bu zaten. Belediyeler satışı da düzenliyor. Toptancılığı düzenliyor. Yasal olarak görevi zaten. Haller belediyelerin. Toptan gıda belediyelerin rolü. Perakende satışı belediyeler denetliyor bakanlığın denetlemeleri dışında. O nedenle bu sürecin içinde olması şart belediyelerin.

Muğla'da belediyeyle baştan bir ilişkimiz var. Muğla belediyesinin tabi bireysel tabi, belediyenin yapısı biraz da siyasi farklılıklar arıcılık açısından çok anlamlı bir ilişki kuramamıza neden oldu. Bu özel bir durum ama İzmir'de, büyükşehir belediyesi ile ortak bir proje yürütüyoruz arıcılık konusunda. İzmir belediyesi bu konuda daha aktif. Yaklaşımları da kooperatiflerle biraz daha yakın olduğu için daha etkin bir ilişki içerisinde. İklim krizi koşulları içinde sürdürülebilir arıcılıkla ilgili ortak bir proje yürütüyoruz 3 yıllık bir proje bu. Bu tabi ki bir dönüşüm süreci. Kendi dönüşümümüzü tartışırken belediyelerin de bir anda buna kucak açması mümkün değil. Bizim zorlamamız gerekiyor açıkçası. Gıda toplulukları bu işleyişi belediyelere zorlayacak bir sürece doğru yönleltmek zorunda. Bu da bence önümüzdeki görevlerden biri.

İşi tek bir yönüyle ele almaktan çıkan zor bir görev de olsa, hep beraber bir araya gelerek bir büyük sistem olarak çalışmamız gerekiyor. Geline nokta bunu zorunlu hale getirdi. Bireysel çabaların gidebildiği yer burası, herkes kendi gücü oranında bir şey zaten yapıyor. Bilginin bir araya gelmesi gerekiyor, ortaklaşması gerekiyor, koordinasyon, iletişim gerekiyor. Atıyorum İstanbul'daki tüketicilerin bir kısmını belediyenin de katkısıyla tüketim kooperatiflerine yönelmiş durumdalar. Ama tüketim kooperatiflerinin ciddi lojistik sorunları var. Maddi sorunları var. Örneğin Kadıköy Kooperatifi'ne Koşuyolu kooperatifine Muğla'dan ürün gidiyor diyelim. Bunlar gerçekçi ve sürdürülebilir şeyler değil. Bunların hepsinin kurumsal olarak tartışılması gerekiyor. Hepsinin ciddi Pazar sorunları var, kendini döndürme sorunu var. Geçimlik iş yapıyoruz sonuçta. İşin maddi yönü çok oluyor.

Belediyelerle iş birliği yapmak istiyorsanız kooperatif olmak zorundasınız. Belediyeler yasası, derneklerle ya da topluluklarla resmi bir iş yapmaya izin vermiyor. Bir gönül iş birliği yapabilirler tabi. Desteklerden hibelerden yararlanmak istiyorsanız, ki önemli hibeler destekler var, kooperatifler bu konuda da ayrıcalıklı. Gıda topluluklarının topluluk olma ruhunu, o dayanışma ruhunu yok etmeden resmi olarak kooperatife dönüşmek bence çok olumlu bir adım olur. Hepimiz için öyle düşünüyorum açıkçası.

Kooperatiflere verilen destekler alana nasıl yansıyor?

Alana yansıyor tabi ama orada da bir maalesef var yine. İşin o doğal üretim süreçleri bizim çok sorunumuz var aslında. Bir araçla biz çok fazla şeyi çözmeye çalışıyoruz. Gıda topluluğunda biz bir topluluk olmaya çalışıyoruz. Bir iyi ürün üretmeye çalışıyoruz. İyi ürünü tüketiciye ulaştırmaya çalışıyoruz. Ama bir taraftan da bugünün koşullarında, iyi doğru uygun gıda üretimini sürdürülebilir olmasını sağlamaya çalışıyoruz. Bu çok ciddi bir bilimsel birikim gerektiriyor. Var olan tarımsal üretim içerisinde bir niş yaratıyorsunuz, bu nişte örneğin sağlıklı sür, sağlıklı tavuk ürünleri sağlıklı bitkisel ürünler bizim anlayışımıza uygun anlamda sağlıklı sürdürülebilir ekolojik üretimler planlıyorsunuz. Bunlarla ilgili bilginin yönetimi, teknolojinin kullanımı ile ilgili bizim de dersimizi iyi çalışmadığımızı düşünüyorum. O yüzden de destekler işte neye göre veriliyor devlet tarafından kalkınma ajansı tarafından, var olan endüstriyel tarıma göre tanımlanıp veriliyor. Atıyorum arıcılık kooperatiflerine bal sağım makinası veriliyor, arı çadırı veriliyor diyelim ki. Sistemin bildiği argümanlara göre ürünler veriliyor. Veriliyor ama biz o temelde bir üretim yapmıyorsak bunlar bizim için çok fazla bir şey ifade etmiyor. Ya da onları bizim için nasıl ifade eder hale getireceğimizi bilmiyoruz henüz. Burada bir bilimsel çalışma gerekiyor. Zirai yayın çalışması yapmamız gerekiyor. Agroekolojik tarımsal yöntemlerin bugünkü koşullarda küçük aile çiftçiliği ekonomisine nasıl aktarılacağına ilişkin tek tek örnekler oluşturmamız gerekiyor. Tabi bunların her birine yetişemiyoruz. O neden le biz de örneğin sizlerin bu konuya ilgi duyması bu konuyla ilgilenen bizler için çok önemli. Hepimiz bir tarafta olmalıyız bu halde. Bir akademisyen bu konuyu çalışmalı, onun hem kendi işini yapmış olacak, hem bizim işimizi yapmış olacak. Bu tür şeyleri tesadüfi değil bilinçli ilişkilere dönüştürmemiz gerekiyor. Bizim akademisyenlere saha çalışması için alan oluşturduğumuzu bilmemiz ve ona yönelik bir ilişki ağı oluşturmamız gerekiyor.

(Ziraat Fakültelerinden söz ederken): Müdahaleci tarıma odaklanılmış durumda. Oranın da buraya dönmesi çok ciddi bir kültürel dönüşüm gerektiriyor. Diyelim ki araştırma yapmak istiyorsunuz araştırma alanınızın yüzde 90'ı ve mezun olduktan sonra çalışacağınız alanın yüzde 90'ı bu taraf. Biz aykırı olarak neyi nereye kadar yapabilirsin? Bu iş gönüllü olarak yapılması gereken profesyonel bir çaba. Sonuna kadar gönüllülükle sürdürülecek bir iş değil. Sonunda üreten de tüketen de akademisyeni buradan geçimini sağlamak ve sürdürmek zorunda. Bu değerleri üretmek zorundayız biz. Bizim sistem sizi mezun olduktan sonra da istihdam edebilmeli ki hem gönlümüzün hem aklımızın hem de midemizin gerçekleştiği bir süreç içinde olabilesiniz. Henüz bu ağı bu yapıyı oluşturamadık. Bunu oluşturmalıyız bence.

İki tür bilgi var, özellikle bu tarım alanında. Çok önemli bir ayrım; ne olduğu bilgisi nasıl olduğu bilgisi. Kadim tarımsal bilgi ne olduğu bilgisi. Geleneksel üretim yapan bir çiftçi nasıl olduğunu bilmez, ne olduğunu bilir sadece. Ona göre tarımsal planlamasını yapar. Hangi planda olursa olsun tarımsal üretim bir öngörü sürecidir. Gelecekle ilgili bir varsayımda bulunursunuz. Gelecekle ilgili öngörüye göre bir tutum alırsınız. Bu bilginin yıllar boyu sabitlendiği yerler kadim bilginin olduğu yerleri oluşturur. İşte ekini ne zaman ekiceksin, hangi toprağa ekiceksin, hasadı ne zaman yapıcaksın? Bu yine mevsimsel döngülerin belirsizliği içinde bir risk taşır ister istemez. Aslında endüstriyel tarım ve bilim dediğimiz yöntem ziraat mühendisliği, bu öngörülemezliğin risklerinin belirsizliğini ortadan kaldırmak üzerine bir sistem aslında. Bunu da nasıl olduğunu öğrenerek yapıyor. Ne olduğuna değil nasıl olduğuna gittiğinde, suyu eksikmiş, selenyumu eksikmiş, magnezyumu eksikmiş meğer. Bunu verirsem düzeltirim dediğinde risklerden kurtulmuş oluyorsun. İşte o zaman köylülük kapitalist bir yatırıma dönüşüyor. Yatırdığının karşılığını almak için bir üretim planlaması yapıyorsunuz. Biz şöyle bir işe kalkışıyoruz ve kalkışmalıyız, hem nasıl olduğu bilgisini kullanarak ama ne olduğu bilgisi temelinde üretim yapan bir üretim biçimini kendi içimizde bütünleştirmek zorundayız. Ekolojik sürdürülebilir tarımsal üretim modelinin sonuçlarına tam anlamıyla sahip değiliz. Biz de henüz o belirsizliğin risklerini taşıyoruz sonuç olarak. Ondan kurtulmak istiyorsak biz de basıcaz ilacı kurtulcaz. Ama bunu yapmak istemediğiniz an, siz de ürün kaybına, ürün kaybının ekonominize getireceği risklere katlanmak zorundasınız. Tüketicilerden bu riskleri üstlenmesini istiyoruz. Gıda topluluğu bu zaten sonuçta. Ama bunu nasıl tanımlayacağımız tarif edeceğimiz konusunda yeteri kadar başarılı değiliz diye düşünüyorum.

Bu söylediklerinizin gerçekleşmesi de çok hızlı ve kolay olmayacaktır herhalde.

Ama bizim bu gerçekleşmesi çok hızlı olmicak şeyi, bunun hızlı olmayacağının rahavetine kapılmamamız gerekiyor. Bunu bizim her an aktif olarak katılımımızla değiştirmeliyiz. Bu aktif katılımı sağlamazsak zaten hiç gerçekleşmeyecek. Yapabildiğimizi yapalım demek yeterli değil bence. Dar bir dönemdeyiz. Gerçekten idealimiz olanı gerçekleştirmek istiyorsak bunun planlamasına başlamak zorundayız ki zaman içinde gerçekleşsin. Yoksa başka türlü hiç olmaz.

Bak bir örnek vereyim bu konuda. Biz 11 tane dernek, stk, neonikonoitlere karşı bir kampanya yürüttük. Zehirsiz sofralardan bir önceki projeydi bu 2017-2028'de olan. Hibrit tohumlar geliştikçe, hibrit tohumdan kasıt tohumda, pamukta, kozada o bahsettiğimiz kendisi bir daha ürün vermeyen tohumlar, bir tohumlukla yetiştirilip sonra üreticiye verilen, şimdi hibrit tohumların satışı sırasında da, genetikte toplam 1birdir. Genetikte ıslah çalışmasında bu biri

oluşturan bütünü oluşturan birinin etkisini artırırsanız mutlaka diğerinin etkisini azaltırsınız. Onun etkisi sabit kalmaz. Yani örneğin tohumu hızlı büyür hale getirirseniz, hastalıklara karşı direncini azaltmış olursunuz. Toplamı birdir. Bu genel bir kural genetikte. İslah edilmiş hibrit tohumlar hızlı büyüyorlar ama hastalıklara karşı dirençleri zayıf. Onlar bu yüzden daha satılırken kaplama pestisit dediğimiz neonikonoitlerle kaplanarak satılıyor. Tarlaya ekildiklerinde, Trakya'daki Ayçiçek tarlası, ya da Adana'daki pamuk tarlasına bunlar ekildiğinde o tohum filizlendiğinde, böcekler tarafından yenmesi engellenmiş oluyor. Fakat şöyle beklenmedik bir şey, bu pestisit sulamayla birlikte bütün toprağa yayılıyor, bitki tarafından suyla birlikte emiliyor ve butaj dediğimiz bitkinin salgıladığı suya dönüşüyor. Şebnem şebnem tanelerin üzerinden sızan suya dönüşüyor. O su tamamen bu zehirle dolu bir su. Arı bunu aldığı zaman nikotini yani, akut olarak ölüyor, ama daha çoğunlukla da nikotin bağımlısı oluyor. Yönünü kaybediyor kovanın dönüş yolunu bulamıyor ve ölüyor sonuç olarak. O yüzden ayçiçeğine ve pamuğa iki büyük arıcı arılarını götürür. Balı da ayçiçeği balı almak için. Ayçiçeği balı ve pamuk balı fabrika balı diye geçer. Bunları marketlerde bulamazsınız. Arıcı bunları orda toplar ve hızlı bir şekilde satar. Bunlar geçici dönemde yapılan arıcılıktır. Ancak bu zehirden dolayı o bölgeye giden arılar ölür. Şimdi biz bir kampanya yürüttük Avrupa'da başlayan bir kampanyanın devamı bu, neonikonoitli ilaçların yasaklanmasıyla ilgili. Pestisitlerin aslında. Şimdi Avrupa Birliği'ne uyum sürecinden dolayı da devlet bunu iki ay içinde kabul etti. Enteresan biz de beklemiyorduk bu kadar çabuk kabul edileceğini. İlk daha kampanyanın ilk yılı 8 tanesi yasaklandı, ikinci yılı 22 tanesi yasaklandı, bu yıl sonuna da toplam 30 tanesi yasaklanacak. Fakat ilk yıl yasaklandıktan sonra ertesi yıl çok enteresan bir olay oldu. Adana'da pamuk yetiştiricileri ayaklandı. Sizin yüzünüzden bunlar yasaklandığı için bizim verimimiz düştü. Doğru çünkü düştü. Hibrit tohum değişmediği için onlara olumsuz etkisi oldu bunun. Arıcı ile pamukçu karşı karşıya gelmiş oldu. O yüzden biz gıda topluluklarındaki üreticileri niş, butik, gönüllü üreticiler olmaktan çıkarıp sektörün geneline uyan bir üretim modeli çıkarmak istiyorsak ziraat fakültelerinde örneğin bunun nasıl olabileceğine dair çalışmalar yapmamız gerekiyor. Mesela şu an menderes ovasında farklı pamuk cinsleri denenerek pestisit kullanılmadan verim alınabilecek hem de arıya zarar vermeyen çalışma yapılıyor. WH'in içinde bulunduğu bir çalışma. Böyle çalışmalarla işi romantizmden alıp gerçekçiliğe dönüştürdüğüm noktayı söylüyorum.

Hepimizin birbirine ihtiyacı var, en önemli ders bu şu anda bence.

Ben çok teşekkür ediyorum bu konuyla ilgilendiğiniz için. Bu hakikaten bir aktör ağı gerektiren bir konu.”

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Ayşe Kalav Köken
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Antalya 75. Yıl Cumhuriyet Lisesi, 2006
Lisans Diplomalari	Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Amerikan Kültürü ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, 2010
Tezsiz Yüksek Lisans Diploması	
Yüksek Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Anabilim Dalı, Antalya, 2015
Tez Konusu	Değişen ve Dönüşen Sosyal Bir Olgu Olarak Namus ve Toplumsal Cinsiyet
Doktora Diploması	Akdeniz üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi, Antalya, 2022
Tez Konusu	Gıda Rejimlerinin Dönüşümü ve Değişimin Dinamikleri: Türkiye’de Alternatif Gıda Ağları Üzerine Bir Çalışma
Yabancı Dil / Diller	İngilizce
BİLİMSEL FAALİYETLER	
Uluslararası hakemli dergilerde yayınlanan makaleler Kalav Köken, A. (2019). Sevgi, Sadakat ve Güven Söylemlerinde Namusun İzini Sürmek: Öztahakküm Aracı Olarak Namus. Akdeniz Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet Dergisi, 2(2), 211-237. Kalav, A. (2012). Namus ve Toplumsal Cinsiyet. İnsani Bilimler Dergisi, 2(2). 151-163. Uluslararası bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında (proceedings) basılan bildiriler Kalav, A. (2021). Küresel Gıda Rejimine Feminist Bir Müdahale Olarak Agroekoloji: İmkanlar, Stratejiler, Eylemlilikler, 1. Uluslararası Akdeniz Kadın Çalışmaları Kongresi, 65-66.	

Kalav, A. (2017). Ecocriticism and Film Studies: The Representation of Nature and Animals in *Gorillas in the Mist* The Story of Dian Fossey, International Conference on Ecocriticism and Environmental Studies, 1-6.

Ulusal bilimsel toplantılarda sunulan ve bildiri kitaplarında basılan bildiriler

Kalav Köken, A. (2018). Namusun Sınırlarını Aşmak: Üniversite Öğrencilerinin Namus ve Toplumsal Cinsiyet Anlatıları, II. Çukurova Kadın Çalışmaları Kongresi, 13-14

Kalav Köken, A. (2016). Biyoiktidarın Ağlarında Salınan Biyoteknoloji ve Gıdaya Tahakküm, VIII. Ulusal Sosyoloji Kongresi, 167-168

Yazılan uluslararası kitaplardaki bölümler

Kalav Köken, A. (2018). Brexit Debates in the Context of Democracy and Populism, *Opportunities and Threats in European Integration and Turkey-EU Relations after Brexit* (ed.E.Esen ve D.Şekeroğlu) içinde, Peter Lang Publishing, Berlin, 33-42.

İŞ DENEYİMİ

Projeler	-
Çalıştığı Kurumlar	Akdeniz Üniversitesi
E-Posta	